

2005
5002

česko-slovenská
historická
ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2005

**ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA**

2005

Brno 2005

Česko-slovenská historická ročenka 2005

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC – předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR**
(reg. č. 409/05/2028).

© Masarykova univerzita v Brně, 2005

ISBN 80-210-3895-0
ISSN 1214-8334

OBSAH

CONTENTS — INHALT

PROTOKOLY

Materiály ze semináře „Reflexe a sebereflexe urozenosti“

Viliam Čičaj: Šľachta – staronový problém slovenskej historiografie	11
<i>The Nobility: An Old New Problem in Slovak Historiography</i>	18
Tünde Lengyelová: Urodzenosť, pôvod a spoločenské postavenie v ponímaní rano- novovekej uhorskej šľachty	19
<i>Nobility, Origin and Social Standing in the Self-reflection of Post-Renaissance Hungarian Nobility</i>	30
Jiří Kubeš: Hlavní sál – sebereflexe šlechty ve výzdobě společenských místností venkovských rezidencí (na příkladě českých zemí 17. a první poloviny 18. století) ----	31
<i>The Main Hall – Self-reflection in the Decoration of Public Spaces in Rural Residences</i>	59
Radmila Slabáková: Co říká paměť aneb šlechta v Čechách a na Moravě ve 20. století	61
<i>What Memory Says, or, The Nobility in Bohemia and Moravia during the Twentieth Century</i>	68

Materiály zo seminára „Český, slovenský a československý exil po druhej svetovej vojne. Stav a úkoly výskumu“

Vilém Prečan: Slovo úvodem	71
Miloš Trapl: Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918–1989) emigraci či exilu	73
<i>Terminological Concepts for Czech and Czechoslovak Emigration or Exile (1918–1989)</i>	77
Jiří Pernes: Úvodní poznámky k terminologii	79
<i>Introductory Note on Terminology</i>	80
Záznam panelové diskuse „Slovenský, český, československý exil po roku 1945“ – řídil V. Prečan, odpovídali J. Špetko, J. Pernes, M. Trapl	81
<i>Record of Panel Discussion “Slovak, Czech, and Czechoslovak Exile after 1945”</i>	
Stanislav Brouček: Exil sám o sobě	99
<i>Exile in and of Itself</i>	106
Peter Cabadaj: Literatura a exil (Úvod do problematiky slovenského literárneho exilu)	107
<i>Literature and Exile</i>	112

Jiří Kocian: Spolupráce se zahraničními institucemi	113
<i>Cooperation with International Institutions</i>	118
Jarmila Gráfová: Exilové rukopisné pozostalosti v Archive literatury a umenia Slovenskej národnej knižnice	119
<i>Exile Manuscripts in the Archives of Literature and Art of the Slovak National Library</i>	123
Vilém Prečan: Dějiny exilu a emigrace: prameny, výzkumné instituce a projekty	125
<i>History of Exile and Emigration: Sources, Research Institutions and Projects</i>	130
Vladimír Goněc: „Zahraničněpolitická“ činnost exilu. Osobnosti, témata, prameny	131
<i>“Foreign Policy” Activities in Exile: Figures, Themes, Sources</i>	136

Materiály ze semináře „Češi a Slováci v počáteční fázi komunistické totality (1948–1956)“

Robert Kvaček: Úvodem	139
Jiří Kocian: Komunistické Československo po roce 1948	143
<i>Communist Czechoslovakia after 1948</i>	150
Jan Pešek: Slovensko v ére vrcholného stalinizmu (1948–1953)	151
<i>Slovakia during the High Stalinist Era (1948–1953)</i>	167
Michal Barnovský: Mocenská elita a prejavy odporu v českej a slovenskej spoločnosti (1953–1956)	169
<i>Power Elites and Expressions of Resistance in Czech and Slovak Society (1953–1956)</i>	180
Jan Rychlík: Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům	181
<i>Trials of ‘Slovak Bourgeois Nationalists’</i>	193
Kateřina Kočová: Liberec v prvních letech komunistické totality – politická perzekuce a politické procesy	195
<i>Liberec during the Early Years of Communist Totalitarianism</i>	205

STUDIE

Dan Gawrecki: Těšínsko a Slováci	209
<i>Slovaks and the Těšín (Teschen) County</i>	215
Mária Rusková: Animozity spoločného vzťahu Čechov a Slovákov v každodennom živote a ich prezentácia v tlači	217
<i>Animosities of the Mutual Relation of the Czech and the Slovak in Everyday Life and their Presentation in the Press (1945–1955)</i>	223

DOKUMENTY

Vladimír Goněc: K polskému faktoru v česko-slovenském vztahu	227
<i>The Polish Factor in Czech-Slovak Relations</i>	258
Vojtech Čelko: Odpovede Jozefa Lettricha na otázky Václava Havla	259
<i>Jozef Lettrich's Answers to Václav Havel's Questions</i>	261

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (január 2005 – december 2005) (Roman Holec)	265
---	-----

RECENZIE. KRITIKA

Slovensko v Československu (1918–1939) (Robert Kvaček)	269
Jiří Malíř, Pavel Marek a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861–2004, Brno 2005, I., II. (Peter Švorc)	270
Štruktúry moci a ich obete (Ivan Kamenec)	273
Dokumenty československé zahraniční politiky, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994–2003 (Matej Hanula)	277
Peter Švorc, Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939), Prešov, Universum 2003 (Martin Pekár)	283

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Patnáctý liberecký seminář (Robert Kvaček)	287
--	-----

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Roman Holec: O vedeckej etike	291
-------------------------------	-----

BIBLIOGRAFIE

Věra Břeňová: Český, slovenský a československý exil po 2. světové válce	297
<i>Bibliography: Czech, Slovak, and Czechoslovak Exile after WW II</i>	
Autorský rejstřík	401
Názvový rejstřík	416
Rejstřík osob	448
Geografický rejstřík	462
Rejstřík akcí	463

PROTOKOLY

Materiály ze semináře

REFLEXE A SEBEREFLEXE UROZENOSTI

Pardubice, 10. listopadu 2004

Uspořádali: Univerzita Pardubice
Východočeské muzeum
Česko-slovenská komise historiků

ŠŤACHTA – STARONOVÝ PROBLÉM SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE

Viliam Čičaj

Fenoméni šľachty patrili a patrí v súčasnosti k jednej veľmi zaujímavej, ale i rozporupnej téme staršej i novej slovenskej historiografie, ku ktorému zaujímala veľmi odlišné a zaujímavé postoje. Ak sledujeme dejiny slovenskej historiografie, začiatky jej profesionálnej etapy možno sledovať až od štyridsiatych rokov minulého storočia, kedy boli vymenovaní aj prví slovenskí profesori histórie na Filozofickej fakulte v Bratislave: Daniel Rapant, Branislav Varsik a Alexander Húščava. Dovtedy zhruba od polovice 19. storočia sa venovali historickému výskumu prevažne jednotlivci z radov učiteľov a kazateľov.¹ Prvá generácia slovenských historikov v podstate vytvorila aj prvú koncepciu slovenských dejín.² Táto koncepcia *trpela* určitou absenciou *etatizmu* a z toho dôvodu nedokázala presne vymedziť predmet národných dejín v ich predpolitickom období, čiže až do obdobia revolúcie 1848/1849, kedy sa Slováci vlastne aj určitým spôsobom po prvýkrát politicky etablovali. Problém spočíval v podstate v tom, čo má byť obsahom dejín: dejiny Slovákov alebo dejiny územia Slovenska, ktoré sa v podstate prvýkrát politicky vymedzilo až vznikom Československa v roku 1918. Ak k tomu pripočítame silne negativistický postoj k historickému Uhorsku, tak skutočne dejiny pred revolúciou 1848 pôsobili naozaj ako nejaká neorganická súčasť alebo príviesok národných dejín Slovákov.

Prvá generácia slovenských profesionálnych historikov veľmi výrazne ovplyvnila aj generáciu historikov po roku 1948. V určitých marxistických korektúrach však táto koncepcia starších slovenských dejín zostala v podstate nezmenená so všetkými svojimi rozporupnosťami a protirečeniami až do roku 1989. Teóriu *tisícročného* národného útlaku vystriedala teória tzv. *dvojitého* útlaku: k národnému útlaku pribudol ešte aj útlak triedny. Vychádzalo sa z predpokladu, že Slováci nemali vykorisťovateľskú triedu (ani šľachtu ani panovníkov) a z toho dôvodu boli ako celok, národ a trieda, vykorisťovaní maďarskou a inonárodnou šľachtou. Z toho dôvodu sa mohli aj po etnickej stránke považovať svojím spôsobom za pokrokových. Tento *idyllický* obraz však citelne naštrbovalo Marxovo hodnotenie slovanských národov v revolučných rokoch 1848 a 1849, kedy sa spojili s reakčným viedenským dvorom.³

Napriek tomu, že sa dobová slovenská marxistická historiografia obdobia dejín feudalizmu (do roku 1848) usilovne venovala predovšetkým hospodárskym, sociálnym a sčasti kultúrnym dejinám, zákonite musela dospieť k záveru, že v Uhorsku existoval jeden dôležitý a významný stav, ktorý zohrával hlavnú úlohu v politickom živote: a to

¹ Podrobnejšie pozri ČIČAJ, V.: Staršia slovenská historiografia po roku 1989, In: Česko-slovenská historická ročenka 2003, s. 233–243.

² RAPANT, D.: Slovenské dejiny, Historický zborník 4, 1946, s. 16–23.

³ Zaujímavú obhajobu postoja Slovákov prezentoval BUTVIN, J.: K otázke vzniku a formovania novodobého slovenského národa v rokoch 1780–1848, Historický časopis 22, 1974, s. 369–417.

šľachta. Na druhej strane nemohla ignorovať aj jeden závažný fakt, že na území Slovenska žil aj obrovský počet príslušníkov tohto privilegovaného stavu. Slovenskej historiografii sa nepodarilo vytvoriť fenomén *zemskej* šľachty ako v českej historiografii, hoci aj v tomto smere existovali a existujú určité pokusy, o ktorých sa neskôr zmienime. Vyplynulo to aj z absencie spomínaného *etatizmu*. Neexistovalo žiadne politické ani teritoriálne vymedzenie územia Slovenska (do roku 1918) a politický zápas neprebíhal medzi vykorisťovateľmi a vykorisťovanými, ale len v rámci vykorisťovateľov – medzi panovníkom a stavmi. Za tohto stavu bolo len veľmi obtiažne nejakým spôsobom, okrem výrazne negativistického, obsiahnuť problematiku šľachty a primerane začleniť do dejinného vývoja.

Pre zaujímavosť môžeme uviesť niekoľko údajov o stave privilegovaného obyvateľstva, ktoré boli zosumarizované pomerne neskoro a taktiež pomerne dávno – v syntéze Dejin Slovenska, najmä v jej prvých dvoch zväzkoch.⁴ Určitý prvý syntetický pokus o zhodnotenie šľachty na Slovensku v období stredoveku pochádza od R. Marsinu.⁵ Vo svojej štúdii sa pokúsil zosumarizovať výsledky dovtedajšieho výskumu a načrtnol aj sociálnu rozvrstvenie a štruktúru privilegovaného obyvateľstva. Zároveň uviedol aj periodizáciu jednotlivých vývinových fáz šľachtického elementu. Jej národnostnej a etnickej stránky sa však nedotkol. Treba povedať, že problematiky šľachty sa dotkli aj ostatné syntézy z neskoršieho obdobia, ale kompletnosť údajov z uvedených 5-zväzkových syntéz nedosiahli. Vráťme sa však k uvedeným 5-zväzkovým syntézam dejin Slovenska z osemdesiatich rokov minulého storočia. Tak v I. zväzku venovanom obdobiu stredoveku do roku 1526, ktorý zostavil R. Marsina, už z pera S. Cambela čítame, že „Stredoveké listiny, mocné hrady a hradby stredovekých slovenských miest, honosné kaštiele a pevnosti vydávajú svedectvo o stáročnom panstve svetskej a cirkevnej moci, o nesmiernom bohatstve a zvlášť šľachty, ale zároveň aj o ťažkom sociálnom položení poddaného ľudu, o jeho utrpení, ale aj pracovitosti, húževnatosti a udatnosti.“⁶

Vo veľkomoravskom období sa spomínajú počiatky vytvárania niektorých skupín privilegovaného obyvateľstva zárodok utlačateľskej triedy. Táto sa v 10.–12. storočí po vzniku uhorského štátu rozšírila na Slovensku o nové rody, ktoré sem prišli z Čiech, Nemecka, ale i južných oblastí Uhorska. V období rozvinutého feudalizmu už šľachta tvorí najpočetnejšiu zložku vládnucej triedy, ktorá je už značne diferencovaná a podľa majetkovej diferenciácie možno hovoriť o vysokej, strednej a drobnej šľachte. O úprave jednotlivých vrstiev privilegovaného obyvateľstva hovorí Zlatá bula Ondreja II. z roku 1222. Zlatou bulou Bela IV. z roku 1267 sa začal pre privilegované vrstvy používať termín šľachta – nobiles a chápala sa ako jednotná skupina s rovnakými právami a povinnosťami. Začala sa deliť na vyššiu šľachtu (aristokracia) a nižšiu (zemianstvo). Od tohto obdobia šľachta významnou mierou sa stáva protiváhou panovníka a v rôznych obdobiach získava na ňom viac alebo menej väčší politický vplyv. V tomto čase sa objavuje aj postava oligarchu Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorý v rámci politickej a hospodárskej anarchie ovládal 14 stolíc Uhorska. Je mu venovaná celá podkapitola, v ktorej sa

prvýkrát tu aj uvádza, že Matúša Čáka Trenčianskeho glorifikovala staršia slovenská historiografia ako slovenského národného veľmoža. Tento však bol maďarského pôvodu. Len okolnosť, že jeho država bola na Slovensku spôsobila, že sa stal postavou, ktorá zohrala významnú úlohu v živote Slovenska a slovenského ľudu. Mal aj príbuzenské vzťahy s moravskou šľachtou. V tejto časti sa už prvýkrát spomína, že drobná šľachta v jeho države bola prevažne *slovenského pôvodu*. Je tu prvýkrát spomenutý aj národnostný pôvod šľachty. V tomto čase, za panovania Ľudovíta I., roku 1351 bol vydaný dekrét proklamujúci jednotné postavenie šľachticov v celom kráľovstve. Tu bola uzákonená aj aviticitá – zákaz darovania šľachtických majetkov cirkvi, zákaz ich voľného scudzovania a darovania bez povolenia kráľa. V časti o 15. storočí sa už hovorí o slovenskom povedomí časti šľachticov, lebo kancelária kráľa Mateja Korvína používala aj češtinu. Podľa toho už aj styk s príslušníkmi moravskej šľachty v službách Mateja Korvína a uzatváranie príbuzenských vzťahov s moravskou šľachtou *nutne v domácej šľachte vyvolávalo zreteľnejšie povedomie, že v rámci uhorskej šľachty tvorí akúsi osobitnú skupinu, ktorej základom bol spoločný materinský jazyk*. Je zaujímavé, že kým v predchádzajúcich kapitolách sa o šľachte písalo len v podkapitolách o vládnucej triede, v kapitole o vývine v 15. storočí sa už táto skupina nespomína alebo sa o nej nejakovo zvlášť alebo osobitne nepojednáva.

Šľachta v pozdnej fáze alebo záverečnej fáze vývoja feudalizmu, podľa slovenskej marxistickej historiografie, sa pomaly infiltrovala aj do slovenských dejín.⁷ Nie však vždy vo svojej negatívnej vykorisťovateľskej podobe. Myslíme tu predovšetkým na obdobie novoveku, na 16.–18. storočie. V 16. storočí dochádza k veľmi významným až zlomovým situáciám vo vývine šľachty v Uhorsku. Jednou z príčin je aj nástup novej panovníckej dynastie Habsburgovcov, ktorí v bojoch o trón pretežujú svojich prívržencov, na strane druhej je to aj prítomnosť Osmanskej ríše, ktorá vyvolala radikálne zmeny v politickom, hospodárskom, sociálnom a kultúrnom vývine celej spoločnosti, tým aj privilegovaného obyvateľstva – šľachty. Pre toto obdobie je charakteristický vznik novej šľachtickej aristokracie, ktorá zaujímala miesto v politickom a hospodárskom živote krajiny po vymretí starých stredovekých šľachtických rodín – pezinskí a jurskí grófi, Zápoľskovci, Báthoryovci, Újlakyovci. Ďalej vzrástla moc za zásluhy a podporu novej panovníckej dynastie šľachtických rodov Thurzovcov, Nádasdyovcov, Révayovcov, ale i vzrastom moci starších domácich rodov – Balassa, Drugeth, Forgách.⁸ Samozrejme, že tu dochádzalo k značnej spoločenskej a sociálnej diferenciácii aj v tomto čase. Dôsledkom toho bolo aj rozdelenie uhorského snemu na dve tabule (magnátov a prelátov) a ostatnej šľachty. Dejiny Slovenska uvádzajú, že aj popri slovenských šľachtických rodoch (Podmanický, Pongráč, Kostka – to boli Česi) prišli na územie Slovenska aj príslušníci viacerých šľachtických rodov z južných srbských alebo chorvátskych oblastí (Bakičovci, Petrčiovci, Révayovci). Tito nepredstavovali cudzí, ale skôr domáci šľachtický živel. Takže v tomto ponímaní, len šľachta zo zahraničia a šľachta z maďarských území nebola v takomto chápaní domácim šľachtickým živlom. V 16. storočí sa už pripúšťalo, že v kultúrnom a národnom rozvoji slovenskej národnosti zohrávali významnú úlohu najmä

⁴ Dejiny Slovenska I. (do roku 1526) (ed. S. Cambel), Bratislava 1986, 532 s.; Dejiny Slovenska II. (1526–1848) (ed. S. Cambel), Bratislava 1987, 846 s.

⁵ MARSINA, R.: Štruktúra šľachty na Slovensku (v Uhorsku) do začiatku 16. storočia, In: Štruktúra feudálnej spoločnosti na území Československa a Poľska do prelomu 15. a 16. století. (eds. J. Čierny, F. Hejl, A. Verbík), Praha 1984, s. 134–143.

⁶ Dejiny Slovenska I. (do roku 1526) (ed. S. Cambel), Bratislava 1986, s. 9.

⁷ J. Vožar vo svojom príspevku na zjazde Slovenskej historickej spoločnosti vychádzal z etnicko-teritoriálnej koncepcie slovenských dejín. Poukázal na niektoré nedostatočné otázky spracovania národnostného zloženia a národného povedomia strednej a vyššej šľachty, členov stoličnej samosprávy a podobne. VOŽAR, J.: Kľúčové otázky slovenských dejín v 16.–18. storočí, Historický časopis 30, 1982, s. 34–40.

⁸ Pozri Dejiny Slovenska II. (1526–1848) (ed. S. Cambel), Bratislava 1987.

vzdelanecké vrstvy poddanského pôvodu, ale aj drobná šľachta (zemianstvo), spojené s roľníckym životom. Dôležitý zástoj v ňom mala aj stredná šľachta slovenského pôvodu, ba ja časť vyššej šľachty, ovplyvnenej slovenským kultúrnym prostredím, ktorá tiež niekde podporovala slovenský národný vývoj a keď tak nerobila, nekládla mu aspoň prekážky. Nie sú tu spomenuté šľachtické rody, ktoré sa tohto procesu zúčastňovali.

O šľachte na území Slovenska v 17. storočí sa spomína jej politický a hospodársky vzrast, ktorý sa prejavoval najmä v časoch stavovských povstaní a náboženských nepokojov. Zaujímavé je aj zhodnotenie tohto obdobia, lebo v podstate nešlo ani tak o stavovské povstania, ako o politicko-vojenské konflikty Habsburgovcov so Sedmohradskom. Pre vývoj šľachtického obyvateľstva v tomto čase bolo to, že zosilnel politický vplyv strednej a nižšej šľachty, ktorá začala hrať dôležitú úlohu predovšetkým v stoličiach, najmä v druhej polovici 17. a v prvej polovici 18. storočia. Oddelením sa od magnátov a aristokracie vytvorila sa v uhorskej stavovskej spoločnosti zo strednej šľachty nová politická sila, ktorá postupne prevzala na seba ideologa v ďalšom procese formovania stavovského *natio hungarica*. Pod vplyvom zákona o slobodnom usadzovaní sa uhorskej šľachty v mestách, čo sa týkalo predovšetkým šľachty maďarskej národnosti, narastal jej počet na území Slovenska. V priebehu stavovských povstaní v prvej polovici 17. storočia sa pomad'arčila stoličná správa na Slovensku. Tá sa sice po ich potlačení povstaní vracala do starých *latinských* koľají, ale stavovské povstania posilňovali v šľachte žijúcej na Slovensku ideológiu výsadného postavenia *uhorského* národa, ktorá aj napriek nadnárodnému stavovskému charakteru dostávala postupne maďarský charakter a prispievala k pomad'arčovaniu dovtedy slovenskej šľachty.

O šľachte v 18. storočí, okrem zmien v politickej a vlastníckej štruktúre, sa môžeme dozvedieť, že značná časť nižšej šľachty a zemianstva si na slovenskom etnickom území zachovala aj v 18. storočí slovenské národné povedenie, ktoré v niektorých oblastiach (v Turčianskej a Trenčianskej stoliči) dávala aj otvorene najavo, hoci sa pritom neprestala cítiť súčasťou uhorského politického národa (*natio hungarica*). Z radov trenčianskej šľachty vyšiel roku 1723 aj podnet k vzniku prvej národnopolitickej obrany Maginovej Apologie, v ktorej sa proklamovalo rovnoprávne postavenie Slovákov (trenčianskej šľachty) v uhorskom verejnom a politickom živote. Z radov šľachty vyšlo aj viacero vzdelancov, ktorí vo svojich prácach vyzdvihovali podiel Slovákov na vzniku a rozvoji uhorského štátu (S. Timon, M. Bel). Kladný postoj k slovenskej národnosti zaujímali aj niektorí príslušníci vyššej šľachty a aristokracie (Illésházyovci). V 18. storočí sa pri šľachte spomína aj jej aktivita v banskom a manufaktúrnym podnikaní.

Čo sa týka šľachty v 18. storočí v slovenskej historiografii pred rokom 1989 existovala jedna veľmi zaujímavá *teória*. Stručne o nej možno povedať, že k výraznej čрте slovenskej národnosti v tomto čase patrilo živé teritoriálne uhorské vlastníctvo a hlásenie sa Slovákov do rámca *uhorského* národa. Toto je tvrdenie J. Tibenského. Prejavovalo sa to nielen u slovenskej šľachty, ktorá sa k feudálnemu *natio hungarica* patrila z titulu svojich výsad, ale aj u mešťanov a vzdelancov plebejského pôvodu. Od prvej polovice 18. storočia začínajú uhorské vlastníctvo u Slovákov dostávať politický charakter a jeho zdôrazňovanie slovenskými vzdelancami súvisí s obranou politickej rovnoprávnosti v mnohonárodnostnom Uhorsku, stále častejšie napádanej reprezentantmi a ideológmi maďarskej šľachty. V tomto čase sa vytvárala, popri obrane autochtonnosti a tzv. pohostinná alebo zmluvná teória v ideológii slovenskej národnosti, ktorá sa stala základným politickým argumentom pri obrane politickej rovnoprávnosti Slovákov

v Uhorsku (J. B. Magin, M. Bel, S. Timon). V období vrcholiaceho baroka vzniká v roku 1780 aj dielo Juraja Papánka *O kráľovstve a kráľoch Slovenska* (Historia gentis Slavae), ktoré v podstate malo uzavrieť etapu vývoja slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrozením. V podstate tu podal dejiny fiktívneho slovenského kráľovstva od biblických čias až po Svatopluka.

Záverečná časť syntézy Dejín Slovenska, jeho druhého zväzku je venovaná národnému obrozeniu. V tejto časti sa už vôbec nestretávame s nejakým osobitným pojednaním o šľachte (v tomto prípade slovenskej), lebo uhorská šľachta a jej jednotlivé politické prúdy zohrávali prvoradú úlohu pri páde feudalizmu. Tiež sa tu často operuje s pojmami rovnosti a občianskej slobody. Pričom problémom práve v šľachtickom politickom prostredí nebola ani tak myšlienka občianskej spoločnosti, ale problém, akým spôsobom sa má táto spoločnosť dosiahnuť. Ako je známe, z politického života pred rokom 1848 boli vylúčené značné vrstvy nepriviligovaného obyvateľstva. K ich zrovnoprávneniu a zapojeniu do politického systému sa mohlo udiť podľa predstáv predstaviteľov liberálnych prúdov v šľachtickom hnutí alebo zrušením privilégii šľachty (čo však bolo v Uhorsku nereálna alternatíva pre jej konzervatívnosť a názorovú nejednotnosť) alebo rozšíriť jej privilégia aj na nepriviligované obyvateľstvo a týmto spôsobom dosiahnuť ich zrovnoprávnenie a vytvorenie občianskej spoločnosti západoeurópskeho typu. To bol obsah diskusií v šľachtickom politickom priestore pred revolúciou v roku 1848.⁹

Týmto sme sa pokúsili načrtnúť, ako sa riešila otázka šľachty v slovenskej historiografii pred rokom 1989. V týchto syntézach sa hovorí o slovenskej šľachte už od stredoveku, samozrejme v prostredí triednej spoločnosti. Pritom mnohokrát na zaradenie medzi slovenských šľachticov stačil miestny pôvod, prípadne jazykové danosti a faktory. Podľa týchto kritérií sa sem podarilo zaradiť v niektorých obdobiach aj niekoľkých jednotlivcov alebo len menšie skupiny šľachty obývajúcej v minulosti časť územia Slovenska. Posledným pokusom staršej slovenskej historiografie tesne pred rokom 1989 bolo určité napodobenie českého vzoru. Aby sa vytvorila určitá kompaktnosť šľachty na území Slovenska, a podľa vzoru českej zemskej šľachty sa vytvorila aj akási *zemská* šľachta, prišlo sa k tomu, samozrejme ako v Čechách ešte v 19. storočí (samozrejme, že za iných podmienok a situácie), transkripciou priezvisk príslušníkov uhorskej šľachty žijúcej na Slovensku do roku 1848 podľa nových pravidiel slovenského pravopisu.¹⁰ To v praxi znamenalo, že ak určitý šľachtic v tomto čase mal nejaký vzťah k územiu Slovenska, tak sa jeho priezvisko písalo slovenskou ortografiou, ak nie, ostala mu maďarská podoba. Na týchto pravidlách je zaujímavé to, že sa neuplatňovali lingvistické, ale teritoriálne a chronologické vymedzenia. Tieto pravidlá už neplatia pre 19. storočie po roku 1848. Keďže sa k týmto pravidlám nevydal zoznam transkribovaných priezvisk šľachticov v ich maďarskej a paralelne v slovenskej verzii, spôsobuje to dodnes určitú *chaos*. Vidno to najmä v historických prácach, ktoré presahujú z jednej chronologickej oblasti slovenských dejín do roku 1848 tejto jazykovej hranice do druhej po roku 1848. Pri

⁹ Podrobnejšie Slovensko v období prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu. (zost. V. Matula), Bratislava 1989, 191 s.

¹⁰ Naposledy sa táto problematika znovuoživila tesne pred koncom minulého storočia. Polemiku viedli E. Kowalská a P. Horváth. Začala recenziou E. Kowalskej na dielo HORVÁTH, P.: Anton Bernolák (1762–1813). Pôvod a osudy jeho rodiny. Život a dielo. Historický časopis 47, 1999, s. 115–117. Polemicky reagoval P. Horváth: Neuvážení návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk. Historický časopis 47, 1999, s. 306–315.

dodržiavaní týchto pravidiel dochádza niekedy až k úsmevným a paradoxným situáciám. Ak bol šľachtic maďarského pôvodu, jeho priezvisko sa transkribuje po slovensky, ak bol slovenského pôvodu, tak sa prepisuje v pôvodnej podobe. Čiže, ak bol napríklad Juraj Thurzo maďarského pôvodu, tak sa prepisuje jeho priezvisko ako *Turzo*, v prípade, že bol slovenského pôvodu, tak sa prepisuje jeho priezvisko v maďarskej podobe ako *Thurzo*. Ďalší príklad môžeme uviesť o náboženskom spisovateľovi Jánovi Matthaidesovi z 18. storočia, ktorý pochádzal z rýdzo slovenského kraja Oravy. O jeho etnicite a nacionalite niet žiadnych pochyb. Pod uvedeným menom bol aj publikačne činný. V Slovenskom biografickom zborníku však pod týmto priezviskom nie je uvedený, ale v transkribovanej podobe ako *Mateides*.

Nová situácia nastala v slovenskej historiografii po roku 1989, kedy sa otvorili dovtedy tabuizované témy a odpadla aj povinnosť pracovať s klasickou marxistickou metodológiou. Prišli nové témy, ktoré našli sčasti úrodnú pôdu aj medzi slovenskými historikmi. Už letný pohľad do bibliografií dejepisectva rôznych európskych krajín prezrádza, že problematika kolektívnych identít je módnym trendom posledných dvoch desaťročí 20. storočia. Súvisí to s novým ponímaním kultúry v spoločenskovedných disciplínach, s novými perspektívami vo výskume nacionalizmu, ako aj aktuálnou potrebou vedecky reflektovať sociálne problémy v globalizujúcom sa svete. V slovenskej historiografii zarezonovala téma identít v zvýšenej miere až v druhej polovici deväťdesiatych rokov. Historici si sice už predtým všimli vývoj *kolektívneho vedomia* Slovákov, ale ťažisko ich pozornosti pri výskume *národnotvorného* procesu predstavovali dejiny politiky, ideológií a inštitúcií. Napriek pomenovaniu *československé dejiny* bolo ústredným motívom historiografie na Slovensku od šesťdesiatych rokov utváranie a proces formovania slovenského národa. Výskum vychádzal z predstavy o *klasickom* európskom formovaní národov a z tejto perspektívy sa javil slovenský vývoj v porovnaní s českým, poľským a maďarským ako *oneskorený*. Podľa niektorých autorov sa slovenská história prezentovala ako dejiny deficitov: zdôrazňovala sa absencia štátnej suverenity, periférna poloha v rámci väčších štátnych celkov, inštitucionálne nedostatky a chýbajúca jednoznačnosť slovenskej národnej identity. Kto má bližší záujem o uvedenú problematiku, odporúčame mu posledné číslo Historického časopisu, ktoré obsahuje príspevky venované slovenskej historiografii.¹¹

Tu by sme sa pokúsili voľnejšie parafrázovať zaujímavý príspevok P. Machu.¹² Ťažiskom výskumu v období 18. a 19. storočia je ešte stále fenomén formovania slovenského národa a národného hnutia, ktoré malo jednoznačne plebejský charakter. Väčšina príslušníkov šľachty, ktorá žila na území Slovenska sa stotožňovala s uhorským kráľovstvom ako so svojou vlasťou a akceptovala jeho premenu na maďarský národný štát. Často sa angažovala v asimilačnej politike (maďarizácia), teda proti záujmom slovenského národného hnutia. Keďže sa angažovala na strane maďarského nacionalizmu tak sa ocitli jej príslušníci v *nepriateľskom tábore*. V laickej časti verejnosti je preto v kontexte národných dejín šľachta aj dnes vnímaná ako cudzí, ba dokonca vyslovene ako *nepriateľský* element. Toto presvedčenie nachádza vyjadrenie vo veľmi rozšírenej predstave, že Slováci vo svojej minulosti nemali vlastnú šľachtu.

¹¹ Najčerstvejšou situáciou v slovenskej historiografii sa zaoberali príspevky, ktoré odzneli na konferencii O slovenskej historiografii v Collegium Carolinum, ktoré boli publikované in: Historický časopis 52, 2004/2.

¹² MACHO, P.: Poznámky k výskumu kolektívnych identít v 19. a 20. storočí na Slovensku, Historický časopis 52, 2004, s. 353–362.

Značná časť profesionálnych historikov tvrdí, že slovenská šľachta v minulosti existovala. Sú to bádatelia, ktorí sa orientujú na výskum dejín pred 19. storočím.¹³ Pri tejto príležitosti nespomínajú uhorskú šľachtu, alebo šľachtu Horného a Dolného Uhorska, čo vyplýva z teritoriálnej príslušnosti tejto sociálnej skupiny k Uhorskému kráľovstvu, resp. uhorskej stavovskej obci, prípadne užšiemu rámcu severného Uhorska, ktoré je z teritoriálneho hľadiska približne zhodné s územím dnešného Slovenska. Používajú pritom termín slovenská šľachta, pričom uvedené adjektívum má za cieľ označovať etnickú identitu, resp. národnú príslušnosť. Etnická alebo národná identita sa v prácach týchto autorov odvodzuje vyslovene mechanickým spôsobom podľa pravidiel, ktoré sa dá vyjadriť schémou: jazyková identita = národná identita.

V prvom rade treba korigovať tradičnú predstavu o identite šľachty na území dnešného Slovenska. V procese sebaidentifikácie šľachty hral prvoradú úlohu územno-politický aspekt, a nie jazyk (reč) a z neho odvodená kultúra. Nad stolicami v severnom Uhorsku, prostredníctvom ktorých sa šľachta realizovala ako slobodný subjekt verejného a politického života, stáli iba centrálné uhorské inštitúcie. Tie, pochopiteľne, posilňovali uhorské vedomie a cítenie aj po slovensky hovoriacej, komunikujúcej šľachte. Okrem konfesionalnej, stavovskej a regionálnej identity bolo pre príslušníka šľachtickej society, dominantná uhorská identita. Vyplývala z príslušnosti k uhorskému kráľovstvu a k stavovskej obci tohto kráľovstva. U šľachtica z územia dnešného Slovenska, samozrejme, že mohla existovať a v mnohých prípadoch aj dokázateľne existovala slovenská jazyková alebo etnická identita, spravidla však mala rôznu kvalitu a intenzitu. Pred 19. storočím, zaujímala v hierarchii hodnôt a identít iba druho- či tret'oradé miesto. Tento šľachtic sa v prvom rade cítil ako Uhor, uhorský šľachtic (nobilis Hungarus) a od 19. storočia ako občan Uhorska a príslušník maďarského, prípadne (skôr ojedinele) slovenského národa.

Práve existencia po slovensky komunikujúcich príslušníkov uhorskej šľachty bola práve dôvodom na to, aby uvažovali a operovali s kategóriou a pojmom slovenská šľachta. Napr. Branislav Varsik vo svojej monografii z roku 1988 O vzniku a vývine slovenského zemianstva konštatoval, že drobné zemianstvo si udržalo mnoho spoločného so slovenským poddaným ľudom najmä v reči a tradíciách. Ak chápeme slovenskú šľachtu podľa Varsika ako určitú etnosociálnu skupinu, ktorá na jednej strane seba definuje ako entitu odlišnú od maďarskej šľachty a na strane druhej solidarizuje s meštianstvom a roľníctvom na základe svojej etnickej príslušnosti. To je ťažko zodpovedateľná otázka.

Slovenská šľachta (podľa P. Machu) nejstvovala ako autonómny privilegovaný stav, neexistovala ako inštitucionalizovaná entita, naopak, bola plne integrovaná do systému uhorskej stavovskej spoločnosti. Aj keby sme chceli o slovenskej šľachte uvažovať len ako o určitej jazykovo alebo etnicky profilovanej sociálnej skupine, narazíme na problém zásadného charakteru. Vynára sa tu totiž otázka: ako môžeme určiť identitu na

¹³ Tu by sme mohli spomenúť určitý *historicko-genealogický* smer v slovenskej historiografii vo výskume šľachtických rodov, ktorý je charakteristický najmä pre obdobie stredoveku, ale i novoveku. V niektorých prípadoch často nezohráva centrálnu úlohu ani nie tak dokázanie *slovenského* ako skôr *nemaďarského* pôvodu šľachticov. Mnohokrát potom viac alebo menej intenzívne rezonuje aj problematika tzv. *pohostinnej* alebo *podmaniteľskej* teórie, ktorá v určitých modifikáciách sa odrazila vo vzájomných sporoch slovenskej a maďarskej historiografie od 18. storočia až do súčasnosti. Určitý nadregionálny charakter má práca LUKAČKA, J.: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku, Bratislava 2002. Autor sleduje alebo sa skôr snaží potvrdiť hypotézu o existencii miestnej vedúcej vrstvy po páde Veľkej Moravy a možnosti kontinuity niektorých predstaviteľov veľkomoravskej aristokracie s včasofeudálnou uhorskou šľachtou.

základe jazyka, ak boli príslušníci nejakej šľachtickej rodiny bilingválni alebo trilingválni a pramenná báza neumožňuje analýzu hierarchie jazykov?

Tvrdenia vyššie uvedených autorov o existencii slovenskej šľachty sa opierajú o presvedčenie, že etnická (a národná) identita je objektívna danosť, hoci bádatelia z iných sociálnych vied – aj na Slovensku (etnológovia, sociológovia, sociálni psychológovia) – zdôrazňujú skôr inštrumentálnu, konštrukcionalistickú podstatu skupinových identít. Podľa názoru Petra Machu, hovoriť o slovenskej šľachte možno iba v bežnej komunikácii – za predpokladu, že týmto termínom označujeme mechanický súhrn šľachticov, ktorí medzi sebou komunikovali (prevažne) po slovensky. Z odborného hľadiska je korektné hovoriť len o uhorskej, prípadne homouhorskej šľachte slovenského pôvodu, pretože slovenská šľachta ako sociálna skupina svojho druhu neexistovala.¹⁴

V stručnosti sme sa snažili prezentovať problematiku šľachty a spôsoby a metódy výskumu tohto dôležitého fenoménu predovšetkým našich starších dejín. Paleta názorov, myslíme medzi odborníkmi, v tomto prípade je naozaj veľmi široká a pestrá. Čo sa týka určitých trendov, môžeme badať, že popri tradičných (konzervatívnych?) koncepciách, ktoré taktiež ešte úplne nevyčerpali svoje možnosti, vo výskume vidíme v súčasnej slovenskej historiografii, čo je potešujúce najmä medzi mladšou generáciou, aj nové trendy, ktoré začleňujú šľachtu do nových (netradičných) teoretických a metodologických súvislostí. Netvrdíme, že tieto trendy stoja voči sebe v opozícii. Treba však dodať, že kým prvý smer má za sebou dlhú a bohatú históriu, druhý musí ešte dokazovať svoju existenciu. Dúfame, že toto dokazovanie a potvrdzovanie nebude a nezostane len v rovine *inovačných vplyvov*.

The Nobility: An Old New Problem in Slovak Historiography

Viliam Čičaj

There is a wide range of opinions expressed by historians on the role of the nobility in the post-Renaissance period. In addition to traditionalist ("conservative") conceptions, which still hold the potential for productive research, new trends can be seen (especially among younger historians) that incorporate the nobility into new theoretical and methodological frameworks. It is important that these new trends do not remain marginalized. There is also the question of the fiction and unverifiability of the "Slovak nobility".

¹⁴ MACHO, P.: Poznámky k výskumu kolektívnych identít v 19. a 20. storočí na Slovensku. Historický časopis 52, 2004, s. 355.

„...správajte sa tak, ako sa patrí vo vznešenom rode...“

URODZENOSŤ, PÔVOD A SPOLOČENSKÉ POSTAVENIE V PONÍMANÍ RANONOVOVEKEJ UHORSKEJ ŠĽACHTY

Tünde Lengyelová

Pojem urodzenosť definujú výkladové slovníky v súvislosti so šľachtou: urodzenosť znamená patriť k šľachte, mať šľachtický pôvod. Priamo od toho sa odvíjajú synonymá urodzenosti a urodzeného – vznešenosť, vznešený, aristokratický, panský, noblesný, šľachtický. V období raného novoveku sa takéto chápanie reflektovalo aj v každodennom živote: „urodzený pán“ bolo najčastejším oslovením v liste, bezpochyby aj v pri slovnej komunikácii. V dokumentoch napísaných v maďarskom jazyku, ktorý bol bežným dorozumievacím jazykom uhorských šľachtických vrstiev, sa stretávame najčastejšie s osloveniami „*tekintetes*, „*nagyságos*, „*kegyelmes*, „*nemzetes*“ s približne rovnakým významom. Urodzenosť, teda príslušnosť k šľachte ako vyvolenej spoločenskej vrstve, sa v 16. a 17. storočí výrazne prejavovala navonok, mala však aj podstatne hlbší politický a spoločenský význam. Šľachtický pôvod podľa uhorského práva znamenal aj právnu subjektivitu. Právna spôsobilosť sa viazala na dve skutočnosti: narodenie a osobnú slobodu. Základnou determinantou, vplývajúcou na spôsobilosť právne a protiprávne konať, bola stavovská príslušnosť – teda príslušnosť k šľachtickému stavu, s obmedzeniami aj k meštianskemu. Celkom zjednodušene by sa dalo povedať, že príslušnosť k stavu znamenala aj presadenie sa v politickom a spoločenskom živote, čo súčasne znamenalo aj majetkový vzostup.

Byť urodzeným teda predpokladalo byť šľachticom. Nebolo však jedno, akým. Rôzne prejavy a diferencované chápanie urodzenosti vo vnútri šľachty môžeme sledovať jednak v smere *vertikálnom* – rozumieme pod tým vnútornú diferenciáciu šľachty, a v smere *horizontálnom* – v prejavoch voči šľachte sice rovnakého postavenia, ale inej národnosti či pochádzajúcej z inej krajiny.

Vnútna diferenciácia šľachty

Štefan Werbőczy, autor Tripartita, zbierky zvykového práva z roku 1517 napísal: „Všetci skutoční šľachtici majú užívať jednu a tú istú slobodu. ... Všetci preláti, baróni, vznešení a šľachtici Uhorska sa tešia vzhľadom na svoje šľachtictvo a svetské majetky tej istej slobode. Preto žijú všetci šľachtici podľa rovnakého zákona a práva a pred súdom sa im dostáva rovnakého zaobchádzania.“¹ V tom istom článku však podo-

¹ WERBŐCZY, István: Nemes Magyarország szokásjogának hármaskönyve – TRIPARTITUM. Vyšlo roku 1517, aj keď nebolo ratifikované, platilo v niektorých ustanoveniach až do r. 1918. Tu: Tripartitum, I. časť, čl. 2.

týka, že jediný rozdiel medzi magnátmi a prelátmi na jednej, a šľachticmi (zemanmi) na druhej strane je vo výške homágia; v treťom paragrafe špecifikuje dokonca dôvod, prečo sú 'rovnejší' medzi rovnými: pretože [na sneme] stoja alebo sedia bližšie ku kráľovi, prehovoria ako prví, prví sa starajú o verejné blaho, a tiež stoja v prvých radoch pri obrane krajiny. Jedine z príčiny vyššej vznešenosti a vyššieho úradu stoja vyššie ako obyčajní šľachtici.²

Uhorská šľachta bola teda principiálne rovnoprávna, ale majetkové rozdiely v rámci stavu viedli časom aj k právnym zmenám. Dôležitá fáza tohto vývoja sa uzavrela začiatkom 17. storočia. Zákom z roku 1608³ dostal reálny stav aj právnú podobu: udelením práva osobne sa zúčastňovať na zasadaniach snemu sa z majetkovej aristokracie stal dedičný magnátsky stav, vysoká šľachta sa stala inštitúciou verejného práva. Ostatných šľachticov odvtedy na sneme zastupovali vyslanci z jednotlivých stolíc. Tak sa často deklarovaná, i keď len teoretická jednota *natio hungarica* aj právne narušila a uhorská šľachta sa definitívne rozdelila na dva stavy.

Vnútná diferenciácia uhorského šľachtického stavu bola zložitá. Prvým kritériom bola titulúra. Spomínaným zákonom z roku 1608 sa šľachtický stav delil na magnátov a jednoduchú šľachtu. Magnátsky stav sa ďalej členil na svetskú a duchovnú vysokú šľachtu (prelátov). Ďalšie kritérium diferenciácie uhorskej šľachty sa týka majetkových pomerov, t. j. predovšetkým veľkosti pozemkového vlastníctva. Najbohatšími vlastníckmi pôdy boli magnáti, príslušníci približne 155 rodov, ktoré pri celkovom počte asi 135 000 šľachtických rodín v Uhorsku, tvorili skutočne veľmi úzku elitu. Medzi nižšou šľachtou boli rodiny, ktoré vlastnili pôdu, ale aj také, ktoré žiaden nehnuteľný majetok nemali. V rámci nej najvznešenejšiu vrstvu tvorili zámožní *bene possessionati*, ktorí žili v stabilných hospodárskych pomeroch, ale už nepatrili k vysokej šľachte. Väčšinou sa s nimi stretávame vo verejných funkciách. Najpočetnejšiu časť šľachty tvorili kurialisti, armalisti a predialisti.⁴

V zmysle stavovského princípu šľachtictvo v Uhorsku vyplývalo v prvom rade z pôvodu. Jednotlivci sa cez svoju rodinu narodením stával členom šľachtického stavu, a automaticky získaval nárok na všetky výhody monopolizované svojím stavom. O šľachtictvo (súčasne aj o život) sa prichádzalo iba v prípade rebélie a vlastizrady (nota infidelitatis) alebo vymretia rodu (defectum seminis). Napriek statickému charakteru stavovského systému, kde spoločenské postavenie jednotlivca určoval jeho sociálny pôvod, a do ktorého bol zaradený už narodením, neboli sociálne hranice absolútne nepriepustné. Nešľachtici, príslušníci nižších a nepriviligovaných vrstiev, mali teoretickú možnosť zmeniť svoje spoločenské postavenie a spolu so svojou rodinou vzostúpiť do dedičného šľachtického stavu.⁵

Základné práva uhorskej šľachty boli zakotvené ešte roku 1222 v tzv. Zlatej bule, vydané Ondrejom II. Najdôležitejšími výsadami, ktoré určovali exkluzívne postavenie šľachty boli právo osobnej slobody, priama podriadenosť panovníkovi, oslobodenie od poddanských povinností a dávok a právo na odpor. Právo osobnej slobody, ktoré platilo až do roku 1848, zaručovalo šľachticom imunitu: bez súdneho predvolania

² Tripartitum, I. časť, 2. čl., § 3.

³ Corpus Juris Hungarici – Magyar Torvénytár (ed. Márkus, D.), Budapest 1899, zák. čl. 1 z roku 1608.

⁴ ČAPLOVÍČOVÁ, K.: Uhorská šľachta v 18. storočí, HČ, 51, 2003, s. 300.

⁵ Tamže, s. 301–302.

a rozsudku nesmel byť žiaden šľachtic zatknutý. Výnimkou boli len prípady, kedy bol šľachtic prichytený in flagranti pri vražde, podpaľachtve, krádeži, lúpeži, zbojníctve alebo znásilnení. Druhé základné právo uhorského šľachtica spočívalo v tom, že okrem legitímne korunovaného panovníka nebol nikomu podriadený, patril jedine pod kráľovskú súdnu právomoc a jej autonómne súdy. Oslobodenie od poddanských povinností a dávok umožňovalo šľachte slobodne využívať svoj majetok a majetkové práva. Šľachtic bol oslobodený od daní, vnútorných ciel a tridsiatku. Oslobodenie od daní sa však vzťahovalo iba na šľachtické majetky, ak mal dom v meste, plateniu daní sa nevyhol. Šľachta užívala aj tzv. spoločenské výsady, ktoré vyplývali zo zvykového práva. Medzi ne patrili napr. možnosť lovu alebo právo nosiť meč. Právo na odpor legitimovalo popretie poslušnosti v prípade porušovania šľachtických práv. O tom, že to nebol len deklarovaný článok, svedčí práve 17. storočie, počas ktorého šľachta neraz využila toto právo v protihabsburských povstaníach pod zámienkou obrany viery. Význam a nebezpečnosť tohto práva spôsobili, že roku 1687 bolo raz a navždy zrušené, súčasne aj so starým právom na voľbu kráľa.⁶ Na základe týchto privilégií je pochopiteľné, že uhorská šľachta mala dobré dôvody na obranu svojich práv a pocitu urodzenosti. Každú snahu zo strany panovníka o ich obmedzenie považovala – a nie bezdôvodne – za ohrozenie svojej výnimočnosti a nepriamo aj existencie.

Od príslušnosti k jednotlivým skupinám vo vnútri stavu sa odvíjali aj vysoké štátne úrady. Vplyv a výhody, vyplývajúce z týchto postov boli zaiste príčinou toho, že šľachta vo všeobecnosti navonok chránila svoje výhody vo veľkej jednote, vo vnútri stavu sa však striktné diferencovala a rozlišovala príslušníkov nižšej a vyššej šľachty. Tento proces sa začal zintenzívňovať v druhej polovici 14. storočia, keď sa povážlivo začali rozširovať rady povýšených do šľachtického stavu spomedzi mešťanov a dokonca aj poddaných. Tento „demokratizačný proces“ postupne znižoval význam skutočných šľachtických práv a presúval dôraz na majetkovú bázu – tým však výrazne ohrozil majetkový a politický primát šľachty. Panovník bol donútený prijímať zákony na rozlíšenie urodzených od neurodzených. Za urodzených sa považovali *nobiles regni* – ktorí dostali pravé šľachtictvo od kráľa a disponovali výsadami uhorskej šľachty. Roku 1498⁷ pribudli tí, ktorých predkovia obraňovali krajinu vlastnou krvou a táto povinnosť sa stala záväznou aj pre ich potomkov.

Z tohoto hľadiska sa zdá byť pochopiteľným aj úsilie predstaviteľov uhorských šľachtických rodov dokazovať svoje korene, odvodzovať svoj pôvod od vodcov starých Maďarov, alebo ešte starších rodov s pôvodom v antickom Ríme, či dokonca od rôznych biblických postáv. Roku 1857 začal maďarský historik Iván Nagy vydávať svoje monumentálne genealogické dielo, ktoré sa napriek všetkým svojim nepresnostiam a chybám používa dodnes.⁸ V 13 zväzkoch zosumarizoval súdobé poznatky o šľachtických rodoch Uhorska a s istou dávkou kritickosti sa zmienil aj o genealogických legendách, ktoré sa tradovali o pôvode a starobylosti niektorých rodov. Pre ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov: *Bánffyovci* odvodzovali svoj rod od rímskeho kráľa Tarquinia. *Báthoryovci* mali o svojom pôvode viacero hypotéz: dokazovali svoje korene už od istého Vencelina, ktorý bol údajne súčasníkom prvého uhorského kráľa Štefana I. (Svätého), iní sa

⁶ Tamže, s. 296–7.

⁷ Corpus Iuris Hungarici, zák. čl. 21., 22. z roku 1498 o kráľovskom bandériu, bandériách veľmožov a povinnosti konkrétnych jednotlivcov vojska.

⁸ NAGY, I.: Magyarországi családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest 1857–1868.

domnievali, že boli pôvodom z Poľska. Tretia verzia prisudzovala Báthoryovcom príslušnosť k rodu Guthkeled, ktorý mal mať švédsky pôvod. V polovici 11. storočia žil zástupca tohto rodu, istý Vid, ktorý zastával pravdepodobne aj funkciu palatína. Slávu však nezískal funkciou a mimoriadnou ľstivosťou, ale tým, že vraj v močiaroch blízko Ečedu, kde mal rod svoje sídlo, zabil šarkana (draka). Túto legendu potvrdzuje aj erb: šarkan hryžúci sa do chvosta je stočený do kruhu, vo vnútri ktorého sú tri šarkanie zuby. *Batthyányovci* odvodzovali svoj pôvod od jedného zo siedmich staromaďarských vodcov (Örs), ktorí prišli do Karpatskej kotliny. *Bebekovcom* sa podarilo zostaviť rodovú genealógiu až k Adamovi, od ktorého sa rod odvíjal cez rímskych panovníkov až do čias Uhorska. Iná verzia tvrdí, že pochádzajú od istého pastiera, ktorý našiel poklad a postavil z neho najmenej štyri hrady, ktorých ruiny môžeme aj dnes nájsť na území Slovenska. Pravdepodobnejšie však vyznieva verzia, že rod je cudzieho pôvodu a zbohatol na bankom podnikaní. *Pálffyovci* dokázali svoj pôvod do 10. storočia, prví príslušníci dostali svoje majetky od Gejzu, otca sv. Štefana. *Esterházyovci* vraj pochádzali z pokolenia Šalamúna, prvý známy predok je istý Mokud žijúci okolo roku 1186. *Thurzovci* boli podľa legendy tatárskeho pôvodu, ale oveľa pravdepodobnejšie vyznieva verzia, že prišli z Rakúska, kde ich korene siahajú do 12. storočia. Uhorská vetva dokázala nájsť predkov v časoch kráľa Žigmunda, už koncom 14. storočia.

Posledné dva rody spomíname nie pre honosnosť ich pôvodu, ale na ich príklade chceme poukázať na vývoj ich vzájomných vzťahov a rozdielnosť v chápaní urodzenosti vo „vertikálnej línii“. *Thurzovci* sa do hospodárskeho života krajiny zapojili v 15. storočí. Ich aktivity v baníctve a exporte medi a striebra, ktoré boli výdatne finančne podporované príbuznými augsburskými Fuggerovcami, im otvorili možnosti spoločensko-politického postupu. Počas rovných sto rokov (1525–1625) sa štyria predstavitelia rodu vystriedali na 10 postoch, pričom dvaja z nich zastávali najvyšší úrad v Uhorskom kráľovstve – post palatína.

Esterházyovci vstúpili do vysokej politiky roku 1618 a zotrvali tu 215 rokov, pričom v najvyšších krajiných úradoch sa vystriedalo 16 osobností v 29 funkciách.⁹ Štatistika teda hovorí jednoznačne v prospech *Esterházyovcov*. Na začiatku 17. storočia, keď sa osudy predstaviteľov oboch rodov výrazne preplietli, boli *Thurzovci* už na vrchole svojej mocenskej a politickej kariéry. Juraj Thurzo (*1567) sa na rozdiel od svojich predkov¹⁰ rozhodol pre vojenskú kariéru. Slúžil pod velením Mikuláša Pálffyho a po jeho smrti ho v rokoch 1602–1604 nahradil na poste hlavného kapitána Nových Zámkov. Ešte roku 1599 získal barónsky titul, 1606 sa stal grófom a k titulu dedičného župana Spišskej stolice pridal aj hodnosť dedičného župana Oravskej stolice. Čo sa týka finančných možností rodu, najlepšie ho asi charakterizuje fakt, že roku 1607 Thurzo zobral do zálohu Tokajský hrad a panstvo v Zemplínskej stolici, za 71 580 zlatých. Táto suma sa rovnala desiatine všetkých príjmov panovníka. V decembri roku 1609 bol zvolený uhor-

⁹ Porovnaj archontológiu dvorských hodnostárov FALLENBÜCHL, Z.: Magyarország főméltóságai, Budapest 1988.

¹⁰ PÁLFFY, G.: A Thurzó és Forgách család. Nepublikovaná prednáška autora, ktorému ďakujem, že mi poskytol text a súhlasil s jeho použitím. Otec Juraja, František Thurzo vyštudoval v Itálii, od roku 1534 bol nitrianskym biskupom, od 1549 zastával úrad predsedu Uhorskej komory so sídlom v Bratislave, roku 1556 však už bol predsedom Dvorskej komory vo Viedni. Na tomto postupe je výnimočné to, že v priebehu 16. a 17. storočia nezastával tento úrad žiaden uhorský predstaviteľ. Roku 1557 – pravdepodobne z dôvodu, že jeho brat zomrel bez potomkov a rodu hrozilo vymretie – sa vzdal cirkevnej hodnosti a oženil sa. Ďalej sa veľmi úspešne venoval zveľaďovaniu vlastného rodového majetku.

ským palatínom a zostal ním až do svojej smrti roku 1616. V *Esterházyovskom* rode dosiahli jeho príslušníci do toho času najvyššiu funkciu podžupana.

V osobe Mikuláša *Esterházyho* však na scénu stúpil muž, ktorého ambície a schopnosti vysoko prekračovali už aj tak vysoký dobový priemer. Konflikt vypukol vďaka nekritickej starostlivosti Juraja Thurzo práve vo veci urodzenosti. Thurzo sa totiž rozhodol ochraňovať česť „slabej“ ženy, a to aj napriek tomu, že ona sama o to vôbec nestála. Uršula Dersffyová bola čerstvou vdovou – jej manžel František Magócsi, hornouhorský hlavný kapitán zomrel v novembri 1611. Vďaka svojej funkcii a tzv. pätnásťročnej (dlhej) vojne, bol v blízkom kontakte s Thurzom. Mikulášovi *Esterházymu* sa často pripisujú čisto karieristické úmysly, keď sa rozhodol oženiť s bohatou a postaršou vdovou. Či a nakoľko bol ich vzájomný vzťah úprimný, alebo len jednostranný zo strany Uršule, či sú pravdivé pletky o ich vzťahu ešte za života Magócsiho, necháme teraz bokom.¹¹ Plánovaný sobáš totiž vyvolal dostatočný skándal.

Istý Ján Dankovics z Mukačeva, niekdajší Magócsiho familiár, napísal vo februári 1612 palatínovi tajný list, v ktorom ho informoval o počínaní vdovy: chce sa vydať za svojho *sluhu*, pričom nemyslí ani na svoju česť, ale ani na česť svojho rodu a svojho nebohého manžela. Vydajom za *sluhu* potupí taká urodzená dáma celý svoj rod. V uhorských pomeroch to bola nevidaná vec. Dankovics preto apeloval na palatína, aby prehovoril s vdovou, aby ju napomenul a vystríhal od tohto kroku, veď si môže vyberať medzi oveľa urodzenejšími partnermi.¹² Keďže vzťah naozaj nepostrádal pikantnosť (ako už bolo spomenuté, vdova bola staršia ako nádejný ženich a plán sa dostal na verejnosť už necelé dva mesiace po úmrtí manžela), Thurzo sa hneď chopil pera a napísal list plný výčitiek: Pobúrilo ho, že Magócsi ešte ani nie je pochovaný¹³ a ona sa už chce vydávať. Pokladal za nepochopiteľné, ako môže zabudnúť na vznešenosť rodu svojho manžela a pomyšľať na nejakého *sluhu* – tu sa Thurzo zháčil, slovo *sluha* preškrtnol a prepísal na „neviem koho“. Potom pokračoval: „Aká pohana a pochybná povest' sa o Vás rozšíri nielen pred našim stavom, ale aj pred cudzími stavmi, kde nášho pána a syna spomínajú v blahej pamäti... Z našej priazne, starostlivosti a najmä z nášho úradu, akože Vášho hlavného tútora Vás prosím, napomínam, ba až prikazujem, aby ste vstúpili do seba, popremýšľali o Bohu, ktorý je záštitou vdov a sirot... Popremýšľajte o cti Vášho nebohého manžela, o jeho dobrej povesti, mene, pozrite sa aj na Váš vlastný rod a odožňte takého myšlienky, ktoré sú vlastné detskému rozumu, začnite sa správať podľa našich mravov, aby Vaša česť mohla ďalej kvitnúť... Berte moje otcovské upozornenie vážne, aby ste nevyvolali hnev jeho veličenstva... Berte tieto moje slová v dobrom a správajte sa tak, ako sa patrí vo vznešenom rode a ako to prislúcha cti vdovy takého veľkého pána...“

Ďalší vývoj – myslím – nikoho neprekvapí. Napriek všetkým otcovským dobrým radám a pohoršeniu okolia a príbuzných sa Uršula Dersffyová vydala za *Esterházyho*. Treba však podotknúť, že sobáš sa konal až deň po uplynutí povinného roku smútku, teda aspoň v tomto bode dodržala spoločenské konvencie, keď už odmietla rešpektovať spoločenskú požiadavku vydať sa za rovnako urodzeného muža, ako bola ona.

¹¹ Téme sa podrobnejšie venuje PETER, K.: *Esterházy Miklós*, Budapest 1985, s. 11–14.

¹² Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), P125 – Archivum familiae Esterházy, film č. 4694.

¹³ V Uhorsku sa spravidla konali pohreby šľachticov dva až tri mesiace po smrti nebohého. Za ten čas sa urobili prípravy na dôstojnú rozlučku a stačili prísť aj príbuzní a hostia zo vzdialenejších kútov krajiny.

Nemenej zaujímavý je aj ďalší osud aktérov: po siedmich rokoch manželstva Uršula zomrela, zanechajúc syna a mimoriadne zbohatnutého smútiaceho manžela.¹⁴ Tentokrát sa Esterházy neponáhlal s ďalším manželstvom, oženil sa až po piatich rokoch vdovstva s Kristínou Nyáryovou. Sotva dvadsaťročná nevesta bola matkou dvoch dcér a vdovou po Imrichovi Thurzovi, teda nevestou vtedy už nebohého palatína Juraja Thurzu. Krátko po svadbe bol Mikuláš Esterházy zvolený za palatína a mohla sa začať veľkolepá odvetá „sluhu“. Keďže thurzovský rod smrťou jediného mužského potomka Imricha vymrel po meči, Esterházy šikovnými kľučkami najprv získal veľkú časť thurzovského majetku, nervovo zruinoval i palatínovu vdovu Alžbetu Czoborovú a nakoniec oženil vlastného syna Štefana s Alžbetou Thurzovou, dcérou svojej manželky z jej prvého manželstva. Svoju „pomstu“ za ponížujúce odmietnutie teda završil nielen zabratím majetku, ale aj pokrvným príbuznením. V tom čase mu už nikto nemohol nič vytknúť – okrem palatínskeho úradu získal aj grófsky titul, jeho syn sa neskôr stal dokonca kniežatom a taktiež palatínom...

Je pravdou, že vzostup Esterházyovcov začal na troskách Thurzovcov. Práve na prelome 16. a 17. storočia dochádzalo k viacerým podobným situáciám – vymierali staré šľachtické rody a k moci sa drali nové, pochádzajúce z radov zemanstva, mešťanov a neraz aj poddaných. Doba bola priaznivá pre postup schopných. Najjednoduchšie, hoci rozhodne nie ľahko, sa dalo vyšvihnúť na bojisku. V tomto ohľade malo Uhorsko tú „výhodu“, že vlastne väčšina jeho územia bola bojiskom.

Ako sme videli, požiadavky urodzenosti sa veľmi ostro premietali v osobnej rovine, najmä pri uzatváraní nových manželstiev. Manželstvo v tomto období bolo skôr obchodom, ako vecou obojstrannej náklonnosti dotknutých. Pri prejednávaní a plánovaní sobášov stál v prvom rade majetok, ale v tesnom závese bol aj pôvod – teda urodzenosť budúcich manželov. Vypovedá o tom aj zaujímavý zápis z roku 1615, ktorý je veľavravným dôkazom toho, čo pokladal aristokrat na začiatku 17. storočia za dôležité pri rozhodovaní o svojej budúcnosti. Autorom stručného spisu je Friedrich von Teuffenbach, moravský šľachtic, ktorého matka pochádzala z Uhorska. Svoje predstavy o budúcej manželke zhrnul do desiatich bodov, ale len prvý z nich – ktorý požadoval, aby „dievča bolo pekné“ – sa vzťahoval priamo na vyvolenú nevestu, ostatných deväť približovalo očakávania na spoločenské a majetkové výhody. Najdôležitejšie boli tieto: „2. že bude mať po matke majetky, 3. že bude pochádzať zo starej a vysokej šľachty, 4. že je spríbuzená s mnohými vysoko postavenými, 5. že s ňou si urobím mnoho dobrých priateľov ... [a nakoniec] ... 10. gradatio (stúpanie) k nejakému vysokému postaveniu“.¹⁵ Sobášna stratégia uhorskej šľachty sa v plnej miere pridržiavala týchto hodnôt. Iba bohaté veno bolo nadradené postaveniu, čo znamená, že len majetok mohol byť ospravedlnením sobáša „pod úroveň“.

¹⁴ Nepriamym dôkazom odsúdenia konania Esterházyho a Dersffyovej je aj neoverená a nepotvrdená správa, kolujúca v súdobých kuloároch o tom, že keďže sama nemohla mať deti, našla manželovi súložnicu a Štefan Esterházy pochádza z tohto nelegitímneho vzťahu. Pozri PETER, K.: Esterházy, s. 16.

¹⁵ KOLTAI, A.: Cudzinky v úlohe manželiek uhorských veľmožov v 16.–17. storočí, In: LENGYELOVÁ T. (ed.): Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti, Bratislava 2004, s. 186.

Uhorská aristokracia versus zahraničná šľachta

Začiatkom 17. storočia anglický cestovateľ William Lithgow počas svojich potuliek Európou navštívil aj Uhorsko. Krajina sa mu celkom páčila, keďže sa mu zdala mimoriadne úrodnou a najmä sa tu dopestovalo vynikajúce víno. Okrem prírodných daností si však všimol aj ľudí. Ako snád žiadnemu cestovateľovi, ani jemu neuniklo, že jazyk Uhrov sa odlišuje od jazyka, ktorým sa dorozumievajú okolité národy (slovanské jazyky a nemčina). „V tejto krajine žije veľký počet šľachticov, ale nechodia do zahraničia, doma sú veľmi neokrôchaní, žijú prepychovo (*luxurious*), sú nevzdelaní a nehorázne je medzi nimi rozšírená „mužská bieda“, ktorá nakazí celý južný svet“.¹⁶ Oveľa lepšiu mienku o Uhroch nemal ani Henry Howard, ktorý navštívil krajinu roku 1665: „Samotní Uhri, od najvyššie postavených až po najnižších, sú vo všeobecnosti takí zlomyseľní, aká dobrá je ich krajina, voči sebe sú zákerní a nenávidia cudzincov.“¹⁷

Názory cudzích cestovateľov prinajmenšom naznačili, že uhorská šľachta bola dosť zdržanlivá čo sa týka spoločenských kontaktov so zahraničím a cudzincami. Ešte viac sa tieto výhrady ukazujú v nadväzovaní rodinných zväzkov s príslušníkmi aristokracie spoza hraníc Uhorska. Túto formu reflexie urodzenosti môžeme sledovať v rovine horizontálnej – išlo totiž o prípadné vzťahy s rovnako urodzenými, ale predsa cudzími príslušníkmi najvyššej spoločenskej vrstvy spoza hraníc Uhorska. Najprírodzenejším priestorom pre sprostredkovanie prieniku príslušníkov cudzej šľachty na uhorské aristokratické dvory (prípadne naopak) by mohol byť kráľovský dvor. Hoci Viedeň (a istý čas Praha) naozaj nepredstavovali nijakú neprekonateľnú diaľku, predsa sa integrácia uhorskej šľachty na dvore uskutočňovala veľmi pomaly a pomerne neskoro.

Habsburgovci, ktorí vládli v Uhorsku od roku 1526, permanentne narážali na silnú šľachtickú opozíciu brániacu svoje staré práva a privilégia. Uhorské stavy boli najväčším a najúspešnejším protivníkom absolutistických snáh habsburských panovníkov. Kým v Čechách, na Morave a v dedičných krajinách sa panovníkom podarilo zlomiť moc stavov, tieto ich pokusy v Uhorsku stroskotali. Habsburgovci boli stále a znova nútení potvrdiť vymoženosti uhorskej šľachty. „Opovrhovanie habsburským vládny systémom bolo povýšené na ústrednú historickú dogmu“.¹⁸ Kontakty s dvorom sa obmedzili aj v dôsledku občianskych vojen v rokoch 1530–1550 a tureckej ofenzívy, keď sa majetky uhorskej aristokracie dostali do bezprostredného nebezpečenstva, čo si vyžiadalo neustálu prítomnosť majiteľov pri ich obrane. Nezanedbateľným faktorom bola aj všeobecne „pestovaná“ nenávisť ku všetkému nemeckému, ale v širšom zmysle k všetkému cudziemu, ktorá silne ovplyvňovala myslenie uhorskej šľachty. Pociť, že na viedenskom dvore je uhorská šľachta cudzím elementom, podporovala aj jazyková bariéra: Hofburg bol plný ozajstných cudzincov – Španielov, Čechov, Nizozemcov a Nemcov, ktorí často neovládali ani latinčinu, ktorá v Uhorsku platila ako všeobecný dorozumievací jazyk. V neposlednom rade pociťovali za prekážku aj strojenú dvorskú etiketu, módné trendy v odievaní, odlišné politické tradície a neúmerne vysoké náklady na život v hlav-

¹⁶ Angol és skót utazók a régi Magyarországon, 1542–1737 (ed. Gomory, Gy.), Budapest 1994, s. 37. Cesta Williama Lithgowa po Uhorsku a Sedmohradsku (pravdepodobne roku 1616). Podľa niektorých prekladateľov termín „luxurious“ sa v istých súvislostiach môže prekladať aj ako „chlipný, smilný“ a „mužská bieda“ pravdepodobne znamená homosexualitu.

¹⁷ Tamže, s. 54, Cesta Henryho Howarda po Uhorsku roku 1665.

¹⁸ ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská šľachta, s. 297, citát: BERNATH, M.: Standewesen und Absolutismus im Ungarn des 18. Jahrhunderts, In: Südostforschungen, XXII, 1963, s. 348.

nom meste. Po takmer štyroch desiatkach rokov existencie uhorsko-rakúskej personálnej únie roku 1563 mali vo Viedni dom len traja šľachtici a uhorský kancelár, ktorý tam sídlil z titulu svojej funkcie.¹⁹ Samozrejme, takýto postoj mal predovšetkým politické nevýhody, a viacerí si čoskoro uvedomili význam kontaktov s Viedňou. Od polovice 16. storočia sa na (viedenskom a neskôr i na pražskom) dvore stretávali s predstaviteľmi uhorskej aristokracie v nižších dvorských funkciách (stolník, pohárnik, koniarnik...), opäť však len s príslušníkmi niekoľkých rodov: Erdődy, Perényi, Draskovich, Drugeth z Humenného, Révay, Balassa, Nyáry, Pálffy a Thurzo, od 17. storočia pribudli Esterházyovci, Csákyovci či Zichyovci. Výchova šľachtických synov na dvore mala okrem viacerých pozitívnych stránok jednu mimoriadne dôležitú – nadviazanie známostí pre ďalší politický, ale aj majetkový vzostup. Mladí muži zo spomenutých rodov – ak neboli vyslovene neschopní – sa takmer všetci uplatnili v najvyšších funkciách Uhorského kráľovstva a keďže s funkciami sa obvykle udeľoval aj majetok, služba na dvore sa z perspektívneho hľadiska veľmi vyplácala.²⁰ Táto integrácia však prebiehala veľmi pomaly.

Opatrný postoj uhorskej šľachty obmedzil aj kultúrny vplyv kráľovsko-cisárskoho dvora. Napriek tomu, že sa zachoval protokol i obvyklé ceremónie, ako aj udeľovanie tradičných titulov, z hľadiska kultúry, umenia a vzdelania prevzali v Uhorsku vedúce miesto šľachtické dvory. Uhorská renesancia, ktorá prežívala svoje vrcholné obdobie v druhej polovici 16. a v prvých desaťročiach 17. storočia, nevznikla a nepestovala sa na kráľovskom dvore, ale na dvoroch šľachticov. Na rozdiel od európskych tendencií tu dochádzalo k rozvoju jazyka, kultúry a umenia a jej hlavnými činiteľmi boli kazatelia, literáti a vzdelanci. Ešte aj tí šľachtici, ktorí mali svoje majetky v bezprostrednej blízkosti Viedne, nasledovali „módne trendy“ v priebehu 16. a 17. storočia len v budovaní rezidencií. Okrem účasti na korunováciách a podobných naozaj veľkých dvorských udalostiach doteraz nie je celkom objasnené, akú úlohu zohrávala uhorská šľachta priamo na dvore a nakoľko sa zúčastňovala na každodennom a spoločenskom živote dvora?

Svet vidieckych šľachtických rezidencií – aj keď spĺňal dobové požiadavky na reprezentáciu a luxus podľa postavenia svojho majiteľa – sa po spoločenskej stránke nemohol porovnávať s prostredím a spoločnosťou okolo panovníka. Hovoriť o spoločenskom živote sa dá v prípade, ak existuje spoločnosť. Dvory uhorskej aristokracie sa však budovali podľa prísne funkcionalistických požiadaviek. V tomto prostredí bolo veľmi málo priestoru pre „dvoranov“, ktorých by bolo potrebné zabávať. Za dvoranov nemožno pokladať mladé dievčatá a chlapcov, či už zo spríbuznených, alebo spriatelенých rodov, ktorí žili na dvoroch vyššej šľachty za účelom vzdelania pod dozorom starostlivo vybraných učiteľov a tuteurov. Tento pre Uhorsko veľmi charakteristický systém dozvedávania detí mohol slúžiť k nadväzovaniu priateľstiev, spojenectiev či manželstiev, nemohol však, a ani nechcel suplovať prostredie typické pre spoločenské kontakty. Uzavretosť uhorského spoločenského života podporovali aj relatívne veľké vzdialenosti medzi jednotlivými rezidenciami. Každá návšteva, každý rodinný sviatok sa musel plánovať dlho

¹⁹ PÁLFFY, G.: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században, In: FODOR, P. – PÁLFFY, G. – TÓTH, I. Gy. (eds.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére, Budapest 2002, s. 315–316.

²⁰ Tamže, s. 322.

dopredu, trvalo aj niekoľko týždňov či mesiacov, kým sa poslovia otočili s pozvánkami a listami.²¹

Rovnako pomalý a striedmy bol aj prienik rôznych módných trendov, či už v obliekaní alebo mravoch. Hoci niektorí súčasníci mali výhrady voči „novej móde“, táto v skutočnosti nastúpila až začiatkom 18. storočia. Ako dôkaz môžeme uviesť veľmi jednoznačný príklad: oblečenie. Na všetkých dobových vyobrazeniach je uhorský šľachtic vo svojom tradičnom odevu – v mentieke, akosi plášti bez rukávov so zapínaním na ozdobnú sponu na hrudi, ktorý sa nosil prehodený cez plece. Dolomán – kabátce s predným šnúrovaným zapínaním a miernym rozšírením od pásu nadol sa nosil na košeli. Priľhavé nohavice boli prispôsobené jazde na koni. Uhorská mužská móda, výrazne ovplyvnená tureckým oblečením, sa v tomto období očividne líšila od dvorskej módy, kde sa presadil španielsky vplyv – tmavé oblečenie s prestrihanými širokými rukávami, s bielym okružím okolo hrdla a čipkovanými manžetami. Široké nohavice siahali po kolená a nosili sa k nim pančuchy.²² Ešte roku 1717 písala anglická lady Mary Wortley Montague svojej sestre o ceste po Uhorsku: keď navštívila so svojim manželom Gyor (Ráb), dostalo sa im skvelého privítania a osobne ich navštívil aj temešvársky biskup, od ktorého dostali aj dary. „Tento veľmi vplyvný vysoký cirkevný hodnostár pochádza zo starobylého rodu Nádasdyovcov, ktorý po celé storočia zohrával mimoriadnu úlohu v Uhorskom kráľovstve. Biskup je veľmi zdvorilý, priateľský a veselý starý pán, ktorý nosí uhorský kroj, jeho úctyhodná sivá brada siahla až po opasok.“²³ Ak si anglická lady všimla aj biskupovu bradu, bolo to zrejme preto, že sa výrazne odlišovala od módy na Západe – v tom čase sa tam už nosili parochne a tvár hladko vyholená. Uhorskí muži, ak nemali dlhú bradu, tak aspoň úctyhodné fúzy a dlhé vlasy. Pod vplyvom Turkov sa istý čas ujala aj móda (čiasťočneho) holenia hláv, ovšem na obrazoch sa účes v tom prípade skrýval pod pokrývkou hlavy s typickou perovou ozdobou.

V sledovaní módy boli oveľa pružnejší mešťania, samozrejme, len tí bohatí a ženy. Uhorské šľachtické sa oveľa viac zaujímali o novinky, sledovali západné vplyvy, najmä španielsku módu. Na dobových obrazoch nosia biele čipkové alebo pláténé okružie a manžety, niekedy aj klobúky a iné módné doplnky. Zostali však verné uhorskému strihu a najmä tradičnej zástere. V dobovej korešpondencii sa zachovalo viacero poznámok o tom, ako sa mladí muži vyslaní na zahraničné štúdiá stretli s posmechom pre svoje tradičné uhorské oblečenie. Juraj Lendvay, vychovávateľ synov Hontianskeho župana a Filákovského kapitána Štefana Koháryho sa v liste sťažoval na svojich zverencov, že mladí páni nie sú spokojní so šatami, ktoré im rodičia poslali, vyhodili ich cez okno a nechcú v nich chodiť do školy.²⁴ Tento incident sa však odohral už v čase, keď integrácia uhorskej šľachty do kruhov dvorskej spoločnosti prekonala najväčšie prekážky a zrejme

²¹ VÁRKONYI, G.: Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon, In: Ablonczy, B. – ifj. Bertényi, I. – Hatos, P. – Kiss, R. (eds.): Hagymány, kozosság, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára, Budapest 2002, s. 140–150. K funkcionálnemu budovaniu šľachtických dvorov pozri KOLTAI, A.: Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. Milleniumi Magyar Történelem Források, Budapest 2001.

²² Takéto typy oblečenia sú na všetkých dobových obrazoch – pozri napr. Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Arcképcsarnokból. (Katalóg výstavy, ed. Buzási E.), Budapest 1988; alebo UČNIKOVÁ, D.: Historický portrét na Slovensku, Martin 1980. Pozri aj príslušné texty (autorka M. M. Zuberová) in: KOVÁČ, D. a kol.: Kronika Slovenska, I., Bratislava 1998, s. 253 a 260.

²³ Angol és skót utazók, c. d., s. 107 – List Lady Mary Wortley Montague sestre, 30. január 1717.

²⁴ Štátny Archív Banská Bystrica, Archív rodiny Koháry, Korešpondencia, č. 3289 – Bystrica, 15.6.1670.

– najmä mládež – si začala osvojovať aj životný štýl kráľovsko-cisárského dvora aj mimo Viedne. Tieto tendencie postupne natoľko zosilneli, že na prelome 17. a 18. storočia považoval barón Peter Apór za potrebné spísať staré zvyky a život Sedmohradska, s nasledovným odôvodnením: „Dôvodom tohto môjho spisu je, že od roku 1687, keď Nemci po prvýkrát prišli [do Sedmohradska], vidím každý rok viac a viac nového, alebo ako hovoria Nemci, nájmódy, takže čím sme chudobnejší, tým viac tužime mať vyšší titul, pestrejšiu mentieku s pasománmi, a už nemôžeme zjesť ani tradičné jedlá našich otcov, ak nemáme nemeckého kuchára...“²⁵ Tieto slová však určite platili pre celé Uhorsko, nie len pre Sedmohradsko...

Odmietať, alebo prinajmenšom zdržanlivý postoj zaujímala uhorská šľachta spočiatku aj v nadväzovaní rodinných kontaktov so zahraničím. Keďže nikomu nie je neznámy fakt, že manželstvá sa v tomto období uzatvárali na základe majetkových a politicko-spoločenských dohôd a výhod, je sobášna stratégia uhorskej šľachty prekvapujúco úzko zameraná. V priebehu 15. storočia sa z uhorských magnátskych rodov orientovali na rakúsku šľachtu len grófi zo Sv. Jura a Pezinka. Okrem nich sa uzavrelo len jedno manželstvo so zahraničnou nevestou zo Západu, keď sa roku 1497 Juraj Thurzo oženil s Annou, neterou Jakuba Fuggera. V tomto prípade však išlo jednoznačne o majetkové ciele a vzniknutý obchodný zväzok oboch rodín nadiľho ovládol banskobystričské baníctvo a súčasne aj kremnickú mincovnú komoru.²⁶ Uhorskí veľmoži, ak sa už ženili spoza hraníc, sa teda snažili vybrať si nevestu z hľadiska osobnej prestíže. Už Erik Fügedi²⁷ skonštatoval, že keď si najurodzenejší magnáti 15. storočia – Ján a Ladislav Gorgajnski (Garai), Juraj zo Svätého Jura a Pezinka, palatín Ján Zápoľský a Stefan Báthory, ako aj Mikuláš Bánffy – vyberali manželky z popredných rodov Sliezska a Mazovie, nasledovali tým zahraničnopolitické či majetkové ciele, ale opakovali príklad panovníckych dynastií.

Ani po nástupe Habsburgovcov sa počet zahraničných neviest v uhorských šľachtických rodinách mimoriadne nezvýšil. O tom, nakoľko sa uhorské stavy pridŕžovali svojich národných a tradičných osobitostí, mnoho napovedá list už spomínaného palatína Mikuláša Esterházyho. Roku 1641 napísal do svojho testamentu: „Môj syn Lacko... ak sa vo veku dvadsaťdva rokov bude chcieť oženiť, aby ho telo a svet nezviedli, so súhlasom príbuzenstva sa môže oženiť, ... ale nechcem, aby sa odel do cudzieho národa, nie preto, že by sa mi iné národnosti cudzili, alebo že by som nimi opovrhoval, ale preto, aby som oddialil miešanie s cudzími mravmi, ktoré len veľmi zriedka prinášajú niečo dobré, keďže už natoľko upadli. Teda, ak by aj nevesta bola z nižšieho stavu, než je on sám, nech si vyberie zo svojho národa“. Je to prinajmenšom zaujímavý postoj od človeka, ktorý bol do konca svojho života lojálny voči Habsburgovcom, ale predseda mal takú zlú mienku o aristokracii nadnárodného viedenského dvora. Zdá sa však, že v kruhoch uhorskej aristokracie 17. storočia bol všeobecne rozšírený kritický postoj voči „cudzím národom“. Desať rokov predtým aj vdova po Františkovi Batthyány, Eva Popelová z Lobkovic napísala svojmu synovi, ktorý sa chystal ženiť: „Ja som si vždy želala len to, čo aj teraz, aby si si nezobral [ženu] z cudzieho národa, ale z uhorského, s ktorou sa aj

²⁵ APOR, P.: *Metamorphosis Transylvaniae*, Bukarest 1978, s. 25. Barón P. Apór dokončil túto knihu roku 1736, vo veku 60 rokov.

²⁶ KOLTAI, A.: c. d., s. 187.

²⁷ FUGEDI, E.: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest, 1970 (*Történeti Statisztikai Füzetek*), s. 85. Cituje KOLTAI, A.: c. d., s. 187.

tvoja duša môže uspokojiť a zostane zachovaná tvoja česť i česť tvojich predkov a aj tvoje potomstvo sa môže čestne zveľaďovať“. Mimoriadne zaujímavovo vyznieva táto veta z úst ženy, ktorá sama pochádzala z českého rodu, aj keď z vetvy, ktorá vlastnila majetky aj na území Uhorska a kde si všetky deti z rodiny rovnako mohli osvojiť okrem českého a nemeckého jazyka aj maďarský jazyk. Eva Popelová z Lobkovic tu zrejme opakovala názor svojho manžela, hlavného kráľovského povozníka Františka Batthyányho, o ktorom vieme, že svojej mladej manželke svojho času počas devätnástich rokov len jediný raz dovolil navštíviť príbuzných v Českom kráľovstve, pretože bol presvedčený, že „zlá spoločnosť veľmi skoro môže poplieť rozum mladého človeka“.²⁸

Ďalším zaujímavým faktom je, že okrem vlašného záujmu o nadväzovanie rodinných kontaktov sa uhorská šľachta neponáhľala ani s kupovaním domov, ale ani majetkov na území dedičných krajín, napríklad vo Viedni blízkom Dolnom Rakúsku. Od polovice 16. storočia sa však najmä rakúski a nemeckí šľachtici čoraz častejšie uchádzali o indigenát v Uhorsku (napr. príslušníci rodov Salm, Teufel, Rueber, Kollonits, Harrach, Althan, Dietrichstein, Ungnad atď.). V priebehu 17. storočia sa záujem o indigenát ešte viac zvýšil – na každom sneme v Bratislave sa „húfne“ prijímali rakúski, nemeckí, českí, ale aj talianski šľachtici medzi uhorských aristokratov. Zdá sa, že cudzia šľachta mala pri získavaní a obsadzovaní uhorského spoločenského a tiež majetkového priestoru oveľa menej zábran, než to bolo naopak.²⁹

Politické, ale najmä vojenské udalosti v priebehu rušného 17. storočia napokon predsa dokázali presvedčiť uhorskú šľachtu, že nemá iné možnosti, len sa integrovať do habsburskej ríše. Vzdelaný a rozhladený arcibiskup Mikuláš Oláh, uhorský kancelár v rokoch 1545–1553, zdieľal mienku o potrebe kontaktov s panovníckym dvorom už dávno predtým. V liste Gabrielovi Perényimu napísal: „To, nakoľko je panovnícky dvor užitočný pre šľachtických mladíkov, nie je potrebné zdôrazňovať; tam sa dajú osvojiť nielen dobré mravy, ale slobodná myseľ môže načerpať poznanie v mnohých potrebných smeroch. Ak ich vychovávajú doma, keďže nevidia, nepočujú, nemajú skúsenosti s iným, než tým, čo majú doma a okrem toho nepoznajú nič. Preto by bolo veľmi užitočné, ak by urodzený pán prišiel na kráľovský dvor na nejaký čas. Sú tu aj iní veľkomožní mladí muži z Uhorska, s ktorými sa dá odháňať nuda, ak by prepadla duša. Týmto je, ako vidíme, dvorská konverzácia veľmi prospešná.“³⁰

Zahraničie totiž poskytovalo ešte niečo, čo v Uhorsku až do roku 1635 chýbalo. Keď 12. mája 1635 arcibiskup Peter Pázmány založil v Trnave univerzitu s teologickou a filozofickou fakultou, stala sa táto ustanovizeň po dlhých storočiach prvou školou podobného typu na území Uhorska. Samozrejme, ani kapacitou, ani šírkou poskytovaného vzdelania nepostačovala, takže peregrinácia uhorských študentov neprestávala a pokračovala v nezmenenej miere. Je preto zaujímavým dôkazom lokálpatriotizmu, že študenti, ktorí už od 15. storočia študovali na zahraničných univerzitách v Krakove, Viedni, Prahe, Nemecku či Taliansku (výnimočne aj vo Francúzsku a Anglicku), napriek tomu, že poznali iné kultúry, ktoré mohli byť veľmi príťažlivé, sa takmer bez výnimky vrátili do svojej krajiny.

²⁸ Tamže, s. 185. Ďalšie veľmi zaujímavé údaje k sobášnej stratégii uhorskej šľachty vid' v štúdiu.

²⁹ PÁLFFY, G.: c. d., s. 323.

³⁰ PÁLFFY, G.: c. d., s. 321.

Mnoho indícií napovedá, že príslušníci uhorskej šľachty boli vo svojej stavovskej príslušnosti a uvedomovaní si svojho postavenia v rámci nej konzervatívni so silným zmyslom pre tradície. Do svojich radov púšťali radšej ambiciózných uchádzačov z radov mešťanov či dokonca poddaných, než by sami nadväzovali intenzívne kontakty so zahraničím. Ani to však nebolo dobré riešenie. Výsledkom lavíny nobilitácií z konca 17. storočia bolo, že v 18. storočí dosiahla šľachta približne 5 %-ný podiel na celkovom počte obyvateľstva Uhorska. Najnovšie výskumy maďarských historikov upresnili tento počet na 416 000 osôb. Tento pomer ostal konštantný až do polovice 19. storočia. V celoeurópskom porovnaní žilo v Uhorsku po Španielsku a Poľsku najviac obyvateľov so šľachtickými privilégiami, kým v ostatných krajinách to bolo menej ako 1 % celkového počtu obyvateľstva.³¹ Tento vývoj však jednoznačne spel k devalvácii „urodenosti“, priamo úmernej majetkovému vzostupu neurodzených, ktorí si svoju pomyselnú „urodenosť“ mohli zaplatiť.*

Nobility, Origin and Social Standing in the Self-reflection of Post-Renaissance Hungarian Nobility

Tünde Lengyelová

This article examines internal differentiation of the nobility, and the role of Hungarian aristocracy versus foreign nobility. Members of the Hungarian nobility were very conservative in their Estate identity and in an awareness of their standing. They would rather have admitted ambitious title-seekers from among the burghers or even small landholders than make contacts with foreign aristocrats. In a European-wide context, Hungary (after Spain and Poland) had the greatest number of inhabitants holding noble privileges.

³¹ ČAPLOVIČOVÁ, K.: C. d., s. 297–298. Údaje k percentuálnemu zastúpeniu šľachty cituje z: MIECK, I. (ed.): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. zv. 4: Von der Mitte des 17. Jahrhundert bis zur Mitte des 18. Jahrhundert. Stuttgart 1993, s. 180–198.

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantu VEGA 2/3140/23 Kultúrne a ekonomické aktivity žien v období novoveku a projektu Centra excelentnosti CEKI – Kolektívne identity v moderných spoločnostiach.

HLAVNÍ SÁL – SEBEREFLEXE ŠLECHTY VE VÝZDOBĚ SPOLEČENSKÝCH MÍSTNOSTÍ VENKOVSKÝCH REZIDENCÍ

(na příkladě českých zemí 17. a první poloviny 18. století)*

Jiří Kubeš

Vznik sálů v českých zemích v 15. a 16. století

Již od pozdního středověku tvořily společenské centrum šlechtických sídel ve střední Evropě v prvních a někdy i druhých patrech umístěné rozměrově velmi veliké místnosti. Díky německým výzkumům se ví, že majitelé je většinou určili pro pořádání každodenních či svátečních společenských akcí, kde se setkávalo více členů dvora či urozených hostů najednou. Typy těchto událostí se během 15. až 18. století proměňovaly. Jejich základem však byly slavnosti spojené s životním cyklem vladaře a jeho rodiny (křtiny, svatby, pohřby), každodenním koloběhem (stolování), ale i politickými akty (audience významných osob). Místnosti určené ke konání těchto akcí musely vždy s ohledem na předpokládané hosty plnit zejména sociálně a individuálně reprezentační úkoly. Jednalo se hlavně o dva typy velkých společenských prostor, které většinou neměly přímou vazbu na obytné pokoje, totiž o jídelnu a velký sál.¹

Sál (*Saal, palác*) většinou na rozdíl od jídelny² neplnil každodenní úkoly, protože se stal místem konání svátečních událostí, které počítaly s přítomností rozsáhlejšího publika a při nichž se často také tančilo. Jednalo se hlavně o svatby, křtiny, pohřební slavnosti, oslavy masopustu, ale i různé politické akty. Dokládá to fakt, že nebyly původně vytápěné a nacházelo se tu jen velmi málo nábytku. Zato tu své místo našly například tribuny určené pro umístění vyhrávající kapely nebo vyvýšená čestná místa k sezení. Zatímco jídelny jsou považovány za jednu z největších zámeckých prostor, sály je svou velikostí ještě předčily. Například Obří sál (*Riesensaal*) rezidence saských kurfiřtů

* Za konzultaci, rady a odkazy na některé tituly literatury velice děkuji svému kolegovi Mgr. Pavlu Panochovi z Pardubic.

¹ Pro německé prostředí souhrnně MÜLLER, R. A.: Der Fürstenhof in der Frühen Neuzeit, München 1995, s. 69, podrobněji pro 15. a 16. století srov. HOPPE, S.: Die funktionale und räumliche Struktur des frühen Schloßbaus in Mitteldeutschland, Köln 1996, zejména oddíl nazvaný „Die Hofstube“ (s. 413–419), „Das Aufkommen separater Tafelstuben“ (s. 420–427) a „Der Große Saal“ (s. 427–433). Pro období 17. a 18. století blíže ULFERTS, E.: Große Säle des Barock. Die Residenzen in Thüringen, Petersberg 2000, s. 12–13, 107–115.

² Nové tabulnice vznikaly v důsledku prosazování náročnějšího ceremoniálu, který důsledněji hierarchizoval rozměrnější dvory 16. století, také v rámci majitelova apartmá i „bytu“ jeho manželky, jimž byly coby předpokoje předřazeny. V době okolo roku 1600 se běžně v nejvýznamnějších říšských rezidencích nacházelo více jídelen, a to zejména v rámci reprezentačně obytných pokojů jejich majitelů v prvním a v případě frauimoru v druhém nebo třetím patře. Srov. HOPPE, S.: Die funktionale und räumliche Struktur, s. 420–427.

v Drážďanech dosahoval v polovině 16. století rozměrů 13 × 57 metrů. V rámci Římsko-německé říše byl větší již jen Vladislavský sál na Pražském hradě.³

Také v samotných českých zemích byly *paláce* již v pozdním středověku největšími prostory šlechtických sídel. Nezřídka se vyskytovaly v délce do 20 metrů a nacházely se bez výjimky v prvním patře hradu a byly většinou z přízemí přístupny šnekovými schodišti.⁴ Vedoucí roli mezi těmito místnostmi hrál především typ „zelené světnice“, jak je známý z hradů v Blatné, Švihově, Zvíkově, Žirovnici a jinde.⁵ Bohužel se dnes již nedá určit, k jakému účelu tyto prostory sloužily, ale jejich výzdoba alespoň naznačuje, že se většinou jednalo o společensko-reprezentativní místnosti. Byly výzdobeny výjevy zachycujícími různé projevy soudobého šlechtického životního stylu, který odlišoval šlechtu od ostatních vrstev společnosti. Zastupovaly jej zejména výjevy lovecké, turnajové a taneční s hostinami, bohatě doplňované vyobrazením velikých venkovských rezidencí. Často se tu také objevovaly heraldické motivy, jež svědčily o generace přetrvávající urozenosti majitele.⁶ Je vysoce pravděpodobné, že se v těchto místnostech konaly sváteční hostiny ku příležitosti masopustu, oslavy svateb či jiné nekaždodenní festivity, při nichž se scházela urozená společnost, která se hrávala roli diváka v hostitelské sídle.⁷

Před polovinou 16. století začaly do chápání stavitelů českých zámeckých objektů pronikat ve zvýšené míře hodnoty renesance a humanistické pojetí světa. Z tohoto období se v českém prostředí dochovaly první rozsáhlejší zámecké inventáře a díky nim je možné nahlédnout do vybavení prostor a zjistit také jejich účel v organismu šlechtického sídla. U renesančních rezidencí existovaly nejméně tři velké reprezentační prostory, a to nově vzniklé tabulnice, převážně zvané *táflstuben* (z německého termínu *Tafelstuben*), dále dvořanské světnice (*Hofstuben*), a posléze různé velké sály zvané *paláce* (*Saal*). Každý z těchto typů místností, jak už vypovídají samotné názvy, byl stejně jako v Římskoněmecké říši využíván k jinému účelu. Byly umístěny většinou v prvním, někdy i v druhém patře zámku.⁸

Nejdůležitějším procesem, který ovlivnil vzrůst počtu velkých místností v zámeckých sídlech, bylo postupné zvyšování počtu členů velmožských dvorů. V českém

³ Tamtéž, s. 427–433.

⁴ Královský palác hradu v Jindřichově Hradci měl rozměry 20 × 8,5 metru a pocházel z doby Jindřicha IV. z Hradce († 1507), srov. NOVÁK, J.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Jindřichovo-hradeckém, Praha 1901, s. 62. Velká síň hradu v Blatné dosahovala podobných rozměrů. K tomu MENCLOVÁ, D.: Blatná. Státní hrad, město a památky v okolí, Praha 1964, s. 16–18.

⁵ Srov. NEJEDLÝ, V.: K dobovému smyslu jihočeských zelených světnic, *Umění* 41, 1993, s. 206–209; GUMINSKI, S.: Zelená světnice v Lehnici a její české vzory, *Umění* 36, 1988, s. 560–564; KOL., Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), Praha 1984, s. 282 n.

⁶ Tamtéž, s. 277–300.

⁷ Když zval Zdeněk Lev z Rožmitálu své přátele a mezi nimi např. 3. 2. 1526 Jindřicha z Rýzmburka na Blatnou k oslavě masopustu, aby jej spolu „okvasili jakožto přátelé, ne u velikého hluku, neb málo jiného koho chci zvát krom tu některých domácích blízkých soused...“, kde asi uspořádal onu masopustní hostinu? (Archiv český 8, Praha 1888, s. 288)

⁸ Srov. KRČÁLOVÁ, J.: Renesanční architektura v Čechách a na Moravě. In: Dějiny českého výtvarného umění, II/1, Praha 1989, s. 6–62 a HOPPE, S.: Die funktionale und raumliche Struktur, s. 413–433. První rozsáhlý zámecký inventář Českého Krumlova pochází z roku 1545, v pemštejském prostředí vznikl ve srovnatelné době inventář Helfštejna (1554). Srov. KUBÍKOVÁ, A.: Zrcadlo a Maškarní sál českokrumlovského zámku, ZPP 53, 1993, s. 241–244; HRUBÝ, F.: Selské a panské inventáře v době předbělohorské II, Inventáře zámecké, ČČH 33, 1927, s. 21–58.

prostředí dosáhly ve svých největších variantách v renesanční době až kolem 200 členů, jak dokazují příklady Rožmberků, Švamberků a dalších šlechtických rodů. Velmožský dvůr renesanční doby byl zmenšenou podobou panovnického dvora, přičemž nejzámožnější urození je cíleně budovali jako vlastní mocenská centra. Osou existence dvora byla šlechticova osoba, jeho rodina, existence urozených dvořanů a zejména pevně fixovaný jídelní rituál.⁹

Spolu s růstem renesančních dvorů se také zvětšily rozměry reprezentačních prostor v sídlech šlechty v českých zemích, které však nikdy nedosáhly rozměrů sálů v rezidencích říšských vládařů. V Čechách a na Moravě bývaly až 30 metrů dlouhé, jejich šířka se pohybovala okolo 10 metrů a všechny (až na dvě dosud zjištěné výjimky) výškově zabíraly jediné patro. Rozměrově neúctyhodnější jsou prostory zámků v Nelaževsi, kde si nechali Gryspekové v prvním patře východního křídla postavit účelově blíže neurčitelnou místnost o velikosti 30 × 9 metrů, které zdatně konkuruje světnice v druhém patře téhož křídla o téměř shodných rozměrech. Ještě větší byl renesanční Rytířský sál v prvním patře zámku v Moravském Krumlově pánů z Lipé o rozměrech 31 × 13 metrů. Ostatní zámky měly o něco menší reprezentační prostory.¹⁰

Značná část přestaveb gotických hradů byla vedena několika modernizačními záměry. Jedním z nich bylo vytvořit důstojné a velké reprezentační místnosti, které by mohly sloužit jako jídelna (*tabulní světnice*, *tabulnice*, *tafelstuben*) nejen pro velmože a jeho rodinu, ale zároveň i pro stále početnější dvůr. Vznik tabulnicí odrážel novou ceremoniální i sociálně umravňující funkci dvorského stolování v denním cyklu šlechticova domu a zvýšené nároky na reprezentaci, k níž bylo společné stravování užíváno.¹¹

⁹ Velikost renesančních dvorů shrnuje KUBEŠ, J.: Švamborský dvůr v Třeboni v letech 1611/1612–1620. In: Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 448, pozn. 33. Dále srov. HRDLÍČKA, J.: Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650), České Budějovice 2000, s. 130 nn.

¹⁰ Dvěma reprezentačními místnostmi, které výškově zabíraly již v době renesance dvě patra, byly rožmberská Erbovní světnice na zámku v Českém Krumlově a Velký sál Nového zámku Vchynských v Teplicích. K tomu KUBÍKOVÁ, A.: Zaniklá rožmberská Erbovní světnice na českokrumlovském hradě, ZPP 57, 1997, s. 92–94; NEUDERTOVÁ, M.: „Item ve velkém fraucimře před lústausem se nachází...“ (Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách). In: Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 183. K Nelaževsi blíže VELC, F.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese slánském, Praha 1904, s. 155; k Moravskému Krumlovu SAMEK, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, II, Praha 1999, s. 585.

Co se týče ostatních sídel, tak Kamenný palác valdštejnské Dobrovice dosahoval rozměrů 25,6 × 10,5 metrů, největší místnost smířického zámku v Kostelci nad Černými lesy měla 25,5 × 10,8 metrů, Zelená světnice rožmberského zámku v Českém Krumlově měla 25 × 13,3 metrů, Erbovní světnice téhož zámku pak 22 × 9 metrů. Někteří významní šlechtici si však nechali postavit sídla s daleko menšími reprezentačními prostory. Například Vratislav z Pernštejna měl na zámku v Litomyšli k dispozici dvě větší místnosti, obě však dosahovaly „pouze“ 15 × 10, respektive 13 × 10 metrů. Florián Gryspek z Gryspachu si nechal postavit v raně renesančním zámku v Kaceřově také dva větší prostory, a to v mirách 17 × 9 a 13 × 8 metrů. K tomu BAREŠ, F.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese mladoboleslavském, Praha 1905, s. 59–60; LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, M.: Vnitřní výprava renesančního zámku v Kostelci nad Černými lesy a novodobá rekonstrukce jeho kostela, *Umění* 14, 1966, s. 269–278; KUBÍKOVÁ, A.: Zrcadlo a Maškarní sál, s. 241–244 a HILMERA, J. a kol.: Litomyšl. Státní zámek a památky v okolí, Praha 1959 atd.

¹¹ K výzdobě jídelen srov. podrobně i s příklady HRDLÍČKA, J.: Hodovní stůl, s. 135–153 (Jindřichův Hradec, Libochovice, Opocno, Telč a další). Ojedinelé zachovanou renesanční tabulnicí v našem prostoru představuje Velká hodovní síň v Janem mladším ze Žerotína vybudovaném sídle ve Velkých Losínách, která dodnes obsahuje charakteristický kredenc, tlačené kožené tapety a kachlová kamna. Srov. LEJSKOVÁ-

Zároven s tabulnicemi se v hlavních venkovských a městských šlechtických sídlech v českých zemích doby renesance objevily stejně jako v sousední Římskoněmecké říši také velké sály zvané v soudobých pramenech většinou jako síně nebo paláce. V menších rezidencích existovaly pouze sály plnící zároveň funkci jídelny. Samostatné sály bývaly umístěny v prvních (Dobruška,¹² Horšovský Týn, Litomyšl), nebo také v druhých patrech rezidencí nad jídelnami, s nimiž mohly mít shodné rozměry (Kostelec nad Černými lesy,¹³ Opočno, Telč). Výjimečně tyto sály zabíraly obě dvě hlavní patra sídla (Český Krumlov, Teplice¹⁴). Vcházelo se do nich buď přímo z hlavních schodů nebo přes ozdobné portály z arkádového ochozu a nebyvaly vždy vytápěny, tzn. že se nestávaly jevištěm každodenního dvorského života.¹⁵ Inventáře navíc vypovídají o tom, že velké sály neobsahovaly, stejně jako v sousední Říši, téměř žádný nábytek, protože byly určeny k tanci, zábavě a hrám během šlechtických slavností. Tento účel byl pod-

-MATYÁŠOVÁ, M.: Hodovní síň renesančního zámku ve Velkých Losínách, Severní Morava 22, 1971, s. 33–38.

¹² V zámku Dobruška, hlavním venkovském sídle Jindřicha z Valdštejna, byly na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 16. století zřízeny dokonce 4 větší společenské prostory a všechny měly krásné dřevěné, řezané a malované stropy. Největší místnost představoval Kamenný sál v jihozápadním rohu zámku, který byl přímo přístupný z hlavního schodiště. Svůj název nesl podle použité dlažby, jeho rozměry dosahovaly přibližně 27 × 12 m a byl osvětlen ze třech stran celkově 12 okny. Dále tu byla menší Taneční síň (jižní roh), Královský sál s panovnickými portréty v severovýchodním křídle a s ním sousedící Libušin sál s výmalbou na téma Libušino proroctví. Inventáře sídla nejsou bohužel dochovány, takže nelze určit, jak byly jednotlivé sály zařízeny a využívány. K tomu BAREŠ, F.: Soupis, s. 59–60 a k dobrovickým stropům LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, M.: Florisův cyklus Sedmery svobodných umění a jeho odezva v české renesanci, Umění 8, 1960, s. 396–400 a TAŽ: Ohlas Solisových dřevorytů v českém renesančním malířství. In: Umění věků, Praha 1956, zejména s. 98–100.

¹³ U Smiřických v Kostelci nad Černými lesy se v roce 1611 „palác“ nacházel v druhém patře vedle větší jídelny a jeho rozměry byly 25,5 × 10,8 metru. Jeho stěny pokrývaly látkové závěsy, 23 jeleních paroží a ze stropu visel dolů velký 12 ramenný lustr. Sál byl v podstatě prázdný, neboť se zde nacházely pouze 3 dlouhé lavice. Podle J. PETRÁŇ A KOL, Dějiny, II/1, s. 231–232 představovalo spojení jídelny a sálu velmi funkční řešení vhodné pro pořádání velkých slavnostních událostí spojených nejen se společným stolováním, ale i se zábavou nebo tancem, který se mohl odehrávat právě v sousedním sále. Srov. též NACHTMANNOVÁ, A.: Kostelec nad Černými lesy v éře Smiřických. Provoz a vybavení renesančního zámku, Průzkumy památek 10, 2003, č. 2, s. 98.

¹⁴ V Novém zámku Viléma Vchynského ze Vchynic v Teplicích tvořil v roce 1634 ústřední prostor sídla dvoupatrový Velký sál přístupný z arkád. Místnost osvětlovaly dvě řady oken, vytápěl ji velký krb a zakončoval stále ještě renesanční plochý dřevěný malovaný strop. Výzdobu tvořilo 12 obrazů doplněných 5 páry jeleního paroží s na stěnách domalovanými zvířaty a dále tu bylo 17 srnčích parohů, 1 losí paroží, 1 rohy buvola a 1 roh údajného z jednorožce. Srov. BEDNÁŘOVÁ, O.: Teplický zámek ve světle konfiskačního inventáře z roku 1634, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 23, 2000, s. 111, 113 a NEUDERTOVÁ, M.: „Item ve velkém fraucimře před luthausem se nachází...“, s. 183. Druhá autorka, která bohužel nezná rozdíl mezi paroží a rohy, a proto hovoří například o „srnčích rozích“ nebo dokonce „rozích lososích“ (sic!), uvádí tuto z velké části loveckou výzdobu do souvislosti s funkcí nejvyššího lovčího, kterou majitel zámku jako znalec problematiky zastával. Motivace volby takové výzdoby bude ovšem vícevrstevná, neboť podobnou výzdobu měly i sály ve smiřických sídlech. Svě tu jistě sehrálo vysoké postavení lovu v soudobém šlechtickém myšlení, protože urození pokládali lov za výsadu pouze svého stavu. Výstava získaných trofejí v reprezentačních místnostech rezidencí se tak stávala jedním z mnoha distinktivních znaků odlišující životní styl šlechty od ostatních složek společnosti. Srov. SCHLAG, W., Die Jagd. In: Adel im Wandel, s. 343–375.

¹⁵ Typické je v tomto směru srovnání Velké hodovní síně a Zlatého sálu zámku v Telči. Zatímco jídelnu nechal Zachariáš z Hradce vytápět rozměrnými malovanými kachlovými kamny, která dosahují až ke stropu a zabírají dvě třetiny její kratší stěny, největšího prostoru rezidence, Zlatý sál, neměla přímé vytápění. Srov. KRATINOVÁ, V. – SAMEK, B. – STEHLÍK, M.: Telč. Historické město jižní Moravy, Praha 1992, s. 85–93.

tržen zřízením muzikantské tribuny (Zlatý sál v Telči) nebo hudebního výklenku (Rytířský sál v Rožmberku). Reprezentační funkci místnosti zdůrazňovaly místo chybějícího nábytku náročně zhotovené kazetové stropy a výzdoba stěn, kde se nacházely zejména královské portréty, paroží ale i scény ze soudobého šlechtického života.¹⁶

V mnoha šlechtických sídlech pokrývala nejen jídelny, ale zejména k hostění slavností určené sály heraldická výzdoba ve formě různě koncipovaných znakových galerií, podle níž se tyto místnosti někdy nazývaly Erbovní světnice. Mohlo se jednat o rodové erbovní galerie (Děčín, Roupov),¹⁷ série znaků zobrazující obsazení nejvyšších zemských úřadů, přičemž hlavní z nich zastával majitel rezidence (Horšovský Týn),¹⁸ nebo také erby urozených členů šlechtického dvora (Třeboň).¹⁹ V žádném ze zmíněných případů se nejedná o náhodný prvek výzdoby. Přední rody se mohly pochlubit až několika generací trvajících a v soudobé hierarchicky uspořádané společnosti velmi ceněnou příslušností ke starožitným panským rodům a mezi jejich předky se mohly nacházet i osoby z královské a knížecí krve. Majitelé sídla často také zastávali prestižní vysoké zemské úřady a v případě Petra Voka z Rožmberka je možné hovořit o skutečně urozeném původu většiny hlavních postav jeho třeboňského dvora, mezi něž patřili kromě rytířů také zchudlí členové panských rodů (například Říčanští z Říčan nebo Kavkové z Říčan). Heraldická výzdoba hlavních sálů určených k pořádání slavností za účasti široké urozené stavovské veřejnosti se v tomto světle jeví jako cílená veřejná reprezentace majitele rezidence a celého jeho rodu, pro níž byl schválně zvolen velký sál nebo jídelna, které patřily ke společenským centrům sídla.

¹⁶ K celému odstavci srov. též PETRÁŇ, J. a kol.: Dějiny, II/1, s. 228–246. K Rytířskému sálu (Hodovní síni) na Rožmberku BŮŽEK, V. – HRDLÍČKA, J. a kol.: Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce, Praha 1997, s. 41–42; BŮŽEK, V. – HRDLÍČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha 2001, s. 266, 268–269 a BŮŽEK, V. – KRÁL, P.: Carpe diem versus Memento mori. K výdobě Rytířského sálu na Rožmberku jako obrazu myšlení Jana Zrinského ze Serynu. In: Zlatý věk Českokrumlovská 1550–1620, Český Krumlov 2002, s. 77–91.

¹⁷ K děčínské galerii z roku 1539 srov. SLAVÍČKOVÁ, H. – SRŠEŇ, L.: Renesanční portrétní galerie rytířů z Bünau na hradě v Děčíně, SNM v Praze, řada A – historie, 59, 2005, č. 3–4, s. 1–52. Páni z Roupova měli na zdech hlavního sálu svého zámku v Roupově vymalováno na 300 erbů rodové genealogie, kterou obdivoval v druhé půli 17. století například Bohuslav Balbín. Srov. HOSTAŠ, K. – VANĚK, F.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese přeštickém, Praha 1907, s. 90.

¹⁸ Palác ve východním křídle prvního patra zámku Jana ml. z Lobkovic v Horšovském Týně byl v roce 1558 bohatě vyzdoben nástěnnou výmalbou. Proti sobě se tu v půlkruzích pod klenbou nacházely malby soudnictví, na druhé stěně pak byla v pěti klenbách znaková galerie členů zemského soudu s podpisy (v první klenbě nejvyšší purkrabí Jan ml. z Lobkovic, nejvyšší hofmistr Jan st. z Lobkovic, vladař domu rožmberského Vilém, nejvyšší komorník Adam ze Šternberka, nejvyšší sudí zemský Jan z Valdštejna; v druhé klenbě nejvyšší kancléř Jáchym z Hradce, nejvyšší sudí dvorský Jan st. ze Švamberka a celá řada dalších členů soudu). Srov. DAVÍDEK, V.: Hrad a zámek Horšovský Týn, Praha 1949, s. 39–41.

¹⁹ Erbovní galerie se nacházely také v rožmberských sídlech. Erbovní světnice Českokrumlovského zámku byla dvoupatrovým prostorem v severním zámeckém traktu na prvním nádvoří horního hradu. Byla postavena v roce 1561 a původně určena za každodenní jídelnu (velikost 22 × 9 metrů). V roce 1602 již nesla označení slavnostní jídelna. Stejně jako v Teplicích byl sál osvětlen dvěma řadami oken a v noci dvěma mosaznými lustry. K vytápění sloužila rozměrná zelená kachlová kamna. Pod stropem se na stěnách nacházely velké erby a v čele místnosti visel rožmberský znak. Bohužel nevíme, zda se jednalo o rodovou erbovní galerii. V případě Třeboň se pak jednalo vyložené o Dvořanskou světnici s reprezentativní erbovní galerií urozených příslušníků rožmberského dvora. K tomu KUBÍKOVÁ, A.: Zaniklá rožmberská Erbovní světnice a HRDLÍČKA, J.: Páni dvořané Petra Voka z Rožmberka a Dvořanská světnice třeboňského zámku, I–II, Heraldická ročenka 1991, s. 5–67; Heraldická ročenka 1992, s. 5–37.

Ceremonializace apartmá a posun významu hlavního sálu na přelomu 16. a 17. století

Od druhé poloviny 16. století pronikala do českých zemí namísto tradičního „bytu“ složeného z vyhrávaného obytného pokoje a nevytápěné komory ve funkci ložnice – jeho součástí dosavadní sály nebyly – vývojově vyšší obytná jednotka. Ta byla uspořádaná na způsob italského (ale i francouzského) apartmá, kde se do panského pokoje nevstupovalo přímo ze schodišť či chodeb, ale přes jeden nebo dva předpokoj (antikamery = *Antecammar*, *antichambre*,²⁰ *Vorzimmer*, *Wartstube*). Souviselo to se zvětšením renesančních dvorů a se snahou omezit přístup dvořanů k vladaři/velmoži na základě hierarchicky odstupňovaného španělsko-burgundského ceremoniálu.²¹ Za vlastním pokojem se pak nacházely další místnosti k soukromé potřebě pána, jako např. pracovna (*Schreibstube*), kabinet a další vedlejší komory. Impulsem k rozšíření takto složeného apartmá mohly být nejen kavalírské cesty mladých šlechticů směřující zejména do jižní a západní Evropy, ale také vzory, jež urození spatřili v sídlech vládnoucího habsburského rodu ve Vídni a v Praze. Ve Vídni měl císař Ferdinand I. již na počátku padesátých let 16. století reprezentační apartmá tvořené sálem, předpokojem (jednalo se ve střední Evropě o naprostou novinku) a audienční místností. V Praze vybudoval jeho vnuk Rudolf II. v jižním křídle Hradu podobné apartmá zvětšené však v reprezentační části o jeden předpokoj (*Trabantensaal* – *Rittersaal* – *Antecammar* – *Audienzsaal*) a v obytných partiích o pracovnu (*Retirade* – *Schlafstube* – *Stüblein* – *Schreibstube*).²²

Tento systém (trabantský či gardový sál, dva až čtyři předpokoj, audienční místnost, *retirade*,²³ ložnice a různý počet kabinetů) se v různých místních proměnách postupně prosadil u všech významných vládařů v celé Říšské monarchii během 17. a 18. století.²⁴ Nacházel se v braniborském Berlíně, bavorském Mnichově, v saských

²⁰ Srov. definici v díle ZEDLER, J. H.: *Grosses vollständiges Universal Lexicon...*, Bd. 2, Halle-Leipzig 1732, sl. 528: „*Antichambre*, das Vorgemach in einem Fürstlichen Schlosse, welches zum Audienz=Zimmer führt.“

²¹ Srov. DUINDAM, J.: *Vienna & Versailles. The Courts of Europe's Major Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge 2003, s. 181–219; TYŽ: *The court of the Austrian Habsburgs: locus of a composite heritage*, *Mitteilungen der Residenzen-Kommission* 8, 1998, č. 2, s. 24–58, zde s. 39–46.

²² Srov. MUCHKA, I.: *Die Prager Burg zur Zeit Rudolfs II. Neue Forschungsergebnisse*, in: *Prag um 1600. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 85–86, 1989–1990, s. 95–98. Šířeji to pak interpretuje POLLEROSS, F. B.: *Tradition und Recreation. Die Residenzen der österreichischen Habsburger in der frühen Neuzeit (1490–1780)*, *Majestas* 6, 1998, s. 97, 104–106.

²³ K *retirade*, která byla jakýmsi italským předchůdcem později šířených francouzských kabinetů, srov. KOLL. (Hg.): *Erdengötter: Fürst und Hofstaat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbeständen*, Ausstellungskatalog, Marburg 1997, s. 177–178. Johann Heinrich Zedler popisuje ryze privátní funkci této místnosti v polovině 18. století následujícími slovy: „*Retirade* heisset ... in vornehmen Häusern, ein Cabinet oder Ort, da man allein seyn kan, ohne von jemand gehindert zu werden...“ (ZEDLER, J. H.: *Grosses vollständiges Universal Lexicon...*, Bd. 31, Leipzig – Halle 1742, sl. 846). Podobně se vyjadřuje také o půl století později jazykovědec Adelung, který ovšem uvádí i další, posunutější významy slova: „*Auch der Abtritt oder Nachtstuhl wird in der Sprache der gesellschaftlichen Hoflichkeit zuweilen die Retirade genannt, so wie ein jedes Zimmer, in welches man sich begibt, wenn man allein seyn will.*“ (ADELUNG, J. Ch.: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, Bd. 3, Wien 1811, s. 1091).

²⁴ Srov. Zedlerovu definici slova „*appartement*“: „...heißt insgemein ein besonderes Zimmer oder Gemach in einem Hause. Vornämlich aber werden, zumal in Fürstlichen und andere großen Herren Pallästen, diejenigen Zimmer, welche zu einer gewissen Person ihrer alleinigen und abgesonderten Wohnung bestimmt sind, und ordentlicher Weise zum wenigsten aus einem Vorzimmer, dem ordentlichen Wohnzimmer, einem

HLAVNÍ SÁL – SEBEREFLEXE ŠLECHTY VE VÝZDOBĚ ...

Drážďanech, v sídlech kolínských kurfiřtů v Bonnu a Brühlu, v biskupském Würzburgu i württenberském Ludwigsburgu.²⁵ Model vybudovaný na základě francouzského ceremoniálu se v Říšské monarchii principiálně neuplatnil, neboť nebyl založený na hierarchicky členěném čekacím pořádku, díky němuž měla apartmá v prostoru střední Evropy až čtyři předpokoj. Francouzský typ apartmá obsahoval pouze jediný předpokoj, kde čekali všichni dvořané bez rozdílu urozenosti.²⁶

Císařské apartmá se sice v 17. století zásadně nezměnilo, ale jistý vývoj vedoucí k jeho důslednějšímu ceremoniálnímu využití lze přesto zaznamenat. Po přesunutí dvora z Prahy do Vídně za císaře Matyáše byla skladba obytných prostorů umístěných v prvním patře Švýcarského traktu v Hofburgu upravena podle pražských vzorů. Teprve v roce 1660 spojila pokoje tohoto Leopoldova apartmá první enfiláda ve střední Evropě: „...*wann eine Thür aufgethan wird, man sodann durch alle Zimmer in derselben Reyhe, weil immer eine Thür auf die andere in gleicher Linie gehet, hindurch sehen kan.*“ Při následné výstavbě Leopoldinského traktu (dokončen 1667) bylo v jeho prvním patře vybudováno i nové císařské apartmá s enfiládou, v kterém zůstal stejný nástupní prostor jako ve starém „bytě“. Návštěvník přijíždějící k císaři na audienci vystoupil z vozu na nádvoří Švýcarského traktu podle svého postavení na příslušný schod dolních schodů. Zde jej přivítal nejvyšší maršálek a doprovodil jej do prvních místností apartmá. Po

geheimen oder Audienzzimmer, und einem Kleiderzimmer bestehen, Appartements gennet. Doch werden auch zuweilen nach Beschaffenheit der Gelegenheit und der Personen bald mehrere bald weniger Zimmer zu einem Appartement gerechnet. Sonst hat man auch wohl Parade=Appartements, welche insgemein aus den schönsten, größten und am meisten aufgenutzten Zimmern eines Gebäudes bestehen; ferner Appartements der Bequemlichkeit, die von mittlerer Größe sind, und am meisten bewohnt werden; Sommer=Appartements, welche gegen Norden; und Winter=Appartements, die gegen Süden gerichtet sind; desgleichen besondere Bade=Appartements, welche gemeinlich auf der Erde, und ausser der gewöhnlichen Badstube auch noch mit andern darzu gehörigen Sälen, Zimmer= und Kleiderkammern versehen sind.“ ZEDLER, J. H.: *Nöthige Supplemente zu dem Großen Vollständigen Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste...*, Bd. 2, Leipzig 1751, sl. 52.

Dále srov. Zedlerovo srovnání italského a francouzského typu „bytu“ na jiném místě jeho *Lexiconu*: „Man hat nemlich zweyerley Arten der Eintheilung derer Wohn=Zimmer in denen Gebäuden, die Italiänische und Frantzösische. Jene erfordert eine fuga di stanze, daß alle Zimmer, so viel vor einer Person Wohnung gehören, gerade u. in einer Linie hintereinander liegen, vor allen aber eine schmähle Gallerie angebracht ist, daraus man unmittelbar in jedes Zimmer gehen kan, sie wird aber heut zu Tage von grossen Herren in Teutschland nicht sonderlich mehr gebraucht. Hingegen ist die Frantzösische Disposition angenehmer, da aus etlichen Zimmern, die um und neben einander liegen, ein ganzes Gemach vor eine Person gemacht wird. In dieser nun wird zum wenigsten eine Antichambre, Cabinet, und Schlaf=Gemach, ingleichen auch eine Guardie-Robbe vor den Cammer=Diener angebracht, worzu noch bey grossen Herren ein Audienz=Gemach kommet.“ TYŽ: *Grosses vollständiges Universal Lexicon...*, Bd. 5, Halle – Leipzig 1733, sl. 15–16.

²⁵ Pro bavorské vévody v Mnichově srov. KLINGENSMITH, S. J.: *The Utility of Splendor, Ceremony, Social Life, and Architecture at the Court of Bavaria, 1600–1800*, Chicago–London 1993, s. 29–30, 39, 42, 45 a plány B, C a D v příloze (např. v první půli 17. století měl Maxmilián Bavorský k dispozici apartmá navazující na Breite Treppe a zahrnující předsálí (stávali zde trabanti), Herkulův sál (stávali zde harciři), rytířskou světnici (jidelna), předpokoj, audienční pokoj, pokoj se sousední galerií a na konci se nacházela vévodova ložnice). Pro württenberské vévody srov. OSSWALD-BARGENDE, S.: *Der Raum an seiner Seite. Ein Beitrag zur Geschlechtertopographie der barocken Höfe am Beispiel von Schloß Ludwigsburg*, in: J. HIRSCHBIEGLER – W. PARAVICINI (Hg.), *Das Frauenzimmer: die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und frühen Neuzeit*, Stuttgart 2000, s. 205–233, zde zejm. 209–224.

²⁶ K odlišnosti „německého“ a francouzského ceremoniálu blíže BAILLIE, H. M.: *Etiquette and the Planning of the State Apartments in Baroque Palaces*, *Archaeologia* 51, 1967, s. 169–199, zejm. s. 196–199. Zásadní je autorův výrok „What France exported was fashion, not ceremonial.“ (s. 193).

horních schodech se návštěvník dostal do Trabantského sálu, v němž prošel uličkou tvořenou trabanty a harciři, pak do Rytířského sálu, kde stál pod baldachýnem trůn a kde se konala velká část audiencí. Následující místnosti již patřily k Leopoldinskému traktu a sloužily zejména císaři a jeho rodině, přičemž se sem dostali jen vybraní nejurozenější a nejvýznamnější dvořané. Jednalo se o první předpokoj (zde musel kavalír odložit svou zbraň), druhý předpokoj (sloužil císaři jako prostor pro konání domácích divadelních představení nebo jako jídelna), Radní místnost (zde stál druhý trůn s baldachýnem a konaly se tu méně významné audience a zasedání císařových poradních grémií), retirada, kabinet a ložnice, kam směli vstoupit již jen nejvyšší komorník, jemu podléhající císařovi osobní služebníci a císařův zповědník. Zvláštností tohoto habsburského apartmá byla existence dvou audienčních místností s dvěma trůny známá již ze starší doby, jeho úplnou novinkou pak bylo zřízení druhého předpokoj. Lze to přičíst zcela na vrub císaře Leopolda I. a jeho osobní vášně pro divadlo. Po roce 1690 však císař tyto nejmodernější prostory Hofburgu přenechal k obývání svému synovi a římskému králi Josefu I., kterého zde v roce 1712 vystřídal císař Karel VI., za něhož se struktura apartmá ani konzervovaný španělský dvorský ceremoniál zásadně nezměnily.²⁷

Na tento vývoj císařského apartmá postupně česká a moravská šlechta, poučená zejména svými italskými cestami, reagovala, protože zejména po roce 1650 se v jejích zámcích a palácích prosadil systém apartmá s předpokoji, které byly záhy zřizovány podle stavebních možností i na principu enfilády.²⁸ V rámci tohoto vývoje byly sály či jídelny nově začleněny do ceremoniální cesty, která vedla od vchodu přes hlavní schodiště do centrálně umístěných společenských prostor, jež sloužily jako čekací předpokoj. Teprve z nich se hosté podle svého postavení a urozenosti dostávali do dalších pokojů

²⁷ Císař Leopold I. nového reprezentativnějšího apartmá využíval za svého dlouhého života pouze 13 let. Pobýval zde v letech 1666 až 1668, ovšem pak zachvátil Leopoldinský trakt požár a budova se až do roku 1681 opravovala. Posléze se sem Leopold se svou již 3. manželkou přestěhoval, ale pobýval tu jen do roku 1690. Pak se opět přestěhoval do staršího apartmá ve Švýcarském traktu. Srov. POLLEROSS, F. B.: Tradition, s. 116, 118, 124–125, 133. Citát o enfiládě pochází z cestovního deníku z roku 1660. K tomu TIETZE, H.: Ein Besuch in Wien beim Regierungsantritt Kaiser Leopold I. Nach einem Reisediarium aus dem Jahre 1660, Wien 1917, s. 33. K ceremoniálu na císařském dvoře blíže EHALT, H. Ch.: Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert, Wien 1980, s. 95–98, 107–109; FIDLER, P.: Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises, Innsbruck 1990, s. 291–304. K císařským apartmá v barokním období na pozadí tohoto ceremoniálu podrobně BENEDIK, Ch.: Die herrschaftlichen Appartements. Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I. bis Kaiser Franz Joseph I., Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 51, 1997, s. 552–570, pro dobu Leopolda I. až Karla VI. zejm. s. 552–560; nejdrobněji pak TÝŽ: Repräsentationsräume der Wiener Hofburg in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, Das 18. Jahrhundert und Österreich 6, 1990/1991, s. 7–21 a GRAF, H.: Das kaiserliche Zeremoniell und das Repräsentationsappartement im leopoldinischen Trakt der Wiener Hofburg um 1740, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 51, 1997, s. 571–587.

²⁸ Enfiládu popisuje i von ROHR, J. B.: Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der grossen Herren, faksimilie vydání z roku 1733, Leipzig 1990, s. 73: „Die Zimmer folgen mit ihren besondern Vorgemächern a plein pied hinter einander, damit man aus einem in das andere gehen könne, und die Thüren alle nach perspectivischer Ordnung, in gleicher Ordnung und Symmetrie gesehen werden.“ Tato komunikační novinka se v českých zemích uplatnila zřejmě nejdříve v zásadně přestavovaném sídle Lobkoviců v Roudnici nad Labem, kde se stal jejím stavebníkem kníže Václav Eusebius, jehož záměrem bylo postavit skutečně „královskou“ rezidenci (BRUNNER, M.: Raudnitz und Richelieu. Die frühbarocken Residenzschlosser zweier Erster Staatsminister im kunsthistorischen Vergleich, in: Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 311–329). Posléze byla vybudována nejen v dalších venkovských sídlech, např. v colloredském Opočně, kolovratském Rychnově nad Kněžnou nebo kounicovském Slavkově, ale i v městských palácích. Zde je jedním z prvních příkladů hradečanský palác Černínů z Chudenic.

majitelova apartmá, tj. hlavně do audienční místnosti, v níž byl pouze v případě vévodů a knížat umístěn pod baldachýnem trůn, na kterém urozený pán domu přijímal hosty.²⁹

Zařízení hlavních sálů v 17. a první polovině 18. století

Vlastní zařízení hlavních sálů se příliš nelišilo od předchozích dob, protože se nadále jednalo hlavně o společenskou místnost určenou k větším oslavám, při nichž se po slavnostní hostině zámecká společnost přesunula do velkého sálu, aby zde strávila zbytek večera tancem nebo různými hrami. Proto tyto místnosti často nesly název Taneční sál (questenberské Jaroměřice nad Rokytnou, trauttmansdorfské Jemniště nebo valdštejnské Mnichovo Hradiště). Z tohoto důvodu se zde nesmělo nacházet větší množství nábytku, který by tanečníkům překážel v pohybu. Pokud tu nějaký byl, pak stával těsně u stěny a jednalo se většinou o křesla či kanape, někdy také o příborníky. Naopak tu muselo být větší množství lustrů a svícňů, jež by v nočních hodinách dostatečně osvětlovaly tančící dvořany i freskovou a portrétní dekoraci místnosti. Jen v sále brněnského domu Domínika Ondřeje z Kounic viselo v roce 1675 kromě jednoho hlavního lustru dalších 17 nástěnných svícňů³⁰ a také v Holešově Jana Zikmunda z Rottalu bylo v roce 1717 možné v hlavním sále rozsvítit 16 bílých, ze dřeva vyrobených nástěnných svícňů.³¹ Na rozdíl od dob renesance již bývaly sály v naprosté většině případů vytápěny krby, jež doporučovali teoretici architektury umístit na obě kratší strany sálu. V těchto krbech vždy ležely nebo visely železné nebo měděné nástroje určené k manipulaci s dřevem a úpravě ohniště. Jednalo se o různé tyče, kleště a pohrabáče.³²

V barokní době se v řadě sálů nacházelo i různé množství hudebních nástrojů, na které hrála majitelova kapela při různých svátečních příležitostech k tanci i poslechu. Ve velkém sále althannských Jaroslavců (1720)³³ nebo ve stejné místnosti jankovské Jemnice (1737)³⁴ bylo umístěno sice pouze jedno křídlo, v jaroslavickém inventáři nazvané „*instrumentum oder ein fliegl*“, ale jinde se mohlo jednat i o vybavení celé kapely.

²⁹ Ke konkrétní podobě knížecích a hraběcích apartmá v českých zemích na mnoha příkladech KUBEŠ, J.: Reprezenční funkce sídel vyšší šlechty usazené v českých zemích (1500–1740), České Budějovice 2005, disertační práce HU JU, kapitola IV. 1. 1.

Trůny s baldachýnem jsou z obrazových pramenů známe pro habsburské panovníky a jejich manželky (BENEDIK, Ch.: Repräsentationsräume, obr. 5–8 nebo TÝŽ: Die herrschaftlichen Appartements, s. 557–559), ale měli je též například knížata Lichtenštejnové ve Valticích v Trünnim sále (KROUPA, J.: Zámek Valtice v 17. a 18. století. In: E. KORDIOVSKÝ (ed.), Město Valtice, Brno 2001, s. 159, 169), Piccolominiové v Náchodě „in dem großen saal oder taffelstuben“ hned vedle Španělského sálu (V roce 1732 se tam nacházel „baldagin von zwey stuck niederländisch spallieren mit furstl. wappen“, srov. SOA Zámrsr, RA Piccolominiů, inv. č. 16428.) nebo Schwarzenberkové v Českém Krumlově (V roce 1732 měla Schwarzenberkovna apartmá složené z předpokoj, jídelny, baldachýnového pokoje s červeným sametovým baldachýnem a zlatými ozdobami, ložnice, kabinetu a navazujících fraucimorských pokojů. Její muž Adam František ze Schwarzenberku měl principiálně shodné apartmá, které tvořily dva předpokoj, audienční místnost se stejným baldachýnem, jako měla jeho žena, obytná místnost, ložnice a kabinet, na který navazovala knihovna. K tomu NA Praha, Fideikomisní spisy, sign. VII E 7, kart. 794).

³⁰ K brněnskému domu Kouniců MZA Brno, RA Kouniců, inv. č. 462, kart. 56.

³¹ Srov. MZA Brno, C 2, Tribunál – pozůstalosti, sign. R 37, inventář na fol. 126–139.

³² Srov. nástroje v krbech sálů v kounicovském Slavkově v roce 1675 (MZA Brno, RA Kouniců, inv. č. 463, kart. 56), v collaltovské Brtnici v roce 1697 (MZA Brno, C 2, Tribunál – pozůstalosti, sign. C 13, inventář na fol. 83–110) nebo v althannských Jaroslavcích v roce 1720 (tamtéž, sign. A 20).

³³ Tamtéž.

³⁴ K tomu MZA Brno, C 2, Tribunál – pozůstalosti, sign. W 63.

Například v collaltovské Brtnici stálo v roce 1697 v hlavním sále kromě jednoho křídla také 13 houslí, dvě violy da braccio, jedna gamba nebo jedno violoncello, které doplňovaly i čtyři ozdobně vyřezávané stojany na noty.³⁵ V některých případech svědčilo zařízení sálu o tom, že se tato místnost využívala i k jiným společenským aktivitám, a to ke stolování nebo hraní kulečnicku nebo dalších her (nostický Sokolov, gallasovský Frýdlant, jankovská Jemnice, piccolominský Náchod).³⁶

Výzdoba barokních hlavních sálů jako zvláštní sociální strategie šlechty

Velké sály se v distribuci pokojů uvnitř zámku posouvaly od poloviny 17. století na jiná místa než dříve, což odrážela i soudobá architektonická teorie. Nejslavnější němečtí teoretici barokní architektury, jako byli Paul Decker, Nicolaus Goldmann nebo Leonhard Ch. Sturm, doporučovali umístit sál na hlavní osu *corps de logis*, učinit z něj jakožto střediska ceremoniálu a společenského života vůbec³⁷ také zřetelné centrum stavby a zviditelnit jej různými architektonickými prostředky i pohledům zvenčí. Navíc podle nich tvořil sál architektonickou jednotku s hlavními schody, s nimiž mohl mít i tématicky společný ikonografický program, který byl zejména pro hlavní sály považován teoretiky i zámožnou šlechtou za nutnost: „Die Malerei ist das Vornehmste bei den Decken und will mit sonderlichem Verstande gemacht sein... Ähnlich mag man auch wohl großer Herren Geschichte in Deckenstücken vorstellen, allein sie müssen allegorice angebracht sein...“ (Goldmann).³⁸ Programově jednotná ikonografická výzdoba hlavních barokních zámeckých sálů byla nezbytná i pro Leonharda Ch. Sturma: „Muß die Invention

³⁵ Tamtéž, sign. C 13 a STRAKOVÁ, T.: Hudba na brtnickém zámku v 17. století, ČMMu, vědy společenské, 50, 1965, s. 188.

³⁶ Tamtéž, pro Náchod v roce 1732 SOA Zámorsk, RA Piccolominiův, inv. č. 16428. Řada tzv. sálů v rezidencích české a moravské šlechty se ovšem svým zařízením spíše podobala jiným zámeckým pokojům, a to jídelnám nebo hracím kabinetům. Tak například Velký sál zámku v Sokolově se v době úmrtí Antonína Jana z Nostic v roce 1736 ze všeho nejvíce podobal hracímu kabinetu. Kromě 1 biliáru tu stál ještě 1 hrací stolek. Navíc tu byl 1 přiborník a 3 stoly, ovšem nacházely se tu zase jen 2 křesla. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Zlúdice, RA falknovské větve Nostitz-Rienecků, kart. 160. Velký sál zámku v gallasovském Frýdlantu v roce 1667 zase fungoval spíše jako jídelna, protože se tu nacházelo: „Ein weisse lange tafel von orlen holtz, Ein weisser orlen tiesch, Ein weiss tannen täflichen, Ein alt tannen täflichen, Ein rünter tiesch mit 2 ansetze flügeln, 24 stühl mit grünen tuch beschlagen, mit gelben zwecken, Ein schenck tiesch mit einem Gelähne, Ein täflichen zum schenck tiesch, 11 weisse orlene stühle, Ein weisse tannen tafel, Ein allmer, mit zwey gegüterte thürchen, mit einem schlos zu den gläsern, 1 venetianisch wein glass ohne stützen, 9 schlechte wein gläser, 9 bier stützen, 1 gemahlet glass mit einem deckel.“ K tomu SOA Lito-měřice, pracoviště Děčín, Historická sbírka, inv. č. 1944, kart. 548.

³⁷ Za ceremoniální literaturu srov. von ROHR, J. B.: Einleitung, s. 72: „So zeigen sich auch allenthalben auf dem fürstlichen Schloßern grosse und lange Säle, welche theils zu mancherley Lustbarkeiten, an den fürstlichen Nahmens- und Geburtstagen, theils auch zu den Propositionen, die der Landschaft vorzutragen, gewidmet sind.“

³⁸ Cituje EHALT, H. Ch.: Ausdrucksformen, s. 188, pozn. 67. Podle Goldmannovy práce *Vollständige Anweisung zu der Civil-Bau-Kunst* (1708) musely moderní sály splňovat 9 základních požadavků. 1. Sál musel navazovat na obytné-reprezentační apartmá majitele. 2. Hlavní sál musel mít nejméně 2 velké dveře. 3. Do sálu musel návštěvník dorazit nejprve z hlavního schodiště. 4. V sálu musely být proti sobě minimálně dva křby. 5. Půdorys sálu se měl co nejvíce blížit čtverci. 6. Na kratší straně nesměl být sál menší než 32 stop (tj. asi 9–10 metrů). 7. Sál musel být dostatečně vysoký. 8. Sál měl být osvětlen 5–7 okny na delší straně a v lepším případě měl mít ještě nad nimi ještě další řadu polovičních oken. 9. Ze sálu musel být pohled buď do zahrady, nebo na dvůr před zámkem. K tomu tamtéž, pozn. 65, s. 188 nebo TÝŽ: Schloß- und Palastarchitektur im Absolutismus. In: H. STEKL (Hg.), Architektur und Gesellschaft von der Antike bis zur Gegenwart, Salzburg 1980, s. 209.

der Gemälde und anderer Zierrathen auf ein gewiß Thema eingerichtet und ausgetheilt werden / was an die Decke / an die Wände / über die Camine und über die Thüren kommen soll.“³⁹

Důvody vzniku těchto náročných programů s mnoha podtexty v centrálně umístěných sálech byly pravděpodobně různé, ale z hlediska sociální historie lze jejich existenci vysvětlit například pomocí konceptu „ekonomie sociálního jednání“ Pierra Bourdieua.⁴⁰ Kličovým pojmem této teze se stal termín „sociální strategie“, v němž francouzský sociolog kladl velký důraz na roli individuálního prožívání a subjektivní zkušenosti v historickém procesu. Cílem různých sociálních strategií prosazovaných jedincem byla podle Bourdieua konstrukce reprezentací, které sloužily ke zviditelnění a uplatnění určitých realit a pomáhaly tak manipulovat s pozicí konkrétního jedince v sociálním prostoru.⁴¹ V kontextu této práce je analyzovanou sociální strategií zadání sálové dekorace, která měla vytvořit konkrétní sociální reprezentaci, tj. ikonografický program, jenž v sobě ukrýval požadované informace o majiteli, respektive jeho rodu. Zobrazovaných sociálních realit mohlo být – jak ukáže další analýza – velké množství, ale v zásadě měly vytvářet obraz zadavatele programu a jeho předků jako bohatých, urozených, mocných, pravověrných a loajálních šlechticů.⁴² Takovými vizuálními programy se šířily myšlenkové stereotypy, které majiteli pomáhaly konstruovat jeho pozici v hierarchicky členěné společnosti raného novověku. Vše ovšem záviselo na zadavatelově vnímání vlastní odlišnosti od ostatního sociálního prostředí a aktivním přístupu k vyjádření této sebereflexe.⁴³ Tyto strategie pomáhaly podle francouzského sociologa vytvářet „symbolický kapitál“, kterým je podle něj jakákoli „forma, již nabývají různé druhy kapitálu, jsou-li vnímány a uznávány za legitimní“. Bourdieu v tomto procesu opakovaně zdůrazňoval zejména roli společnosti, která se nachází v pozici hodnotícího a různými způsoby ovlivnitelného diváka – a návštěvníci pohybující se ve velkých sálech z tohoto hlediska nikým jiným nebyli. Podle něj měl symbolický kapitál obsažený v různých reprezenta-

³⁹ Sturm cituje ULFERTS, E.: Große Säle, pozn. 4, s. 165. Dále srov. EHALT, H. Ch.: Ausdrucksformen, s. 94, dále srov. ULFERTS, E.: Große Säle, s. 107–115, kde se nacházejí reprodukcce půdorysů prvních patér ideálních sálů, a to čtyřkřídle návrhy Sturmovy podle „italského“ a „francouzského“ způsobu z roku 1718 a Deckerův trojkřídle návrh se zřetelnými vlivy francouzského rozložení z roku 1711 (obr. 132–134).

⁴⁰ K jeho životu a dílu srov. <http://www.iwp.uni-linz.ac.at/lxe/sektktf/bb/HyperBourdieu.htm> (stránka, kterou vytvořili pracovníci Johannes Kepler Universität v rakouském Linci, stav ke dni 1. března 2006) a základní práci o jeho díle je dnes SCHWINGEL, M.: Pierre Bourdieu zur Einführung, Hamburg 2005⁵, zde zejm. s. 82–102; ke kritice Bourdieuových tezí srov. WEHLER, H.-U.: Die Herausforderung der Kulturgeschichte, München 1998, s. 40–44.

⁴¹ K tomu srov. jeho výroky: „...skupiny, například společenské třídy, se musí tvořit. Nejsou dány v sociální realitě.“ nebo „Symbolické zápasy o vnímání sociálního světa mohou mít dvě různé formy. Pokud jde o objektivní stránku věci, lze postupovat na základě individuálních či kolektivních aktů vytváření reprezentací, které slouží ke zviditelnění a uplatnění určitých realit... V individuální rovině mám na mysli všechny strategie vlastní prezentace, ... jejichž účelem je manipulovat s vlastním obrazem a hlavně ... se svou pozicí v sociálním prostoru...“. Srov. BOURDIEU, P.: Sociální prostor a symbolická moc. In: Cahiers du CeReS, No. 8, Praha 1995, s. 220, 226.

⁴² Podobně se snažil reprezentovat na veřejnosti i sám panovník, jak prokázala na příkladu Leopolda I. GOLOUBEVA, M.: The glorification of Emperor Leopold I in image, spectacle and text, Mainz 2000 a TÁŽ: Císař Leopold I. jako zrcadlo ctnosti, DaS 21, 1999, č. 5, s. 17–22.

⁴³ BOURDIEU, P.: Sociální prostor, s. 224–225: „Rozdíly fungují jako rozlišovací znaky a jako znaky pozitivního či negativního rozlišování... Jinak řečeno, podle rozdělení statků se sociální svět objektivně jeví jako symbolický systém, který je uspořádán podle logiky rozdílu a diferenční vzdálenosti...“ Tuto tezi jsem se snažil prokázat na konkrétním příkladě v práci KUBEŠ, J. (ed.): Kryštof Václav z Nostic, Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705, Praha 2004, s. 59–85.

cích „stejnou hodnotu jako kapitál ekonomický nebo kulturní, pokud se ovšem o něm ví a pokud je uznáván...“ a byl to „...úvěr, moc poskytnutá jedincům, jimž se dostalo dost uznání k tomu, aby byli schopni si své uznání prosadit...“.⁴⁴

V praxi tedy vše záviselo na aktivním přístupu konkrétních šlechtických stavebníků, a proto nebyla často řada teoretických myšlenek zcela naplněna.⁴⁵ Zadavatelé sídel v českých zemích období baroka museli, stejně jako v sousední Římskoněmecké říši, respektovat realitu jimi zděděného nebo zakoupeného zámku či paláce, a proto se jim požadované ideální pojetí prostorového umístění sálů a jídelen často nedařilo do důsledku naplnit, neboť by museli v podstatě postavit zcela nové sídlo. Na to většině z nich nezbývaly finanční prostředky, ve Vídni, Praze a Brně zase nedostačoval prostor k realizaci větších stavebních podniků. Také společenské ambice řady šlechticů nebyly tak vysoké, aby si mohli dovolit investovat tolik peněz. Reprezentační sídlo sice představovalo jednu z forem symbolického kapitálu, ovšem ne všichni urození jedinci mohli takové hodnoty účelně využívat k růstu svého společenského postavení a prestiže, a proto docházelo v praxi k mnoha kompromisům.⁴⁶

Každý šlechtic, který se pokusil alespoň přestavět nevyhovující rezidenci podle moderních požadavků, byl veden ve svém konání několika zásadními cíli, z nichž se jako nejdůležitější jeví vytvořit nové ústřední reprezentační prostory s odpovídajícími rozměry a programovou ikonografickou výzdobou.⁴⁷ Příkladem takového postupu může být

⁴⁴ Srov. německé shrnutí teze o sociálním kapitálu v BOURDIEU, P.: *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. In: R. KRECKEL (Hg.), *Soziale Ungleichheit*, Göttingen 1983, s. 183–198 nebo jedinou zatím do češtiny přeloženou studií BOURDIEU, P.: *Sociální prostor*, s. 213–233. Použité citáty se nachází na s. 218–219 (v úplnější kontextu zní: „...základními sociálními silami jsou ... různé formy ekonomického kapitálu, kulturní kapitál a rovněž symbolický kapitál coby forma, již nabývají různé druhy kapitálu, jsou-li vnímány a uznávány za legitimní. Činitelé jsou tímto způsobem rozděleni v globálním sociálním prostoru, v první dimenzi podle celkového objemu různých druhů kapitálu, který vlastní, a ve druhé dimenzi podle struktury svého kapitálu, tj. podle relativní váhy různých typů ekonomického a kulturního kapitálu v celkovém objemu svého kapitálu.“), 227 a 231. Rozsáhlou sociologickou diskusi týkající se teze o sociálním kapitálu shrnuje a Bourdieuův koncept dále rozšiřuje v poslední době LIN, N.: *Social capital: a theory of social structure and action*, Cambridge 2002.

⁴⁵ Nejbohatší stavebníci se snažili tyto teoretické premisy naplnit, ovšem často se to do důsledků nepodařilo, a tak umístění sálů značně variovalo podle druhu a složitosti ceremoniálu konkrétních vládců a šlechticů. Jednou ze staveb, kde byla teoretická pravidla poměrně přesně dodržena, byl např. zámek kolínského kurfiřta Klementa Augusta z rodu Wittelsbachů v Brühlu budovaný od roku 1725, kde je ceremoniální cesta v trojkřídlém sídle vedena přes schody, centrálně umístěný Gardový sál, vedlejší jídelnu, v rohu se pak cesta lomí a přes dva předpokojí dorazil host do Audienčního sálu, za nímž se nacházely již jen kurfiřtovy soukromé pokoje (ložnice, kabinet, knihovna). K tomu podrobně DIRLMEIER, U. – FRIEDHOFF, J. (Hg.): *Geschichte des Wohnens 2. Mittelalter und frühe Neuzeit. Hausen-wohnen-residieren*, Stuttgart 1998, s. 666–680.

⁴⁶ Na příkladě vídeňských paláců to prokázal v rámci pojednání o dvorské šlechtě za Karla VI. PEČAR, A.: *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Darmstadt 2003, s. 266–292.

⁴⁷ Při výzkumu architektonických sérií věnovaných vládcům a šlechtickým sídlům raného novověku bylo konstatováno, že majitelé si vždy pečlivě vybírali, které vnitřní prostory si nechají vypodobnit a že se mezi nimi vždy nacházel i velký sál, protože zejména on byl určen očím širší veřejnosti. Např. Lothar Franz Schönbom v roce 1723 psal, že kromě pohledů z vnějšku a na zahradu také „die stiegen, die sala terrena, den großen saal und meine beiden cabinet ... gerissen haben.“ K tomu VÖLKEL, M.: *Das Bild vom Schloß. Darstellung und Selbstdarstellung deutscher Höfe in Architekturstichserien 1600 bis 1800*, München 2001, s. 281–282.

přestavba hlavního městského sídla knížat Lobkoviců na Pražském hradě⁴⁸ nebo hlavní venkovské rezidence rodu Slavatů v Jindřichově Hradci.⁴⁹

Pokus o typologii ikonografických programů hlavních sálů období baroka

Programově cílená a jednotně koncipovaná ikonografická výzdoba se dochovala v několika hlavních barokních zámeckých sálech šlechtických sídel v českých zemích dodnes, v jiných případech se potřebné informace nacházejí v zámeckých a palácových inventářích. Podle těchto zdrojů lze v českých a moravských rezidencích v letech 1650 až 1740 rozlišit minimálně pět základních typů politicky a mocensky orientovaných programů s různou motivací jejich vzniku.⁵⁰ V první řadě se mohlo jednat o programy, jejichž hlavním cílem byla legitimace nedávno získaného společenského postavení rodu (bredovský Lemberk, lesliovské Nové Město nad Metují, piccolominiovský Náchod) či (2.) glorifikace jedince či celého rodu a jeho významných činů, někdy i pomocí tzv. sálů předků (ditrichštejnský Mikulov, sereniovské Milotice, piccolominský Náchod, sinzen-dorfské Trpisty, lichtenštejnské Valtice, althannský Vranov nad Dyjí). Programy mohly též oslavovat (3.) vládnoucí rod Habsburků, jejich dějiny, vlastnosti a zásluhy konkrétních panovníků. K tomuto účelu sloužily hlavně tzv. císařské sály (šternberská Trója). Výzdoba naopak často propagovala také (4.) zemský patriotismus vyrůstající z tradice šlechtického rodu v prostoru českého státu (slavatovský Jindřichův Hradec, šternberské Horažďovice, valdštejnská sídla Duchcov a Mnichovo Hradiště). V neposlední řadě

⁴⁸ Modernizačními motivy byla vedena rozsáhlá přestavba Lobkovicického paláce na Pražském hradě v padesátých letech 17. století, kterou podnikl kníže Václav Eusebius z Lobkovic. Podle rozpisu stavebních prací z roku 1652 bylo žádoucí vytvořit v reprezentativně-obytném patře zejména nový dvoupatrový velký sál, novou výzdobu a zařízení jídelny, komunikační chodby a schodiště. Srov. VILIMKOVÁ, M.: *Dějiny Lobkovicického paláce na Pražském hradě*, *Umění* 43, 1995, s. 402 a ŠRONĚK, M. – KONEČNÝ, L.: *Malířská výzdoba Lobkovicického paláce*, *Umění* 43, 1995, s. 435–441.

⁴⁹ Naposledy srov. KUBEŠ, J.: *Sídla Jana Jiřího Jáchyma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634/37–1689)* v proměně, *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities* 9, 2003, s. 76–78.

⁵⁰ Výzdoba hlavních sálů byla ovšem velice různorodá, protože záviselo na celé řadě osobních důvodů konkrétního majitele, jakož i na postavení sídla v jeho rezidenční síti. Pět typů tedy určitě nebude počet definitivní. K tomuto závěru mne vedou nejen výsledky zahraniční historiografie, ale i některé další domácí příspěvky. Srov. ULFERTS, E.: *Große Säle*, s. 13–104 (Jedná se o detailní analýzu 13 hlavních sálů durynských zámků. Autorka odhalila různá konkrétní motivace výzdoby hlavních sálů. Tamější vladaři využívali ikonografických programů k reprezentaci panství nad svou zemí (Gotha), k oslavě vlastní osoby a zásluh o Říši (Friedrichswerth, Molsdorf), k představení svých dynastických práv (Coburg), konkrétních, pro rod či jedince významných politických aktů (Römhild), k vyjádření dosud nenaplněných společenských ambicí (Sondershausen) apod. Jedná se o někdy podobné, někdy však zcela jiné motivace, jež vedly k výzdobě stavebníků v českých zemích i v sousední Říši.) a pro české prostředí SMÍŠEK, R.: Jan Adam z Questenberka a hmotná kultura zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou (Příspěvek ke šlechtické reprezentaci v první polovině 18. století), *Žápadní Morava* 9, 2005, s. 53–55 (Jedná se o oslavu moravského venkova a kulturních aktivit, které hrabě realizoval na svém zámku.); CINKOVÁ, V., *Malířství na zámku v Litomyšli v 18. a počátku 19. století*, *Pomezí Čech, Moravy a Slezska* 6, Litomyšl 2005, zejm. s. 57–60 (Obrazy vítězných bitev Evžena Savojského vzniklé v letech 1743–1753 a určené pro nějakou velkou místnost měly zřejmě silný politický podtext. Oslavovaly totiž vítězné bitvy císařského vojska proti Francouzům, kteří byli právě v roce 1743 vypuzeni z Prahy a po jejich odchodu byla Marie Terezie korunována českou královnou. Nepokoušel se tímto krokem zadavatel František Václav z Trauttmansdorfu demonstrovat svou loajalitu vůči habsburské panovnici, jež neskrývala roztrpčení nad chováním některých českých šlechticů?) nebo PANOCH, P.: *Štuková výzdoba zámku v Rokytnici nad Orlicí a její emblematické zdroje*, v tisku (Štuková výzdoba představuje základní ctnosti, které by měl mít každý urozený člověk.).

mohl program odrážet (5.) majitelovy dosud nenaplněné ambice (Španělský sál v Jindřichově Hradci). V některých případech se samozřejmě mohlo překrývat i několik významových rovin výzdoby. Typickým příkladem je třeba tzv. Sál vjezdů v collaltovské Brtnici z roku 1724.⁵¹

Ad 1. Programy legitimující nově získané společenské postavení

Radu šlechtických rodů přivedla do českých zemí třicetiletá válka a úspěšná služba v císařském vojsku jim vynesla levné pozemkové majetky z konfiskace. Na základě držby těchto statků mohli jejich příslušníci vybudovat další kariéru u dvora, ale i v zemské správě a posléze se někteří z nich zařadili mezi mocné šlechtice své doby. V prostoru českých zemí se ale tyto rody nemohly představovat odkazy na svou rodovou kontinuitu, ani na dlouhou tradici svého působení ve službách českých králů.⁵² Řada členů těchto rodů zřejmě pocítovala svou „novost“ v prostředí českých zemí a zažívala někdy jistou izolaci v rámci svého stavu, který vysoce hodnotil nejen rodovou starobyllost, ale též trvalou přítomnost v českém a moravském prostoru. Pravděpodobně tyto pocity cizosti vedly k tomu, že tito šlechtici záměrně zvolili zcela jiné prostředky k legitimaci svého společenského postavení na stěnách a stropě hlavního sálu své hlavní

⁵¹ V roce 1724 bylo do tohoto sálu hrabětem Antonínem Rombaldem Collaltem nainstalováno celkem jedenáct rozměrných pláten, které zachycovaly slavnostní vjezdy členů rodu Habsburků do Brtnice. Panovníci se zde na své cestě do Čech zastavili celkem pětkrát (1630, 1638, 1679, 1701 a 1723) a impulsem k této výzdobě se staly poslední dvě návštěvy Karla VI. při jeho cestě na korunovací českým králem a při jeho návratu zpět. Sedm z jedenácti pláten od malíře Karla Františka Teppera bylo určeno právě aktuálnímu scénám z návštěv Karla VI. (1. hrabě vítá císaře, 2. hrabě se loučí s panovníkem na hranicích brtnického panství, 3. nově korunovaný český král vjíždí do Brtnice na své cestě zpět, 4. hrabě hostí panovníka a jeho rodinu na zámku, 5. císař se baví lovem, 6. císařovna střílí na zámku do terčů, 7. hrabě se loučí s panovníkem při odjezdu). Výzdoba má několikeré vyznění. Předně odkazuje na více jak stoletou tradici rodu Collaltů v českých zemích a na jejich zemský patriotismus. Představuje ovšem Collalty také jako loajální poddané rodu Habsburků a jako mocné a hrdé šlechtice, kteří se pravidelně pohybovali v blízkosti panovníka, jenž je neopomněl navštěvovat a potvrdil tak přede všemi svou náklonnost vůči rodu. Srov. UHLÍŘ, J.: Karel František Tepper. Západomoravský barokní malíř 1682–1738, Třebíč 2002, s. 25–32.

⁵² Dlouhodobé uplatnění těchto vojáků umožnily postupné změny v habsburské armádě, které směřovaly k vytvoření stálých vojenských sborů. Mezi nově přichozí patřili v první půli 17. století Bredové, Buquoyové, Clary-Aldringenové, Colloredové, Desfoursové, Gallasové, Leslieové, Mansfeldové, Marradasové, Morzinové, Piccolominiové, Raduitové de Souches a řada méně významných rodů. V druhé polovině století přicházely do českých zemí další nové rody, jejichž zástupci se uplatnili v bojích s Turky. Byli to například Daunové, Heisslerové z Heitersheimu, Šporkové, Ulfeldové a další. Srov. obecně MATĚJKA, P.: Svět české aristokracie (1500–1700), Praha 2004, s. 440–464 (odkazy na literaturu na s. 849–856). Jedinou prozopografickou sondou do skladby habsburské armády je dosud LUND, E.: The Generation of 1683: Habsburg General Officers and the military technical Corps, 1686–1723, MÖStA 46, 1998, s. 189–213. K Piccolominimu, Lobkovicovi, Daunům a poměrům v armádě obecně srov. BARKER, T. M.: Army, Aristocracy, Monarchy: Essays on War, Society, and Government in Austria, 1618–1780, New York 1982, zejm. s. 61–146; ke Skotům v císařské armádě za třicetileté války (zejména k Walteru Liesliemu) podrobně WORTHINGTON, D.: Scots in Habsburg Service, 1618–1648, Leiden–Boston 2004, zejm. část II, s. 133–272; k Matyášovi Gallasovi naposledy KILIÁN, J.: Gallasové na Frýdlantsku a Liberecku v 17. a 18. století, diplomová práce KH PF TU, Liberec 2000, s. 106–177 a TÝŽ: Jan Matyáš Gallas pohledem kritické historiografie, Fontes Nissae. Prameny Nisy 3, 2002, s. 37–60; k Janu Šporkovi PREISS, P.: Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha 1981, s. 14–52.

venkovské rezidence, v nichž veřejně odkazovali především na své válečné zásluhy o habsburský dům, které stály u kořenů jejich společenského postavení.⁵³

Chovali se tak například Bredové při výzdobě svého hlavního venkovského sídla v severočeském Lemberku, který výhodně získali díky svým kontaktům s císařským generalisimem Albrechtem z Valdštejna těsně před jeho pádem v roce 1633 a jenž vlastnili až do roku 1726. Někdy po polovině 17. století zde byl za Jana Rudolfa či spíše za Kryštofa Rudolfa Bredy zřízen nový hlavní sál (24 × 6,5 m), který procházel, jak bylo v té době zvykem, dvěma patry severního zámeckého křídla. Tato místnost nahradila původní renesanční společenský sál, kterým byl jednopatrový tzv. Bajkový sál (17 × 9,5 m) s táflováním stropem s námětem Ezopových bajek, jemuž majitelé přiřkli funkci jídelny. Nový hlavní sál zabíral celou šířku traktu a byl rozšířen do délky na úkor bývalé sousední tabulnice. Na stropě se nacházela plastická štuková výzdoba, která rámovala pět nejdůležitějších na plátně malovaných obrazů s výjevy bitev z třicetileté války, jichž se tři bratři Bredové zúčastnili na císařské straně a v nichž se mohli pochlubit velkými zásluhami o habsburský dům.⁵⁴

Podobně postupoval na svém zámku v Novém Městě nad Metují jiný úspěšný důstojník habsburského vojska. Jednalo se o Waltera Leslieho,⁵⁵ původem skotského šlechtice, jenž se věnoval přestavbě staršího zámku ve východních Čechách v průběhu padesátých let 17. století. V letech 1655–1656 pak nechal nově reprezentační pokoje v druhém patře vyzdobit malířem Fabianem Václavem Harovníkem. Hlavní sál se nacházel v severozápadním křídle. Leslie zvolil na rozdíl od Bredů promyšlenější symbolickou mluvu a hlavní sál byl na jeho rozkaz opatřen několika freskami v bohatých štukových rámech. Ústřední nástrovní freska ukazuje na to, že o mír po dlouhé válce se zasloužily rody Leslieů a Ditrichštejnů (Z něj pocházela Walterova manželka a odkaz na tento prastarý a mocný rod je možné vyložit jako další legitimizační strategii). Boční fresky pak čerpají své náměty z příběhů trojské války, tj. z Homérovy Illiady. Vysoce pravděpodobně

⁵³ Srov. na bavorských příkladech SCHMIDT, G.: Voraussetzungen oder Legitimation? Kriegsdienst und Adel im Dreißigjährigen Krieg. In: O.-G. OEXLE – W. PARAVICINI (Hg.), Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa, Göttingen 1997, s. 431–451, zejm. s. 447–449, kde autor zdůrazňuje postoj panovníka vůči úspěšným vojákům, jeho pokusy disciplinovat je a zajistit si jejich trvalou loajalitu. Jakým způsobem se ovšem noví členové stavovské obce vyrovnávali se svým postavením v jednotlivých zemích, to nerozebírá. Závěr studie lze analogicky použít i pro prostředí habsburské monarchie, protože řada důstojníků se přes bavorské služby dostala do císařské armády (Aldringen, Enckenvoirt, Götz, Mercy, Špork atd.).

⁵⁴ Dva ze třech bratrů totiž v císařských službách ve válce padli. Jeden skonal ve slavné bitvě u Lutzeny (1632), druhý pak v roce 1640. Třetím byl Jan Rudolf, který působil v císařském vojsku již v roce 1620 na Bílé hoře a stál u vzestupu rodu v Čechách, protože zde získal pozemkový majetek, český inkolát a dosáhl povýšení rodu do stavu svobodných pánů (1637). Vzestup rodu završil jeho syn Kryštof Rudolf, jenž byl povýšen v roce 1674 do hraběcího stavu. Právě v této souvislosti mohla vzniknout výzdoba hlavního sálu v Lemberku zobrazující vojenské zásluhy rodu legitimující jeho současné postavení. Zmíněnou výzdobu, která mohla vzniknout někdy na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 17. století, doplňovalo dalších 16 fresk po stranách 5 nástrovních pláten, honosné portály s plastickými poprsími imperátorů a mohutný krb s velkým sdruženým znakem rodu. K tomu LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, M.: Lemberk, státní zámek a okolí, Praha 1955, s. 7–8.

⁵⁵ Nejpodrobněji píše o jeho životě WORTHINGTON, D.: Scots, s. 152–284 (průběžně).

mají připomínat nedávno ukončenou třicetiletou válku, v níž si Leslie vydobyl uznání a díky níž zakotvil v habsburské monarchii též majetkově.⁵⁶

Ad 2. Programy glorifikující jedince či celý šlechtický rod

Odkazy na válečné zásluhy mohly být také součástí dalšího typu ikonografického programu velkých barokních sálů v českých zemích, který usiloval nejen o zdůraznění zásluh konkrétního šlechtice nebo celého rodu, ale přímo o glorifikaci jeho výjimečného pozemského sociálního postavení. Tento typ programu byl v barokních Cechách a na Moravě zřejmě nejrozšířenější. Jednodušší výzdoba vyzdvihovala významné činy vybraného jedince, a to většinou stavebníka rezidence či člověka, jenž byl pro dějiny rodu a jeho moci klíčovou osobou. V Mikulově oslavovali Ditrichštejnové olomouckého biskupa a kardinála Františka z Ditrichštejnu,⁵⁷ Piccolominiové zase upozorňovali své hosty v Náchodě na výjimečný život Ottavia Piccolominiho.⁵⁸ Sám sebe představoval jako

⁵⁶ Jednotlivé scény z trojské války představují obětování Ifigenie Agamemnónem, Achillea a Thetis, Aiáse nahlížení na meč, Héfaista kujícího novou zbraň pro Achillea, souboj Parida a Meneláa a další bitevní scény. K přestavbě zámku a k výzdobě sálu srov. JURANEK, J. – BRANÝ, K.: Nové Město nad Metují, Praha 1976, s. 69–72; ZÁVORKOVÁ, M.: Fabián Václav Harovník, PA 38, 1932, s. 64–65; LANČINGER, L. – SVOBODA, L.: Stavební proměny zámekového areálu v Novém Městě nad Metují, Průzkumy památek 1, 1994, s. 77–102, zde zejm. s. 86–87, 93, 95.

⁵⁷ V Sále předků (Mramorovém sále) v Mikulově oslavovali Ditrichštejnové zakladatele své středoevropské slávy, kardinála Františka z Ditrichštejnu. Na počátku 18. století zde zhotovil nástropní fresky Josef Antonín Prenner a ukazoval na nich významné události z kardinálova života. Jednalo se například o udělení kardinálského klobouku, vysvěcení za olomouckého biskupa nebo svatbu císaře Matyáše s Annou Rakouskou, při níž vystupoval Ditrichštejn jako oddávající. V druhé rovině byla tato místnost též sálem předků, protože zde visela též velká plátna s portréty členů rodu. Srov. obrázek v BRICHTOVÁ, D.: Zámek Mikulov, Mikulov 2002, s. 39.

⁵⁸ Jako „miláčka bohů“ představoval Ottavio II. Piccolomini v programu ikonografické výzdoby hlavního sálu hlavní venkovské rezidence v Náchodě svého jmenovce, předka a zakladatele slávy rodu v habsburské monarchii Ottavia I. Piccolominiho z Arragony, vévodu z Amalfi. Tento generál a diplomat získal české statky z valdštejnské konfiskace a po skončení třicetileté války okamžitě přistoupil k přestavbě náhodského zámku. Ottavio II. oslavil svého významného předka ve výzdobě tzv. Španělského sálu v Náchodě okolo roku 1750. Autorem výmalby byl pravděpodobně Felix Antonín Scheffler. Sál byl významově rozdělen do tří rovin. Nejvýše, na stropě, se nacházela bohatá fresková výzdoba, která představovala „nebeskou“ dimenzi šlechticova bytí. Centrálně řešená freska znázorňovala triumfální vstup knížete Ottavia I. do Olympu válečné slávy. Piccolominiho vedou bohové času Chronos a války Mars, před nimi kráčí bájný hrdina Perseus, prchá celý hof poražených nepřátel a na oblacích letí furie války. U nohou knížete stojí andělek nosoucí jeho znak v kartuši pod knížecí korunou, andělé v oblacích troubí a putti rozhazují květy z koše. Ottaviovi průvodci ukazují na cíl jejich cesty, který stojí nejvýše. Je jím antický sloupový chrám, z nějž září slunce slávy, a před ním čekají na knížete ženské alegorické postavy reprezentující základní ctnosti válečného hrdiny, kterými oplývá i Piccolomini. Jsou to právo, vojenské stavitelství, láska, pravda, síla a spravedlnost. V druhé rovině pod centrální freskou se nacházely ovály, v nichž Scheffler namaloval pozemské atributy Ottaviova společenského postavení, jež získal za své zásluhy. Byly to rodový znak Piccolominiů, vojenský rytířský řád sv. Štěpána v Pise, řád Zlatého rouna, klobouk vévody z Amalfi, klobouk říšského knížete, náhodský zámek a roh hojnosti. Na stěnách byly pak nově zavěšeny, coby třetí rovina výzdoby, velké obrazy, které zobrazovaly vrcholy kariéry knížete Ottavia v císařských službách, díky nimž si vydobyl počty zobrazené v druhé rovině programu. Na první malbě se nacházel jeho portrét v pozadí s bitvou u Řezna (1634), na druhém výjev z bitvy o Thionville (1639), v níž Piccolomini deklasoval francouzské vojsko, a na třetím byl opět znázorněn on coby vyslanec na banketu v Norimberku v roce 1649, který byl společenskou tečkou za ukončením třicetileté války. K Piccolominiu shrnul základní literaturu naposledy MAŤA, P.: Svět, s. 462, pozn. 586 na s. 855. K výzdobě sálu blíže WIRTH, Z.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Náchodském, Praha 1910, s. 80–84 (chybně přiřazuje výmalbu F. V. Harovníkovi do poloviny 17. století); BLAŽÍČEK, O. J.: F. V. Harovník a rokoková nástropní

bohatého a urozeného člověka s výjimečnou kariérou v habsburských službách Karel z Lichtenštejna ve Valticích⁵⁹ a ještě před polovinou 18. století zdůrazňoval své diplomatické zkušenosti v sále zámku v Trpistech Prosper ze Sinzendorfu.⁶⁰

Jinde zvolili šlechtici alegoričtější pojetou oslavu sebe a svého rodu a k apoteóze využívali buď motivu aliančního erbu vynášeného do nebes,⁶¹ nebo ve výmalbě sálů zdůrazňovali své vyvolení a spojení s celým antickým Olympem nebo jeho konkrétními bohy. Oblibě se tato výzdoba těšila především u Černínů z Chudenic, kteří umístili antické mytologické výjevy na stropy hlavních sálů svých rezidencí v Praze na Hradčanech (František Josef), v Kosmonosech (Heřman Jakub) a ve Lnářích (Tomáš Zacheus Černín).⁶² Ne nadarmo nazývají někteří němečtí badatelé barokní říšské vladaře a bohatou šlechtu „pozemskými bohy“ (*Erdengötter*). Oba zmíněné motivy byly často kombinovány do složitějších a náročnějších programů, jež představovaly důmyslnou a mnohostrannou ódu na majitele sídla.⁶³

Specifickou sociální strategií byla oslava celého rodu v tzv. sálech předků (*Ahnensäle*). Sloužily vizualizaci dějin konkrétních rodů od jejich mýtických počátků až do nejžhavější současnosti. Jejich základ tvořila posloupnost několika zástupců rodu, kteří byli dopředu vybráni tak, aby splňovali nároky kladené na ideologické vyznění ikonografického programu sálu jako celku. Sály předků se nacházely především v šlech-

freska v náhodském zámku, Památky. Historie 43, 1948, s. 86 (určuje jako autora výmalby Schefflera); WACHSMANOVÁ, V. a kol.: Náchod. Státní zámek a památky v okolí, Praha 1964, s. 12–18, 25. Důkazem pro Blažičkovu tezi je i dochovaný inventář Náchoda z roku 1732, kdy v sále visely zcela jiné malby. Nacházel se tu soubor 17 reprezentativních portrétů (císař Leopold I., Josef I. jako arcikníže, Ottavio a jeho manželka, 11 portrétů starých římských císařů a 2 neurčené španělské portréty) a 12 velkých mědirytin. Srov. SOA Zámorsk, RA Piccolominiů, inv. č. 16428.

⁵⁹ Karel z Lichtenštejna navrhoval již těsně před rokem 1619, aby nově budované sály ve Valticích, které měly symbolizovat nový sociální status majitele, obsahovaly výjevy oslavující jeho vlastní život („Jak mne povýšil císař Rudolf do knížecího stavu“, „Jak mne Matyáš učinil vévodou opavským“, „Jak mi moravská společnost uděluje první postavení“ apod.). K tomu KROUPA, J.: Zámek, s. 158.

⁶⁰ Prosper ze Sinzendorfu si nechal v roce 1744 na strop hlavního sálu svého venkovského sídla v Trpistech namalovat fresku, jež upozorňovala návštěvníky na jeho diplomatické zásluhy ve službách císaře v tureckém Cařihradu. Srov. KAMPER, J. – WIRTH, Z.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Stříbrském, Praha 1908, s. 290–296 a HASSENPFUG-ELZHOZ, E.: Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus. Eine Strukturanalyse der böhmischen Adelsnation um die Mitte des 18. Jahrhunderts, München – Wien 1982, s. 152–153.

⁶¹ Jednodušší variantu zvolil Jan Antonín Losy z Losinthalu v hlavním sále na zámku ve Štěknu (asi sedmdesátá léta 17. století) a náročnější typ lze najít v jednom z reprezentativních sálů druhého patra lesliovského Nového Města nad Metují. V obou případech je autorem fresek F. V. Harovník. Srov. SVOJANOVSKÝ, P.: Freska, s. 79–82; k motivaci Losyho blíže URUFUS, V.: Slavnostní disputace na pražské filozofické fakultě v r. 1668 a její básnická oslava (K otázce šlechtické inteligence v pobělohorských Cechách), AUC – HUCP 23, 1983, s. 27–35; k Novému Městu nad Metují ZÁVORKOVÁ, M.: Fabián Václav Harovník, s. 64–65 a obr. 40.

⁶² K výzdobě Černinského paláce blíže LORENC, V. – TRÍŠKA, K.: Černinský palác v Praze, Praha 1980, s. 122 (nástropní malbu hlavního sálu, zobrazující dobývání Olympu Giganty, zhotovil mezi lety 1718–1722 V. V. Reiner); ke Kosmonosům BAREŠ, F.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese mladoboleslavském, Praha 1905, s. 101; ke Lnářům KŘÍŽOVÁ, K.: K výzdobě interiérů zámku Lnáře, ZPP 62, 2002, s. 31–34 (ústřední freska, vzniklá okolo roku 1685, znázorňuje společenství olympských bohů).

⁶³ Srov. KOLL. (Hg.): Erdengötter, passim. Shromáždění olympských bohů zvolil za téma nástropní fresky hlavního sálu ve svém zámku v Jemništi také František Adam z Trauttmansdorfu, pro něhož vymaloval fresku po požáru v roce 1754 malíř Felix Antonín Scheffler. K tomu BROŽOVSKÝ, M.: Státní zámek Jemniště, Praha 1978, nestr.

tických venkovských rezidencích, kde představovaly výsostně společenské místo rodu a jeho členů v průběhu dějin, legitimovaly vládu rodu nad jejich pozemky a stavěly je v rámci téměř absolutní moci na velkostatku na úroveň olympských bohů. Nejvýznamnějším zástupcem tohoto fenoménu mezi šlechtou z českých zemí je sál předků ve Vranově nad Dyjí, který nechal okolo roku 1690 zbudovat Michal Jan II. z Althannu. Program v sobě spojuje nereálné odkazy na minulost s viditelnou realitou přítomnosti, demonstruje starobylý původ rodu, údajnou více jak tisíciletou kontinuitu jeho urozenosti a je korunován nástropní freskou, která znázorňuje Michala Jana II. jako slunečního boha Apollóna. Althann zde zvolil prostředky k oslavě rodu, které užívali i přední evropští vladaři a dokumentoval tak významné postavení, jež šlechta v habsburské monarchii dosáhla.⁶⁴

Kromě výmalby zdí a stropu či sochařské výzdoby mohla být k podobnému účelu dobře využita další sociální strategie. Tou bylo systematické budování a vhodná prezentace rodových portrétních galerií, jež dosvědčovaly dlouhou kontinuitu urozenosti toho kterého rodu. Využit se však daly též výjimečně portréty věnované jinému šlechtic-kému rodu, s kterým majitele zámku spojovalo příbuzenské nebo dědické pouto. Rodové galerie či jejich podstatné části se nacházely například ve valdštejnském Duchcově⁶⁵ a Mnichově Hradišti,⁶⁶ v collatovské Brtnici,⁶⁷ v oppersdorfských a šternberských Častolovicích⁶⁸ či questenberských Jaroměřicích nad Rokytnou.⁶⁹ Zvláštním způsobem využí-

⁶⁴ Ikonografický program sálu je poměrně složitý, ovšem základ tvoří galerie deseti soch příslušníků rodu, která začíná legendární postavou Gebharda z Thannu hlásící se do 4. století po Kristu a jež je završena postavou stavitele sálu, Michala Jana II. Na pečlivě vybraných členech rodu demonstroval Althann základní ctnosti krve, jež kolovala v žilách jeho předků i jeho samého. Tito muži jsou představeni jako křesťanští bojovníci proti pohanům a nevěřícím, jako loajální úředníci ve službách významných vládařů či jako mecenáši umění a věd. Na tvorbě sálu předků se navíc podíleli významní dvorní umělci jako architekt Jan Bernard Fischer z Erlachu, sochař Tobáš Kracker a malíř Jan Michal Rottmayr. Naposledy srov. příspěvky ve sborníku SAMEK, B. (red.): Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí, Brno 2003 nebo též WINKELBAUER, T. – KNOZ, T.: Geschlecht und Geschichte. Grablegen, Grabdenkmäler und Wappenzyklen als Quellen für das historisch-genealogische Denken des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert. In: J. BAHLCKE – A. STROHMEYER (Hg.), Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenden, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa, Berlin 2002, zde s. 162–175; POLLEROSS, F.: „Virtutum exortitia sunt gradus ad gloriam“. Zum „Concetto“ des Ahnensaaes in Frain an der Thaya, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 51, 1998, s. 195–214.

⁶⁵ Pro Duchcov Jana Josefa z Valdštejna, kde se v hlavním sále nacházelo také postupně více jak 30 portrétů z různých období a různých větví rodu, podrobně i s reprodukcemi Reinerových obrazů POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek Duchcov. Valdštejnská rodová galerie. Václav Vavřínek Rainer. Obrazy a fresky, Praha 1992, s. 38 a další.

⁶⁶ Poměrně nepovšimnut zůstava v literatuře sál v prvním patře zámku v Mnichově Hradišti, kde se nacházela podobná, ovšem ne zcela stejná valdštejnská portrétní galerie sestávající v roce 1759 z 33 portrétů jednotlivých členů rodu, 2 malovaných rodokmenů nad dveřmi, 1 rozměrného rodokmenu a 1 olejomalby zachycující valdštejnskou rodovou pověst o předvedení 24 synů Jindřicha z Valdštejna před krále Přemysla Otakara II. K tomu SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 5289, kart. 269 a edice inventáře sálu v příloze této studie.

⁶⁷ Pro Brtnici, kde v hlavním sále v roce 1697 viselo „in vergolten rahmen unterschiedliche so wohl von kolaldischen hause als auch andere controfee bestehen in allen 28 st.“, MZA Brno, C 2, Tribunál – pozůstalosti, sign. C 13.

⁶⁸ V Častolovicích, které se staly v polovině devadesátých let 17. století hlavní venkovskou rezidencí Adolfa Vratislava ze Šternberka, byl Rytušský sál (22 × 8 m) s plochým renesančním táflováním a malovaným stropem záhy vyzdoben 38 portréty zobrazujícími různé osoby velmi rozvětveného rodu Šternberků. Tato portrétní galerie pokrývala spolu s malbami s loveckými výjevy v souvislé ploše téměř celé stěny od podlahy až ke stropu a ukrývala v sobě odkazy na spojení Šternberků dokonce s českými králi (například portrét

vali symbolické hodnoty portrétních galerií zejména Slavatové v Jindřichově Hradci.⁷⁰ V řadě sálů se ovšem nacházely pouze portréty majitele rezidence a jeho manželky,⁷¹ které doplňovaly další ikonografický program.⁷²

Ad 3. Programy oslavující vládnoucí rod Habsburků

Dosud analyzované typy programů v sobě implicitně obsahovaly zásadu loajality šlechtice k vládnoucímu rodu Habsburků, v jehož službách se jim podařilo prosadit a získat majetek, protože bez této oddanosti k panovníckému domu by nikdy podobná výzdoba nemohla vzniknout. Někteří urození povýšili tuto vlastnost na základní princip jiné sociální strategie a budovali svého druhu císařské sály. Výmalba těchto prostorů většinou primárně odkazovala na posloupnost Habsburků, jejich ctnosti a zásluhy.

Kunhuty ze Šternberka, první ženy Jiřího z Poděbrad, a jejich dcer Kunhuty a Zdeny). Šternberkem iniciovaná výzdoba však nebyla zcela originální, protože hrabě navazoval na stav z doby, kdy vlastnili zámek Oppersdorfové. V době smrti Jana Václava z Oppersdorfu v roce 1676 viselo v sále („na panském paláci“) „obrazů větších a menších rozličných císařův též contrfecti mladých pánův a slečen z Oppersdorfu 17“. Srov. ŽDÁRSKÝ, M.: Obrazy na státním zámku v Častolovicích, Památky a příroda 37, 1977, s. 557; LEJSKOVA – MATYÁŠOVÁ, M. a kol.: Častolovice. Státní zámek a památky v okolí, Praha 1954, s. 7 a NA Praha, Fideikomisní spisy, sign. VII E 17 (F 32/98), kart. 911.

⁶⁹ V polovině 18. století se tu nacházelo 10 rodinných portrétů v životní velikosti. K tomu SMÍŠEK, R.: Jan Adam z Questenberka, s. 55; PLICHTA, A. (ed.): O životě a umění, Listy z jaroměřické kroniky, Brno 1974, s. 340.

⁷⁰ V tomto zámku zůstaly po raně barokní přestavbě tři sály. O dvou z nich již byla řeč (Španělský, Pěkný), poslední se původně jmenoval Královský (20 × 8,5 m), protože v něm v době pánů z Hradce visel cyklus portrétů českých králů, a nacházel se v prvním patře starého hradního křídla zámku budovaném za Jindřicha IV. z Hradce. Jeho pozdně gotická podoba mu v druhé polovině 17. století vysloužila spolu s jeho novou výzdobou název Starý sál. Onou „novou“ výzdobou byla portrétní galerie rodu Rožmberků obsahující 16 maleb pocházejících většinou ze 16. století. Její instalaci mohl pravděpodobně navrhnout učený jezuita a patriot Bohuslav Balbín, který byl v druhé polovině padesátých let 17. století požádán Ferdinandem Vilémem Slavatou, aby chronologicky uspořádal jeho rodovou obrazárnu. Starý sál se tak stal místem, kde se minulost setkávala s přítomností, byl strážcem rodové tradice a návštěvníky přesvědčoval o návaznosti Slavatů na nejmocnější český rod předbělohorské doby. Tímto záměrně budovaným mýtem odůvodňoval ambice rodu na nejvyšší posty Království českého a výzdoba sálu tak pomáhala legitimovat moc a pevné místo Slavatů v jihočeském prostoru posvěcené pradávným původem pánů z Růže. MATA, P.: Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu), OH 6, 1998, s. 527–535; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, kart. 30 a 32.

⁷¹ Srov. např. situaci v Heřmanově Městci v roce 1706 (NA Praha, SM, sign. 13/16, kart. 2028), kde se nacházely ve velkém sále tři různé stoly, velký kredenc se skleněnými dvířky a „des graffen Ferdinand und dero frau gemahlin contrfe mit vergolten rahmen“.

⁷² V hlavních sálech se mohly nacházet také zcela jinak zaměřené portrétní galerie. Jednalo se například o soubory obrazů habsburských generálů a plukovníků nebo šlechticů, kteří zastávali významné funkce u dvora nebo sloužili v nejvyšších správních úřadech. Takové cykly nejsou doloženy pro hlavní venkovská nebo městská sídla, ale pouze pro vedlejší a příležitostné rezidence. Nejdůležitější formu výzdoby tvořily v ne tolik využívaném zámku v Jindřichovicích, kde je nechal rozmístit nejvyšší kancléř Království českého Jan Hartvík z Nostic. Reprezenční první patro zámku bylo v roce 1683 doslova nabyto čtyřmi portrétními galeriemi o celkových 71 malbách. První se věnovala císařským nejvyšším vojenským velitelům a čítala 41 kusů v celkové čtyřech místnostech, přičemž 14 z nich viselo přímo v hlavním, tentokrát pouze jednopatrovém sále, ostatní soubory se nacházely v pokojích okolo něj. Druhý soubor obsahoval 9 portrétů císařských ministrů a nacházel se v hraběcím pokoji, třetí obnášel 9 obrazů dvorních dam rozvěšených ve fraucimorském pokoji a poslední 12 maleb zobrazujících vysoké duchovní hodnostáře a další císařské ministry a byl umístěn v další fraucimorské místnosti. Jeden cyklus pak visel ještě v sále v druhém patře zámku a jednalo se o soubor maleb 12 měsíců. K tomu SOA Plzeň, pracoviště Žlutice, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 934, sign. AH 2, kart. 146.

Zobrazovala je sice jako císaře, ale zdůrazňovala také jejich postavení zemských vládců v Království českém, uherském nebo v dalších dědičných zemích. Tato výzdoba, narozdíl od sálu předků, téměř vůbec neobsahovala odkazy na majitele rezidence.⁷³

Císařský sál jako formu výzdoby hlavních sálů volili, zdá se, nejen šlechtici, kteří trvaleji pobývali u dvora ve Vídni, ale i ti, jež zastávali díky přízni Habsburků vysoké úřady v zemské správě. V Čechách to byl příklad knížete Václava Eusebia z Lobkovic a jeho pražského paláce na Hradčanech s dnes pouze fragmentárně dochovanou výzdobou z padesátých a šedesátých let 17. století⁷⁴ nebo hraběte Václava Vojtěcha ze Šternberka a jeho předměstského sídla v Tróji u Prahy. Jeho dvoupatrový rozměrný centrálně umístěný sál obsahuje dodnes fresku, jež se beze zbytku věnovala nejen oslavě Habsburků jako rodu, ale i jako císařů Římskoněmecké říše.⁷⁵

Také na Moravě se zachoval podobný ikonografický program hlavního sálu, který v sobě ovšem kombinoval oslavu Habsburků a šlechtický sál předků.⁷⁶ Jedná se

⁷³ Vhodnými tématy se šlechtě jevila zejména oslava Leopolda I. a jeho aktuálních vojenských vítězství nad Turky nebo později Francouzi či vyzdvížení propagandisticky využívaných „tradičních ctností“ Habsburků, jakými byly například spravedlnost, zbožnost, úcta k eucharistii, úspěšně prováděná mírová politika pomocí sňatků apod. V žádném sále šlechtických rezidencí v českých zemích se nenacházel ikonografický program typu tzv. říšských sálů známý ze sousední Římskoněmecké říše, v nichž byl také používán motiv císařské posloupnosti zahrnující i habsburské panovníky, ovšem se zcela jiným vyzněním. Habsburkové zde byli chápáni pouze jako jeden z rodů, který zastával císařskou funkci, jež měla sama o sobě delšího trvání než kterýkoli vládařský rod. Byli pojímáni jako nositelé věčné říšské ideje a tím i říšské garance a výzdoba těchto sálů nelegitimovala jejich vládu, ale objednavatelovo politické postavení coby říšského teritoriálního panovníka. K fenoménu císařských sálů a jejich odlišnosti od tzv. říšských sálů blíže MATSCHI, F.: Kaisersäle – Reichssäle. Ihre bildlichen Ausstattungsprogramme und politischen Intentionen. In: R. MÜLLER (Hg.), *Bilder des Reiches*, Sigmaringen 1997, s. 323–355, zejm. s. 330–337; POLLEROS, F.: Imperiale Repräsentation in Klosterresidenzen und Kaisersälen. In: *Alte und moderne Kunst*, Nr. 203, Wien 1985, s. 17–27.

⁷⁴ K tomu ŠRONĚK, M. – KONEČNÝ, L.: *Maliřská výzdoba*, s. 433–441.

⁷⁵ Kromě odkazů na slavné okamžiky v dějinách rodu, na nichž majitel představoval jednotlivé habsburské ctnosti, oslavuje freska zejména významnou roli císaře Leopolda I. ve vytvoření Svaté aliance složené z Benátek, papeže, Polsko-litevského soustátí a různých říšských států. Díky ní dosáhlo křesťanstvo vedené císařem ze zbožného rodu velkých vojenských úspěchů v době po druhém obležení Vídne, které završila významná evženovská bitva u Zenty (1697). Naposledy srov. velice podrobně a v kontextu PREISS, P. – HORYNA, M. – ZAHRAĐNÍK, P.: *Zámek Trója u Prahy, Dějiny, stavba, plastika a malba*, Praha 2000, s. 172–251. Podobnou výzdobu jako šternberská Trója obsahoval také sál paláce Jana Petra Straky z Nedabylic v Praze na Malé Straně, ovšem tato vznikla o něco později, a to mezi lety 1701–1705. Tamtéž, s. 250–251.

⁷⁶ V sousedním Slezsku stejným způsobem postupoval Kryštof Václav z Nostic v Luboradzu. Slezský hrabě, jenž se postupně stal hejtmánem v Lehnicku, Hlohovsku a Svidnicko-Javorsku, nechal v letech 1690 až 1692 (v této časové souvislosti je jisté zajímavé, že v listopadu 1692 obdržel od císaře Leopolda I. diplom povyšující jeho rod do říšského hraběcího stavu) zcela nově vyzdobit hlavní sál své rezidence. Zdejší ikonografický program, jenž byl oficiálně vytvořen loajálním habsburským úředníkem k 50. narozeninám vládnoucího císaře (1690), obsahoval dvě zásadní významové roviny. Tu aktuálně důležitější představovala hlavní, ikonograficky velmi složitá nástropní freska, v níž majitel sídla oslavil Leopolda I. a úspěchy dosažené během jeho vlády, dále císařova staršího syna Josefa jako právě zvoleného římského krále a pokračovatele dynastie a spolu s ním i habsburskou dynastickou říšskou ideologii vítězů nad Turky i Francouzi. V druhé rovině se pak jednalo o svého způsobu sál předků, neboť se zde nacházelo 53 vyobrazení členů rodu Nosticů v oválných medailonech od legendárních předků až po 17. století. Vlastní portrét zakladatele sálu byl největší a visel nad krbem přímo proti hlavnímu vstupu. Srov. KALINOWSKI, K.: *Die Glorifizierung des Herrschers und des Herrscherhauses in der Kunst Schlesiens im 17. und 18. Jahrhundert*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 28, 1975, s. 106–122, zde konkrétně s. 108–112. K Nosticovi srov. KUBEŠ, J. (ed.): *Kryštof Václav z Nostic, Deník*, s. 18–23.

o serényiovský zámek v Miloticích, jehož hlavní sál byl vyzdoben v polovině dvacátých let 18. století.⁷⁷ Jde zřejmě o jedinou oslavu císaře Karla VI. na území českých zemí, ačkoliv například v sousedním Slezsku vznikla v období právě jeho vlády celá řada císaři holdujících maliřských a sochařských souborů. Zatímco se ale slezští katoličtí šlechtici, kláštery a vřatislavská univerzita upírali na císaře s nadějí, že ochrání jejich výsostné postavení v zemi, kde se stále častěji prosazovala protestantská víra a kde narůstal vliv sousedního Pruského království, v Čechách byla situace jiná, a proto zde zřejmě v první polovině 18. století ani později již žádný císařský sál nevznikl.⁷⁸

Ad 4. Demonstrace zemského patriotismu

Kromě bohaté sochařské, freskové a štukové výzdoby se v některých sálech šlechtických rezidencí nacházely též portrétní galerie českých knížat a králů, a to od bájných postav Čecha a Kroka až po poslední dosud vládnoucí habsburské krále.⁷⁹ V předbělohorské době vzniklo několik podobných galerií na Dobrovici, Pecce, v Červeném Poříčí či Jindřichově Hradci za pánů z Hradce. Právě v posledním zmíněném sídle rozšiřovali cyklus během 17. století až po konečný portrét Leopolda I. Slavatové, za nichž již obsahoval šedesát maleb. Právě tento velmi rozsáhlý soubor byl někdy po roce 1638 nainstalován do tzv. Pěkného sálu (23 × 12 m) a sousední jídelny v prvním patře renesančního Nového stavení. Po vymření rodu Slavatů se tato portrétní galerie sice rozpadla (1693), za to se jejich několik dědičných děl dostalo do dalších šlechtických sídel v Čechách, kde byly opět instalovány do sálů nebo jídelen a někdy dokonce domalovány do původního rozsahu.⁸⁰

⁷⁷ Milotice se staly hlavní venkovskou rezidencí Karla Antonína Serényiho a jeho ženy Marie Terezie ze Šternberku (proto ona podobnost sálu se šternberskou Trojou) někdy kolem roku 1716. Hrabě si budoval dvorskou kariéru ve Vídni, kde se stal nejvyšším hofmistrem sestry císaře Karla VI. Marie Magdaleny, ovšem přestavěl v letech 1719–1725 a 1738–1743 své venkovské sídlo Milotice do barokní podoby. V průběhu první přestavby vznikl v zahradním křídle dvoupatrový sál (inventáře jej ale nazývají Velkou letní jídelnou) vyzdobený v roce 1725 rozměrnou freskou brněnského malíře Františka Řehoře Ignáce Ecksteina. Ta obsahuje zejména motivy oslavy Habsburků a jejich činů. Nástropní část glorifikuje císaře Karla VI. jako slunečního boha Apollóna a zobrazuje též jeho heslo „Constantia et Fortitudo“. Dále jsou tu zajiřti Turci (ti ovšem mohou představovat také odkaz na účast otce Karla Antonína Jana Karla Serényiho v bitvě u Vídne v roce 1683), iluzivní sochy 4 habsburských císařů, 4 Herkulovy činy odkazující na boj císaře s Francií apod. Kromě toho se zde nachází také výjevy z rodové historie Serényiů. Jednalo se například o obraz Pokřtění bájněho předka rodu Temnurga v Krakově, který údajně po svém křtu v roce 965 přijal jméno Serenus (Jasný), nebo o oslavu prvního historicky doloženého předka Andráse Serényiho (1. polovina 14. století). Srov. JEŘÁBEK, T.: *Barokní zámek Milotice*, Brno 1998, s. 7–11, 20–26; SEDLÁŘ, J.: *K ikonologii fresky F. Ř. I. Ecksteina v zámku Miloticích u Kyjova*, SPFFBU, F 5, 1961, s. 341–348.

⁷⁸ Srov. PREISS, P. – HORYNA, M. – ZAHRAĐNÍK, P.: *Zámek*, s. 251–252.

⁷⁹ Tyto soubory navazovaly na cyklus 47 obrazů knížat a králů od Přemysla po Ludvíka Jagellonského, jenž visel na Pražském hradě v první polovině 16. století a který zanikl za velkého požáru v roce 1541. Srov. PREISS, P.: *Cykly českých panovníků na státních zámcích*, ZPP 17, 1957, s. 65–78.

⁸⁰ Jedna část dosud visí v Častolovicích, kde ji nechal rozvěsit jeden z nejmocnějších šlechticů té doby, nejvyšší purkrabí Adolf Vratislav ze Šternberka. Další díly se dostaly do držení Götzu, Fünfkirchenů, Lichtenštejn-Castelkornů, Trauttmansdorů a Windischgrätzů. Poslední část však zůstala v rukou dědice Jindřichova Hradce, Hefmana Jakuba Černína z Chudenic, který ji nechal ještě v devadesátých letech 17. století doplnit do původního počtu zhotovením kopii ostatních děl (jindřichohradecký malíř Michal Resch a další malíři pořídili kopie obrazů v letech 1694 až 1698). O čtyřicet let později (1739) se tento již 62 kusů obsahující cyklus, začínající Čechem a končící Karlem VI., stále nacházel v Pěkném sále a sousední Horní

Obrazový cyklus českých knížat a králů rozvěšený v hlavních společenských místnostech rezidencí nevyjadřoval, stejně jako v případech výzdoby tzv. říšských sálů, zdaleka jen loajalitu soudobému vládnoucímu rodu Habsburků, kteří se stali českými králi až v roce 1526. Význam tohoto jednoho rodu vysoce překračoval tím, že se vztahoval k instituci Českého knížectví, respektive království, na jehož trůně se během doby vystřídalo z vůle stavů více slavných dynastií (Přemyslovci, Lucemburkové, Jagellonci), kterým majitelé rezidence sloužili již hluboko ve středověku, kdy hvězda Habsburků teprve vycházela. Taková portrétní galerie v důsledku oslavovala moc stavů, kteří měli před rokem 1627 právo volit svého panovníka, dále pak dlouho trvající kontinuitu knížecího a královského trůnu v českých zemích a legitimovala společenské postavení majitele sídla jako loajálního služebníka českých králů, kteří garantovali postavení svatováclavské koruny.⁸¹ Nevysloveno přitom zůstávalo, že čeští vladaři mohou v budoucnu, podobně jako v minulosti, pocházet i z jiného rodu než z habsburského, ovšem dědicové šlechtické rezidence tyto změny jaksi přežijí a budou sloužit jiným českým vládařům. Cyklus českých panovníků v hlavních venkovských sídlech české šlechty (není doloženo, že by se někdy nacházel na Moravě!) byl tedy ve svém důsledku také oslavou tradiční domácí šlechty, mezi níž Čermínové z Chudenic, Slavatové z Chlumu a Košumberka (v návaznosti na pány z Hradce a Rožmberky), Šternberkové nebo Valdštejnové patřili, a jejího zemsky vymezeného patriotismu.

K oslavě této staré české šlechty ovšem kromě panovnických cyklů přispívala také fresková výzdoba hlavních sálů venkovských rezidencí, jak je známa na příkladě šternberských Horažďovic nebo valdštejnského Duchcova. Fresková výzdoba hlavního zámeckého sálu (17 × 7 m) v Horažďovicích, který nechal v letech 1690–1692 vymalovat Václav Vojtěch ze Šternberka – Horažďovice byly jeho hlavní venkovskou rezidencí v letech 1676–1707 – oslavuje tradiční českou šlechtu a její kontinuitu za pomoci historických argumentů. Upozorňuje diváky na zásluhy majitelových předků ve službách českých králů na příkladě bitvy pod Vyšehradem dne 1. listopadu 1420, kde husité na hlavu porazili vojsko pretendenta českého královského trůnu Zikmunda Lucemburského. V jeho vojsku se bitvy zúčastnila řada českých katolických pánů (na fresce se nacházejí erby Švihovských z Rýzmburka, Vartenberků, Vratislavů z Mitrovic, Zajíců z Házmurka a také Šternberků), kteří Zikmundovu liknavost v bitvě zaplatili životem. Mimo jiné zde padli čtyři členové rodu Šternberků, jimž je nástropní freska horažďovického sálu věnována. Majitel sídla touto výzdobou názorně demonstroval fakt, že jeho předkové hromadně padli v boji za pravou (katolickou) víru a za nastolení právoplatného českého krále již v 15. století.⁸²

Podobný význam v sobě nese i fresková výzdoba hlavního sálu zámku v Duchcově (asi z roku 1714), ovšem majitel rezidence Jan Josef z Valdštejna šel pro vhodný

jiálně. K tomu tamtéž; NOVÁK, J.: Slavatové a umění výtvarné, PA 29, 1917, s. 24–25, 35; ŽDÁRSKÝ, M.: Obrazy, zejm. s. 556; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, kart. 533. Na tomto místě bych rád opravil jednu tradovanou nepřesnost: cyklus českých panovníků nebyl v Jindřichově Hradci v druhé polovině 17. století vystaven v hlavním sále (PREISS, P.: Cykly, s. 70), neboť za hlavní sál je možné považovat nově zbudovaný tzv. Španělský sál.

⁸¹ K panovnickým cyklům na příkladě tzv. říšských sálů, jež ovšem odkazovaly na kontinuitu Římskoněmecké říše, MATSCHE, F.: Kaisersäle, s. 330–337. K ideovému vyznění cyklu českých panovníků PREISS, P.: Cykly, s. 77, který se však, podle mého názoru, mylně domnívá, že v barokní době „již vyprchala jeho ideová motivace a stal se vlastně jen váženým historickým kuriozosem.“

⁸² Srov. NĚMEC, K.: Dějiny města Horažďovic, Horažďovice 1936, s. 54.

příklad ještě dále do historie. Nástropní freska malovaná V. V. Reinerem totiž ukazuje scénu, v které Jindřich (Hynek) z Valdštejna předvádí českému králi Přemyslu Otakarovi II. před tažením proti pohanským Prusům svých 24 synů. Stejně jako u Šternberků má freska dva vůdčí motivy. Odkazuje na to, že Valdštejnové působili ve službách českých králů již hluboko ve středověku, a za druhé, že již v té době byli ochotni hromadně padnout v boji za pravou víru.⁸³

Valdštejnský rodový mýtus, doložený písemně poprvé již v 16. století, představoval spolu s představenou šternberskou freskou v barokní době jeden z významných projevů českého zemského patriotismu. Ten ovšem nijak nevyklučoval loajalitu vládnoucímu Habsburkům. Ba naopak. Obsahoval v sobě totiž v barokní době často užívanou historicko-politickou argumentaci, u jejíhož vzniku stála (často smyšlená) fakta obsažená v České kronice Václava Hájka z Libočan a jež se prosadila v Čechách hlavně díky patentům Ferdinanda II. o rekatolizaci šlechty z konce dvacátých let 17. století, které pomáhal formulovat i Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka. Jednalo se o sveráznou koncepci dějin Království českého jako země, která prý prosperovala jen v dobách, kdy byla nábožensky unifikovaná, tj. katolická. Kontinuita katolictví v Čechách vedla podle této teze od vrcholného středověku až do barokní doby a v jejím rámci byly „upozaďovány“ dějiny 15. a 16. století, kdy prý došlo k odklonu od katolického pravověří, které následoval všeobecný úpadek země způsobený náboženskými válkami. Tato argumentace se stala zásadním politikem od dvacátých let 17. století, protože pomáhala legitimizovat společenské změny prováděné za vlády Ferdinanda II.⁸⁴ Domnívám se, že v představených ikonografických programech ji využívali Šternberkové i Valdštejnové jako specifickou sociální strategii, jejímž cílem bylo demonstrovat před ostatními šlechtici starobylou zadavatelovu rodu v českém prostoru, trvající katolickou pravověrnost obou rodů a tradiční loajalitu jejich členů vůči českým panovníkům, tj. i vůči Habsburkům. Jen díky této tezi lze vysvětlit zdánlivý paradox, že Václav Vojtěch ze Šternberka vyjadřoval v hlavním sále v Horažďovicích patriotické postoje svého rodu a jeho úzké vazby na Království české, a přitom o něco později nechal vyzdobit tzv. císařský sál v Tróji u Prahy oslavou činů Leopolda I. Habsburského a prezentoval se jako loajální obyvatel celé habsburské monarchie.

Ad 5. Programy odrážející majitelovy společenské ambice

Někteří šlechtici využili možností, které jim nabízely ikonografické programy sálů, k vyjádření svých dosud nenaplněných přání a ambicí. V těchto případech informace obsažené ve výzdobě předjímaly budoucí vývoj a prezentovaly vlastně skutečnosti, které v době vzniku programu neodpovídaly realitě. Například hrabě Kristián Vilém ze Schwarzburg-Sondershausenu nechal hlavní sál své durynské rezidence v Sondershausenu vyzdobit jednotným programem, jenž jasně vyjadřoval jeho snahu povýšit rod do stavu říšských knížat. Výzdoba sálu vznikala asi od roku 1695 a její zrod tedy předcházela skutečnému povýšení rodu, kterého hrabě dosáhl v roce 1697. Touto sociální strategií

⁸³ Srov. POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 46–51.

⁸⁴ Srov. MAŤA, P.: „O felix Boemia, quando sacerdotum consiliis regebaris“. Geschichte als Argument im politischen Denken des höheren Klerus Böhmens und Mährens im 17. und 18. Jahrhundert. In: J. BAHLCKE – A. STROHMEYER (Hg.), Die Konstruktion, zejména s. 308–310; MIKULEC, J.: 31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách, Praha 2005, s. 13–18.

však Kristián Vilém vědomě aktivně konstruoval svůj veřejný obraz a myšlenkové stereotypy, které vznikaly v myslech jeho hostů, se mohly stát podpůrným argumentem pro následující povýšení.⁸⁵

Podobně se v českém prostoru choval Jan Jiří Jáchym Slavata, jeden z nejvlivnějších zemských úředníků v Království českém, jenž někdy po roce 1673 podniknul zásadní úpravu interiérů své hlavní venkovské rezidence v Jindřichově Hradci. Nejzásadnější interiérovou změnou vzniklou za této přestavby bylo přetvoření hlavních společenských prostor, které se neslo v moderním duchu a mělo potvrdit přednostní postavení vladaře domu hradeckého v české stavovské společnosti 17. století.⁸⁶ Ve stavení Zeleňých pokojů se nad sebou nacházely tzv. Dolní a Horní palác a ty nechal Slavata spojit a zbarokizovat, čímž vznikl moderním požadavkům rozměrově vyhovující dvoupatrový Španělský sál s rozměry 31,5 × 10,5 metrů coby největší zámecká místnost. Nová portrétní výzdoba pak reprezentovala současný význam rodu a jeho vladaře v habsburské monarchii. Na jedné straně visely velké obrazy majitele sídla Jana Jiřího Jáchyma a jeho ženy Marie Markéty rozené Trautsonové, na druhé pak portréty císaře Leopolda I. a následníka trůnu arcivévody Josefa, připomínající, že Slavata měl přístup k vídeňskému dvoru a že byl loajálním služebníkem habsburského vladaře i jeho nástupce. Samotný název sálu byl zřejmě zvolen záměrně, protože hrabě se pokoušel na konci svého života získat po vzoru svého děda Viléma Řád zlatého rouna udělovaný výhradně španělským králem za zásluhy o rozkvět habsburského domu a držav. Vznik Španělského sálu v hlavní venkovské rezidenci s odpovídající výzdobou je tak možné chápat jako vyjádření dosud neuspokojené majitelovy ambice a zároveň také jako o svého druhu podpůrný argument pro udělení velmi prestižního řádu.⁸⁷

Závěr

Společenským centrem šlechtických rezidencí na venkově se nejpozději v průběhu druhé poloviny 16. století staly v prvních a někdy i druhých patrech umístěné, rozměrově velmi velké a náročně vyzdobené sály, jídelny či případně dvořanské světnice (až do velikosti 30 × 15 metrů). Jejich majitelé je většinou určili pro pořádání každodenních či svátečních společenských akcí, kde se setkávalo více členů dvora či urozených hostů najednou. Právě tomuto publiku byla určena heraldická, mytologická a alegorická vnitřní výzdoba těchto místností (malované stěny a kazetové stropy). Prakticky zařízené a téměř každodenně využívané jídelny byly vytápěny a opatřeny množstvím stolů a sedačích nábytku a zásadním způsobem je charakterizovaly především luxusní kredence

⁸⁵ ULFERTS, E.: Große Säle, s. 64–70.

⁸⁶ Jindřichohradecký zámek měl okolo roku 1650 v zásadě čtyři velké společenské místnosti, které ale vznikly již na konci 16. století a jejich renesanční podoba s nízkými plochými stropy již novému majiteli nevyhovovala. Bylo zapotřebí zcela nově reprezentovat postavení rodu a ambice jeho současné hlavy, a proto přistoupil Jan Jiří Jáchym, stejně jako jiní šlechtici, k radikálnímu řešení. K renesančnímu stavu zámku srov. BŮŽEK, V. – HRDLÍČKA, J. a kol.: Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce, Praha 1997, s. 27–30.

⁸⁷ Velikou plochu sálu dále krášlily obrazy z antické mytologie (5 kusů), krajomalba (4), náměty z bible (4) a lovecké výjevy (2). Byl tu také jediný obraz světoce – sv. Marie Magdaleny ležící v pekle (sic!). Freskovou a štukovou výzdobu sálu, kterou zde po barokní úpravě předpokládám, zničil velký požár v roce 1773. Srov. inventář z roku 1689 v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, kart. 32 a KUBEŠ, J.: Sídla, s. 76–78.

s nádobím. Méně často využívané sály naopak zůstávaly původně nevytápěné, nenacházelo se v nich větší množství nábytku, protože byly spíše určeny pro provozování tance a dalších výjimečně konaných společenských zábav.

Po třicetileté válce ovlivnila podobu těchto ústředních společenských místností ceremonializace obytné reprezentačních apartmá, do jejichž rámce byly jídelny a sály důsledněji začleněny. Stěžejní role přitom připadla zejména velkým sálům. Nejslavnější němečtí teoretici barokní architektury, jako byli Paul Decker, Nicolaus Goldmann nebo Leonhard Ch. Sturm, doporučovali umístit sál na hlavní osu *corps de logis*, učinit z něj jakožto střediska ceremoniálu také zřetelné centrum stavby a zviditelnit jej různými architektonickými prostředky i pohledům zvenčí. Navíc podle nich tvořil sál architektonickou jednotku s hlavními schody, s nimiž mohl mít i tematicky společný ikonografický program, který byl zejména pro hlavní sály považován teoretiky i šlechtou za naprostou nezbytnost. Vycházeli totiž z předpokladu, že právě zde se nejčastěji bude zdržovat návštěvník sídla (sály plnily též funkci jednoho z předpokojů v apartmá), a proto bylo zapotřebí před ním prezentovat vybrané informace o majiteli a jeho rodu. Z hlediska sociální historie mohly tyto programy představovat jednu z forem symbolického kapitálu (Pierre Bourdieu), protože měly vytvářet v myslech přátel a hostů žádoucí myšlenkové stereotypy o postavení, urozenosti a zámožnosti vlastníka rezidence a tímto způsobem šířit jeho pozitivní obraz ve společnosti.

V českých a moravských rezidencích lze rozlišit minimálně pět základních typů takových ikonografických programů s různou motivací jejich vzniku. Nejčastěji byl ve výzdobě velkých sálů glorifikován výjimečný zástupce rodu a jeho zásluhy, pravidelně se tu objevovaly odkazy směřující k přirovnání šlechty k antickým bohům či se v tzv. sálech předků oslavovala starobylost a kontinuita celého rodu, ctnosti i zásluhy jeho účelově vybraných členů (černínská sídla, ditrichštejnský Mikulov, piccolominský Náchod, althannský Vranov nad Dyjí, sereniovské Milotice a celá řada dalších). Poměrně častý motiv představoval v Království českém v barokní době zemský patriotismus vyrůstající z tradice rodu v tomto konkrétním zemském prostoru (slavatovský Jindřichův Hradec, šternberské Horažďovice, valdštejnská sídla Duchcov a Mnichovo Hradiště). Takové programy se ovšem pravděpodobně vůbec nenacházely na Moravě. Nově povýšené a usazené rody zase volily zcela jiné způsoby své reprezentace. Neodkazovaly vůbec na svou starobylost a své nedávno získané společenské postavení se pokoušeli legitimizovat poukazy na vlastní diplomatické a zejména válečné zásluhy ve službách vládnoucích Habsburků (bredovský Lemberk, šporkovská Lysá nad Labem či lesliovské Nové Město nad Metují). Další část ikonografických programů byla vystavena na reprezentaci loajality vládnoucímu habsburskému rodu coby římskoněmeckých císařů a českých králů. Oslavy jejich panování se nacházely v několika málo tzv. císařských sálech (např. sereniovské Milotice, šternberská Trója). Výjimečně se v hlavních sálech v českých zemích nacházely i jiné typy programů (collatovská Brtnice, questenberské Jaroměřice nad Rokytnou), ve většině případů byla ovšem výzdoba poměrně složitá a překrývalo se v ní i několik zmíněných významových rovin najednou. Představené typy ikonografických programů byly velmi často zhotovovány zejména v druhé polovině 17. a první polovině 18. století a přestávají být urozenými využívány až po roce 1750, kdy barokní šlechtický diskurz postupně odezněl.

Příloha 1:

Edice části inventáře popisující sál zámku v Mnichově Hradišti s rodovou galerií Valdštejnů v roce 1759 (SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 5289, kart. 269, fol. 8–11).

Soupis obrazů valdštejnské rodové galerie instalované ve velkém dvoupatrovém sále v jihovýchodním nároží zámku v Mnichově Hradišti (rozměry přibližně 18 × 10 metrů) obsahoval v roce 1759 celkem 37 položek. Kromě třech rodokmenů a jednoho obrazu, který zachycoval známou valdštejnskou rodovou legendu z 13. století, se tu nacházelo 33 portrétů jednotlivých členů rodu. Tato galerie byla tedy o něco rozsáhlejší než známá duchcovská obrazárna instalovaná taktéž v hlavním sále. Při bližším srovnání vyjdou najevo i další rozdíly mezi oběma soubory. Zvláště výrazné je to při porovnání výběru portrétovaných členů rodu. Tvůrci obou galerií se shodli pouze na 14 příslušnících, tj. v necelé polovině případů, a téměř zcela se rozešli zejména při volbě postav středověkých Valdštejnů. Navíc i při shodě ve výběru členů rodu byl většinou portrét pojednán úplně jinak a vztahoval se i k jinému datu. Autor koncepce mnichovohradištského celku, ať už vycházel z literární předlohy Václava Vojtěcha Červenky z Věžňova nebo Michaela Adama Francka z Franckensteinu, zřejmě sledoval poněkud jiný cíl než Jan Josef z Valdštejna v Duchcově.⁸⁸

Výběr v Mnichově Hradišti sahal od legendárního prapředka rodu Viléma žijícího v 10. století (č. 10) až po posledního zesnulého majitele zámku Františka Arnošta (č. 13), jakož i jeho současníka a ještě žijícího majitele Duchcova Františka Josefa Jiřího (č. 28). Zvoleni byli příslušníci snad všech existujících valdštejnských rodových větví (např. i Brtnických, č. 27, 29) a různých konfesí. Z inventáře Mnichova Hradiště však nelze ve většině případů určit vybrané okamžiky, v nichž byli členové rodu zachyceni. Jen výjimečně obsahuje odkazy na klečící polohu portrétovaného (č. 23, 31–33) či na jeho kariéru (č. 9, 11, 12, 14, 17, 19, 25, 26 a 34). Výjimkou se zdá být též přítomnost dětského portrétního Václava z Valdštejna (č. 30). Pro nedostatek informací v inventáři a kvůli nedochovanosti vlastní galerie (na samém konci 18. století byl hlavní sál přeměněn na divadlo)⁸⁹ tedy zatím nemohou být vysloveny žádné bližší závěry. Zdá se, že Valdštejnové tímto způsobem vytvářeli obraz své urozenosti, starobylosti svého českého původu, společenské úspěšnosti a rodové soudržnosti.

<fol. 8^r> In saal.

grosser waldsteinischer stammbaum

1

<fol. 8^v> An bildern sub numeres

Nro 1mo waldsteinische stam[m]beümer von Johannes

baron von Waldstein de anno 1252

über 2 thieren ohne rahmen gleich

2

2do grosses längliches bildt, vorstellend

in kleinen portraiten Henricum

Baronem von Waldstein mit seinen

24 sohnem von dem könig Premislav

Ottocaro⁹⁰

1

⁸⁸ Srov. POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 33–41.

⁸⁹ Srov. naposledy PEŠKOVÁ, P.: Zámecké divadlo v Mnichově Hradišti, Památky středních Čech 19, 2005, č. 1, s. 1–17.

⁹⁰ Jedná se o vyobrazení rodové legendy Valdštejnů, která znázorňuje scénu, jak Jindřich z Valdštejna předvedl králi Přemyslu Otakarovi II. před tažením proti pohanským Prusům svých 24 synů. Téma bylo mezi Valdštejny velmi oblíbené, o čemž svědčí jeho časté zpracování. Nacházelo se např. jako nástropní freska

3 ^{to} portrait des fridländer hertzogen ⁹¹	
zu pferdt in lebens gröse	1
4 portrait des Johannes von Waldt,	
stein de a[nn]o 1237 lebens gröse ⁹²	1
5 portrait Johannis von Waldstein	
de a[nn]o 1627 lebens gröse ⁹³	1
6 portrait lebens gröse des Hinec Jo.,	
hann von Waldstein de a[nn]o 1324 ⁹⁴	1
<fol. 9 ^r > Nro 7 portrait lebens gröse des Wilhelm	
von Waldstein de 1324 ⁹⁵	1
8 portrait lebens gröse des Puryan La.,	
dislao graffen von Waldstein de	
a[nn]o 1654 ⁹⁶	1
9 ^{no} portrait lebens gröse des Caroli Victorin	
graffen von Waldstein kaysers Leopoldi	
cam[m]er herr ⁹⁷	1
10 portrait lebens gröse Vilhelmi I. Kun.,	
manni de a[nn]o 926 von welchen die gra,	
ffen von Waldstein her stam[m]en ⁹⁸	1
11 portrait Ernesti Josephi comitis a	
Waldstein lebens gröse gewesten obrist	
landt hoffmeister im könig reich böheimb ⁹⁹	1
12. lebens gröse Fridrich graff von	
Waldstein, ertz bischoff zu Prag ¹⁰⁰	1
<fol. 9 ^v > 13 letzt verstorbene Frantz Ernest graff	
von Waldstein auch lebens gröse ¹⁰¹	1
14 ^{to} lebens gröse Hassek baron von	
Waldstein kaysers Ferdinand	
lter general ¹⁰²	1

v duchcovském sále (asi 1714) nebo jako freska v sale terreně v Mnichově Hradišti (1711). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 46–55.

⁹¹ Albrecht z Valdštejna byl v sále na Mnichově Hradišti zastoupen dokonce 2 portréty (viz č. 35). Na Duchcově byl Reinerem zobrazen jako velitel v jízdní bitvě (č. 18). Tamtéž, s. 122–123.

⁹² Jan je blíže neurčeným předkem rodu, o němž genealogická hesla nic nevědí.

⁹³ Pravděpodobně Jan Kryštof z Valdštejna (1608–1655), syn Bartolomějův z pošlosti miletinské, která vymřela až v 19. století. Srov. Ottův slovník naučný (dále OSN), díl 26, Praha 1907, s. 339.

⁹⁴ Pravděpodobně Hynek (doložen v letech 1318–1323), syn Zdeňkův. Tamtéž, s. 335.

⁹⁵ Sedláček takového člena rodu ve své genealogii nezná.

⁹⁶ Burián Ladislav z Valdštejna († 1645) se nacházel i v Duchcově (č. 17), tam ovšem s datací 1645. Inventarizující komise se v tomto případě pravděpodobně přepsala. POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 118–119.

⁹⁷ Pravděpodobně Jan Viktorin Karel (1616–před 1673), jeden z mladších synů Adama mladšího (zde č. 34). Srov. OSN, díl 26, Praha 1907, s. 341.

⁹⁸ Bájný předek rodu, kterého Sedláčkova genealogie z pochopitelných důvodů nejmeneje.

⁹⁹ Portrét Arnošta Josefa z Valdštejna († 1708), syna Ferdinanda Arnošta (zde č. 17), nejvyššího hofmistra Království českého, se nacházel i na Duchcově (č. 21). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 136–137.

¹⁰⁰ Pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna (1644–1694) byl portrétem zastoupen i na Duchcově (č. 27). Tamtéž, s. 154–155.

¹⁰¹ František Arnošt z Valdštejna (1706–1748), starší syn Františka Josefa (zde č. 15). Srov. OSN, díl 26, Praha 1907, s. 342.

¹⁰² Sedláčkova genealogie tohoto člena rodu nezná.

15 lebens gröse Frantz Joseph graff von Waldstein, letzt seel[igen] herrn graffens vatter ¹⁰³	1
16 Bernardt von Waldstein lebens gröse de a[nn]o 1384 ¹⁰⁴	1
17 Ferdinandus Ernestus graff von Waldstein, appellations praesident lebens gröse ¹⁰⁵	1
<fol. 10 ^r > 18 Rudolphus baro v[on] Waldstein de a[nn]o 1536 lebens gröse ¹⁰⁶	1
19 Maximilianus graff von Waldstein comendant zu Prag a[nn]o 1652 lebens gröse ¹⁰⁷	1
20 Wilhelmus baro von Waldstein de anno 1532 lebens gröse ¹⁰⁸	1
21 Hanibal de Waldstein de anno 1432 lebens gröse ¹⁰⁹	1
22 Hinks von Waldstein lebens gröse was doch kleiner de anno 1213 ¹¹⁰	1
23 knyе stuckh portrait Dietrich herr von Ralsko und Wartenberg wovon auch stam[m]en die graffen von Waldstein	1
24 Franciscus Adam[us] graff von Waldstein de a[nn]o 1671 ¹¹¹	1
<fol. 10 ^v > 25 Johannes graff v[on] Waldstein obrist landt cam[m]erer in böhemb 1532 ¹¹²	1
26 Benedictus a Waldstein, episcopus de anno 1465 ¹¹³	1
27 Zdenko v[on] Waldstein de a[nn]o 1547 ¹¹⁴	1

¹⁰³ František Josef z Valdštejna (1680–1722), nejvyšší sudí Království českého, měl portrét i na Duchcově (č. 29). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 160–161.

¹⁰⁴ Genealogiím neznámý člen rodu.

¹⁰⁵ Ferdinand Arnošt z Valdštejna († 1656), prezident apelačního soudu, nejstarší syn Maximiliánův. Také on měl portrét na Duchcově (č. 19). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 126–133.

¹⁰⁶ V první polovině 16. století se žádný Rudolf v dosud známých genealogiích nenachází.

¹⁰⁷ Maximilián z Valdštejna († 1655), nejvyšší komorník císaře Ferdinanda III. a syn Adama mladšího (zde č. 34). Byl zobrazen i na Duchcově, a to s řádem Zlatého rouna a komornickým klíčem, který zdůrazňuje jeho dvorskou kariéru (č. 24). Portrét v Mnichově Hradišti naopak zobrazoval jeho zásluhy v Království českém. POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 146–147.

¹⁰⁸ Také Vilém z Valdštejna († 1557) měl odlišný portrét na Duchcově (č. 14). Tamtéž, s. 108–109.

¹⁰⁹ Pravděpodobně se jedná o Heníka (doložený 1425–1447), syna Heníkova, z pošlosti štěpanické. OSN, díl 26, Praha 1907, s. 337.

¹¹⁰ Hynek je blíže neurčeným předkem rodu, o němž genealogická hesla nic nevědí.

¹¹¹ Blíže neurčený člen rodu, kterého genealogická hesla neznají. Snad se však jedná o Františka Augusta z Valdštejna († 1684), jednoho ze synů Maximiliánových (zde č. 19), nejvyššího maršálka císaře Leopolda I. Srov. OSN, díl 26, Praha 1907, s. 341.

¹¹² Jan z Valdštejna († 1576), nejvyšší komorník Království českého, byl zachycen na jiném portrétu i v Duchcově (č. 32). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 166–167.

¹¹³ Benedikt z Valdštejna († 1505) se rozhodl pro církevní kariéru a stal se biskupem v Pomoranech (Kamień Pomorski). Je mu věnován i odlišný portrét v Duchcově (č. 11). Tamtéž, s. 98–99.

¹¹⁴ Pravděpodobně Zdeněk Brtnický z Valdštejna († 1561), zemský hejtman Markrabství moravského. OSN, díl 26, Praha 1907, s. 336.

28 Frantz Joseph graff von Waldt., stein herr auf Dux ¹¹⁵	1
29 brust bildt portrait des Zdencko baron v[on] Waldstein de a[nn]o 1613 ¹¹⁶	1
30 6. jährigen Wenceslai barony a Waldstein portrait in harnisch lebens gröse de a[nn]o 1644 ¹¹⁷	1
31 knyе stuckh portrait Johann von Waldstein de a[nn]o 1423 ¹¹⁸	1
<fol. 11 ^r > 32 knyе stuckh Carl Ernest graff v[on] Waldstein de a[nn]o 1709 portrait ¹¹⁹	1
33 knyе stuckh Wock h[er]r von Waldstein de a[nn]o 1416 portrait ¹²⁰	1
34 brust bildt Adam graff v[on] Waldstein obrist burggraft ¹²¹	1
35 brust bildt, Alberthi ducis Fridlandiae a comitibus de Waldstein de a[nn]o 1629	1

The Main Hall – Self-reflection in the Decoration of Public Spaces in Rural Residences

Jiří Kubeš

Topics include the development of halls in Bohemia and Moravia in the fifteenth and sixteenth centuries, the increasingly ceremonial function of residential quarters and a shift in the importance of the Main Hall at the turn of the seventeenth century, the furnishing of the Main Hall in the seventeenth and first half of the eighteenth centuries, the decoration of main halls as a unique social strategy by the nobility. A topology of the iconographic elements in the decoration of main halls during the Baroque includes: legitimization of newly acquired social standing, the glorification of individuals or entire noble families, celebrations of the ruling Habsburg house, demonstrations of provincial patriotism, reflections of the owners' social ambitions.

¹¹⁵ František Josef Jiří z Valdštejna-Vartenberka (1709–1771), od 1731 pán na duchcovsko-litvínovském fideikomisu a později majitel Litomyšle. Jeho portrét se nacházel i na Duchcově (č. 31). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 164–165.

¹¹⁶ Pravděpodobně aktivní účastník stavovského povstání na Moravě, Zdeněk Brtnický z Valdštejna († 1624). K tomu OSN, díl 26, Praha 1907, s. 336.

¹¹⁷ Blíže neurčený člen rodu, který zřejmě zemřel v mladém věku.

¹¹⁸ Pravděpodobně se jedná o Jana (doložený 1425–1446), syna Heníkova, z pošlosti štěpanické. Srov. OSN, díl 26, Praha 1907, s. 337.

¹¹⁹ Karel Arnošt z Valdštejna (1661–1713), diplomat a nejvyšší komorník císaře Josefa I., syn Karla Ferdinanda. Byly mu věnovány dokonce 2 odlišné portréty na Duchcově (č. 22 a 26). POKORNÝ, P. R. – PREISS, P.: Zámek, s. 140–141, 152–153.

¹²⁰ Vok II. z Valdštejna († před 1429) měl portrét i na Duchcově, ovšem s datem bitvy pod Vyšehradem (1420, č. 7). Tamtéž, s. 82–83.

¹²¹ Adam mladší z Valdštejna (1570–1638), syn Janův, nejvyšší purkrabí Království českého. Také jemu byl věnován odlišný portrét na Duchcově (č. 23). Tamtéž, s. 144–145.

CO ŘÍKÁ PAMĚŤ ANEB ŠLECHTA V ČECHÁCH A NA MORAVĚ VE 20. STOLETÍ

Radmila Slabáková

Když v roce 1986 v časopise Svědectví František Schwarzenberg poznal v článku Jiřího Doležala, Úvahy o české šlechtě v čase První republiky, uveřejněného v tomto časopise chvíli předtím, „přesvědčivý důkaz obnoveného zájmu o českou šlechtu všeobecně a zvláště o její postoj za doby nedávné minulosti“, netušil, jak hluboce se mýlí.

Tím ovšem nechci říct, že by po roce 1989 nenastal velký boom veřejného zájmu o šlechtu, vyvolaného jistě také fascinací tímto dlouho potlačovaným fenoménem. Osudy současných představitelů šlechty začaly plnit stránky novin a časopisů, snad nejvíce jich bylo napsáno o prvním kancléři prezidenta Havla, Karlovi knížeti ze Schwarzenbergu, restituce podnítily další vlnu zájmu či rozhořčení, o šlechtě se natáčely dokumenty, zvala se do publicistických pořadů. Současně stoupl zájem o genealogická bádání, objevila se publikace Modrá krev, Votýpkovi Příběhy a Návrty české šlechty, pravidelně jsou vydávány Almanachy českých šlechtických rodů a mnohá další díla občas velmi pochybné úrovně.¹

Co však odborné historické práce o šlechtě u nás v nedávné minulosti? Studie Zdeňka Bezecného a Mileny Lenderové, Několik poznámek k proměnám elit v Čechách, publikovaná ve sborníku Proměny elit v moderní době v roce 2003, o obnoveném zájmu o postoj české šlechty v nedávné minulosti rozhodně nesvědčí. Ač autoři průřezově shrnují bádání o šlechtě v 19. století, a to téměř až do současnosti, o současném bádání o šlechtě ve 20. století mlčí. Je pravdou, že odborné publikace zabývající se tímto tématem by se daly spočítat na prstech jedné, maximálně dvou rukou.² Kromě již zmiňovaných článků Jiřího Doležala a Františka Schwarzenberga ve Svědectví, jsou mi známy dvě studie Zdeňka Kárníka, publikované ve Studiích k sociálním dějinám v letech 1996 a 2001 a jedna disertační práce z roku 2000, kterou napsal Američan. Zdeněk Kárník ve

¹ MAŠEK, P.: Modrá krev, Praha 1999; VOTÝPKA, V.: Příběhy české šlechty, Praha 1995, 2. vyd. 2001; Týž: Návrty české šlechty, Praha 2000; POUZAR, V. a spolupr.: Almanach českých šlechtických rodů, 1996, 1999, 2001, 2003, 2005.

² Srov. DOLEŽAL, J.: Úvahy o české šlechtě v čase První republiky, Svědectví, č. 77, 1986, s. 39–62; komentář Františka Schwarzenberga k předchozímu tamtéž, č. 79, 1986, s. 701–708; KÁRNÍK, Z.: Sociální a národní vazby politických postojů a jednání české aristokracie. Úvaha nad osudy české aristokracie na počátku 20. století, in: Studie k sociálním dějinám 19. století (ed. J. Machačová, J. Matějček), 6, Praha–Kutná Hora 1997, s. 7–46; Týž: Česká národní aristokracie ve 20. století jako sociální vrstva? Úloha První republiky ve formování národní identity české aristokracie (Krátká úvaha), in: Studie k sociálním dějinám (ed. J. Machačová, J. Matějček), 7, Opava 2001, s. 243–259; GLASSHEIM, E.: Crafting a Post-Imperial Identity: Nobles and Nationality Politics in Czechoslovakia, 1918–1948, Phil. Diss., Columbia University 2000; SLABÁKOVÁ, R.: Šlechtická rodina jako zvláštní typ rodiny?, In: Sociálně a národnostně smíšená rodina v industriální a postindustriální společnosti v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti, Opava 2003, s. 89–95.

své druhé studii právem konstatuje, že na své „nadhození otázky české národovosti zemsky české, moravské a slezské aristokracie“ a nejen jí se mu nedostalo ani kladného, ani záporného ohlasu. Nemyslím si však, že by důvodem bylo jen to, jak píše Zdeněk Kárník, že se v naší historické obci nejen málo čte, ale i věcně diskutuje. Bádání o nedávné historii šlechty naráží totiž na ideologické a politické důvody, v té první úrovni. To samozřejmě neopravňuje historika k tomu, aby na takovéto bádání rezignoval.³

Jak tomu nasvědčují jak studie Z. Kárníka, tak disertace Eagla Glassheima, tím palčivým, nezkoumaným a nevyřešeným bodem, je otázka formování, dle Z. Kárníka, „ne jen nahodilé skupiny a uskupení, ale vrstvy české národní aristokracie“. A podobný problém řeší ve své disertaci E. Glassheim – jak se to stalo, ona pozoruhodná přeměna, kdy po počáteční etapě dezorientace po pádu Habsburské monarchie se šlechta, dosud zastávající supraetnické zemské vlastenectví, stává ve 30. letech národní. Oba dva autoři však tímto směřují k dalšímu problému, který je dle mého klíčový pro pochopení jak úlohy aristokracie v české společnosti ve 20. století, tak k pochopení toho, proč je zkoumání tohoto tématu tak ožehavé. Jedná se o problém identity, svázaný s problémem paměti. A tomu bych se chtěla věnovat ve svém příspěvku.

Na úvod si dovoluji malý exkurz do zahraničí, do jednoho z nedávných seminářů klinické sociologie, které v Paříži na Univerzitě VII založil a dosud vede Vincent de Gaulejac.⁴ V těchto seminářích se scházejí lidé různého sociálního původu, aby se společně zabývali tematikou rodinného příběhu a sociální dráhy, *Roman familial et trajectoire sociale*. Cílem je zjistit, stručně řečeno, v čem je individuální historie sociálně determinována. Jedné série seminářů se zúčastnila i Berangere, která pocházela ze starobylého aristokratického rodu datujícího se do 13. století.⁵ Její vyprávění – o tom, jak měla chuť, jak měli její prarodiče velký majetek a koně, jak ona sama se věnuje hudbě jako její babička, která měla nádherné mezzo-soprano, jak byl její otec, pocházející z buržoazie, její matce nevěrný, ale ta se s ním nemohla rozvést, aby nebyla poškozena čest rodiny – vzbudilo ve skupině mnoho různých reakcí, od hněvu po soucit, od nenávisti k obdivu. Především jedna z přítomných žen, Victoria, vyčítala Berangere její privilegia, o které ona sama byla ochuzena. Poté, co Victoria vyličila Berangere nezměrné úsilí, jež musela vyvinout, aby se sama dopracovala ke vzdělání a kultuře, Berangere ji odpověděla: Je mi tě líto! To pocítila nejen Viktorie, ale i skupina jako nejvyšší násilí. Násilí blahosklonného pohrdání, které dominující vyjadřují vůči těm malým, bez predikátu, nepatrným. Zdánlivá podpora, solidarita a výraz soucitu tak narážejí na realitu rozdílu. Nestřetávají se jen dvě ženy, ale dvě sociální třídy, dva sociální světy, dvě historické existence, které jsou poznamenány protikladnými zkušenostmi, říká V. de Gaulejac. Ten rozdíl je fyzický, sociální, psychický. Ale ten si Berangere neuvědomuje – neuvědomuje si, jak jsou pro ni všechny tyto dispozice vlastní aristokracii – jednat, vnímat, myslet, mluvit – zvnitřněné, že ona je bere jako přirozené, i když byly získány. Proto Berangere

³ Historik není soudce, jak říkal už Marc Bloch.

⁴ GAULEJAC, V. de: *L'histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*, Paris 2003. Semináře se konaly v různých zemích světa – od Kanady přes Uruguay a Belgie po Rusko. A všude se jejich autor střetával s identickými problémy, nezávisle na tom, jaká forma politického zřízení v té které zemi převládala.

⁵ Analýza tohoto semináře podrobně rozebírá autory in GAULEJAC, V. de – LAINÉ, A.: *Noblesse et Haine de classe*, *Cahiers d'histoire*, 45, 2000, s. 803–814.

nechápe, proč vyvolává tolik nenávisti tím, jaká je a jak jedná. Pocituje to jako diskriminaci, odmítnutí své individuality.

Tento příběh má naznačit, že stále něco přežívá, i dvě století po francouzské revoluci a zrušení privilegií, i po degradaci šlechty u nás jak během první republiky, tak za komunismu, kdy by se zdálo, že šlechta byla totálně zlikvidována a nezbyvá jí nic jiného než jen pomalu odumřít. Co je to to, co přežívá? Vincent de Gaulejac, při rozboru onoho semináře s Berangere konstatuje, že je s podivem, že takový odpor vyprovokovala příslušnice aristokracie, a ne buržoazie, protože z pohledu sociálně-ekonomického a politického by měla být terčem útoku především buržoazie. Je to však paměť, v de Gaulejacově podání kolektivní imaginárno, která vede útok. Aristokracie je asociována s absolutní mocí, arbitrární, bez smlouvání. Je to moc dána božským právem, darem narození. Na rozdíl od toho moc buržoazní je dosažitelná individuálním úsilím, je relativně demokratická.⁶ Příběh Berangere je tedy podle de Gaulejaca důkazem přežívání třídního hněvu v kolektivní paměti. Je to sociální utrpení vyvolané dominací, které vzbudilo hněv u ostatních, je to násilí pánů k poddaným, aristokracie k lidu. Podtrhuji zde, že podle V. de Gaulejaca se nejedná ani o utrpení ani o násilí citové. Jsou to sociální vztahy, vztahy moci, které jsou zapsány v paměti a které vyvolávají utrpení zcela jiného druhu než citové utrpení. A právě toto utrpení je zapsáno v paměti všech, kteří zažili nespravedlnost, nerovnost, vykořisťování a bídu. Tato paměť se předává přes generace – a vyúsťuje třeba právě v takovou revoltu či odpor jako jsme viděli na příkladu Viktorie.⁷

V tomto světle je tudíž podle mě nutno vnímat veškeré bádání o aristokracii. Ve světle paměti, kterou děláme a která dělá nás. Historiky nevymáje, proto v současné západní historiografii převládá názor, že Norovo rozlišování paměti, v jeho *Les Lieux de mémoire*, jako něčeho co je primitivní a v opozici k modernímu historickému vědomí, které je něco více než paměť, není příliš šťastné.⁸ Paměť není pasivní depozitum faktů, není to vlastnost ani majetek, ale proces, aktivní vytváření významů.⁹ A tyto významy jsou vytvářeny v sociálním a politickém kontextu, paměť není jen osamocený jev.¹⁰ Pro nás je v tomto bodě důležité to, že se začínají přibližovat studia kolektivní paměti

⁶ V. de Gaulejac v tomto navazuje na M. Halbwachse, který říká podobně, že ve třídách buržoazie a obchodníků se člověk zaměňuje se svým úkolem, svou profesí, funkcí. Je to ona, která ho definuje. Ale šlechtic nemůže být pohlcen svou funkcí, nemůže se stát jednoduše nástrojem nebo soukolím, ale je částí samé podstaty společnosti. Šlechtictví spočívá v čistě sociálních funkcích. HALBWACHS, M.: *Les Cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1952, 1. vyd. 1925, část *Le système des valeurs nobiliaires et les traditions des familles nobles*, s. 222–241.

⁷ Dalo by se předpokládat, že s rozrušením tradičních sociálních tříd neuróza tříd vymizí, ale je tomu naopak, konstatuje V. de Gaulejac. Fenomén se spíš komplikuje – proces dominance je akcentován rozvojem boje míst (*guerre des places*). V hypermoderních společnostech jsou sociální třídy méně viditelné, dodává, protože mnohem méně definitivně instalovány. GAULEJAC, V. de: *La Névrose de classe. Trajectoire sociale et conflits d'identité. Hommes et Groupes*, Paris 1999 (3. vydání, 1. vyd. 1987), předmluva.

⁸ Kritika Norova pojetí např. v KLEIN, K. L.: *On the Emergence of Memory in Historical Discourse*, *Representations*, Winter 2000, č. 69, s. 127–150; HAROG, F.: *Régimes d'historicité. Présentisme et expérience du temps*, Paris 2003, kapitola *Mémoire, histoire, présent*; TONKIN, E.: *Narrating our Pasts. The social construction of oral history*. Cambridge 1992, kpt. *Memory makes us, we make memory*.

⁹ Historie by možná měla být definována jako zvláštní typ kulturní paměti, protože ani historie, ani paměti nejsou objektivní, prohlásil P. Burke, cit. in KANSTEINER, W.: *Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, *History and Theory*, 41, květen 2002, s. 179–197.

¹⁰ PORTELLI, A.: *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, Albany, 1991, s. 52.

a studia orální historie. Do té míry, že se objevily znepokojující otázky, jestli nejsou podkopávány přímo základy, na kterých byla orální historie v 70. letech v západní historiografii postavena, totiž na významu vzpomínek jednotlivců a existenci nějakého vědomého self, které je schopno reflektovat zkušenosti. Současné trendy v bádání orální historie totiž pokud jestli přímo nezaměňují individuální a kolektivní paměť,¹¹ tak aspoň směřují k tomu, že individuální paměti se přizpůsobují kulturnímu dominantnímu skriptu nebo nevědomým psychickým šablonám.¹² Studia orální historie se tak v poslední době stále více soustřeďují na způsoby, jakým se individuální vzpomínky přizpůsobují (často nevědomě) nebo zapadají do právě oněch zmiňovaných kulturních šablon, čili není již tak důležité ono individuální, ale sociální a kulturní kontext, ve kterém se vzpomínání odehrává.

Na vzpomínání, potažmo paměti, je totiž založen výzkum, kterým se v současnosti zabývám. Je založen na životních příbězích, ev. rozhovorech s příslušníky šlechty, kteří opustili republiku po roce 1945. Mým prvotním cílem je zabývat se jejich exilovou čili migrační zkušeností. Dnes bych však ráda využila svého výzkumu v jiném pohledu. Chtěla bych se zaměřit na otázku obsahu šlechtictví. Čili jaký smysl dává šlechta svému šlechtictví. Vybrala jsem si pro tento účel ze svého vzorku 16 rozhovorů. Všechny se uskutečnily během roku 2003, jednalo se o 9 mužů, 6 žen, 13 z nich z generace dospělých v roce 1945, 3 z nich pak představují mladší generaci. Jsou tam tak zahrnuti ti, kteří republiku nikdy neopustili, ti, kteří emigrovali a po roce 1989 se vrátili, ti, kteří emigrovali a po roce 1989 žijí stídně u nás i v cizině, ti, kteří emigrovali a po roce 1989 žijí stále v cizině, ti, kteří získali v restituci majetek, ti, kteří se o něj dosud soudí, tedy ti, kteří se označují za českou šlechtu i ti, kteří jsou označováni jako šlechta německá.

Vzhledem k již uvedenému by však bylo nanejvýš pošetilé představit vám sbírku faktičků jako rozinek z koláčků, tedy vybrat příslušné pasáže z příběhů či rozhovorů se šlechtou a komentovat je. Vzpomínání, to není jen vyprávět, je to akt, který je determinován přítomností. Je to rekonstrukce významu minulosti z přítomného pohledu, je to dávání významu minulosti, aby dal význam současnosti, současnému životu osoby.¹³ Pokud se tak děje za přítomnosti jiné osoby, je takové vzpomínání nutně výsledkem interakce mezi narátorem a badatelem. Má přítomnost, jako z jejich pohledu poměrně mladé a nezkušené osoby, nutně musela orientovat vzpomínání narátorů – a to tak, že někteří (a některé) své vzpomínání pojali jako formu poučení pro mladé – „to jste někdy slyšela?“, „to taky nevíte, že jo“, „to je opravdu passé, zapomeňte na to“, „a jak ty lidi

¹¹ V současné historiografii můžeme najít celou škálu chápání paměti: Od Jungova: Historie je prostý překlad (simple translation) původního mytického archetypu, paměť jen pouhá reminiscence prvotních ideí, imagine a priori pro všechny epochy (in PASSERINI, L.: *Mythobiography in oral history*, in: *The Myths We Live By* (ed. R. Samuel, P. Thompson), London and New York 1990, s. 49–60) přes následníky Halbwachse, který tvrdil, že paměť je kolektivní a odmítal myšlenku, že minulost se zachovává jako taková v individuálních pamětech: „Lidé žijící ve společnosti používají slova, jejichž smyslu rozumí – to je podmínka kolektivní mysli.“ HALBWACHS, M.: *Les Cadres sociaux de la mémoire*. Jiní tvrdí, že jediné legitimní použití kolektivní paměti je metaforické a že kolektivní paměť je zavádějící a nesprávný termín pro starý mýtus. GEDI, N. – YIGAL ELAM, Y.: *Collective Memory – What Is It? History and Theory*, 8, 1996, s. 30–50. Freudův invidividuálně-psychologický přístup k paměti (Freud zapomněl, že Oidipus byl král) je však již považován za omezený.

¹² GREEN, A.: *Individual Remembering and „collective memory“: Theoretical presuppositions and contemporary debates*. *Oral history*, Autum 2004, vol. 2, s. 35–44.

¹³ Jak naznačují studie ve sborníku THOMPSON, P. – BURCHARDT, N.: *Our Common History: The Transformation of Europe*, London 1982.

žili tady, jo, to ani nevíte, vy jste mladá“. Ale jistě by se dala tato poučení vykládat také jinak: jako jejich reakce na to (či spíše na předpoklad), že se o nich vlastně vůbec neví, a pokud ví, tak zcela špatně, že nejsou součástí kolektivní paměti. „Vy jste to nezažila vůbec a vám to nikdo nevykládá“, se tak dostává do jiného světla. Na co asi naráží narátorka, která zcela nelogicky najednou prohlásí: „Já jsem vždycky špatně počítala, ale ... vod roku čtyřicet sedm až 2003 – to už je jako dlouhá doba. No jo. Je taková francouzská písnička „ma mémoire qui flanche“ (moje paměť, která se pakuje). Vy jste mi laskavě napsala, že mluvíte francouzsky a anglicky ... no tak, jak vidíte, to nebylo tak moc zapotřebí.“ Jistě, pro ni má dobře míněná nabídka byla urážkou jejího češství udržovaného po celou dobu jejího života v cizině. A už jenom tato má zmínka o jazycích musela nutně orientovat do určité polohy její vzpomínání. Nicméně svými odpověďmi, přímými i nepřímými, narátorka budí pocit, že se jí ani nechce moc vzpomínat – „to už nevím, to už je tak dávno“. Je to však druhý smysl našeho vytváření, čili jak říká A. Thomson, skládání paměti: skládáme je nejen pro pochopení významu, ale také tak, aby nám pomáhaly cítit se relativně pohodlně s našimi životy. Paměti vytěšňujeme zkušenosti, které jsou bolestné a nebezpečné, protože se buď neshodují jednoduše s naší současnou identitou nebo protože jejich vnitřní traumata nebo napětí nebyly nikdy vyřešeny. Hledáme vyrovnanost, seřazení našeho minulého, současného a budoucího života.¹⁴ O směřování k budoucnosti a budoucím generacím svědčí i poznámka další narátorky, která si „napsala celý život“, „pro celou rodinu, aby věděli, co se stalo, proč jsme odcházeli“.

K tomu nutno též připočíst jakýsi předpoklad narátorů, že jejich povídání musí být zajímavé. „No, já vám to dost fádne vykládám, monologicky“, či „jo, ten umí povídat, ten vám toho hodně řekne“, naznačují tendenci usměrňovat životní příběh tak, aby byl zajímavý – na úkor jeho přesnosti. Jak vypožorovali Michael Ross a Diane Homberg na vzorku severoamerických manželů, týká se to především mužů, kteří více mění příběh na veřejnosti, tak, aby byl více zábavný.¹⁵ Zatím nemohu dokázat, že je vyprávění a vzpomínání mých žen-šlechticů odlišné od vzpomínání mužů-šlechticů. Ve smyslu, jak naznačují zmiňovaní autoři, že muži představují svůj život jako sérii vědomých činů, racionální následování přesně definovaných cílů, že jsou zkrátka v centru svého vyprávění, zatímco ženy spíše mluví o lidech kolem sebe a svém vztahu k druhým. Ženy podle autorů nezdůrazňují to, co dělaly, ale spíš vyprávějí o vztahu, který existoval mezi nimi a blízkými osobami.

Dalším problémem je problém stereotypu.¹⁶ Hrozí tady známé nebezpečí, na které narazila např. Irina Sherbakova při svém sběru životních příběhů lidí, kteří prošli gulagem. Ti lidé toho tolik četli a slyšeli o gulagu, že povídají příběhy ze Solženicyna, jako by se staly jim, stýská si. Stejně tak tomu může být se šlechtou a jejím vnímáním šlechtictví. Jak porozumět tomu, když na můj dotaz: „A jaké to je tedy cítit se šlechticem?“, narátorka odpoví, byť celou dobu mluvila česky, „to teďka musím říct německy“ a začne odrecitovávat slovníkové heslo o aristokracii. Mnozí narátoři také o sobě nepo-

¹⁴ THOMPSON, A.: *Anzac Memories. Putting popular memory theory into practice in Australia*, *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics* (ed. V. Jans-McLaughlin), Oxford 1990, s. 300–310.

¹⁵ ROSS, M. – HOLMBERG, D.: *Recounting the Past: Gender Differences in the Recall of Events in the History of a Close Relationship*, in *Self-inference Processes: The Ontario Symposium*, VI (ed. J. M. Olson – M. P. Zanna), 1990, s. 135–50.

¹⁶ Přidřím se názoru Gedi-Elama, že stereotypy nejsou kolektivní paměť. GEDI, N. – ELAM, Y.: *Collective Memory ...*, s. 30–50.

vídali poprvé. Jejich povídání je jistě koherentnější a smysluplnější než povídání méně mediálně zkušených kolegů. Člověk se však nemůže ubránit pocitu, že vše, co mohou nabídnout, jsou stereotypy a cliché, které jim tak dobře posloužili již několikrát a se kterými se oni dokonale ztotožnili.¹⁷

Jinak bude též konstruováno vzpomínání, po kterém narátor prohlásí, že si s nahrávkou mohou dělat, co chci, že mu už stejně nemůže nic uškodit a jinak to, ve kterém narátorka několikrát zopakuje, tohle prosím nezveřejňujte a že se kvůli eventuelnímu publikování bude muset poradit s právníkem.

Zdá se mi však, že hlavním tématem pro všechny mé narátorky a narátory je obrana. Popřípadě obžaloba. Čeho? Odpověď je možno najít v průzkumech, které jsme se studenty semináře o šlechtě podnikali v minulém roce (2004). Je opravdu pozoruhodné, ovšem v duchu výše uvedeného o paměti zcela logické, nakolik se shodují výsledky dotazníkového šetření o názorech obyvatelstva o šlechtě a výsledky studií o obrazu a prezentaci šlechty ve vybraných denících a časopisech v letech 1945–1948 a od roku 1989 do současnosti s výpověďmi mých narátorů.¹⁸ Ti ve svém vyprávění, implicitně, reagují na obraz, který se o nich vytvořil, kterého jsou však i oni jak tvůrci, tak i produktem. V onom dotazníkovém šetření byla položena lidem mj. otázka co se vám vybaví, když se řekne šlechta? Nejčastěji se opakující odpovědi by se daly rozdělit do kategorií spojených s bohatstvím či majetkem, ve smyslu velkého majetku, a s nadřazeným postavením. Tato témata, především restituce majetku, se také stala klíčovými v současných periodikách, zejména v letech 1992–1993. Když jsme se ptali lidí, jestli a jaký význam spatřují ve šlechtě, většina jí žádný význam nepřidávala, a ta menšina, která ano, ho viděla v dobročinnosti, humanitární činnosti, sponzorství, charitě, pomoci či v historické tradici nebo udržování majetku. Podobně se o významu šlechty, pokud tedy má nějaký mít, píše v současných denících. A jak reagují mí narátoři?

Nemohu potvrdit předpoklad, že výpovědi narátorů, kteří prožili čtyřicet let v zemi, kde šlechta neexistuje, jako např. Kanada, USA, Austrálie, by se lišily od výpovědí těch, kteří prožili svůj celý život v našich republikách a teď zažívají znovuoobnovení zájmu, nebo od těch, kteří žili a žijí v Rakousku či v Německu. Přesněji řečeno, že by se význam předávaného obsahu šlechtictví měnil podle toho, kde žili a žijí. To, že narátor se po celou dobu vyprávění vyhýbá otázce šlechty a tvrdí: „Ne, ne, to v Austrálii neexistuje“ a na otázku, jestli se cítí šlechticem, odpoví: „A moc... já nevím...“, není tolik určující jako to, že bezprostředně naváže: „Že tam máme tu hrobku pěknou, já nevím, jestli jste to viděla?“. A návštěvou rodinné hrobky (máte foták?, nezapomene se zeptat) vyvrcholí také celé vzpomínání. Anebo jiní: po celou dobu mě přesvědčují, že se vůbec neliší od jiných lidí, že jsou úplně normální, obyčejní, jako každý druhý (ač se jich člověk na to vůbec neptal). Jakými cestami musely projít jejich identity, aby ze sebe smaza-

¹⁷ Narátoři jsou formováni svými naracemi a vyprávěči si může zkonstruovat svoje self stejně jako autor fikce, říká E. Tonkin. Jestliže text znamená, co říká, pak neznamená nic zvláštního. Jeho říkání (saying) nemá žádnou determinující existenci, ale musí být říkáním autora nebo čtenáře. Text neexistuje... dokud není zkonstruován, do té doby to není nic jiného než jen sekvence znaků. E. D. Hirsch, in TONKIN, E.: *Narrating our Pasts*.

¹⁸ JEMELKA, M. a kol.: *Role šlechty v poválečné české společnosti a její prezentace v oficiálně vydávaných médiích*, in: *O exilu, šlechtě, Jihošlovanech a jiných otázkách dějin moderní doby* (ed. R. Slabáková), Olomouc 2004, s. 79–103; ŠKABRAHA, M. a kol.: *Obraz šlechty v českém tisku po listopadu 1989*, tamtéž, s. 104–132; GLÓZOVÁ, M. – MALOŇ, L. – SPURNÁ, M. – ZEMÁNKOVÁ, M.: *Šetření o postoji obyvatel České republiky ke šlechtě*, tamtéž, s. 133–163.

ly pečeť toho, co není o tom, „že šlechtic jenom poručí nebo chodí v krásnejch šatech a kouká se, co dělají ty podřízený“ anebo o tom, „no jo hraběnka, ona si chodí v dlouhejch šatech a jezdí v kočáře“! Marně tvrdí, že jsou úplně stejní, tím, jak zdůrazňují rodičovskou výchovu, to, jak musí předat dětem to, co rodiče předali jim, jak popisují přísného, avšak spravedlivého a čestného otce, zbožnou babičku, tím, jak je třeba být zásadový a pomáhat těm, co jsou slabší, nakolik zdůrazňují slovo povinnost, to, jak nikdy nic nebrali jako příkoří, to, jak pořád pracovali, to, že být k druhým lidem pozorný, ochotný a slušný (v podtextu, jak byli vychováni oni) by měla být zásada každého člověka, to, jak jak jsou hrdí na své předky – tím působí podobně jako Berangere. Význam jejich tvrzení se vůbec neliší od jiné narátorky, která se zdá přímo esenci šlechtictví. Tím, jak hned na začátku vydělá šlechtu a občany, jak se situuje do řetězu členů svého rodu, jak je na něj hrdá, jak podtrhuje přísnou ba přímo spartánskou výchovu, jak vysvětluje, jak strašně trpěla, když musela bydlet v domech nebo bytech, které jsou strašně nevkusné a že „občanovi je to, myslím, víceméně jedno, ale šlechtic pod tím strašně trpí“, jak dostala do vínku šťastnou povahu, jak se nikdy nehroutila a nevzdala, neřukala jako někteří občani. Nápadně tím připomíná výpověď jiné narátorky: „Nebo na někoho křičet, no to by přece bylo nemožný (důrazně). Když třeba by kuchařka něco udělala, co by nás zlobilo, no to bylo (smích) nemožný na ni křičet a ne, to se s ní musí mluvit, ale ne křičet.“ Podobně jiný narátor: „Ale já jsem nikdy neřikal, nikdy si nestěžoval. To lidi brečeli: my jsme měli to a my jsme o to přišli. Hovno. Neexistoval člověk, který by nebyl o něco přišel.“ A další: „Být členem šlechty neznamená být lepší než jiní, ale vzít za ně odpovědnost.“ Zdánlivá laskavost, zdánlivá ochota však může působit stejně, jako Berangerino „Je mi tě líto“. Jako blahosklonná arogance k tomu chudákovi, který za to nemůže, že neví, jak je třeba se chovat anebo prostě neumí být odpovědný.

U jiných je zase šlechtictví spojeno s vlastenectvím, češtvím: „Táta řekl: jsem český vlastenec, jsem na to hrdej“, na což navazovalo, „Když se jednou rozhodnete pro národnost a pro řeč, tak to se nedá měnit jako špinavou košili.“ Anebo jiný narátor: „My jsme tady byli vždycky“. Jiní ovšem trvají na svém kosmopolitánství, zdá se, úplně ze stejného důvodu, totiž že navazují na odkaz svých předků: „Můj otec byl největší kosmopolita, kterého jste mohla mít... se všemi našimi příbuznými, původem a jazyky...“ anebo se přímo brání proti obvinění z toho, že jsou německá šlechta: „Maminka byla Rakušanka a my jsme mluvili doma německy a česky a francouzsky a anglicky.“ Anebo: „My jsme nikdy nebyli vychováni jako národnostní fanatikové a tím pádem já se dovedu vyrovnat také s Evropou.“

Z výpovědí mých narátorů tedy více než jasně vyplývá, že šlechta není pojem čistě z dějepisu, jak se někteří sami snaží tvrdit. Obsah pojmu šlechtictví má jistě jiný význam než měl před 500, 100 nebo 50 lety, nikam však nezmizel, stále je tady. A zdá se, že ještě dlouho nezmizí. Oni sice mnozí šlechtici byli devalvováni na úroveň, jak vzpomíná jedna narátorka, proletáře, nebo vůbec pocítili, co je to „být jen číslo“, ovšem to neznamená, že by byli zbaveni svého šlechtictví. Restituce bezpochyby upevnila jejich postavení. Jak říká V. de Gaulejac, bydlení znamená sociální příslušnost (je otázka, nakolik toto platilo pro komunismus). Zachovat si bydliště, pro sebe, pro jiné, je známkou

toho, že člověk je pořád na stejném místě, že se nezměnil, že zachovává celek atributů příslušných své sociální třídě. Žít v zámku, i když bez peněz, to je pořád být pánem.¹⁹

A s tím, jak pro šlechtu není místo v současných buržoazních společnostech, její, především nevědomé, strategie jsou o to urputnější. Čím méně je lidí v populaci, kteří sdílí stejný atribut, tím důležitější je ten atribut v jejich self-images a tím větší bude dopad této sdílené identity, říká jedna z teorií o identitě.²⁰ Podobně M. Halbwachs vysvětloval uzavření se do izolace a minulosti šlechty starého režimu – bylo přirozené, že stará šlechta se dnes uzavřela, když společnost již neprodukovala kvality, které ji založily – je to paměť definitivně uzavřené epochy, která kolem sebe nenachází nic, co by ji podporovalo.²¹ A V. de Gaulejac dodává: „Sociální skupiny, kterým hrozí úpadek, mají tendenci transformovat sociální typologie, aby se vyhnuly tomu, že budou zpozorovány a aby nežily v regresi.“ Nejčastější charakteristikou regrese je podle něj mlčení, popření anebo uzavření se do sebe. Předpokládáme-li, že tady byla a je sociální skupina (české) šlechty, je nejvyšší čas, abychom ji nenechaly totálně zmlknout.

What Memory Says, or, The Nobility in Bohemia and Moravia during the Twentieth Century

Radka Slabáková

The topic is the substance of nobility as reflected by research into the self-reflection of contemporary members of noble families in Bohemia and Moravia (including those who emigrated after 1948). The results are highly variable but nevertheless fit within certain principles, i.e. social groupings threatened by destruction or extinction have the tendency to transform their social typology in such a way as to avoid being discovered or noticed and to avoid existing in a regressive state. The most frequent characteristics of such a state are silence, self-denial and/or self-imposed isolation.

Materiály zo seminára

ČESKÝ, SLOVENSKÝ A ČESKOSLOVENSKÝ EXIL PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

(Stav a úkoly výskumu)

Martin, 13. apríla 2005

Usporiadali: Slovensko-česká komisia historikov
Slovenská národná knižnica
Slovenské národné múzeum
Dokumentačné stredisko českej kultúry v Martine

¹⁹ GAULEJAC, V. de: La Névrose de classe, s. 131.

²⁰ TURNBULL, W. – MILLER, D. T. – McFARLADN, C.: Population-Distinctiveness, Identity, and Bonding, in Self-inference Processes: The Ontario Symposium, VI, s. 115–133.

²¹ HALBWACHS, M.: Les Cadres sociaux de la mémoire, část Le système des valeurs nobiliaires et les traditions des familles nobles, s. 222–241.

SLOVO ÚVODEM

Dějiny emigrantů z Československa po druhé světové válce jsou jedním z velkých témat nejnovějších dějin československého státu v letech 1945–1989, a také dějin české a slovenské společnosti, dějin české a slovenské literatury, vědy, umění, hudby, ba i sportu. Ať už jich bylo 160 tisíc nebo půl milionu – v těchto hranicích kolisají odhady počtu emigrantů, prováděné podle běžných metodik a na základě ne zcela úplného souboru pramenů – nebylo v onom půlstoletí žádné oblasti státní správy, výkonu moci, hospodářství, kulturního a politického života, jejíž dějiny bychom mohli v úplnosti postihnout, jestliže bychom se nezabývali tím, jaké místo v tom či onom z uvedených oborů zaujímal problematika emigrace nebo jednotlivých osobností z řad emigrantů.

Řečeno co nejstručněji: dějiny poválečné emigrace jsou neoddělitelnou součástí národních a státních dějin. Avšak nejen to, emigranti z Československa se podíleli na tvorbě dějin hostitelských států a jejich dějiny jsou rovněž součástí dějin studené války, v nichž byli objektem i subjektem; zejména pak ta část emigrantů, kterou nazýváme politickou emigrací či exilem. A kromě toho, či možná především, byli příslušníci komunit emigrace z Československa tvůrci autentických hodnot ve všech oblastech svého profesního působení. Zakotvení ve strukturách hostitelských zemí – většinou netvořili ani etnické enklávy či etnická ghetta –, aktivně se účastnili politického, literárního, uměleckého a vědeckého života, pracovali jako novináři, vysokoškolské učitelé, filmoví a televizní režiséři, rozhlasoví redaktori i jako odborníci v nejrůznějších státních a mezinárodních organizacích a přispívali k rozvoji zemí, kde působili.

Jakmile sestoupíme od generalizujících pohledů a od typologické analýzy k líčení emigrační každodennosti, narazíme ovšem – jako všude jinde v lidských dějinách – na syrový život, kde nechybělo nic z lidské velikosti i malosti, ani obětavost a nezištnost, ani zášť a pomluvy, podepsané i anonymní osobní útoky a osočení. Frustrace, začasto i beznaděj v prostředí emigrace atomového věku, nedohlednost návratu svobody do země původu, který by jedině umožnil návrat „domů“, plodily někdy ohavnosti, s nimiž musí historik počítat a s nimiž si musí umět poradit, aby jim dal jen to místo, které jim náleží.

Otevřenou otázkou zůstává, zda a nakolik patří do dějin emigrace z Československa po druhé světové válce osudy emigrantů z prostředí národnostních menšin, jež žily v československém státě ve zkoumaném období. Mám na mysli mj. Němce-anti-fašisty, emigranty (nikoli vysídlence či vyhnance) předválečné i poválečné, kteří vyvíjeli aktivní spolkovou a politickou činnost ve spolkové republice Německo, jako například (Pracovní společenství bývalých funkcionářů německé sociální demokracie v Československu (Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Funktionäre der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei), které v šedesátých a sedmdesátých letech svádělo politický zápas s představiteli sociálnědemokratické Seligerovy obce (Seliger Gemeinschaft), kteří v rámci Sudetoněmeckého společenství (Sudetendeutsche Landsmannschaft) spolupracovali s bývalými henleinovci či nacisty. V každém případě jde o tematiku, již se česká historiografie musí zabývat, a tam, kde se aktivita takových

organizací prolínala s činností československých emigračních seskupení, jde bezpochyby o problematiku povýtce emigrační.

Celistvě, komplexně pojaté dějiny emigrace jsou úkolem pro celou řadu vědních oborů. Je to úkol dlouhodobý, zvládnutelný pouze spojenými silami badatelů celé řady humanitních a sociálních věd – historiků, filozofů, sociologů, demografů, etnologů, psychologů, literárních historiků a odborníků dalších vědních oborů; je to také vděčná látka pro spisovatele, který se může odvážit do sféry, která je vědcům nedostupná. Jinak řečeno: předmět zkoumání má mnoho rozměrů, z čehož vyplývá mnohost úhlů pohledu sledujících odlišné badatelské záměry. Potřebujeme ovšem kritické dějiny emigrace – nikoli hagiografii – kritické dějiny založené na celém komplexu pramenů, nikoli jen na výpovědích a svědectví emigrantů o sobě, anebo na pramenech z dílny komunistických bezpečnostních aparátů.

Takto pojaté dějiny emigrace se v posledních deseti letech staly součástí výzkumného úsilí celé řady institucí státních, veřejnoprávních i soukromých, mnoha výzkumných týmů i jednotlivých badatelů. O tom podává svědectví tématická bibliografie připravená z příležitosti tohoto semináře, archivní dokumentace již shromážděná péčí mnoha institucí, připravované publikace a několik desítek konferencí a seminářů, které po sobě zanechaly stopy ve sbornících zachycených ve vzpomínutém bibliografickém souboru.

Na každém kroku však narážíme na nedostatek kooperace a koordinace, a to především ve vlastním českém vědeckém prostředí. Kromě toho české výzkumné projekty jen těžce hledají slovenské partnery, chybí široká spolupráce mezinárodní – s Poláky, Maďary, Rusy, Ukrajinci, Bulhary a Rumuny na jedné straně a s historiky hostitelských zemí na straně druhé; tam je ovšem badatelů, kteří by si mohli dovolit zabývat se jen emigrací, poskrovnou.

Čeští historici – také s ohledem na své možnosti a disponibilní institucionální, personální a finanční zdroje – se spolu s archiváři soustřeďují především nebo zatím jen na dílčí emigrační sféru, na emigraci politickou, její osobnosti a centra, organizace, spolky, tiskové a vydavatelské orgány a instituce.

Také cíle dnešního semináře jsou skromné. Jde především o to zjistit, zda jsme s to najít společný jazyk s ohledem na pojmový aparát současných historických studií o emigraci a na typologii a metodologii výzkumu. To chceme učinit předmětem diskuse, kterou zahájí krátkými vstupy tři kolegové po mém boku – doktor Jiří Pernes, doktor Jozef Špetko a profesor Miloš Trapl. Současně však počítáme s tím, že se do kladení otázek a hledání odpovědí zapojí i zde přítomné plénium, které by nemělo zůstat jen auditoriem. To je zhruba program dopolední části semináře. Odpolední referáty a sdělení spolu s následující debatou by měly přinést informace o pramenech a institucích, o projektech, na nichž se pracuje.

Vilém Prečan

TERMINOLOGIE POJMŮ O ČESKÉ, RESPEKTIVE ČESKOSLOVENSKÉ (V LETECH 1918–1989) EMIGRACI ČI EXILU

Miloš Trapl

Pojem československý exil chápou jako exil z Československa v období existence tohoto státu, zároveň však i jako společný exil Čechů a Slováků, jehož příslušníci usilovali o založení či obnovení tohoto státu, respektive o obnovení demokracie v tomto společném státě, bez ohledu na jeho státoprávní uspořádání.¹

Exil či emigrace je pojem velmi starý a historicky různě chápáný. Někteří chápou např. jako jednoho z prvních známých českých exulantů či emigrantů pražského biskupa svatého Vojtěcha, který se do Čech nevrátil po vyvraždění svého rodu Slavníkovců. Překvapivě poměrně početná byla pak emigrace katolická za husitských válek,² ovšem skutečně rozsáhlý byl až exil evangeliků po bitvě na Bílé hoře a po vydání Obnoveného zřízení zemského za třicetileté války. Předcházelo jí sice také krátkodobé vyhnání jezuitů ze země za stavovského povstání, stejně jako ve stejné době krátká emigrace nejexponovanějších představitelů českého katolického tábora do Vídne. Evangelickou emigraci můžeme rozdělit do dvou skupin: jednak na ty, kteří jako prominenti stavovského povstání a vlády Fridricha Falckého, prozíravě utekli před perzekucí či až fyzickou likvidací, a jednak na ty, kteří odešli legálně, protože odmítli přestoupit ke katolické víře.³ Příslušníci obou těchto skupin pobělohorské emigrace bývají všeobecně nazýváni exulanti a to bez ohledu na to, ve které této skupině byli, a zda se podíleli na proticísařském boji za třicetileté války, či nikoliv.

V moderní době, o níž nám v našem příspěvku především jde, se často rozlišuje emigrace politická – exil a emigrace hospodářská – někdy též nazývaná vystěhovalectvím. Poměrně jednoznačné je to u emigrace v 19. a v prvních desetiletích 20. století, kdy šlo v naprosté většině případů o vystěhovalectví za lepšími existenčními podmínkami, případně z jiných důvodů.⁴

¹ Je tedy možno mluvit o československém exilu již za první světové války, pokud se o budoucím Československu jednalo. Problémem je, že pokud již nemluvíme o exilu v době po obnovení demokracie v Československu, nemá již pojem československý exil smysl ani v letech před rozpadem státu (1990–1992).

² Tímto exilem se zabývá ve svých pracích odborný asistent Katedry historie Filozofické fakulty UP Jan Stejskal.

³ Legálně se nesměli stěhovat poddaní, a proto z nich řada emigrovala tajně. Evangeličtí exulanti se pochopitelně ještě lišili podle jednotlivých církví, respektive náboženství (luteráni, kalvíni, Čeští bratři aj.).

⁴ Ojedinelé případy jako byl např. exil Josefa Václava Friče ve Francii, Švýcarsku či Prusku, nebo Josefa Boleslava Pecky v USA nelze přilíh přeceňovat. Případ Františka Matouše (Ladimíra) Klácela v USA spadá mnohem více do kategorie vystěhovalectví, i když odcházal i z politických důvodů, aby mohl svobodně propagovat své názory. Není mi jasné, zda lze považovat za exil vyhnání, např. Karla Havlíčka Borov-

Jiná situace byla za obou světových válek, kdy naopak naprostá většina Čechů a Slováků, kteří opustili domov, patřila k emigraci politické, tedy k exilu, a účastnila se zápasu proti domácímu či okupačnímu režimu, ať už na poli válečném či politickém.

Také velkou část těch, kteří emigrovali z ČSR po únoru 1948, můžeme považovat za politické emigranty, tedy za exulanty, protože šli do exilu jednak z oprávněné obavy před pronásledováním (činitelé nekomunistických stran), jednak z důvodů zásadnějšího nesouhlasu s komunistickým režimem. Nelze je v naprosté většině považovat za hospodářskou emigraci, až snad na určitou jejich část (v těch případech šlo spíše o dobrodružné povahy). Podmínky odchodu do ciziny byly totiž většinou svízelné a naděje na získání většího blahobytu a profesního uplatnění v hospodářsky rozvrácené Evropě nebyly až tak nadějně. Také pobyty v uprchlických táborech nemohly příliš lákat ty, kteří měli zájem o svou lepší životní úroveň či uplatnění.

Mezi specifické skupiny české a slovenské emigrace patří ti, kteří byli v letech 1939–1945 v exilu a po válce se nevrátili. Mám na mysli především příslušníky hnutí generála Lva Prchaly a řadu významných jednotlivců, již se nevrátili z různých důvodů (dr. Štefan Osuský, prof. František Dvorník, Rudolf Kopecký aj.). Vznikla také poměrně početná slovenská emigrace od roku 1945 – exponenti bývalé Slovenské republiky, kteří prchali před Rudou armádou a možnými postihy obnoveného československého státu. Ty můžeme chápat i jako exulanty, zatímco za emigranty (vystěhovalce) můžeme do jisté míry považovat německé antifašisty, kteří se dobrovolně vystěhovali do západních i sovětského pásma v Německu,⁵ či židovské obyvatelstvo, které se v letech 1946–1955 stěhovalo do Palestiny a pak do Izraele. Mezi exil ani emigraci není počítáno německé obyvatelstvo vyhnané či na základě Postupimské dohody regulérně odsunutě po druhé světové válce, i když šlo o největší počet obyvatelstva, který odešel z Československa vůbec.

Poněkud jiné hodnocení je možno zaujmout v případě poslední velké emigrantské vlny po srpnové okupaci Československa v roce 1968. Zásadně rozdílné od předchozích emigrací či exilů byly především podmínky a možnosti odchodů do zahraničí, neboť hranice byly dlouho téměř otevřeny a také přijímání emigrantů ve svobodném světě, kde byla většinou konjunktura, bylo mnohem vstřícnější. Někteří autoři zde výrazně rozlišují politickou (a i v ní nacházejí rozdíly) a hospodářskou emigraci. Pavel Tigrid chápe za politické emigranty odpůrce režimu, kteří byli většinou dříve komunistickým režimem vězněni, či se jim nepodařilo emigrovat a obávali se další perzekuce, a navíc ty, kteří mohli perzekuci ze strany normalizačního režimu očekávat za svou účast v reformním hnutí Pražského jara.⁶ I tyto poslední lze považovat za politické emigranty – exulanty, byť mezi nimi bylo i mnoho komunistických funkcionářů, kteří byli ovšem konzervativními komunisty a pozdějšími normalizátory nenáviděni. Velkou většinu ostatních již Tigrid chápe jako příslušníky emigrace hospodářské, která odešla z vlasti za lepšími materiálními podmínkami, nepovažuje je tedy v našem pojetí za exulanty, nýbrž za emi-

ského v Brixenu (při srovnání s některými disidenty sedmdesátých a osmdesátých let 20. století – nucenými exulanty – to ovšem není až tak absurdní).

⁵ Němečtí antifašisté, pokud jim byl tento statut přiznán (a tím získali československé státní občanství), nepodléhali odsunu, ztratili však většinou odsunem ostatních německých občanů své dlouholeté zázemí a stěhovali se dobrovolně do jednotlivých částí Německa (sociální demokraté do západních pásem, komunisté většinou do sovětského pásma).

⁶ Především v publikaci „Politická emigrace v atomovém věku“. Praha 1990.

granty. Podle mého názoru bylo ovšem mezi těmito lidmi mnoho těch, kteří odešli proto, aby nemuseli znovu žít v politickém ovzduší diktatury a útlaku, který za předchozího komunistického režimu léta zažívali, a šli, prostě řečeno, „za svobodou“. Ty bych za exulanty také považoval, i když tyto nuance pochopitelně vždy nelze explicitně rozpoznat. Bylo to možno částečně posoudit podle toho, do jaké míry se zapojili do exulantského hnutí, zaměřeného proti komunistické diktatuře doma. Emigrace pokračovala různými způsoby v celém období let 1969 (od podzimu) – 1989, i když hranice již byly opět neprodyšně uzavřeny.⁷ K exulantům tohoto období musíme počítat také ty, kteří byli k odchodu do ciziny přinuceni komunistickým režimem, což bylo v 70. a 80. letech dosti časté, a také ty, kterým byl i po povoleném výjezdu do zahraničí znemožněn návrat (např. jako v roce 1965 arcibiskupu Josefu kardinálu Beranovi nebo později Pavlu Kohoutovi).

Jistým problémem je u jednotlivých exilů jejich politická profilace. Za demokratický exil nelze považovat ty skupiny, které chtěly obnovovat či hájit režimy, které rozhodně demokratické nebyly. To bylo dost typické pro představitele luďácké emigrace v roce 1945, případně pro některé české fašistické exilové skupiny v téže době. Za problematické bych považoval i některé přívržence generála Prchaly. Početní byli rovněž komunisté, emigranti po roce 1968, z nichž ovšem velká většina komunistické praktiky a zločiny padesátých let zásadně odmítla a emigrovala především pro své demokratizační tendence za Pražského jara a snažila se v exilu prosazovat „socialismus s lidskou tváří“.⁸

Jsou však badatelé a exulanti, zajímající se těmito základními pojmy, kteří pojem politická emigrace ani při rozlišování těchto dvou základních dělení vůbec neuznávají a používají pouze pojem exil a exulanti a emigrace a emigranti jsou pro ně pouze příslušníci emigrace hospodářské, pojem pro exulanty urážlivý. Nejvýstižněji to vyjádřil uvozovkami dr. Bořivoj Čelovský v názvu své knihy „Emigranti“.⁹ Je třeba konstatovat, že komunistický režim mluvil zásadně jen o „emigrantech“, nejčastěji o „zrádné emigraci“.

Velmi často bývá pro exulanty používán pojem uprchlíci, jež byl důležitý především z hlediska organizací západního světa, které pro exulanty vytvářely základní podmínky jejich života v cizině. Do emigrace či exilu bývá zahrnováno také nucené vystěhování (z Československa hlavně v sedmdesátých a osmdesátých letech) či vysídlení. Mezinárodní organizace pečující o uprchlíky IRO označovala emigranty zpočátku jako vysídlené osoby (displaced persons) později přesněji jako uprchlíky (refugges). Získání statutu uprchlíka bylo podmíněno tzv. pohovorem (screeningem), který vykonávali pracovníci IRO z nařízení americké CIC. Pohovor měl ukázat, že uprchlík odešel ze země z politických důvodů a musel se vejít do časově vymezeného období, kdy odešel ze země (u ČSR to bylo od 1. 2. 1948 do 15. 10. 1948, později to bylo posunuto do 1. 10. 1950). Po prověrce byl uprchlíkům buď udělen stupeň ochrany I., případně II. stupně, anebo byli prohlášeni uprchlíky, kteří nemají nárok na ochranu IRO.¹⁰

⁷ Ve velké většině šlo o emigranty, kteří využili zahraničních zájezdů, tzv. devizových přislíbů, případně služebních cest apod.

⁸ Nejpočetnější exilovou levicovou skupinu bývalých komunistů vytvořil Jiří Pelikán kolem časopisu „Listy“. Byla podporována především tzv. eurokomunistickými stranami západní Evropy.

⁹ ČELOVSKÝ, B.: „Emigranti“, Šenov u Ostravy 1998.

¹⁰ Podle výsledků bádání Moniky Mandelíkové, v letech 2001–2004 účastnice doktorantského postgraduálního studia na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Vraťme se nyní k pojmu vystěhovalci, který byl používán hlavně v 19. století a částečně i v době před druhou světovou válkou. Je to pendent k pojmu vystěhovalectví, který je typičtější pro masovější opouštění vlasti a odchodech do zahraničí za lepšími životními podmínkami. Používal se nejvíce při odchodech do Ameriky, poměrně silný byl i pro stěhování do Ruska (zvláště do Volyně), na Balkán a do některých zemí západní Evropy. Specifickým je pak vystěhovalectví do Vídně, které dosáhlo mimořádně velké intenzity, i když původně šlo jen o (často dočasný) přesun do hlavního města vlastního státu. Skutečnost, že Vídeň byla ke konci 19. století de facto druhým největším českým městem, nelze pominout, a i dnes je ve Vídni velmi silná česká menšina, přesto že naprostá většina někdejších českých vystěhovalců se již asimilovala a u tisíců z nich upomínají na český původ jen jejich jména, často nás překvapující na nesčetných vývěsních štítech řemeslníků či obchodníků.¹¹

U Čechů, kteří trvale zakotvili v cizích zemích, nelze již po létech mluvit jako o vystěhovalcích a to bez ohledu na to, zda odešli z důvodů politických či ekonomických. Také používání pojmů emigranti či exulanti (i když se mnozí za ně stále považují) není již adekvátní v době, kdy již v staré vlasti není diktatura, ale demokracie, byť nedokonalá (což je pro demokracii dost často typické, ale s Winstonem Churchilem stále nenacházíme nic lepšího). To však náš příspěvek nemůže vyřešit.

Jedná se nám však spíše o to, jak naše zahraniční Čechy nazývat. Oficiální verze úřadů České republiky (hlavně Ministerstva zahraničních věcí, která má instituci „Stálá komise pro krajany“) se kloní k pojmu zahraniční krajané. V historických materiálech je hodně psáno o krajanských spolcích, krajanském tisku, v zápisech starých spolků v zahraničí se Češi a Slováci mezi sebou nazývali „krajane“, „krajanko“. Proti tomuto pojmu je však dnes mezi četnými zahraničními Čechy velká averze. Je jednak špatně použitelný v jiných jazycích, případně v nich jinak vyznívá,¹² jednak řadu Čechů v cizině dokonce uráží. V USA a Kanadě žádají většinou zdejší Češi používání pojmů američtí či kanadští Češi, případně čeští Američané. Tento názor sdílí dnes nejen značná část amerických a kanadských Čechů,¹³ ale i mnozí z těch, kteří žijí v evropských zemích, kde se po dlouhá léta tento pojem používal (např. ve Švýcarsku).¹⁴ Někteří starousedlíci českého původu nejsou tohoto názoru, ovšem i v Rakousku se naše menšina dnes cítí spíše vídeňskými Čechy než krajany.

¹¹ O vídeňských Česích je v poslední době značně psáno, např. v pracích Jany Starek z vídeňské univerzity.

¹² Např. německé „Landsleute“ je chápáno teritoriálně, ne národnostně, ani anglické „compatriots“ není právě ideálním názvem pro zahraniční Čechy.

¹³ Dokládá to současný předseda SVU prof. Miloslav Rechcigl. Podrobněji ve sborníku z konference SVU v Miami roku 2005 (v tisku). Na této konferenci se touto otázkou zabýval také Karel Konečný z Katedry historie Filozofické fakulty UP v Olomouci.

¹⁴ Ing. Josef Dvořáček, předseda švýcarského Svazu spolků Čechů a Slováků, se domnívá, že pojem krajan byl používán v písemných záznamech tamějších spolků místo oslovení pan.

Terminological Concepts for Czech and Czechoslovak Emigration or Exile (1918–1989)

Miloš Trapl

There is a wide range of terms used in the historical literature and in various media when speaking about emigration, defection and exile; however they are not always used nor are they always understood in the same way. Czechs are certainly no exception and those who live or have lived abroad speak about themselves or are in a range of circumstances seen as refugees, emigrants, defectors, émigrés, exiles, foreign Czechs or Czech compatriots; some reject all of these concepts. This article seeks to contribute to an explanation of these differences and to the reaching of a general agreement in the understanding of these concepts.

ÚVODNÍ POZNÁMKY K TERMINOLOGII

Jiří Pernes

Exil je společenským fenoménem, který k novodobým dějinám českého a slovenského národa neoddělitelně patří; přesto jeho vývoj a osudy náležejí k nejméně prozkoumaným kapitolám české historie. Do dneška neexistuje žádné souhrnné zpracování dějin československého exilu, otázkám jeho vzniku a více než čtyřicetileté existence se věnuje jen nemnoho dílčích studií. Již samotná skutečnost, že poměrně velké skupiny lidí cítily v určitých historických obdobích potřebu opustit svoji vlast, své národní společenství a uprchnout za hranice, vyvolává často vzrušené diskuse. Pojem „emigrace“ a „emigrant“ zní nepříjemně uším těch, které označují. Oni sami raději upřednostňují pojmy „exil“ a „exulant“, které v českém prostředí obsahují pozitivní citový náboj a upozorňují na moment vnějšího násilí, který spolupůsobil při jejich rozhodnutí opustit vlast.

Zatímco slovo „emigrace“ u většiny Čechů vyvolává představu více či méně dobrovolného odchodu z vlasti z ekonomických důvodů, termín „exil“ obsahuje v jejich očích mnohem větší morální a ideovou kvalitu. Pod pojmem „exulant“ si Češi (a Slováci), představují toho, kdo musel opustit vlast pod mimoekonomickým tlakem především pro své politické a v minulosti rovněž náboženské přesvědčení. Když se tedy ve 20. století mluví o Češích, kteří byli nuceni odejít do ciziny, velmi často se také užívá slovního spojení „politická emigrace“, které jejich pozici srozumitelně vyjadřuje.

Často se můžeme při označování „exulantů“ nebo „emigrantů z politických důvodů“ setkat také se slovem „uprchlík“. Mnozí z nich totiž skutečně museli z vlasti doslova uprchnout. Pro odchod se rozhodli proto, že jim hrozilo nějaké konkrétní nebezpečí, skoro všichni museli odcházet tajně a v mnoha případech byl jejich útěk spojen s ohrožením života a vždycky se ztrátou majetku. Ovšem ani s tímto označením nejsou ochotni se ztotožnit všichni, jichž se týká, neboť neobsahuje všechny aspekty jejich osudu, jenž vyvrcholil rozhodnutím odejít za hranice.¹

Kromě toho žijí po celém světě kolonie lidí, kteří se cítí být Čechy či Moravany a kteří (nebo třeba už jejich rodiče) svoji vlast opustili svobodně, se souhlasem úřadů. Tak odešly desetitisíce obyvatel českých zemí a Slovenska v dobách Rakousko-Uherska a první Československé republiky (1918–1938), kdy zde panovaly demokratické poměry a kdy právo opustit svoji vlast patřilo k jejich základním osobním právům. Tito lidé odcházeli do jiných zemí, aby tu hledali práci a aby v nich buď našli nový domov, anebo

¹ Ferdinand Peroutka charakterizoval v jednom ze svých pravidelných „talků“ ve Svobodné Evropě rozdíl mezi oněmi označeními následujícími slovy: „Emigrant je ten, kdo odchází, aby se mu někde jinde lépe žilo. Uprchlík je ten, kdo odešel z různých osobních důvodů, např. aby nemusel platit alimony ženě se dvěma dětmi. Ale exulant je ten, kdo odchází, protože jeho vlast se nachází pod cizí nadvládou, a protože doma nemohl žít v souladu s národním duchem.“ In: Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Fonds Ferdinand Peroutka, Karton 6, Fasc. 1955, November–December.

se třeba později zase vrátili domů. Ani oni, ani jejich potomci v mnoha případech nezapomněli na svoje kořeny a dodnes cítí svůj český, moravský nebo slovenský původ. Jedná se o takzvané „krajany“, kteří se ještě po mnoha generacích setkávají, aby mohli pěstovat českou a slovenskou kulturu a řeč. Oni v první řadě patřili k těm, kdo zemi svých předků v těžkých historických okamžicích poskytl významnou pomoc.

Češi a Slováci v zahraničí – bez ohledu na příčiny jejich odchodu z vlasti – nežili a nežijí izolovaně. Nezřídka spojovali své úsilí, i když své „češství“, příp. „českoslovenství“ prožívají s různou intenzitou, aby přispěli k změně poměrů ve staré vlasti. Nepočtené české národní společenství utrpělo v dlouhodobé historické perspektivě poměrně citelné ztráty několika vlnami náboženské a politické emigrace. Československý demokratický exil, který se vytvářel po komunistickém převratu v únoru 1948, patřil k nejvýznamnějším z nich. Ve srovnání s jinými národními společenstvími, která byla rovněž postižena emigrací a exilem, jsme své zahraniční národní větvi mnoho dlužni. Bezmála dvě desetiletí, která uplynula od pádu komunistického režimu, jenž svou existenci nutnost politické emigrace vyvolal, jsou dostatečně dlouhou dobou k tomu, aby česká historiografie dějiny našeho exilu zpracovala.

Introductory Note on Terminology

Jiří Pernes

This article examines differences in emphasis in the terms exile, emigration, refugee, compatriot, the importance of the motivation for going abroad in the analysis of this issue.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2005

ZÁZNAM PANELOVÉ DISKUSE

„SLOVENSKÝ, ČESKÝ, ČESKOSLOVENSKÝ EXIL PO ROKU 1945“

Diskusi řídil Vilém Prečan, v panelu zasedli Miloš Trapl, Jozef Spetko a Jiří Pernes. Diskuse bezprostředně navazovala na výše editovaná úvodní slova V. Prečana, M. Trapla a J. Pernese.

Vilém Prečan: Od koho lze čerpat inspiraci, s kým se lze konfrontovat při našem bádání o exilu (při vědomí určitých věcných diferencí), je polská historická věda. Jaké jsou Vaše zkušenosti, pane doktore Pernesi?

Jiří Pernes: Polská věda je v poznání dějin vlastního exilu nejdál a vydala jeho dějiny ve velkém třisvazkovém kompendiu, které nazvala „Druga wielka emigracja 1945–1990“. První díl napsal Andrzej Friszke a nazval jej „Życie polityczne emigracji“, druhý Paweł Machcewicz pod názvem „Emigracja w polityce międzynarodowej“ a třetí napsal Rafał Habielski „Życie społeczne i kulturalne emigracji“. Tento triptych vznikl díky prostředkům, které poskytl Komitet Badań Naukowych a zpracovali jej historikové, působící v Institutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Soubor vyšel roku 1999 ve Varšavě. Poláci sami tu část svého národa, která zůstala po skončení druhé světové války v zahraničí, nazývají „druhou velkou emigrací“. Je potřeba zdůraznit, že polská situace je dosti odlišná od české a slovenské nebo československé, protože její základy byly položeny v roce 1945 ujednáními Jaltské konference. To Poláci zdůrazňují neustále, totiž že Jaltská konference přikla Polsko do sovětské sféry vlivu. Mnozí příslušníci polského národa, kteří se v roce 1945 nacházeli v západních částech Evropy, ať už v těch částech Německa, které byly okupovány západními mocnostmi, nebo ve Francii, ve Velké Británii, v Itálii, se odmítli vrátit do vlasti.

???: [Poznámka z pozadí, není srozumitelná.]

Jiří Pernes: Podle této publikace se v západních okupačních zónách Německa v roce 1945 pohybovalo více než milion Poláků, především válečných zajatců, zčásti uprchlíků a lidí nahananých na nucené práce. Poláci se ovšem nezdržovali jen v Německu. Historikové odhadují, že kupříkladu ve Francii bylo více než půl milionu Poláků, především příslušníků západních armád. Uvádějí, že polská armáda v roce 1945 měla 228 tisíc vojáků, k nim připočítávají bezmála sedm tisíc rodinných příslušníků. Ovšem ve Francii k nim patřila ještě tzv. stará emigrace, což byli lidé, kteří do Francie odešli už před druhou světovou válkou z důvodů ekonomických. Totéž bylo třeba v Belgii. Tam v roce 1945 žilo 132 tisíc Poláků z tzv. staré emigrace.

Čili Poláci spatřují ve svých dějinách základ „druhé velké emigrace“ právě v emigraci válečné. Tu část polské populace, která z vlasti odešla později, ať po událostech v roce 1956, 1968 nebo 1981, nechávají ve svém zpracování v podstatě stranou a všimají si jí jen tehdy, když nějakým způsobem s válečnou emigrací spolupracovala.

Ovšem polská situace byla zcela odlišná od naší, Poláci měli v zahraničí svoji vládu, která disponovala určitým správním aparátem, měla i armádu, kterou potom nějakým způsobem rozpouštěla atd. Čili polská situace se výrazně odlišovala od české, slovenské nebo československé, to je z těch knih zřejmé.

???: [Nesrozumitelný dotaz ze sálu.]

Jiří Pernes: Ne, oni neužívají pojem exil. Právě proto, že se za hranicemi vlasti ocitlo tolik lidí, že se jednalo o více než milion Poláků, používají termín „narod polski na wygnaniu“. Čili Poláci ve vyhnanství, polský národ ve vyhnanství. Nejsem polonista, nevyučuji proto, že některé věci překládám špatně. Ale na termín exil jsem narazil minimálně.⁷

???: [Nesrozumitelný dotaz ze sálu.]

Jiří Pernes: Ano. Tady je myšlena zřejmě skupina lidí, která odešla z Polska z politických důvodů, proto, že by byla vystavena represím v souvislosti s událostmi v osmašedesátém nebo jedenaosmdesátém roce a z tohoto důvodu se nechtěla nebo nemohla vrátit.

Vilém Prečan: Děkuji kolegovi Pernesovi. Teď bych rád vznesl otázku, jak se díváte na termíny „emigrace“ a „exil“ vy, pane doktore Špetko?

Jozef Špetko: Osobně mám trochu heretické názory, nerad rozmišľam ortodoxne. Prikláňam sa k tomu, že by sme mali presnejšie stanoviť čo je exil, emigrácia. Hrubo-zrným rozdelením na emigrantov, medzi ktorých rátame vystaňovalcov, a exulantov ako politických utečencov ich vlastne kádrujeme. Pritom často nevieme presne, prečo určitá osoba odišla. Existujú individua, ktoré emigrovali i ušli do exilu. Koloman Sokol roku 1937 odišiel do Mexika na pozvanie mexického ministerstva kultúry ako výtvarný pedagóg. Bol teda klasický emigrant. Z Mexika odišiel do USA roku 1942 ako exulant. Po vojne sa vrátil, pôsobil v Bratislave v rokoch 1946–47, ale ako demokraticky zmýšľajúci umelec roku 1949 z protestu odišiel definitívne do USA. Bol teda emigrant, navrátiliec a dvojnásobný exulant. Možno sa však spýtať, či môže niekto mať v totalitnom štáte – v ktorom bolo všetko politicky inštrumentalizované – pre odchod do zahraničia inakšiu ako politickú motiváciu. Migrácia v druhej polovici 20. stor. je natoľko diferencovaná, že s pojmami emigrant-exulant nevystačíme. Existujú jednoznačne chápané pojmy vysťahovalec, vyhnanec, vyhostenec, bezdomovec (to je môj pokus o preklad pojmu „displaced person“), vysídlenec (expatriant) a samozrejme aj iné. Ďalej si treba, podľa mojej mienky, objasniť pojmy druhej generácie poprípade tretia generácia potomkov emigrantov či exulantov. Je otázka, či je niekto ešte etnickým Slovákom, ak pestuje „american way of life“, hovorí len po anglicky, nepozná slovenskú históriu a kultúru, neudržiava kontakt so svojimi rodinnými príslušníkmi doma a má často popletené geografické vedomosti o Slovensku. Tým mu nechcem uprieť, že popri americkej identite (je americkým patriotom), si uvedomuje svoje slovenské korene (roots). V staršej literatúre a publicistike pre týchto potomkov emigrantov nájdeme označenie „kraján“, tak ako sa v Amerike nazývali sami. „Krajom“ bolo pre nich Slovensko, pretože vtedy netvorilo vlastné štátne teritórium. Novšie sa používa pojem „zahraničný Slovák“, čo tiež nie je najšťastnejšie. Nemci by v analogickom prípade nikdy nepovedali, že dotýčny je Nemeč.

⁷ Pozn. red.: Polská publicistika používa najčastejši výraz „emigracja“, ktorý chápe ako všeobjímajúci a zároveň neutrálnejší. Výraz „wygnanie“ má skôr emotívny náboj než terminologicky diferencný obsah.

Rád by som sa ešte dotkol problematiky, že vlastne stále nemáme pomenovanie jednotlivých emigračných vln. Hovorí sa napríklad „povojnový exil“, ale myslí sa pritom prakticky len exulanti, ktorí odišli v roku 1944 alebo 1945...

Vilém Prečan: Viete, ako ich nazývali Američania v oficiálnych dokumentoch z roku 1948?

Jozef Špetko: Nie.

Vilém Prečan: Mám na mysli rozsiahly elaborát Štátneho departmentu zo septembra 1948 (OIR Report No. 4585.1), kde ich rozlišujú na tých „pred pučom“ a „po puču“. To znamená pred februárom 1948 a po februári 1948; tí, čo prišli pred pučom, podľa tohto rozboru ovládli väčšinu tradičných katolíckych spolkov, tí „popučovní“ boli predovšetkým demokrati, nábožensky liberálni.

Jozef Špetko: S tým by som tiež nesúhlasil, pretože „po puču“ utiekli niektorí činitelia Slovenského štátu, ktorí z nejakých dôvodov neušli „pred pučom“, tj. roku 1945.

Vilém Prečan: Ale prečo utekali v roku 1945?

Jozef Špetko: Zo strachu. Oni sa báli, že keď prídu Rusi, tak sa budú musieť za svoje činy zodpovedať. V exile dúfali, že sa jim podarí západných politických predstaviteľov presvedčiť, že slovenský štát de iure neprestal existovať, pretože Slováci sa ho nevzdali. To bolo krédo Ďurčanského a iných ľudáckych politických exulantov.

Vilém Prečan: Prátele, aby vás tento spôsob debaty nemýlil. My sme na seminári. Spoločne klademe otázky a spoločne hľadáme odpovedi, pri tom si uviedomujeme, jak je to všetko veľmi zložitá a nejednoznačná. Kedybych směl se svou troškou do mlýna, vyjádřil bych se na tomto místě k problematice takzvaných hospodářských emigrantů. V žádném případě bych nerozlišoval tak příkře emigranty politické a hospodářské. Podle mě byli všichni uprchlíci. Ať už odešli s velkým rizikem takzvaně přes kopečky po únoru 1948, nebo bez velkého rizika za mimořádně příznivé situace pro emigraci po srpnové invazi do podzimu 1969, nebo unikli zpod kurately režimu při nějaké příhodné příležitosti jako turisté, třeba jako vy s vaší paní, pane Špetko, nebo byli k emigraci přinuceni, například v akci Asanace, kterou Státní bezpečnost zorganizovala v letech 1981. Všichni tito lidé, uprchlíci, vyhnanci, včetně takzvaných ekonomických emigrantů nebo benzínových uprchlíků, jak se říkalo těm, kteří využili toho, že se v polovině osmdesátých let vraceli z dovolené v Bulharsku oklikou přes Jugoslávii, využili toho a nevrátili se, protože se z Jugoslávie poměrně snadno dostali na Západ. Oni svým odchodem, jak už jsem předtím řekl, realizovali jedno ze svých základních lidských práv – rozhodovat o tom, kde chtějí žít, a to proti vůli režimu, který jim toto právo upíral a který je naopak držel v zemi jako své poddané. Když se chtěli dostat zpod této kurately, z tohoto poddanství, z tohoto novodobého nevolnictví, uplatňoval proti nim komunistických stát trestní zákon, paragraf 109 o nedovoleném opuštění republiky. Vedl proti nim ještě dodatečně soudní řízení, konfiskoval jejich majetek anebo uplatňoval další opatření. Takže konflikt mezi občany, kteří se pokoušeli dostat z jakýchkoli důvodů do emigrace, a režimem byl takový, že to byli uprchlíci, ať už v technickém smyslu odešli jakkoli. Statut uprchlíků jim hostující země také přiznávaly. – Vidím, že chce něco říci profesor Rychlík, takže dostane slovo.

Jan Rychlík: Pokud se bude hovořit ještě o těch počtech, k tomu bych se rád vyjádřil; ale nejprve k emigraci polské a k tomu, co jste říkal, pane profesore. Zásadní rozdíl

oproti situaci v Československu je u Polska právě to, že polské právo nemělo analogii paragrafu 109 odst. 2 našeho trestního zákoníku z roku 1961, který stále vlastně ve svých částech platí. To znamená, kdo odešel z Polska s platným pasem (a v Polsku v sedmdesátých, osmdesátých letech nebyl problém získat cestovní pas, pokud někdo samozřejmě nebyl přímo angažován v nějaké politické činnosti namířené proti režimu nebo se nedopustil nějakého jednání obecně kriminálního) a v cizině zůstal, tak žádný trestný čin nespáchal. Spáchal správní přestupek, tak jako u nás to bylo do roku 1948. Právě to nám potom vystupuje jako problém, když se vyčísľují počty emigrantů. Do roku 1948 u nás se to neevidovalo, protože k tomu nebyl důvod.

Proto ovšem také v Polsku mnohem více lidé zvažovali, jestli se mají zapojit do nějaké politické činnosti. Protože pokud se polský občan zapojil do nějaké politické činnosti v zahraničí (v polském trestním zákoníku byl jeden paragraf, který se jmenoval „činnost v cizině namířená proti zájmům státu“), pak mu hrozil trestní postih. Ale pokud někdo žil v cizině, aniž by byl politicky činný, tak samozřejmě měl právo se vrátit nebo zase odjet. Proto tento faktor vůči Polákům nepůsobí; problém ještě souvisí s otázkou takzvaných hospodářských emigrantů.

Souhlasím s jednou věcí; byť většina lidí v sedmdesátých a osmdesátých letech – nedělejme si iluze – emigrovala za lepším bytím, tak to bylo politikum, protože komunistický stát chápal svoje občany nikoli jako občany, ale jako nevolníky, a chápal to, že když někdo odejde, tak mu ubývá pracovní síla a vzniká mu škoda. Avšak státu není nic do toho, kam já jedu a kde se čím žívím. To je moje soukromá věc. Mám osobní zkušenost někdy v roce 1987 nebo 1988, když se trochu uvolnilo cestování a za vlastní devizy bylo možno vycestovat. V Římě jsem potkal skupinu Poláků a oni říkali: „Vy jste na tom báječně v Československu. Vás tady nechají.“ Já říkám: „Jak to, že jsme na tom báječně? Od nás je těžké vycestovat.“ A oni říkali: „No právě. Vám dávají azyl celkem bez problémů, protože každý řekne, že kdyby se vrátil do Československa, tak ho tam zavřou. S námi se tady nikdo nebaví. Nás sebere policie a šupem zpátky do domovské obce, jakmile skončila platnost víza.“ Na tento aspekt nezapomínejme. A je zajímavé (narazil jsem na to ve Státním ústředním archivu, nyní tedy Národním archivu České republiky, ve fondu ÚV KSČ), že v roce 1988 byla připravena novelizace onoho paragrafu 109 trestního zákona; paragrafované znění je naprosto stejné, jak po listopadu bylo skutečně schváleno. A je použit argument: ten paragraf je neefektivní, protože je podle něj odsouzen jen ten, koho náhodou chytí, jinak je to formální, protože ta osoba je souzená v nepřítomnosti, k soudu se nikdy nedostaví, a pokud se chce vrátit, tak dostane milost. V 80 % případů, pokud někdo po pěti letech podal žádost o milost prezidentu republiky, byla mu udělena. Rovněž se tam argumentuje: zneužívá se toho imperialistickými státy k propagandě proti Československu.

Přeloženo z této rétoriky do srozumitelného jazyka se tam říká toto: I lidé, kteří by tam azyl normálně (tedy ve srovnání s řízením vůči emigrantům z jiných zemí) nedostali, tak na základě tohoto paragrafu ho dostávají. Mělo to také aspekt kriminální, například když se připravovala smlouva o právní pomoci s Rakouskem ještě z doby před listopadem, tak je v ní vložen paragraf, který říká samozřejmě, že není možné, aby někdo byl vydán a souzen v druhém státě za čin, který není podle právního pořádku vydávajícího státu trestný. Což znamenalo zase přeloženo z právního jazyka do češtiny, že Rakousko si vyhradilo: Pokud někoho vydáme z důvodů čistě kriminálních Českosloven-

sku, nesmí být souzen za nedovolené opuštění republiky, protože samozřejmě rakouské právo takovýto paragraf nemá.

Vilém Prečan: Děkuji vám. Když už jsem tady s mikrofonem, dostane slovo profesor Barteček z Olomouce.

Ivo Barteček: Pokusil bych se po těch zcela dílčích otázkách vrátit zpátky k pojmoslovnému aparátu. Pravděpodobně si uchováme mnohotvárnost pohledů a názorů a to je dobře. Vyšel bych teď ze zkušenosti a ptal bych se alespoň terénu, který znám já, jak on sám na sebe nahlíží. My na věc nahlížíme z perspektivy České republiky, Slovenské republiky, z perspektivy minulého Československa. Vnesl bych do toho dvojí poznámku. Dohodli jsme se, že popisujeme či snažíme se přiblížit se prostřednictvím popisu realitu po roku 1945 a hovoříme teď o pojmoslovném aparátu. Ale zde byl už ukotven pojmoslovný aparát – a musíme ho vzít v úvahu – který popisoval ne stejnou realitu, která byla před rokem 1945, resp. před rokem 1938. To znamená, že prostřednictvím našeho pojmoslovného aparátu jakoby se vyjadřujeme k oné realitě předchozí, která měla svůj ukotvený pojmoslovný aparát. A nejsem si jistý, zda jej dokážeme aplikovat i pro následující období; nechceme jej přestavět, ale dojde samozřejmě k rozdílu. Tato naše diskuse je jedna z mnoha; na toto téma diskutovali už mnozí za první republiky, připomenul bych Kybala, Kroftu, Odložilíka, něco z tohoto pojmoslovného aparátu se objevuje už v jejich pracích.

To je rozměr do minulosti; přitom máme k dispozici pojmoslovný aparát, který se objevuje v již publikovaných textech. Protože tradice pojmenovávání existuje a budeme na ni nadále narážet; ptal bych se nebo přihlížel bych k tomu, jak se v samotných pramenech či v oficiálních dokumentech pojmenovávali sami zahraniční Češi, Slováci v tom předchozím období. Zmínil to již profesor Trapl. Sám vycházím z periody, které se věnuji, vystěhovalectví; to v dnešní diskusi není naším přednostním zájmem. Vezmeme-li v úvahu periodika Našinec, či Jihoameričan (v Buenos Aires), tam je škála pojmoslovného aparátu ještě bohatší. A přetrvává ve svých důsledcích – a jinak tomu nemůže být – až do dnešních dnů. Takže je i velký rozdíl mezi Severní Amerikou a Latinskou Amerikou. Pokud jsme z prostoru mnohonárodnostního Československa, hovoříte-li v Latinské Americe s Němci či s Poláky původem z mnohonárodnostního Československa, oni praví, že je vždy velmi příjemné krajana potkat. A je jedno, jestli jste Čech, Maďar, Polák. Z mnohonárodnostního Československa jsme příslušní právě tím prostorem, z něhož jsme vyšli.

Vilém Prečan: Děkuji vám. – Nech sa páči...

Jozef Rydlo: Súhlasím s tou kategorizáciou, ktorú predložil pán Špetko, pretože nemáme presne ukotvené termíny, ktoré sa týkajú takého lebo onakého emigranta. Chceme poukázať na dva konkrétne terminologické obraty. Mnoho raz som mal povinnosť alebo radosť tlmočiť niektorým žadateľom o politický azyl, či to bolo v Taliansku alebo vo Švajčiarsku. Zaujímavé bolo to, že ľudia – najmä keď to boli kňazi alebo tajní kňazi alebo tajní teológovia – keď museli na príslušnom orgáne urobiť nejakú depozíciu, tak keď se ich pýtali, či sú politickí emigranti lebo či odchod, migrácia je motivovaná politicky, oni sa proti tomu ohradili; povedali, že pre nich je motivácia náboženstvo. A toto je napríklad veľký problém, ktorý sa týka aj slovenskej, neviem teraz, či mám povedať emigrácie alebo exulantstva atď., najmä v tých rokoch päťdesiatych. Druhý element vyplynul z toho, keď sa Svätá stolica starala o všetkých tých, čo sa po vojne dostali do pohybu.

Tak vznikli partikulárne problémy, pokiaľ ide o dušpastierskú starostlivosť o týchto emigrantov. A tak Svätá stolica zriadila pápežskú komisiu pre migráciu, ktorá mala v kompetencii starať sa o týchto ľudí. A tá tiež nebola motivovaná primárne politicky, tam bol na jednej strane cirkevnoprávny záujem. A na jednom z kongresov tejto komisie zastupoval Slovensko spišský prelát Štefan Nahálka a predložil jeden veľmi zaujímavý termín. Pokiaľ ide o emigráciu, hovoril o emigrácii nie z politických, ale z ideologických dôvodov. Tuná samozrejme možno súhlasiť aj s profesorom Rychlíkom, že všetko je politická záležitosť, ale táto terminológia emigrant, utečenec lebo odídenc z ideologických dôvodov bola menovanou komisiou používaná.

Vo švajčiarskej konfederácii bol donedávna takzvaný Bundesamt für Flüchtlinge. Od minulého roka tento Bundesamt sa už volá Bundesamt für Migration; teda Spolkový úrad pre migráciu. Samozrejme to je v súvislosti s kvalitatívnou zmenou v tom, kto uteká lebo kto prichádza do tejto krajiny. Hádám ešte k tomu adjektívum politický, netreba zabúdať, že dokiaľ nebola prijatá ženevská konvencia o utečencoch, tak to bol taký miešaný šalát, ako sa tie ktoré krajiny starali o utečencov, uprchlíkov. Kto však chcel dostať politický azyl podľa tejto konvencie, to znamená dosiahnuť politickú ochranu, tak jednoducho musel dôvodiť tým, že je prenasledovaný, a toto prenasledovanie má politický podtext. Napríklad v Taliansku nebolo možné dostať politický azyl bez toho, že by preukázaná motivácia politická. Pri talianskej vláde pracovala komisia, ktorá sa skladala z delegáta Organizácie spojených národov pre utečencov a z delegátov samotnej talianskej vlády; táto komisia rozhodovala o tom, či ten lebo onen človek dostane politický azyl. A mala obrovské problémy, keď napríklad žiadatelia o azyl argumentovali náboženstvom.

Vedľa toho napríklad švédske kráľovstvo udeľovalo v sedemdesiatych rokoch takzvaný ekonomický azyl (ktorý teda nebol azylom politickým), ktorý opravňoval toho ktorého žiadateľa o túto kvalifikáciu byť obyvateľom švédskeho kráľovstva, môcť pracovať, mať všetky výhody, ktoré z toho vyplývajú. Ale politický azyl sa tým nezískal. Treba tiež pripomenúť ešte, že aj bývalý režim v Československu pred rokom 1989 se úplne inakšie staval k ľuďom, ktorý mali takzvaný vyrovnaný alebo usporiadaný pomer k štátu, čiže ich pobyt v zahraničí bol legálny v duchu normalizačných predpisov (aj keď bol legalizovaný až dodatočne, cestou milosti, atď.).

???: [Nesrozumiteľná pripomínka.]

Jozef Rydlo: Chcel som tým aj povedať, že ľudia, ktorí dostali vo Švédsku ekonomický azyl, mohli úspešne argumentovať pred normalizačným režimom, že oni nie sú politickí utečenci, že politickú aktivitu nevykonávajú.

Viliam Jablonický: Pri zložitosti matematicko-demografického sčítavania trebárs druhej alebo aj tretej generácie, či už nazveme emigrantov alebo vystaňovalcov atď., musí okrem historického, štatistického a politického hľadiska asi pristúpiť aj moment etnologický z hľadiska voľby identity. Pre etnológov voľba národnosti je predovšetkým subjektívna voľba. Čiže jednoducho môžete byť Američanom, ale môžete byť zároveň Slovákom, Poliakom, Nemcom alebo kýmkoľvek. Čiže odpisovať týchto ľudí, aj keď skutočne nemajú základné znalosti, alebo ani nepoznajú danú krajinu alebo ju ani nikdy nenavštívili, sa jednoducho nedá. Chcem poukázať na dokumentárny film Hej Slováci, ktorý rozokrával slovenskú identitu, kde americkí Slováci možno sú prvýkrát v tejto krajine, sú z nejakej tretej generácie, vedľa zaspievať už len tú slovenskú identifikačnú pieseň Hej

Slováci, ale nevedia ju ani v slovenčine, už spievajú iba v angličtine. Napriek tomu oni sa cítia Slovámi, čiže štatisticky nemôžem ich len tak rýchlo odpisovať. Ak sa oni vedome prihlásia k niečomu, musí sa na to brať zreteľ a musí na to samozrejme brať zreteľ aj historik.

Vilém Prečan: Ďakujem. Jsem v pokušení zeptat se teď hned etnologa pana doktora Broučka na jeho názor, ale on bude mít odpoledne vlastní výklad a naši debatu jistě vezme v potaz.

Pohledem na hodinky zjišťuji, že je půl jedenácté, a tak vyhláším desetiminutovou přestávku.

Vilém Prečan (po přestávce): Před debatou jsem si myslel, že pojmosloví trochu rozumím, ale teď z toho mám v hlavě úplný míšmaš. Pokusím se připomenout výchozí otázku naší debaty. Nadále jsem přesvědčen, že se udrží kategorie politické emigrace nebo exilu jako pojmenování jedné ze struktur emigrace, která svým zaměřením, svými cíli a aktivitami (s tím souvisely i organizační formy působení) postavila na první místo péči o poměry ve vlasti. Byla tak či onak úzce spojena s děním v zemi původu, jejím cílem a tužbou byl návrat svobody do vlasti, který by v ideálním případě umožnil i fyzický návrat příslušníků exilu. S možností vrátit se „domů“ souvisela péče o poměry ve vlasti a orientace na jejich změnu, poněvadž návrat domů byl možný pouze tehdy, jestliže se tam významně změnil poměry. Tato složce emigrace bývá právě nazývána politickou emigrací nebo politickým exilem. Co na to říkáte?

Jiří Pernes: Osobně jsem přesvědčen, že máte pravdu. Podle mého názoru zejména první vlna poúnorové emigrace byla výrazně politická. Ti lidé většinou odcházeli se záměrem vyvíjet v zahraničí politickou a jinou činnost, vedoucí ke změně politických poměrů v Československu. Proto bylo pro ně o to větším zklamáním v padesátých letech, když si uvědomili, že k tomu nedojde.

Vilém Prečan: Nech sa páči.

Jozef Špetko: Súhlasím s tým, že táto generácia bola par excellence politická. Myslím si, že to nesúvisí len zo samotným exilom. Na to mala vplyv aj medzinárodná politická situácia. V päťdesiatych rokoch bola taká situácia, že napríklad aj tí emigranti, ktorý prišli po roku 1945 alebo po tom puči boli prijímaní ako sila, ktorú možno využiť. Potom prišli ale sklamanie, jedným z nich bola porážka kubánskych exulantov v Zátoky sviň, ktorá značne otriasla pozíciou emigrantov. Môžem to porovnať so situáciou v Slobodnej Európe. V päťdesiatych rokoch do istej miery český aj slovenský politický exil vplýval, jednak pri akvizícii zamestnancov, alebo na skladbu programov. Postupne sa to emigranti dostávali do úzadia, ich činnosti sa značne obmedzila. Tak napríklad keď sa docent Ján Mlynárik uchádzal o zamestnanie v Slobodnej Európe, prosil Martinu Kvetku, aby sa zaňho prihovril. Martin Kvetko priznal, že by sa veľmi rád za neho prihovril, preto že je stopercentne za to, aby pracoval v Slobodnej Európe, ale že nemá na to nijaký vplyv.

Vilém Prečan: Ďakujem. Kolega Trapl.

Miloš Trapl: Skutečně se domnívám, že je veliký rozdíl mezi polskou emigrací a českou. Mnohem podstatnější rozdíl, protože opravdu Poláci měli svou exilovou vládu a to bylo velmi výrazné, kdežto Rada svobodného Československa, to byli skutečně politici bez moci, i když se jednalo o první orgán vedle Poláků, který znamenal jakési vedení, ale

neměl zdaleka oporu v exilu. A chtěl bych zdůraznit, že zajímavé je, co se stalo v exilu pokud jde o ony vývojové změny od roku 1948, totiž že v prvních letech vidím obrovskou tendenci zakládat politické strany v exilu. Co je přitom nesmírně zajímavé, tehdy vznikla spousta pravicových, krajně extrémně pravicových skupin, které stály proti Svobodné Evropě, byly výrazně zaměřeny proti Radě svobodného Československa; a nezůstal po nich kámen na kameni. To bylo křesťansko-demokratické hnutí nebo různé Pekelské skupiny a podobně. To všechno zmizelo. Co zůstalo, jsou dvě politické strany, a to národně sociální (jak se přejmenovala) strana v exilu, a sociálně demokratická strana v exilu. Přičemž národně sociální strana se rozplynula po roce 1990 v Československu, aniž by našla jakoukoliv větší odezvu. A sociální demokracie je vlastně jediná, která se doma po roce 1990 ještě nějakým způsobem ukotvila.

Vilém Prečan: Sociální demokracie se ovšem udržela v exilu jako politická strana mimo jiné proto, že měla mezinárodní oporu, byla součástí Socialistické internacionály. Mluvíme-li o ní v těchto pojmech, nesmíme si představovat politickou stranu, v níž se mohly uplatňovat běžné normy stranickopolitického života. Za prvé měla pouze asi 140 nominálních členů, z nichž se na sjezd dostavilo třeba jen 40, a ke slovu přišla složitá pravidla delegování; každý mohl delegovat za sebe jiného člena, dát mu svůj hlas, protože bylo obtížné sejít se ve Švýcarsku nebo v některé jiné zemi, když by tam měli být přítomni i členové strany z Ameriky nebo jiného světa. Tolik na okraj k této otázce. – Vynořil se nám jiný, velmi důležitý moment – postoj hostitelských států k emigraci a jejím politickým aktivitám. V této otázce byl velký rozdíl mezi postojem Spojených států a Velkou Británií. Tyto země byly v té době rozhodující ve stanovení poměru k politickým aktivitám emigrací ze všech zemí sovětského bloku. Američané se orientovali na přijetí zejména politické prominence z těchto států velmi aktivně. Pokud šlo o Československo, už 24. února 1948 šly ze státního departmentu na diplomatická zastoupení a taky vojenským orgánům v okupovaném Německu i Rakousku příkazy, jak se o prominentní politické přehlíčky starat, jak je přijmout, vyslechnout všechny úvahy o jejich eventuelním politickém využití. Britové byli v této věci velice zdrženliví a měli jasné stanovisko: nic na způsob exilových vlád. Oni měli negativní postoj i vůči polské vládě v exilu, která byla pozůstatkem válečné situace, a kterou nebrali vážně. Jako politický faktor anebo politického činitele ji vůbec nebrali v úvahu. Britové říkali, my zachováváme chladný poměr k československému režimu, jak se vytvořil po únorovém převratu, ale udržujeme s ním diplomatické styky a máme zájem působit v této zemi i kulturně a hospodářsky. Nic takového, co by jen připomínalo exilovou vládu, nepřichází v úvahu. To řekli jasně a důrazně všem, i československým sociálním demokratům, kteří se uchýlili do Velké Británie; ze sociálních demokratů přišel do Británie jako první generální tajemník před-únorové sociální demokracie Blažej Vilim. Britové také velmi ostražitě sledovali, jak se v této věci chová americký státní department, lze říci, že zasahovali a brzdili Američany, kteří chtěli mít Radu svobodného Československa velmi brzo.

Myšlenka vytvořit něco na způsob politické reprezentace demokratického Československa, orientované na boj proti komunismu a návrat svobody do země, vykristalizovala v květnu červnu 1948; jednání ze strany exilu vedli Štefan Osuský, Juraj Slávik, Ján Papánek a několik dalších politiků, kteří tehdy reprezentovali začínající politický exil. Poúnorová emigrace do USA nebyla nikterak početná, do roku 1950 dostalo nové povolení k pobytu ve Spojených státech pouze asi 500 Čechoslováků. V Radě svobodného Československa byli zastoupeni a byli jejími členy bývalí ministři, poslanci zastupi-

telských orgánů, jak Národního shromáždění, tak Slovenské národní rady, plus další významné osobnosti. Ti potom umožňovali integrovat do Rady s celou řadou lidí, kteří nebyli profesionálními politiky.

Éra profesionálních exulantů nebo profesionálních politiků v exilu ostatně skončila kolem roku 1956, nejpozději 1958, nikoli až neúspěšným vyložením v kubánské Zátocě svíní. Už Maďarsko, rok 1956, byly předělem, protože se ukázalo, že takzvaná politika osvobození utlačovaných národů východní Evropy byla jenom propagandistickým sloganem, který se uplatnil zejména ve volební kampani prezidentské v Americe v roce 1952. To byl také vrchol integrace politické emigrace jako faktoru zahraniční politiky Spojených států. Když se ukázalo, že nepřišla žádná západní pomoc maďarským povstalcům, byl definitivní konec s touto iluzí. V československém exilu začala éra Pavla Tigrida se Svědectvím, s jeho myšlenkou gradualismu, což znamenalo: nikoli jednorázové osvobození třeba i silou a mocí, ale postupná změna při orientaci i na struktury komunistického režimu. To byla Tigridova myšlenka a teorie gradualismu, pro kterou byl ovšem staršími politickými emigranty napadán jako nepřítel a zrádce myšlenky „osvobození“. Na konci padesátých let a v šedesátých letech „tradiční“ aktivity politické emigrace ve vlastním slova smyslu ustupují do pozadí a stávají se takřka bezvýznamnými. K novému rozmachu aktivity exilu, zejména toho, který byl orientován směrem do vlasti, dochází až na začátku sedmdesátých let.

Jozef Špetko: Slovenská situácia bola trochu iná. Ferdinand Ďurčanský napokon uznal, že jeho politika zlyhala a ustúpil trochu do úzadia. V ľudáckom tábore sa o slovo hlásila nová generácia. To boli ľudia, ktorí prišli do zahraničia študovať a zastihol ich tam február 1948, alebo dokončili štúdium až v zahraničí, pretože z domu, zväčša ako kstolíckí aktivisti museli ujsť. Politicky sa málo odlišovali od činiteľov slovenského štátu. Vytvárali hnutia, ktoré sa často skladali len z niekoľkých členov. Táto kamufláž sa diala nielen koncom päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, ale do istej miery taký politický profil mal aj Svetový kongres Slovákov, ktorý sa vyhlasoval za miliónovú organizáciu, hoci platiacich členov mal okolo stovky.

Vilém Prečan: Ale predtým vznikla Stála konferencia slovenských demokratických exulantov.

Jozef Špetko: Ja som myslel len na ľudácky exil, Stála konferencia demokratických Slovákov bola pokračovaním najmä Demokratickej strany. Jej činitelia boli bývalí politici Demokratickej strany, ako Lettrich, Kvetko, Frašacký atď.

Vilém Prečan: Frašacký bol katolík?

Jozef Špetko: Frašacký bol jedným z mála katolíkov medzi demokratmi, väčšinou boli protestanti.

Vilém Prečan: Lebo ten slovenský bol výrazne konfesionalne rozdelený.

Jozef Špetko: Orientácia slovenskej politickej kultúry zostala aj po skončení 2. svetovej vojny výrazne konfesionalna.

Vilém Prečan: Ja som vás zarazil pri výklade o Svetovom kongrese Slovákov roku 1972.

Jozef Špetko: To bol pokus pomocou dolárikov Štefana Romana spojiť do jednej organizácie roztrieštenú politickú činnosť hnutí, ktoré nič neznamenali. Robili však šum, vydávali manifesty, hrali sa na veľkých politikov, pisali memorandá. Po novembri '89,

keď delegácie najmä Verejnosti proti násiliu navštívili predstaviteľov Slovákov v Amerike a v Kanade nastalo doma veľké sklamanie. Napokon sa SKS totálne rozšypal,

Vilém Prečan: Kedy sa to takto rozšypalo?

Jozef Špetko: To sa stalo po bratislavskom kongrese Svetového kongresu Slovákov roku 1993.

Vilém Prečan: Narazili jsme na další pojem, k němuž bychom se měli ještě vrátit – československá emigrace, československý exil. Ukazuje se, že tady byly výrazné rozdíly a byly tady i nesmiřitelně odlišné politické programy. Československým exilem nebo československou emigrací se obvykle myslí ta, která byla orientována na udržení československého státu; samozřejmě cílem bylo demokratické Československo, při rovnoprávném vztahu Čechů a Slováků. Důležité je snad říci, že v Radě svobodného Československa nebyli ti politici z české strany, kteří zastávali ideologii čechoslovakismu, to znamená jednotného československého národa. Slávik a Papánek z tohoto důvodu vypadli, protože pro slovenskou demokratickou složku Rady svobodného Československa bylo nepřijatelné sedět v Radě svobodného Československa s lidmi, kteří byli stoupenci čechoslovakistického pojetí. Říkám to správně?

???: Ano. [nesrozumitelné]

Vilém Prečan: Kolega Pernes k tomu chtěl něco říci. Aspoň mě upozorňovali, že se hlásíte o slovo a že ho nedostáváte.

Jiří Pernes: Chtěl bych říci snad jen to, že v Radě svobodného Československa skutečně existovala snaha o dosažení česko-slovenské dohody, ale nepodařilo se jí dosáhnout. Mezi českými a slovenskými představiteli exilu existovalo takové množství třecích ploch, že právě ty způsobovaly, proč Rada svobodného Československa trpěla všemi těmi neduhy a nedostatky, kterými trpěla. Nevím, jestli zvolím správná slova, ale řekl bych, že i v Radě svobodného Československa se pořád projevovala snaha o českou dominanci nad Slováky. Jakkoliv čeští politikové verbálně uznávali existenci svěbytného slovenského národa, nebyli ochotni akceptovat požadavky, s nimiž slovenští členové Rady svobodného Československa vystupovali.

Vladimír Galuška: Mám provokativní otázku, kterou možná přejdeme na další problematiku terminologie a exilu. Rozumím tomu rozdělení, které zde vážení panelisté udělali, tedy politické důvody exilu, vystěhovalectví a další. Zajímalo by mne, jak byste navrhovali, aby se nyní ona zahraniční komunita česká nebo slovenská souhrnně nazývala. Nyní, po změně politických poměrů, poté, co politická emigrace jako by dosáhla svého cíle, ale přesto zůstala v zahraničí. Padlo zde, že termín krajané je každému nepřijemný. Ano, on je na pohled zastaralý. Na druhou stranu je takový termín benigní, nikoho nekádruje. Je sice pravda, že se shodneme na tom, kdo byl asi spíše exulant, kdo byl vystěhovalec, ale toto hodnocení nemusí být objektivní, respektive každý se hodnotí trochu jinak, každý si vždycky trochu přidává toho politického exulantství a ubírá té touhy po lepším životě, takže tyto termíny patrně musí zůstat odlišeny. Ale mění se tyto termíny v době? Mění se s politickým vývojem? A jaká je třeba vaše rada ministerstvu zahraničních věcí, aby nazývalo ty naše „excommunities“, jak správně říkají Američané; Angličané mají zase trochu jiné, „refugee“, něco je útek, velice málo se myslím používá „emigration“, to už spíše „immigrants“, v tom směru jaksi dovnitř, čili přistěhovalectví než vystěhovalectví. Na ministerstvu skutečně máme odbor kulturních a krajanských vztahů, který vlastně finančně přispívá i starokrajanským organizacím, ale snaží se nějak inkorporovat

i moderní organizace, jako je SVU a další. Zajímalo by mne doporučení vás, odborníků, kteří jste o tom mnoho prostudovali, přečetli, anebo kteří to z vlastní zkušenosti zažívají dodnes, jakým souhrnným slovem lze naše zahraniční komunity nazývat.

Vilém Prečan: Pokusíme se tedy na tuto výzvu odpovědět. Profesor Trapl se tím hodně zabýval a teď byl i ve styku a v debatě, snad i v polemice s americkými přáteli, kteří označení „krajané“ vysloveně odmítají.

Miloš Trapl: Já jsem právě na to narazil v mnoha případech v historických materiálech. Zpracovával jsem třeba naše švýcarské krajany, kteří tento pojem používali mnohá desetiletí, od počátku tohoto století až řekněme do roku 1968 naprosto bez problémů. Nazývali se krajané a podobně. Pracovali v rámci spolků; ve Švýcarsku se udržel spolkový život až do současnosti. Nikdy nepřestal, v protikladu k rozpadům mnohých spolků jinde. Dneska ovšem jsou i švýcarští krajané – použijme ten pojem – kterým se už také tento pojem přestal líbit. A to po tolika desetiletích, kdy byl běžně používán. Berou ho jako něco staromódního. A obdobně američtí Češi; především současný předseda SVU, doktor Miroslav Rechcigl je přímo rozrušen pojmem krajané, ten dokonce – a projevilo se to i na kongresu SVU v Olomouci – zásadně žádá, že je třeba říkat američtí Češi, kanadští Češi nebo prostě zahraniční Češi. Tento pojem razí právě on a americko-kanadská skupina to podporuje. Jinak je tomu zřejmě v Jižní Americe, jak uvedl pan profesor Barteček, tam to tak necítí. Ale největší komunita krajanů, tedy v kanadsko-americké části, požaduje nebo chtěla by, aby byla nazývána zahraničními Čechy.

Vilém Prečan: Co na to řeknete vy, pánové?

Jiří Pernes: Rád bych v této souvislosti upozornil ještě na jeden moment, který je pro mne, jako člověka z Moravy, velmi zajímavý. Setkal jsem se s tím, že ve Spojených státech žijí také lidé česky mluvící, kteří se však nepokládají za Čechy, ať jsou to potomci starých přistěhovalců, nebo ti, kdo sami hledali v USA nový domov. Známe jednoho člověka, jmenuje se Tom Hrnčířik, neumí ani slovo česky, ale založil Moravské národní dědictví v USA a vyvíjí činnost v tomto směru. Pro mne jsou i Moravané důležitou součástí česky hovořící komunity v zahraničí a já osobně bych mluvil o Čechách a Moravanech v zahraničí.

Vilém Prečan: A Slováci s tím mají problém?

Jozef Špetko: Osobně sa domnievam, že názov americký Slovák je nesprávne vytvorený. Američania slovenského pôvodu Michael Novák alebo Martina Tiborová píšú o slovenských Američanoch, Slovak Americans. Aj ak si niekto v druhej alebo tretej generácii zachová slovenskú identitu, má slovenské korenen (roots), predovšetkým je Američanom.

Miloš Trapl: Dodal bych, že tento pojem, by naši krajané v Americe – tedy být čeští Američané – také přijímali. To tvrdili aspoň na kongresu SVU. Problém je v tom, že to není obecně užívaný pojem.

Vilém Prečan: Teď paní kolegyně Mandelíčková.

Monika Mandelíčková: Jsem z Univerzity Palackého v Olomouci. Domnívám se, že by se mělo samozřejmě zohledňovat i časové hledisko. Když popisujeme emigrační proces, tak bychom měli opravdu sledovat, jak v daném období nazývala emigrace samu sebe. Mám zkušenost s československými uprchlíky po roce 1948. Mělo by se asi brát v potaz i hledisko hostitelských zemí, jak to zmiňoval pan profesor Prečan. Pokud se týče třeba

Spojených států amerických, domnívám se, že tam opravdu vnímali emigraci z Československa jako politickou emigraci. Je to podloženo i tím, jak se k tomu postavili i v rámci zákonů. Třeba hned v roce 1948, kdy vydali zákon, který vlastně zachraňoval i československé uprchlíky (mimo velkou vlnu dalších politických uprchlíků). V roce 1953 novým zákonem zohledňovali politické hledisko a československé uprchlíky pojímali jako politické uprchlíky.

Ladislav Lajčiak: Som zo Slovenskej národnej knižnice. Šesť rokov som pôsobil ako koordinátor projektu vysokého komisára OSN pre utečencov, v rokoch 1994 až 2000. Jednoznačne sme sa riadili ženevskou konvenciou o utečencoch z roku 1951. Pri vyjasňovaní pojmov by sa táto konvencia mala jednoznačne brať do úvahy; riadia sa ňou tie štáty, ktoré ju podpísali. „Refugee“ je tam definovaný ako ten, ktorý je prenasledovaný v svojej krajine z politických, náboženských, rasových dôvodov. Nie je tam uvádzaná ako dôvod vojna. Je tam tiež termín, ktorý sa tu nepoužíval a mne sa zdá, že by bolo dobre s ním operovať, odídenec. Ten, čo odišiel, odídenec. Nemá žiaden domov.

Ďalej by som chcel upozorniť, abysme registrovali aj tie čísla a takú skutočnosť, že pri sčítaní obyvateľstva Spojených štátov amerických v roku 1990 bol prvýkrát uvedený ako krajina pôvodu aj slovenský pôvod. Prvý raz v histórii k slovenskému pôvodu sa v Spojených štátoch v roku 1990 hlásilo 1,8 milióna ľudí, k českému pôvodu 750 tisíc a k československému pôvodu asi 420 tisíc. Takže tie čísla sú trochu smerodajné aj z pohľadu Spojených štátov. Myslím, že by sa mal ten pôvod brať vážnejšie, nie, že je to tretia generácia, ale ako sa prejaví pri sčítaní, pri tom osobnom prihlásení sa; to by malo byť považované za dôležité.

Miloš Trapl: Já jenom k tomu pojmu, že byl krásný pojem kdysi odběhlec. Odběhlec od lásky synovské.

Jan Rychlík: Dovolil bych si k těm názvům něco říci jako etnolog, ne jako historik. Domnívám se, že tady není možné dojít k žádnému konsenzu, protože onen významový posun vzniká samozřejmě z jiného chápání, jiného pojmosloví všeho, co se týká národa v angličtině a v češtině, potažmo v slovenštině. Víme přece, že angličtina podobně jako francouzština a všechny západní jazyky pojem národ chápe čistě politicky. „Nation“, to není náš národ. V Americe je národ jeden, americký. Když tedy necháme stranou Indiány, resp. že vznikají problémy s Hispánci atd., to znamená, že si vytvořili pojmy Afro-amerians, protože není politicky korektní hovořit o negroes (nebo dokonce o blacks, to se nesmí); stejně tak vznikají Hispanoamericans a analogicky Slovakamericans, Bulgaro-amerians.

A teď jde o to, jak to budeme překládat do češtiny. Čechoameričané, američtí Češi? Je těžko najít přímý ekvivalent, protože v angličtině to má samozřejmě specifický význam. Sám jsem potkal mnoho lidí v Americe, kteří říkali: „I am from Bohemia.“ „I am Bohemian.“ A velmi často to byli sudetští Němci. Protože v té starší generaci samozřejmě oni jaksi ex patriae Bohemia, z Čech v tom územním smyslu, se pokládali za to, pro co nemáme výraz. To musím říci německy, aus Böhmen. [*Hlasy z pléna: Bémáci... Pémáci...*] Myslím tedy, že bychom se neměli starat o to, jak oni sami se budou nazývat, to si musí vyřešit oni mezi sebou; spíš jde o to, co přijmeme za ekvivalent toho, co si zvolí. To je jazyková difference, kde samozřejmě etnický komponent je přítomen v jazyku a nedá se najít přímý ekvivalent k jiným jazykům.

Vilém Prečan: Příslušná komise Senátu Parlamentu České republiky to řeší tak, že každé dva roky pořádá dny zahraničních Čechů. – Aby naše informace byly trochu úplnější, rád bych využil ještě toho, že se kolega Pernes zabýval záhadou, kolik lidí vlastně emigrovalo po roce 1945 do roku 1989 z Československa a jak se stalo, že jedni spočítali 160 tisíc, a druhým vyšlo půl milionu. Mohl byste nám k tomu něco říci?

Jiří Pernes: Pokusím se, i když si nejsem jist, že znám vyčerpávající odpověď. Spíš bych řekl, že jsem procházel materiály československé Státní bezpečnosti a některé studie, které se této problematice věnovaly a na jejich základě jsem dospěl k vlastním závěrům. Ale ty samozřejmě jsou zpochybnitelné a může se o nich diskutovat.

Víme, že odchod Čechů a Slováků za hranice po únoru 1948 byl způsoben politickými změnami, k nimž v republice došlo. Stal se masovou záležitostí, k níž musel nový režim zaujmout stanovisko. Bezprostředně po převratu komunisté hranice uhlídat nemohli, nedokázali, a vzpomínky uprchlíků stejně jako archivní výzkum potvrzují, že moravsko-rakouská či česko-bavorská hranice zůstávaly průchodné nejméně do začátku roku 1950 poměrně volně. Komunističtí funkcionáři možná také v prvních dnech po převzetí moci neměli ani úplně jasno, jak se svými politickými soupeři, které porazili, naloží. Zdá se tomu alespoň nasvědčovat tvrzení Václava Kopeckého, který ve své knize připomíná, že Klement Gottwald vždycky, když mu řekli, že některý z politiků odešel za hranice, se prý smál a říkal, jen je nechte dědky, aspoň jim nebudeme muset vyplácet penzi. Viliam Plevza ve své knize o Gustávu Husákovi píše, že „vtedy boli hranice volné, utiekol kto chcel“. Ale noví vládcové republiky si brzy uvědomili nebezpečí, které z masového útoku vyplývalo a také sovětský tlak působil, že velmi brzy přikročili ke zdokonalování ostrahy státních hranic. Postupně kolem republiky vyrůstala nepřekročitelná zeď z ostnatého drátu, minových polí apod. Vzdor tomu se podařilo uprchnout z vlasti velkému množství osob, jejichž přesný počet není znám.

Ve druhé polovině roku 1948 Státní bezpečnost uváděla, že za hranice odešlo přibližně 10 tisíc československých občanů. V lednu 1953, tedy o pět roků později, již hovořila o 43 037 osobách, o nichž bezpečně věděla, že emigrovaly. A k 1. lednu 1954 se tento údaj zvýšil na 44 198 lidí. Čím dokonalejší překážky na hranicích rostly, tím se počet úspěšných útěků zmenšoval. Přibývalo naopak těch, jimž se odchod za hranice nepodařil. Stávali se obětí provokace, jako byla např. akce Kámen, kterou komunisté organizovali, stávali se obětí vlastní neopatrnosti apod. Lidé volili nejrůznější způsoby, jak pohraniční hlídky oklamat a za překážky se dostat: v září 1951 například projel z nádraží v Aši do Německa celý vlak se 106 cestujícími, z nichž 27 se rozhodlo zůstat za hranicemi, jiní přeplavali některou z pohraničních řek nebo se dostali za hranice pomocí vlastnoručně vyrobeného balonu.

Komunistický režim v Československu se koncem padesátých a v průběhu šedesátých let stabilizoval a stále větší množství občanů s ním spojovalo svůj osud. Rovněž v důsledku toho proud exulantů slábl. O nepřesnosti výkazu osob uprchlých za hranice, jež vedla komunistická tajná policie, svědčí, že zatímco v roce 1954 uváděla, že za hranice odešlo 44 198 osob, ve zprávě vypracované o dvacet let později uváděla počet výrazně menší. Podle ní dokonce během celého dvacetiletí 1948 až 1968 opustilo svoji vlast pouhých 35 783 občanů Československa. Je tedy zřejmé, že policejní údaje z doby před rokem 1970 je třeba přijímat s maximální opatrností.

Nová vlna emigrace začala sovětskou okupací 21. srpna 1968. Odchodu lidí za hranice zpočátku napomáhala solidarita celníků a pohraničnicků. Navíc se v okamžiku vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa nacházelo v západních zemích a v Jugoslávii asi 80 tisíc československých občanů, z nichž se pak téměř polovina neplánovaně v cizině zdržela a nakonec značná část z nich požádala o politický azyl. Proud uprchlíků však postupně slábl, až takřka skončil úplně. Úměrně tomu, jak nová prosovětská politická garnitura přijímala opatření, směřující k opětovné neprodyšnému uzavření státních hranic. Tak dokonale izolovat Československo, jako to komunisté dokázali v padesátých letech, však po roce 1969 Husákovo vedení už nedokázalo. Pořád existovala možnost rekreačních pobytů v Jugoslávii a turistických zájezdů do západních zemí. A lidé ji využívali k odchodu do exilu. Tento trend neklesal. Zatímco v šedesátých letech si lidé dělali iluze o tom, že komunistický režim lze reformovat a byli ochotni s ním spojit svůj osud, v letech sedmdesátých a zejména osmdesátých si to už nemyslel skoro nikdo. A to se projevovalo i v posledním období komunistického režimu v Československu.

Při sledování emigrace z Československa po roce 1968 a při evidování počtu uprchlíků v této době je policejní přístup už jiný, než byl ve dvaceti letech po roce 1948. Je soustavný a systematický a – řekl bych – velmi pečlivý. Podle policejních údajů se počet osob odcházejících do exilu soustavně zvyšoval od roku 1977. Tento fakt lze dát do přímé souvislosti s vystoupením Charty 77, kdy jednak dostala průchod dlouho tajená nespokojenost lidí s režimem, a pak také s tím, že policie začala některé vybrané skupiny osob k odchodu do ciziny přímo nutit, případně jim bránila v návratu. Do exilu ovšem odcházely nejen osoby domácímu režimu nepohodlné. Naopak i lidé, kteří se politicky neangažovali a navenek vzorně plnili své povinnosti vůči státu, se pořád častěji rozhodli pro odchod za hranice. A když k němu z nějakého důvodu nemohli využít cesty do zahraničí, ať již turistické nebo služební, volili nejednou způsoby dramatické a nebezpečné. Právě v osmdesátých letech došlo k pokusům proniknout za dráty po vedení vysokého napětí při použití závěsného kluzáku s pomocným motorem, objevily se nejrůznější balony a létadla vlastní konstrukce, stejně jako rogal. Lidé se pokoušeli prorazit hraniční uzávěry těžkými a dokonce přímo obrněnými vozidly, která si doma vyrobili, a neváhali dokonce ani sáhnout k únosům rukojmí či letadel. Mezi uprchlíky, kteří v západních státech právě v této době žádali o politický azyl, se už neobjevovali jen lidé stojící v odporu proti komunistické totalitě. Stále častěji se mezi nimi objevují členové KSČ a dokonce její funkcionáři, případně další veřejní činitelé. Policejní zpráva uvádí, že mezi těmi, kdo uprchli za hranice v roce 1979, byl aktivista okresního výboru KSČ, člen městského štábu Lidových milicí při městském výboru KSČ, předsedkyně obvodního soudu, úřednice federálního ministerstva zahraničních věcí, posluchač Vysoké školy vojenské atd. Tedy všechno osoby, které by měly být politicky spolehlivé či prověřené. Pro režim bylo stejně málo lichotivou skutečností, že mezi emigranty se objevovalo pořád více dělníků, kteří podle oficiální propagandy měli být jeho oporou. V roce 1979 tvořili dělníci 42 % celkového počtu emigrantů z Československa. Zpráva kolegia ministra vnitra Československé socialistické republiky z 11. března 1988 uvádí, že „počty nedovolené emigrace zůstávají v posledních letech kolem pěti tisíc ročně. Přičemž k nedovolené emigraci je nutno připočítat i emigraci legální, tedy vystěhovávání. Ročně se vystěhovává cca 2500 československých občanů.“ To dohromady dělalo podle jejich údajů sedm a půl tisíc obyvatel. Komunistická policie ve svých materiálech uváděla, že od komunistického

převratu v únoru 1948 do roku 1987 opustilo Československo 172 659 lidí. Z toho od srpna 1968 větší část tohoto počtu, 136 876. Rokem 1987 pokusy o odchod do emigrace ovšem nekončily. Pokračovaly vlastně až do pádu komunistického režimu v závěru roku 1989. Počet uprchlíků z Československa je tedy pochopitelně vyšší, než uvádí citovaná policejní zpráva. Zatímco údaje o uprchlících v letech 1948 až 1968 je třeba brát s rezervou a chápat je jako čísla podhodnocená, lze počty těch, kdož odešli do exilu po roce 1968, brát jako čísla podle mého názoru poměrně přesná.

Vedle údajů komunistické policie ovšem existují rovněž odhady jiné. Například švýcarská socioložka českého původu Libuše Paukertová odhaduje, že od roku 1947 do roku 1991 odešlo z Československa do exilu 578 až 597 tisíc lidí. Jsem ovšem toho názoru, že její tvrzení je druhou krajností a uváděný počet je aspoň stoprocentně nadsazen. Při strážlivém hodnocení všech rozporuplných údajů a dat, která máme k dispozici, se domnívám, že celkový lze odhadnout, že za 40 let komunistické vlády odešlo z Československa do exilu kolem dvou set tisíc lidí. Převážně šlo o lidi podnikavé, odvážné a ochotné riskovat. Většina z nich ve svých nových domovech uspěla a do staré vlasti se již vrátit nechtěli. Český a taky slovenský národ tím utrpěl nepochybně velkou ztrátu, která přispěla k jejich formování do současné podoby. Pan profesor Mojmir Povolný, poslední předseda Rady svobodného Československa, to nazývá dekapitací českého národa. Myslím si, že je to docela výstižné.

Vilém Prečan: Chcete k tomu říci něco, kolegové?

Josef Špetko: Až na to, že odešli aj pracovníci ŠtB, Frolík, Bitman atd. Takže ten okruh zájemců o emigrování bol d'aleko širší.

Vilém Prečan: Vzpomínám si, co nám kdysi vyprávěl Ivan Medek, který pracoval v uprchlickém táboře v Treiskirchenu v Rakousku a vedl rozhovory s čerstvými uprchlíky. Byl mezi nimi také jeden esenbák i v uniformě a jeden hluchoněmý. Někdy až bizarní případy. Chtěl bych něco podotknout k počtům poučlivých uprchlíků z Československa. V elaborátu o stavu poučlivé emigrace, který byl vypracován v britském ministerstvu zahraničí na podzim 1949, se uvádí číslo asi 24 tisíc lidí. Vychází z dosti přesných údajů, které dostali z jednotlivých zemí, v Německu bylo tehdy asi 12 tisíc uprchlíků, z toho šest tisíc v táborech, a šest tisíc takzvaně svobodných, neregistrovaných. V Británii asi dva tisíce. Tady jsme slyšeli jeden údaj, z kterého bychom mohli vyvodit jednu otázku. Ať už byl celkový počet emigrantů za 41 let 170 tisíc nebo 200 tisíc, posrpnových bylo určitě 130 tisíc. Co přinesl příchod těchto lidí do emigrace, z nichž velká část měla za sebou 20 let života v socialistickém Československu. Anebo, jestliže zkoumáme otázku vztahu exilu a domova nebo emigrace a domova, co se tu změnilo na tomto vztahu nebo co přinesla nového posrpnová emigrace. To je otázka postavená panelistům a otázka postavená plénu. Kdo chce začít?

Miloš Trapl: Pokud jde o tuto otázku vůbec, ještě bych se vrátil k období po roce 1948, protože tehdy byl vztah k domovu velmi složitý. Spojení bylo nesmírně narušeno, nějaké dopisy a telefonáty, o nichž snad tady zaznělo, byly pak vždycky příčinou procesů a podobných momentů. Sám vzpomínám na proces v Opavě ještě v roce 1965; jistý pán, nějaký skladník katolicky zaměřený, psal dopisy Petru Zenklovi apod. a dostal za to osm let vězení. Jenom za to, že posílal ty dopisy. To bylo ještě v šedesátých letech. V padesátých letech to bylo daleko horší. A přece jen bych nesouhlasil ještě s jednou věcí, že hranice byly až zas tak otevřené. Proti tomu máme tisíce lidí, kteří byli zavřeni

při pokusech o útěk a někteří dlouhodobě potom věznění. Nemluvě o internacích Šrámk a Hály; honba po nich byla mimořádná, to byl specifický případ. Ale řekněme řadoví orlové a různé podobné skupiny, které se pokusily utéci, dopadly špatně. Adolf Procházka měl ohromné štěstí, protože napřed nevěděli, kdo to je; když ho pak přišli zatknout, tak už našli jenom jeho manželku, která však měla jméno Koželuhová, tak ji nechali utéci také.

Takových případů bylo víc a generál Pavel jako pracovník ministerstva vnitra byl přímo člověkem, který se snažil hledat cesty, jak útky co nejvíce omezit a znesnadnit. Až do té doby, kdy byl sám zavřen, apod. Ale v počáteční éře právě on a jeho podřízení skutečně tady vytvářeli a hledali nástroje, jak hranice co nejvíce zablokovat. Takže ony řeči Kopeckého, to byly jenom čisté fráze. Ve skutečnosti komunistické vedení nemělo zájem, aby někdo utekl. To je jedna věc, na to máme také doklady.

Ale teď k tomu domovu. Po únoru skutečně vztah mezi domovem a emigrací byl velmi narušen. Jediné, co ze zahraničního rozhlasu člověk se mohl vůbec dovědět, že existuje nějaká Rada svobodného Československa. Pokud o ní psal někdy komunistický tisk, tak takovým zesměšňujícím a nepřátelským způsobem, že se z toho skutečně nedalo nějaké jádro vybrat. Když začala vysílat Svobodná Evropa – od května 1951 – bylo těch informací přece jenom více. Zároveň však pro mě osobně a mé nejbližší okolí, co jsme měli názory společně, se s tím nedalo veřejně vystupovat. Na druhé straně pro nás byla radost, že vzniklo nějaké zahraniční zastoupení, že má Československo reprezentaci. Proto měla podle mě právě pro domov Rada svobodného Československa větší význam než pro exil. Rovněž vzpomínám, jak jsem byl nešťastný, když jsem slyšel, že vznikl Národní výbor, tedy že došlo v jednapadesátém roce k rozštěpení. Na to se doma reagovalo: „Proč se ti blbci hádají?“ A úplně mě nadchlo, když jsem slyšel, že na prvním jednání naší emigrace, v Londýně, se hádali o to, jestli po pádu komunistického režimu má být povolena komunistická strana nebo ne. A ty hádky trvaly několik dní. A doma se to pocíťovalo, že není daleko pád komunistického režimu. Spory v exilu často byly naprosto nesmyslné; například ty výčitky, co vyprovokovala takzvaná košická klika. To působilo velmi nepřívětivě. Ale doma jsme o těch hádkách naštěstí moc nevěděli a považovali jsme exil za naše zastoupení a pozitivně jsme vnímali, že se snaží protikomunisticky vystupovat.

Něco jiného bylo po roce 1968, kdy množství exulantů bylo větší, jejich skladba byla mnohem rozmanitější a zároveň kontakty s domovem byly intenzivnější. Avšak do helsinské konference, do roku 1975, byly kontakty mnohem nebezpečnější než poté. Domnívám se, že do helsinské konference nemohlo vzniknout něco takového, jako byla Charta 77. V té době by byli opravdu všichni pozavíráni dříve, než by nějaké prohlášení navenek vůbec mohli vydat. To je aspoň můj názor.

Vilém Prečan: Exil a domov do srpna a po srpnu.

Jozef Špetko: Na to treba celkove povedať, že vzťah domova k exilu v československých pomeroch bol oveľa horší, ako bol vzťah Maďarov voči svojmu exilu, ako bol vzťah Poliakov voči svojmu exilu a iných. Myslím si, že sme mali ďaleko najhoršie problémy, napríklad pre skontaktovanie sa s domácimi pomermi, s domácimi ľuďmi atď., pretože sa kládli všemožné prostriedky proti tomu. Ale na druhej strane, keď porovnáam, k akým únosom a k akým atentátom a k akým všelijakým takýmto represívnym opatreniam

zo strany komunistického režimu došlo u iných exilov, v tomto smere zasa bola situácia československého exilu lepšia.

Boli samozrejme únosy, boli aj atentáty, Matúš Černák atď., ale na druhej strane ich bolo menej a boli menej zákerné. Vie sa aj o tom, že mnohé projekty vznikli v Štátnej bezpečnosti, ale neboli realizované. Že sa zľakli, že by to narobilo nejaké politické škody. Aj konkrétnejšie k problému s atentátmi: napríklad keď v januári 1981 urobili atentát na Slobodnú Európu, tak zhodou okolností to bolo práve v kridle, kde sme sídlili, kde sme pracovali. Ukázalo sa však, že zámer nebol taký, zničiť československé oddelenie, zámer bol zničiť celú rozhlasovú budovu, a to tým, že mala po výbuchu sadnúť. Jednak vyradiť strojné zariadenie, pomocou ktorého sa vysielala; to sa jim nepodarilo, podarilo sa jim zničiť iba telefónne vedenie, telekomunikácie; a jednak sa proste rátať s tým, že celá budova sa nejakou zrúti. To sa proti očakávaniu atentátnikov nestalo. Bomba bola síce položená presne, teda do vchodu, lebo nad tým bol takzvaný controlroom, z ktorého sa vysielalo. Ale budova jako celok sa nezrútila, konštrukčné časti nečakane vzdorovali a zoslabili výbuch.

Vilém Prečan: Položil jsem otázku: exil a domov. Pod pojmem „domov“ nemám na mysli komunistický stát, ale opozici, disident, jde tedy o dvě sféry antitotalitní rezistence. Tu, co byla v zahraničí, a tu, co byla v zemi. Můžeme říct, že možnosti politického působení emigrace do vlasti byly v padesátých a šedesátých letech obtížnější než v letech sedmdesátých a osmdesátých? To snad můžeme. A teď, z jakých důvodů? Lze vyslovit domněnku, že tady byly dvě příčiny. Jednak že se, zejména v padesátých letech, režimu podařilo udělat hodně hluboký příkop mezi „domovem“ a politickou emigrací, izolovat lidi v Československu, a že – za druhé – vzhledem ke smýšlení obyvatelstva a konsenzu, který tady byl mezi velkou částí obyvatelstva a režimem, exil neměl takové možnosti působení, respektive nenarážel na dosti otevřené uši. Co si o tom myslíte, pane Pernesi?

Jiří Pernes: Ano, souhlasím s tím, co říkáte. Na rozdíl od zde nepřítomného docenta Kaplana se domnívám, že komunistický režim v Československu neprocházal politickou a ekonomickou krizí od roku 1953 do roku 1957, jak on tvrdí. Na základě studia jsem dospěl k závěru, že komunistický režim dokázal krizi, kterou trpěl počátkem padesátých let, překonat právě v roce 1953 a pak se jeho situace stabilizovala. A to se projevilo podle mého názoru také ve vztahu k československému exilu. Pokusím se to dokázat konkrétním příkladem. Lidové bouře a stávky, které v Československu propukly po měnové reformě v létě 1953, inspirovaly československý exil a vedení Svobodné Evropy k tomu, že daly dohromady akci, kterou nazvaly Československá lidová opozice. Exil spolu s vedením Svobodné Evropy formuloval 10 požadavků Československé lidové opozice, které se tiskly buďto na samostatných letáčích nebo můžeme říct v periodiku, které se jmenovalo Svobodná Evropa a které západní zpravodajské služby rozšiřovaly do Československa. Protože tehdy už, jak říkal profesor Trapl, a to jsem netvrdil, že hranice byly pořád otevřené, jenom po převratu v únoru 1948, tak tehdy už hranice byly neprodyšně uzavřené, a proto je sem nemohly dostat jinak než pomocí balonů. Tak do Československa létaly balony a shazovaly letáky s požadavky Československé lidové opozice. A je tragikomické, když čteme třeba teď vydané projevy Ferdinanda Peroutky, které pronášel na vlnách Svobodné Evropy. Říká v nich, že to desatero svobodného Československa je všudypřítomné, tvrdí, že desítka, která charakterizuje deset požadavků lidové opozice, je všude, že desítku najdeme nakreslenou na dveřích národního výboru, že na ulici stojí tribuna, z které komunističtí funkcionáři mají mluvit k lidu, ale zespodu je

namalovaná desítka. Že na náměstích československých měst se páli hromady letáků Svobodné Evropy s požadavky Československé lidové opozice. A to byl nesmysl, to bylo jen jeho zbožné přání. Československá lidová opozice jako výtvar československého exilu byla naprosto bezzubá, lidi neoslovila, a naopak bych řekl, že v druhé polovině padesátých let došlo k jakémusi souznění československého obyvatelstva, a zejména v šedesátých letech to bylo patrné, s komunistickým režimem. Takže v padesátých a šedesátých letech, jak jste se pane Prečane ptal, podle mého názoru exil nedokázal oslovit československou veřejnost.

Vilém Prečan: Zdaleka jsme se nedostali ke všem otázkám, ale ukázalo se, jak je tato debata potřebná i jak velký je potenciál zájmu a stále se rozšiřujících a prohlubujících znalostí o exilu. Jsme v polovici semináře, odpoledne přinese několik referátů a možnost diskuse rovněž k nim.

EXIL SÁM O SOBĚ

Stanislav Brouček

Nápad realizovat projekt s názvem „Exil sám o sobě“ vznikl při pořádání sympozia v roce 2000.¹ V diskusi s A. Měšťanem jsme došli k závěru, že literatura vztahující se k exilu včetně samotných exilových autorů se takřka nezabývá tím, co bychom mohli pojmenovat *způsobem života v exilu*, emigraci resp. pobytem člověka po přesídlení z českého do jinoetnického prostředí. Dosavadní suma autentických i zpětných reflexí prožitků české emigrace 20. století je podstatně menší než faktografie o politických, kulturních a jiných veřejných aktivitách příslušníků českého exilu. Během řešení projektu bohužel prof. Měšťan vážně onemocněl a v roce 2004 zemřel. Jeho práci v německy mluvícím terénu převzal exilový spisovatel Jaroslav Marek-Vejvoda.

Posláním projektu bylo shromážďování autenticky zachycených ústních výpovědí o životním příběhu českého exulanta ve druhé polovině 20. století a sběr dalších doprovodných materiálů, ukládaných v knihovně Libri Prohibiti, kterou vede Jiří Grunto-
rád, další spolupracovník na úkolu.

Metodicky se tříletá práce na projektu orientovala do těchto oblastí:

1. *Terénní výzkum.* V určených zemích (Kanada, USA, Brazílie, JAR, Austrálie, Francie, Švýcarsko, Holandsko, Německo, Švédsko, Rakousko a jednotlivé rozhovory z dalších zemí) byli vytipováni a kontaktováni jednotlivci a krajanské organizace.

2. *Zpracování výsledků terénního výzkumu.* Přestože podstatné části rozhovorů s exulanty a krajany předcházela příprava, v níž byly vysvětleny záměry projektu, byl kladen důraz na spontánnost projevu a bezprostřední atmosféru vyprávění životního příběhu. Tento fakt způsoboval značné obtíže jednak při prvním přepisu zvukové podoby rozhovoru do její písemné varianty a pak v následné několikafázové úpravě psaného textu, tak aby se text dal použít k případnému publikování. Pro další využívání celého souboru získaných rozhovorů o životním příběhu krajanů jsou tak k dispozici:

– *autentický zvukový* (případně video) záznam;

– *dvě varianty* jeho písemné podoby (*první* kopíruje zvukový záznam bez opakujících slov, nadbytečných výrazů apod. a *druhá* obsahuje základní jazykovou a stylistickou úpravu v duchu individuality respondentova projevu).

3. *Následné využívání souboru životních příběhů krajanů a dalších materiálů.* Soubor dokumentů je *otevřeným systémem*, který bude správcem tohoto souboru doplňován jednak prostým rozšiřováním o další respondenty a pak přiřazováním nových infor-

¹ Viz publikaci z tohoto sympozia: BROUČEK, S. – HRUBÝ, K. – MĚŠŤAN, A. (eds.): Emigrace a exil jako způsob života. II. Sympozium O českém vystěholectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, Praha 2001.

mací k již zaznamenaným interview: například MVDr. Miloš Ondrášek z Melbourne je autorem publikace o sobě, napsal heslo Češi v Austrálii do australské encyklopedie a několik příspěvků o emigraci, připravuje další, má řadu dokumentů o imigraci do Austrálie, jeho písemná pozůstalost bude uložena v Libri prohibiti. To znamená, že jeho životní příběh bude propojen s dalšími dokumenty a faktografií prostřednictvím databáze v dalším projektu Krajané ve světě. Podobně tomu bude i v dalších případech.

Nepublikované výstupy projektu

- Přepsané soubory rozhovorů.
- Videozáznamy o interviewovaných osobnostech.
- Fotodokumentace interviewovaných osobností.
- Shromážděné dokumenty sebrané během výzkumu a uložené v Libri prohibiti.

Jedná se mj. také krajanské tiskoviny (například): Náš domov (Kanada), Nový domov (Texas), Svobodné Československo (Chicago), Denní hlasatel (Chicago), Nový svět (Ohio), Český Odd Fellow (Illinois), Hlas domova (Melbourne), Integral (SNR – 1949), Hlas exilu (SNR), Vlast (Nový Zéland), Našim v Exilu (Francie), Naše noviny (Velká Británie, 2. svět. válka) atd. Některé dokumenty o exilové a krajanské činnosti zasílají respondenti dodatečně například jako ohlasy na seriál *Odcházeli, aby...* uveřejňovaný v Českých listech nebo k jinému publikování paměti jejich předků.

Hlavní publikované výstupy projektu

- Brouček S.: *Kandidáti další existence*. Praha 2004
- Týž: *seriál Odcházeli, aby... České listy (od č. 5, 2004 do současnosti)*.

K možnostem využití sebraných materiálů

Význam rozhovorů krajanů o životním příběhu spočívá v několika rovinách. Jsou důležité pro soudobou historii nebo pro etnologa. Největší jejich přínos a obohacení poznatků problematiky migrací lze spatřovat v intenzivním prožitku respondentů vlastních zkušeností z přesídlení do jinoetnického prostředí. Každý respondent si může dovolit koncipovat strukturu svého vlastního příběhu na pozadí pověstného „kdyby“, s nímž historik nepracuje. Profesionál pracuje s fakty, jakkoli může být jejich verifikace subjektivní záležitostí, neptá se v interpretaci skutečnosti na to, jak by sled událostí probíhal „kdyby“ se bývalo bylo nestalo to významné, co odstartovalo vývoj tím v žité realitě sledovatelným způsobem. Interpretace profesionála je jasná.

Respondent vyprávějící svůj životní příběh velmi často porovnává vlastní prožitou realitu s pravděpodobnými situacemi, které by jej mohly potkat, kdyby se bývalo nestalo to významné, co se v jeho případě právě událo. Klíčovou událost pak vidí ve faktu samotné emigrace nebo útěku přes hranice. Respondent je v podobné roli interpretátora dějů jako profesionál. Jenže si může na rozdíl od profesionála dovolit svou interpretaci založit na onom „kdyby“. Konstrukce reálného příběhu na pozadí pravděpodobných událostí s podmínkou „kdyby“ dostává zvláštní význam právě v případech exulantů a emigrantů. Podstatou je tak porovnání životních šancí člověka po přesídlení (emigraci) s pravděpodobnými výsledky, kdyby býval zůstat doma. Přítomnost onoho „kdyby“ je

nedílnou součástí jeho vědomí a v některých případech se jedná o *životní jistotu*: lidé vypovídají o tom, že kdyby byli zůstali, osobnostně by se tolik nezhodnotili, nepoznali ze světa to, co poznali; naopak kdyby zůstali, tak by to znamenalo pronásledování, strádání, živoření, vnitřní devastaci atd. Porovnání pozitiv a ztrát je tak důležitou součástí většiny rozhovorů a bude významným článkem i následných rozborů.

V obecné rovině můžeme shrnout význam zaznamenaných interview v těchto základních rysech:

1. Respondenti (zahraniční Češi) ve své většině dovedou pochopit situaci, v níž se jejich příbuzní, přátelé a známí ocitli v českých zemích před rokem 1989 i po tomto roce. Snaží se respektovat zásadu neodsuzovat nikoho za jednání v situaci, v níž se sami nikdy neocitli.
2. Většinově prožili svobodu a považují získané návyky života člověka ve svobodě za největší hodnotu své nové existence.
3. S pocitem svobody souvisí prožitek vlastní vrcholné zodpovědnosti za vlastní kariéru, vlastní život a život svých blízkých. Spolehají se na vlastní síly a dovednosti. Rozhodují se svobodně a volně, ale se vší zodpovědností.
4. Mezi krajaný se také objevují názory, z nichž je patrné, že považují současnou společenskou a politickou realitu za příliš spojenou s totalitními praktikami z let 1948–1989. Reagují až s vysokou mírou podrážděnosti na projevy české politiky, na stav pozorované společenské reality ze zkušenosti svých návštěv rodné země za posledních patnáct let.
5. Češství, český jazyk, česká kultura pro ně přesto představují většinou silná citová pouta. Život ve svobodnějších podmínkách liberálních společností a potřeba orientovat se v každodenním životě na zvládání praktických činností bez sentimentu a vedlejších projevů pro efekt vůči lokálnímu okolí třeba z ideologické přetvářky je velmi často obrácí k idealizaci prostředí a kultury, z níž vzešli. Když se s tímto ideálem při svých návštěvách neshledávají, obracejí se ke kritikám praktik bývalého režimu, které podle nich dosud ovládají interpersonální vztahy současného českého veřejného života.
6. Z vlastností, které vyzvedávají jako zisky z pobytu v emigraci, lze jmenovat především *vztah k realitě* – vyjadřují se, že neměli potřebu lhát, přetvařovat se, že se naučili jednat přímo.
7. Jejich poměr k rodné zemi a její současné společnosti je proto variován několika aspekty. Mají hodnotu reálných zkušeností s vlastní emigrací a s prožitky emigrace ostatních Čechů, které poznali. Jejich úroveň je ovlivněna intelektuální a vzdělanostní výbavou každého z nich. Vedle toho se jejich vztah k původnímu domovu také zakládá na charakterových a osobnostních vlastnostech. Paleta vztahů k vlasti se proto rozprostírá od jednoznačně kladných, to znamená vstřícných, projevů až po jasný opak, který se rovná často prosté pomluvě nebo nadávce.
8. Navzdory všem odlišnostem a variantám projevů krajanů vůči současné společnosti České republiky, by mělo platit minimálně ze studijních důvodů, že zahraniční Češi tvoří jeden celek, z něhož nejsou žádní jednotlivci předem vyčleňováni.

K některých speciálním tématům, která souvisejí s možnostmi současných a následných interpretací zaznamenaných textů:

– *vztah k místní politické situaci*: Například starší muž v.v. v Sydney volí liberály a nikoli labouristy. Společenský systém mu však v mnohém vadí. Vidí jeho nedokonalost především v tom, že si lidé zvykli žít na dluh, na splátky mají auto, dům, atd. Tímto způsobem se stávají závislí na systému a musí z vlastních existenčních potřeb takový politický systém volit. Musí mít jisté a stále zaměstnání, nemohou riskovat jeho ztrátu, protože by nemohli splácet své dluhy. Člověk je podle jeho názoru kontrolován systémem, jako byl kontrolován v komunistickém totalitním systému.

– *k charakteristice české imigrace*: Starší muž, který dobře poznal krajanskou komunitu od počátku padesátých let v Sydney poznamenává, že přátelské a kamarádské vztahy se odehrávají většinou na úrovni téhož etnika. Většinou má každý 2–3 kamarády a několik desítek známých. Tento fakt narážel bývalému režimu v ČSR, aby mohl krajany pomocí konfidentů sledovat. Podle jeho zkušenosti s emigrací z padesátých let každý zahraniční Čech může být špiónem, agentem. Sám odhaduje, že mezi krajany v Sydney je aspoň stovka lidí, na jejichž emigraci se nabalilo nějaké poslání většinou iniciované bývalým režimem v Československu.

Vzhledem k poměrně velkému množství témat, která přináší soubory interview a další záznamy z terénu, se předkládaný materiál stává „pramenem“ orální historie českého exilu a emigrace ve druhé polovině 20. století. Jeho interpretace se bude ubírat cestou biografii jednotlivých osob, dále se bude zabírat rozbořením krajanské situace v jednotlivých lokalitách a zemích světa. Výsledkem projektu jsou autentická svědectví lidí, kteří z vlastních zážitků a zkušeností zhodnocují svá životní rozhodnutí, vykonaná pod různou intenzitou politického a společenského tlaku. V každém rozhovoru můžeme objevit hlavní ideu, hlavní životní poselství osobnosti. Jedná se o velkou škálu osudů lidí od těch hyperaktivních, kteří celý život v exilu stále něco organizovali a byli veřejně činní, dále přes cílevědomé budovatele vlastní kariéry, neboť máme v našem výběru úspěšné bankéře, spisovatele, diplomaty, univerzitní profesory, výtvarné umělce a podobně, až po osudy založené na trpělivém zvládání každodenních starostí.

Vyprávění zahraničních Čechů o jejich životním příběhu sice registruje základní etapy osobnostního vývoje každého z nich, dotýká se výrazně i jejich soukromí, ale zároveň registruje v minulosti prožitou objektivní realitu. Tato realita, reálná faktografie, je seřazena pod úhlem současného pohledu zpět u každého jednotlivce. Její dokumentační hodnota se vztahuje k již prožitým událostem. Ale poselství, které každá osoba svým vyprávěním sděluje, míří do současnosti. Uvědomujeme si, že vyprávění životního příběhu je subjektivní a zároveň aktuální interpretací prožité reality každého respondenta. Tento záznam životního příběhu se pak pokoušíme interpretovat a srovnávat v kontextu dalších příběhů. Takže výsledek, výsledná analýza celého projektu, bude naší interpretací mnoha desítek subjektivních vlastních interpretací respondentů, od nichž shromážděné texty pocházejí.

Jedním ze závažných témat ve výpovědích zahraničních Čechů je, kdo z nich se považuje za exulanta nebo emigranta nebo spíše se kloní k odpolitizovanému pojmenování a raději by se viděl v kategorii zahraničního Čecha. Nechybí samozřejmě postoje, které bychom mohli zahrnout do čtvrté speciální skupiny a které nesouhlasí s třemi frekventovanými děleními (*exulant, emigrant, zahraniční Čech*). Tito respondenti buď po-

žují taková dělení za dávno překonanou politickou konstrukci nebo vůbec problém emigrace z existenciálních důvodů ignorují. Mají za to, že fakt vrození jejich individua do českého etnika je pouhou náhodou, na níž neměli praždný vliv. Naopak to, že se rozhodli vědomě a svobodně například pro přesídlení do Kanady, je racionální fakt jejich vlastní reality, na níž se aktivně podíleli a s níž se plně ztotožňují.

Sami zahraniční Češi, jako aktivní podílčníci na tomto fenoménu, ovšem mohou uplatnit zcela originální subjektivní kritéria při hodnocení konkrétních jednotlivců, zda jsou exulanti, nebo dokonce uvádět důvody, proč ti druzí přestali být podle jejich hledisek příslušníky exilu. Například jeden z takových názorů pronesl muž, který odešel do exilu v září 1949 přes lágry v Německu a několikaletý pobyt ve Švýcarsku a USA, z něhož se vrátil v roce 1990, ačkoli dál trvale bydlí mimo území České republiky a sem dojíždí několikrát do roka. Nedávno mi při jednom z rozhovorů řekl, že mu je upřímně líto, když se dozvídá, že někteří exulanti orientovali svůj vztah k domovu především na restituční nároky. On jejich oprávněnost k takovým požadavkům nezpochybňuje. Má však výhrady k těm, kteří odešli ve stejné době jako on a které navíc osobně poznal a jejichž politické názory jsou identické s jeho, a stejně jako jeho samotného, tak i tyto lidi přivedly právě shodné politické postoje do exilu. Podstata jeho úžasu spočívá v tom, že tyto lidi demonstrováním nezájmu spolupodílet se na vývoji společnosti v České republice po roce 1990 se vlastně dobrovolně zřikají své minulosti, svého exulantství.

Tento opět zcela krajní příklad uvádím hlavně proto, neboť naznačuje, že exil může být nejen záležitost politických postojů především v době pobytu v zahraničí, ale že může být také chápán jako *permanentní* vztah k politickému a společenskému dění původního domova. To znamená, že vztah k původnímu domovu, vlasti, prochází čtyřmi fázemi, čtyřmi stupni, časově na sebe navazujícího vývoje:

1. v době před emigrací,
2. ve fázi příprav a odchodu za hranice,
3. při adaptačním procesu v jiném jazykovém a kulturním prostředí,
4. v době změněných politických podmínek ve prospěch bezproblémového návratu. Role exilu či exulanta tak trvá i dnes.

Nepochybně bude důležité srovnávat, jak se uplatňování těchto kategorií migrantů *vystěhovalci, emigranti, exulanti* projevovalo v dobovém exilovém tisku. Uvedu jeden malý příklad, týkající periodik vydávaných po roce 1948 ve Francii: zatímco Stránského *Svobodný zítřek* důsledně používá exil, časopis *Návrat* Heleny Koželuhové používá termíny exil i emigrace. Přitom termín emigrace se vyskytuje téměř výhradně ve vztahu k *osudu jednotlivce* v cizím prostředí, to znamená, že termín emigrace se prezentuje při řešení praktických stránek adaptace po přesídlení, a termín exil má zahrnovat nové aktuální definování vztahu emigranta k domovu, to znamená jeho úsilí za změnu poměrů ve vlasti. Zdá se na první pohled, že definování dnešní je odlišné od dobového (resp. po r. 1948). Dnes tyto dva termíny (emigrace a exil) představují i dva odlišné pojmy s ohledem na *motiv odchodu*. Tehdy po roce 1948 se jednalo o vyjádření časové posloupnosti, kterou můžeme postihnout následující zkratkou: ten, kdo uprchl přes hranice, byl uprchlík-emigrant. Emigrant v cizině usilující o změnu poměrů ve vlasti se stával exulantem. Lze tak jen usuzovat z užívání těchto termínů, neboť přímé aktuální dobové

definování bude asi chybět. V žádném případě se nejednalo o známkování, třídění migrace podle kvality nebo zásluh.

Naše suma více jak dvou stovek rozhovorů sice teprve čeká na svou finální analýzu, můžeme ale při této příležitosti některá témata zmínit už dnes. Například se jasně ukazuje, že reflexe způsobu života české emigrace je zvláštní individuální kombinací dvou hlavních součástí: první součástí je deklarovaná konstrukce o smyslu emigrace a existence v jinokulturním prostředí pro příslušníka českého etnika a daného respondenta zvláště, druhou pak je prezentace každodenní reality. Obě součásti se prolínají, zapadají do sebe a zároveň si ale mohou protiřečit. Existují také výrazné individuální rozdíly. Například jeden respondent se drží naprosto věcného konstatování faktů, jiný má potřebu obhajovat poslání a smysl exilu nebo vlastní emigrace.

Neméně závažným úhlem pohledu na identitu zahraničního Čecha ve vztahu k pramenům subjektivní povahy je interpretace tří úrovní proměn individuálních postojů po přesídlení:

1. První úroveň představuje získávání nových osobnostních kvalit, které mohou být spojeny s proměnou norem chování, získáním různých dovedností, vzdělání, osvojení jednoho nebo několika jazyků apod.

2. Druhou úroveň je posun nebo proměna role člověka v komunálním prostředí. Jiná situace samozřejmě nastává pro Čecha, který odešel do Brazílie, a jiná pro toho, kdo se usadil ve Vídni. Přesto každý z nich prodělává posun, který buď explicitně formuluje nebo jej lze z různých projevů a postojů interpretovat.

3. Třetí výraznou úroveň je proměňující se nebo vyvíjející se vztah k centrální moci, zahrnující respekt vůči zákonům, stav občanské společnosti, v níž se adaptoval apod.

Češi v cizině představují jednak celkem velký soubor jednotlivců a skupin usídlených po celém světě. Dalším výrazným faktorem jejich existence je, že se za hranice své vlasti dostali v různých historických dobách a za různých společenských a politických okolností. Nevykazují takřka žádný atribut, z něhož bychom mohli soudit, že se jedná o reálně fungující společenství. Přesto jsou poměrně lákavým tématem pro různé vědní disciplíny: historii počínaje, přes politologii, sociologii, dějiny literatury a například etnologii konče. Svým pobytem v jinoetnickém prostředí konfrontují život české společnosti z mnoha stránek a lákají pestrostí svých individuálních osudů.

Vzrušující obsah české emigrace však zahrnuje mnohé známé a méně známé problémy, které často proměňují přitažlivost tématu v zapeklité martyrium. Jednou z takových oblastí je otázka, jak nakládat s autobiografickými texty Čechů žijících v cizině. Přitom autobiografickým textem mohou být všechna media zaznamenávající mluvené a psané slovo. Provenience takového textu bývá tím pádem taktéž velmi rozdílná. Může totiž vzniknout z vůle autora a dokonce s úmyslem, aby jeho sdělení bylo záznamem adresně určeným pro určitý okruh čtenářstva až po záměr být literárním dílem. Vedle toho máme k dispozici celou řadu dalších textů, které vznikaly jako dopisy, deníky, poznámky, rozhovory apod.

Stojí tak před námi potřeba třídit takové texty podle různých hledisek a okolností, abychom byli s to posoudit jejich vypovídací hodnotu. Právě problematika ukazující (alespoň ve zkratce nebo asi jen v náznacích), co tyto texty nabízejí badatelům, je

předmětem těchto úvodních poznámek, přičemž ústředím bodem zůstává vztah subjektivního postoje mluvčího (autora) textu k objektivitě skutečnosti, kterou se text zabírá. Podstatnou záležitostí je, že text nefunguje (neexistuje) sám o sobě. Nese v sobě obě úrovně reality, to znamená subjektivní i objektivní skutečnosti.

Uvažujeme tak o třech rovinách: subjektu (interviewované osobě), objektu (realitě reflektované v textu a také realitě jako nepřímém zdroji textu) a textu samotném. Zúčastněné složky si můžeme představit jako tři vrcholy rovnostranného trojúhelníka, v němž stejné vzdálenosti všech vrcholů reprezentují rovnost váhy (důležitosti) v systému, který přijal vlastnost textu, přičemž zůstal zakotven v realitě prostřednictvím výběru dat, popisů (souborů dat) a také vlastní interpretace, zkrátka všeho toho, co respondent uskutečnil nebo zapsal. Tím má být řečeno, že všechny tři otázky: kdo to vypovídá, o čem vypovídá a jakým způsobem výpověď přináší, se navzájem prostupují. Realita je tak textuální a text je reálný.²

Texty rozhovorů zaznamenané prostřednictvím magnetofonové nahrávky je možné akceptovat jako určitý typ *zhuštěného etnografického popisu*.³ Práce s textem, který zahrnuje v té či oné podobě autobiografické reflexe, přináší četné metodologické střety názorů a řadu interpretačních problémů. Jeden problém vyvolávají pochybnosti, zda není třeba nejprve takový autobiografický text *verifikovat* a odstranit filtr subjektivního přisvojení, filtr subjektivní manipulace autora s fakty. To platí především v případě, pracujeme-li prvoplánově s autobiografickým textem jako se souborem dat, s datovou základnou.

Mohli bychom však také na druhé straně vystačit s konstatováním, že text je reálný, je tudíž onou realitou, z níž čerpáme objektivní faktografii. Protože o realitě samé bez reflexe subjektu neuvažujeme, můžeme tvrdit, že vše, co je líčeno ve vzpomínkách krajanů, se stalo součástí života autorů těchto výpovědí. Přestože příměs fantazie a zapominání původní reality upravuje. Ostatně není třeba příliš zdůrazňovat, že historickou realitu nelze rekonstruovat nikdy a tudíž ani v práci historika nejde o rekonstrukci minulosti, nýbrž o její interpretaci. Nemusíme proto usilovat o hledání ontologického statusu, nýbrž postačí ptát se, jaký je konkrétní význam sdělovaných záležitostí, nebo také, *co nám respondenti (autoři svých ústních vzpomínek) prostřednictvím zaznamenaných popisů sdělují*.

Vedle toho, nemáme-li jiné svědectví, jiný konkrétně srovnatelný text, to znamená text od stejného autora ze stejného prostoru a času, jímž bychom mohli dělat korekce, je prezentovaný text realitou poznávací relace toho kterého konkrétního respondenta v označené době a ve vyjmenovaném prostoru. Spíše než o verifikaci reality by se mohlo jednat o posouzení (ohodnocení), zda je to špatný, nebo dobrý popis, zda ve faktografii jsou nepřesnosti či omyly. Ale ani přítomnost faktografických prořezů (případně se může jednat pouze o jinakost nazírání) v textu neznamená, že výpověď nemá povahu reálné skutečnosti.

Zároveň výpověď respondentů obsahuje jako každý text *tvůrčí složku* s určitou mírou *fikce*, která je objasnitelná okolnostmi. Naše následné čtení sebraných textů lze chápat jako setkáváním *dvou otevřených systémů*. Jedním je *text* s naznačenými problémy

² Viz o tom například: KONOPÁSEK, Z.: Text a textualita v sociálních vědách, In: Biograf, 1996, č. 8, s. 9–23.

³ Srv. k tomu GEERTZ, C.: Interpretace kultur, Praha 2000, s. 13 ad.

a předpokládanou strukturou, to znamená určitá forma zhuštěného popisu, a druhým otevřeným systémem se stává náš pokus o *interpretaci*.

Z této na první pohled složité situace vedou nepochybně cesty. Jedna bývá hledána ve výběru a ověřování faktografie, kterou lze využívat jako komparační materiál s jinými zdroji. Druhou možností nebo spíše unikem ze složitosti interpretace se stává přesun úvah nad textem do metavědních souvislostí. Aby bylo možné vyhnout se akademickému blouznění při hledání významových struktur textu, je třeba opírat se o krátké logické sondy a především vycházet ze zkušenosti antropologické interpretace. Vyplácí se proto přijmout již ověřené, že *jakákoli kulturní teorie je neoddělitelná od bezprostřednosti, které prezentuje zhuštěný popis*.⁴

Na závěr můžeme shrnout: Je evidentní, že na jedné straně jsou naše pokusy o výklad sebraných textů nevyčlenitelné ze systému konkrétně v nich obsažených. V textech proto můžeme číst (interpretovat, konstruovat) různé faktory lidské existence. Můžeme je pak vkládat do obecných konceptů a konceptuálních systémů, které nabízejí výsledky současné vědy. Avšak vyčerpat jedním sebepodrobnějším rozбором takové texty nelze. *Zůstávají stále otevřeným polem pro další a nové výklady.*

Exile in and of Itself

Stanislav Brouček

This article presents research from the project "Ways of Life in Exile". It reveals three changes in individual perceptions after relocation: the acquisition of new personal characteristics, changes in the role of the individual in society and developments in the relationship to the state in their new homeland. It also addresses the issues of subjective points of view and fictions in emigrants' testimonies, the usability of the information as a sort of "dense ethnographic description" and the possibilities of verification and interpretation.

LITERATÚRA A EXIL

(Úvod do problematiky slovenského literárneho exilu)

Peter Cabada

Pri komplexnom pohľade na slovenský kultúrny vývin zisťujeme, že fenomén slovenského literárneho exilu má svoje korene už v dávnej minulosti. Z histórie sa vynára najmä zložitá obdoba rekatolizácie, keď mnoho evanjelických vzdelancov emigrovalo z ideologicko-konfesionálnych dôvodov do nemeckých protestantských štátov (Wittenberg, Lipsko, Drážďany, Žitava a iné). Tam počas druhej polovice 17. a začiatkom 18. storočia vydávali v nemeckom, latinskom, biblickom či maďarskom jazyku svoje početné náboženské diela a polemické traktáty (J. Kalinka, J. Láni a iní). Tvorba niektorých autorov však obsahovala aj zreteľný prozaicko-poetický rozmer, vyznačujúci sa autobiografickou inšpiráciou, epickým zobrazením skutočnosti, dramaticky koncipovanými príbehmi a relatívne skromným zastúpením nábožensko-didaktických prvkov (Š. Pilárik).

Neporovnateľne odlišnú intenzitu, charakter a dôsledky mali mohutné slovenské vystaňovateľské vlny v 20. storočí. V ich kontexte, predovšetkým však po roku 1945, sa začína formovať jav, ktorý dnes zvykneme označovať ako exilová (exilná, emigrantská, exulantská) literatúra. V tejto súvislosti sa často zabúda na rok 1939, keď v dôsledku rozpadu Československej republiky a následných udalostí odišlo do dočasnej či trvalej emigrácie niekoľko známych spisovateľov, prekladateľov, literárnych vedcov a publicistov.

Celkový vývinový oblúk slovenskej exilovej literatúry v 20. storočí sa formoval v rámci piatich časových etáp.

1939–1945

Ako som už naznačil, táto emigrácia bola vynútená rozbitím Československej republiky, odporom proti hitlerovskému fašizmu a oprávnenými obavami z prenasledovania obyvateľov židovského pôvodu. Jej reprezentanti odišli do Francúzska, Anglicka, USA a Gejza Vámoš dokonca až do Číny (neskôr žil v Brazílii). Časť tvorcov sa po vojne vrátila do obnoveného Československa, respektive vstúpila do jeho služieb (Juraj Slávik-Neresnický, Theo Herkeľ Florin), iní ostali v doživotnom exile (Gejza Vámoš, Klement Simončič, Peter a Jozef Prídavkovci).

V súvislosti s vojnovým obdobím pripomeniem, že slovenskému exilovému tvorovi samostatná kniha nevyšla. Iná situácia bola v prípade českej strany, čo dokumentujú napríklad básnické zbierky Viktora Kripnera (Čas vrší dny, Londýn 1942) a Viktora Fischla (Mrtvá ves, Londýn 1943), či novela Egona Hostovského Úkryt (Texas 1943).

⁴ GEERTZ, C.: c. d., s. 36.

1945–1950

Tieto roky možno charakterizovať ako prípravné štádium. Povojnovní ľudáci exulanti sa na prechodný čas usadili v Rakúsku, Bavorsku a Taliansku, odkiaľ potom drvivá väčšina z nich vycestovala v druhej polovici štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov do zámorských krajín (Argentína, USA, Kanada, Austrália).

Prakticky všetci exiloví tvorcovia zápasili v tomto období so základnými existenčnými problémami a v centre ich pozornosti bola najmä politická publicistika. Z literárneho hľadiska sú svedectvom týchto zložitých povojnových čias zborníky Vo vyhnanstve a Nádej víťazná (oba z roku 1947).

Jediným exilovým autorom, ktorý v uvedenom období zverejnil pozoruhodné diela korešpondujúce s dobovým prúdom existenciálneho znepokojenia, bol Jozef Ciger Hronský (novela *Predavač talizmanov*. Liberius Gaius od Porta Collina, 1947, a román *Andreas Búr Majster*, 1948).

Menšia skupina slovenských tvorcov odišla do západnej Európy a zámoria aj z radov pofebruárovej emigrácie (Juraj Slávik-Neresnický, Pavol Hrtus Jurina, Jozef Mikuš, o niečo neskôr ušli alebo legálne emigrovali Leopold Lahola, Imrich Kružliak, Andrej Žarnov...). Zo známych príčin bola po februári 1948 oveľa početnejšia česká exilová vlna, ktorú reprezentovali takí autori ako Jan Čep, Egon Hostovský, Zdeněk Němeček, Milada Součková, Ivan Blatný či František Listopad.

1950–1960

Po príchode podstatnej časti exulantov do zámoria sa začína formovať tretia fáza vývinu slovenskej exilovej literatúry. Povojnový exil oživil krajanské hnutie, pričom pôvodné štruktúry kultúrneho života obohatil o nové časopisy, almanachy a zborníky, do ktorých prispievali autori prácami rôzneho žánrového charakteru. Centrom exilového literárneho diania sa stáva Argentína, v severoamerickom Clevelande vzniká Slovenský ústav (1952) a začína tu vychádzať štvrťročník pre slovenskú kultúru *Most* (1954).

Vo všeobecnosti platí, že toto obdobie sa vyznačuje tvorivou všestrannosťou exilových tvorcov, čo v konečnom dôsledku znamenalo pomerne veľký „rozptyl literárnych snáh, hodnôt, spôsobov podania, žánrových foriem, realizovaných s konkrétnym zámerom a pre konkrétne potreby. Boli v tom plusy i mínusy. Pozitíva v tom, že sa exilová tvorba formovala v bezprostrednom styku s čitateľským publikom, s jeho ideovým a estetickým cítením, a negatíva v tom, že bola „šitá horúcou ihlou“, nesústredená, poznačená naliehavosťou aktuálnych potrieb a snáh“ (Jozef Hvišč). Dôležitou skutočnosťou však zostalo, že exilová literatúra uchovala v ideovej a umeleckej pamäti kultúry tie jej položky a hodnoty, ktoré sa komunistický režim vytrvalo z nej snažil vymazať: národnú a kresťanskú ideu a umeleckú skúsenosť „naturizmu“ a kresťansko-duchovnej tvorby. Tento významný vývinový aspekt exilovej spisby sa rozvíjal aj v ďalšom období.

1960–1967

Ide o časové obdobie systematického vydávania literárnych diel, v Ríme bol konštituovaný Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda (1963), vznikajú nové edičné série

(Lýra a iné), no registrujeme aj prvé úmrtia spisovateľov, publicistov a vydavateľov (Jozef Ciger Hronský, Ján Dafčík, Štefan B. Buc, Ján J. Lach a iní).

Exiloví tvorcovia – hlavne básnici – sa začali v oveľa intenzívnejšej miere venovať reflexiám univerzálnejších tém, ktoré v spojení s autentickými prvkami trpkých osobných skúseností a bolestných strát nadobudli vyššiu formu výrazovej zaujatosti a sugescie (Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc, Eugen Vesnin, Gorazd Zvonický).

1968–1989

Piata časová perioda vývinu slovenskej exilovej literatúry predstavuje v konfrontácii s predošlým obdobím zásadnú zmenu. Do emigrácie odišli tvorcovia, ktorí sami zažili praktiky komunistického režimu a časť z nich sa hlásila k dubčekovskému „socializmu s ľudskou tvárou“. Z hľadiska literárneho života v slobodnom svete treba podotknúť, že sa diferencovalo a čiastočne vzrástlo čitateľské zázemie, zásluhou viacerých inštitúcií (Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme a iné) sa prehlbil systematický rozvoj edičnej, kritickej a vedeckovýskumnej činnosti. Ešte v prvej polovici šesťdesiatych rokov zaniklo viacročné dominantné postavenie literárneho centra v Argentíne a do popredia vystúpili Taliansko, Švajčiarsko, Kanada a Nemecko.

Vo svojej tvorbe pokračujú predstavitelia staršej generácie exilových tvorcov (Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc, Karol Strmeň, Eugen Vesnin, Gorazd Zvonický, Ján Okál), z poaugustových a neskorších emigrantov na seba výraznejšie upozornili Ladislav Mňačko (politické pamflety, akčné thrillery), Roman Bednár (žánre populárnej literatúry), Zdenka Beckerová (spracovanie politicky aktuálnych tém z nedávnej minulosti), Irena Brežná a Dušan Šimko (úsilie o atraktívnu i razantnú autorskú sebareflexiu).

Z tematického hľadiska osciluje tvorba slovenských exilových autorov v troch určujúcich ideových polohách, ktoré na rôznorodom kvalitatívnom stupni reflektujú konfesionálny status, vzťah k národnej dimenzii a postupnú liberalizáciu osobnosti v podmienkach zásadných spoločenských premien a zmien.

Reflexia Boha a národnej dimenzie

Túto líniu reprezentujú najmä spirituálne orientovaní autori, prísluchajúci na Slovensku do okruhu katolíckej básnickej moderny (Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc, Gorazd Zvonický a čiastočne aj Karol Strmeň). Z prozaikov sa do tohto zoskupenia svojou exilovou tvorbou zaradil Jozef Ciger Hronský. Základným atribútom diel tejto konfigurácie je dominancia Boha.

Pre exilové literárne dielo Jozefa Cigera Hronského je typická proklamovaná „nová blízkosť k Bohu“, ako to svojho času vyjadril Karol Strmeň. Jej aplikácia je však v jednotlivých prípadoch podávaná značne odlišne. Zatiaľ čo v *Predavačovi talizmanov* (1947) ide o úprimné deklarovanie príklonu k viere, románom *Andreas Búr Majster* (1948) Hronský interpretuje náboženskú dimenziu ľudskej podstaty so širokým spektrom jej konkrétnych podôb a prejavov. Obzvlášť pôsobivo je zobrazené vnímanie Božej prítomnosti optikou tragiky bolestnej vnútornej reflexie. Harmonické prepojenie národného a náboženského, ktoré vyúsťuje do „idey národa spočívajúceho v Bohu“ (Vladimír Petrik), charakterizuje román *Svet na Trasovisku* (1960). Novela *Lúčko pátra* Andrea odzrkadľuje novú argentínsku skúsenosť a jej prežívanie, pričom vo výslednom tvare

vyznieva ako osobnostný obdiv k zázrakom každodennej viery. Táto novela potvrdzuje, že Hronského vnútorná premena nemala podobu jednorazového životného okamihu. Naopak, išlo o trvalý jav, ktorý v záverečnom období autorovho bytia prerástol do akútnej potreby permanentne deklarovať na pozadí náboženských tém skutočný význam živej viery. Uvedený princíp a postoj k životu Hronský uplatňoval nielen v literárnej tvorbe, ale aj v podmienkach všedného praktického reálneho sveta.

Reflexia národnej dimenzie a konfesie

V prípade druhej ideovej konštelácie mám na mysli tvorcov, ktorí na rozdiel od predtým spomínaných literátov zvyrazňovali najskôr národnú myšlienku, od ktorej potom odvodzovali konfesionálny rozmer (Andrej Žarnov, Ján Okál', Peter Klas, Pavol Hrtus Jurina a iní).

Reflexia osobnosti a spoločnosti

V prípade tejto ideovej konštelácie nevystupujú ako primárne hodnoty metafyzickej povahy, ale preferuje sa rozpoloženie ľudskej individuality v kontexte rôznych spoločenských pohybov, konfliktov, protirečení a premien (Ladislav Mňačko, Leopold Lahola, Agneša Gundová-Jergová, Jaroslava Blažková, Dušan Šimko, Ilja Čičvák, Ilma Rakusa, Zdenka Beckerová, Irena Brežná a iní). Spomínaní tvorcovia narušili zaužívaný tradicionalizmus, konvenčnosť až konzervativizmus starších autorov a premietli do celkovej živej panorámy slovenského literárneho exilu napríklad prvky postmodernistického nepokoja, napätia, ale aj osobitého konceptualizmu a charizmu.

Z exilových literárnych žánrov jednoznačne prevládala poézia nad prózou, kratšie prozaické útvary prevyšovali románovú produkciu a občas vznikli aj dramatické diela.

Spríevodným znakom tematického zamerania slovenskej exilovej poézie bol zápas o ľudskosť a slobodu. Slovenská básnická tvorba v slobodnom svete žila predovšetkým v dielach tých autorov, ktorí systematicky obohacovali tvorivý proces ako spisovatelia, kritici a poprední kultúrne dejatelia už v medzivojnovom a vojnovom období. Podstatná časť z nich v podmienkach doživotného exilu radikálne pretransformovala vlastný tematický arzenál a svoje dielo rozšírila o nové kompozičné i tvarové prvky a postupy. Vrcholné básnické zbierky niektorých exilových tvorcov sú z formálneho hľadiska rovnocenným pendantom domácej slovenskej poézie, pričom myšlienkovo aj umelecky ju v istých v obdobiach (koniec 40. a prvá polovica 50. rokov minulého storočia) dokonca prekračujú – niektoré zbierky Karola Strmeňa, Mikuláša Šprinca a Rudolfa Dilonga. V tomto ohľade možno tvorbu slovenských exilových básnikov vnímať aj ako čiastočnú rehabilitáciu domácej režimistickej, neraz až otrocky prisluhujúcej literatúry.

Z mladších (poaugustových) básnikov-exulantov sa najvýraznejšie uviedol Jozef Milučký, ktorý ponúkol nové témy a zobrazujúce postupy, vyplývajúce z rytmiky voľného verša a vynachádzajavej metaforiky. Škoda, že v prípade tohto autora ostalo len pri dvoch vydaných zbierkach.

Prozaická produkcia bola v prvých dvoch exilových deceniách výrazne ukotvená v dokumentárnej faktografii. Preto s výnimkou Jozefa Cígera Hronského a sčasti aj Petra Klasa neponúkla umelecké zrkadlenie historickej látky, prípadne pôsobivú sujetovú fikciu. Určitý stupeň kvality teda dosiahli iba tí autori, ktorí chápali prózu ako

fikciu. Určitý stupeň kvality teda dosiahli iba tí autori, ktorí chápali prózu ako špecificky komponovanú dejinnú a existenciálnu skúsenosť, ako estetickú kvintesenciu faktov.

Z pohľadu uvedeného tvoria výnimku kratšie prózy Leopolda Laholu, v ktorých si až s dokumentárnou detailnosťou a presnosťou všima modely správania sa a konania človeka vo vyhrotených hraničných situáciách. Od týchto situácií potom plynulo prechádza k úvahám o zmysle podstaty ľudského bytia, demaskuje podoby zvrátenej mašinérie spoločenského zla a hľadá odpovede na existenciálne otázky, ktoré sa bezprostredne dotýkajú základných princípov človečenskej dôstojnosti, cti, etiky a spravodlivosti. Pre Laholove literárne postavy je príznačné, že neboli situované do vyhrotených vojnových dejov preto, aby okázalo vyznelo ich hrdinstvo alebo chabrosť. Autor ich skôr modeloval ako typy, ktoré si vo víre zabíjania a krutosti snažili uchovať ľudský rozmer. Permanentne však oscilujú v osudovom labyrinte, v ktorom sa prenasledovateľ a prenasledovaný dostávajú do pozície rovnakej obete.

Od konca šesťdesiatych rokov sa slovenská exilová próza kvalitatívne zmenila, o čom svedčí najmä dielo Pavla Hrtusa Jurinu a mladších poaugustových emigrantov (Dušan Šimko, Ilma Rakusa a Irena Brežná). V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že azda najvýznamnejší literárny protagonista exilu po roku 1968 Ladislav Mňačko nenadviazal kontinuálne na svoju bohatú domácu tvorbu. Jeho po nemecky písané diela nevychádzajú zo slovenského podhubia a z aspektu formálnych kritérií sa vo svojich románoch nechal zjavne inšpirovať módnym psychothrillerom západnej literatúry.

Osobitnou výrazovou formou slovenskej exilovej spisby je „literárny cyklus“ (Jozef Hvišč), charakteristický kombináciou príležitostne napísaných textov polemickej, kritickej, memoárovej či deduktívnej povahy (úvaha, esej, fejtón, komentár, glosa, reminiscencia). Najkvalitnejšie z týchto cyklov obsahujú v sebe nielen silný myšlienkový náboj, ale aj umelecký prínos. Z autorov reprezentujúcich tento typ literatúry treba spomenúť najmä Jozefa Cígera Hronského, Mikuláša Šprinca, Karola Strmeňa a Gorazda Zvonického.

Najmenej zastúpeným žánrom slovenskej exilovej literatúry je dramatická tvorba, čo súvisí so skutočnosťou, že v slovenskom emigrantskom prostredí sa veľmi ťažko organizoval plynulý divadelný život. A keďže hry sa píše skôr pre divácke publikum než pre čitateľskú verejnosť, máme odpoveď na otázku, prečo sa dráma ocitla na periférii záujmu slovenských exilových autorov. Aj napriek tejto konštatácii však vzniklo niekoľko dramatických diel, ktoré neodmysliteľne dotvárajú celkový obraz exilového literárneho pulzovania (Leopold Lahola, Ján Marián Dačík a iní).

Leopold Lahola je bezpochyby jednou z najvýraznejších osobností modernej slovenskej drámy. Vo svojich dielach prenikavo analyzoval dehumanizujúce vplyvy vojnovnej apokalypsy na človeka a spoločnosť. Jeho exilové drámy Škvrny na slnku (1955) a Inferno (1960) vyznievajú ako neľútostná konfrontácia spríevodných javov a dôsledkov veľkých dejín s históriou konkrétneho individuálneho ľudského údela.

Literárnu teóriu a kritikou sa v exile zaoberalo viacero známych osobností (Ernest Žatko-Bor, Stanislav Mečiar, Imrich Kružliak, Klement Šimončič, Agostino Visco, Jozef Špetko, Peter Petro, Jozef M. Rydlo, Ivan Čičmanec a iní). Výsledkom ich činnosti boli nielen početné užitočné knižné vydania a štúdie, ale i množstvo premrhaného času, ktorý venovali irelevantným parciálnym témam alebo bezvýznamným literárnym (či iným) autorom.

Prekladateľská činnosť je z aspektu kvalitatívnych ukazovateľov (Karol Strmeň, Ján Loydl, Andrej Zarnov, Gorazd Zvonický, Ivan Čičmanec, Peter Petro a iní) významnou súčasťou slovenskej exilovej literatúry a kultúry vôbec. V jej rámci prevažovali preklady poézie nad prozaickou a dramatickou produkciou. Predmetom záujmu slovenských prekladateľov bola najmä klasická literatúra, diela klasikov moderny a katolícka náboženská tvorba. Na margo uvedeného treba zdôrazniť, že prekladateľská sféra predstavovala priestor, kde mali exiloví tvorcovia priaznivejšie predpoklady na jej rozvoj než ich kolegovia na Slovensku. Nepoznali problém „tabuizovaní autori“, disponovali neporovnateľne väčšími možnosťami prístupu k dielam na prekladanie a v neposlednom rade žili v prostredí, kde boli v bezprostrednom dotyku s vyvíjajúcimi sa cudzími rečami (angličtina, taliančina, nemčina, francúzština, španielčina). V súvislosti s touto tematikou nemožno opomenúť ešte jednu skutočnosť: fragmenty diel slovenských exilových spisovateľov (Jozef Ciger Hronský, Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc, Karol Strmeň, Gorazd Zvonický, Eugen Vesnin a iní) sa zásluhou niektorých zametných prekladateľov preložili aj do iných jazykov. Konkrétne do angličtiny (N. Leight-Rudinská, A. Činčura, J. J. Vajda, M. Tyborová a iní), francúzštiny (R. Pérreal-Mikušová, R. Guignard-Grébertová a iní), taliančiny (L. Magnino, E. Simonetto, E. Urban, M. S. Ďurica a iní) a španielčiny (F. Chajma a iní).

Exilová literatúra vo svojich najlepších prejavoch tvorivo nadväzovala na národno-vlastenecké a sociálne korene slovenskej literárnej a kultúrnej tradície. Do povojnovej slovenskej literatúry vniesla nové témy, alternatívne programy, odstránila ideologické a skupinové tabuizmy a limity. V tvorivej symbióze domácich a svetových literárnych a filozofických podnetov udržiavala a ďalej rozvíjala pozitívne ľudské hodnoty, ktoré v slovenskej kultúre vždy dominovali. Rozhodujúcou mierou sa zaslúžila o to, že tieto hodnoty nezanikli ani počas totality, a že po jej odstránení sa vytvorili dobré podmienky na ich ďalší rozvoj a prirodzené pôsobenie.¹

Literature and Exile

Peter Cabadaj

This article examines Slovak literary exiles, the characteristics of Slovak exile literature in the periods 1939–1945, 1945–1950, 1950–1960, 1960–1968, and 1968–1989. It focuses on the thematic orientation of Slovak authors: reflections on God and the nationalist dimension, reflections on the nationalist dimension and confession, reflections on the individual and society and the removal of ideological and social taboos.

¹ Systematickejšie pozri tiež: CABADAJ, P.: Slovenský literárny exil 1939–1990, Martin 2002.

SPOLUPRÁCE SE ZAHRANIČNÍMI INSTITUCEMI

Jiří Kocian

Zpracování dějin československého, respektive českého a slovenského exilu 20. století patří právem mezi přední úkoly soudobých dějin. Dějiny exilu se staly součástí historické paměti české a slovenské společnosti a jejich studium stále více potvrzuje, že se jedná o úkol zvládnutelný pouze spojenými silami domácích i zahraničních badatelů celé řady humanitních a sociálních věd. Velmi důležitým úkolem při zpracování dějin exilu je budování domácí institucionální badatelské základny. Její úroveň poznání o exilu výrazně prohlubují znalosti o výsledcích práce zahraničních badatelských, dokumentačních, archivních či jiných typů pracovišť, sdružení či středisek.

V rámci výzkumu československého (českého a slovenského) exilu ve 20. století sehrávalo významnou roli i studium jeho specifické části – kulturního exilu, jehož nedílnou součástí byla i exilová komunita vědců. Kulturní exil byl aktivní zvláště v období existence komunistického režimu v Československu, a to zejména v literatuře, v humanitních vědách, výtvarném a filmovém umění. Žil v jisté symbióze s politickým exilem, ale často si zachovával výraznou nezávislost na politických seskupeních a organizacích. Význam kulturního exilu s léty vzrůstal, zejména po vytvoření poměrně rozsáhlé struktury exilových kulturních zařízení se značným vlivem jak v početné rostoucí emigraci, tak i ve vlasti. K tomu přispěl zejména velký exodus spisovatelů, novinářů, umělců, ale také vědců na Západ ve druhé emigrační vlně této epochy po srpnové okupaci Československa v roce 1968 a v následujících dvaceti letech.¹

Při exilových bádáních je jedním ze základních předpokladů znalost pramenné základny k tématu a možnosti její přístupnosti. To se týká dosud disproportionální znalosti celé řady fondů uložených zejména v archivech hostitelských zemí pocházejících z proveniencie úředních míst a institutů, které měly na starost uprchlíky ze sovětského bloku a jejich exilové organizace, ale i znalosti obsahu či místa uchování dokumentačních sbírek, archivů exilových organizací, nakladatelství, redakcí periodik, osobních pozůstalostí, korespondence, vzpomínek či osobních svědectví. Téma historického zkoumání a poznání československého, českého a slovenského exilu, včetně poznání místa vědy v exilu, lze považovat stále za otevřené ale v mnoha ohledech dnes však již velmi podnětné.

V rámci domácích akademických pracovišť rozvíjí programově a cíleně exilová bádání Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, na jehož půdě se od jeho ustavení v roce 1990 zkoumají koncepční problémy studia dějin československého politického a kulturního exilu let 1948–1989. Rozvoj tohoto bádání v ÚSD je úzce spjat s osobou jednoho ze zakladatelů ústavu i oboru soudobých dějin u nás a jeho prvního ředitele profesora Viléma

¹ PREČAN, V.: O ediční řadě Dokumentace československého exilu 1948–1989, In: LUŽA, R.: Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989, Praha–Brno 2001, s. 358.

Prečana. V ÚSD byly a jsou nadále realizovány výzkumné projekty o dějinách československého exilu, jeden z nich ve spolupráci s dalšími středisky exilových bádání – s Československým dokumentačním střediskem a s Centrem pro československá exilová studia působícím při Univerzitě Palackého v Olomouci.² ÚSD se v rámci exilových studií orientuje dlouhodobě též na mezinárodní spolupráci se zahraničními badatelskými pracovišti.

Významným zdrojem poznání pro bádání o dějinách exilu byla a zůstává i nadále činnost významných zahraničních exilových institucí, se kterými Ústav pro soudobé dějiny také úzce kooperuje. K ním lze přiřadit například Společnost pro vědy a umění, která vyniká mnohými aktivitami vědeckého charakteru a sdružovala od počátků svého působení v roce 1958 při své práci řadu v exilu působících vědců. Neopominutelná v tomto ohledu zůstává zejména již zmíněná spolupráce ústavu s Československým dokumentačním střediskem, které řídí od roku 1998 v Praze Vilém Prečan. Propojenost Československého dokumentačního střediska se zahraničním bádáním o československém exilu lze považovat za zásadní. ČSDS navazovalo na činnost někdejšího exilového Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury, které působilo od roku 1986 v německém Scheinfeldu. Československé dokumentační středisko pokračuje v systemizaci, inventarizaci a v dalším doplňování dokumentace dějin domácí a exilové antitotalitní rezistence vzniklé za éry komunistického Československa.³

Tento příspěvek chce upozornit na činnost a na spolupráci ústavu s jedním z významných zahraničních badatelských středisek o exilových studiích. Jedná se o Archiv spisovatelů v exilu, který vznikl s podporou vedení Archivu a muzea literatury při bruselské Knihovně krále Alberta I. v Bruselu.⁴ Jeho zakladatelem a vedoucím je od roku 1985 český literární vědec a překladatel profesor Jan Rubeš ze Svobodné univerzity Brusel, ředitel univerzitního Centra českých studií. Idea vybudovat exilový český literární archiv vznikla záhy po příchodu prof. Rubeše do emigrace na počátku osmdesátých let minulého

² Československý politický a kulturní exil 1948–1989 (GA ČR, 1999–2001, ředitel Vilém Prečan – Československé dokumentační středisko, o.p.s., spolufinancováno Oldřich Tůma – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, a Miloš Kouřil – Centrum pro československá exilová studia při Univerzitě Palackého v Olomouci); Československý exil 1948–1989 (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1999–2001, ředitel Jiří Pernes, ÚSD AV ČR); Československý demokratický exil 1948–1990 a politika západních velmocí (GA AV ČR, 2005–2007, ředitel Jiří Pernes). Neopominutelné a záslužné je v tomto ohledu i exilové bádání rozvíjené v Etnologickém ústavu AV ČR a v letech 2000–2004 také ve Výzkumném centru pro dějiny vědy jako společném pracovišti Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Univerzity Karlovy v Praze. Viz například publikace: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.–30. června 1998 (eds. K. Hrubý, S. Brouček), Praha 2000; Wissenschaft im Exil : Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989. Sammelband einer Konferenz (Prag, 11.–12. November 2003) (eds. A. Kostlán, A. Velková), Praha 2004.

³ Československé dokumentační středisko nezávislé literatury založila skupina kulturních pracovníků českého exilu (Jiří Gruša, František Janouch, Josef Jelínek, Ivan Medek, Vilém Prečan, Karel Schwarzenberg, Pavel Tigrid, Jan Vladislav aj.) v roce 1986 v Hannoveru v SRN. Jeho hlavním cílem byla podpora vědeckého bádání v oblasti české a slovenské kultury, historie a politiky, zejména shromažďování, uchovávání a zpracovávání dokumentace českého a slovenského nezávislého myšlení po roce 1948. Významnou funkcí ČSDS bylo získávání domácí původní tvorby pro publikaci v exilových a zahraničních nakladatelstvích a zaslání exilových knih a časopisů do komunistického Československa. Na podzim 1986 byly sbírky střediska uloženy a zpřístupněny vědeckému bádání na zámku Karla Schwarzenberga v Scheinfeldu v SRN. Vlastní publikační činnost ČSDS organizoval historik Vilém Prečan, který se též rozhodující měrou podílel na získávání dokumentů. Srv. ZACH, A.: Kniha a český exil 1949–1990. Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic, Praha 1995.

⁴ Archives des Ecrivains en exil, Archives et Musée de la littérature, Bibliothèque royale Albert Ier, Bruxelles.

ho století. Do depozitu archivu exilových spisovatelů byly postupně získávány materiály a dokumenty z provenience českých exilových spisovatelů druhé poloviny 20. století. Archiv vznikl postupně zejména na základě osobních kontaktů J. Rubeše s četnými osobnostmi českého kulturního a politického exilu ve Francii, Německu a Itálii. Zpočátku to byly zejména dary, neboť se nedařilo získat finanční prostředky na odkoupení pozůstalosti či osobní dokumentace nebo rukopisů jednotlivých osobností.

Exilový archiv spisovatelů vznikl v řadě případů díky porozumění a sympatiím k této myšlence bez ohledu na různé obtíže. Prof. Rubeš sám připomínal při rozhovoru s autorem příspěvku, že bezprostředním popudem k úvahám o takovém mu archivu bylo podotknutí básníka, spisovatele a esejisty Jana Vladislava, že nemá kam své rukopisy či dokumentaci ukládat a že vše bude muset likvidovat. Do literárního exilového archivu, který v současnosti čítá na 330 spisových jednotek, tak byly například postupně získány dokumenty či exilové rukopisy od básníků Ivana Diviše, Ivana Blatného, Petra Krále, spisovatelů Sylvie Richterové, Jaroslava Vejvody či publicistů a novinářů Pavla Tigrida, A. J. Liehma, Karla Hvižd'aly ad. Za jednu z nejceněnějších exilových písemností uložených v archivu exilových spisovatelů lze právem považovat soubor rukopisů, korespondence a publikací básníka Ivana Diviše, který čítá 27 svazků. Zajímavý osud měla část získané pozůstalosti a korespondence B. Brouka, po jehož smrti byl jeho londýnský byt a knihovna likvidovány sousedy a část jeho spisů, kterou pro archiv získal prof. Rubeš, byla zachráněna fyzicky na poslední chvíli jen náhodou v podstatě před vyhozením do popelnice.

V bruselském archivu má své zvláštní místo fond obsahující část redakčního archivu významného exilového periodika Svědectví s datem od roku 1986, ve kterém lze nalézt zejména řadu originálních rukopisů původních autorských textů. Jeho význam však tkví v tom, že díky archivu redakce Svědectví získalo bruselské exilové centrum svým způsobem zcela jedinečnou sbírku několika desítek titulů českých i slovenských exilových periodik ze 70. a 80. let 20. století téměř ze všech částí světa, které Svědectví dostávalo výměnou. Díky tomu mohou nalézt badatelé v bruselském archivu v některých případech i ucelené časové řady známých či téměř neznámých exilových časopisů, novin či revue. Pro příklad lze uvést – České Slovo 1982–1990, Czechoslovak Newsletter vydávané Radou svobodného Československa 1986–1989, Hlasy Čechů a Slováků v Austrálii 1982–1988, K 231 – Zpravodaj Klubu bývalých československých politiků v exilu 1985–1988, uměleckou Revue K Jiřího Koláře 1982–1987, Listy (1971–1996), Právo lidu 1986–1992, Severské listy 1983–1988 vydávané ve Švédsku aj.

Bruselský archiv však obsahuje i další cennosti. Jsou tu například uloženy zvukové záznamy rozhovorů Karla Hvižd'aly, které pořídil s Václavem Havlem, když připravoval knihu Dálkový výslech. Také K. Hvižd'ala zanechal část své exilové autorské produkce a část osobního archivu v Bruselu. Mezi významné fondy spisovatelského archivu patří dokumenty a korespondence A. J. Liehma spojených s vedením a přípravou časopisu Listy. Bruselský archiv se snažil podchytit i méně známé autory, kteří se v exilu omezovali jen na své blízké okolí a v cizině produkovali spíše samizdaty, nebo na ty, kteří začali psát pouze v cizím jazyce (například Milan Kundera). Řada autorů však také bez ohledu na příslibnou dodala do archivu jen jeden rukopis či pouze jeho kopii.

Přes všechno vynaložené úsilí nelze považovat sbírku uloženou v Archivu spisovatelů v exilu zatím za zcela kompletní soubor pozůstalostí, rukopisů, korespondence,

publikací, periodik, časopisů či revue. Tento stav byl i jedním z podnětů pro navázání užší a koncepční spolupráce belgického střediska s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR v Praze v roce 1999. Motivací zvláště bylo, že ústav jako instituce, která se exilovými studii zabývá a postupně kompletuje i vlastní sbírku dokumentů, publikací, časopisů a dalších tiskovin, může napomoci bruselskému pracovišti při doplnění jeho fondů, ať již cestou vzájemné výměny dokumentů či při společném bádání a spolupráci v rámci vědeckých projektů.

V roce 1999 byl vypracován návrh společného výzkumného projektu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Centra českých studií Svobodné univerzity Brusel „Český exil v letech 1948–1989“, který se zaměřil na prozkoumání řady důležitých otázek zhruba ve třech rovinách:

1. Upřesnění periodizace českého exilu, jeho kulturní orientace, otázky integrace a asimilace, motivace při volbě cílové země, skupiny, společnosti a institucionalizace v prostředí českého exilu, činnost exilu zaměřená k dalším exulantům, vztah exilu k domovu, pohled na exil z tehdejšího komunistického Československa a problematiku návratu po roce 1989;

2. Soupis a popis archivů obsahující dokumenty vztahující se k exilu;

3. Paměť exilu: rozhovory s osobnostmi, které utvářely a poznamenaly historii českého exilu.

Na základě návrhu projektu byla uzavřena v roce 2000 dohoda o spolupráci mezi Archivem a muzeem literatury při bruselské Knihovně krále Alberta a Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR. V rámci dohody se pak obě strany zavázaly ke vzájemnému předávání získaných informací, ke společnému výzkumu a získávání svědeckých materiálů o exilu a k pořádání pravidelných pracovních schůzek a k přípravě kolokvia o výsledcích projektu. V roce 2003 se obě strany na základě úspěšné spolupráce a naplňování projektu dohodly na jeho dalším pokračování.

Jako jeden z důležitých dlouhodobých cílů této badatelské kooperace byl stanoveno připravit soupis dalších archivů a pozůstalostí českých literátů, novinářů, publicistů či literárních vědců v exilu. Vedle toho bylo dohodnuta spolupráce na dalším výzkumu věnovaném českým spisovatelům žijícím v exilu a koordinovat ji s činností dalších obdobných středisek či archivů zejména v USA, v Německu (Brémy) či v Ústavu slovenských studií v Paříži.

Takto směřované bádání a spolupráce může v mnohém nejen rozšířit znalosti o osudech a tvorbě českých spisovatelů a dalších literárních tvůrců v exilu, ale může nabídnout řadu odpovědí na otázky, co znamenali spisovatelé působící v exilu pro svůj domov, pro koho psali, k jakému žánru literatury je možné je zařadit, zda to byli to spíše beletristé či spoluaktéři politického exilu. Jedná se samozřejmě i o zodpovězení dalších otázek – o uchování české identity v cizím prostředí či jak se v tvorbě exilových autorů odrazila zkušenost vyhnanců z obou totalitních systémů – nacistického i komunistického. Následné odpovědi pak mohou výrazně pomoci například při zkoumání a stanovení typologie exilu, ale mohou prohloubit i poznání dalších problémových okruhů.⁵

⁵ K problematice literárního a kulturního exilu srv.: Katalog knih českého exilu 1948–1994. LIBRI PROHIBITI. (sest. J. Gruntorád), Praha 1995; ČULÍK, J.: Knihy za ohradou: Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971–1989, Praha 1991; Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948–1978 (Exil): Bibliografie (zprac. L. Šeflová), Brno 1993; KNOPP, F.: Česká literatura v exilu 1948–1989:

Příloha

Seznam českých a slovenských exilových a dalších periodik a časopisů pro léta 1948–1989 uložených v Archivu a muzeu literatury Královské knihovny Alberta I. v Bruselu ve fondu Archiv exilových spisovatelů⁶

ACTA (R.F.A.)	LONDÝNSKÉ LISTY (LONDRES)
AMERICKÉ SLOVO (USA)	MAGAZIN (SUISSE)
ATELIÉR	MUKL (CANADA)
BIČ (PARIS)	LIDOVÉ NOVINY (DUBEN–ŘÍJEN 1991)
BULLETIN (CANADA)	NÁRODNÍ POLITIKA (R.F.A.)
ČESKÉ SLOVO	NEDĚLNÍ HLASATEL (USA)
CZECHOSLOVAK NEWSLETTER (USA)	NOVÉ KNIHY
DENNÍ HLASATEL	NOVÉ OBZORY (SUISSE)
ECHO (CANADA)	NOVÝ ŽIVOT (ROME)
EST AND OUEST	OBĚŽNÍK (PARIS)
HELP AND ACTION	OKNO (HOLLAND)
HLAS BOHEMIE (R.F.A.)	PANORAMA (AUSTRÁLIE)
HLASY ČECHŮ A SLOVÁKŮ V AUSTRÁLII	PATER NOSTER (VIENNE)
HORIZONT (MUNICH)	POŠOL (CANADA)
IMPRECOR	PRÁVO LIDU (R.F.A.)
INDEX OF CENSORSHIP (LONDRES)	PROMĚNY
INFORMAČNÍ MATERIÁLY	PROMĚNY (CANADA)
K-231 (CANADA)	PROSTOR
REVUE K (J. KOLÁŘ)	ROZMACH
KANADSKÉ LISTY	ROZMLUVY
KLUB (AUTRICHE)	ROUSSKAIA MYSL
KLUB (SUISSE)	SEVERSKÉ LISTY (SUÉDE)
KONFRONTACE	ŠÍP
KULTRUNÍ KLUB	SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS
KONTAKT (POLSKO)	STUDIE (ROUSSE)
KONTINENT (RUSS.)	SVĚDECTVÍ (4 KRABICE)
CRISES DES SYSTEMES DU TYPE SOV. (VIENNE)	SVU (USA)
KRAJANSKÝ LIST (AUSTRÁLIE)	TELEGRAM
KULTURA (PARIS-POL.)	TEXT
KULTURA (POL.)	VĚSTNÍK (CANADA)
LISTY (1) 1971–1983	WIELOCZAS
LISTY (2) 1984–1989	ZÁPAD (CANADA)
LISTY (3) 1990–1996	ZAPIS (POL.)
LISTY (4) (84, 85, 86, 87)	ZESZYTY LITERACKYJE (PARIS)
LISTY (DOUBLES)	ZPRAVODAJ
LISTY (DOUBLES)	JOURNAUX
LITERÁRNÍ NOVINY (PRAGUE)	PERIODIQUES DIVERS

Bibliografie, Praha 1996; PŘIBÁŇ, M.: České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945, Olomouc 1995; ZACH, A.: Kniha a český exil 1949–1990. Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic, Praha 1995; FORMANOVÁ, L. – GRUNTORÁD, J. – PŘIBÁŇ, M.: Exilová periodika, Praha 2000.

⁶ Archives des Ecrivains en exil, Archives et Musée de la littérature, Bibliothèque royale Albert 1er, Bruxelles.

Cooperation with International Institutions

Jiří Kocian

The disparity of archived documentation and the activities of exile institutions themselves require this type of cooperation. The Czechoslovak Document Centre (in Prague) was established as a continuation of the earlier Czechoslovak Exile Document Centre in Scheinfeld, Germany. Another important partner for Czech researchers is the Archive of Exiled Authors at the Belgian Royal Library in Belgium. Direct cooperation with the Institute for Contemporary History is institutionalized.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2005

EXILOVÉ RUKOPISNÉ POZOSTALOSTI V ARCHÍVE LITERATÚRY A UMENIA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ KNIŽNICE

Jarmila Gráfová

Od roku 1992 sa začali zbierky Archívu literatúry a umenia obohacovať o vzácne exilové materiály, ktoré sa na Slovensko dostávali spočiatku veľmi skromne prostredníctvom našich krajanov žijúcich v zahraničí. Najrozsiahlejšie akvizície v podobe osobných archívov pribudli do zbierok archívu prostredníctvom našich bývalých i súčasných kolegov Petra Cabadaja, Ladislava Lajčiaka, Štefana Baranoviča, Miša A. Kováča. Ide najmä o osobné fondy významných predstaviteľov slovenského exilu filozofa, esejistu a prekladateľa Štefana Polakoviča, politológa, diplomata, publicistu, autora literatúry faktu Jozefa A. Mikuša, ekonóma a publicistu Jozefa Staška, výtvarníka, publicistu Jozefa Cincika, básnika, dramatika, spisovateľa pre deti a mládež Ľuda Bešeňovského, učiteľa, publicistu, kultúrneho pracovníka Štefana Blašku, publicistu, autora literatúry faktu Tibora Emanuela Böhma, básnika a prekladateľa Kolomana Geraldiniho, vedca Jozefa Rudinského a jeho manželky Normy, ktorí sa pričínili o to, aby sa z Argentíny na Slovensko dostala Meštrovičova socha Martina Kukučina, redaktora, organizátora exilového spolkového života a mládežníckeho hnutia Jozefa Šramka, lekára, básnika, prekladateľa Františka Šubíka, literárneho vedca a historika Ernesta Žatka-Bora a množstvo drobnejších akvizícií, ktoré zahŕňujú korešpondenciu a práce exulantov z rôznych častí sveta, niektoré dal do archívu dr. Jozef Rydlo. Vďaka dr. Čelkovi sa môžeme pochváliť aj písomnou pozostalosťou Jozefa Lettricha. Z archívov korporácií treba spomenúť archív Slovenského inštitútu v Clevelande a dokumenty SNR v Londýne.

Spomenuté archívne fondy sú dôležitým pramenným materiálom k dejinám slovenského exilu od roku 1945 po súčasnosť. Dokumentujú osobné osudy slovenských kultúrnych, vedeckých a politických osobností, ktoré museli po roku 1945 opustiť svoju vlasť a hľadať si nové životné priestory pre svoju prácu literárnu, kultúrnu, vedeckú či politickú.

Môžeme sledovať osudy všetkých troch emigrácií po roku 1945. Prvou emigráciou boli stúpenci Slovenského štátu, ktorí boli presvedčení, že západné demokracie nedovolia nastoliť v Strednej Európe sovietskú vládu a že nie je ďaleko čas ich návratu a čas nastolenia demokratického systému v slobodnom slovenskom štáte. Sústredili sa v západnej Európe (najmä v Nemecku a Taliansku), v Južnej Amerike – Argentíne a v Spojených štátoch amerických. Svojím príchodom spolitizovali pôvodný kultúrny život starých exulantov, ale zároveň ho aj obohatili o literárnu a vedeckú činnosť. Politicky sa rozdelili do dvoch táborov. Jedni, radikálnejší, sa organizovali v Slovenskom akčnom výbore (SAV), ktorý založil Ferdinand Ďurčanský v roku 1946 v Ríme a v roku 1947 jeho sídlo preniesol do Argentíny, kde sa tajomníkom stal Štefan Polakovič. V liste Karolovi Murínovi zo dňa 14.4.1948 Polakovič píše: „Pod tlakom správ, ktoré sme dostali

z viacerých strán z USA, rozhodli sme sa pomaly premeniť SAV na orgán revolučného typu.“ V roku 1949 ho na podnet Polakoviča premenovali na Slovenský oslobodzovací výbor (SOV).

Prívrženci Karola Sidora sa organizovali v Slovenskej národnej rade v zahraničí (SNRvZ), ktorú Sidor založil v roku 1948 v Ríme a nadviazal ňou na Prídavkovu SNR v Londýne. Obidve organizácie sledovali rovnaký cieľ, ale nevystupovali jednotne. Sidor aj Ďurčanský presadzovali koncepciu slovenskej štátnej samostatnosti, ale mali rozdielne metódy politickej práce. Sidor bol umiernený demokrat, Ďurčanský bol zástancom tvrdého kurzu presadzujúceho právnú kontinuitu Slovenského štátu. Boli snahy po zjednotení, ktoré si vyžiadali isté personálne zmeny v SOVe. Polakovič sa v záujme vecí zriekol funkcie generálneho tajomníka SOVu a na jeho miesto nastúpil prof. Bugan, ktorý bol pre druhú stranu prijateľnejší a nadviazal vyjednávania medzi SOVom a SNRvZ. Obidve organizácie vypracovali návrhy na zjednotenie. Predsedom komisie SNRvZ pre vyjednávanie so SOV-om bol Jozef Kirschbaum, ktorý mal zredigovať návrh SNRvZ na zjednotenie, ako to vyplýva z listu Karola Sidora písaného Jozefovi Šramkovi do Paríža dňa 18. novembra 1949: „Funkcionári SNRvZ jednohlasne sa osvedčili za potrebu zjednotiť všetky naše šiky, postupovať v celom našom boji v zahraničí pod jednotným vedením a súčasne väčšina funkcionárov osvedčila sa za ponechanie názvu jednotnej organizácie SNRvZ. Dr. Kirschbaum urýchlene na základe týchto mienok zostaví syntézu toho všetkého a ja verím, že SOV túto nami podanú ruku bratsky prijme.“ Toto rozhodnutie odvodňovali tým, že názov SNRvZ prijali už aj americkí a kanadskí Slováci a je známy aj vo vládnych a emigrantských kruhoch iných národov. V korešpondencii môžeme sledovať, ako prebiehali vyjednávania, ktoré rozhodne k zjednoteniu nesmerovali. Jozef Šramek v liste profesorovi Buganovi zo 16. decembra 1949 takto hodnotí vzťahy medzi SOV-om a SNRvZ: „SNRvZ a SOV predstavujú v súčasnej situácii dve partajnícke inštitúcie vystupujúce každá zvlášť ako vrcholný reprezentant slovenského národa, jedna druhú vylučuje. Je nesporné, že každá pozerá na prácu za národ svojimi partajnickými očami a v protive s rečami prakticky podriaďuje záujem národa záujmu partaje. Poradie hodnôt je tu vážne narušené už tým, že národ doma toto roztrieštenie nikdy neschválil a neschváli, ba naopak bude žiadať a žiada jeho odsúdenie. Na druhej strane úloha zmieriť tieto dve odstredivé sily je nadmieru ťažká, vzhľadom na otrávenú atmosféru aká sa vytvorila medzi rivalmi počas viacero rokov, a nie je to len chvíľkovou sentimentalitou. Táto podráždenosť, nevyliciteľne chorobné podozrievanie a partajnícky fanatizmus, ktoré od vedúcich činiteľov presiakli do mäs a rozdelili emigráciu, zapríčinili na vnútornom poli nesmierne škody.“ V rokoch 1948–1951 pôsobil Jozef Šramek ako predseda Zväzu slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Paríži, kde sa vytvorila v priebehu rokov 1948–1949 pracovná skupina zložená z členov starej emigrácie (po roku 1945), z osobností druhej emigrácie (z roku 1948, medzi ktorých patrili aj Jozef Mikuš) a z prívržencov obrodného hnutia KA (Katolícka akcia). Táto skupina vďaka zemepisnej vzdialenosti od ústredia SNRvZ a SOV-u nepodľahla ich vplyvom a nátlakom a zachovala si objektívny a slobodný pohľad na vývoj udalostí v emigrácii. Ich cieľom bolo víťazstvo kresťanského slovensko – národného ideálu. Šramek je presvedčený, že spor SOV – SNRvZ je osobným sporom medzi Karolom Sidorom a Ferdinandom Ďurčanským. Tento stav je podľa neho neudržateľný, obaja ženú exil do záhuby. Mladí sa nepridajú ani k jednej skupine, lebo ich považujú za „sektu v politickom zmysle“, ktoré sú slovenskej veci viac škodlivé ako osožné. Jediným riešením pre celý exil by bolo ich zjednotenie,

ale k tomu nedôjde a mladí pôjdu svojou cestou, ktorá bude v súlade s vývinom medzinárodnej politickej situácie. Ich zámerom je zjednotiť exil zdola, plebiscitom všetkých Slovákov, ktorí kladú záujmy národa nad záujmy strany. „Z pôvodne ojedinelých hlasov vytvára sa postupne a pomaly celé reformné hnutie, ktoré si kladie za cieľ vyliečiť slovenský exil z letargie“ píše Jozefovi Kirschbaumovi do Montrealu v liste z 12.1.1951. „Ak sa akcia nepodari, zostane aspoň dokladom toho, že mladá generácia bola jednotná... a nesúhlasila s umelým rozdvajením slovenského exilu“, napísal v liste Emanuelovi Böhmovi do Londýna (21.3.1951). V tom istom liste ďalej informuje o pláne vytvoriť vrcholnú slovenskú organizáciu a zahraničnú reprezentáciu a jej prípravou poveria skupinu mladších slovenských politikov (spomína napr. Kirschbauma, Böhma, Mikuša, Kružliaka), ktorí by mali vypracovať ideovú bázu zjednotenia na národnom podklade – vytvorenie vrcholnej reprezentácie Rady slobodného Slovenska.

Kirschbaum v liste z 27.3.1951 píše Šramkovi, že v zásade s ním súhlasí, navrhuje, aby vytvorili nejakú jednotu Slovákov vo Francúzsku a vydali apel na slovenských emigrantov v celom svete na zjednotenie. Zároveň odporúča Šramkovi, aby sa obrátil písomne na Slovenskú ligu v Amerike, aby táto vzala teraz vec zjednotenia do svojich rúk, pretože na zjednotenie SOV-u a SNRvZ v dohľadnej dobe niet výhľadu. Týmto smerom sa uberali snahy po zjednotení, pripravovali sa rozhovory medzi činiteľmi Ligy a SNRvZ, ktoré mali prebehnúť na kongrese Slovenskej ligy v máji 1951. Vo fonde Slovenského ústavu v Clevelande je viacero dokumentov, ktoré svedčia o úzkej spolupráci SNRvZ so Slovenskou ligou v Amerike. Sú medzi nimi pozdravné listy odbočiek SNRvZ zaslané kongresom Slovenskej ligy, v ktorých sa hlásia k spolupráci so Slovenskou ligou, napr. v liste kanadskej odbočky SNRvZ zo 17.5.1955 sa píše: „Slovenská národná rada v zahraničí považuje si za veľkú česť byť a zostať najužšou spolupracovníčkou Slovenskej ligy v Amerike a spolubojovať za oslobodenie Slovenska spod jarma komunizmu a zaistiť mu znova jeho štátnu nezávislosť.“

Snahy o zjednotenie slovenského exilu sa stali živou súčasťou exilového života. Azda najbližšie k tomuto cieľu sa priblížil Svetový kongres Slovákov, ktorý založil Štefan Boleslav Roman v roku 1970 v New Yorku a stal sa jeho predsedom. Medzi hlavné úlohy SKS patrilo uplatnenie samourčovacieho práva Slovákov a požiadavka slovenskej štátnosti. V tomto duchu predkladal na medzinárodné fóra požiadavky a memorandá. SKS plánoval pôsobenie tak v oblasti politiky, ako aj vo vedecko-publikačnej. Kirschbaum informuje v liste z 22. decembra 1970 Polakoviča o plánovanej konferencii Slovensko v perspektíve štrnástich storočí, ktorá by mala byť súčasťou ustanovujúceho zasadania Kongresu a tiež o pláne založiť Slovenskú spoločnosť pre vedy a umenia na záver konferencie. Polakovič založenie takejto spoločnosti víta, pretože on sa o to usiloval už v roku 1960 v Ríme, kde chcel založiť Slovenskú akadémiu. V jeho osobnom fonde je zachovaná bohatá korešpondencia, ktorá zanechala svedectvo o tom, že prvý jeho pokus siaha už do roku 1952, kedy boli vypracované aj prvé stanovky Slovenskej akadémie v zahraničí, ktoréj predsedom sa mal stať František Šubík a tajomníkom Stanislav Mečiar. Diskusia okolo založenia Akadémie a najmä okolo jej názvu sa viedli až do roku 1963 a ich výsledkom bol napokon Slovenský ústav v Ríme ako odbočka Slovenského ústavu v Clevelande. Stanovy Slovenského ústavu v Ríme boli schválené na valnom zhromaždení 13. septembra 1963.

Polakovič podporuje myšlienku založenia takejto spoločnosti, ktorá by bola „ideálnym telesom na vydávanie vedeckých ročníkov... v cudzích jazykoch výlučne“,

píše v liste Jozefovi Kirschbaumovi 15. mája 1971. História sa však opakuje a zdá sa, že ani v roku 1971 nie je vôľa založiť takúto vedeckú inštitúciu. 29. júla 1971 píše Kirschbaum Polakovičovi: „Otázka Učenej spoločnosti sa neskončila, ale nie je ani pochovaná... Spolok slovenských spisovateľov nič nenamieta proti tomu, len rímski členovia Slovenského ústavu mi písali, že máme Slovenský ústav a Spolok slovenských spisovateľov a preto, aby sme nič nezakladali.“ Podľa neho však SKS je reprezentáciou organizácií, ktorých činnosť má koordinovať a ak tam bude o jednu kultúrnu organizáciu viac, to prestíž Kongresu nezmenší, skôr naopak.

„Z Ríma som dostal prihlášku do Slov. ústavu v Ríme s príslušnými návrhmi na reformu stanov. Mám dojem, že Ťa chcú predísť vo veci Slovenskej učenej spoločnosti. Tejto veci by si nemal dať zaspáť: keď si povedal ‚a‘ povedz aj ‚b‘“, píše mu Polakovič v liste z 22.11.1972. V liste zo 17. apríla 1974 Kirschbaum oznamuje Polakovičovi, že ide do Ríma na dôležitú schôdzku Kongresu a „urobím tam posledný pokus, aby som zistil, či máme alebo nemáme učenu spoločnosť zakladať“.

Kultúrne a vedecké snaženia sa realizovali založením kultúrneho odboru SKS, ktorý organizoval aj vedecké podujatia a v roku 1986 založením Slovenskej spoločnosti pre vedu a kultúru v Kanade.

V roku 1984 hodnotí Imrich Kružliak päťnásťročné účinkovanie SKS a prichádza k záveru, že „po rokoch nadšenia prišlo aj v živote a práci SKS k istému ochabnutiu nadšenia i výkonu, a to v dôsledku rôznych napatí, diferencií a aj sklamaní. Tento stav najlepšie vystihol predseda SKS Roman, keď povedal: zahľadení do seba nevidíme svet“. Ani SKS ako globálna slovenská politická reprezentácia v zahraničí nedokázala celkom odstrániť hlboké politické i osobné priepasti vyvolané v minulosti politickými zápasmi slovenského exilu. Podľa Kružliaka sa slovenský politický exil nachádza vo veľkej kríze. „Generácia prvých exilových povojnových vln vymiera a prichádza nová, mladšia generácia, politicky nepripravená na vážne úlohy, dezorientovaná a často aj bez záujmu o národné veci. Pri hľadaní východiska z tejto situácie by si mal SKS uvedomiť, že to, čo bolo sa nevráti, že Slovensko i Európa sa budú organizovať na iných, nových základoch.“ Stará koncepcia národných štátov podľa Kružliaka patrí minulosti, nastupuje proces európskeho zjednocovania v podobe európskej federácie. Východisko pre Slovensko vidí v česko-poľsko-slovenskej federácii.

Vznikom Slovenskej republiky v roku 1993 nastala pre SKS nová situácia. Charakterizuje ju Jozef Staško v pozdravnom liste zasadaniu Generálneho zhromaždenia SKS v Clevelande v septembri 1996: „Po vyhlásení slovenskej štátnosti dňa 1.1.1993, základná časť programu SKS bola dosiahnutá, pričom kultúrny program a sebazvedlávanie ostali trvalým programom slovenského života, ako jeho prioritá.“

Snahy po zjednotení demokratických síl exilu boli cieľom aj druhej emigrácie z roku 1948, exilu ľudovodemokratického Československa. Prvá a druhá emigrácia sa nikdy spolu nezbližili, predovšetkým pre základné ideové spory v otázke štátno-politickej koncepcie. Emigrácia z roku 1948 zastávala koncepciu česko-slovenskej štátnosti na federatívnom princípe a časť koncepciu jednotného Československa.

Dňa 20. februára 1949 vo Washingtone bola ustanovená Rada slobodného Československa ako spoločné ústredie demokratických Čechov a Slovákov. Jej cieľom bolo obnovenie nezávislosti ČSR a demokratických slobôd v nej, slobodná a zjednotená Európa a svetový poriadok založený na práve a spravodlivosti. Predsedom sa stal Petr

Zenkla a podpredsedom Jozef Lettrich. Dňa 6.4.1949 píše Lettrich Michalovi Zibrínovi: „O Rade slobodného Československa si iste informovaný. Nedostatky má i v osobnom zložení. To by však nebola tá najväčšia chyba. Rada sa rodila v bolestiach. Je však na svete a dúfam, že teraz bude prospievať vekom i múdrosťou.“ Ani organizovanie demokratických síl v exile sa však neobišlo bez osobných a politických sporov. Dôkazom je aj list Jozefa Lettricha písaný Rudolfovi Fraštackému dňa 29. júna 1951, v ktorom píše: „Žiaľ! Bohu vývoj v Rade nejde správnou cestou. Dôvod vidím v protichodných záujmoch ľudí, ktorí zostali v Rade.“ Silnejšie rozpory si vyžiadali v roku 1952 reorganizáciu Rady a dňa 4. mája 1952 sa konala vo Washingtone ustanovujúca schôdza nového výkonného výboru RSC, kde boli prijaté nové stanovy.

To, že rozpory v RSC, napriek prijatým zmenám, zotrvali, svedčí aj list Jozefa Lettricha Fedorovi Hodžovi do Paríža z 23. apríla 1961, v ktorom Lettrich píše: „V Rade sa pomery skôr zhoršujú ako zlepšujú.“ Výsledkom neriešených alebo nevyriešených sporov v RSC bolo založenie Stálej konferencie slovenských demokratických exulantov v roku 1963 s vlastným tlačovým orgánom „Naše snahy“. Zakladateľom konferencie bol Rudolf Fraštacký.

Spomenuté i ďalšie dokumenty vrátane bohatej korešpondencie k histórii slovenského demokratického exilu, k česko – slovenským vzťahom v exile, sporom v RSC nájde v osobnom fonde Jozefa Lettricha.

Tretia emigrácia z roku 1968 sa ideovo zapojila do spolupráce so Svetovým kongresom Slovákov, v rámci ktorého vyjadrovala svoje postoje v časopise Horizont. Vychádzal od januára 1972 za redakcie Kružliaka, Špetku a Fialu. Ako každý exilový časopis, aj Horizont bol stratový, a tak v korešpondencii Jozefa Staška môžeme sledovať jeho boje o prežitie.

Úlohou môjho príspevku bolo upozorniť na bohatý pramenný materiál k dejinám slovenského exilu, ktorý je uložený v zbierkach Archívu literatúry a umenia SNK. A nejde len o exil politický. Množstvo údajov sa viaže ku kultúrnemu dňaniu v exile, k literárnej a vedeckej činnosti slovenských exulantov spojenej s bohatou vydavateľskou a publicistickou činnosťou.

Exile Manuscripts in the Archives of Literature and Art of the Slovak National Library

Jarmila Gráfová

There has been an increase in archived materials after 1992 from the estates of exiled politicians, authors and scholars. This article examines the possibilities of studying political organizations and the efforts of exiles (in particular their attempts to unify themselves) as well as culture life and scholarly activities in exile.

DĚJINY EXILU A EMIGRACE: PRAMENY, VÝZKUMNÉ INSTITUCE A PROJEKTY

Vilém Prečan

Následující poznámky připravené ad hoc pro martinský seminář shrnují informace získané při vlastním studiu a v organizátorské práci týkající se předmětného bádání. Dávám je k dispozici k zveřejnění, neboť by mohly být užitečné zvláště těm, kteří s exilovými studii teprve začínají, či zahraničnímu badateli. Nedělají si nárok na úplnost.

Prameny k dějinám exilu a emigrace

Podle provenience jde o tři velké skupiny pramenů:

1. Z činnosti exilových institucí všeho druhu – organizací, spolků, společností, vydavatelství, jakož i jednotlivých osob činných v emigraci a exilu politicky, organizačně, autorsky. Do této skupiny pramenů patří exilové či krajanské noviny a časopisy, prameny audiovizuální (záznamy rozhlasových a televizních vystoupení, fotografie, dokumentární filmový materiál), výsledky literární a umělecké tvorby. Velmi cenným pramenem je osobní korespondence.

2. Prameny, jejichž původcem byly složky československé státní správy, aparáty komunistické strany a aparáty komunistických policejních a zpravodajských orgánů. Do této skupiny pramenů zahrnuji i tisk v komunistických zemích, protože byl řízen a ovlivňován komunistickými aparáty a informace nebo dezinformace v něm publikované jsou pramenem ke studiu politiky vládnoucí strany a jí ovládaného státu v té které fázi daného období.

3. Úřední i soukromé prameny hostitelských zemí (prameny z činnosti politických stran, mezinárodních organizací a institucí. Do této skupiny pramenů lze zahrnout i dobový tisk (a další mediální výstupy) v zemích mimo sféru komunistického. Tisk komunistických stran v tzv. kapitalistických státech nutno v tomto ohledu posuzovat zvlášť kriticky a diferencovaně podle momentálního vztahu k Sovětskému svazu a komunistickému Československu.

Prameny, o nichž je řeč a které jsem se pokusil takto učlenit, nutno zkoumat kritickými postupy, jež jsou v historické vědě obvyklé, a to nejen jednotlivě, ale i ve vzájemné souvislosti. Z jejich vnější a vnitřní kritiky vyplyne, k čemu je ten či onen dokument pramenem prvního, druhého či jen třetího řádu a jaká je jeho věrohodnost či použitelnost v dané interpretační souvislosti. Pokoušet se o solidní dějiny emigrace a exilu na základě jen jedné z vyjmenovaných skupin pramenů nevede k cíli. O tom svědčí tristní výsledky pokusů psát dějiny emigrace buď jen z toho, co si o sobě exulanti mysleli či jak se prezentovali (v tomto ohledu jsou úřední prameny hostitelských států mimořádně důležitým korektivem), anebo jen opisovat nebo dokonce kompilovat z písemností

komunistických tzv. bezpečnostních aparátů (i takové povedené či vlastně nepovedené paskvily už byly publikovány).

Pokud jde o uložení těchto pramenů v českých lokalitách, nejdůležitější archivní fondy a dokumentární sbírky najde historik v Národním archivu, v Archivu ministerstva zahraničních věcí, v Archivu ministerstva vnitra, v Archivu Národního muzea, v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, v Centru československých exilových studií při katedře historie Filozofické fakulty Palackého univerzity v Olomouci, v Ústavu pro soudobé dějiny AVČR, v pražské knihovně Libri prohibiti, v Československém dokumentačním středisku (ČSDS), větší část jehož sbírek je vlastnictvím Národního muzea a je spravována samostatným referátem jedné ze složek Národního muzea – Historického muzea.

Na Slovensku, které v dané souvislosti není cizinou v pravém slova smyslu, jsou cenné sbírky v Literárním archivu Matice slovenské, v Slovenské národní knihovně, v Politologickém ústavu SAV (pozůstalostní sbírka Martina Kvetka); samozřejmě nemůžeme obejít Slovenský národní archiv.

V cizině, ve státech mimo Českou a Slovenskou republiku, nutno vždy začínat ve fondech ministerstva zahraničí¹ a ministerstva vnitra. Většinou bez obtíží jsou dostupné písemnosti ministerstev zahraničí až do začátku sedmdesátých let, s archivy ministerstev vnitra je to složitější, protože jde o většinou o spisy jednotlivých osob; i zde však platí, že častá krůpěj i kámen proráží, a vytrvalým úsilím lze si vymoci ke studiu i spisy původně klasifikované jako nepřístupné na 50 i více let. Pokud jde o USA, nesmějí být opomenuty prezidentské knihovny, protože úřední prameny té které prezidentské administrativy nejsou uloženy v Národním archivu, ale právě v knihovnách jednotlivých prezidentů USA.

Na tomto místě bych chtěl připomenout, že s plynoucím časem se posunula třicetiletá lhůta zpřístupnění úředních pramenů přes léta 1968–1970. Tím se vytvořily předpoklady ke studiu komplexu otázek souvisejících s přijímáním uprchlíků z Československa po srpnu 1968. Česká historiografie zatím nemá ani personální ani finanční zdroje, aby zvládala studium těchto pramenů a je odkázána na zájem o tuto tematiku ze strany historiků někdejších hostitelských zemí. Na to tomto poli je velký a dosud nevyužitý prostor pro mezinárodní projekty.

Pokud jde o další zahraniční instituce uchovávající prameny k dějinám československé emigrace, máme díky vynikající příručce sestavené Miroslavem Rechciglem² nejlepší přehled o Spojených státech. Upozorňuji zejména na archiv Hoover Institution ve Stanfordu, kde jsou mj. písemnosti Juraje Slávika, Štefana Osuského, Ferdinanda Peroutky, Jaroslava Stránského, Josefa Škvoreckého (padesát kartonů jeho korespondence z let 1970–1990, zcela přístupné bez jakéhokoli omezení), Eduarda Táborského, abych jmenoval ty nejdůležitější. V Anglii je cenná písemná pozůstalost Blažeje Vilima do roku 1970 v British Library (kopie celé sbírky je k dispozici v pražském ČSDS), druhá část v Churchill College v Cambridgi. Tam je uložena také korespondence Olgy Revil-

¹ Na jaře 2006 jsem se přesvědčil, že také v Archivu ministra zahraničních věcí v Paříži jsou běžně dostupné písemnosti týkající se politické emigrace z Československa až do roku 1970.

² Považoval bych za zbytečnou pedanterii uvádět v poznámkovém aparátu anotace publikací, o nichž se tak či onak zmiňují, pokud jsou uvedeny v obsáhlé tématické bibliografii, která vychází současně s materiály z martinského semináře; v ní lze všechny tyto detailní údaje snadno dohledat.

liodové (roz. Masarykové). Část písemností Jiřího Pelikána (většinou jen ve formě fotokopii) spravuje archiv Senátu Italské republiky v Římě, který ke sbírce vydal podrobný inventář (referovaly o něm *Soudobé dějiny*, 1–2, 2003). V Archivu sociální demokracie v Bonnu-Bad Godesbergu je rozsáhlá pozůstalost Johanna Wolfganga Brügl. Část Brügl-ovy korespondence z let 1965–1974) je ve fondu Rudolfa Zischka v archivu Institutu für Zeitgeschichte v Mnichově. Zischka v šedesátých letech vyvolal v život Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Funktionäre der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei a vydával v letech 1967–1974 bulletin (Mitteilungen) tohoto pracovního společenství. V Německu zůstávají z hlediska našeho tématu nevyužitý písemnosti východoberlínské „Stasi“.

Ke studiu archivních fondů americké vojenské správy v poválečném Německu, které obsahují prvořadě prameny o uprchlících z Československa v letech 1948–1951, není nutné zajíždět až do Spojených států. Jsou k dispozici na mikrofilmech v bavorském státním archivu v Mnichově a v kopiích rovněž v mnichovském Collegiu Carolinu. Tamní sbírku pořídil při práci na výzkumném projektu z přelomu 80. a 90. let Ronald Hoffmann, který z materiálu publikoval jen zlomek v knize, která vyšla v roce 1996 německy v pražském Ústavu pro soudobé dějiny.

Ze zahraničních archivů nelze opomenout Open Society Archive, který má český a o to víc slovenský badatel takřka na dosah ruky, totiž v Budapešti. Je tam k dispozici mimo jiné rozsáhlá a vzorně uspořádaná dokumentace výzkumného ústavu Rádia Svobodná Evropa/Radia Liberty.

Některé velké sbírky v České republice

Které velké sbírky pramenů pocházejících z činnosti exilových organizací a osobností jsou uloženy v České republice? Vyjmenuji některé z nich. První místo co do rozsahu zřejmě zaujímá archiv Rady svobodného Československa z let 1948–1983 (v Olomouci). Dále k nim patří pozůstalost Huberta Ripky se vzorně zpracovaným katalogem, který vyšel tiskem (ÚSD), archiv exilové sociální demokracie, tzv. švýcarský archiv, doplněný o kopie pozůstalosti Blažeje Vilima z British Library a rozsáhlá sbírka zvukových záznamů vysílání Rádia Svobodná Evropa na více než 600 kompaktních discích (obojí ve sbírkovém fondu „Československé dokumentační středisko“ Národního muzea v Praze), rozsáhlá pozůstalost Přemysla Pittra (Pedagogické muzeum v Praze).

V konferenčním sborníku z roku 2004 *Archivy v mezinárodním kontextu* (příspěvek Jiřího Křesťana), který se stal takřka nedostupnou bibliofilií, jsou vyjmenovány nejdůležitější pozůstalosti a sbírky, které se podařilo získat v posledních patnácti letech Státnímu ústřednímu, dnes Národnímu archivu – L. Drobílkové, Jana Miliče Lochmana, Františka Klátla, Miloslava a Erazima Koháka, Zdeňka Mlynáře, Josefa Pejskara, Lumíra Soukupa, Ivana Svitáka, Pavla Tigrida; dále jsou to archivy spolku Sokol Paříž a Sva-zu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku. Cenné nové sbírky písemností a kopií archivních dokumentů vznikají při práci na velkých projektech k dějinám emigrace a exilu, a to v ÚSD, v olomouckém Centru exilových studií, v Etnologickém ústavu AVČR a v ČSDS, o.p.s.

Institute a jejich projekty

Centrum pro československá exilová studia při katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci existuje od roku 1993. V roce 2001 získalo grant ministerstva školství na výzkumný záměr Výzkum emigrace z českých zemí v novověku, zaměřený na emigraci, vystěhovalectví v 19. a 20. století do čtyř oblastí: do západní Evropy, do střední, východní Evropy a na Balkán, do Latinské Ameriky, do Severní Ameriky a Austrálie. Financování projektu bylo bohužel rozhodnutím ministerstva na začátku roku 2005 ukončeno, nicméně za první tři léta se Centru podařilo udělat hodně zejména sběratelské práce. Centrum nabízí od roku 2003 jako volitelný předmět jednosemestrální seminář Česká a slovenská emigrace v 19. a 20. století se zvláštním zaměřením na emigraci do USA. Kurs vede Mgr. Monika Mandelíčková, která pracuje na přípravě doktorské disertace o uprchlických táborech a organizacích po únoru 1948. Centrum vydává publikace z výsledků výzkumů pracovníků v rámci edice Studie z dějin emigrace, v níž jsou vydávány i práce studentů katedry historie a doktorandů, a uveřejnilo i některé materiály ze svého archivu.

Etnologický ústav AV ČR získal v roce 2005 čtyřletý grant na projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR Krajanské komunity ve světě. Záměr, který sleduje ministerstvo, není sice prioritně historický; jde mu o zmapování současného stavu českých krajanských komunit a možností spolupráce s nimi. Shromáždění, utřídění a zpracování pramenů k dějinám vybraných komunit může ovšem přinést nové prameny a cenné poznatky k dějinám československé diaspory, a to tím spíš, když motorem realizace projektu je Stanislav Brouček, který dosáhl pozoruhodných (a také publikovaných) výsledků při realizaci podobných projektů v předcházejícím desetiletí.

Ústav pro soudobé dějiny realizoval v letech 2000 až 2002 exilový projekt financovaný rovněž ministerstvem zahraničí, jehož výsledkem bylo mj. sedm studií v nové řadě Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989, z nichž čeká na vydání už jen poslední – o pronikání komunistické zpravodajské služby do československého exilu 1948–1954. V letech 2003–04 realizoval jmenovaný ústav spolu s rakouským Ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu výzkumný projekt Československý exil v německy mluvících zemích 1948 až 1989.

Obecně prospěšná společnost Československé dokumentační středisko pracuje třetím rokem na projektu Československý exil 1948–1989 (osobnosti, organizace, instituce), podporovaném Grantovou agenturou ČR, jehož hlavním cílem je připravit rukopis biografického a věcného encyklopedického slovníku k danému tématu. Součástí projektu je intenzivní pramenný výzkum v zahraničních archivech s cílem připravit edice amerických a britských úředních dokumentů z let 1948–1952. ČSDS se rozmáchlo k odstartování ediční řady Dokumentace československého exilu, zatím však v ní od roku 2001 vyšel pouze jediný svazek, monografie Radomíra Luži o exilové sociální demokracii. Exilová tematika zaujímá podstatné místo v prvním svazku ročenky střediska, který vyšel 2005 s vrozením 2004.

Brněnská Společnost pro kulturu a dialog K 2001 v čele s Janem Kratochvílem si vytýčila za cíl do deseti let vybudovat Muzeum československého exilu ve 20. století. První etapou na cestě k tomuto ambicióznímu cíli byla rozsáhlá putovní výstava Český a slovenský exil do konce padesátých let instalovaná postupně v Brně, Praze a Berlíně a provázená publikováním objemných katalogů.

Knihovna Libri prohibiti, organizovaná jako zařízení občanského sdružení Společnost Libri prohibiti a představovaná Jiřím Gruntorádem, chce být v první řadě knihovnou z jedné strany exilové literatury a exilového tisku a z druhé strany literatury, jež byla zveřejňována samizdatem, v uplynulých letech však vydala cenné katalogy svého časopiseckého fondu a důležité bibliografické soupisy. Zachycuje a obsluhuje největší část zájemců o nezávislé písemnictví v éře komunismu, zejména z řad akademické mládeže, a stala se neodmyslitelnou součástí české institucionální sítě exilového výzkumu. V tomto směru je mimořádně cenný a dokonale uspořádaný fond exilových knih a periodik, jimiž Libri prohibiti disponují (6500 knihovních jednotek a 760 titulů periodik). Mimořádnou zásluhu na uspořádání a katalogizaci tohoto fondu má Michal Přibáň.

Kongresy Společnosti pro vědu a umění (SVU) organizované od roku 1992 každá dvě léta na domácí půdě i Týdny zahraničních Čechů s touž periodicitou, pořádané příslušným senátním výborem spolu s dalšími partnerskými institucemi, obce pozornost vždy také na některé téma či na osobnosti někdejší emigrace, zaznamenávají a sumarizují v konferenčních a kongresových sbornících poznatky, z nichž může vycházet další vědecký výzkum. V tomto ohledu byla velkým přínosem také konference Věda v exilu, uspořádaná v roce 2003 Centrem pro dějiny vědy, vedeným Antonínem Kostlákem, a o rok později německy vydaný rozsáhlý sborník z této konference *Wissenschaft im Exil*.

Kromě takto stručně zmíněných projektů, realizovaných v uvedené institucionální síti vysokých škol, akademických ústavů nebo neziskových organizací, existují naštěstí individuální projekty a individuální iniciativy, z nichž vzešly a vzházejí cenné publikace memoárové i pramenné edice. Za všechny budu jmenovat Bořivoje Čelovského, Petra Hrubého, Pavla Kosatíka a Josefa Tomeše, bez nichž – a jak zdůrazňují řady dalších, jejichž jména lze najít v zmíněné bibliografii – by naše znalosti dějin emigrace a politického exilu komunistické éry byly daleko chudší.

* * *

Závěrem bych rád dopověděl o politické emigraci alespoň něco málo z toho, na co v dopolední diskusi už nezbyl čas. Exil komunistické éry – „politická emigrace v atomovém věku“ (Pavel Tigrid) – byl v mnohém nový fenomén a podstatně se odlišoval od dřívějších exilových epizod, které byly časově ohraničeny dobou války (1914 až 1918), respektive okupace a války (1939–1945). Obě války vytvářely příznivé podmínky k zformulování jasných a poměrně krátkodobých cílů a k zformování exilové politické reprezentace, která dříve či později získala mezinárodní uznání a legitimitu. V obou válečných epizodách se představitelé exilu opírali o zahraniční vojsko a jeho výkony: legionářů za první světové války, letců v bitvě o Anglii za druhé světové války.

Naproti tomu exil komunistické éry působil v podmínkách studené války s její atomovou hrozbou, jež vylučovala horkou válku v rozměrech celosvětového konfliktu; k strategii Západu rovněž nepatřila podpora útvarů v podobě exilových vlád. Navíc byla doba trvání exilu – více než 40 let – tak dlouhá, že se výrazně proměňovala mezinárodní situace, v jejímž kontextu exil působil (zejména v epoše *détente* a helsinského procesu), a také domácí podmínky, z nichž vyrůstala motivace k emigraci a jež podstatně spolu-

určovaly vliv exilu ve vlasti; běh času rozhodl také o výrazné generační směně v čele exilových institucí.

V důsledku těchto odlišných podmínek a změn v průběhu čtyřicetiletého trvání politické emigrace atomového věku bylo a je i rozdílné vnímání výkonů exilu komunistické éry ve srovnání s jeho historickými předchůdci. Představitelé prvního a druhého exilu se vraceli domů jako vítězové, stali se hrdiny osvobozenického mýtu. V tomto směru byla situace třetího exilu i vnímání jeho podílu na „návratu svobody“ nesrovnatelně jiná. Nevraceli se ani na bílém koni, ani na bílém tanku, jak to ostatně s notnou dávkou sebeironie vtipně předpověděl na jednom ze setkání Opus bonum ve Franken před rokem 1989 redaktor Svobodné Evropy Milan Schulz.

History of Exile and Emigration: Sources, Research Institutions and Projects

Vilém Prečan

Three fields of sources by their provenience (activities of exile organisations and individuals, activities of Communist Czechoslovak authorities, activities of countries that hosted the exile) and their character. Deposition of sources in foreign archives. Some large collections built in the Czech Republic. Key research projects at following institutions: Centre for Czechoslovak Exile Studies at Palacký University, Ethnological Institute of Academy of Sciences of Czech Republic, Institute of Contemporary History of AS CR, Czechoslovak Documentation Centre, etc.

„ZAHRANIČNĚPOLITICKÁ“ ČINNOST EXILU. OSOBNOSTI, TÉMATA, PRAMENY

Vladimír Goněc

Mezi vedoucí osobnosti československého demokratického exilu patřily osobnosti jako Juraj Slávik, Ján Papánek, Štefan Osuský, Hubert Ripka. Jejich jména ostatně opakovaně zazněla v předcházejících příspěvcích. Tyto (a další) osobnosti československé diplomacie se přitom staly známými na mezinárodním poli již během třicátých let.

Znovu výrazně se dostávaly do nikoli pouze povědomí mezinárodní politiky, nýbrž do přímých kontaktů a vazeb nejen s představiteli diplomacie velmocí a dalších významných států, nýbrž i do přímých kontaktů s vedoucími politiky západních zemí během své exilové činnosti za druhé světové války. Jmenovitě koncentrace exilových činitelů francouzských, belgických, nizozemských, zároveň polských, jugoslávských, etc. v Londýně výrazně přispěla k formování nejen úzkých vztahů pracovní součinnosti, nýbrž leckdy i vztahů vysloveně osobních, ba přímo k formování osobních (i rodinných) přátelství. V období 1945–1948 znovu především činitelé československé diplomacie (včetně tentokrát již specifikovaného rezortu zahraničněobchodní služby) udržovali a upevňovali své osobní kontakty jak s diplomaty jiných zemí, tak politiky rekrutujícími ho „Západu“.

Právě tyto osobnosti, okamžitě po svém příchodu do nové emigrace mohly obnovovat své styky se špičkovými představiteli politiky západních zemí, resp. mohly navazovat na stará přátelství.¹ Stejně tak se mohly zúčastnit staré vztahy s diplomaty těchto zemí, s úředníky ministerstev zahraničních věcí.² Podobně velmi rychle se formovaly kontakty vůči nevládním organizacím pro zahraniční politiku (badatelským a dalším); navíc řada z takových organizací fungovala nikoli jako skutečné nevládní organizace, nýbrž jako neoficiální fóra pro prezentaci vládní politiky (či přímo jako ventily pro ni); jejich vedoucími činiteli se stávali bývalí (i budoucí) ministři a další vysocí státní činitelé stojící momentálně mimo špičkovou státní službu.³

A stejně tak právě osobnosti toho typu, jako výše jmenované, navazovaly rychle kontakty s předáky exilů z ostatních zemí střední a jihovýchodní Evropy, počínaje pol-

¹ Tak například Georges Bidault, toho času předseda francouzské vlády, byl osobním přítelem Huberta Ripky.

² Že nejde jen o „obyčejné úředníky“, že jde o velmi důležité osobnosti, které mimo jiné předkládají náměstkům ministra, státnímu sekretáři i přímo ministrově zahraničních věcí analýzy a memoranda (a že velmi záleží i na tom, jakým způsobem je předloží, atp.), si byl vědom a intenzivně to uplatňoval už Edvard Beneš za první světové války.

³ Právě díky kontaktům tohoto druhu se podařilo zajistit, že již počátkem května 1948 se mohla velkého Evropského kongresu (který odstartoval iniciativy, vedoucí již přímo k počátkům evropské integrace) zúčastnit delegace československého demokratického exilu, navíc s přiznaným statutem oficiální československé delegace.

skými. Ostatně obdobně i z polské strany šlo velmi často o postavy polské diplomacie. Někdejší polský ministr zahraničních věcí, August Zaleski,⁴ byl vybrán v padesátých letech do funkce polského exilového prezidenta, další špičková osobnost polské diplomacie, zejména z válečné etapy, Edward Raczyński, se stala klíčovou postavou polské exilové diplomacie v padesátých letech (a v sedmdesátých letech exilovým prezidentem). Podobně tomu bylo i u dalších zemí střední jihovýchodní Evropy; například rumunský diplomat Grigore Gafencu byl navíc právě v kritickém roce 1938 ministrem zahraničních věcí; po roce 1948 byl přirozeně obzvlášť blízkým partnerem pro J. Slávika, H. Ripku a další. Co se týče maďarského exilu, fungovaly jako most především někdejší kontakty s antihorthyovským exilem z války (i z doby meziválečné). Specifickou úkolu sehrávali i činitelé „mimovládní diplomacie“; konkrétním příkladem může být Pál Auer, maďarský hospodářský odborník, činný intenzivně během meziválečného období v mezinárodních proevropských aktivitách, počínaje Panevropskou unií; s našimi činiteli počínaje H. Ripkou se velmi dobře znal již od přelomu dvacátých a třicátých let. Tedy opět s nimi rychle navazovali kontakty „staří známi“⁵ a jejich prostřednictvím se pak formovaly další sféry a vrstvy kontaktů, až třeba po některé horthyovce či Rowmunda Pilsudského.⁶ A nelze opomenout ani zástupce z republik východního Pobaltí, přímo anektovaných sovětským impériem; také oni se brzy propojovali s politickými exulanty ze zemí střední a jihovýchodní Evropy, přičemž jejich zkušenost ze sovětské anexe a hnutí odporu proti ní měla specifický význam. Opět i v tomto případě bývalí diplomaté z těchto zemí byli „starými známými“ a sehrávali úlohu mostu k ostatním exulantům.⁷

Tedy první rovinou studia „zahraniční politiky“ exilu se mohou stát právě naznačené vztahy a kontakty, resp. oživování jednotlivých osobních kontaktů, získaných v dřívějších diplomatických službách či během druhého zahraničního odboje. K této ryze pragmatické rovině se druzí obecnější síť souvislostí; totiž na intenzitě a efektivitě osobních vztahů exilových představitelů k vedoucím politickým představitelům hostitelských zemí a k představitelům velmocí (stejně tak i k představitelům politických stran, představitelům vlivných nevládních organizací, k významným sdělovacím prostředkům apod.) významně závisela samotná možnost politických aktivit exilových činitelů v dotyčných zemích, podobně i míra podpory politických aktivit exilových činitelů a organizací v samotné mezinárodní politice hostitelských zemí, atp.

⁴ Ministrem zahraničních věcí Polska byl do roku 1932 (tedy před J. Beckem), ve velmi korektních vztazích k E. Benešovi, podobně i za války.

⁵ Vedle nich samozřejmě podobnou roli mohli sehrávat „ne zcela staří známi“, totiž diplomaté z týchž zemí z období 1944–1947/48. Jednak docházelo k jistému generačnímu posunu, jednak jistou obměnu přinesla (zvl. u Maďarska) diskontinuita mezi režimem meziválečným a novým pokusem o demokracii po roce 1944/45.

⁶ Z dalších bývalých významných diplomatů, nyní exulantů ze zemí střední a jihovýchodní Evropy, s nimiž naši exiloví činitelé rychle navazovali kontakty a následně úzkou spoluprací, stojí přinejmenším za výměnování Poláci Seweryn Eustachiewicz, Kajetan Morawski, Rumuni Constantin Vișoianu (byl i ministrem zahraničí) dále Gheorghe Caranfil, Șerban Voinea, Maďaři Gusztáv Henyey (rovněž byl i přímo ministrem zahraničí), György Bessenyei, Géza Cserenyey.

⁷ Zejména pokud šlo o diplomaty působivší před rokem 1940 při Společnosti národů či při vládách velmocí. V nadnárodních organizacích exilů velmi aktivně působili Estonci Karl Selter (bývalý ministr zahraničí), Aksel Linkhorst, Aleksander Varma, Ludvig Jakobson, Lotyš Olgerds Grosvalds, Vilis Masens (ten byl mj. předsedou ACEN – viz níže – právě v kritickém roce 1956), Litevci Vaclovas Sidzikauskas, Eduardas Turauskas, Juozas Lankoronskis, aj.

Další specifickou rovinu, typickou právě pro exilovou „zahraniční politiku“, představuje formování nadnárodních organizací exilů. Takové organizace se profilovaly až s jistým časovým odstupem, zato skutečně vyvíjely intenzivní činnost zejména ve sdružování se podle typů politických stran. Tak agrárníci, kteří představovali v meziválečném období výraznou politickou sílu ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy, vytvořili International Peasant Union, činnou především v USA. Pokus o obrodu politického liberalismu vyústil v ustavení Liberal Democratic Union (na americkém kontinentě) a Committee of Liberal Exiles of Central East Europe (v západní Evropě); v roce 1956 se obě organizace propojily a byly přijaty do Světové liberální unie (Liberální internacionály). Sociální demokraté brzy fungovali pod střechou a zprostředkováním Socialistické internacionály, časem měli i svou Union of Democratic Socialists of Central East Europe. Podobně křesťanští demokraté se propojovali pod zastřešením Nouvelles équipes internationales, časem se vytvořila i specifická Christian-Democratic Union of Central Europe. Navíc v jejich čele stáli právě představitelé našeho exilu, Vratislav Bušek v čele Liberal Democratic Union, Vilém Bernard v čele Union of Democratic Socialists, Adolf Procházka v čele Christian Democratic Union.

A „celonárodní“ exilové reprezentace se velmi brzy prezentovaly v takových organizacích jako se stalo „Shromáždění delegátů zemí nezastoupených v Poradním shromáždění Rady Evropy“,⁸ specifický orgán Rady Evropy pro exilové delegace právě ze středovýchodní Evropy, jakožto její konzultativní orgán, scházející se paralelně s jednáním Poradního shromáždění ve Strasbourgu. Neméně významnou se stala „Komise pro střední a východní Evropu“⁹ Evropského hnutí;¹⁰ takto pod střechou orgánu, spojujícího nejvýznamnější nadnárodní „nevládní“ organizace za evropskou integraci se vytvořil quasizastupitelský společný orgán exilových reprezentací.¹¹ V USA pak působilo Shromáždění porobených evropských národů,¹² další společný quasizastupitelský orgán exilových reprezentací, napojené na Výbor pro svobodnou Evropu.¹³

Jako specifickou badatelskou rovinu lze vytyčit i tematiku programotvornou. Tak Rada svobodného Československa již ve svém prvotním programu věnovala principiální body i „zahraničněpolitické“ činnosti. Brzy nato se objevily specifické programové dokumenty pro zahraniční politiku, samozřejmě k analýzám je i diskuse v Radě nad těmito dokumenty. Podobnou dokumentaci nalézáme po krizi v Radě i v činnosti Národního výboru pro svobodné Československo i návazně v činnosti obnovené sjednocené Rady. Zásadní podíl na programotvorné činnosti pro zahraniční politiku měli Hubert Ripka jako chargé Rady pro zahraniční politiku a Fedor Hodža jako chargé pro evropské a středo-

⁸ Assemblée des délégués des pays non représentés en l'Assemblée Consultative du Conseil d'Europe.

⁹ Commission de l'Europe Centrale et Orientale / Commission of Central East Europe.

¹⁰ Mouvement européen / European Movement.

¹¹ Nešlo o žádnou komisi v běžném smyslu slova, už jen početně nikoli. Samotné předsednictvo komise bylo téměř třicetileté, složené cca z poloviny ze západoevropských politiků, stojících momentálně mimo vysokou státní službu (prvním předsedou komise byl Harold Macmillan (od konce roku 1951 ministr britské vlády, v letech 1957–1963 premiér)), z další poloviny z delegátů exilů ze střední a jihovýchodní Evropy (zpravidla po dvou za každou zemi, za Jugoslávii byli tři, za země východního Pobaltí po jednom). Československými členy předsednictva byli Štefan Osuský a Adolf Procházka. Celá Komise měla k půldruhé stovce členů.

¹² Assembly of Captive European Nations (ACEN).

¹³ Free Europe Committee.

evropské federalistické perspektivy.¹⁴ Příbuznou sféru představují koncepty mezinárodních vztahů vůbec.

Co se týče pramenů a materiálů k „zahraničněpolitické“ činnosti exilu, jsou na jedné straně sice poměrně obtížně dostupné a zejména v porovnání s relativně snadnou dostupností materiálů oficiální diplomacie, se stavem vysoce kvalitního archivního zpracování takových materiálů, jejich přehledného uložení, se jistě nelze divit historikům, kteří se tématům exilové „zahraniční politiky“ raději vyhnou a zůstanou u svých tradičních zdrojů a zaručených výsledků. Materiály z exilové činnosti jsou především dochovány roztržštěně, rozesety doslova po celém světě, přitom v roztržštěnosti dochovány zároveň pomíchaně;¹⁵ nacházejí se z velké části stále ještě v soukromém držení, resp. v péči různých nadačních fondů, archivářsky nezpracované, či teprve v prvotním stavu zpracování.

Na druhé straně jde o množství materiálů, navíc velmi různorodého charakteru a doslova pestrého složení: od korespondence s vysokými představiteli západní politiky a „řadovými“ činiteli diplomatických služeb západních zemí, přes korespondenci s příslušnými činiteli exilů z jiných zemí střední a jihovýchodní Evropy, po korespondenci mezi jednotlivými představiteli našeho exilu k „zahraničněpolitickým“ otázkám; od rukopisů ryze pracovních materiálů a návrhů a „posudků“ na ně, přes cyklostylované materiály a oběžníky, přes veřejné přednášky a rozhlasové projevy, až po memoranda veřejně deklarovaná i diskrétního charakteru či dlouhodobě proponované programové dokumenty, rukopisy úvah, analýz, situačních zpráv; od letáků přes časopisy, propagační brožury, až po vydávané studie v renomovaných odborných časopisech pro mezinárodní vztahy, resp. knihy v renomovaných nakladatelských domech; objemné jsou i oficiální protokoly a další materiály mezinárodních organizací.¹⁶ Leckteré materiály lze (resp. je nezbytné) dohledávat i v příslušných centrálních archivech zemí západní Evropy a Severní Ameriky.¹⁷ Zejména během padesátých let byla komunikace exilových činitelů se západními politiky velmi intenzivní, a to nejen co do prosté výměny informací, nýbrž i naslouchání názorům.

Dochované materiály dokládají velmi intenzivní toky informací mezi exilovými činiteli navzájem v rámci československého exilu, stejně jako s činiteli jiných národních exilů i s činiteli západních zemí. Za samostatná zpracování stojí už třeba jen diskuse, které probíhaly k tématům „co dělat proti komunismu“, „co po komunismu“, „co má

¹⁴ Blíže viz např.: GONĚC, V.: Programy pro zahraniční politiku v počátcích Rady svobodného Československa, In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 33, Olomouc 2005.

¹⁵ Z vlastní zkušenosti jsem naznal, že například mnohé materiály, které by patřily do osobního archivu H. Ripky, počínaje některými manuskripty, se nacházejí v archivu Rady svobodného Československa, naopak leckteré materiály, uložené v osobním archivu H. Ripky by svým charakterem patřily do fondu Rady svobodného Československa. Ale to už je jeden z logických důsledků činnosti exilu, Rada svobodného Československa ostatně nebyla žádným oficiálním „úřadem“...

¹⁶ Jen oficiální cyklostylované protokoly zasedání ACENu představují tisíce stran ve sloupci téměř dvou metrů; vedle toho vycházel Bulletin ACEN a další tiskové materiály, k tomu běžný korespondenční a další materiál z činnosti sekretariátu ACENu, členů jeho Shromáždění i Výboru, atp. (Disertaci k činnosti ACENu připravuje Pavel Paleček.)

¹⁷ Nejde jenom o dohledání dokumentů zasílaných exilovými činiteli oficiálním představitelům dotyčných zemí či o dohledání jejich konkrétních jednotlivých reakcí na ně. Neméně důležité bude poznávat i dlouhodobou linii nejen oficiálně deklarované, nýbrž i faktické (diskrétně realizované) konkrétní politiky vztahů vůči exilům a exilovým organizacím, i konkrétní jejich podpory (včetně materiální).

dělat západní politika proti komunismu“, „jak exily mohou přispět k tématu evropského sjednocení“, „jak k tématu evropské obrany“ (resp. „společné evropské obrany“), atp. Již bylo naznačeno i vzájemné ovlivňování jednotlivých národních exilů; k tomu se druží časté poskytování prostoru v exilových periodikách pro činitele z jiných národních exilů.¹⁸ A nešlo jen o prostor v periodikách typu Svědectví, nýbrž i v oficiálních tiskových orgánech vedení národních exilových reprezentací, včetně tiskovin určených „navenek“, tedy vydávaných anglicky či francouzsky.¹⁹ Množství exilových tiskovin vycházelo přimmo jako „nadnárodních“.

Za zdůraznění stojí ještě jedna specifická vlastnost materiálů k „zahraničněpolitické“ činnosti (a nejen jí) exilů. Ze zcela prozaických důvodů se muselo šetřit prostorem, šetřit papírem, šetřit na poštovním, šetřit časem adresátů. Nebylo peněz na fungování nějakých administrativních kolosů exilových organizací. Tedy i vyprodukované materiály jsou velmi sevřené, koncentrované výrazu; tudíž na malé ploše dávají historikovi poměrně velký objem mnohazměrných informací.

Rada materiálů a konkrétních témat je zpracovatelných technikou tradičních „dějin diplomacie“. Zároveň však už tím, že nejde o oficiální diplomacii, mnohá témata výrazně přesahují například do dimenze zkoumání stavu „veřejného mínění“ širších složek exilu o „zahraničněpolitické“ činnosti exilu. Podobně docházelo k pozitivním i negativním konfrontacím s miněním dříve vystěhovalých generací krajanů.²⁰ A velmi objemně přesahy směřují do oboru „ideengeschichte“; jde tedy o zkoumání, jak se formovaly ucelené exilové koncepty mezinárodních vztahů, v tomto rámci i dílčích témat „Rusko a Evropa“, či již naznačené „evropská integrace“, „evropská obrana“, atp. V řadě dalších dimenzí jde však také o to, jak se v pozitivní konfrontaci mezi národními exily formovaly koncepty „co po komunismu“, opět včetně dílčích jako „stát a právo po komunismu“, aj. A dokonce lze (a je žádoucí) zpracovat i dimenzi historiografickou, totiž jak exiloví činitelé přispívali k formování konceptu soudobých dějin mezinárodních vztahů.²¹

Jde nesporně o náročné studium. Zároveň lze přiznat, že v leccems nás už (zase) předběhli polští kolegové při studiu svého exilu.²² Dalším podnětem budiž pro nás objednávka ze strany zejména francouzských, belgických a švýcarských historiků; čekají jmenovitě na naše zpracování konkrétních vztahů našich exilových činitelů k vedoucím západním státníkům, ještě více však na zpracování exilových konceptů zahraniční politiky a mezinárodních vztahů.

¹⁸ Tak v proslulém Svědectví hned od prvního čísla dostávali prostor k vyjádření i polští (a brzy další) činitelé, naopak neméně proslulý polský měsíčník Kultura poskytoval prostor našim exulantům, atp.

¹⁹ Jako např.: Polish Affairs, The Hungarian Observer.

²⁰ A k velkým konfrontacím docházelo s činiteli exilu z roku 1945. Zcela specifickou, nesporně rovněž významnou kapitolu představuje „zahraničněpolitická“ orientace tohoto exilu z r. 1945 (počínaje úzkými styky s Francovým režimem ve Španělsku, s režimy jemu obdobnými v Latinské Americe, atp.). Jistě na celou knihu by vydalo zpracování podlézavého vztahu exilu z roku 1945 vůči Otto Habsburgovi, aj.

²¹ Činili tak už třeba i ze svého profesního hlediska, např. Josef Korbel ve svých studiích jakožto profesor Denver University, Hubert Ripka jako profesor New School for Social Research v New Yorku, etc.

²² Mají k tomu ostatně i lepší podmínky díky dosavadnímu usilovnému a v mnohém úspěšnému shromažďování exilových materiálů a jejich přesunu a koncentraci do Varšavy, za mimořádné podpory státu a širšího společenského zájmu (a tištěných materiálů i do dalších center).

"Foreign Policy" Activities in Exile: Figures, Themes, Sources*Vladimír Goněc*

This article examines the unique standing of former Czechoslovak diplomats, the importance of their contacts with politicians in Western Europe and North America and with exiled politicians from other countries in Central and Eastern Europe. It traces the formation of national émigré organizations and their integration into international organizations, the policy-creating activities for the "foreign policy" of exile. It also looks at the nature of the resources available and issues related to working with them, while attempting to break the boundaries of traditionalist "diplomatic history".

MSM0021622426 Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy

Materiály ze semináře

**ČEŠI A SLOVÁCI V POČÁTEČNÍ
FÁZI KOMUNISTICKÉ TOTALITY****ČESI A SLOVÁCI V POČIATOČNEJ
FÁZE KOMUNISTICKEJ TOTALITY**

(15. liberecký seminář pro učitele dějepisu a občanské výchovy, historiky
a archiváře)

Liberec, 25.–26. srpna 2005

Uspořádala: Katedra dějepisu Pedagogické fakulty TU v Liberci
pod patronací Česko-slovenské komise historiků

ÚVODEM

Žijeme s historickými důsledky, ať o tom víme, či to netušíme, nebo nás to ani trochu nezajímá. Československá padesátá léta zanechávají tak stopy v současnu, nejen přímé – jsou všelijak vymazávané třeba restitucemi, nebo odškodněními – ještě více povstale z tehdejšího chodu života, z žití považovaného některými za plné, nebo z přežívání pokládaného jinými za chvilkové, dočasné, jen epizodické. Měnila se v tom čase československá společnost jako nositel státní existence, měnily se tedy společnosti česká a slovenská jako dvě svěbytné struktury, které měly přestat být svěbytnými. Proměňovaly se však i jiné společnosti ve světě, a to zvláštními způsoby, s výsledky a důsledky, z nichž některé, a podstatné, zachovávají kontinuitu, byť ta jde zároveň s módami politickými, ideologickými, materiálními, hodnotovými (či pseudohodnotovými). Příkladů takových proměn nachází historik desítky: připomenu aspoň společnost západoněmeckou, která v padesátých letech zdolala válku, z další války, korejské, zajímavě těžila a prokázala přitom příslovecnou německou zdatnost. Integrovala také milióny Němců z východu, kteří však nepřinesli jen hladové krky, řečeno s Churchilllem a jinými, ale také energii a dovednosti. Zapomíná se na to, nebo se to vůbec neuvádí.

Vydatné změny poznamenaly společnost americkou. Hospodářskou prosperitu z války dokázala využít k poválečné první vlně mocného materiálního vzestupu širokých vrstev tak rozsáhle, že vytvořila rozprostraněnou novou střední třídu plnou límečků nejen bílých, ale také modrých i jinak firemně barevných. Američané na fotografiích z padesátých let jsou většinou pečlivě ustrojeni, i mladí vypadají zprvu přízpůsobivě a solidně a ženám s pážecími účesy to sluší. Jsou pyšné na své děti, už se však pro ně chystá anti-koncepční pilulka, která pak v šedesátých letech způsobí jednu z dílčích revolucí. Z většiny Američanů na oněch snímcích jako by vyzařovala dychtivost. Obrázky jsou ještě černobílé a takovým nakonec bylo celé americké desetiletí. Ostatně právě tak, jako černobílé, je ve své strhující mohutné publicistické práci o něm pojmenoval David Halberstam. (Ta práce by měla být výzvou a příkladem i pro českou publicistiku o nedávných a žitých dějinách – ale zatím marné volání!)

Rozbarvení amerických padesátých let připomenu na příkladu jediném: novým vlivným společenským faktorem se stávala mládež, aby jím už nepřestala být. Spíše pak své postavení posilovala a stále je utvrzuje hýčkána reklamou – dalším silným faktorem západních padesátých let – oslovována, zpracovávána a obhospodařována celými průmyslovými odvětvími, od materiálních až po showbiznysové nahrazujícími kulturu. Na konci desetiletí nebyla už její hlučná část konformní a ochotná dospět do podoby otců, kteří ovšem neměli výrazné tváře – ztráta tváře je ostatně celosvětově příznačná pro padesátá léta, v sovětském bloku je to dokonce jev programově pěstovaný. Vzpoura puď část mládeže na kerouakovskou jinou cestu, bere si na ni i drogy, opovržení stabilitou (peníze ji však většinou nechybí) a hlavně novou hudbu Elvise Presleyho zpívajícího mj. o štvancích. Presley vnesl do všeho beat, i do oblékání a jazyka. Beatnici si své pojmenování vypůjčili od jednoho zloděje a prostituta, pocházelo z drogového prostředí a znamenalo tu podvedený, okradený, citově nebo tělesně vyčerpaný. Kerouac je přeložil

jako oblažující, blažený. Hle, jaký příklad černobělosti, západního rozporu – oboje platilo a bylo vyznáváno. A oboje platí pro celou desítku let.

Jaké barvy však přifkneme československému deseti- a víceletí od února 1948? Kvůli němu jsme vlastně tady. Chtěli bychom se podívat dovnitř společnosti v Československu a také na její vnější podmínky. Rysy, které tvoří její život a obsah, bychom už mohli určitěji charakterizovat a také určovat jejich váhu. Dosavadní interpretace se právem soustřeďovaly na rys jediný, represivní – realizovaný ovšem ne v jediné podobě, ale v mnoha tvarech. Represe zasahovala společnost komplexně, postihovala i ty, po nichž přímo neudeřila, ale zároveň dějiny této společnosti celostně nepřekryla.

Žili jsme a žijeme s historickými důsledky, řekl jsem na začátku těchto glos. Světové a tedy i středoevropské důsledky rusko-sovětského října 1917 se naplno projevíly až s výsledkem druhé světové války a s podílem Sovětského svazu na něm. Průběh a výsledek války zapůsobil rozhodně i na poválečné postavení a chování Spojených států. Oboje, týkající se i SSSR i USA, jsme se snažili připomínat při letošním 60. výročí konce druhé světové války: spolu s vyřízením Velkoněmecké říše to byly skutečnosti pro druhou část 20. století nejdůležitější. Asi se zdá, že uvádím trivialitu. Nechtěl jsem však jen konstatovat, ale především vyzvat – k přemýšlení a domýšlení, každé z těchto prostých tezí zvlášť a všech tří dohromady. Jsou vstupní brankou do historie poválečného světa. Vcházet jinudy znamená ujít jen kousek a pak nutnost vracet k té řádní, zdánlivě obyčejné brance.

V československém únoru 1948 vidí i světová historická literatura vykřičníkový závěr celého poválečného první údobí. Československá tragédie – jak je také komunistický převrat nazýván – byla nejtíživější ve vzdálení československého prostoru od dalšího moderního civilizačního pohybu. Specifická sovětská modernizace – její drastická předválečná etapa byla ovšem předpokladem válečného vítězství – měla nejen kontraproduktivní prvky, ale v celém sovětském bloku hlavně jiný společenskohospodářský podklad, než jaký se vytvořil v západostředoevropském Československu. Pro ně to byla v důsledcích téměř katastrofa, a nejen ekonomická: spočívala v nerozvinutí, podvázání možností, které dosavadní československá úroveň hospodářská, vzdělanostní, kulturní, lidská nabízela. Mohla ji teď uplatňovat a prokazovat jen zčásti, ve směrech z technicko-vědeckého hlediska jen úzce oborově plodnými měřeno další perspektivou. I v Československu se vytvářela nová společnost, i tady se sociálně sblížovaly bílé a barevné límečky, ba barevné většinou bílé odsouvaly do nižší kategorie. I tady se měnilo postavení žen a dávala o sobě vědět mládež, vedla na chvíli nejen Brno, ale i školy, tancovala a zpívala v modrých košilích a hlásala, že zítra se tak bude tančit všude. Tyto proměny, vývraty, posuny přicházely – na rozdíl od nových jevů v západních společnostech – tlakem zvnějšku, byly dílem systému, naplňováním heslového programu, který část společnosti – zjišťujeme, která – nepochybně přijímala, nebo jí nezněl nesrozumitelně. Souzněl totiž s jejím jistým sociálním vzestupem. Hesla a činy systému se přitvrzovaly v ovzduší studené války a třeba i za proklínání titoismu, tedy jugoslávského odpadlictví od stalinské a enkávedistické Moskvy.

Zítra se mělo nejen všude tančit, ale také mohla být válka. Historická literatura pátrá, proč nezahltila svět, když měl několikrát na kahánku. Nezapomeňme na tuto otázku, zvláště onen kahánek mocně a všestranně ovlivnil po počátku padesátých let i život v Československu. A doceňme se západní literaturou význam hesla o mírovém soužití,

přičemž jsme možná s to lépe než ona rozeznat i jeho propagandistické motivy. Ještě jednu glosu k diskusi. Opoziční smýšlení v Československu si udržovalo především vzpomínku na prvorepublikovou demokracii, a to přes všechny režimní propagandistické kampaně, které proti ní střílely i těžké kalibry. Nebyla jen nostalgií, ale i argumentem a živinou. Reálně opakovat se však už nemohla. Byla poslána do dějin i z domácích zdrojů, které se ovšem vyjevily a prosazovaly vždy ovšem pod tlakem vnějším. Na Západě dominovaném Spojenými státy žily, nebo se vytvářely demokratické společnosti už na sociálně a zčásti názorovém podloží ovlivňovaném novou etapou modernizace, s jejími mohutnými pozitivy i s jejími citelnými stíny. V Československu jsme se to naplno dozvídali až po roce 1989. Ale to už je jiná historie. Úplně jiná vlastně ne.

Robert Kvaček

KOMUNISTICKÉ ČESKOSLOVENSKO PO ROCE 1948

Jiří Kocian

Úvodem

Otázky týkající se zkoumání a poznání prvních let existence komunistického režimu v Československu jsou stále aktuální, svědčí o tom mimo jiné řada titulů domácí i zahraniční historiografie.¹ Mocenský nástup komunistů v Československu se neodehrál ze dne na den a také proces upevňování nového mocenského systému probíhal v několika letech a procházel různými fázemi. Poválečný režim lidové demokracie přes řadu svých vad a nedostatků směřoval programově k obnově demokracie. Základním problémem však bylo, že nejvlivnější a nejsilnější poválečná politická síla – Komunistická strana Československa – program demokratické obnovy nedodržovala a sledovala od vstupu na politickou scénu obnovené republiky základní cíl – získání absolutní moci.² Pro nástup komunistů byly příznivé domácí i mezinárodní podmínky. Poválečná Evropa směřovala politicky značně doleva, zaznívaly naděje na další spolupráci systémově odlišných vítězných velmocí. Československo bylo z velké části osvobozeno Rudou armádou, toho dokázali využít komunisté, kteří se však bezprostředně po válce prezentovali jako národní politická síla a získali také sympatie řady lidí pro své odbojové zásluhy. Nemalá část poválečné společnosti komunisty podpořila nejen v parlamentních volbách v květnu 1946, ale i v době únorové vládní a politické krize v roce 1948. Ti, kteří se po válce s komunismem neztotožnili, byli po únorovém převratu buď zavražděni, či dali najevo řadou statečných činů svůj odpor proti novému režimu, byli za to však perzekvováni, vězněni či popraveni, několik desítek tisíc lidí odešlo také do politické emigrace.³

Československo bylo na počátku padesátých let minulého století vystaveno silnému sovětskému tlaku. Bylo to v etapě první vrcholné fáze studené války, ve které byla velmi reálná hrozba nového světového konfliktu. V Československu vrcholily vykonstruované politické procesy, věznice a tábory nucených prací skrývaly tisíce nevinných obětí. Ekonomika byla násilně transformována ve prospěch zbrojní a těžké výroby,

¹ Srovnej KAPLAN, K.: Československo v letech 1948–1953, 2., Praha 1991; KAPLAN, K.: Československo v letech 1953–1956, 3., Praha 1992; KAPLAN, K.: Některá revoluční, Praha 1993; BLAIVE, M.: Promarněná příležitost: Československo a rok 1956, Praha 2001; PEŠEK, J.: Slovensko v letech 1953–1957: Kapitoly z politického vývoje, Brno 2001; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1945–1992, Bratislava 1998.

² KAPLAN, K.: Některá revoluční, Praha 1993; KAPLAN, K.: Československo v letech 1945–1948, 1., Praha 1991.

³ GEBAUER, F. – KAPLAN, K. – KOUDELKA, F. – VYHNÁLEK, R.: Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989 (Statistický přehled), Praha 1993; JIRÁSEK, Z.: Československá pounorová emigrace a počátky exilu, Brno 1999.

kolktivizační tlak postihoval desetitisíce rolníků, nepřírozeně a rychle se měnila sociální struktura obyvatelstva.⁴

Pod sovětským tlakem urychlované systémové přeměny přinesly záhy výrazné problémy, které se promítly do první krize režimu v letech 1953–1956, které měly svou obdobu i v některých dalších středoevropských zemích sovětského bloku (NDR – 1953, Polsko a Maďarsko – 1956). Tato krize měla v československých podmínkách dvě fáze – 1953 v sociální a ekonomické oblasti, 1956 v oblasti politické a ideologické.⁵

První léta komunistického režimu

Po státním převratu v únoru 1948 začala výstavba komunistického režimu cestou hlubokých změn ve všech oblastech života české a slovenské společnosti. V prvních šesti letech se utvořily základy režimu, které se v pozdějším období pouze přizpůsobovaly měnícím se mezinárodním a vnitropolitickým podmínkám.

Komunistický režim hluboce zasáhl do života celé společnosti. Základy režimu se utvářely v době vystupňované studené války mezi Východem a Západem. Státním převratem 1948 se Československo stalo pevným článkem sovětského bloku, bezvýhradně sloužícím zájmům sovětské velmocenské politiky. Vyhroceně napětí mezi Východem a Západem vedlo k cílevědomé izolaci Československa zejména od západní Evropy a USA.

Mezinárodní události, poměry v sovětském bloku a příprava na válečný konflikt ovlivňovaly průběh a výsledek výstavby komunistického režimu, ale neurčovaly jej. Komunističtí vůdci znali a uznávali jeden „model socialismu“, sovětský, který byl považován za obecně platnou šablonu marxisticko-leninské ideologie. Tehdy zcela běžné politické heslo „Sovětský svaz náš vzor“ se stalo skutečností a Klement Gottwald je ve svém posledním projevu v lednu 1953 povýšil na zákonitost socialistické výstavby.

Východím a klíčovým bodem pro výstavbu komunistického režimu byl mocenský monopol KSČ. Tvořil základ mocenskopolitické struktury režimu, ve sledované době v podstatě komunistické diktatury, která zlikvidovala nebo citelně omezila občanská a politická práva občanů. Komunistická strana byla páteří moci, počet jejích členů se po dvou prověrkách snížil z 2,5 miliónů v roce 1948 na 1,8 miliónu koncem roku 1953. Realizátory mocenského monopolu KSČ byla zhruba 200–300 tisíc funkcionářů, kteří zajišťovali plnění usnesení a politiku strany.⁶

Od roku 1948 se vytvářela rozsáhlá síť komunistických organizací v obcích, podnicích, úřadech, školách i společenských organizacích. V roce 1952 dosahoval jejich počet přes 40 tisíc a další přibývaly. Stranické organizace měly dvojí poslání, samy uskutečňovaly rozhodnutí nadřazených institucí a kontrolovaly, jak je provádí státní

⁴ KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: Komunistický režim a politické procesy v Československu, Brno 2001; KAPLAN, K.: Československo v RVHP 1949–1956, Praha 1995; JECH, K.: Soumrak selského stavu 1945–1960, Praha 2001; KALINOVÁ, L.: Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948, In: Acta Oeconomica Pragensia, 5, Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1992 (k 80. výročí vzniku ČR), Praha 1998, s. 129–146.

⁵ KAPLAN, K.: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975, Praha 1993; PERNES, J.: Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953, Brno 2000; BARNOVSKÝ, M.: Prvá vlna destalinizace a Slovensko (1953–1957), Brno 2002.

⁶ KAPLAN, K.: Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968, Praha 1993.

aparát, orgány hospodářského řízení a společenských organizací. Transformace KSČ ve stranu moci si vynutila změny v jejím fungování. Důsledně se prosazovala tzv. ideová jednota, ve skutečnosti bezvýhradný souhlas s politikou ústředního vedení. S tím souviselo uplatnění principu tzv. demokratického centralismu, který se v praxi realizoval jako naprostá podřízenost nižších orgánů vyšším a povinnost komunistů ve svých funkcích a na svých pracovištích hájit a prosazovat stranickou politiku a usnesení. Princip demokratického centralismu byl jedním z mechanismů, které sloužily k uplatnění mocenského monopolu. K dalším důležitým mechanismům patřila tzv. kádrová nomenklatura, která vyjmenovávala funkce obsazované pouze osobou schválenou příslušným stranickým orgánem.⁷

Komunistický monopol moci zasáhl do činnosti a změnil postavení ústavních institucí. Zrušil tradiční dělbu a kontrolu moci. Zanikla nestranickost prezidenta republiky – K. Gottwald i nadále vykonával funkci předsedy KSČ. Národní shromáždění přijímalo zákony, které už schválilo vedení KSČ a poslanci na jeho textu nemohli nic změnit. Vláda jako celek ani jednotliví ministři nebyli odpovědní parlamentu, ale pouze ústřednímu výboru KSČ.

Soudnictví – třetí článek moci – pozbylo nezávislost, která je podmínkou právního státu. O jmenování soudců rozhodovaly příslušné komunistické instituce. Změny v uspořádání justice, prosazené ministerstvem spravedlnosti v čele s ministrem A. Čepičkou už v roce 1948, vedly k likvidaci soudcovské nezávislosti. Zanikl Ústavní soud a jeho funkce přešla na předsednictvo Národního shromáždění, jemuž příslušel výklad zákonů a jejich ústavnosti. Likvidace nezávislosti soudů se dotkla v největším rozsahu trestních věcí politické povahy. O jejich konání, o žalovaných osobách, o obžalobě a trestech rozhodovaly komunistické instituce, nikoliv ústavně příslušné justiční orgány.⁸

Zrušení tradiční dělby moci patřilo k základním principům komunistického mocenského monopolu. Všechny ústavní instituce byly podřízeny vedení KSČ, případně nižším orgánům, ústavně a zákonně neodpovědným. Místo dělby moci se uplatňoval princip součinnosti a spolupráce všech ústavních institucí při realizaci rozhodnutí a politických záměrů komunistické strany, jejího vedení.

Charakteristickým rysem komunistického režimu v jeho zakladatelském období byla centralizace moci, centralizovaný stát. Od 1. ledna 1949 se měnila administrativně-správní organizace. Zanikly zemské národní výbory a nahradilo je krajské zřízení. Centrálním úřadům a institucím zůstaly stále velké rozhodovací pravomoci, které si ještě svévolně zvětšovaly. Centralizovaný stát a krajské zřízení značně oslabilo roli a politickou váhu slovenských národních orgánů. Jejich omezení, až bezvýznamná pozice ve státním ústrojí patřila k zárodkům pozdějšího odporu slovenských funkcionářů proti státní centralizaci.

Některé útvary státního aparátu měly výsadní postavení. Státní plánovací úřad si udržoval nadřazenou pozici oproti tzv. hospodářským ministerstvům. Mimořádné postavení bezpečnostních útvarů, zejména Státní bezpečnosti (StB), bylo produktem masové nezákonnosti, perzekuce a represe, které dosáhly v zakladatelském období režimu největšího rozsahu a nejostřejších forem a na kterých se podílela StB největším dílem. StB

⁷ KAPLAN, K.: Kádrová nomenklatura KSČ 1948–1956, Praha 1992; PAVKA, M.: Kádry rozhodují vše: Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (prvních pět let komunistické vlády), Brno 2002.

⁸ KAPLAN, K.: Československo v letech 1948–1953.

patřila mezi opory komunistického režimu a svým působením spoluvytvářela ve společnosti atmosféru strachu. V roce 1953 v ní pracovalo kolem 9,5 tisíce osob.⁹ Od nástupu A. Čepičky do funkce ministra národní obrany v polovině roku 1950, zejména však v důsledku vojenských plánů SSSR a rychlé výstavby velké armády se i v Československu posunula armáda na privilegované místo ve státním aparátu. Zdůrazňování významu armády z mezinárodněpolitického hlediska, vazba jejího velení na sovětská vojenská místa se projevil v uspokojování stále rostoucích nároků ministerstva národní obrany. Armáda se změnila v instituci, jež se vymykala kontrole nejen ústavních, ale i stranických orgánů. V roce 1953 měla přes 240 tisíc vojáků, z toho kolem 40 tisíc vojáků z povolání. Privilegované postavení ozbrojených mocenských složek státního aparátu vnášelo do režimu rysy policejního státu a militarizace společnosti.

Původní představa, že po politických čistkách státního a hospodářského aparátu bude následovat převýchova jeho pracovníků pro potřeby komunistické moci, se záhy změnila. Ústřední výbor KSČ 17.–18. listopadu 1948 rozhodl o nástupu dělníků, většinou komunistických funkcionářů, do řídicích funkcí. IX. sjezd KSČ v květnu 1949 rozhodl, že má nová inteligence pocházet z dělnických a maloroľnických rodin. Během dvou let přešlo kolem čtvrt milionu dělníků do všech složek státního a hospodářského aparátu a zastávali v něm funkce dříve vykonávané příslušníky inteligence. Většina z nich neměla vzdělání ani potřebné zkušenosti, část prošla krátkodobým školením a malá část absolvovala nejvýše roční školy pracujících, zřizované ministerstvy, ústředními úřady a hospodářskými institucemi. Důsledkem „třídního přesunu“ byl úbytek kvalifikovaných funkcionářů a celkový pokles kvalifikace a úrovně řízení státu a hospodářství.¹⁰

Důležitou součástí státního aparátu a hospodářského řízení se stali sovětsští poradci. První z nich přišli v říjnu 1949 na pozvání Gottwalda a Slánského do Státní bezpečnosti. Následující rok a další dvě léta jejich počet stále přibýval, působili v bezpečnostních složkách, v armádě, v hospodářství. Celkem jich bylo kolem pěti set a nejméně tolik jich působil v uranových dolech. V nejdůležitějších oblastech, v bezpečnostních orgánech, armádě a v hospodářství tvořili sovětsští poradci jakýsi ucelený útvar, který měl vedoucího, zástupce a jim podřízené osoby. Prostřednictvím vedoucího byli podřízeni centrále v Moskvě, ostatní poradci byli podřízeni sovětským institucím, které je vysílaly přímo. Sovětsští poradci měli zvláštní postavení, nebyli vůči československým orgánům politicky ani ústavně odpovědní, odpovědní byli jen sovětské centrále.¹¹

Likvidace občanské společnosti patřila k základním podmínkám prosazení mocenského monopolu. Protiústavní kroky s ní spojené začaly hned po únoru 1948. Celý proces byl potvrzen spolkovacím zákonem z roku 1950. Z osmi tisíc spolků, organizací a občanských sdružení působících v roce 1947 zbylo kolem tří set. Namísto občanské společnosti vytvořilo komunistické vedení pro uspokojování zájmů občanů síť organizací a spolků. Nejdříve prosadilo sjednocení organizací mládeže, sportovních a tělovýchovných, odbojových aj.

Charakteristickým rysem společenských organizací bylo jejich postavení ve struktuře komunistické moci. Nesměly vznikat organizace, které by zastupovaly politické zájmy občanů, mohly naopak působit pouze jako prostředek podpory oficiální politiky

⁹ KOUDELKA, F.: Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje), Praha 1993.

¹⁰ KAPLAN, K.: Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968.

¹¹ KAPLAN, K.: Sovětsští poradci v Československu 1949–1956, Praha 1993.

jako organizace „obrozené“ Národní fronty. Komunistická moc integrovala už existující zájmové organizace, nebo vytvořila nové a zapojila je do systému převodových pák. Tento systém, v němž se uplatňovala vedoucí úloha komunistické strany, patřil k nosným sloupům režimu a působil jako jeho stabilizační prvek. Zároveň fungoval jako součást mechanismu na výrobu veřejného mínění, který zajišťoval veřejnou demonstraci souhlasu s režimem, s jeho politikou a jednotlivými akcemi.¹²

Ovládnutí společenských, zájmových organizací komunistickou mocí, likvidace občanské společnosti a vytváření systému „převodových pák“ naráželo u některých organizací na odpor. Jejich funkcionáře pak postihovaly kromě politických čistek i administrativně-mocenské a trestní zákroky. Dopadly na vedoucí činovníky tělovýchovných organizací Sokol a Orel, na funkcionáře Junáka. Nejtvrději postihly některé církve; sekta Svědci Jehovovi a církve adventistů byly zakázány. Úsilí moci podřídit si římskokatolickou církev vyústilo v ostrý konflikt. V něm sice moc nedosáhla původního cíle vytvořit národní církev oddělenou od Vatikánu, ale řádnou vnitřní strukturu církve narušila a vytvořila si státní aparát na její řízení, takže katolickou církev podřídila své kontrole. Klíčovou roli v tomto úsilí sehrály církevní zákony z října 1949 a opatření, jimiž byla hierarchie izolována a nahrazena církevními činiteli ochotnými spolupracovat s režimem.¹³

V zakladatelském období komunistického režimu se dotvořil mechanismus na řízení kultury a způsob jeho působení. Všechny kulturní instituce – divadla, film, nakladatelství, galerie ap. vlastnil stát a také jejich činnost byla podřízena dohledu příslušných ministerstev informací a školství a kultury.¹⁴

Hromadné sdělovací prostředky byly také buď ve vlastnictví státu nebo společenských organizací. Návrhy na zavedení státní cenzury, které se objevovaly už od roku 1948, se uskutečnily zřízením Hlavní správy tiskového dohledu. Vláda ji zřídila v rámci ministerstva vnitra svým nařízením č. 17/1953.¹⁵

Hluboké změny v letech 1949–1954 prodělalo hospodářství. Změnily se vlastnické vztahy a způsob řízení, ekonomická struktura i místo v evropské a světové ekonomice. Vývoj československého hospodářství předurčilo několik faktorů. Příslušnost k sovětskému bloku přivedla Československo do svazku hospodářsky méně nebo málo vyvinutých států, které od ledna 1949 byly sdruženy v Radě vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Úsilí Rady o dosažení ekonomické nezávislosti na kapitalistických státech přerostlo ve snahu o vytvoření samostatného trhu, vyčleněného z trhu světového. Členské státy RVHP plánovaly a prováděly rychlou industrializaci.¹⁶

Druhým původcem změn československé ekonomiky byly důsledky vyhrčené studené války, konkrétně vojenské plány Sovětského svazu na rychlou výstavbu velkých armád jeho bloku. Náklady na vyzbrojení a udržování čtvrtmilionové armády spotřebovaly v letech 1951–1953 obrovskou část národního důchodu na úkor všech odvětví československého hospodářství. Druhý důsledek výstavby velkých armád byl neméně

¹² KAPLAN, K.: Československo v letech 1948–1953.

¹³ KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948–1953, Praha 1993.

¹⁴ KNAPÍK, J. Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950, Praha 2004.

¹⁵ KAPLAN, K. – TOMÁŠEK, D.: O cenzuře v Československu v letech 1948–1956, Praha 1995.

¹⁶ KAPLAN, K.: Československo v RVHP 1949–1956.

závažný. Zajištění nároků armády a zbrojního průmyslu se stalo hlavním úkolem, jemu se podřizovalo celé hospodářství na úkor všech odvětví a vedlo k militarizaci ekonomiky.

Role strojírenské velmoci s vysokým podílem těžkých oborů a rozmachem zbrojní výroby zcela rozbila dosavadní ekonomickou strukturu a vytvořila novou. Tomuto vynucenému nasměrování hospodářské politiky se nejprve českoslovenští odborníci i politikové bránili, později začali považovat privilegované strojírenství za přednost. Nová hospodářská struktura neodpovídala možnostem Československa, odporovala nejen dosavadnímu hospodářskému vývoji, ale také trendům ekonomiky obdobných západoevropských průmyslových států. Tak nákladnou a především politicky motivovanou přestavbu ekonomické struktury bylo možno v krátké době uskutečnit jen na úkor ostatních hospodářských odvětví a sociálního postavení občanů. Přivodila zaostávání a úpadek zemědělství, služeb, spotřebního, potravinářského a lehkého průmyslu. Výsledkem byl rozvrat hospodářství, které pozbylo schopnosti plnit svou společenskou funkci, tj. uspokojovat hmotné potřeby obyvatel. Přestavba ekonomické struktury a konkrétní úkoly hospodářství byly nad síly Československa a v letech 1953–1954 vyvrcholily krizí. Její důsledky byly dlouhodobé. Došlo k ní v době vypjaté studené války, kdy se očekával válečný konflikt, jemuž byla tato přestavba podřízena.¹⁷

V zakladatelském období režimu doznaly vlastnické vztahy tak rozsáhlých změn, že se přetvořily ve zcela novou strukturu. V některých oblastech hospodářství už byly dovršeny, v jiných ještě probíhaly. Průmyslové podniky byly znárodněny, ačkoliv ústava zaručovala soukromé vlastnictví podniků s počtem zaměstnanců do padesáti. Znárodněny byly podniky velkoobchodní, zahraničního obchodu a banky. Hospodářský sektor ve státním vlastnictví a přímo řízený vládními orgány představoval určující a rozhodující faktor ekonomického vývoje. Už v druhé polovině roku 1948 připravovalo komunistické vedení postupnou likvidaci soukromých živností, maloobchodu a řemesel. Tyto skupiny byly vystaveny politickému a ekonomickému tlaku a jejich likvidace se uskutečňovala pod heslem přechodu na vyšší stupeň hospodaření. Do roku 1954 zůstala jen malá část soukromých živnostníků, ostatní přešli jako kvalifikovaní dělníci do továren, stávali se členy jiných státních podniků a družstev, nebo se zapojili do komunálních podniků. Likvidace soukromých živností vedla k tomu, že státní nebo státem nepřímo řízené podniky nebyly schopny zajistit služby, které dosud vykonávali soukromí vlastníci.¹⁸

Ve stejné době jednalo komunistické vedení o přechodu rolníků „k vyšším formám výroby“, o kolektivizaci zemědělství. Výsledkem byl zákon o Jednotném zemědělském družstvu z února 1949. Kolektivizace zemědělství byla součástí sovětského modelu socialismu a jednotné zemědělské družstvo tvořilo její základní organizační jednotku. První vlna zakládání družstev, ve kterých se sdružovali zemědělci ke společné výrobě, proběhla již v letech 1949–1950 jako rozsáhlá politická kampaň. Rolníci byli vystaveni silnému politickému tlaku včetně různých forem perzekuce a represe. Rozhodující větší na rolníků se bránila vstoupit do družstva. Proto v roce 1952 začala druhá vlna kolektivizace, která byla vyvolána také naléhavou potřebou přechodu pracovních sil ze zemědělství do těžkého průmyslu. Ekonomický a politický nátlak a jiné formy represe ještě zesílily. Kolektivizace zemědělství, která stála na předním místě důležitosti oficiální

¹⁷ KAPLAN, K.: Československo v letech 1953–1956.

¹⁸ KALINOVÁ, L.: Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948, s. 129–146.

politiky, vyústila v krizi. V letech 1953–1954 došlo k hromadnému útěku rolníků z družstev, mnoho družstev zaniklo a ještě víc družstev bylo úbytkem členů existenčně ohroženo.¹⁹

V letech 1948–1954 prošel určitým vývoje i řídicí systém. V roce 1951 se v československém hospodářství uplatnil sovětský model organizace a řízení. Představa politiků i odborníků, že sovětská praxe povede k překonání hospodářských obtíží, se nespĺnila, naopak obtíže rostly. Základem systému bylo centrální řízení prostřednictvím plánu. Dlouhodobé i jednoroční hospodářské plány vypracovával plánovací úřad a schvalovalo je komunistické vedení a vláda. Ministerstva a od nich podniky dostávaly detailně rozepsané závazné úkoly. Centralistické řízení prostřednictvím plánů a rozpisu, které prováděl rozsáhlý úřednický aparát, zcela vyloučil prvky tržní ekonomiky, výrobní i obchodní iniciativu podniků.²⁰

Důsledkem ekonomického a politického vývoje v letech 1948–1955 byla podstatná změna sociální struktury společnosti. Jejím hlavním znakem se stala nivelizace. Ta se projevila ve třech podobách: více než 90 % občanů pracovalo v podnicích a institucích, které byly ve státním vlastnictví nebo státem ovládané, a tito občané byli v pracovním poměru zaměstnanců. Vrcholila likvidace středních vrstev, což výrazně přispělo k nivelizaci společnosti. Pokles významu vzdělání a kvalifikované práce se odrazil v nivelizaci příjmů obyvatel. Příjmy převážně většiny zaměstnanců se pohybovaly kolem průměru, a to byl také záměr mzdové politiky.

Výrazné změny prodělaly jednotlivé sociální vrstvy. Kolem čtvrt milionu dělníků postoupilo do míst v mocenském a řídicím aparátu, do dělnických profesí přišly tisíce obětí politických čistek a jiných druhů perzekuce (dělníci z trestu a proti své vůli), včetně odsouzených v politických procesech; rychle přibýval počet zaměstnaných žen, rolníků, kteří utekli před kolektivizací do továren; velké množství dělníků z lehkého průmyslu přešlo natrvalo nebo jako brigádníci do podniků těžkého průmyslu. Druhá sociální skupina – inteligence – utrpěla citelným snížením svého společenského postavení a prestiže, což mělo sociální důsledky. Z řad příslušníků této skupiny pocházelo mnoho obětí perzekuce a naopak se do ní nepřírozeně začlenila zcela odlišná část – tzv. nová inteligence, převážně z dělníků. Proměnu prožívala i sociální vrstva rolníků. Téměř před likvidací se ocitla skupina velkých rolníků (tzv. vesnických boháčů), mnoho zemědělců opustilo hospodářství, což zvýšilo podíl zaměstnaných žen v zemědělství, a početnou skupinu tvořili družstevní rolníci. Nivelizace mezd a příjmů měla nepříznivý dopad na ekonomiku, nepodněcovala pracovní iniciativu a potřebu zaměstnanců zvyšovat si kvalifikaci.²¹

K nejvýraznějším znakům zakladatelského období komunistického režimu patřila perzekuce a represe včetně politických procesů. Tyto metody vládnutí byly nedílnou, přirozenou součástí oficiální politiky, běžně používanou metodou její realizace. V uvedeném období dosáhly největšího rozsahu a nejvyššího stupně. Mezi příčinami těchto jevů byl na prvním místě přechod od dosavadní lidové demokracie ke komunistické diktatuře; vystavba nového společenského zřízení, aplikace sovětského modelu, který přerušil historický vývoj a který neodpovídal potřebám a možnostem české a slovenské společnosti; vystupňování studené války s přípravou na předpokládaný válečný konflikt.

¹⁹ JECH, K.: Soumrak selského stavu.

²⁰ KAPLAN, K.: Československo v letech 1953–1956.

²¹ KALINOVÁ, L.: Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948, s. 129–146.

Perzekuce, represe a politické procesy vyrůstaly z masové nezákonnosti jako své přirozené základny. Masová nezákonnost pronikala do všech oblastí společenského života. Komunistická moc nerespektovala všeobecně uznávané právní normy, ale nedodržovala ani vlastní zákony. Vedoucí komunističtí a státní funkcionáři na všech stupních se řídili usneseními a směrnici politických orgánů a ve výkonu svých funkcí se běžně dopouštěli politické zvlou. Největší rozsah a míra nezákonností, zvlou a represe, již se dopouštěly útvary Státní bezpečnosti, provázely výrobu politických procesů. Masová nezákonnost a její důsledky, které se stávaly součástí každodennosti, rozvrátily právní řád a otrásly právním vědomím obyvatel. Největší měrou se podílely na vytvoření atmosféry strachu ve společnosti, existenci nejistoty a pocitu bezmoci proti bezpráví.

Každou významnější politickou událost, změnu či ekonomické opatření provázely různé formy perzekuce, represe a politické procesy. Postihly sociální vrstvy, skupiny občanů, rodiny a jednotlivce, počet přímých obětí činil několik set tisíc občanů. S příslušníky jejich rodin bylo postižených několikanásobně víc. Masová nezákonnost ve svých rozdílných podobách a míře fungovala jako stabilizační faktor režimu v době nastolení a zajišťování diktatury. Vyvolávala jednak strach, který oslaboval odvahu postavit se proti režimu a jednak se komunistickému vedení podařilo silnou ideologickou ofenzívou získat veřejně vyjadřovaný souhlas a podporu většiny obyvatel s jeho politikou vůbec a s jeho „bojem proti nepřátelům, režimu.“²²

Zakladatelské období komunistického režimu vyústilo v jeho krizi. V letech 1953–1956 postihla všechny oblasti: politickou, hospodářskou i kulturní. Vynutila si korektury dosavadní politiky; následovaly nepodstatné úpravy vztahu společnosti a moci: zmírnění nezákonností, změny v hospodářské politice a uvolnění poměrů v kultuře.²³

Communist Czechoslovakia after 1948

Jiří Kocian

Establishing of foundations of the regime and circumstances concerned. The communist privilege of power, including subordination of legislation and judiciary. Strengthening of centralisation of executive power, militarisation of power, mass repressions. The role of Soviet „advisors“. Deliberate collapse of economical structure, leaving the world market. Social equalization. Soviet model of economy and its economical and political predicament.

²² GEBAUER, F. – KAPLAN, K. – KOUDELKA, F. – VYHNÁLEK, R.: Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989; KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: Komunistický režim a politické procesy v Československu.

²³ KUSÁK, A.: Kultura a politika v Československu 1945–1956, Praha 1998.

SLOVENSKO V ÉRE VRCHOLNÉHO STALINIZMU (1948–1953)

Jan Pešek

Vyčlenený priestor neumožňuje venovať sa v dostatočnom rozsahu všetkým aspektom vývoja na Slovensku v sledovanom období, preto som sa sústredil predovšetkým na politickú stránku vtedajšieho diania. Mohol som pritom vychádzať zo skutočnosti, že niektoré momenty sa riešili v ostatných referátoch (charakteristika celoštátneho vývoja po roku 1948 vrátane medzinárodnopolitických aspektov, otázka tzv. buržoázneho nacionalizmu a pod.), respektive boli už k nim publikované viaceré práce (napr. problematika politickej perzekúcie a jej vrcholnej formy, politických procesov). Sledoval som predovšetkým pre Slovensko charakteristické reálie, ktoré sa vo väčšej alebo menšej miere líšili od vývoja v česko-moravskej časti republiky.

* * *

Vývoj politických pomerov na Slovensku určovalo po 2. svetovej vojne súperenie dvoch politických strán, Komunistickej strany Slovenska (KSS) a Demokratickej strany (DS). Vo voľbách v máji 1946 zvíťazila Demokratická strana, ktorá získala približne dvojnásobne viac hlasov ako KSS. Tá formálne pôsobila ako samostatná politická strana, v skutočnosti sa však riadila politickou líniou Komunistickej strany Československa, oficiálne pôsobiacej v českej časti republiky; KSS bola akousi „filiálkou“ KSČ pre Slovensko. Spoločný postup oboch strán s cieľom oslabiť dôsledky volebného víťazstva Demokratickej strany názorne demonštrovalo presadzovanie tzv. tretej pražskej dohody, ktorá ďalej oslabovala pozície slovenských národných orgánov v prospech orgánov celoštátnych, a pretože najsilnejšie pozície v nich mala po volebnom víťazstve na Slovensku práve Demokratická strana, bolo to súčasne oslabovanie jej postavenia. Spoločný postup KSČ a KSS v tejto otázke podporovali všetky české nekomunistické politické strany; Demokratická strana bola donútená takýto postup akceptovať.

Začiatkom jesene 1947 „odhalili“ komunistické štruktúry v rezorte vnútra protištátne sprisahanie na Slovensku, do ktorého boli údajne zapojení aj niektorí vedúci predstavitelia DS. Vykonštruované obvinenia smerovali k diskreditácii celej strany, kriminalizácii jej činnosti a k oslabeniu postavenia v zastupiteľských a vládnych orgánoch, respektive aj celkovému rozvratu. Tento úder Demokratická strana vydržala, no jej pozície sa oslabili, bola otrasená a prejavovali sa v nej vnútorné rozpory. Vedenia českých politických strán, národnosocialistickej a lidovej, si začínali uvedomovať, hoci neskoro, potrebu spoločného postupu s Demokratickou stranou proti pochodu komunistov k moci. Keď ministri za národnosocialistickú a lidovú stranu podali 20. februára 1948 na protest proti personálnemu postupu komunistického ministra vnútra demisiu, po určitom váhaní

sa k nim pripojili aj všetci štyria členovia vlády za Demokratickú stranu. Vypukla vládna kríza, ktorá vyústila do uchopenia moci komunistami.¹

Na Slovensko bola vládna kríza prenesená umelo a politicky účelovo, nevyplývala z tamjšej situácie. Hoci povereníci za Demokratickú stranu v Zbore povereníkov demisiu nepodali, Gottwaldovo oznámenie vedeniu KSS o demisii ministrov z 20. februára 1948 obsahovalo pokyn „urobiť to isté na Slovensku“.² Predsedníctvo ústredného výboru KSS ráno 21. februára za účasti Viliama Širokého, ktorého Klement Gottwald poslal už deň predtým do Bratislavy, požadovalo okrem iného aj demisiu povereníkov za Demokratickú stranu. Večer 21. februára Gustáv Husák ako predseda Zboru povereníkov listom oznámil týmto povereníkom (Milanovi Polákovi, Jozefovi Stykovi, Matejovi Joskovi, Martinovi Kvetkovi, Jozefovi Lukačovičovi a Ivanovi Štefánikovi), že demisiu členov vlády za Demokratickú stranu treba považovať i za demisiu zástupcov Demokratickej strany v Zbore povereníkov, a zbavil ich funkcií. Neskôr, s odstupom viac ako štyridsiatich rokov, hodnotil svoj postup ako celkom adekvátny: „Považoval som za nelogické, aby zástupcovia Demokratickej strany sedeli v slovenskom národnom orgáne, keď ich ministri v pražskej vláde podali demisiu. Rozhodol som sa odvolať ich z funkcií. Zavolať som Gottwaldovi, informoval som ho a on mi povedal: „Tak prečo ich tam držiš?““³

Vedenie Demokratickej strany i povereníci, ktorí sa o odvolaní z funkcií dozvedeli v sobotu 21. februára z večerného rozhlasového prenosu z bratislavskej Reduty, pochopiteľne protestovali. Poukazovali na protiprávnosť tohto rozhodnutia a odmietli ho akceptovať. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady 23. februára (len za účasti zástupcov DS, pretože zástupcovia za KSS sa odmietli zúčastniť) konštatovalo, že „Zbor povereníkov legálne trvá v takom zložení, ako ho po predchádzajúcom súhlase vlády republiky menovalo Predsedníctvo SNR 19. novembra 1947. Každý zásah do tejto zákonnej právomoci Predsedníctva Slovenskej národnej rady treba pokladať za úkladný počin proti platnému ústavnému a právnomu poriadku Československej republiky.“⁴ Husák si uvedomoval, veď povolaním bol právnik, že právo odvolávať a menovať povereníkov skutočne prislúcha len Predsedníctvu SNR po predchádzajúcom súhlase vlády; neskôr svoj postup charakterizoval slovami: „Zákony a ústavu som v tomto prípade nemohol aplikovať, volil som teda politické riešenie.“⁵

¹ K problematike vývoja v Československu a na Slovensku v rokoch 1945–1948 už bolo publikovaných veľa prác. Okrem známych prác K. Kaplana možno spomenúť najmä BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948. Bratislava 1993; LETZ, R.: Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite. Bratislava 1994; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992. Bratislava 1998, s. 11–111; JABLONICKÝ, J.: Podoby násilia. Bratislava 2000.

² KAPLAN, K.: Pět kapitol o únoru. Brno 1997, s. 379.

³ PLEVZA, V.: Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril. Bratislava 1991, s. 58.

⁴ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ďalej len ÚP SNR, kart. 7. Zápisnica z mimoriadneho zasadania Predsedníctva SNR dňa 23. februára 1948. Pozn.: Z piatich členov Predsedníctva SNR sa zasadania zúčastnili predseda SNR Jozef Lettrich, podpredseda SNR Anton Granatier a Andrej Cvinček, nezúčastnili sa zástupcovia KSS Karol Šmidke (podpredseda SNR) a Ivan Horváth. Uznesenie bolo prijaté jednohlasne, tzn., že zaň hlasoval aj A. Granatier, ktorý už v tom čase kolísal a neskôr sa stal jedným z vedúcich funkcionárov satelitnej Strany slovenskej obrody – J. P.

⁵ PLEVZA, V.: c. d., s. 58–59.

Praktické prevzatie povereníctiev spravovaných Demokratickou stranou sa uskutočnilo v pondelok 23. februára. Prebehlo tak, že na príslušné povereníctva prišli v sprievode pracovníkov bezpečnosti povereníci za KSS, respektive povereníci, ktorí spolupracovali s komunistami (Ján Bečko zo Strany práce a Pavol Blaho zo Strany Slobody) a oznámili, že preberajú povereníctva. Povereníci za Demokratickú stranu boli zbavení výkonu funkcií a dočasným spravovaním týchto rezortov (až do 6. marca, keď Predsedníctvo SNR vymenovalo 8 nových povereníkov) poveril G. Husák ostatných povereníkov. „Nespolahlivých“ vedúcich úradníkov zbavili funkcií a na ich miesta dosadili komunistov. Niektorí povereníci za DS odporovali viac, iní menej, nakoniec ich však donútili úrad opustiť a povereníctva prevzali „noví páni“. Umelo vnesená obdoba vládnej krízy na Slovensku sa tak skončila ešte skôr ako pôvodná vládna kríza v Prahe, ktorá, ako je známe, vyvrcholila až 25. februára 1948 prijatím demisie odstupujúcich ministrov a rekonštrukciou vlády pod vedením K. Gottwalda. Najpodstatnejším rozdielom však bola skutočnosť, že kým v Prahe sa vládna kríza z formálnej stránky riešila viac-menej parlamentným spôsobom, na Slovensku išlo celkom zjavne o násilný akt. Nežiaducich povereníkov jednoducho z úradu vyhodili bez ohľadu na ústavu a zákony.

23. februára 1948 Husák oznámil listom Gottwaldovi, že funkcie povereníkov za Demokratickú stranu prevzali iní členovia Zboru povereníkov. Gottwald mu obratom dal vedieť, že správu berie na vedomie a len čo bude československá vláda doplnená, predloží jej správu o týchto opatreniach na dodatočné schválenie.⁶ Protiprávny postup pri zbavovaní povereníkov za Demokratickú stranu celkom jasne potvrdzovala aj skutočnosť, že Predsedníctvo SNR ich odvolalo až dodatočne, 28. februára, a to so spätnou platnosťou. Bolo to už v situácii, keď KSS bezpečne ovládla celú Slovenskú národnú radu. Po schválení vládou 5. marca 1948 menovalo Predsedníctvo SNR 6. marca 8 nových členov Zboru povereníkov, čím sa završili zmeny v tomto orgáne; pozície KSS v ňom boli ešte silnejšie ako zastúpenie komunistov v rekonštruovanej vláde K. Gottwalda.⁷

Na začiatku februárovej krízy 1948 hodnotilo pražské vedenie KSČ situáciu na Slovensku pozitívne a nevyjadrovalo nijaké kritické výhrady voči postupu vedenia KSS. Zmena nastala až 22. februára a evidentne sa o ňu zaslúžil Július Ďuriš. Ako radikál si nevedel predstaviť uchopenie moci bez veľkých konfliktov a k tým podľa jeho názoru v tom čase na Slovensku nedochádzalo. Vo vedení KSČ presadil názor o zaostávaní Slovenska a dokonca o nepriaznivej situácii na Slovensku. Predsedníctvo ústredného výboru KSČ 22. februára rozhodlo poslať Ďuriša na Slovensko, aby tam situáciu napravil. Podľa Ďurišovho záznamu mu Gottwald 22. februára večer oznámil, že má plnú moc, a pokiaľ ide o riadenie ďalšieho postupu, podliehajú mu všetci na Slovensku. S rozhovorom s Gottwaldom si Ďuriš poznamenal celkom 34 bodov, predstavujúcich program celkového prevzatia moci alebo rozhodujúcich krokov na jej uchopenie. Išlo predovšetkým o prevzatie povereníctiev z rúk Demokratickej strany, ozbrojenie robotníkov a partizá-

⁶ ŠKURLO, I.: Február a ľudové milície, Bratislava 1968, s. 88–89.

⁷ Zo 14 členov Zboru povereníkov mala KSS 10 zástupcov. Formálne mala sice len 8, no ďalší dvaja (Július Viktory za odbojové zložky a František Zupka za Slovenskú odborovú radu) boli tiež členmi KSS. Opozitná skupina v Demokratickej strane dostala 2 miesta (Jozef Mjartan a Jozef Lukačovič), po 1 mieste Strana slobody (Pavol Blaho) a sociálna demokracia (Ján Bečko). RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968, Bratislava 1973, s. 500–501.

nov, vytvorenie milícií, uskutočnenie generálneho štrajku, zatknutie nespôahlivých osôb vo velení bezpečnosti a armády a dosadenie spoľahlivých atď.⁸

Ďuriš odišiel na Slovensko ešte v noci z 22. na 23. februára. Širokému a Husákovi oznámili, aby ho čakali v Břeclavi pri vlaku a po zvyšok cesty do Bratislavy prerokovali ďalší postup. Vedenie KSS tým nebolo nadšené a prítomnosť Ďuriša nepovažovalo za potrebnú, skôr by sa dalo povedať, že nedôvera Prahy sa ich neprijemne dotýkala. Ďuriš dostal vo vlaku správu: „Pán minister Ďuriš má ísť s R 10 bezpodmienečne až do Bratislavy na príkaz námestníka predsedu vlády Širokého a Husáka.“⁹ Ďuriša to urazilo, lebo najmä voči Husákovi pociťoval silnú osobnú averziu, pretrvávajúcu ešte od čias prípravy SNP.¹⁰ Dotklo sa ho, že mu v Bratislave nevenovali takú pozornosť, ako očakával, a domnieval sa, že nie sú príliš ochotní akceptovať jeho radikálne názory.

Ďuriša priam iritoval spôsob obsadzovania povereníctiev, ktorý bol podľa jeho názoru nie revolúciou, ale „operetou“. Bol o tom pevne presvedčený a trval na tom aj o 15 rokov neskôr, keď sa pred tzv. barnabitskou komisiou roku 1963 prerokovala otázka rehabilitácií „slovenských buržoáznych nacionalistov“. Svoje vyjadrenie o „februárovej operete na Slovensku“ zdôvodňoval údajným familiárnym postupom pri preberaní povereníctiev spravovaných zástupcami Demokratickej strany. Ako príklad uviedol situáciu na povereníctve informácií, ktoré preberal komunista Ladislav Novomeský od člena Demokratickej strany Jozefa Lukačoviča; Lukačovič sa však už v tom čase orientoval na spoluprácu s komunistami. Vraj uvítal Novomeského slovami: „Lacko, vieš čo, vypime si!“ a prevzatie úradu prebehlo bez problémov. No prípad Lukačoviča a Novomeského nebol charakteristický a v mnohých prípadoch sa išlo „na ostrie noža“. Husák v svojom liste ústrednému výboru KSČ na jar 1963 i v rozhovore s členmi barnabitskej komisie spomínal na priebeh preberania povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (povereníkom za Demokratickú stranu bol J. Styk), ktoré malo veľmi tvrdý priebeh s množstvom hrozieb, aj keď nakoniec obaja tiež skončili pri poháriku.¹¹

⁸ J. Ďuriš si zo stretnutia s K. Gottwaldom 22. 2. 1948 poznamenal všetkých 34 bodov (hovoriť o nich s členmi tzv. barnabitskej komisie 16. 10. 1963), napr. 1. Zvolať zbor alebo zvyšok a rozdeliť rezorty Demokratickej strany medzi tri strany. 2. Husák oznámi Gottwaldovi, že vykonal, a Gottwald potvrdí. 3. Ferjenčík – minister – priateľsky. 9. Čistku všetkých povereníctiev – hlavy – u ZNB do hĺbky. 11. Bezpečnostní referenti všade KSS. 16. Zatykať – nie ministrov, SNR, ale ľudí z okolia Lettricha a iných. 17. Zajtra bude trestné oznámenie na Ursínyho, dať do tlače. 18. Široký a Husák do Břeclavi. 24. Armáda? – neskôr, ľud – robotníkov do ulíc, milície – dať zbrane, povolať partizánov, pomoc ZNB, pohotovosť v závodoch a uliciach apod. Národní archiv Praha (ďalej len NA), f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), sv. I, a. j. 9.

⁹ Tamže.

¹⁰ Keď sa pripravovalo SNP, zorganizovalo sa aj oslobodenie politických väzňov (osobne to mal na starosti G. Husák). Akcia s takýmto zameraním prebehla bezprostredne pred vypuknutím povstania väčšinou úspešne, no v Nitre, kde vážnili Ďuriša a Širokého, sa nepodarila. Povstania sa preto nemohli zúčastniť a Husák neskôr obviňoval, že to urobil úmyselne. Podporovalo to ich napäté vzťahy k povstaleckému vedeniu KSS, ktoré na začiatku 50. rokov vyústili do pohonu na tzv. buržoáznych nacionalistov. Ďuriš dával svoju averziu k Husákovi najavo pri najrôznejších príležitostiach. Napr. v decembri 1947 v rozhovore s vdovou po B. Šmeralovi, občanovou ZSSR (od nej sa to diplomatickou cestou rýchlo dostalo do Moskvy), vyhlásil: „Husák, to je zlý duch slovenskej strany. Hovorí sa: vládne klika Husáka. Je to schopný človek, ale vôbec nie komunista, je to kariérista.“ VOLOKITINA, T. V. (otv. redaktor): Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope. 1948–1953. T. I. 1944–1948. Dokumenty. Moskva 1999, s. 521. Čiastočne cituje BARNOVSKÝ, M.: Slovenská otázka a cesta k februárovému prevratu 1948. In: Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Ed. I. Kamenec, E. Mannová, E. Kowalská. Bratislava 2000, s. 267.

¹¹ NA, f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), sv. I, a. j. 9; Tamže, sv. 2, a. j. 25.

Na postup slovenských komunistov však prítomnosť Ďuriša v Bratislave predsa len nezanedbateľný vplyv mala. Prišiel s predstavou ostrého silového riešenia krízy a prezentoval to ako názor vedenia KSČ. Postoje centra slovenskí komunisti nemohli a zrejme ani nemali záujem neakceptovať, skôr im to dalo odpoveď na otázku, ako postupovať ďalej. Situácia v Prahe bola neistá, rýchlo sa menila a Ďuriš s informáciami priamo z centra im urobil v tomto zmysle jasno. Ráno 23. februára bola vytvorená takzvaná akčná trojka v zložení Viliam Široký, Július Ďuriš a Gustáv Husák, ktorá riadila zmeny v Zbore povereníkov a predovšetkým určila spôsob, ako sa nežiaducich povereníkov zbaviť (fyzicky ich odstrániť z úradu). Vplyv Ďuriša je zjavný, hoci celkom určite nešlo len o jeho predstavy, tiež pri radikálnom uskutočňovaní personálnych zmien na Hlavnom veliteľstve Zboru Národnej bezpečnosti (ZNB) v Bratislave. Mnoho vysokých dôstojníkov pozatýkali a ďalším znemožnili výkon funkcie tým, že ich poslali na dovolenku. Aj obsadenie budovy ústredného sekretariátu Demokratickej strany 23. februára večer zapadalo do Ďurišovho scenára a jeho „rukopis“ možno sledovať aj v ďalších prípadoch.

Špecifickým slovenským fenoménom boli v čase februárovej krízy 1948 ozbrojení partizáni, ktorí predstavovali veľmi radikálny faktor už dlho pred rozhodujúcim stretnutím. 20. februára sa pri Ústrednom sekretariáte Zväzu slovenských partizánov ustanovil Hlavný štáb partizánov (na čele s generálnym tajomníkom ZSP Samuelom Faltanom) a v jednotlivých krajoch vznikli krajské štáby. Hlavný štáb riadil činnosť partizánov na celom Slovensku pod priamym vplyvom vedenia KSS; S. Faltan bol členom organizačnej komisie na čele s Karolom Šmidkem, ktorú vytvorilo vedenie KSS na ovládnutie ozbrojených zložiek. Uskutočnila sa mobilizácia partizánov, najrýchlejšie v Bratislave, kam sa presunuli aj ozbrojení partizáni z Prievidze, Baťovian a ďalších miest. 23. februára sa partizáni výrazne angažovali pri obsadzovaní budovy Ústredného sekretariátu Demokratickej strany. Z rozhodnutia organizačnej komisie to uskutočnila asi štyridsaťčlenná partizánska jednotka pod velením Juraja Špitza. Budovu po obsadení a zhabaní „kompromitujúcich materiálov“ formálne odovzdali zástupcom Revolučného odborového hnutia, ktoré si na ňu robilo nárok.¹²

Partizáni spolupracovali so zložkami bezpečnosti ovládanými komunistami a pomáhali organizovať vznikajúce milície; v tom čase sa používal názov robotnícke milície, závodné milície, ozbrojené robotnícke skupiny a pod. Hlavný štáb Zväzu slovenských partizánov pridelil vedeniu ROH skúsených a „spoľahlivých“ partizánskych veliteľov, ktorých poslali do veľkých bratislavských závodov. Organizovali ich obsadenie a vytvárali tu milície a tzv. akčné výbory Slovenského národného frontu. Zatiaľ čo vznikajúce milície takmer neboli ozbrojené, respektíve zbrane dostali až v samotnom závere krízy, partizáni boli väčšinou ozbrojení od začiatku. Koncom februárovej krízy bolo na Slovensku v pohotovosti asi 3 700 ozbrojených partizánov. Najmä v Bratislave zohrávali podstatne väčšiu úlohu ako milície.¹³

* * *

¹² Ústav politických vied SAV Bratislava (ďalej len ÚPV SAV), Zbierka komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970 (ďalej len ZKV SR), Spomienky S. Faltana na február 1948 a Zväz slovenských partizánov.

¹³ ŠKURLO, I.: Február a ľudové milície, c. d., s. 101–106.

Rozhodujúci a de facto jediný protivník komunistov na Slovensku, Demokratická strana, sa v priebehu februárovej konfrontácie rozpadla ešte rýchlejšie ako české nekomunistické strany. Už v čase jesennej krízy 1947 bola silno otrásená, februárový úder jednoducho nevydržala a v priebehu niekoľkých dní prestala prakticky existovať. Jej vedenie, podobne ako vedenia českých nekomunistických strán, vnímalo krízu len ako krízu vládnú, a keď tá prerástla do zápasu o uchopenie moci, nebolo schopné tlaku komunistov čeliť. Nezvládalo situáciu vnútri strany, prišlo o budovu ústredného sekretariátu, stratilo tlačové možnosti i prístup do rozhlasu. Časť funkcionárov kolísala a ponechávala si otvorené dvierka pre prípad porážky a niektorí už priamo spolupracovali s komunistami. Z vnútorne nejednotného vedenia zostala iba skupina osamotených osôb bez možnosti oprieť sa o pasívne a zastrašené členstvo. Vývoj už išiel celkom mimo nich a proti nim.

V Demokratickej strane počas februárovej krízy vystúpili tri samostatne sfomované opozičné skupiny. Každá sa vytvárala samostatne, konala na vlastnú päsť a chcela strhnúť členstvo na svoju stranu. Prvá skupina bola personifikovaná Jánom Ševčíkom, druhá Milanom Polákom, Jozefom Lukačovičom a Jozefom Mjartanom (25. februára vytvorili Akčný výbor DS), na čele tretej skupiny stál Jozef Kyselý. Na výzvu predsedu KSS V. Širokého sa tieto skupiny zlúčili v Ústrednom akčnom výbore DS.¹⁴ Demokratická strana prestala existovať (v niektorých dokumentoch sa uvádza, že sa formálne rozpustila, v ďalších, že bola premenovaná na Stranu slovenskej obrody) a pod patronátom KSS sa vytvorila Strana slovenskej obrody (SSO).

Rozpad Demokratickej strany bol taký rýchly, že prekvapil aj samých vedúcich predstaviteľov KSS. Predsedníctvo ústredného výboru KSS ešte 1. marca 1948 rozhodlo o založení roľníckej strany, ktorá by konkurovala DS.¹⁵ Nebolo to však už potrebné a 8. marca prijali SSO ako nástupníka DS za člena „obrodeneho“ SNF. Predsedom SSO sa stal Ján Ševčík (bol členom rekonštruovanej vlády K. Gottwalda z 25. februára), úradujúcim predsedom Milan Polák a generálnym tajomníkom Jozef Kyselý. Pretrvávali medzi nimi spory a vzájomná rivalita. Napríklad J. Ševčík a J. Kyselý podozrievali M. Poláka, že je „lettrichovec“, no realita bola napokon taká, že Polák zostal poverenikom až do svojej smrti pri autonehode v auguste 1952, zatiaľ čo Ševčíka v máji 1952 zatkl a v júni 1954 odsúdili na 18 rokov väzenia.¹⁶ Vo funkcii predsedu SSO ho vystriedal J. Kyselý.

Vedenie Strany slobody lavírovalo a až 26. februára sa pridalo na stranu víťazov. Do čela strany formálne postavili Vavra Šrobára, ktorý sa 25. februára stal členom reorganizovanej vlády K. Gottwalda. SSI prijali do „obrodeneho“ Národného frontu, nezachránilo ju to však pred zásahmi novej moci. Na zasadnutí Ústredného akčného výboru (ÚAV) SNF 8. marca 1948 V. Široký vyhlásil, že „ÚAV dostal konkrétne správy, že na strednom Slovensku kompromitovaní členovia Demokratickej strany prechádzajú hromadne do Strany slobody a vyvíjajú svoju rozkladnú činnosť ďalej, iba pod pláštikom

¹⁴ Podrobnejšie BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci, c. d., s. 241–245.

¹⁵ V zápise sa uvádza: „Zásadné uznesenie: Založiť roľnícku stranu. Bacílek, Faltán, Čulen a Rendek uvážia personálne otázky, program a organizačnú štruktúru strany.“ SNA, f. ÚV KSS, kart. 789. Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 1. marca 1948.

¹⁶ HLAVA, B.: Ján Ševčík, In: PEŠEK, J. a kol.: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja, Prešov 2003, s. 313.

inej strany.“¹⁷ Záver bol taký, že Strana slobody sa musí „očistiť“ od reakčných živlov“, a to aj za „pomoci“ oblastných a okresných výborov Slovenského národného frontu; tie určía, ktoré osoby nemôžu byť členmi SSI.¹⁸

Predsedom „obrodenej“ SSI sa stal Pavol Blaho (zostal ako poverenik pošt v Zbore povereníkov, menovanom 6. marca) a generálnym tajomníkom Jozef Brúha. Pavol Blaho po voľbách v máji 1948 spolu s ďalšími členmi vedenia emigroval. Na Stranu slobody sa zosypala veľká kritika a prišli aj sankcie voči nej, vrátane nezariadenia jej zástupcov do nového Zboru povereníkov. Predsedom strany sa stal Vincent Pokojný. Považovali ho za „spoľahlivého“ a ako takému mu zabezpečili funkciu podpredsedu SNR a mandát poslanca Národného zhromaždenia. Postupne však „dôveru“ vedenia KSS strácal, najmä keď sa v polovici päťdesiatych rokov pokúšal o určitú aktivizáciu strany a zvyšovanie počtu jej členov. Skončil „politickým zatratením“; koncom roku 1955 ho zatkl a začiatkom roka 1956 v zinscenovanom politickom procese odsúdili na dlhoročné väzenie.¹⁹

Charakteristickým rysom vývoja po februári 1948 bolo vytratenie sa sociálnej demokracie z politickej scény na Slovensku. Jej vedenie 24. februára 1948 odpovedalo na list generálneho tajomníka ÚV KSS Š. Bašťovanského (z 22. februára), ktorý vyzval sociálnych demokratov, aby podporili návrhy KSČ na riešenie vládnej krízy. Predstavitelia sociálnej demokracie odpovedali v tom zmysle, že sú pripravení rokovať, nechcú však „robiť“ nijaký blok proti komunistom, ale ani blok s komunistami proti ostatným stranám.“ Zároveň ústredný sekretariát prostredníctvom tlače žiadal členov sociálnej demokracie, aby nevstupovali do tvoriacich sa akčných výborov SNF. Vedenie malo predstaviť, že členská základňa strany by sa mohla podstatne rozšíriť, najmä prestupmi z Demokratickej strany. To však bolo pre predstaviteľov KSS neprijateľné, pretože sa rozhodli tolerovať len satelitné ministruhy bez reálneho politického vplyvu, navyše pre sociálnu demokraciu už nezostávalo v politickom spektre miesto. Dňa 14. apríla 1948 vydalo vedenie sociálnej demokracie na Slovensku (pod vplyvom rozhodnutia vedenia sociálnej demokracie v Prahe z 10. apríla 1948 rokovať o zjednotení s KSČ) ohlas členom sociálnej demokracie. Konštatovalo v ňom, že založenie Strany práce, neskoršej sociálnej demokracie, „bolo veľkou chybou“;²⁰ oznámilo, že rozpúšťa sociálnodemokratické organizácie a členov strany vyzvalo, aby individuálne vstupovali do KSS. Zjedno-

¹⁷ SNA, f. ÚAV SNF, kart. 4. Zápisnica zo schôdze Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu dňa 8. marca 1948.

¹⁸ Prijalo sa uznesenie, že oblastné a okresné akčné výbory SNF majú vypracovať a predložiť ÚAV SNF zoznam osôb, ktoré „pre svoju nepriateľskú činnosť proti ľudovodemokratickému zriadeniu majú byť vylúčené z verejného života. Tieto osoby nesmú byť prijaté do žiadnej politickej strany a celonárodnej organizácie.“ Ďalej sa rozhodlo preskúmať zloženie vedúcich orgánov (oblastných, okresných a miestnych) Strany slobody a postarať sa o to, aby „kompromitované osoby“ boli z nich vylúčené. Tamže.

¹⁹ PEŠEK, J.: Vincent Pokojný. In: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989, c. d., s. 267–268. Pozn.: K problematike vývoja nekomunistických politických strán na Slovensku po februári 1948 pozri tiež PEŠEK, J.: Strana slovenskej obrody. Strana slobody, In: MALÍŘ, J., MAREK, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, II., Období 1938–2004. Brno 2005, s. 1307–1331.

²⁰ V ohlase sa uvádzalo, že „založenie Strany práce z r. 1946, neskoršej sociálnej demokracie na Slovensku bolo veľkou chybou. Tento krok mohol viesť len k triestieniu socialistických síl na Slovensku a k posilnému reakcie, ktorej zálučné ciele sme v posledných časoch poznali a s ktorou ľud tak slávne zúčtoval.“ Prevzaté ŠUTAJ, Š.: Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1945–1948, Bratislava 1999, s. 281.

tenie tak neznamalo fúziu oboch strán, ale likvidáciu sociálnej demokracie a jej pohltenie KSS.²¹

Pomery v SNR, ktorá sa konštituovala na základe volieb v máji 1946, sa po februári 1948 podstatne zmenili prebiehajúcimi čistkami. SNR sa vytvárala iným spôsobom ako Ústavodarné národné zhromaždenie. Nebola voleným orgánom, ale orgánom, kam jednotlivé politické strany delegovali svojich členov na základe výsledkov volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia; strany boli vlastníčkmi mandátov, tzn., že tu platil tzv. imperatívny mandát. Dňa 27. februára 1948 sa Ústredný akčný výbor SNF rozhodol vytvoriť Akčný výbor pri SNR s požiadavkou „obrodiť ju a očistiť“. Predsedom Akčného výboru SNR sa stal komunista, podpredseda SNR Ivan Horváth, členmi boli piati zástupcovia za KSS (Ludovít Benada, Ladislav Holdoš, Anton Rašla, Viliam Šalgovič a Július Viktory), traja za opozíciu v Demokratickej strane (Vladimír Brežný, Anton Granatier, Martin Kulich) a po jednom za Stranu slobody (Július Gašperík) a sociálnu demokraciu (Teofil Homer).²²

Čistky v SNR priniesli ešte do konca februára 1948 podstatné zmeny v rozložení politických síl. Predseda SNR Jozef Lettrich a podpredseda SNR Andrej Cvinček (obaja za DS) na svoje funkcie rezignovali a keďže Anton Granatier sa ako podpredseda SNR pridal k víťazom, nemali už v Predsedníctve SNR zástupcovia „obrodeneho národného frontu“ konkurenciu. Dňa 27. februára 1948 na mimoriadnom zasadnutí predsedníctva SNR zobrali na vedomie, že Akčný výbor DS zbavil mandátu 21 členov SNR (začiatkom marca 1948 zbavil mandátu ďalších 4, navyše 3 členovia SNR za DS rezignovali), 1 člen sociálnodemokratickej strany rezignoval a KSS odvolala 1 člena (Viliama Žingora).²³ Počet členov SNR sa tak znížil zo 100 na 70 členov. Vedenie KSS podozrevalo, že by na uvoľnené miesta akčné výbory dosadili tých náhradníkov za DS, ktorí už medzičasom prestúpili do KSS alebo sa javila reálna možnosť získať ich do KSS.²⁴ Nakoniec to nebolo potrebné, čo potvrdilo aj hlasovanie v Slovenskej národnej rade o dôvere novému Zboru povereníkov z 23. marca 1948, keď 64 prítomných členov hlasovalo jednomyselne za vyslovenie dôvery.²⁵

Vo voľbách 30. mája 1948 sa volilo do Národného zhromaždenia a SNR sa opäť ustanovovala tak, ako po voľbách v máji 1946. Systém tzv. jednotnej kandidátky Národného frontu, kde rozhodujúcu väčšinu tvorili komunisti a iba malá časť sa „pridievala“ satelitným stranám, respektive zložkám Národného frontu, najmä odbojárom a zástupcom ROH, čiastočne opäť komunistom, bol priamou kamuflážou volieb a s demokratickými voľbami to nemalo nič spoločné. Predsedníctvo Ústredného akčného výboru SNF 13. júna 1948 schválilo návrh kandidátky nového Zboru povereníkov a 18. júna ho schválila vláda. Z 15 členov Zboru povereníkov bolo oficiálne zástupcami KSS 9 členov, no keďže za odbojové zložky (J. Viktory) a SOR (F. Zupka) opäť menovali komunistov, bolo príslušníkov KSS – členov Zboru povereníkov celkovo 11. Troch členov Zboru

²¹ K vývoju sociálnej demokracie na Slovensku od februárovej vládnej krízy 1948 do zániku strany podrobnejšie: Tamže, s. 278–282.

²² SLAVKOVSKÁ, E.: Vznik a formovanie akčných výborov na Slovensku, In: Historické štúdie, XXV, Bratislava 1981, s. 32.

²³ RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968, c. d., s. 136, 463.

²⁴ SNA, f. ÚV KSS, kart. 789. Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 16. marca 1948.

²⁵ BARNOVSKÝ, M.: Preberanie moci a pofebruárová očista, In: Od diktatury k diktature. Slovensko v rokoch 1945–1953 (ed. M. Barnovský), Bratislava 1995, s. 90.

povereníkov mala SSO (J. Mjartan, J. Lukačovič a M. Polák) a jeden člen ZP (Alexander Horák) bol nestraník, súpútnik režimu z radov katolíckych „vlasteneckých“ kňazov.²⁶

Nóvum v zložení Zboru povereníkov predstavovala skutočnosť, že Strana slobody, ktorá upadla do nemilosti, už nemala ani jedného zástupcu. Pri rokovaní o jeho zostavení G. Husák oznámil, že „po zvážení posledných udalostí SSI nebude zastúpená v novom X. Zbore povereníkov. Rozhodujúcimi momentami boli tieto okolnosti: a/ útek predsedu strany (Pavol Blaho – J. P.), jediného jej povereníka, do zahraničia, b/ pri voľbe predsedu NZ zástupcovia SSI demonštratívne neodovzdali svoje hlasy na kandidátke NF Dr. Johna, c/ zaťažovanie (rezignácia – J. P.) Dr. Brúhu z poslaneckého mandátu a zo všetkých funkcií.“²⁷ Z bezprostrednej reakcie vedenia KSS sa stala dlhodobá realita, platiaca po celú dobu existencie komunistického režimu, hoci pôvodne malo ísť len o prechodné opatrenie.²⁸ Zatiaľ čo Strane slovenskej obrody prideliť určité minimálne pozície v Zbore povereníkov (neskôr aj vláde SSR), Strana slobody sa musela uspokojiť iba so zastúpením v zákonodarných orgánoch, t. j. v SNR a v Národnom, respektive neskôr Federálnom zhromaždení.

* * *

Po februárovom prevrate 1948 sa dominantné pozície v štáte sústredili do rúk pražského vedenia KSČ, respektive úzkej mocenskej skupiny na jeho čele. Tito funkcionári mali pochopiteľne záujem na jednotnom celoštátnom postupe, pričom pomery na Slovensku chápali viac-menej cez prizmu situácie v českých krajinách, a tomu zodpovedal aj ich postup. V centrálnych KSČ a KSS však po februári 1948 existovali rôzne názory na ten ktorý problém a s uchopením moci koniec koncov súviseli aj určité očakávania slovenských komunistov. Týkali sa najmä štátoprávneho usporiadania a teda aj formulácií pripravovanej ústavy, kompetencií ústredných a slovenských orgánov, ale zahŕňali aj také pohľady na celkovú situáciu na Slovensku, ktoré sa lišili od názorov pražského centra. Spory sa prejavovali na zasadnutiach vlády, ale aj – a to bolo mimoriadne dôležité – na zasadnutiach stranického vedenia za účasti prizvaných vedúcich slovenských predstaviteľov. Fakticky nadobúdali podobu sporov medzi špičkami KSČ a KSS, a to práve preto, že úzke stranické vedenie bolo tým centrom, kde sa rozhodovalo o zásadných otázkach.

Na zasadnutí Predsedníctva ústredného výboru KSČ 5. apríla 1948 referoval Július Bránik (vedúci národohospodárskeho oddelenia ÚV KSS) o organizačných formách ekonomickej výstavby na Slovensku a tlmočil názor vedenia KSS v tejto oblasti. Nasledujúca diskusia sa zmenila na veľmi ostrú polemiku medzi slovenskými predstaviteľmi (vrátane Viliama Širokého, ktorý si bol vedomý, že kritika pomerov na Slovensku je aj kritikou jeho samého) a predstaviteľmi KSČ, ku ktorým už tradične patrili „pražský Slovák“ Július Ďuriš. Tón predstaviteľov KSČ bol mimoriadne ostrý a zjavne dávali najavo, že pokladajú Slovensko za politicky slabé miesto republiky. Dokonca aj inokedy vcelku

²⁶ RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: c. d., s. 501.

²⁷ SNA, f. UAV SNF, kart. 4. Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva UAV SNF dňa 13. júna 1948.

²⁸ G. Husák ako predseda nového Zboru povereníkov tvrdil, že nezaradenie zástupcov Strany slobody do neho neznamenať „jej vylúčenie z konštruktívnej práce v budúcnosti, ale je to opatrenie prechodného rázu, a keď strana v budúcnosti dokáže, že jej zastúpenie v ZP patrí, budú pribrať“. Tamže.

umiernene vystupujúci K. Gottwald vyhlásil: „Varujem slovenských súdruhov, cesta, po ktorej sa dávate, je falošná a môžete sa dostať tam, kam nechcete. Po 25. februári sme si usnadnili socializmus. Nechceme vám nič brať, ale musíte pochopiť jedno: my sa musíme zaistiť, že vždy môžeme zasiahnuť na Slovensko, keby sa niečo stalo.“ Ako vždy veľmi radikálny Ďuriš si v svojich zápiskoch o priebehu zasadania napísal: „Separatistické tendencie. Budú z toho ťažké politické problémy s KSS. Je to línia Clementis, Husák, kompromisníci, podliehajú buržoáznemu nacionalizmu.“²⁹

Podobné formulácie a varovné hlasy proti „dualizmu“, presadzovanému vedením KSS, sa objavili aj na schôdzi Predsedníctva ústredného výboru KSČ 3. mája 1948, v diskusií o slovenských návrhoch na zmeny v ústave, i na spoločnom zasadnutí Predsedníctiev ústredných výborov KSČ a KSS 9. júna o rekonštrukcii vlády po májových voľbách do Národného zhromaždenia. Hlasy proti „dualizmu“ sa objavovali aj na rokovaníach vlády, a to predovšetkým z úst tých členov vlády, ktorí boli členmi Predsedníctva ústredného výboru KSČ (K. Gottwald, V. Kopecký, J. Ďuriš). Prijatím ústavy a zostavením vlády sa spory neskončili, naopak gradovali. Na zasadnutí Predsedníctva ústredného výboru KSČ 13. januára 1949 boli predstavitelia KSS podrobení ostrej kritike za situáciu v zásobovaní na Slovensku, ktorá však prerástla do kritiky celkovej situácie na Slovensku. Václav Kopecký dokonca ostro napadol V. Širokého, ktorý vraj nedoceňoval nebezpečenstvo na Slovensku: „Stanovisko Širokého nie je správne politicky ani vecne. Vypovedáte poslušnosť ÚV. Po prvý raz hodnotíme činnosť od novembra. To je priznateľné, je vidieť, že ste všetci solidárni. Široký by mal sebakriticky priznať, že je to nesprávne. Tu nemôžete vystupovať vzdorovite.“³⁰ Široký sa zľakol a nabudúce sa už kritike nebránil, naopak sám kritizoval.

Formulácia o „vypovedaní poslušnosti“ a „prvom hodnotení činnosti od novembra“ vychádzala zo skutočnosti, že od jesene 1948 v Československu formálne pôsobila jednotná KSČ a KSS zostávala iba jej územnou organizáciou na Slovensku. Pred februárom 1948 bolo pre komunistov politicky výhodné, keď v republike formálne existovali dve komunistické strany, jedna v českých krajinách (KSČ) a jedna na Slovensku (KSS). Ich politický postup bol pochopiteľne jednotný a smeroval k jednotnému cieľu, k uchopeniu moci. Keď sa tento cieľ splnil, existencia dvoch strán sa javila nielen zbytočná, ale z hľadiska uplatňovania totalitnej moci zjavne nezmyselná. Zásadné štrukturálne zmeny českej a slovenskej spoločnosti, riadené vedením KSČ, priamo vyžadovali prísny centralizmus vo všetkých sférach, predovšetkým v oblasti vnútorných mechanizmov strany. Prísny centralizmus práve tam, kde sa koncentrovala moc a kde spočívalo jadro fungovania nového politického systému, bol zárukou jednotného celoštátneho postupu. Vzorom boli pomery v ZSSR a organizácia Všeľvazovej komunistickej strany (bolševikov), neskôr premenovanej na Komunistickú stranu Sovietskeho zväzu. V jej rámci sice existovali ako územné organizácie komunistické strany jednotlivých republík, nie však komunistická strana Ruskej federácie.

Vytvorenie jednotnej KSČ nebolo predmetom nijakého sporu a vystúpenie K. Gottwalda v tomto zmysle na zasadnutí ústredného výboru KSČ 9. júna 1948³¹ sa

²⁹ NA, f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), sv. 1, a. j. 9.

³⁰ Tamže.

³¹ V svojom vystúpení K. Gottwald povedal: „My tým, že vytvoríme jednotnú stranu s jednotným vedením, ktoré bude riešiť všetky otázky od Šumavy až k Tatrám, že tým súčasne tiež vyriešime celý komplex často

stretlo s jednoznačnou podporou. Stanovisko vedenia KSS vyjadril na tomto zasadnutí generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský: „Všetci sme po februárových udalostiach pochopili a vedeli, že po odstránení reakcie z vlády, a keď bola ústavne vyriešená k obojstrannej spokojnosti otázka vzájomného pomeru, že bude jednotná strana. Pokladali sme to za samozrejmé. Autorita súdruha Gottwalda je na Slovensku veľká a nesporná. My sami sme chceli prísť s iniciatívou, aby došlo k zjednoteniu jednotnej komunistickej strany.“³² Základom budúcich vzťahov KSČ a KSS sa de facto stal taký asymetrický variant, ako v prípade celoštátneho štátoprávneho usporiadania; federatívna podoba vzájomných vzťahov bola už pochopiteľne mimo rámec akéhokoľvek uvažovania.

Rokovania na najvyššej úrovni rýchlo napredovali a vedenie KSČ prijalo uznesenie o vytvorení jednotnej KSČ; užšie Predsedníctvo ústredného výboru KSČ tak urobilo 26. júla 1948 a širšie predsedníctvo ústredného výboru KSČ 29. júla. Súčasťou uznesenia o vytvorení jednotnej KSČ bolo i vymedzenie kompetencií pražského centra a bratislavskej reprezentácie: KSS bude súčasťou KSČ ako jej územná organizácia na Slovensku, ponechá si názov KSS, ústredný výbor KSS sa podriadi ústrednému výboru KSČ a bude vykonávať jeho smernice a uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku, dovtedajšie oblasti KSS sa premenia na kraje, ústredný sekretariát bude v prípade potreby priamo riadiť krajské výbory KSS, v personálnych otázkach má ústredný výbor KSČ právo navrhovať ústredného tajomníka KSS a po dohode s ústredným výborom KSS i poslancov SNR a vedúcich politických a hospodárskych funkcionárov, uskutoční sa kooptácia členov KSS do ústredného výboru KSČ atď.³³ Vyjadrením akejkoľvek samostatnosti, pochopiteľne len formálnej, zostávala existencia ústredných orgánov KSS a konanie jej zjazdov.³⁴ Zasadanie ÚV KSS v dňoch 27.–28. septembra 1948 vyslovilo s týmito závermi jednoznačný súhlas: „Vychádzajúc zo zásady, že robotnícka trieda a pracujúci ľud Československej republiky má mať jediné politické vedenie v podobe jednotnej, celoštátnej Komunistickej strany Československa, ktorá sa opiera o jednotnú vôľu komunistov v ČSR, vyhlasujeme, že Komunistická strana Slovenska stáva sa súčasťou Komunistickej strany Československa.“³⁵ Vedenie KSČ i KSS vôbec nepredpokladalo, že by pri schvaľovaní zjednotenia oboch strán mohli nastať komplikácie. Potvrďuje to skutočnosť, že táto otázka sa prerokovala iba ako jeden z viacerých bodov programu, a to ani nie na začiatku a ako hlavný bod; išlo pritom o likvidáciu strany, o jej pohltienie KSČ. Členom ústredného výboru KSS bol predložený návrh *Rezolúcie o jednotnej KSČ*, ktorý de facto opakoval uznesenie Predsedníctva ústredného výboru KSČ; návrh bol bezo zmeny jednomyselne schválený. Keďže centrum moci bolo v pražskom vedení KSČ, pretvorenie KSS len na územnú organizáciu KSČ na Slovensku znamenalo ešte

komplikovaných zložitých otázok nášho štátneho ústrojenstva a otázok vyplývajúcich zo špecifického postavenia Slovenska v našom štáte. My v takom prípade budeme schopní dať Slovákom ďaleko viac možností tam regirovať, pretože bude zabezpečené vedenie štátu prostredníctvom jednotnej strany a jednotného vedenia.“ NA, f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), sv. 17, a. j. 233.

³² Tamže.

³³ Tamže.

³⁴ Prvé dva zjazdy KSS po zlúčení KSČ a KSS sa čísovali; zjazd v máji 1950 mal číslo IX., zjazd v júni 1953 číslo X. Ďalšie zjazdy sa už, na rozdiel od celoštátnych zjazdov KSČ, číslom neoznačovali (J. P.).

³⁵ Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948 (ed. M. Vartíková), Bratislava 1971, s. 752.

väčšie obmedzenie možnosti akejsi relatívne samostatnej slovenskej politiky, ako zakotvenie asymetrického štátoprávného usporiadania v Ústave z 9. mája 1948.

Predpokladalo sa, že podobnú rezolúciu ako septembrové zasadanie ústredného výboru KSS prijme aj zasadnutie ústredného výboru KSČ 17.–18. novembra 1948 a uskutoční aj kooptáciu vedúcich funkcionárov KSS do ústredného výboru KSČ a jeho predsedníctva. Do ústredného výboru KSČ malo byť kooptovaných 18 členov a 7 náhradníkov z radov členov KSS a do Predsedníctva ústredného výboru KSČ celkom 5, a to V. Široký, J. Ďuriš, V. Clementis, G. Husák a Š. Bašťovanský.³⁶ Novembrové zasadanie ústredného výboru KSČ však len konštatovalo vytvorenie jednotnej KSČ a o kooptácii sa neobjavila ani zmienka, hoci všetko bolo pripravené. Predsedníctvo ústredného výboru KSČ na druhý deň zasadnutia, t. j. 18. novembra 1948 prijalo uznesenie: „Kooptáciu slovenských súdruhov do ústredného výboru KSČ odložiť po skončení disciplinárneho konania proti niektorým členom ústredného výboru KSS.“³⁷ Formálne to súviselo so zatknutím a vyšetrovaním novinárky Viery Hložkovej,³⁸ ktorá mala „všestranné styky“ s viacerými českými a slovenskými komunistickými prominentmi. Z tých, ktorí mali byť kooptovaní do ústredného výboru KSČ, sa vyšetrovanie týkalo napr. Kolomana Moškoviča (Moška), Jozefa Vala, Júlia Šefránka a ďalších. Dôležitejšie ako „kauza Hložková“ zrejme boli pri nesplnení uznesenia Predsedníctva ústredného výboru KSČ v júla 1948 o kooptácii funkcionárov KSS do vedenia KSČ narastajúce obavy z nacionalistických tendencií. Narážky na nacionalizmus vo vedení KSS sa objavovali už od roku 1945 a po rezolúcii Informačného byra o situácii v Komunistickej strane Juhoslávie v júni 1948, ktorá v KSČ posilnila sektárske a ľavičiarске tendencie, sa výrazne zintenzívnili.

Kooptácia slovenských členov do vedenia KSČ sa prakticky neuskutočnila ani v prípade osôb, ktoré sa mali stať členmi Predsedníctva ústredného výboru KSČ. V. Široký a J. Ďuriš boli prakticky členmi Predsedníctva ústredného výboru KSČ (aj keď nie volenými na zjazde alebo zasadnutí ústredného výboru KSČ) už pred februárom 1948 a Vladimír Clementis sa zúčastňoval schôdzí Predsedníctva ústredného výboru KSČ od marca 1948, keď sa stal ministrom zahraničných vecí. G. Husák a Š. Bašťovanský sa však členmi Predsedníctva ústredného výboru KSČ nestali a zúčastňovali sa jeho schôdzí len v jednotlivých prípadoch, keď boli menovite pozvaní.³⁹ Problematiku kooptácie formálne vyriešil až IX. zjazd KSČ v máji 1949. Na ňom boli z celkového počtu 22 členov Predsedníctva ústredného výboru KSČ zvolení traja zo Slovenska, a to V. Široký, J. Ďuriš a Š. Bašťovanský, a do Sekretariátu ústredného výboru KSČ ako jeden zo siedmich Š. Bašťovanský. Z 97 členov ústredného výboru KSČ bolo 21 zo Slovenska a v prípade náhradníkov ústredného výboru KSČ 8 z celkového počtu 32.⁴⁰ Zastúpenie vedúcich funkcionárov KSS vo vedení KSČ, najmä v jeho predsedníctve a sekretariáte, bolo neprimerane nízke, tým skôr, že predovšetkým J. Ďuriš nebol v podstate zástupcom zo Slovenska, pretože pôsobil výhradne v Prahe.

³⁶ PEŠEK, J.: Centralizmus po straníckej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948, In.: Československá historická ročenka 1998, Brno 1998, s. 42.

³⁷ NA, f. ÚV KSČ, 03/10 (tzv. barnabitská komisia), sv. 17, a. j. 233.

³⁸ Prípady V. Hložkovej (hoci jej meno sa priamo neuvádza) je podrobne analyzovaný v práci KAPLAN, K.: Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956, Brno 2005.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Protokol IX. řádného sjezdu Komunistickej strany Československa, Praha 1949, s. 550–558, 566.

Pôvodná predstava bola taká, že si vedenie KSS zachová určitú mieru autonómie a vplyv pri riešení personálnych otázok v ústredných slovenských inštitúciách a orgánoch. Podľa uznesenia užšieho a širšieho Predsedníctva ústredného výboru KSČ (z 26. a 29. júla 1948) malo pražské ústredie navrhovať obsadenie vedúcich funkcií a Predsedníctvo ústredného výboru KSS by ich schvaľovalo. Od začiatku päťdesiatych rokov však pozícia Predsedníctva ústredného výboru KSS výrazne zoslabla a úlohy sa obrátili; zo Slovenska prichádzali iba návrhy na obsadenie najdôležitejších funkcií a tie podliehali schváleniu vedenia KSČ v Prahe. Predsedníctvo ústredného výboru KSČ schvaľovalo členov Predsedníctva a Sekretariátu ústredného výboru KSS, ale aj členov Predsedníctva SNR, členov Zboru povereníkov, poslancov Národného zhromaždenia a Slovenskej národnej rady, vedúcich tajomníkov krajských výborov KSS, prednostov všetkých ústredných úradov na úrovni povereníctiev, šéfredaktora denníka ústredného výboru KSS *Pravda*, predsedov KNV, predsedov Slovenskej odborovej rady a iných spoločenských organizácií, rektorov vysokých škôl atď.⁴¹

Pretože v česko-moravskej časti republiky neexistovala územná organizácia KSČ, podobná KSS, uplatňoval sa aj na Slovensku spôsob priameho stranického riadenia z pražského centra na kraje. Vedenie KSS sa často dostávalo „mimo hru“, jeho reálne právomoci boli ešte menšie, ako sa javili z formálneho hľadiska. Každá požiadavka na zvýšenie právomoci vedenia KSS by mohla byť označená za prejav nacionalizmu, a k takým prípadom skutočne čas od času aj dochádzalo. Vedúci funkcionári KSS si netrúfali nijaké požiadavky v tomto zmysle vznášať, respektíve považovali akceptáciu uplatňovania modelu stranického riadenia z Prahy za svoju „stranícku povinnosť“. Zvykli si na to, o inej alternatíve ani neuvažovali a keď si neboli istí, „pomoci z Prahy“ sa priam dožadovali. V plnom rozsahu tento spôsob uvažovania, ktorý sa presadil začiatkom päťdesiatych rokov, platil až do začiatku šesťdesiatych rokov, tzn. v čase, keď vedenie KSS reprezentovali K. Bacílek, P. David, R. Strechaj a im podobní funkcionári. Situácia sa však nezmenila ani po roku 1963, po vynútenej zmene vedúcej garnitúry KSS a nástupe Alexandra Dubčeka do funkcie I. tajomníka ústredného výboru KSS. Zmeny, respektíve požiadavky zmien sa začali objavovať až roku 1967, keď sa vyhrocovali spory medzi formujúcim sa krídlom reformných komunistov a konzervatívcami okolo A. Novotného.

* * *

Februárový prevrat 1948 priniesol nastolenie mocenského monopolu KSČ v Československu. V skutočnosti však išlo predovšetkým o nastolenie absolútnej alebo takmer absolútnej moci orgánov komunistickej strany. V dôsledku existujúcich vnútrostraníckych pomerov bola prítomná situácia taká, že reálnou mocou nedisponovali volené orgány strany, ale úzke skupiny funkcionárov v centre a analogicky aj na nižších stupňoch stranícko-štátnej štruktúry. Preto nie komunistická strana ako celok, ale práve tieto skupiny, táto mocenská elita, hierarchicky usporiadaná a vzájomne prepojená, mala

⁴¹ SNA, f. ÚV KSS, GT, kart. 2119, GT 1/11, bez názvu a dátumu. Pozn.: Ide o návrh, ktorý na základe uznesenia Predsedníctva ÚV KSČ predkladal generálny tajomník KSS Š. Bašťovanský organizačnému sekretariátu ÚV KSS; ten ho mal predložiť na schválenie Predsedníctvu ÚV KSS. G. Bašťovanský bol generálnym tajomníkom KSS do septembra 1951, tzn. že materiál pochádza z obdobia pred týmto termínom – J. P. Príslušný dokument spomína RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992, Bratislava 1998, s. 128–129.

v rukách moc a využívala ju na konkrétne politické, ale i ďalšie ciele. Platilo to de facto počas celého obdobia existencie komunistického režimu, až do jeho zrútenia koncom roka 1989, hoci najvýraznejšie sa to prejavovalo práve v ére vrcholného stalinizmu.

Základ ústrednej elity tvoril v sledovanom období predseda KSS (od roku 1953 1. tajomník), generálny tajomník KSS (do zrušenia tejto funkcie roku 1951), členovia predsedníctva ústredného výboru KSS, členovia Sekretariátu a súčasne tajomníci ÚV KSS. Počet funkcionárov bol však menší než počet funkcií, pretože mnohí funkcionári celkom bežne kumulovali niekoľko funkcií. K príslušníkom tejto elity patrili aj niektorí predsedovia krajských výborov KSS (neskôr vedúci tajomníci krajských výborov KSS) a vedúci pracovníci aparátu ústredného výboru KSS (napr. tí, ktorí stáli na čele dôležitých oddelení). Do ústrednej elity sa mohli „prepracovať“ aj niektorí vedúci funkcionári štátneho a mocenského aparátu, aj keď neboli členmi vrcholných straníckych orgánov. Záležalo na tom, ako sa dokázali presadiť v širokom okruhu uchádzačov o moc, respektíve o príslušný podiel na moci.

Na to, aby sa ten ktorý funkcionár mohol stať členom superelity, teda „osobnosťou“ v celoslovenskom rámci, prípadne postúpiť do nej aj v celoštátnom meradle, musel spĺňať určité „kvalifikačné predpoklady“. V prvom rade musel mať dôveru pražského centra, byť poslušným (disciplinovaným) vykonávateľom jeho politiky na Slovensku a súčasne mať napojenie na celoštátnu superelitu v Prahe. Ďalšou podmienkou bolo, aby bol „človekom Moskvy“ či prinajmenšom, aby Moskva nemala proti nemu vážnejšie výhrady. Adept na členstvo v slovenskej superelite sa musel vedieť „pohybovať“ v zákulisí straníckej politiky, osvojiť si „technológiu moci“, spôsob, ako sa predrať k moci a ako si ju udržiavať; bez toho by sa nemohol prepracovať do pozície, z ktorej sa už črtala reálna možnosť „prepracovať sa“ do superelity.

Poradie uvedených „kvalifikačných predpokladov“ je len orientačné a netreba ho brať ako dogmu. Poradie prvých dvoch predpokladov v zásade platilo, hoci Moskva až na výnimky nevyžadovala konkrétne osoby. Pre sovietske vedenie nebolo zloženie vedúcej garnitúry na Slovensku ako menšej časti Československa až také dôležité a viac-menej to vnímalo ako „vnútornú záležitosť“ Prahy; tá už pri svojom vlastnom výbere zvažovala, nakoľko je dotýčná osoba únosná pre Moskvu. Vedenie v Moskve sa skôr vyjadrovalo k navrhnutým „kandidátom“, pochopiteľne len k tým na najdôležitejšie funkcie; o ostatných bola informovaná. Pokiaľ určitá osoba nevyhovovala, prišla na rad ďalšia, a tak sa postupovalo až dovtedy, kým zo sovietskej strany námietky neboli. V poradí tretí predpoklad (aby v tom adept „vedel chodiť“) de facto časovo predchádzal prvým dvom kritériám, respektíve prekryval a prelínal sa s nimi. Konkrétny funkcionár „nižšieho rangu“ sa musel prepracovať na úroveň, odkiaľ sa dalo presadiť do superelity, mať „dôveru“ a byť naviazaný na ústredné postavy superelity, ktoré boli práve na „politickom výšni“. Takýto spôsob prenikania do superelity na Slovensku a boj o udržanie sa v nej možno dokumentovať na vzostupoch, no aj pádoch tých, ktorí tu zastávali dominantné pozície.⁴²

⁴² K bližšej charakteristike jednotlivých príslušníkov „superelity“, o ktorých sa hovorí na nasledujúcich stránkach, pozri KAPLAN, K.: Mocní a bezmocní, Toronto 1989; KAPLAN, K.: Kronika komunistického Československa. Dobá táňa 1953–1956, Brno 2005; BARNOVSKÝ, M.: Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953–1957), Brno 2002; PEŠEK, J. a kol.: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja, Prešov 2003.

Na Slovensku bol po februári 1948 „osobou číslo jedna“ Viliam Široký. V rámci KSS ho za predsedu pretlačilo pražské vedenie KSČ a osobne Klement Gottwald už na žilinskej konferencii KSS v auguste 1945, a to na úkor „povstaleckého“ vedenia KSS (Karol Šmidke, Gustáv Husák). Generálnym tajomníkom KSS sa vtedy stal Štefan Bašťovanský, no skôr ako generálnym tajomníkom strany bol „osobným tajomníkom“ Širokého. Keď sa vo februári 1948 komunisti definitívne chopili moci, Široký sa stal hegemónom v rámci celého Slovenska. Ako funkcionár odchovaný Kominternou (v tridsiatych rokoch pôsobil v jej orgánoch v Moskve) dostal prednosť pred K. Šmidkem i G. Husákom; Praha a zrejme i Moskva si voči nim zachovávala určitú ostražitosť ešte z čias SNP i z povojnového obdobia, keď sa snažili čeliť pražskému centralizmu. Šmidke pritom nemal ani potrebný „ťah na moc“, čo v prípade Husáka rozhodne neplatilo, no pre Moskvu bol, na rozdiel od Širokého, de facto neznámym funkcionárom (aj z vekových dôvodov). Slovenskí príslušníci mocenskej superelity v Prahe (V. Široký, Július Ďuriš) mali voči nemu silnú averziu, čo sa prenášalo do názorov skupiny tých „najmocnejších“, vrátane K. Gottwalda. Okrem toho mnohí vnímali v jeho pôsobení určité nacionálne zafarbenie (na rozdiel od Širokého ako nacionálne nevyhraneného), čo bolo vtedy viac ako podozrivé.

Ako príslušník Gottwaldovej garnitúry (už od konca dvadsiatych rokov) vládol Široký na Slovensku v úlohe zmocnenca Prahy, akéhosi gubernátora alebo miestodržiteľa. Do aparátu KSS dosadzoval už od roku 1945 svojich ľudí, väčšinou tých, s ktorými sa poznal vo väzení v čase 2. svetovej vojny alebo mu vo väzení pomáhali (Štefan Bašťovanský, Oto Krajňák, Jozef Ilčík, Štefan Gažík, Július Viktory a ďalší), tých, s ktorými sa stretol v Paríži v rokoch 1939–1940 (Ladislav Holdoš, Koloman Moškovič), prípadne tých, ktorí sa cítili nedocenení povstaleckým vedením KSS (Karol Bacílek, Július Bránik, ktorý bol aj jeho príbuzným). Svoje pozície si upevnil na začiatku päťdesiatych rokov odstranением tzv. buržoáznych nacionalistov, predovšetkým G. Husáka. Vzostup Širokého navonok demonštrovalo aj jeho menovanie ministrom zahraničných vecí na jar 1950 (po odvolaní V. Clementisa) a predsedom československej vlády v septembri 1953.

Pozíciu Širokého na Slovensku nemohol ohroziť ani J. Ďuriš, spolu so Širokým typický predstaviteľ „pražských Slovákov“. Ďuriš sa pritom odchodu na Slovensku, ktorý mu čas od času v Prahe navrhovali, urputne bránil a zdôvodňoval to averziou medzi ním a Širokým. V rozhovore s jedným sovietskym diplomatom v apríli 1951 bez obalu povedal, že má odlišné názory na vzájomné vzťahy medzi Slovenskom a Prahou ako Široký. Ten pokladá Slovensko za svoju „votčinu“, do ktorej správy by Praha nemala zasahovať, a pracovníci ústredného výboru KSS ho (Ďuriša) považujú za človeka orientovaného na Prahu. Napriek zjavnej nechuti sa však odchodu na Slovensko neubránil. Stalo sa tak na jeseň 1951, keď ho odvolali z funkcie ministra poľnohospodárstva; dôvodom bola predovšetkým stagnácia kolektívizácie. Mal však naďalej „politickú dôveru“ (zostal členom Predsedníctva ústredného výboru KSČ), a tak ho poslali na Slovensko ako predsedu Zboru povereníkov. Nemal však záujem etablovať sa na Slovensku a robil všetko pre to, aby sa dostal z „periférie“ späť do centra. Podarilo sa mu to začiatkom roka 1953, keď sa stal ministrom lesov a drevárskeho priemyslu, a potvrdil to na jeseň 1953; vtedy sa stal ministrom financií.

V. Široký vystupoval v čase svoje „slávy“ ako silný muž, tvrdý a nekompromisný. Mal ambície byť slovenským Gottwaldom. Tlač o ňom servilne prísala ako o vodcovi Slovenska, oslavovali ho knihy, falšovala sa história, aby vynikli jeho zásluhy. V oficiál-

nych publikáciách o histórii KSS v čase vojny sa vyzdvihoval jeho podiel na protifašistickom boji a na príprave národného povstania. Ako dôkaz sa uvádzali motáky z väzenia, ktorými vraj riadil prácu ilegálneho vedenia KSS; tieto motáky sa dokonca objavili v knihe, obsahujúcej výber Širokého prejavov. Široký síce skutočne z väzenia niekoľko motákov poslal, ale tie sa veľmi podstatne líšili od neskôr zverejneného textu. Pre umelo vytváranú „politickú popularitu“ a atmosféru päťdesiatych rokov boli charakteristické heslá typu „Stalin – Gottwald – Široký – nech nám žijú na veky“ alebo „So Širokým na čele budujeme vesele“.

Široký bol síce celoštátne na vzostupe, no jeho pozície na Slovensku postupne slabli. Z Prahy, kde býval (odísť nechcel, pretože si bol vedomý, že tam je centrum moci a tam sa rozhoduje), chodil na Slovensko pomerne málo; platilo to už pred februárom 1948 a zosilnelo vtedy, keď ho menovali ministrom zahraničných vecí a neskôr predsedom vlády. Na Slovensku ztrácal zázemie, a to aj preto, že všemocná Štátna bezpečnosť iniciovala politické odstavovanie ľudí z jeho okolia (Š. Bašťovanský), prípadne ich aj priamo zatýkala (L. Holdoš, K. Moškovič a ďalší); Široký sa ich nezastal, bezohľadne sa ich naopak zbavil, aby sa sám nekompromitoval. Vyrastali mu tu „stranícki protivníci“, pretože o konkurentoch ťažko hovoriť. K takým patrili Pavol David, ktorý sa stal začiatkom roka 1952 tajomníkom ústredného výboru KSS.

Keďže Široký chodil na Slovensko veľmi málo, David tu de facto pôsobil ako akýsi v poradí prvý tajomník ústredného výboru KSS, hoci táto funkcia vtedy oficiálne neexistovala. Jednoznačne bol človekom Moskvy, a to už z čias pred 2. svetovou vojnou, keď bol v emigrácii v ZSSR a úzko spolupracoval so sovietskymi štátnobezpečnostnými orgánmi; v tejto spolupráci pokračoval aj v čase vojny i po nej. V. Široký neskôr spomínal, že keď koncom roka 1951 po odchode Š. Bašťovanského z funkcie tajomníka ústredného výboru KSS (v polovici roka 1951 zrušili funkciu generálneho tajomníka KSČ a Bašťovanský vtedy zostal len jedným z tajomníkov ústredného výboru KSS) uvažovali, kto by sa mal stať novým tajomníkom, práve s Davidom nikto nerátal. Bolo niekoľko alternatív, ale voči každému sa objavili výhrady a „čierne miesta“ v ich minulosti; námietky prichádzali od Sovietov alebo od im blízkych slovenských funkcionárov. Nakoniec padlo Davidovo meno a k všeobecnému prevrpeniu iba on zostal bez pripomienok.

Súbežne s vzostupom Davida gradovala politická kariéra generácie mladšieho Rudolda Strechaja, od začiatku roka 1953 (po odchode J. Ďuriša) nového predsedu Zboru povereníkov. Jeho osobu využil L. Mňačko ako predlohu v svojom románe *Ako chutí moc*. Aj on považoval za samozrejmé o všetkom sa „radiť s Moskvou“. Hovorilo sa o ňom, že denne telefonuje na sovietsky generálny konzulát v Bratislave, hoci len preto, či dostali požadovanú mrkvu. Medzi Davidom a Strechajom pritom pretrvávali rôzne spory, ktoré mali korene v minulosti. Keď od roku 1949 pôsobili v Žilinskom kraji (David ako predseda KV KSS, Strechaj ako predseda KNV), správali sa ako „dvaja kohúti na jednom smetisku“. David na každého (a Strechaj nebol výnimkou) zbieral „závadové informácie“ a bezohľadne ich využíval. Aj Davida využil L. Mňačko ako predlohu v románe *Ako chutí moc* (Galovič).

David i Strechaj boli stúpecami Antonína Novotného, od septembra 1953 prvého tajomníka ÚV KSČ, ktorého politická hviezda rýchlo stúpala; mal podporu sovietskeho vedenia a osobne Nikitu S. Chruščova, ktorý sa presadil po smrti Josifa V. Stalina.

Karol Bacílek, ktorého v septembri 1953 presunuli z funkcie ministra národnej bezpečnosti na Slovensko do funkcie 1. tajomníka ústredného výboru KSS, bol pôvodne človekom Širokého. Jeho pôsobenie na Slovensku začalo politickou neprijemnosťou. Na začiatku roka 1954 Bacílek a vedenie KSS schválili *Rezolúciu o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku*, vypracovanú ekonomickými odborníkmi. Vedenie v Prahe ju však označilo za prejav nacionalizmu, hoci hlavné dôvody boli iné a smerovali k oslabeniu pozícií Širokého; vtedy za výdatnej pomoci Davida a Strechaja „politicky padli“ jeho stúpenci Ján Púll a Július Bránik. Bacílek okamžite zmenil názor a stal sa najostrejším kritikom *rezolúcie*. Novotný ho vtedy „podržal“ a Bacílek mu to nezabudol. Dezertoval z tábora Širokého a pridal sa ku skupine David – Strechaj, lebo si uvedomil, že je silnejšia a má podporu Prahy a osobne A. Novotného. Vytvoril sa tak triumvirát „mužov Novotného“, ktorý na Slovensku vládol až do začiatku šesťdesiatych rokov. Širokého de facto vymanévrovali zo Slovenska (od jari 1955 ho už nevolili do Predsedníctva ústredného výboru KSS) a len akosi zotrvačnosťou sa udržiaval v celoštátnej elite.

Slovakia during the High Stalinist Era (1948–1953)

Jan Pešek

This article looks at political developments, the monopolizing of power in Slovakia, centralization under the nation-wide leadership of the Communist Party and the profiling of the central power-holding elites; it also touches on the interests of Moscow and their impact on the forming of power elites, V. Široký as the "Slovak Gottwald" between 1948 and 1953, the rise of a new political establishment in 1953 and the triumvirate of "Novotný's men".

MOCENSKÁ ELITA A PREJAVY ODPORU V ČESKEJ A SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI (1953–1956)

Michal Barnovský

V rokoch 1953–1956 nastali politické zmeny takmer vo všetkých krajinách sovietskeho bloku a vo viacerých sa objavili nepokoje a krízové prvky spoločenského systému. Nevyhlo sa im ani Československo. V príspevku sa pokúsím aspoň naznačiť správanie sa mocenskej elity a spoločnosti v tomto období.¹ Politické a spoločenské udalosti v uvedenom regióne úzko súviseli so zmenami v Sovietskom zväze, preto sa treba o nich zmieniť. Po smrti veľkého diktátora Josifa Vissarionoviča Stalina 5. marca 1953 nastal vo vedení sovietskeho štátu boj o nástupníctvo sprevádzaný personálnymi a politickými zmenami. Spoločné zasadnutie vlády, vedenia Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) a Prezídia Najvyššieho sovietu 5. marca 1953 schválilo návrhy na reorganizáciu vlády a vedenia KSSZ, ktoré predložili Lavrentij P. Berija a Georgij P. Malenkov. Centrom moci sa stalo Predsedníctvo vlády, ktoré pozostávalo z premiéra G. P. Malenkova a štyroch prvých námestníkov – L. P. Beriju, Viačeslava M. Molotova, Nikolaja A. Bulganina a Lazara M. Kaganoviča. Spočiatku krajinu viedol fakticky triumvirát Malenkov, Berija, Molotov. Vplyv ďalších dvoch členov Predsedníctva vlády Bulganina a Kaganoviča bol nepatrný. Nikita S. Chruščov ako tajomník ústredného výboru KSSZ zatiaľ nepatril k najmocnejším. Boj o líderstvo sa odohrával medzi Molotovom na strane jednej a Berijom a Malenkovom na strane druhej. Strach z Beriju, v ktorého rukách sa sústredila obrovská moc² a prejavoval mimoriadnu aktivitu, zjednotil ostatných, ktorí ho vyradili z politického života. Koncom júna 1953 bol zatknutý a v decembri 1953 popravený ako „sprisahavec a anglický špión“. Po jeho odstránení klesol aj politický vplyv Malenkova. Vo februári 1955 bol zbavený funkcie predsedu vlády, nahradil ho Bulganin. Na druhej strane rýchlo rástla politická kariéra Chruščova, ktorý sa opieral o moc stranického aparátu. V septembri 1953 ho zvolili za prvého tajomníka ústredného výboru KSSZ, v decembri sa stal podpredsedom vlády a členom Predsedníctva vlády. Mocenské centrum sa postupne presúvalo z vlády, resp. jej predsedníctva na pôdu strany a jej vedenia. Zostali iba dvaja pretendenti na lídrov – Chruščov a Molotov, okolo ktorého sa zoskupila stará garda. Roku 1957 utrpel Molotov definitívnu porážku.

Súčasne s vnútrostraníckym bojom o vodcovstvo sa uskutočňovali zmeny vo vnútornej a zahraničnej politike. Už 27. marca 1953 prijalo Prezídium Najvyššieho sovietu dekrét o rozsiahlej amnestii. V priebehu niekoľkých týždňov opustilo gulagy viac ako milión väzňov. Dňa 4. apríla oznámilo ministerstvo vnútra, že tzv. sprisahanie lekárov travičov bolo provokáciou zinscenovanou bývalým ministerstvom bezpečnosti.

¹ Príspevok vychádza zo záverov publikácie: BARNOVSKÝ, M.: Prvá vlna destalinizácie a Slovensko v rokoch 1953–1957, Brno 2002 a z ďalšieho výskumu autora.

² L. P. Berija bol jedným zo štyroch prvých zástupcov predsedu vlády a ministrom vnútra, ktorému podliehala aj Štátna bezpečnosť.

Pristúpilo sa aj k rehabilitáciám, aj keď boli selektívne a nedôsledné. V tejto oblasti, ale aj v iných bol zvlášť iniciatívny Berija. Zmeny v hospodárskej politike sa zase spájali s menom Malenkova, ktorý 8. augusta vyhlásil „nový kurz“ hospodárskej politiky zameraný na lepšie uspokojovanie potrieb ľudu. Spomalilo sa tempo rastu ťažkého priemyslu a väčšia pozornosť sa venovala rozvoju spotrebného a potravinárskeho priemyslu. Zasadnutie ústredného výboru KSSZ 7. septembra 1953 prijalo uznesenie o opatreniach na ďalší rozvoj poľnohospodárskej výroby. Určité kroky podniklo sovietske vedenie aj v oblasti zmiernenia konfrontačného kurzu zahraničnej politiky. Destalinizácia sa teda nezačala XX. zjazdom KSSZ vo februári 1956, ale hneď po smrti Stalina predovšetkým v podobe politiky „nového kurzu“. Stalina nenahradil nový politický vodca, pokračovateľ jeho diela, nahradilo ho „kolektívne vedenie“, ktoré bolo výrazom dočasnej rovnováhy sil v špičke straníckej oligarchie. Nevyhnutnosť zmien sa všeobecne pociťovala. Už za života Stalina si značná časť mocenskej elity uvedomila hrozivé následky jeho politiky pre spoločnosť i pre ňu samotnú. Destalinizácia sa stala súčasťou boja o nástupníctvo. Jej charakteristickou črtou do XX. zjazdu KSSZ bolo, že sa uskutočňovala bez verejnej kritiky Stalina.³

Zmeny v Moskve ovplyvnili aj politické dianie v štátoch sovietskeho bloku. Dôležité však bolo, kedy si satelitné krajiny osvojili „nový kurz“ a aké boli vnútorné podmienky na jeho realizáciu. V Československu sa uskutočnili zmeny vo vedení KSČ a štátu krátko po Stalinovom skone v dôsledku smrti Klementa Gottwalda 14. marca 1953. Tým sa uvoľnili dva dôležité posty – úrad prezidenta republiky a funkcia predsedu KSČ. Predsedníctvo ústredného výboru KSČ 20. marca 1953 rozhodlo o obsadení najvyšších štátnych a straníckych funkcií. Za prezidenta republiky bol zvolený Antonín Zápotocký. Post predsedu vlády, ktorý sa uvoľnil po odchode Zápotockého na Pražský hrad, obsadil Viliam Široký. Funkcia predsedu KSČ sa zrušila a Antonín Novotný bol poverený riadením Sekretariátu ústredného výboru KSČ. V septembri 1953 bol zvolený za prvého tajomníka ústredného výboru KSČ. Všetko nasvedčuje tomu, že personálne rošády sa uskutočnili s vedomím Moskvy, ale bez jej zásahu.⁴

Ak skúsení politickí pozorovatelia krátko po Stalinovej smrti mohli postrehnúť náznaky zmien v sovietskej politike, v Československu prvé mesiace po Gottwaldovej smrti sa prakticky v politike nič nezmenilo. Jedinou novinkou bolo, že sa začalo hovoriť o kolektívnom vedení. Jaromír Dolanský to zdôvodnil slovami: „Tak veľkého ducha, akým bol súdruh Gottwald, môžeme nahradiť iba kolektívom“. ⁵ Ostala však otvorená otázka, kto bude prvý medzi rovnými. Vedenie KSČ sa spočiatku ťažko orientovalo v mocenských zápasoch a presunoch v Moskve, nepostrehlo nové prvky v politike KSSZ. Aj naďalej vládlo pevnou rukou, čo sa zreteľne prejavilo na opatreniach po menovej

³ O vývoji v Sovietskom zväze v rokoch 1953–1956 existuje dnes už pomerne bohatá literatúra založená na archívnom výskume. Uvediem aspoň niekoľko prác: ZENKOVIČ, N.: Voždi i spodvižniki, Moskva 1997, s. 98–130; RADZINSKIJ, E.: Stalin. Zevrubný životopis založený na nových dokumentech z ruských tajných archívů, Praha 1998, s. 489–502; ŽUKOV, Ju. N.: Borba za vlast' v partijno-gosudarstvennych verchach SSSR vesnoj 1953 goda, Voprosy istorii, 1996, č. 5–6, s. 39–57; NAUMOV, V. P.: Borba N. S. Chruščova za jedinoličnúju vlast', Novaja i novejšaja istorija, 1996, č. 2 s. 10–31; PICHJOJA, R. G.: Sovetskij Sojuz: istorija vlasti 1945–1991, Sibirskij chronograf, Novosibirsk 2000, s. 85–167; PYŽIKOV, A.: Chruščevskaja otpeľ 1953–1964, Moskva 2002.

⁴ Podrobnejšie pozri: PERNES, J.: Snahy o prekonaní politicko-hospodárske krize v Československu v roce 1953, Brno 2000, s. 9–10; BARNOVSKÝ, M.: c. d., s. 16.

⁵ PERNES, J.: c. d., s. 37.

reformy, ktorá sa uskutočnila 1. júna 1953. Pripravovala sa v tajnosti za pomoci sovietskych expertov už za života Gottwalda. Ústredný výbor KSČ, vláda a Národné zhromaždenie ju schválili bez diskusie 30. mája 1953. Reforma znehodnotila veľkú časť úspor občanov a postihla široké vrstvy obyvateľstva. Okrem toho zrušením prídelového zásobovania sa zvýšili maloobchodné ceny potravín i priemyselného spotrebného tovaru oproti predošlým cenám na viazanom trhu, čo najviac doľahlo na viacdenné rodiny. Poklesli reálne príjmy obyvateľstva, znížila sa spotreba.

Peňažná reforma vyvolala vlnu nespokojnosti, ktorá na mnohých miestach vyúsťila do štrajkov a verejných demonštrácií. Najväčšia bola v Plzni, kde demonštranti na krátky čas ovládli radnicu a mestský rozhlas. Moc postupovala tvrdo. Štrajky a demonštrácie potlačila, niekoľko stoviek osôb zatkla. Dňa 3. júna prijala vláda nariadenie proti absencii a fluktuácii, ktoré umožňovalo trestný postih za neospravedlivenú absenciu v práci. Súčasne pripravovala ďalšie represívne opatrenia. Na adresu ministra národnej bezpečnosti padala ostrá kritika, že nedokázal včas odhaliť plány reakcie. Na aktívne vedúcich tajomníkov krajských výborov KSČ, tajomníkov ústredného výboru KSS a popredných funkcionárov spoločenských organizácií 11. júna 1953 odsúdil A. Zápotocký štrajky, volal po rozhodnosti a tvrdých zárokoch aj proti robotníkom, ak sa postavia na stranu triedneho nepriateľa.⁶

Sovietski činitelia sa dozvedeli o nepokojoch v Plzni v ten istý deň 1. júna 1953 jednak od sovietskeho poradcu na ministerstve národnej bezpečnosti A. Besčastnova,⁷ ktorý poslal správu ministrom vnútra Berijovi, jednak od A. Novotného, ktorý mal 1. júna rozhovor s radcom sovietskeho veľvyslanectva v Prahe P. G. Krekoteňom.⁸ Berija ihneď informoval predsedu vlády Malenkova a zároveň mu tlmočil svoje stanovisko. Upozornil, že to čo sa stalo v ČSR sa môže opakovať v iných ľudovodemokratických krajinách s „ďalekosiahlejšími nežiaducimi následkami“. Navrhol okamžite prerokovať túto otázku, aby sa vypracovali odporúčania „československým priateľom“. ⁹ Na druhý deň sovietsky minister zahraničia Molotov požiadal veľvyslanca ZSSR v Prahe A. E. Bogomolova, aby podrobne a urýchlene informoval o týchto udalostiach a o opatreniach, ktoré prijali československé orgány. Veľvyslanec na základe rozhovorov s A. Zápotockým a V. Širokým poslal správu do Moskvy vo večerných hodinách v ten istý deň.¹⁰ Vedenie KSČ informovalo Moskvu o udalostiach spojených s menovou reformou 6. júna 1953. Po oboznámení sa s jednotlivými správami dospela politická špička v ZSSR k záveru, že v Prahe podcenili vnútropolitickú situáciu, nepoučili sa z nedávnych udalostí, z čoho „hrozia nové ešte vážnejšie ťažkosti“. Na základe toho Molotov 20. júna poslal do Prahy „odporúčanie“ urobiť analýzu plánov v priemysle a poľnohospodárstve a uskutočniť v nich korektúry.¹¹ Postoje vedenia KSČ sa začali meniť až po návrate Zápotockého z Moskvy v prvej polovici júla 1953, kde bolo podrobené kritike. Hoci obsah moskovských rokovaní nepoznáme, z nasledujúcich krokov ústredných straníckych a

⁶ Tamže, s. 52–70.

⁷ MURAŠKO, G. P. (otv. red.): Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg. Tom II. 1949–1953 gg, Sibirskij chronograf, Moskva–Novosibirsk 1998, s. 918–922.

⁸ VOLOKITINA, T. V. (otv. red.): Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953, T. 2. 1949–1953. Dokumenty, Moskva 2002, s. 758–760.

⁹ MURAŠKO, G. P. (otv. red.): c. d., s. 918–919.

¹⁰ VOLOKITINA, T. V. (otv. red.): c. d., s. 761–762.

¹¹ MURAŠKO, G. P. (otv. red.): c. d., s. 926.

štátnych orgánov možno usudzovať, že sa kritizoval nadmerný rozvoj ťažkého priemyslu, zanedbanie výstavby spotrebného priemyslu a poľnohospodárskej výroby a podceňovanie rastu životnej úrovne. Po návrate Zápotockého z Moskvy sa podrobil kritickému rozboru stav národného hospodárstva a na jeho základe sa pripravili príslušné návrhy. Vypracovaný návrh Téz o súčasnej hospodárskej a politickej situácii a o úlohách strany a vlády v najbližšom období prerokoval Politický sekretariát ústredného výboru KSČ 30. júla a 2. augusta 1953 (odtiaľ pochádza názov Augustové tézy) a k niektorým otázkam sa vrátil aj na ďalších zasadnutiach. Práve v čase prípravy tohto materiálu prichádzali hlásenia o rozpade mnohých jednotných roľníckych družstiev (JRD), čo bol ďalší dôvod na korekciu dovtedajšej politickej línie.

Text Augustových téz bol prekonzultovaný v Moskve a sovietske vedenie na ne reagovalo listom Poznámky k tézám ústredného výboru KSČ. V ich úvode sa konštatovalo, že tézy v podstate vystihujú situáciu v Československu a zvolené opatrenia v oblasti hospodárskej politiky sa ubierajú správnym smerom, ale majú aj vážne nedostatky, preto ich treba dopracovať: upresniť ekonomickú politiku KSČ a úlohy na upevnenie orgánov štátnej moci a samotnej strany. V poznámkach sa kritizoval 20-percentný pokles životnej úrovne robotníkov po menovej reforme v porovnaní s rokom 1950 a navrhovalo sa prekonať tento nedostatok v rokoch 1953–1954. Vedeniu KSČ sa odporúčalo zvýšiť investície do poľnohospodárstva, ekonomicky upevniť JRD a zlepšiť materiálne podmienky družstevných roľníkov tak, aby ich príjmy prevýšili príjmy súkromnohospodariacich roľníkov. Za nesprávny sa označil návrh o práve členov JRD vystúpiť z družstva bez polročnej výpovednej lehoty. Odporúčalo sa uskutočniť voľby do národných výborov, aby sa zvýšila ich autorita. V sovietskych poznámkach zaznela kritika aj na adresu KSČ. Vyčítalo sa jej, že má mnoho pasívnych členov a 120 tisíc bývalých sociálnych demokratov, preto ju treba ideovo „zoceliť“. V závere poznámok sa uvádzalo: „Vzbudzuje pozornosť fakt, že tézy Politického sekretariátu ústredného výboru KSČ majú kajúcný charakter, pričom ústredný výbor KSČ a vláda... sa kajú nad mieru a dopúšťajú sa nesprávnych a škodlivých formulácií.“ Ďalej nasledoval ich výpočet.¹² Z uvedeného citátu vyplýva, že sovietske vedenie si neprialo verejnú sebakritiku, čo mnohí vedúci činitelia KSČ s radosťou akceptovali. V tomto duchu bol upravený aj Zápotockého referát na zasadnutie ústredného výboru KSČ.

Zasadnutie ústredného výboru KSČ 4. septembra 1953 schválilo „nový kurz“, ktorý sa týkal v podstate iba hospodárskej politiky. O politických otázkach boli len stručné a všeobecné formulácie. Generálna línia KSČ sa hodnotila kladne, nedostatky a problémy sa interpretovali ako výsledok jej krivenia a porušovania. Zápotockého referát prednesený na zasadnutí ústredného výboru KSČ sa v dennej tlači nepublikoval. Bol vydaný vo forme brožúry len pre „vnútornú potrebu strany“. Verejnosť sa o „novom kurze“ dozvedela z programového vyhlásenia rekonštruovanej vlády 15. septembra 1953. Vláda zmenila plán na zvyšok roka 1953. Obmedzila investičnú výstavbu ťažkého priemyslu a zvýšila finančné a investičné prostriedky na výrobu spotrebných tovarov, rozvoj poľnohospodárstva, bytovú výstavbu a na zvýšenie životnej úrovne. K 1. októbru 1953 sa znížili maloobchodné ceny. S podobným zameraním bol zostavený plán na rok 1954. Možno konštatovať, že politické vedenie ČSR zmenilo priority v hospodárskej politike nie z vlastnej iniciatívy, ale predovšetkým pod tlakom zahraničnopolitických faktorov –

¹² VOLOKITINA, T. V. (otv. red.): c. d., s. 794–801.

naliehania Moskvy a prijatia „nového kurzu“ v Nemeckej demokratickej republike (NDR) a Maďarsku.¹³ Svoju úlohu zohrali aj verejné prejavy nespokojnosti po menovej reforme a vystupovanie roľníkov z JRD.

V júni 1954 sa konal X. zjazd KSČ. Bilancoval činnosť strany a hospodárske výsledky od roku 1949. Nadviazal na závery septembrového zasadnutia ústredného výboru KSČ 1953, ale v hodnotení uplynulého obdobia bol menej kritický. Značnú pozornosť venoval rozvoju poľnohospodárskej výroby. Schválil smernice na zostavenie hospodárskeho plánu na rok 1955 a na povznesenie poľnohospodárstva v najbližších 2–3 rokoch. V politickoideologickej oblasti poukázal na škodlivosť „kultu osobnosti“ bez toho, aby konkretizoval tento pojem. Vyzdvihol uplatnenie zásady kolektívneho vedenia, ktorú zakotvil aj do nových stanov strany. Vyhlásil nevyhnutnosť dodržovania „socialistickej zákonitosti“, ale o náprave dovtedajších nezákonností sa ani nez zmienil. Politické procesy pokračovali aj v roku 1954. Tie najväčšie mali charakter tzv. následných procesov, t. j. nadväzovali na proces s Rudolfom Slánskym a spol. z roku 1952.

Na rokovaníach v Moskve medzi delegáciou KSČ a vedúcimi činiteľmi KSSZ 6.–8. apríla 1954 sa rozhodlo aj o tom, kto bude prvým mužom v KSČ. Vzájomné súperenie o vodcovstvo medzi Novotným a Zápotockým sa skončilo porážkou Zápotockého. Sovietske vedenie dalo za pravdu Novotnému a Zápotockého kritizovalo za pestovanie kultu prezidenta a nepodriaďovanie sa vedeniu strany.¹⁴ Od tejto chvíle bol prvý tajomník ústredného výboru KSČ najvyššou autoritou a stranícky aparát získal postupne dominantné mocenské postavenie. Novotného víťazstvo nesporne prispelo k tomu, že otázka ďalšej kolektivizácie sa dostala na program dňa už v nasledujúcom roku. V dvoch otázkach sa totiž Zápotockého názory odlišovali od politického konceptu A. Novotného. Zápotocký, podobne ako Malenkov a Berija, sa zasadzoval o to, aby ťažiskom moci boli vrcholné štátne orgány, čím by sa zvýšila ich autorita a strana sa mala zaoberať iba ideovou, organizačnou a masovopolitickou prácou. Novotný naopak chcel, aby sa štátna a stranická moc koncentrovala vo vrcholnom straníckom orgáne a jeho aparáte a navyše patrili k tým, ktorí chceli čo najskôr a za každú cenu dokončiť kolektivizáciu. Ani Zápotocký nebol proti kolektivizácii, ale podľa neho družstvá sa mali zakladať iba tam, kde boli podmienky a záruky, že budú prosperujúcimi podnikmi. V roku 1955 vzrástlo sebavedomie straníckych funkcionárov, ktoré bolo otrasené udalosťami roku 1953. Po takmer dvoch rokoch relatívneho pokoja nadobudli presvedčenie, že našli správne riešenie a dozrel čas prejsť do novej ofenzívy pri budovaní socialistickej spoločnosti. Lína „nového kurzu“ sa potichu opúšťala, aj keď niektoré jej prvky pretrvávali aj v nasledujúcich rokoch (znižovanie maloobchodných cien). Júnové zasadnutie ústredného výboru KSČ 1955 rozhodlo o pokračovaní v kolektivizácii poľnohospodárstva a pri príprave päťročného plánu na roky 1956–1960 sa už kalkulovalo s prednostným rozvojom ťažkého priemyslu. O nejakých politických a ekonomických reformách sa vôbec neuvažovalo.

Komunistická oligarchia na Slovensku bola ešte menej pripravená na zmenu politickej línie ako oligarchia v Prahe. Kádre straníckych funkcionárov boli preriedené čistkami a politickými procesmi a neopľývali rozľadenosťou ani politickým inštinktom.

¹³ V Nemeckej demokratickej republike bol vyhlásený „nový kurz“ 11. 6. 1953, v Maďarsku koncom júna 1953.

¹⁴ Národní archiv Praha (ďalej NA), fond (ďalej f.): ÚV KSČ, 100/35, svazek (ďalej sv.) 60, archivní jednotka (ďalej a. j.) 1237.

Iba Viliam Široký a Július Ďuriš mali o čosi viac informácií, ale na destalinizácii neboli zainteresovaní. V. Široký si práve v období vrcholného stalinizmu upevnil svoje mocenské postavenie na Slovensku ako predseda KSS a propaganda z neho urobila vodcu slovenského národa a verného spolubojovníka K. Gottwalda. Veľkou mierou sa angažoval pri odhaľovaní tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov a pri príprave súdneho procesu s nimi. Ďuriša roku 1951 odvolali z funkcie ministra poľnohospodárstva a poslali na Slovensko, kde vykonával funkciu predsedu Zboru povereníkov, čo pokladal za degradáciu. Na Slovensku ako stúpenec centralizmu a radikál si sympatie nezískal. V januári 1953 ho Gottwald z neznámych dôvodov opäť stiahol do Prahy.¹⁵ Nahradil ho rovnaký radikál Rudolf Strechaj. Ďuriš v Prahe riadil najprv rezort lesov a drevárskeho priemyslu a neskôr ministerstvo financií. Personálne zmeny na začiatku päťdesiatych rokov sa netýkali iba špičkových politikov na Slovensku, ale aj funkcionárov na úrovni krajov a okresov. Z vedúcich okresných tajomníkov KSS zvolených a schválených roku 1950 vykonávali túto funkciu roku 1953 iba traja. Je len prirodzené, že ti, čo urobili kariéru v tomto období, nemali záujem o zmeny. V júni 1953 sa konal zjazd KSS. Na jeho rokovaní nenájdeme ani náznak nejakých nových myšlienok.

Pravdu povediac, aj keby sa v KSS zrodili nejaké podnety, nemali šancu sa presadiť, pretože politickú líniu v rámci obmedzenej suverenity určovala Praha. Bratislava bola iba prevodovou pákou jej realizácie, a to ešte v ohraničenej miere. Okrem toho atmosféra boja proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“, ktorá sa roku 1954 zintenzívnila v súvislosti s procesom Gustáv Husák a spol., nebola priaznivá pre slovenské iniciatívy. Hrozilo totiž riziko, že dostanú nálepku nacionalizmu, separatizmu alebo iného „izmu“. Dôkazom toho sú dva nasledujúce príklady. V júni 1953 bol do Predsedníctva ústredného výboru KSS nečakane zvolený Ondrej Pavlík, predseda Slovenskej akadémie vied (SAV). Keď zistil, ako chaotické pomery vládnu v tomto straníckom orgáne, napísal 20. mája 1954 V. Širokému list s prosbou, aby „pôsobil k náprave vecí“. O dva mesiace sa s ním už nepočítalo vo vedení KSS. Zostal však členom ústredného výboru KSS. Na jeho zasadnutí 9. októbra vystúpil s kritikou práce Byra a ústredného výboru KSS. Pranieroval najmä potláčanie kritiky a porušovanie princípu kolektívnosti vedenia. Vzápätí bol obvinený, že zatajil pred stranou svoje údajné formálne členstvo v Hlinkovej garde (HG) a účasť na školení pracovníkov Hlinkovej mládeže (HM).¹⁶ V apríli 1955 už nekandidoval na členstvo v ústrednom výbore KSS, v decembri toho istého roku bol zbavený funkcie predsedu SAV a po aktivitách roku 1956 ho v nasledujúcom roku vylúčili zo strany.

Druhým prípadom bola tzv. rezolúcia o strojárstve. Slovenský plánovací úrad od jesene 1952 upozorňoval príslušné ministerstvo a stranické orgány na veľké nedostatky v strojárskom priemysle na Slovensku. Keďže náprava nepriehádzala, plánovací úrad koncom roka 1953 vypracoval elaborát Problémy rozvoja strojárstva na Slovensku, ktorý prerokovalo Predsedníctvo ústredného výboru KSS a po prepracovaní ho

6. februára 1954 schválilo pod názvom Rezolúcia o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku. Predsedníctvo ústredného výboru KSS uložilo prvému tajomníkovi ústredného výboru KSS Karolovi Bacílkovi, aby rezolúciu s návrhom uznesení predložil Politickému sekretariátu ústredného výboru KSČ.¹⁷ Vedenie KSČ ju označilo za prejav nacionalizmu a odmietlo o nej rokovať. Vystrašený Bacílek, ktorý pôvodne s rezolúciou súhlasil, zmenil stanovisko a na X. zjazde KSČ ju charakterizoval ako snahu riešiť hospodárske problémy Slovenska izolovane od problémov ČSR, čo nie je nič iné ako separatizmus. Čoskoro nato nasledovali kádrové opatrenia.

V dôsledku modifikácie štruktúry vedúcich komunistických orgánov a personálnych presunov sa zmenili aj mocenské pozície V. Širokého na Slovensku. Do roku 1953 vládol tu suverénne ako predseda KSS a vo vedení KSČ bol vnímaný ako hlavný reprezentant Slovenska. Po jeho menovaní za predsedu vlády ČSR v marci 1953 a zrušení funkcie predsedu KSS sa ešte stále cítil v dvojedinej úlohe ako celoštátny politik a vodca slovenských komunistov. Dokonca aj po tom, keď funkciu prvého tajomníka ústredného výboru KSS prevzal K. Bacílek, istý čas bol akýmsi patrónom slovenských komunistov, pretože mal väčšiu autoritu.¹⁸ Zasadnutí Predsedníctva, resp. Byra ústredného výboru KSS sa však zúčastňoval zriedkavo, pretože ako predseda vlády pôsobil v Prahe. No situácia sa začala meniť. Moc v strane sa postupne presúvala na prvého tajomníka ústredného výboru KSS. Keď z vedenia KSS v júli 1954 vypadli Július Bránik, Ján Púll, Michal Faltán a Ondrej Pavlík, stratil Široký v tomto orgáne predchádzajúce pozície. Vedúca skupina K. Bacílek, R. Strechaj a Pavol David sa stále viac orientovala na A. Novotného. Zrejme vedela alebo aspoň tušila, že Moskva má k Širokému výhrady. Na zjazde KSS 22.–24. apríla 1955 ho síce zvolili za člena ústredného výboru KSS, ale v novom Byre ústredného výboru KSS už Široký nefiguroval. Postupne strácal na Slovensku zázemie, až sa napokon stal nežiaducim politikom. Bacílkova éra vládnutia na Slovensku trvala 10 rokov a nebola o nič úspešnejšia ako éra Širokého. Rehabilitácie roku 1963 zniesli obidvoch z piedestálu moci a politicky pochovali.

Sociálne napätie a nespokojnosť sa moci darilo držať na uzde do roku 1953 prostredníctvom násilia a strachu. Menová reforma roku 1953 natoľko zhoršila ekonomické postavenie obyvateľstva, že sa stala tým kritickým bodom, keď čaša trpezlivosti pretiekla. Objavili sa verejné prejavy nespokojnosti – charakteristická črta spoločenskej krízy. Do pohybu sa dali dve najpočetnejšie sociálne skupiny – robotníci a roľníci. Nespokojnosť s menovou reformou mala rôznu podobu od reptania v úzkom kruhu blízkych ľudí až po štrajky a verejné demonštrácie. Podľa súhrnnej správy pre ústredie štrajkovalo v prvých júnových dňoch 1953 v celom štáte 129 závodov, z toho v 114 z nich trval štrajk jeden deň, v 13 závodoch dva dni, v jednom závode tri dni a v jednom závode štyri dni.¹⁹ Išlo iba o tie závody, kde sa štrajkovalo aspoň jednu smenu, takže celkový počet štrajkov bol v skutočnosti väčší. Najviac štrajkov bolo v krajoch Praha (32), Ostrava (29), České Budějovice (28) a Plzeň (17). Podľa uvedenej správy na Slovensku bolo iba 5 štrajkov v týchto závodoch: Priemstav Lubeník – Košice, Kovohuty Mokrad', Grafo-celpap a Technocelpap Ružomberok a závod Pilana vo Vlaškách. Okrem toho na dve hodiny boli zastavené práce v nábytkárskej továrni Liptov v Liptovskom Mikuláši.

¹⁷ SNA, f. ÚV KSS, kart. 856. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 6. 2. 1954.

¹⁸ K. Bacílek riadil prácu Predsedníctva ÚV KSS od septembra 1953 a na zasadnutí ÚV KSS 18.–19. 12. 1953 bol schválený za prvého tajomníka ÚV KSS.

¹⁹ NA, f. ÚV KSČ – A. Novotný, kart. 114.

¹⁵ K. Kaplan sa domnieva, že K. Gottwald stiahol J. Ďuriša z Bratislavy do Prahy preto, aby neutrpela povest' komunistického odboja na Slovensku, ktorá už bola značne naštartovaná kritikou a odsúdením tzv. buržoáznych nacionalistov. Na Slovensku totiž kolovali zápisy Ďurišových výpovedí na gestapu a Štátnej bezpečnosti v roku 1941. KAPLAN, K.: Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956, Brno 2005, s. 307.

¹⁶ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. ÚV KSS, kartón (ďalej kart.) 1829. Protokol zo zasadnutia ÚV KSS 9. 10. 1954.

Pokusy o štrajk boli zaznamenané v závodoch: Tatra-Nábytok a Celulóza v Martine, Nerudné bane Hnušťa, Ipeľské tehelne v Poltári, Elektrolyza v Banskej Bystrici, Drevoúnia Oravský Podzámok, Považské mlyny v Dolnom Kubíne a v niektorých ďalších. Individuálne prejavy nesúhlasu s menovou reformou boli hlásené z Harmaneckých papierní, z podniku Priemstav v Istebnom na Orave, zo Stavoindustrii a zo závodu K. J. Vorošilova v Dubnici.²⁰ Štrajky mali živelný charakter, nikto ich vopred neorganizoval. Počas štrajkov alebo krátko po nich bolo zatknutých na celom území štátu 472 osôb. Z uvedených údajov vyplýva, že na Slovensku bolo podstatne menej štrajkov ako v Česku. Nazdávam sa, že vysvetlenie treba hľadať v nižšom spriemyslení Slovenska a koncentrácii výroby, v slabších tradíciách štrajkových bojov a v menších peňažných úsporách slovenských robotníkov, ktoré boli menovou reformou znehodnotené.

Nespokojnosť na dedine sa prejavila najmä v rozpade JRD. Ešte v prvej polovici roka 1953 sa vytyčovali smelé plány v kolektivizácii poľnohospodárstva. Do konca roka sa malo založiť 600 nových JRD na Slovensku. Počas leta a jesene sa tieto plány zrútili ako domček z kariet a všetky sily sa sústredili na záchranu existujúcich JRD. Namiesto 600 nových JRD vzniklo iba 8, ale 242 sa rozpadlo a členská základňa v ostatných JRD sa znížila.²¹ V druhej polovici roka vystúpilo alebo bolo vylúčených 29 060 členov JRD, z toho v Prešovskom kraji 17 241. Útek družstevných roľníkov z JRD pokračoval v menšom rozsahu až do začiatku roka 1955. V rokoch 1953–1955 sa znížil počet JRD III. a IV. typu na Slovensku o 268. V skutočnosti sa ich rozpadlo viac, lebo medzitým sa založilo niekoľko nových družstiev. Podľa dostupných údajov sa v období od 1. júla 1953 do 1. júla 1955 rozpadlo na Slovensku 300 JRD III. a IV. typu, z toho 213 v Prešovskom kraji. Počet poľnohospodárskych závodov združených v JRD sa znížil o štvrtinu.²² Ak vlna štrajkov po peňažnej reforme zasiahla vo väčšej miere české krajiny, vystupovanie roľníkov z družstiev bolo zasa rozsiahlejšie na Slovensku.²³ Násilná kolektivizácia v predchádzajúcich rokoch a nepriaznivé hospodárske výsledky JRD, ktoré sa odrazili v nízkych odmenách družstevníkov za prácu, boli hlavnými príčinami vystupovania roľníkov z družstiev. Vzhľadom na to, že nátlak na roľníkov pri zakladaní JRD roku 1952 v Prešovskom kraji bol mimoriadne rozsiahly a brutálny a príjmy družstevníkov boli doslova úbohé, rozpad družstiev bol v tomto kraji najväčší. Túto masovú dekollektivizáciu podnikli najmä dve udalosti: vyhlásenie „nového kurzu“ v Maďarsku koncom júna 1953, ktorý viedol k rozpadu mnohých družstiev a moc ho tolerovala. Táto zvesť sa lavínovito šírila a prenikla aj do Prešovského kraja; druhým impulzom bol prejav A. Zápotockého na kľúčavskej priehrade 1. augusta 1953, v ktorom odsúdil zakladanie družstiev násilnou cestou a vyhlásil, že roľníkom nikto nebude brániť vystúpiť z JRD. Hoci súčasne upozornil, že budúcnosť patrí družstvám a roľníci ich budú musieť

²⁰ Tamže a taktiež: VARINSKÝ, V.: Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku, In.: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989 (zost.: Štefánský, M., Zagoršková, M.), Banská Bystrica 1997, s. 68–69.

²¹ Úbytok členskej základne zaznamenalo 53 % JRD na Slovensku. LAVOVÁ, M.: Počiatky socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva, Historický časopis, 1964, č. 4, s. 514.

²² VOJÁČEK, A.: Vývoj socialistickeho poľnohospodárstva na Slovensku, Bratislava 1973, s. 264, 271.

²³ Aj v českých krajinách sa rozpadli viaceré JRD v roku 1953, ale súčasne vznikali nové. Prírastok bol väčší ako úbytok. V roku 1953 pribudlo 1058 JRD III. a IV. typu prevažne prechodom z nižších typov JRD. Počet JRD sa zvýšil o štvrtinu, kým na Slovensku poklesol o 12 %. Až v nasledujúcom roku sa počet JRD v Česku znížil o 136 JRD, t. j. o 2,6 % a počet poľnohospodárskych závodov združených v JRD o 16 %. Toto zníženie bolo však menšie ako na Slovensku. Tamže.

zakladať, lebo „poľnohospodársku výrobu budeme musieť zvýšiť“, pre roľníkov násilím nahnaných do JRD boli rozhodujúce jeho slová „nebudeme vám brániť“.

Situáciu v Prešovskom kraji sa zaoberali stranícke a štátne orgány v kraji, Bratislave a v Prahe a prijali viaceré opatrenia, vrátane výmeny funkcionárov na krajskej a okresnej úrovni. Rozpad družstiev v tomto kraji upútal pozornosť aj sovietskych činiteľov. Zástupca ministra zahraničných vecí ZSSR Valerian A. Zorin 6. októbra 1953 požiadal veľvyslanca ZSSR v Prahe A. E. Bogomolova, aby dôkladne preskúmal situáciu a podal podrobnú správu o opatreniach prijatých ústredným výborom KSČ a vládou na ozdravenie pomerov.²⁴ V rámci prípravy správy sa Bogomolov stretol 11. novembra 1953 s A. Novotným a na záver rozhovoru ho požiadal, aby venoval pozornosť tejto otázke, „lebo niektorí slovenskí súdruhovia (napríklad Ďuriš, Čulen a iní) nechápu nebezpečenstvo situácie v Prešove a sú náchylní viac sa spoliehať na nátlak na roľníkov ako na ich presvedčenie a na prijatie dôležitých ekonomických a politických opatrení na zlepšenie situácie roľníkov a poľnohospodárskych družstiev...“²⁵ Bolo to vlastne varovanie pred použitím násilia. Moskva sa obávala sociálnych nepokojov, najmä v blízkosti sovietskych hraníc.

Čiastočne zmiernenie teroru v rokoch politického odmäku umožnilo výmenu názorov medzi slovenskými literátmi o umeleckých otázkach. Na stránkach *Kultúrneho života* sa v rámci prípravy druhého zjazdu Zväzu československých spisovateľov rozvinula diskusia, v ktorej nechýbali kritické reflexie. Čitateľov, ale aj „strážcov“ socialistickej literatúry najviac zaujali dva články publikované v roku 1955. Príspevok Ivana Kupca *Na obranu poézie*, v ktorom autor konštatoval, že zatiaľ máme v poézii „viacej bojovníkov ako básnikov“ a upozornil, že umenie má vlastné zákony, „ktoré ho nezlučujú s agitáciou a čirou politickou propagandou“. Kritizoval tiež falošné poňatú stranicnosť a vnášanie politických hesiel do verša.²⁶ Príspevok Dominika Tatarku *Slovo k súčasníkovi o literatúre* upútal rovnakú pozornosť. Jeho autor videl základný problém vtedajšej slovenskej prózy v aprioristickom prístupe autorov k skutočnosti. Tento poznatok dokumentoval analýzou románu Františka Hečka *Drevená dedina*, pretože toto dielo sa pokladalo „za dobytú pozíciu socialistickeho realizmu“. Tatarka ho označil za „výraz naivného mysliteľa, veriaceho komunistu“. Súčasne sa kriticky vyjadril k práci Zväzu slovenských spisovateľov.²⁷ Obe dva články kritizovali degradovanie umeleckej literatúry na služku politiky, aj keď samotný princíp stranicnosti a metódu socialistickeho realizmu neodmietali. Názorová konfrontácia v spisovateľskej obci znepokojila stranícke riadiace štruktúry, ktoré sa pokúšali umlčať tých, ktorí vybočili z radu. Tlačový orgán ústredného výboru KSS *Pravda* v decembri 1955 zverejnil redakčný článok *Za literatúru straníku, preto ideovú, priebojnú a mnohotvárnú*, v ktorom sa kritizovali „nesprávne“ názory viacerých spisovateľov, vrátane autorov citovaných príspevkov.²⁸ Diskusia a polemiky medzi spisovateľmi v roku 1955 vyjadrovali nespokojnosť s existujúcim stavom literatúry, s jej „maľovaním skutočnosti na ružovo“ a boli akousi predzvesťou ich konfliktu

²⁴ Archiv vonnešnej politiky Rossijskoj Federacii (ďalej AVP RF), f. 0138, opis (ďalej o.) 35, papka (ďalej p.) 237, delo (ďalej d.) 82, s. 373.

²⁵ AVP RF f. 0138, o. 35, p. 226, d. 13, s. 82–86.

²⁶ Kultúry život, 29. 10. 1955.

²⁷ Kultúry život, 19. 11. 1955.

²⁸ Pravda, 20. 12. 1955.

s mocou v nasledujúcom roku. Hoci diskusia neprekročila rámec vnútroliterárnych problémov, v podmienkach komunistickej diktatúry nadobúdala politický charakter.

Rok 1956 by si zaslúžil osobitný rozbor. Vzhľadom na to, že v posledných rokoch sa objavilo niekoľko publikácií,²⁹ ktorých autori analyzujú politický vývoj v ČSR v tomto roku buď samostatne, alebo v širšom chronologickom rámci, obmedzím sa len na niekoľko stručných poznámok. Rok 1956 sa začal nádejne XX. zjazdom sovietskych komunistov vo februári, ktorý odsúdil Stalinove zločiny a skončil tragicky krvavým potlačením ľudového povstania v Maďarsku sovietskymi vojskami v novembri. V Československu mal XX. zjazd KSSZ značný ohlas. Zaktivizoval členskú základňu KSČ i širšiu verejnosť, čoho dôkazom je vnútrostranícka diskusia, ktorá prerástla jej rámec. V apríli zaznel opozičný hlas československých spisovateľov na ich druhom zjazde, v máji sa ozvali študenti. Približne v tom istom čase sa začali množiť v základných organizáciách KSČ a KSS požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu, čo bolo vyjadrením nedôvery ústrednému výboru KSČ. Ostrá kritika zasiahla aj viacerých vedúcich komunistických funkcionárov, najmä Alexeja Čepičku, Václava Kopeckého a na Slovensku K. Bacílka a P. Davida. Vedenie KSČ prekvapil referát Chruščova na uzavretom zasadnutí XX. zjazdu KSSZ. Vlastnú minulosť nechcelo prehodnotiť a ľudí neprávom odsúdených v politických procesoch rehabilitovať. Stále opakovalo, že sa síce urobili chyby, ale generálna línia KSČ bola správna. Najprv tvrdilo: „všetci sme podliehali kultu osobnosti“, neskôr pod tlakom zdola začalo hľadať vinníkov. Zvaliť zodpovednosť na K. Gottwalda sa bálo, aby sa nepoškvrnila jeho pamiatka ako vodcu strany. Napokon obetným baránkom sa stal mŕtvý R. Slánský, ktorému sa pripísala zodpovednosť za porušovanie „socialistickej zákonnosti“ a politické procesy a nepopulárny A. Čepička, ktorý v apríli 1956 bol odvolaný zo všetkých funkcií „pre nedostatky a chyby pri ich vykonávaní“.³⁰

Celoštátna konferencia KSČ 11.–15. júna 1956 uzavrela vnútrostranícku diskusiu a verejnú diskusiu k smerniciam na zostavenie druhého päťročného plánu na roky 1956–1960. Schválila zjednodušené zásady plánovania, decentralizáciu štátnej správy, zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov, zníženie počtu ministerstiev a úradníkov a trestnoprávne zmeny, ktoré mali upevniť „socialistickú zákonnosť“. Konferencia prebehla podľa vopred pripravenej réžie. Široká paleta názorov z vnútrostraníckej diskusie sa v jej rokovaní neodrazila. Po jej ukončení boli držiteľia moci presvedčení, že nepokojné mesiace majú za sebou a pripravovali sa potrestať tých, ktorí zakolísali alebo im vyslovili nedôveru. Do toho vstúpili dramatické udalosti v Poľsku a Maďarsku, ktoré narušili ich harmonogram práce, lebo im museli venovať prvoradú pozornosť. V polovici októbra si Zdeněk Fierlinger k diskusii v politickom byre poznamenal: „Lavina sa dáva do pohybu. Dúfam, že správnym smerom... A čo bude u nás? Ako dlho nápor vydržíme?“³¹ Geopolitickú dôležitosť Československa počas jesenných udalostí v Poľsku a

²⁹ Pozri, napríklad: PERNES, J.: Československý rok 1956. K dejinám destalinizácie v Československu, Soudobé dějiny, 2000, s. 594–618; MATTHEWS, J. P. C.: Majales 1956. Nevydaná revolta československých študentů, Brno 2000; BLAIVE, M.: Promarněná příležitost. Československo a rok 1956, Praha 2001; MARUŠIAK, J.: Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov, Brno 2001; PEŠEK, J.: Slovensko v rokoch 1953–1957. Kapitoly z politického vývoja, Brno 2001; BARNOVSKÝ, M.: c. d.; KAPLAN, K.: c. d.

³⁰ A. Čepička bol odvolaný z funkcie člena Politického byra ÚV KSČ, prvého zástupcu predsedu vlády a ministra obrany.

³¹ KAPLAN, K.: c. d., s. 437.

Maďarsku si uvedomovali aj vedúci sovietski činitelia, preto nešetřili chválami na adresu Československa. Keď Predsedníctvo ústredného výboru KSSZ 1. novembra rokovalo o zásahu sovietskych vojsk v Maďarsku, D. T. Šepilov o. i. povedal: „Ak nenastúpime cestu energických opatrení, potom skrachuje vec v Československu. Obnoviť poriadok silou“.³² Tým vyjadril obavu, aby sa k „revolučnému“ Poľsku a Maďarsku nepripojilo aj Československo, čo by značne skomplikovalo situáciu v sovietskom bloku.

Rok 1956 bol v Československu síce bohatý na politické udalosti, ktoré prebudili verejnosť, ale v porovnaní s Poľskom a Maďarskom bol chudobnejší na politické zmeny a relatívne pokojný. Česi a Slováci sa správali inak ako Poliaci a Maďari. Všetci autori, ktorí sa uvedenou otázkou zaoberali, sa zhodujú v konstatovaní, že pokojnejší vývoj v Československu bol podmienený predovšetkým ekonomickým faktorom. Životná úroveň obyvateľstva v ČSR bola vyššia ako v Poľsku a Maďarsku a v rokoch 1953–1956 zaznamenala dosť výrazný vzostup. Za uvedené obdobie sa päť ráz znížili maloobchodné ceny, z toho v roku 1956 dva razy. Vzárástli reálne mzdy zamestnancov a príjmy súkromných a družstevných roľníkov, zvýšila sa výroba spotrebných tovarov a bytová výstavba, od 1. októbra 1956 sa skrátil pracovný týždeň zo 48 na 46 hodín. To všetko zmenšilo či neutralizovalo sociálnu nespokojnosť, neboli štrajky ani demonštrácie. Vládnuce kruhy uskutočňovali túto politiku cieľavedome a ekonomický potenciál krajiny a rezervy získané menovou reformou ju umožňovali. Sociálny a ideovopolitický odpor sa neviaľ do jedného prúdu, preto tlak spoločnosti na mocenskú elitu nebol natoľko silný, aby ju rozložil, alebo výraznejšie diferencoval. Okrem toho opozičné sily boli rozdrobené. Nemali integrujúci program ani charizmatikých vodcov. Nemali vlastne žiadnych vodcov. Chýbal československý Chruščov, Gomulka či Nagy.

Bola tu ešte jedna odlišnosť. Česká a slovenská verejnosť v dôsledku inej historickej skúsenosti, neprítomnosti sovietskych vojsk na území ČSR a pretrvávajúceho strachu z „hrozby nemeckého revanšizmu“ nepociťovala v takej miere sovietsku dominanciu a potláčanie štátnej suverenity ako poľská a maďarská spoločnosť. Vlastenecké a protiruské cítenie v týchto štátoch bolo integrujúcim činiteľom opozičného a reformného hnutia. V Československu nebolo počuť podobné heslá. Jedine, čo zaznelo „nekopírovať sovietske skúsenosti“. V Poľsku a Maďarsku bola v roku 1956 zjavná spoločenská kríza. V Československu akútna kríza režimu neexistovala, aj keď v súvislosti s čiastočnou destalinizáciou sa objavili zárodky ideovej krízy režimu a moc bola vystavená väčšej verejnej kritike, akú komunistický režim pripúšťal v pokojných rokoch. O kríze režimu v ČSR možno hovoriť iba v tom zmysle, že mocenské štruktúry v tom čase už neboli schopné vládnuť metódami z rokov 1948–1953, museli aspoň dočasne robiť ústupky, viac komunikovať so spoločnosťou, ale stále kontrolovali beh udalostí.

Na Slovensku vznikli v roku 1956 náznaky národno-emancipačného hnutia, ktoré sa prejavili najmä v požiadavke revízie procesu so „slovenskými buržoáznyimi nacionalistami“. Pre jeho rozvinutie chýbali však podmienky i čas, pretože krátky mierny politický odmäk vystriedal po maďarskom povstaní tuhý mráz. Vedenie KSS na čele s K. Bacílkom bolo konzervatívne, voči Prahe lojálne a trpelo komplexom ohrozenia. Uvedené požiadavky hodnotilo ako prejav ideologie nacionalizmu a kategorický ich odmietalo. Národne orientovaní komunisti sa vtedy nachádzali buď vo väzniciach, alebo

³² FUSENKO, A. A. (gl. red.): Prezidium CK KPSS 1954–1964. Tom 1. Černomyje protokolnyje zapisi zasedanij. Stenogrammy, Moskva 2004, s. 195.

v duchovnej ilegality. Riziko aktivít v tomto smere bolo ešte príliš veľké. Pokiaľ išlo o politické procesy a najmä proces s „buržoáznymi nacionalistami“, Bacílek bol neustupný, obhajoval ich opodstatnenie, ale jeho postoj k spisovateľom, ako ukazujú svedectva pamätníkov,³³ i iné pramene bol miernejší v porovnaní s postojmi ostatných členov Byra ústredného výboru KSS. Aj jeho spolupracovník vo vedení KSS P. David sa v roku 1957 vyjadril v tom zmysle, že pod ťarchou kritiky po XX. zjazde KSSZ Bacílek „stratil rozhodnosť“, v riešení otázok je kompromisný. Prejavuje sa u neho nezásadný, liberalistický postoj voči spisovateľom...“³⁴ Dynamicky sa vyvíjajúce udalosti v Poľsku a Maďarsku od leta 1956 podnecovali aktivity kritikov režimu na Slovensku, ale samotné povstanie v Maďarsku nevyvolalo veľké sympatie na Slovensku. Príčinou nebol iba strach z represíí. Pôsobili tu aj historické reminiscencie, obava z maďarského revizionizmu, o to viac, že propaganda prezentovala maďarskú „kontrarevolúciu“ ako produkt činnosti západných imperialistov a bývalých horthyovcov. Krviprelievanie vyľakalo mnohých, vrátane odporcov komunizmu a zahnilo ich do pasivity. Poľská cesta k politickým zmenám sa javila súčasníkom oveľa prijateľnejšia.

Power Elites and Expressions of Resistance in Czech and Slovak Society (1953–1956)

Michal Barnovský

The author focuses on events in 1953 and 1956. Political changes in the Soviet Union following the death of Stalin in 1953 influenced developments in the satellite members of the Soviet Bloc. The position of the power elite in Czechoslovakia between 1953 and 1955, the approval and implementation of the "New Course" are analyzed along with expressions of social resistance to the Communist regime's policies in 1953. The article concludes with an attempt to answer the question of why Czechs and Slovaks behaved differently than their Polish and Hungarian neighbours in 1956.

PROCES PROTI TZV. SLOVENSKÝM BURŽOÁZNÍM NACIONALISTŮM

Jan Rychlík

Ernest (Arnošt) Gellner, pražský rodák a později profesor sociální antropologie na univerzitě v Cambridge, definoval ve své světově proslulé práci *Nations and nationalism* nacionalismus jako „politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné“. Zároveň zdůraznil, že „nacionalismus jako pocit nebo jako hnutí může být nejlépe definováno v pojmech tohoto principu“, takže „národnostní citění je pocit hněvu způsobený porušováním tohoto principu, nebo pocit uspokojení způsobený jeho splněním.“¹ Karl Deutsch, který je považován za jednoho ze zakladatelů moderní teorie formování národního vědomí, chápal nacionalismus prostě jako „stav mysli a produkt národního uvědomění“ („a state of mind, and act of consciousness“²). Existuje samozřejmě mnohem více definic, z nichž nejelastičtější (řečeno slovy českého historika Miroslava Hrocha) je formulace Hanse-Ulricha Wehlera: nacionalismus je „ideový systém, který slouží k vytvoření, mobilizaci a integraci většího solidárního svazu – národa.“³ Uvedené tři definice nejsou v zásadním rozporu a naše chápání nacionalismu většinou osciluje mezi nimi. Teorie marxismu-leninismu naproti tomu pracuje s pojmem „buržoázní nacionalismus“, který chápe „třídně“. Pro zařazení každého člověka do společnosti je podle marxistů určující jeho příslušnost třídní, což v kapitalistické společnosti konkrétně znamená, že podstatná je nikoliv jeho národnost, ale to, zda patří k třídě vykořisťovatelů (buržoazii, kapitalistů), nebo vykořisťovaných (proletariátu). Úkolem proletariátu je uvědomit si svoje postavení a revoluční cestou vyvlastnit třídu kapitalistů a nastolit tak socialistický řád jako první stádium komunismu. Z toho plyne, že snaha vytvářet nějaké celonárodní zájmy, tj. spojovat na národním principu třídu vykořisťovatelů a vykořisťovaných s cílem splnění nějakého společného politického programu, znamená odvádět proletariát od jeho úkolu a objektivně napomáhat buržoazii. Právě toto je podstatou tzv. buržoázně-nacionalistické úchylnky.⁴ Národnostní problémy se pak v komunismu vyřeší tím, že jednotlivé národy se budou postupně sbližovat, až nakonec zcela splynou a zaniknou.⁵ Pojem „buržoázní nacionalismus“ je přitom pleonasmus, protože s ohledem na to, že v předkapitalistickém období moderní národy a tudíž ani nacionalismy neexistovaly, a v období socialismu dochází už ke sbližování národů, je nacionalismus jako takový spjat výlučně s kapitalistickou formací a je tedy už *ipso facto* buržo-

¹ GELLNER, A.: *Národy a nacionalismus*, Praha 1993, s. 12. (původní anglické vydání Ithaca, Cornell University Press, 1983).

² DEUTSCH, K.: *Nationalism and Social Communication*, New York 1953, pp. 147–148.

³ HROCH, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů, Praha 2003, s. 19–20.

⁴ KONSTATINOV, F. V.: a kol.: *Základy marxisticko-leninské filozofie*, Bratislava 1975, s. 321–322 (původní ruské vydání Moskva 1958, přepracované vydání Moskva 1962).

⁵ FEDOSEJEV, P. N.: a kol.: *Vedecký komunismus*, Bratislava 1975, s. 384–387 (původní ruské vydání v Moskva 1974).

³³ MARUŠIAK, J.: c. d., s. 84. Autor sa odvoláva na pamäti spisovateľov L. Ťažkého a L. Mňačka.

³⁴ NA, f. ÚV KSČ – A. Novotný, kart. 47. Niektoré poznatky ku kadrovým otázkam na Slovensku.

azní. Protože ovšem po vítězství socialismu již neexistují (podle marxisticko-leninské teorie) antagonistické třídy, znamená hájení celonárodních zájmů objektivně nadřazování vlastního socialistického státu potřebám celého socialistického společenství, a především zájmům Sovětského svazu jako vedoucí síly celého komunistického hnutí. Jinak řečeno: kdo v období socialismu hovoří o celonárodních zájmech, tkví jednak svým myšlením ještě v éře kapitalismu, a jednak se „objektivně“ dostává na pozice antisovětismu.

Hned na počátku je třeba říci, že tak jako mnohé jiné poučky marxismu-leninismu, i teorie buržoazního nacionalismu je pouhou sofistickou, sloužící k odůvodnění okamžitých politických potřeb komunistů, resp. SSSR. Nemá smysl hledat v ní nějaký hlubší smysl či logiku, protože nic podobného v ní není. V industriální éře, tj. z hlediska marxistické periodizace v období kapitalismu a socialismu, se národní příslušnost stává hlavním a určujícím druhem sociability lidí, která určuje do velké míry jejich konání. Nesčetné příklady z historie 20. století ukazují, že národní příslušnost je mnohem silnější, než příslušnost třídní, a že vazby na vlastní „buržoazní“ stát byly někdy dokonce i u samotných komunistů silnější, než vztah „k prvnímu státu dělníků a rolníků“ – SSSR.⁶ To, co komunisté v padesátých letech vydávali za „buržoazní nacionalismus“, bylo jen zcela normální národní citění, které zcela přirozeně klade zájmy vlastního národa nad zájmy národů jiných. Žádný „buržoazní nacionalismus“ ve skutečnosti neexistoval a ani neexistuje. Sami komunisté ostatně vždy přistupovali k této otázce čistě pragmaticky, či – lépe řečeno – oportunisticky. Jako důsledek spojeneckých smluv SSSR s Francií a Československem namířených proti nacionálně-socialistickému Německu vyzval Jiří Dimitrov na VII. kongresu Kominterny v Moskvě v r. 1935 komunisty k utváření lidových front proti fašismu, tj. k účasti komunistických stran v blocích s antifašistickou národní buržoazií. V důsledku uzavření německo-sovětského paktu v roce 1939 byla tato linie opuštěna, avšak Stalin se k ní vrátil opět v roce 1941, kdy byl SSSR napaden Německem a západní demokratické státy se staly jeho spojenci. Po válce byla tato linie opuštěna definitivně v roce 1947 na ustavující schůzce Informbyra ve Szklarské Porębě.

V souvislosti s definicí buržoazního nacionalismu je třeba zmínit se ještě o dalších pojmech týkajících se národnostních vztahů, se kterými pracuje marxisticko-leninská teorie: kosmopolitismus, internacionalismus (obvykle s adjektivem „proletářský“ nebo „socialistický“) a patriotismus (rovněž používaný obvykle s přídavným jménem „socialistický“). Kosmopolitismus, tj. světoobčanství, chápeme jako opomíjení národnostních rozdílů, které v tomto pojetí nejsou chápány jako důležité. Pojmy kosmopolitismus a internacionalismus byly původně používány v podstatě jako synonyma. První socialisté 19. století, včetně Karla Marxe a Bedřicha Engelse, se ke kosmopolitismu hrdě hlásili. Zdůrazňovali, že dělníci „nemají vlast“ a důraz kladli vždy právě nadnárodní a celosvětový obsah své nauky. Socialistická revoluce, předpovídaná Marxem, měla mít celosvětový charakter a totéž původně předpokládali i ruští bolševici vedení Leninem.

⁶ Příkladem může být postoj finských komunistů k sovětské agresi proti Finsku v letech 1939–1940. Arvo Tuominen, vůdce ilegální Komunistické strany Finska, pobývající na podzim 1939 ve Stockholmu, který byl Stalinem vybrán za hlavu příští loutkové prosovětské vlády, se odmítl podílet na akci proti samostatnosti Finska. Místo toho vyvázal komunisty z poslušnosti Moskvě a Třetí internacionále a vyzval je, aby se každý z nich zachoval podle svého svědomí. Do role předsedy loutkové finské „demokratické“ vlády, která oficiálně požádala SSSR o pomoc, byl nakonec Stalin nucen dosadit Otto Kuusina, který ovšem žil již od roku 1918 v SSSR a ve Finsku neměl žádnou autoritu – ani mezi tamními komunisty. Viz TROTTER, W. R.: A Frozen Hell. The Russo-Finnish Winter War of 1939–40, New York 2000, pp. 59–60.

Bolševický převrat v Rusku v listopadu 1917 a následný vznik sovětského Ruska (později SSSR) jako prvního socialistického státu na světě vytvořil potřebu rozlišovat mezi vztahem vlastních občanů a proletariátu v kapitalistických zemích k „prvnímu dělnickému státu“ státu, a k státům ostatním, doposud kapitalistickým a tedy nepřátelským. Pojmy *kosmopolitismus* a *internacionalismus* se rozdělily a k dvojici přistoupil ještě pojem *socialistického vlastnictví*. Občan SSSR, mající pozitivní vztah k SSSR se stal *socialistickým vlastencem* (patriotem), dělník v kapitalistické cizině podporující Sovětský svaz byl nyní *proletářským internacionalistou*. Oba tyto pojmy byly chápány jako ideologicky pozitivní a adjektiva „socialistický“ či „proletářský“ byla opět vlastně pleonasmy. Naproti tomu občan SSSR mající pozitivní vztah k ostatním (kapitalistickým) zemím a jejich národům, které stavěl na stejnou úroveň jako národy SSSR, či přesněji: jako národ ruský, se dopouštěl *kosmopolitismu*. Stejného přestupku se dopouštěl i dělník v kapitalistické cizině, pokud nepokládal vztah k SSSR za něco, co by mělo být nadřazeno vztahu k ostatním zemím a národům, a zejména národu vlastnímu. V tomto posledním případě se navíc současně „dopouštěl“ i *buržoazního nacionalismu*. Podle marxistů-leninistů byl kosmopolitismus jen zdánlivě v protikladu k buržoaznímu nacionalismu: jestliže buržoazní nacionalismus sloužil buržoazii jednoho národa k ovládnutí národa jiného, pak kosmopolitismus sloužil k témuž cíli pod heslem neexistence rozdílů mezi národy vůbec.⁷ Jinak řečeno: kosmopolitně uvažující dělník nechápal mimořádný význam Ruska (SSSR) jako prvního socialistického státu a tím sloužil objektivně mezinárodní buržoazii. Podobně jako nebyly v rozporu buržoazní nacionalismus a kosmopolitismus se podle tvrzení marxistů doplňovaly i socialistické vlastnictví a proletářský internacionalismus, neboť dobrý sovětský vlastenec si samozřejmě přál, aby i v kapitalistické Francii zvítězila socialistická revoluce a Francouzi se stali součástí rodiny socialistických národů, a totéž bylo jistě i přáním uvědomělého dělníka ve Francii. Realita byla ale právě opačná: dvojice pojmů: „socialistické vlastnictví – buržoazní nacionalismus“ a „proletářský internacionalismus – kosmopolitismus“ byly ve skutečnosti svým objektivním obsahem synonymní a lišily se právě jen ideologickým obsahem, samozřejmě jen pro toho, kdo stál na pozicích tzv. marxismu-leninismu.

Celá hra s termíny, které si marxismus-leninismus vytvořil, fungovala také ve vztahu mezi jednotlivými národy SSSR. I když teoreticky si všechny tyto národy byly rovny, ve skutečnosti se nacházely pod jasnou ruskou dominací. Ruský národ byl hegemonelem SSSR, který byl jak cizinou, tak samotnými Rusy vnímán jako nová forma někdejší ruské říše. Britský slavista a rusista Hugh Seton-Watson při analýze různých herezí v národnostní otázce v SSSR třicátých let objasnil rozdíl mezi socialistickým vlastnictvím, buržoazním nacionalismem, internacionalismem a kosmopolitismem takto: „V národnostní politice byly zdůrazňovány dva hříchy: nacionalismus a kosmopolitismus. Osoba neruské národnosti (*a non-Russian*) se provinila jednak nacionalismem, pokud jakkoliv zdůrazňovala rozdíly, které oddělují její národ od ruského národa, jednak kosmopolitismem, pokud zdůrazňovala jakékoliv kulturní vazby vážící její národ ke kterémukoliv národu mimo Sovětský svaz. S těmito dvěma neřestmi korespondovaly dvě ctnosti: internacionalismus a patriotismus: být internacionalistou znamenalo zdůrazňovat

⁷ KONSTANTINOV, F. V.: c. d., s. 322–323.

solidaritě s Ruskem, nebo servilitě k Rusku; být patriotem znamenalo zdůrazňovat nadřazenost nad národy s podobnou kulturou mimo Sovětský svaz.“⁸

Stejně schéma platilo v modifikované podobě i po roce 1945, kdy postupně vznikly vedle SSSR satelitní komunistické státy. Jestliže ale v ostatních státech sovětského bloku spočívala úchylna buržoazního nacionalismu v obvinění, že uvedená osoba klade zájmy vlastního národa, resp. vlastního národního státu nad zájmy SSSR a celého socialistického bloku (tedy v obvinění, které se dostalo Titovi, když napsal Stalinovi, že žádný jugoslávský komunista nemůže mít raději SSSR, než vlastní zemi), v Československu bylo obvinění z buržoazního nacionalismu směřováno na Slovensko. Spočívalo (mimo obvinění z nedůvěry v SSSR a snahy napodobit jugoslávský model) v obvinění, že slovenští komunisté se snaží vytvářet na Slovensku blok se slovenskou buržoazií za účelem udržení maximální samostatnosti slovenských orgánů, že upřednostňují zájmy Slovenska na úkor zájmů Československa jako celku, že nesouhlasí s třetí pražskou dohodou z léta 1946⁹ a ustanoveními ústavy z 9. května 1948, která podřídila slovenské národní orgány (Slovenskou národní radu a Sbor pověřenců) ústředním orgánům v Praze,¹⁰ a – potenciálně – usilují do budoucna o odtržení Slovenska od ČSR podle vzoru Ťudáků v letech 1938–1939. Požadavek národně orientovaných komunistů na federativní uspořádání Československa, který byl postulován v době Slovenského národního povstání, a se kterým Husák netajil, byl chápán jako první krok k příští secesi Slovenska a dokonce jako důkaz, že je tato secese připravována. Obvinění z (údajného) protičeskoslovenského („buržoazního“) nacionalismu proto lépe vyhovovalo česko-slovenské situaci. Odráželo tehdejší nedůvěru Čechů vůči Slovákům pokud jde o jejich upřímnost vybudovat a trvale udržet společný, jediný a jednotný československý stát a obsahovalo i obavu, že separace Slovenska, tak jak byla provedena 14. března 1939, se může opakovat. Naproti tomu obvinění z nedůvěry k SSSR nemělo v Československu, kde přetrvávaly mezi Čechy a Slováky silné rusofilské nálady, a to i mezi lidmi zásadně odmítajícími komunismus, přední místo, neboť nemohlo působit věrohodně. Nutno dodat, že „československý model“ buržoazního nacionalismu ve skutečnosti nebyl tak unikátní, jak by se mohlo zdát. Např. v kampani a v procesu proti buržoazním nacionalistům v Bulharsku (proces proti Trajčo Kostovovi a jeho společníkům) figurovalo obvinění, že buržoazní nacionalisté rozdmýchávali nacionalistické vášně v Pirinské Makedonii a nechybělo ani obvinění, že ji z Titova návodu chtěli přičlenit k Vardarské Makedonii, a tedy k Jugoslávii.¹¹ Ani v Jugoslávii – byť byla vyloučena pro „buržoazní nacionalismus“ ze sovětského bloku – nechyběla u komunistů jednotlivých národů obvinění z „nacionalistické úchylny“. I v samotném SSSR – jak už řečeno – nechyběly procesy proti různým nacionalistickým skupinám, samozřejmě vyjma ruské. „Československá verze“ buržoazního nacionalismu

⁸ SETON-WATSON, H.: *The Pattern of Communist Revolution*, London 1960, p. 242, pp. 256–257.

⁹ Třetí pražskou dohodou z léta 1946 byly silně omezeny pravomoci slovenských národních orgánů. Sbor pověřenců byl prakticky podřízen vládě a jednotliví pověřenci resortním ministrům. Třetí pražská dohoda byla důsledkem porážky slovenských komunistů ve volbách 26. 5. 1946. Protože v celostátním měřítku KSČ zvítězila, souhlasili slovenští komunisté (KSS) s omezením autonomie Slovenska, neboť jedině tak mohli eliminovat politický vliv vítězné slovenské demokratické strany. Husák se ovšem naivně domníval, že po vítězství komunismu bude slovenská autonomie obnovena, což se nestalo – ústava z 9. května 1948 naopak pravomoci slovenských orgánů ještě více omezila.

¹⁰ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Slovenských orgánů se týkala V. hlava ústavy (články 93–122). Text, komentář a důvodovou zprávu k ústavě viz: Ústava 9. Května, Praha 1951.

¹¹ RYCHLÍK, J. – KOUBA, M.: *Dějiny Makedonie*, Praha 2003, s. 226.

tedy v zásadě není původní, ale je mutací aplikovanou v multinacionálních komunistických státech. Není bez zajímavosti, že sovětsští diplomaté v Československu nebyli spokojeni s průběhem akce proti buržoaznímu nacionalismu na Slovensku. Sovětský generální konzul v Bratislavě N. G. Novikov ve své zprávě z 11. června 1950, konstatoval, že na IX. sjezdu KSS byli Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Karol Šmidke kritizováni za protičeskoslovenský nacionalismus, čímž se prý dostalo do pozadí odsouzení Vladimíra Clementise za jeho protisovětské postoje, které jsou mnohem důležitější.¹²

Průběh kampaně proti tzv. buržoazním nacionalistům je dnes již celkem známý a je většinou kladen do souvislosti s roztržkou mezi SSSR a Jugoslávii.¹³ V rezoluci Informbyra z 22. června 1948, která byla publikována 26. června, byla vyslovena teze o „přechodu kliky Tita-Rankoviče od demokracie k buržoaznímu nacionalismu.“¹⁴ Na zasedání ústředního výboru KSS 28.–29. září 1948 Viliam Široký vystoupil v souvislosti s rezolucí Informbyra proti Titovi a zmínil se i o nebezpečí „malomeštiackeho nacionalismu“, které prý sahá i do vedení KSS. Široký zároveň v souvislosti s tím vystoupil proti antisemitismu, což je pozoruhodné v tom směru, že již zhruba o rok později byl naopak buržoazní nacionalismus dáván do souvislosti s kosmopolitismem a „sionismem“.¹⁵ KSS se rovněž rozhodla změnit politiku vůči maďarské menšině, které měla být vrácena veškerá politická, ale i kulturně-jazyková práva a distancovala se tak od dosavadního oficiálního kurzu na vystěhování Maďarů, resp. výměnu maďarského obyvatelstva za Slováky z Maďarska.¹⁶

Ačkoliv Široký nikoho nejmenoval, začala již koncem roku 1948 Státní bezpečnost shromažďovat materiály proti vedoucím slovenským politikům, zejména účelově zaměřenými výslechy osob zatčených na podzim 1948. Na jaře 1949 však vyšetřování dostalo novou dimenzi v souvislosti s událostmi v Maďarsku, kde byla odhalena rozsáhlá „protistátní buržoazněnacionalistická skupina“ orientovaná na Jugoslávii a jejím prostřednictvím na západní mocnosti v čele s někdejšími komunistickým ministrem vnitra a pozdějším ministrem zahraničí, vysokým stranickým funkcionářem László Rajkem. Dalším vysoce postaveným zatčeným byl Tibor Szonyi, vedoucí kádrového oddělení Maďarské strany práce.¹⁷ Ačkoliv Rajk byl zatčen teprve 30. května 1949, vyšetřování probíhalo již od ledna a podílela se na něm na žádost maďarské ÁVH (Úřad státní bezpečnosti) i československá Státní bezpečnost, která provedla zatčení některých osob. Šlo konkrétně o zatčení JUDr. Gejzy Pavlíka a jeho ženy. Pavlík byl pak zapůjčen k výslechu do Maďarska a za základě jeho vynucených výpovědí vytvořila ÁVH konstrukci o spojení do

¹² BARNOVSKÝ, M.: *Proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalistami*, In: PERNES, J. (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 166.

¹³ Podrobně o této kampani RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, s. 150–169.

¹⁴ ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny jihoslovenských zemí*, Praha 1998, s. 510.

¹⁵ Sionismus je teorie, která tvrdí, že Židé jsou národ jako každý jiný, a proto mají nárok na vlastní stát. Tato teorie je zcela správná. Po roztržce mezi SSSR a Izraelem na počátku padesátých let zahájily komunistické režimy ve východní Evropě pod heslem „boje proti sionismu“ čistky proti Židům ve státním a stranickém aparátu, neboť považovaly Židy za potenciální agenty cizího státu (Izraele) a „lidi bez vlasti“ („kosmopolity“). V praxi byl „boj proti sionismu“ obyčejným antisemitismem.

¹⁶ Slovenský národní archiv Bratislava (SNA), f. ÚV KSS, pléna ÚV KSS, k. 1821, plénum ÚV KSS 27.–28. 9. 1948.

¹⁷ O Rajkově procesu a vazbách do Československa viz VARGA, L.: *Rajkův proces*, In: PERNES, J. (ed.): *Politické procesy...*, s. 273–281.

Československa. Kromě toho byl na maďarskou žádost vylákan ze Švýcarska do ČSR a tam zatčen americký levicový novinář Noel Field, který měl posloužit jako údajný rezident americké zpravodajské služby sbírající materiály od „buržoazních nacionalistů“ ve vedení východoevropských komunistických stran. Maďarská politická policie, za kterou však stála Moskva, tvrdila, že spiknutí má mezinárodní charakter a jeho centrum je v Československu. Někdejší tajemník jugoslávského vyslanectví v Budapešti Lazar Brankov, spoluobžalovaný v Rajkově procesu, vypověděl, že v Československu pracovali titovští agenti zejména na Slovensku, kde se opírali o nacionalisty a někdejší Hlinkovy gardisty.¹⁸ Na československé vedení byl pak vyvinut nátlak, aby hledalo „československého Rajka“ a podobná žádost přišla i z Varšavy. Protože československá StB byla označena za neschopnou, žádala Budapešť a Varšava (za kterými ovšem stála opět Moskva), aby byli i do Prahy vysláni sovětsští poradci. V den, kdy začal Rajkův proces – 16. září 1949 – Gottwald a Slánský požádali vedení VKS(b) o jejich vyslání, čemuž 23. září Moskva vyhověla.¹⁹ V říjnu 1949 přišli do Československa sovětsští poradci Makarov a Lichačov, kteří se podíleli na přípravě procesu s Rajkem, který byl mezitím 24. září společně s dalšími dvěma funkcionáři odsouzen k smrti a 16. října popraven. Tito poradci byli později doplněni, resp. nakonec vystřídáni jinou skupinou poradců vedenou V. Bojarským. Makarov a Lichačov zaměřili vyšetřování a hledání „československého Rajka“ novým směrem. Jejich zájem se soustředil na vysoce postavené funkcionáře, zejména pak na ty, kteří byli za války v Londýně, mimo jiné na ministra zahraničí Vladimíra Clementise. Od Clementise vedla pak již cesta k ostatním slovenským národně orientovaným komunistům-intelektuálům, sdružených kdysi kolem DAVu – Husákoví, Okálímu a Novomeskému, resp. k předsedovi povstalecké Slovenské národní rady Šmidkemu.

„Buržoazní nacionalisté“ byli v té době zdánlivě na vrcholu moci. Clementis byl ministrem zahraničních věcí, Husák byl předsedou sboru pověřenců a současně předsedou Slovenského úřadu pre veci cirkevné (SÚVC), Novomeský byl pověřencem školství, Okáli pověřencem vnitra a Šmidke předsedou SNR a vedoucím kádrového odboru KSS. Ale už na zasedání předsednictva ústředního výboru KSČ 13. března 1950 byl Vlado Clementis obviněn z „buržoazního nacionalismu“. Jeho hlavním „zločinem“ byl jeho postoj v r. 1939, kdy vyjádřil své výhrady k sovětsko-německému paktu a k charakteristice války mezi Německem a západními Spojenci jako oboustranně imperialistické, za což byl tehdy vyloučen z KSČ. Clementis ovšem po roce 1945 napsal obsáhlou sebekritiku a členství ve straně mu bylo vráceno. Nyní mu byl opět připomenut jeho postoj z roku 1939. Předsednictvo ústředního výboru KSČ přijalo návrh Ladislava Kopřivy: Clementis byl odvolán z funkce ministra zahraničních věcí a měla mu být dána „možnost pracovat na úseku jiném, aby svou práci mohl dokázat, že se stranou smýšlí dobře a poctivě“. Kromě toho měl napsat obsáhlou sebekritiku. Řízením ministerstva zahraničí byl pověřen Viliam Široký.²⁰

Indicie postupného pádu ostatních se projeví na předsednictvu ústředního výboru KSS 31. března: byl Husák zbaven vedení SÚVC, byť funkce předsedy Sboru pověřenců mu zatím zůstala a Šmidke se vzdal funkce vedoucího kádrového oddělení na ÚV,

¹⁸ László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem. Praha 1949, s. 131–132.

¹⁹ KAPLAN, K.: Zpráva o zavraždění generálního tajemníka. Praha 1992, s. 66–67.

²⁰ Národní archiv ČR Praha (NA ČR), f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 17, a. j. 212, předsednictvo ÚV KSČ (PÚV KSČ) 13. 3. 1950.

předsedou SNR zatím zůstal. Novým předsedou SÚVC se stal Ladislav Holdoš a novým vedoucím kádrového oddělení ústředního výboru KSS Koloman Moškovič (Moško)²¹ (oba byli později rovněž obviněni z „buržoazního nacionalismu“, zbaveni všech funkcí a zatčeni: Holdoš v únoru 1951 a Moškovič v listopadu 1952²²). 3. dubna 1950 se v Bratislavě konalo zasedání předsednictva ústředního výboru KSS, které bylo věnováno přípravě pléna, naplánovaného na 6. a 7. duben. Široký předložil předsednictvu svůj referát pro ústřední výbor a nechal si jej formálně schválit. V zachovaných materiálech z tohoto předsednictva Širokého referát není, zachoval se pouze text přednesený na plénu ústředního výboru KSS 6. a 7. dubna, a dnes již není možné zjistit, zda oba referáty byly skutečně úplně totožné. Co Široký skutečně řekl na předsednictvu, je nicméně možné vydedukovat srovnáním referátu z dubnového pléna a z Husákovy a Novomeského odpovědi, resp. z vystoupení ostatních přítomných na předsednictvu: referát obsahoval ostrou kritiku „buržoazního nacionalismu“ Husáka a Novomeského. V dokumentu jsou obsažena ve zhuštěné formě prakticky všechna obvinění, která byla později proti tzv. buržoazním nacionalistům vznesena. Široký se zaměřil především na Husáka, kritika Novomeského byla spíše doplňkem, podobně jako naznačená kritika dalších. Husák byl obviněn, že za slovenského státu ilegálně nepracoval mezi mládeží, jak mu bylo nařízeno, a při přípravě povstání svým postupem pomáhal slovenské buržoazii. Místo aby již za války rozvíjel revoluční partizánský boj, přistoupil na politiku koalice s Lettrichem a Ursínym (tedy s občanským blokem, pozdější Demokratickou stranou) a dokonce jim ponechal polovinu míst v SNR, ve Sboru pověřenců a národních výborech. Po válce, místo aby se opřel o pokročilejší a vyspělejší českou dělnickou třídu a tím zabezpečil vítězství socialismu, vydal pod záminkou hájení pravomocí slovenských orgánů pozice Demokratické strany. Kritika Novomeského se týkala jeho postojů před válkou, za války i po válce. V Širokého vystoupení se objevila i konkrétní obvinění: Husák před povstáním nezabezpečil vysvobození politických vězňů (včetně Širokého) z věznice v Nitře, jak bylo dohodnuto, v roce 1941 se zúčastnil Machem zorganizovaného propagačního zájezdu na Ukrajinu, majícího ukázat slovenským komunistům zvěrstva sovětského režimu. Husák i Novomeský byli dále obviňováni, že svou činností v časopise DAV za první republiky propadli „intelektuálníštině“ a nenašli správný vztah k dělnické třídě. Husák se bránil. Jeho argumenty jsou v zásadě tytéž, které později v roce 1964 uvedl ve své knize *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*.²³ Politika spolupráce s DS byla v dané situaci nutná, bylo třeba bojovat proti Benešově koncepci čechoslovakismu. Pokud jde o krach akce s osvozením vězňů v Nitře, hájil se Husák tím, že bylo počítáno s vystoupením vojenských posádek na západním Slovensku, a proto byla akce odložena, aby mohla proběhnout všude současně. Neúspěch v Nitře byl zaviněn postojem kpt. Šmigovského, který zůstal věrný bratislavské vládě. Zájezd na Ukrajinu si předem nechal odsouhlasit komunistickým vedením, zúčastnil se ho jen proto, protože mu jinak Mach pohrozil, že jej nechá zavřít.²⁴

²¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 794, předsednictvo ÚV KSS (PÚV KSS) 31. 3. 1950.

²² PEŠEK, J. a kol.: Aktéři jedné éry na Slovensku 1948–1989. Prešov 2003, s. 128, 240.

²³ HUSÁK, G.: Svědectví o Slovenském národním povstání. Praha 1974 (české vydání), s. 226–227.

²⁴ Objektívni pohled na Husákovu činnost za války viz JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji. Studie a články. Bratislava 2004, s. 491–507. O neúspěšném pokusu osvobodit vězně z vězení v Nitře viz tamtéž s. 65–71, 173–182, 243.

Kritika, přednesená Širokým, se netýkala jen Husáka a Novomeského, ale zasáhla rovněž Holdoše a Okáliho a nepřímo též pověřence zemědělství Michala Faltána a předsedu SNR Šmidkeho. V diskusi vystoupili dále Púll, Zupka, Takáč, Bacílek a Bašťovanský. Někteří byli zdrženliví, jiní se připojili ke kritice, avšak otevřeně se Husáka a Novomeského nezastal nikdo.²⁵

S referátem schváleným předsednictvem vystoupil Široký ve dnech 6. a 7. dubna 1950 na zasedání ústředního výboru KSS. Toto Širokého vystoupení bylo veřejné, a proto právě toto datum (a nikoliv již zasedání předsednictva 3. dubna) bývá zpravidla mylně udáváno za Širokého první vystoupení proti buržoazním nacionalistům. Široký se nejprve zabýval Clementisem a pak přešel k Husákovi a Novomeskému, které obvinil z přeceňování vlastních úspěchů, podceňování významu české dělnické třídy, otevření strany maloburžoazním žvlům, separováním se od českého lidu a koncentrováním se na kompetenční otázky místo na prohlubování socialistické revoluce. Široký doslova řekl: „Ústřední výbor dnes nemůže konstatovat, že súdruhovia Husák a Novomeský už pochopili, že základnou otázkou všetkých problémov je otázka moci.“²⁶ Husák i Novomeský opět přiznali chyby a Širokému poděkovali za kritiku, přičemž Novomeský prozradil (těžko říci, zda úmyslně), že celá akce byla předem připravena: řekl totiž, že Širokého referát zná již od 3. dubna. Husák v zásadě přiznal vše, z čeho jej kritizoval Široký; pokud jde o přeceňování vlastních úspěchů, přiznal, že „chybil“, když po žilinské konferenci KSS v létě 1945 chápal své odsunutí na místo pověřence pro dopravu jako „osobní krivdu“ a nikoliv jako upozornění strany, že se ve funkci dopustil chyb. Po Husákově sebekritice se rozproudila „diskuse“, ve které byly kritizovány zejména Husákovy postoje za války, především pak jeho rezervovaný postoj k činnosti ilegální KSS. Husák i Novomeský znovu vystoupili 7. dubna. Na Husáka a Novomeského to působilo jako určitá vzpruha a zejména Husák se pokoušel znovu hájit, zvláště pokud šlo o účast v zájezdu na Ukrajinu a obvinění, že nepracoval v ilegality,²⁷ avšak o osudu obou již bylo rozhodnuto. Plénium ústředního výboru KSS poslalo dopis určený krajským organizacím KSS, ve kterém bylo poukazováno na buržoazněnacionalistickou úchytku, a organizace byly vyzvány, aby k otázce zaujaly stanovisko.

Zasedání ústředního výboru KSS a zejména dopis pléna odstartovaly velmi nebezpečnou kampaň, která nemohla skončit jinak než masovou čistkou proti „buržoazním nacionalistům“ na nižších úrovních. Za stávající situace se vůbec nedalo předpokládat, že při „zaujímání stanoviska“ by se někdo z nižších funkcionářů opovážil vzít Husáka a spol. v ochranu. Dopis byl projednáván především na krajských konferencích strany svolaných před IX. sjezdem KSS, jehož termín byl stanoven na 24.–27. května 1950.²⁸ O výsledcích této „diskuse“ v krajích referoval na zasedání předsednictva ústředního výboru KSS 21. dubna tajemník Moško takto: „Časť delegátov reagovala tak, že sa to netýka len ústredného výboru, ale že musia preskúmať pomery tam na mieste a dôkladne prediskutovať, ako majú bojovať proti buržoaznému nacionalizmu.“ Husák se k problematice nacionalismu nevyjadřoval a pouze podal referát o průběhu akce „P“, tj. násilného převládění řeckých katolíků na pravoslaví, zejména pak přípravy církevního sněmu (saboru)

²⁵ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, PÚV KSS 3. 4. 1950.

²⁶ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, ÚV KSS 6. 4. 1950, referát Širokého, s. 16.

²⁷ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, ÚV KSS, 7. 4. 1950, diskuse.

²⁸ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, PÚV KSS 29. 4. 1950, uznesenie, bod č. 1.

v Prešově, který měl konverzi formálně schválit. Široký nicméně prohlásil, že na nejbližším zasedání předsednictva bude třeba vrátit se k Husákovi a Novomeskému a jejich sebekritice.²⁹ Stalo se tak 29. dubna 1950. Zde byla projednávána nová Husáková a Novomeského sebekritika, která byla po „diskusi“ opět shledána nedostatečnou (diskusi se vyhnul pouze Holdoš, který se omluvil, že musí odcestovat a ze zasedání odešel) a měla být přepracována do 10. května.³⁰ Zároveň bylo přijato následující usnesení: „Předsednictvo jednomysleňne súhlasí, aby s. Husák bol odvolaný z funkcie predsedu zboru poverenikov a s Novomeský z funkcie poverenika školstva.“ Předsedou Sboru pověřenců se měl stát Karol Bacílek a pověřencem školství Ernest Sýkora (oba byli jmenováni 5. května).³¹ Husák se stal dočasně vedoucím zemědělského odboru ústředního výboru KSS, Novomeský dostal místo ve správě Slovenskej akademie vied a umení (SAVU). Kritika Gustáva Husáka, Vlada Clementise, Laca Novomeského a dalších z buržoazního nacionalismu se veřejně objevila v referátu Viliama Širokého na IX. sjezdu KSS. Husák, Clementis, Novomeský i Šmidke se zde podrobili veřejné sebekritice. Bez ohledu na ni nebyli již zvoleni do vedení KSS.³²

Zajímavá je korespondence, kterou Clementis vedl s předsednictvem ústředního výboru ústředního výboru KSČ. Clementis se nejprve pokoušel vysvětlit svoje postoje a ospravedlnit se, avšak neuspěl. K dopisům, které napsal jednak předsednictvu strany, jednak Gottwaldovi, se předsednictvo usneslo 2. května takto: „Předsednictvo odmítá dopisy s. Clementise, které nepovažuje za sebekritické, nýbrž za omluvné.“ Předsednictvo se současně usneslo pověřit „komisi ve složení s. Kopecký, s. Bareš, s. Köhler do týdne vypracovat, krátkou, ale ostře formulovanou odpověď a předložit ji ke konečnému schválení s. Gottwaldovi“.³³

V odpovědi předsednictva z 30. května přibyla kromě starší kritiky na adresu postojů v r. 1939 a obvinění z intelektuálního postoje ke straně v rámci skupiny DAV ještě další: Clementis jako ministr zahraničních věcí prý bránil propuštění reakčních slovenských diplomatů a zaměstnanců z MZV, resp. přijímal na ministerstvo osoby bez ohledu na jejich třídní, politickou a odbornou způsobilost, jen s odůvodněním, že jde o Slováky.³⁴ Po této odpovědi v dopise z 27. června Clementis zcela rezignoval. Jestliže v roce 1939 našel odvahu, aby kritizoval ostudný sovětsko-německý pakt a zejména odmítl absurdní tvrzení Moskvy, že válka mezi Německem a západními Spojenci je oboustranně nespravedlivá, nyní sám plival na tuto svou lepší minulost a napsal předsednictvu toto: „Ako som bol už povedal pred IX. zjazdom KSS, pre svoje najťažšie previnenie, pre zaujatie protisovietského a protistraníckeho postoja po uzavretí sovietsko-nemeckého paktu, nenachádzam poľahčujúce, ale len pritlačujúce okolnosti“ Dále citoval slova, která na jeho adresu řekl na IX. sjezdu KSS Široký: „Pre komunistu v každej situácii, a najmä v ťažkej situácii, platí bezvýhradná dôvera k Sovietskému zväzu, k veľkému Stalinovi.“ Pokud šlo o ostatní obvinění, snažil se alespoň obhájit svůj postup na MZV: nešlo mu prý o nějaké kvóty pro Slováky, ale prostě o zvýšení počtu slovenských

²⁹ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, PÚV KSS 21. 4. 1950.

³⁰ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, PÚV KSS 29. 4. 1950, uznesenie – bod č. 2.

³¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, PÚV KSS 29. 4. 1950 – uznesenie – bod č. 3. Data jmenování viz Československé dějiny v datech, Praha 1986, s. 625.

³² SNA, f. ÚV KSS, k. 2017, IX. zjazd KSS. Vystúpenie Husáka, Clementisa, Novomeského a Šmidkeho.

³³ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 19, a. j. 221, PÚV KSČ 2. 5. 1950.

³⁴ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 19, a. j. 224, PÚV KSČ 30. 5. 1950.

zaměstnanců v diplomatické službě, protože jich bylo málo. Clementis ovšem uznal, že se dopustil chyby.³⁵

Tajemník Gustav Bareš 16. července 1950 poslal kopii Clementisova dopisu Slánskému s upozorněním, že další kopii má Široký a že Gottwald žádá, aby se znovu sešla zvláštní komise, která by dopis projednala. Bareš doporučil, aby s ohledem na to, že se Clementis již zapojil do práce, která mu byla přidělena vedením strany ve Státní bance, byl dopis vzat prostě na vědomí a v tomto smyslu také vypracoval příslušný koncept odpovědi Clementisovi. Není jasné, zda tento dopis byl odeslán, nebo zda se předsednictvo ústředního výboru KSČ na svém příštím zasedání 5. září 1950 věci nějak znovu zabývalo. Zachoval se jen koncept dopisu, ve kterém se Clementisovi oznamuje: „Předsednictvo vzalo dopis na vědomí v očekávání, že jsi vyvodil ze své sebekritiky všechny nutné důsledky.“ Dočasně byla záležitost odsunuta.³⁶

V létě 1950 byla kampaň proti buržoazním nacionalistům dočasně přerušena, avšak na počátku roku 1951 vypukla s novou intenzitou. Politické chyby Clementise, Husáka a Novomeského byly nyní prezentovány jako úmyslná škůdcovská činnost proti straně a protistátní činnost. V lednu byli zatčeni Clementis i Novomeský. Další z někdejších DAVistů – Daniel Okáli – byl odvolán z funkce pověřence vnitra a 4. února rovněž zatčen. 6. února 1951 byl přímo v kanceláři generálního tajemníka Štefana Bašťovanského zatčen i Gustáv Husák (Bašťovanský byl sám v prosinci 1951 odvolán ze všech funkcí a 27. listopadu 1952 spáchal sebevraždu).³⁷

Zatčení buržoazních nacionalistů odstartovalo velkou čistku v slovenském politickém a vědeckém životě, v celostátním měřítku pak byl v této fázi Clementisův případ spojován s „odhalením“ protistátní skupiny skupiny Otty Šlinga, někdejšího krajského tajemníka KSČ v Brně, a Marie Švermové, někdejší vedoucí organizačního oddělení ústředního výboru KSČ a zástupkyně ústředního tajemníka KSČ. 20. února 1951 se předsednictvo ústředního výboru KSČ zabývalo oběma případy. O případu Šling–Švermová referoval Václav Kopecký, o případu Clementise a buržoazního nacionalismu na Slovensku generální tajemník KSS Štefan Bašťovanský. Předsednictvo se rozhodlo předložit zprávu ústřednímu výboru a navrhlo použít stranické tresty včetně vyloučení proti všem osobám-členům strany, proti kterým bude zavedeno v souvislosti s oběma případy stranické řízení. Ve dnech 21.–24. února 1951 se na Pražském hradě sešel ústřední výbor KSČ, na kterém byly veřejně obě skupiny „odhaleny.“ Oba případy byly koncipovány jako součást propojeného spiknutí, v jehož čele stál Šling a jehož cílem bylo prý svrhnout Slánského, přičemž jednotící platformou obou spiknutí byl právě buržoazní nacionalismus, i když v obou případech rozdílně interpretovaný. „Zprávu vyšetřující komise předsednictva ústředního výboru k případu Otty Šlinga, Marie Švermové a druhých zločinných šklenců“ přednesl opět jako na předsednictvu Václav Kopecký. Obvinil Švermovou, že se „ztotožnila s onou koncepcí, kterou sledoval Otto Šling spolu se svou skupinou a kterou ve svých nynějších výpovědích nazval koncepcí tak zvaného národního komunismu“. Úchylka Šlingova a Švermové byla proto interpretována „klasicky“, podobně jako v případě Rajka, Kostova či Gomulky, totiž jako nadřazování

zájmů Československa zájmům SSSR. Naproti tomu ve zprávě „o odhalení špiónážnej záškodnickej činnosti V. Clementisa a o frakčnej protistraníckej skupine buržoaznych nacionalistov v KSS“, kterou přednesl Štefan Bašťovanský, bylo obvinění z buržoazního nacionalismu formulováno takto: „Výpověď Clementisa a posledné výsledky vyšetrovania ukazujú, že ani u skupiny Husák–Novomeský nešlo teda o chyby a úchylky, ale že tu máme do činenia s organizovanou protistranickou frakcionárskou bandou, ktorá svojou separatistickou, podvratnou prácou vedome a úmyselne rozbíjala jednotu Republiky a snažila sa v jej rámci fakticky udržať t. zv. samostatný slovenský štát, aby vo vhodnej chvíli odtrhla Slovensko od Republiky, a ktorá zámerne hamovala vývin k socializmu a orientovala sa v podstate na reštaurovanie kapitalizmu.“ Bašťovanský zároveň kritizoval buržoazně-nacionalistickou úchylku Šmidkeho, který „zabudol na svoj robotnícky pôvod“, a navrhl jeho vyloučení z ústředního výboru KSČ. Dále oznámil, že byl ze strany pro buržoazní nacionalismus vyloučen i krajský tajemník v Prešově Arnošt Pšenička,³⁸ který pak rovněž skončil ve vězení.

Shodou okolností právě v době, kdy došlo k zatčení Husáka a Novomeského a k přípravám na proces se Šlingem jako hlavou spiknutí, se v bezpečnosti začaly objevovat názory, že hlavou spiknutí není Šling, ale někdo vyšší.³⁹ Až do léta 1951 se počítalo s procesem proti buržoazním nacionalistům na Slovensku (Clementis, Husák) a s procesem proti „titovcům“ v českých zemích (O. Šling, M. Švermová a spol.) jako s procesy hlavními. Postupně však převládla nová koncepce procesu, pro které se buržoazní nacionalisté nehodili, protože nebyli dostatečně reprezentativními funkcionáři. Změna souvisela se zásadním obratem ve vztahu SSSR k Izraeli. Boj proti buržoaznímu nacionalismu a titovské Jugoslávii začal být postupně nahrazován bojem proti „kosmopolitismu“ a „sionismu“. Koncepce velkého procesu v Československu byla přepracována tak, že do čela vymyšleného spiknutí byl postaven sám generální tajemník KSČ Rudolf Slánský, který byl nejprve přesunut do funkce místopředsedy vlády a pak 24. listopadu 1951 zatčen. Tato změna koncepce zřejmě zachránila Husákovi život, protože vyšetřování se začalo ubírat jiným směrem. Do zinscenovaného procesu s Rudolfem Slánským, který se konal v Praze ve dnech 20.–27. listopadu 1952 byl nicméně zapojen jak Šling, tak i Clementis. Oba byli spolu se Slánským a dalšími osmi funkcionáři (kteří byli, podobně jako Slánský a Šling, většinou židovského původu), odsouzeni k trestu smrti a 3. prosince 1952 popraveni.⁴⁰

Ačkoliv problém buržoazních nacionalistů ustoupil do pozadí, vyšetřování proti Husákovi a Novomeskému pokračovalo podle dosavadního schématu. Do skupiny slovenských „buržoazních nacionalistů“ byl zařazen ještě někdejší československý velvyslanec v Budapešti Ivan Horváth, který měl reprezentovat především protimaďarský faktor slovenského „buržoazního nacionalismu“. Ten spočíval v obvinění, že Husákově vedení omezovalo práva maďarské menšiny, resp. odmítalo realizovat novou (vstřícnější) politiku KSČ vůči této menšině. 23. dubna 1953 předložilo Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB) návrh trestního oznámení na Husáka a spol. Neobsahoval žádné důkazy, nýbrž jen politická obvinění, a proto jej předsednictvo ÚV KSS odmítlo. 6. května 1953

³⁵ NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 21, a. j. 234, PÚV KSČ 5. 9. 1950.

³⁶ Tamtéž, koncept dopisu Bareše Slánskému, č. I/5-34PT.

³⁷ Údaje o zatčení a osudu jednotlivých osob viz PEŠEK, J.: Aktéři jedné éry na Slovensku 1948–1989, Prešov 2003.

³⁸ Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském, Praha 1951, s. 188–189, 209, 215–216.

³⁹ KAPLAN, K.: Nekrvavá revoluce, Praha 1993, s. 359–360.

⁴⁰ KYR, A.: Výkon vyšetřovací vazby a trestu smrti v případě „Slánský a spol.“, In: PERNES, J.: Politické procesy..., s. 386.

přijalo návrh Karola Bacílka na vytvoření komise, „která preskúma obžalobu s buržoázními nacionalistami“, ve složení Bacílek, Rais, Benada a Gažík. Ustavení této komise schválil 12. května rovněž politický sekretariát ústředního výboru KSČ, avšak pro další postup měla hlavní význam osobní iniciativa V. Širokého, který napsal své připomínky k obžalobě a zaslal je 6. června Bacílkovi. Široký sám navrhl, jak mají být jednotlivé politické chyby trestně kvalifikovány a na základě jeho připomínek pak byla skutečně vypracována obžaloba. Připomínky k obžalobě zpracoval i Bacílek a poslal je 1. října 1953 prokurátorovi Gešovi do Prahy. Bacílkovy poznámky se týkaly hlavně činnosti Husáka a Novomeského za války a SNP.⁴¹

Zatímco Novomeský, Holdoš, Okáli a Horváth spolupracovali s vyšetřovateli celkem uspokojivě a přiznávali se téměř ke všemu, co po nich Státní bezpečnost žádala, Husák veškerá obvinění odmítal a pokud byl mučením přinucen podepsat nějaký protokol, hned jej zase při nejbližší příležitosti odvolával. To mu ale nepomohlo, protože o „vině“ i výši trestu tzv. buržoazních nacionalistů bylo rozhodnuto ještě před započítím procesu: 26. března 1954 podal generální prokurátor Aleš a ministr spravedlnosti Škoda politickému sekretariátu ústředního výboru KSČ návrh na průběh procesu a výši trestů: proces se měl konat v Bratislavě od 5. do 8. dubna 1954, soudy měl předseda JUDr. J. Uhrín, obžalobu zastupovat prokurátor JUDr. L. Gešo. Pokud šlo o tresty, Husák měl dostat doživotí, Okáli trest do 25 let vězení, Horváth do 23 let, Holdoš do 20 let a Novomeský do 16 let vězení. Politický sekretariát návrh schválil, pouze u Novomeského snížil trest na deset let s tím, že po odpykání poloviny trestu včetně vazby má být podmíněně propuštěn.⁴²

Proces se skupinou buržoazních nacionalistů se nakonec konal s určitým zpožděním, až ve dnech 21.–24. dubna 1954. Husák odmítl přiděleného advokáta ex offio a hájil se jako právník sám. Všechny jeho návrhy na předvolání svědků obhajoby (Husák jich žádal celkem třicet jedna) soud zamítl. Přesto Husák odmítl všechna obvinění i výpovědi svědků, prohlásil, že se necítí vinen a žádal osvobozující rozsudek.⁴³ Soud pochopitelně vynesl ty rozsudky, které již předem stanovil politický sekretariát ústředního výboru KSČ. O tom, že Husák veškerá obvinění odmítl, se veřejnost nedozvěděla nic: proces se konal s vyloučením veřejnosti a bratislavská *Pravda* uveřejnila jen znění obžaloby a pečlivě vybrané výňatky z procesu, ze kterých si nemohl čtenář nemohl vůbec vytvořit představu o jeho průběhu.⁴⁴

V roce 1955 byl z vězení podmíněčně propuštěn Ladislav Novomeský, avšak jinak k žádným změnám nedošlo. Určité naděje přinesl rok 1956, kdy v SSSR došlo k odsouzení J. V. Stalina, a slovenským národním orgánům byla ústavním zákonem z 31. července vrácena část pravomocí, o které přišly v letech 1946 a 1948.⁴⁵ Zdálo se, že je-li politicky rehabilitována myšlenka slovenské autonomie, nic nebrání ani právní rehabilitaci Husáka a jeho společníků. Nic se však nestalo. Kausa „Husák a spol.“ se naopak stala pro vedení KSČ a pro zejména nového vůdce KSČ (a od roku 1957 také prezidenta) Antonína Novotného velkým problémem. Panovala obava, že po rehabilitaci slovenských

⁴¹ NA ČR, f. ÚV KSČ, 3/10, sv. 32, a. j. 378 – závěrečná zpráva tzv. barnabitské komise, s. 81–84.

⁴² NA ČR, f. ÚV KSČ, 02/5, sv. 79, a. j. 205.

⁴³ PLEVZA, V.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril, Bratislava 1991, s. 76–78.

⁴⁴ Pravda, 25. 4. 1954, 27. 4. 1954.

⁴⁵ Ústavní zákon č. 33/1956 Sb.

buržoazních nacionalistů by bylo dříve či později nutno rehabilitovat i jejich politický program z doby SNP požadující federaci a tedy přehodnotit i otázku státoprávního postavení Slovenska, resp. že nějaká větší revize politických procesů by nakonec mohla přerůst ve vystoupení obyvatelstva proti komunistickému režimu, jako se to stalo v roce 1956 v Polsku a zejména pak na podzim v Maďarsku. V rovině personální a osobní se Novotný a jeho spojenci v předsednictvu ústředního výboru KSČ obávali o vlastní postavení: negativně zde působil příklad z Polska a Maďarska, kde se někdejší oběti – Władysław Gomułka a János Kádár – dostali do vedení komunistických stran, zatímco jejich někdejší pronásledovatelé museli odejít. Z těchto důvodů bylo rozhodnuto ponechat proces v „klidu“, obžalovaní měli být postupně propouštěni cestou milosti či podmíněně po odpykání části trestu.⁴⁶ Husák a Okáli se dostali z vězení teprve v souvislosti s amnestií v roce 1960, shodou okolností právě v době, kdy nová, tzv. socialistická ústava zrušením Sboru pověřenců úplně zlikvidovala zbytky slovenské autonomie.⁴⁷ V téže době o Husákovi a spol. napsal oficiální stranický ideolog Václav Kopecký: „Husák, Novomeský a [jejich] společníci se z komunistů vyvíjeli v buržoazní nacionalisty. A jako buržoazní nacionalisté představovali komunisty zvláštního zbarvení, komunisty barvy rudo-zeleno-černé, až ta rudá barva vybledla a až se do vlivů buržoazního nacionalismu dostali tak hluboko, že to s nimi pak tak dopadlo.“⁴⁸ K zrušení rozsudku nad Clementi- sem došlo v souvislosti s právní rehabilitací odsouzených v Slánského procesu v roce 1963, kdy byly rovněž anulovány rozsudky vynesené v procesu s Husákem z roku 1954. K odmítnutí teze o slovenském buržoazním nacionalismu a tím i morální rehabilitaci Husáka a jeho společníků došlo na základě jednání tzv. barnabitské komise⁴⁹ po dlouhých politických bojích na zasedání ústředního výboru KSČ 18.–19. prosince 1963.⁵⁰ Husákův boj za úplnou politickou rehabilitaci v šedesátých letech pak v politické rovině znamenal i boj o realizaci myšlenky federativního uspořádání Československa.

Trials of 'Slovak Bourgeois Nationalists'

Jan Rychlík

The article examines the Communist theory of bourgeois nationalism as a tool for Russian dominance in the Soviet Union, the extrapolation of this theory to the system of Soviet satellites after 1945 and its application under Czechoslovak conditions. Also examined are the managing of the "cases against bourgeois nationalists" in Slovakia, the Soviet influence, the development of the political campaign in the context of specific political purges and its eventual

⁴⁶ O procesech a rehabilitacích. Zpráva Pillerovy komise o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949 až 1968, Praha 1990, s. 158.

⁴⁷ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Jediným autonomním tělesem byla nadále Slovenská národní rada, která však neměla žádné vlastní exekutivní orgány a stala se tak zcela zbytečnou a nefunkční.

⁴⁸ KOPECKÝ, V.: ČSR a KSČ, Praha 1960, s. 351–352.

⁴⁹ Politické procesy obecně přezkoumávala komise vedená tajemníkem ústředního výboru KSČ Drahomírem Kolderem. Problematiku závěrů IX. sjezdu KSS a tzv. slovenského buržoazního nacionalismu řešila zvláštní komise zasedající ve zrušeném barnabitském klášteře v Praze – odtud název „barnabitská komise“.

⁵⁰ KAPLAN, K.: Některá revoluční..., s. 382.

pacification through its transformation from "a struggle against bourgeois nationalism" to a "struggle against cosmopolitanism and Zionism" and Communist "scrupulousness" and Communist "opportunism" in both the final results and in later phases after 1956 and 1960.

LIBEREC V PRVNÍCH LETECH KOMUNISTICKÉ TOTALITY – POLITICKÁ PERZEKUCE A POLITICKÉ PROCESY

Kateřina Kočová

Charakteristickým prvkem komunistického totalitního režimu padesátých let se stala vlna politických procesů a perzekucí. Následující studie se zabývá tímto problémem na Liberecku. Pozornost byla věnována činnosti obnoveného Mimořádného lidového soudu v Liberci a vybraným případům politických procesů z let 1950–1953. Cílem této studie nebylo podat vyčerpávající výklad, ale seznámit čtenáře s dosavadními poznatky o politických procesech na Liberecku a zároveň představit některé z politických kauz, které svým významem překročily hranice regionu.

Nástup nového totalitního režimu provázela od počátku vlna politických procesů a politických perzekucí. Bezpečnost, justice a její aparát se staly záhy jedním z mocenských nástrojů vládnoucí komunistické strany.¹ K odstranění nepřátel nového režimu měly posloužit i obnovené mimořádné lidové soudy (dále jen MLS), do jejichž kompetence původně spadalo na základě tzv. velkého retribučního dekretu potrestání nacistických zločinců, zrádců a kolaborantů.² Nový ministr spravedlnosti Alexej Čepička konci- poval svůj projev, ve kterém obnovení těchto soudů požadoval a zdůvodňoval jako útok na celou předúnorovou justici a především na bývalého ministra spravedlnosti národního socialistu Prokopa Drtinu.³ Z archivních dokumentů je zřejmé, že v případě fungování MLS v tzv. druhém retribučním období došlo k porušení pravidel nezávislosti justice. Soudy měly například velice úzce spolupracovat s akčními výbory, rozhodnutí okresních sekretariátů KSČ mělo hrát rozhodující význam při stanovení, zda kauza bude či nebude

¹ Blíže např. HEJL, V.: Zpráva o organizovaném násilí, Praha 1990; KAPLAN, K.: Nebezpečná bezpečnost. Brno 1999; KAPLAN, K.: Nekrvavá revoluce, Praha 1993; KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: Komunistický režim a politické procesy v Československu, Brno 2003 a řada dalších.

² Dekret presidenta republiky č. 16 Sb. Ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, r. 1945, částka 9 ze dne 9. července 1945, s. 25–31. Přepis dekretu též in: BORÁK, M.: Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948), Ostrava 1998, Příloha č. 1, s. 313–321; Němci a Maďari v dekretch presidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945, Brno 2003, s. 248–257.

³ NA Praha, fond 100/24, a. j. 1494, sv. 147 – 3. schůze, 12. 3. 1948. Prokop Drtina se pokusil v únoru 1948 neúspěšně spáchat sebevraždu, ještě v nemocnici byl vzat do vazby, ve které byl několik let nezákonně držen. V roce 1953 byl v tajném procesu na základě vykonstruovaných obvinění odsouzen na 15 let odnětí svobody. Propuštěn byl na základě amnestie v roce 1960. BORÁK: c. d., s. 76–77. Srovnej DRTINA, P.: Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století, 2/2, Praha 1992, s. 641–666.

otevřena. Hlavním kritériem byla politická vhodnost takového procesu. O nezávislosti justice nelze hovořit.⁴

Přes velké plány, které vedoucí představitelé komunistické strany měli, tzv. druhá retribuční zpráva z jejich pohledu příliš úspěšná nebyla. Místo původně plánovaných 10 tisíc odsouzených bylo v celém Československu odsouzeno něco málo přes 3 200 osob.⁵ Samotné zneužití MLS k odstranění domnělých či skutečných odpůrců komunistického režimu se až na pár výjimek nepodařilo zatím prokázat.⁶ Proč se tak stalo, není jasné. Jednou z hypotéz by mohlo být, že společnost a ani komunistická strana sama nebyla na tak jasné zneužití justice ještě připravena. Lze předpokládat, že dosavadní profesionalita soudního aparátu nebyla tak rychle po únorových změnách zcela narušena. Probíhající „očista“ justice, rozsáhlá výměna starých soudců za „revoluční kádry“ nebyla ještě dokončena. Tyto soudy ukončily svou činnost poměrně brzy po převzetí moci komunisty v únoru 1948, a to k 31. prosinci 1948. S prvními velkými politickými procesy se setkáváme v roce 1949. Pravdou zůstává, že i v tuto dobu byla odsouzena řada skutečných nacistických zločinců a kolaborantů.⁷ Za účelem jejich potrestání nebylo, ale potřeba obnovit činnost MLS, protože podle zákonných předpisů mohly tyto osoby soudit příslušné řádné soudy.⁸

Liberecký MLS projednal v roce 1948, podle dochovaného archivního materiálu 57 kauz, 28 osob bylo odsouzeno.⁹ U libereckého soudu během tzv. druhé retribuční nelze konstatovat žádné přímé zneužití ze strany nové komunistické totality. Což ale nevylučuje, že k němu nedošlo, soudní akta jsou leckdy velice strohá na informace a zdá se, že některé spisy jsou do značné míry „vykřadeny“. Za důkaz zpolitizování libereckého soudu lze považovat pronikání dobové politické rétoriky do soudních spisů, které byly v době tzv. první retribuční (1945–1947) psány většinou strohým úředním jazykem.¹⁰ Tento trend se projevil i ve formulování žádosti o milost. Tak například v roce 1951 v žádosti o milost pro tchána Josefa Horáčka slibuje Souček, že v případě kladného vyřízení „bude plnit normu za jeho pomoci více jak na 300 %“. ¹¹ Jisté je, že všichni aktivní

⁴ Podrobněji k tzv. druhé retribuční KOČOVÁ, K.: Druhá retribuční – činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948, in: Soudobé dějiny (v tisku).

⁵ Podle zprávy KPR to bylo na území českých zemí 2 384 osob (20 k trestu smrti, 49 na doživotí a 2 315 k trestu odnětí svobody). Na Slovensku pak bylo MLS v tomto období odsouzeno podle této zprávy 903 osob (11 k trestu smrti, 3 na doživotí a 889 k trestu odnětí svobody). Jiné statistické výsledky pak vykazují zprávy uložené v osobním fondu tehdejšího ministra spravedlnosti A. Čepičky. Archiv KPR Praha, kT 785/49. Výsledky retribuční do konce prosince 1948 MS – Důvěrné! (nedatováno), kT 785/49 poznámky KPR k statistice ministerstva o výsledcích retribuční (11. 4. 1949), VHA Praha, fond 100/52, a.j. 169, sv. 24.

⁶ Jasnými příklady zneužití retribučních soud k odstranění nepohodlných osob, politických odpůrců jsou kauzy Bohumila Smoly a Vladimíra Krajiny. K případu Smola podrobněji: JARKOVSKA, L.: Ve službách ministerstva vnitra. JUDr. Jan Chudoba 1898–1983, Hradec Králové 2003. K případu Krajina např.: KRAJINA, V.: Vysoká hra. Vzpomínky, Praha 1994.

⁷ Např. litoměřický soud odsoudil v roce 1948 k trestu smrti skupinu dozorců z ghetta Terezín a Malé pevnosti Terezín.

⁸ Na retribuční případy se nevztahuje možnost rehabilitace. Jedinou možností je rozsudek zrušit příslušným krajským soudem. JARKOVSKA: c. d., s. 7.

⁹ Podrobněji KOČOVÁ, K.: Mimořádný lidový soud v Liberci v roce 1948, in: Fontes Nissae. Prameny Nisy. Regionální historický sborník, V/2004, Liberec 2004, s. 131–174.

¹⁰ Obdobnou situaci popsal i Mečislav Borák v případě soudu v Ostravě. BORÁK, M.: c. d., s. 128.

¹¹ Josef Horáček byl odsouzen v roce 1946 na doživotí. Soud ho uznal vinným ze spáchání těchto zločinů: podpora nacismu, udavačství a navádění Němců ke spáchání vraždy. 21. 4. 1952 byl jeho trest rozhodnu-

aktéři MLS – soudci, žalobci, advokáti – museli projít tzv. očistou stavu. Liberečtí advokáti Kalfus a Kyselka, s jejichž jmény se v době tzv. první retribuční u MLS Liberec setkáváme, byli jako mnozí další zbaveni možnosti dále jako advokáti působit, neboť „svou činností škodili státním zájmům a lidově demokratickému režimu“.¹²

Nástup nové totality provázala i v Liberci vlna politických perzekucí a soudních procesů. Přesná rekonstrukce tehdejších politických procesů v Liberci nebyla zatím provedena. Je to mimo jiné způsobeno i faktem, že soudní spisy libereckého soudu z let 1948–1952 nejsou prozatím až na výjimky zpřístupněny badatelům. Skutečností tedy zůstává, že období nejtvrdších perzekucí v době tzv. zakladatelského období komunistické totality (1948–1952) není prozatím dostatečně zpracováno a momentální stav poznatků lze označit jen za útržkovitý. Jiná situace platí pro léta 1953–1954. Trestní spisy Krajského soudu v Liberci z tohoto období jsou badatelům zpřístupněny ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích a jejich podrobnou analýzu provedla ve své diplomové práci „Politické procesy 50. let – Krajský soud v Liberci 1953–1954“ Barbora Mládková.¹³

Během těchto dvou let bylo podle archivního materiálu před liberecký soud z politických důvodů postaveno 336 osob, z nichž 293 (v tom 45 žen) bylo odsouzeno k trestu odnětí svobody.¹⁴ Mezi souzenými nalezneme jak aktivní odpůrce komunistické totality, tak i osoby, které se nijak aktivně vůči režimu nevyjadřovaly a jejich jediným proviněním byl například jejich původ či zájmy. Obdobnou situaci lze předpokládat i pro léta 1948–1952. V Liberci se před soud vedle aktivních odpůrců, jakými byli například sociální demokrat Josef Veverka nebo členka Československé strany národně socialistické Růžena Košková, dostala třeba skupina osob, jejichž jediným proviněním bylo, že se ve volném čase zabývaly okultními vědami. Během jedné ze seancí těchto spiritistů mělo médium – paní Drahná – prohlásit, že duch zrádného Miloty vstoupil do Klementa Gottwalda.¹⁵ Tento vyšetřovací orgán vykonstruovaný výrok Drahné jako média přivedl do vězení 4 osoby.¹⁶

Politická perzekuce se nevyhnula ani německému obyvatelstvu žijícímu v Liberci. V roce 1948 byl stále ještě v provozu tábor na tzv. Výstavišti i jeho pobočný tábor ve Stráži nad Nisou-Starém Habendorfu. Oba tyto tábory byly zřízeny za účelem shromažďování a internace německého obyvatelstva v roce 1945.¹⁷ Tábory v Liberci a ve Stráži nad Nisou patřily k těm nejdůležitějším v celé republice a plnily svou funkci odsuvných středisek i po únoru 1948, kdy většina tábora již nefungovala.¹⁸ Tábor ve Stráži nad Nisou svou funkci ukončil v roce 1949. Liberecký tábor patřil svým významem k těm nejdůležitějším a svou funkci plnil až do roku 1951. Poslední Němci opustili tábor

tím prezidenta změněn na 7 let. Horáček byl propuštěn 2. 8. 1952. SOA Litoměřice, fond MLS Liberec 1945–1948, Lsp 815/1946.

¹² KARPAŠ, R. a kol.: Kniha o Liberci, Liberec 1996.

¹³ MLÁDKOVÁ, B.: Politické procesy 50 let – Krajský soud v Liberci 1953–1954. Diplomová práce, katedra dějepisu PF TUL, Liberec 2005.

¹⁴ MLÁDKOVÁ, B.: c. d., s. 46.

¹⁵ Milota z Dědic údajný rádce Přemysla Otakara II.

¹⁶ Podrobněji k této kauze MLÁDKOVÁ: c. d., s. 155–158.

¹⁷ Podrobněji k těmto táborům: KOČOVÁ, K.: Tábor ve Stráži nad Nisou a odsun Němců. Bakalářská práce, katedra dějepisu UJEP, Ústí nad Labem 1998; ŠTOPEŘOVÁ, L.: Oblastní sběrné středisko Liberec. Diplomová práce katedry dějepisu PF TUL, Liberec 2006.

¹⁸ K problematice táborových zařízení pro osoby, které byly považované za Němce viz STANĚK, T.: Tábory v českých zemích 1945–1948, Opava 2002.

v březnu 1952.¹⁹ Postupem doby byli v těchto táborech shromažďováni nejen Němci z libereckého okresu a okolí, ale Němci z celé republiky. Před likvidací tábora byli z libereckého střediska vystěhováni Němci z Čech, Moravy a Slovenska.²⁰

Němci, kterým bylo znemožněno z Československa odejít, se o útek z nejrůznějších důvodů, kdy nejčastější motivací byla touha po setkání s rodinnými příslušníky a přáteli, pokoušeli i v dobách pozdějších. Jejich pokusy o útek, ať už cílem měla být krátkodobá návštěva blízkých nebo trvalá emigrace, se staly zvláště nebezpečnými v prvních letech komunistické totality. V padesátých letech platil předpoklad, že ten, kdo překročil hranice, spáchal velezradu. V roce 1953 tak byla například Krajským soudem v Liberci odsouzena Elvíra Tandler. Ta zůstala po odsunu matky a babičky v roce 1947 v Československu jako 18letá zcela sama. Její pokus o přechod hranic směrem do Saska, jehož cílem mělo být vytoužené setkání s matkou, soud charakterizoval jako velezradu a odsoudil ji na 16 let odnětí svobody. Ze soudních spisů je zřejmé, že ve vězení byla minimálně do roku 1964, kdy požádala o prominutí zbytku trestu a vyhoštění do Německa. Žádost byla zamítnuta.²¹

Justiční aparát byl v novém režimu podroben již výše zmíněné „očistě“. Funkci soudců, prokurátorů a advokátů mohli zastávat jen ti, kteří byli vládnoucí stranou považováni za spolehlivé a loajální. Jedním ze soudců, který se podílel na výrobě politických procesů u libereckého soudu byl Zdeněk Číhal. Tento dělník se narodil v roce 1921 a ve 28 letech začal navštěvovat Právnickou školu pracujících v Praze. Nedostatečné vzdělání měl v případě absolventů této „školy“ nahradit třídní instinkt. Číhal se z pozice řadového soudce vypracoval na post náměstka ministra spravedlnosti. Jeho hvězdná kariéra utrpěla až v roce 1968. Během rehabilitací politických procesů byl označen za hybnou páku ministerstva spravedlnosti a v dubnu roku 1968 byl odvolán z funkce.²²

Věnujme teď pozornost třem vybraným významným libereckým kauzám – procesu s národními socialisty a lidovci, procesu se sociálními demokraty a procesu s tzv. kulaky, kteří byli odsouzeni v rámci „Akce Kluky“.

1. Proces s národními socialisty a lidovci – Kolín, Weiland a spol.²³

V září 1949 byla zatčena jedna z nejvýznamnějších představitelky strany národně socialistické Milada Horáková.²⁴ Záhy nato začala vlna zatýkání v okruhu členů strany národně socialistické. Milada Horáková byla následně postavena do čela údajného vlastizrádného spiknutí a ve vykonstruovaném monstrprocesu odsouzena k trestu smrti. Popravena byla 27. června 1950 na dvoře pankrácké věznice.²⁵

Po tomto procesu následovala řada procesů na regionální úrovni, dobovou terminologií označovaných jako procesy „okrajové“. Návrhem plánovaných procesů se

¹⁹ NA Praha, fond MV – dodatky, karton č. 1168.

²⁰ KOČOVÁ, K.: Tábor..., s. 42.

²¹ MLÁDKOVÁ, B.: c. d., s. 132–136.

²² MLÁDKOVÁ, B.: c. d., s. 33–34.

²³ Pokud není uvedeno jinak, pocházejí informace z trestního spisu Růženy Koškové-Krásné, který je součástí jejího osobního archivu. Podrobněji k případu Růžena Košková-Krásná KOČOVÁ, K.: „Paměť Liberecka I. – Příběh Růženy Koškové-Krásné“, in: Fontes Nissae, V/2004, Liberec 2004, s. 272–293.

²⁴ KAPLAN, K.: Největší politický proces „M. Horáková a spol.“, Brno 1995, s. 113.

²⁵ KAPLAN, K.: c. d., s. 164.

zabývala bezpečnostní komise ústředního výboru KSČ den po popravě Milady Horákové, to znamená 28. června 1950. Autoři návrhu předpokládali, že v 31 politických procesech bude odsouzeno přes 600 osob. Uvěznění byli seskupováni do různých skupin, rozhodovalo se o tom, v kterém krajském a okresním městě zasedne Státní soud, zda zasedání bude veřejné či ne. Základ plánovaných procesů respektoval zásadu, že viníci musí pocházet z jednoho kraje či okresu. Vybírali se soudci, prokurátoři, způsob informování veřejnosti a plánovala se obvinění. Odpovědnost za přípravu těchto procesů byla přesunuta na úroveň krajských funkcionářů. Pro ně se tento úkol stal výzvou a snažili se dosáhnout proslulosti pražského procesu, ne vždy s úspěchem. Plán byl splněn nad očekávání, v 35 procesech bylo zažalováno 635 osob. 10 z nich bylo Státním soudem odsouzeno k trestu smrti, 48 k trestu doživotního žaláře, ostatní celkem na 7 830 let odnětí svobody. Zproštěno viny bylo pouhých 21 osob.²⁶

Okrajové procesy se staly jedním z nástrojů upevnění komunistické moci. Díky nim byla zatčena řada skutečných či domnělých odpůrců režimu, byla zlikvidována politická opozice a mezi obyvatelstvem se rozšířil strach.

Jeden z nejvýznamnějších okrajových procesů proběhl v Liberci. Ve známém vešel jako proces s Kolínem a spol.²⁷ Do čela této skupiny byl postaven Jaroslav Kolín, bývalý člen strany lidové a Zemského národního výboru a Emil Weiland, bývalý poslanec Národního shromáždění a člen strany národně socialistické.²⁸ Proces vykazuje jasné prvky monstrprocesu – veřejné zasedání, propagace tiskem, mobilizace mas, vysoké tresty i následné „okrajové“ procesy. V tomto případě na proces Kolín a spol. navazovaly další dvě kauzy – proces s jabloneckou a varnsdorfskou skupinou. Státní soud pod předsednictvím Karla Trudáka zasedal ve dnech 18.–21. července 1950 v sále v Lidových sadech a procesní řízení bylo přístupné vybraným skupinám obyvatelstva.²⁹ „Obecnostvo“ tvořili frekventanti škol SNB z Liberce a předem prověřeni pracující.³⁰ Během samotného přelíčení dostával soud ze závodů rezoluce požadující co nejvyšší potrestání pro obviněné.³¹

Státní prokurátoři Pavel Barbaš a František Janda obvinili 16 osob (14 mužů a 2 ženy).³² Tisk obviněné charakterizoval jako nepřátele socialistického zřízení, kteří spáchali své činy „z nenávisti k socialismu a štěstí pracujícího lidu“. Cílem jejich jednání bylo údajně vyvolat válečnou intervenci ze strany imperialistického západu a návrat ke

²⁶ KAPLAN, K.: c. d., s. 170–172.

²⁷ Někdy označován jako Weiland a spol., někdy také jako Kolín, Weiland, Judytky a spol.

²⁸ KARPAŠ, R. a kol.: c. d., s. 416.

²⁹ Karel Trudák je uváděn v seznamu zaměstnanců Nejvyššího soudu k 1. 5. 1950, a to pod č. 15 jako soudce Státního soudu. V seznamu obsazení Nejvyššího soudu ze 17. 5. 1950 je veden jako soudce z povolání u Státního soudu a přednosta policejního prezidia. VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. – BABKA, L.: Československá justice v letech 1945–1953 v dokumentech, II, Praha 2004, s. 31–32.

³⁰ Podle Růženy Koškové-Krásné se příbuzní obžalovaných procesu zúčastnit nesměli. Rozhovor s R. Koškovou-Krásnou, 26. 9. 2004.

³¹ KARPAŠ, R. a kol.: c. d., s. 416.

³² O Pavlu Barbašovi se nepodařilo nic bližšího zjistit. František Janda je nejspíše jedním z dělnických kádřů, které se dostaly mezi zaměstnance justice po únoru 1948. S jeho jménem se setkáváme v dokumentu „Celkový přehled o stavu dělnických kádřů v naší justici“ z 5. 9. 1950, kde je veden jako absolvent I. běhu PSP, zaměstnaný jako prokurátor u Státní prokuratury. VOREL – ŠIMÁNKOVÁ – BABKA: c. d., s. 115–117. Tuto domněnku potvrdila svou výpovědí i Růžena Košková-Krásná. Janda byl podle ní mladý a Trudák ho oslovoval jako pomocného dělnického prokurátora. Rozhovor s R. Koškovou-Krásnou, 27. 9. 2004.

„kapitalistickému vykořisťovatelskému zřízení“. Charakterově je bylo možno dle dobové propagandy rozdělit do čtyř základních skupin. Do té první byli zařazeni dva „reakční političti profesionálové“ a vůdci celé skupiny, Jaroslav Kolín a Emil Weiland.³³ Druhou skupinu tvořili údajní „političti prospěcháři“ – národní socialistka Růžena Košková a lidovci Eminger, Drahokoupil a Svobodová.³⁴ Bývalý továrník Klápště a Kopal byli označeni za „kapitalistické vydřiduchy“. ³⁵ Poslední skupinu tvořili „deklasovaní živlové, teroristé, vrahové a lupiči“ Štadtherr, Macek, Hošna, Příbyl, Houfek a Judytko. ³⁶ Beršík a Flieger³⁷ zůstali v tomto rozdělení opominuti.³⁸

Jedním z hlavních argumentů proti obviněným byla údajná spolupráce s protistátní skupinou Milady Horákové. Prokurátoři se během procesu odvolávali na zjevnou souvislost s pražským procesem s Miladou Horákovou a spol. Jako důkazní materiál byly například použity výpovědi jednoho z odsouzených v tomto procesu Bedřicha Hostičky,³⁹ který měl být údajně prostřednictvím Antonie Svobodové ve styku s Jaroslavem Kolínem.⁴⁰

Jak byla protistátní činnost této údajné organizované skupiny představována tehdejší propagandou veřejnosti, lze rekonstruovat na základě zpráv tisku.⁴¹ Kolín byl pověřen ilegálním ústředím záškodnického spiknutí (Milada Horáková a spol.) založením

³³ Emil Weiland se narodil 27. 10. 1896 v Plzni, před svým zatčením žil v Liberci. Bývalý poslanec za Československou stranu národně socialistickou. Jaroslav Kolín se narodil 16. 1. 1914 v Gračanicích v Jugoslávii, před svým zatčením žil v Liberci. Bývalý člen Zemského národního výboru, člen strany lidové.

³⁴ Bývalá krajská tajemnice strany národně socialistické v Liberci Růžena Košková se narodila 22. 6. 1921 v Českém Dubě, před svým zatčením žila v Liberci. Miroslav Eminger se narodil 16. 2. 1919 v Gomě Orechovicích v Bulharsku, před svým zatčením žil v Liberci, úředník a funkcionář strany lidové. Jaroslav Drahokoupil se narodil 9. 11. 1915 v Dymakurách, okres Poděbrady, před svým zatčením žil v Jablonci nad Nisou, úředník a člen strany lidové. Spisovatelka, redaktorka a členka strany lidové Antonie Svobodová se narodila 16. 6. 1902 v Praze, kde žila i před svým zatčením.

³⁵ František Klápště se narodil 1. 5. 1906 v obci Vráto v okrese Semily. Před svým zatčením žil tento bývalý továrník v Železném Brodě. Bývalý továrník Karel Kopal se narodil 20. 12. 1904 v Turnově a před svým zatčením žil v Přepěřích.

³⁶ Bývalý velitel stanice SNB Jaroslav Štadtherr se narodil 8. 7. 1898 v Koberově, v okrese Semily, před svým zatčením žil v Rychnově nad Nisou. Bývalý garážmistr u ČSAD Bedřich Macek se narodil 23. 11. 1902 v Novém Hradci v okrese Hradec Králové, před svým zatčením žil ve Smečovicích. Bývalý národní správce z Varnsdorfu Antonín Hošna se narodil 12. 8. 1914 okrese Sedlčany. Bývalý národní správce Jan Příbyl, narozen 20. 8. 1921 v Jičíně, žil před svým zatčením ve Varnsdorfu. Ve Varnsdorfu žil před svým zatčením i Bohuslav Houfek, který se narodil 17. 5. 1919 v Heřmanově Městci, okres Chrudim. Bývalý respicient finanční stráže Bedřich Judytko se narodil 13. 5. 1913 v Postřížíně, okres Kralupy a před svým zatčením žil v Horním Jindřichově.

³⁷ Bývalý ředitel továrny Karel Flieger žil před svým zatčením ve Vysokém Mýtě, narodil se 13. 2. 1895 v Bystřici pod Hostýnem. Antonín Beršík, bývalý majitel knihtiskárny a národní správce tiskárny, se narodil 10. 11. 1899 v České Třebové a před svým zatčením žil v Jablonci nad Nisou.

³⁸ Stráž severu, 19. 7. 1950, „Svou republiku si nikým rozvracet nedáme. Proces s Kolínem, Weilandem a spol. před státním soudem v Liberci zahájen“, s. 1–2.

³⁹ Bedřich Hostička byla jako člen strany lidové odsouzen v procesu s Miladou Horákovou a spol. na 28 let odnětí svobody, ve vazbě byl od 22. 8. 1949 a na svobodu byl podmínečně propuštěn až v roce 1963 na základě rozhodnutí okresního soudu v Jičíně.

⁴⁰ Stráž severu, 23. 7. 1950, „Na lavici obžalovaných končí neslavné zbytky reakčních sil československé buržoazie. Rozsudky nad velezradnou a vyzvědačskou skupinou Kolín, Weiland, Judytko a spol.“, s. 3.

⁴¹ O procesu informovala Stráž severu prakticky každý den přelíčení. Např. Stráž severu, 19. 7. 1950, „Svou republiku...“, Stráž severu, 20. 7. 1950, „Výslech obžalovaných před státním soudem v Liberec ukončen. Třetí den procesu s velezradnou skupinou Kolín, Weiland a spol.“, s. 1–2, Stráž severu, 23. 7. 1950, „Na lavici...“

krajského protistátního ústředí na Liberecku. Národní socialista Weiland se stal z pověření pražské centrály jeho krajským důvěrníkem. Košková, Drahokoupil a Eminger jim pomáhali, a to mimo jiné získáváním nejrůznějších informací (o náladách obyvatelstva apod.). Obvinění byli prostřednictvím skupiny Horákové napojeni na západ a emigrantskou skupinu, v jejímž čele stáli Petr Zenkl a Vladimír Krajina.⁴² Štadtherr, Judytko a Buršík byli Weilandem a Kolínem pověřeni vedením jednotlivých skupin na Jablonecku a Varnsdorfsku. Judytkova varnsdorfská skupina „Dr. Beneš“ byla žalobou označena za teroristickou. Obdobně byla soudem vnímána i jablonecká skupina „Jana Roháče z Dubé“, kterou vedli Štadtherr a Buršík. Obě skupiny měly získávat nejrůznější informace a shromažďovat zbraně k připravovaným útokům. Judytko s Houfkem se měli dopustit vraždy na Jiřím Danešovi-Hradeckém, který se stal členem jejich skupiny. Zároveň se pokusili i s dalšími přepadnout poštovní vůz, který vezl výplaty pro dělníky, to se jim ale nepodařilo. Podle dnešních poznatků byl Daneš-Hradecký nasazeným agentem StB. Tato provokační metoda StB patřila k často používaným.⁴³

Čtvrtý den procesu, 21. července, pronesl státní prokurátor Pavel Barbar závěrečnou řeč. Otevřeně napadl první republiku, kterou podle něj využila buržoazie k vykořisťování a obelhávání dělnické třídy. Nenávistná slova vedle každého obviněného patřila i Miladě Horákové a její údajné vlastizrádné skupině. Za hlavního nepřítele lidově-demokratického zřízení byla označena buržoazie, „která se neštítí nejhanebnějších zločinů, špionáže, vražd a teroru“. Po únorových událostech, na rozdíl od pracujícího lidu, který se obětavě věnoval práci, chodil na brigády a budoval světový mír, začaly zbytky buržoazie za pomoci imperialistického západu chystat válku, „válku proti vlastním národům a státům“. Podle prokurátora bylo nutné tyto provinilce ve jménu lidu potrestat.⁴⁴

Stráž severu informovala čtenáře, že rozsudek nad obžalovanými byl vynesen večer kolem 23 hodiny.⁴⁵ Všichni obvinění byli odsouzeni k vysokým trestům a jejich majetek propadl ve prospěch státu. Většině z nich byl navíc udělen peněžitý trest, a to od 10 do 150 tisíc korun, celkově šlo o částku 520 tisíc korun.⁴⁶ Dva z obžalovaných, Bedřich Judytko a Bohuslav Houfek, byli odsouzeni k trestu smrti. Emila Weiland, Jaroslav Štadtherra, Jana Příbyla, Bedřicha Macka a Antonína Hošnu poslal soud do vězení na doživotí. Domnělý vůdce skupiny Jaroslav Kolín a s ním další tři obvinění – Karel Flieger, František Klápště a Antonín Beršík – byli odsouzeni na 25 let odnětí svobody. Růžena Košková měla ve vězení strávit 22 let. Miroslav Eminger byl odsouzen na 20 let, Jaroslav Drahokoupil a Karel Kopal na 18 let a Antonie Svobodová na 15 let. U těch, kteří nebyli odsouzeni k trestu smrti nebo na doživotí, měl být trest každého půl

⁴² Oba odešli do emigrace po únoru 1948. Krajina byl do té doby generálním tajemníkem strany národně socialistické, v roce 1948 odsouzen v nepřítomnosti Mimořádným lidovým soudem v Praze k 25 letům odnětí svobody. Národní socialista Zenkl byl členem vlády.

⁴³ O tom, že Daneš-Hradecký byl nasazeným agentem provokatérem vypověděla i Růžena Košková-Krásná. Rozhovor s Růženou Koškovou-Krásnou, 14. 9. 2004.

⁴⁴ Stráž severu, 23. 7. 1950, „Na lavici...“. Protokol o hlavním přelíčení i rozsudek s bohužel nedochovaly. Stráž severu přinesla přepis rozsudku i prokurátorovi závěrečné řeči.

⁴⁵ Růžena Košková-Krásná, jediná žijící oběť tohoto procesu, vypověděla, že rozsudek nebyl vynesen večer, ale až druhý den ráno. Obvinění strávili celou noc v přisálí improvizované soudní síně v PKO v Liberci. Rozhovor s Růženou Krásnou-Koškovou, 26. 5. 2004.

⁴⁶ Peněžitý trest nebyl udělen Svobodové, Judytkovi a Houfkovi.

roku zostřen tvrdým ložem. Růžena Košková-Krásná vypověděla, že některé ze „spoluviníků“ vůbec neznala a viděla je poprvé až v den soudu.⁴⁷

Všech 16 obviněných bylo uznáno vinnými ze spáchání zločinu velezrady a kromě Antonie Svobodové i z vyzvědačství. Bohuslav Houfek byl usvědčen z vraždy, při které mu napomáhali Judytky, Příbyl a Hošna. Tito čtyři jmenovaní se měli dále dopustit zločinu loupeže, při kterém jim asistoval i Bedřich Macek.⁴⁸ Bedřich Judytky a Bohuslav Houfek byli popraveni na dvoře pankrácké věznice 18. prosince 1950.⁴⁹

Na tento proces navazovaly další dva, a to s členy již výše zmiňované jablonecké a varnsdorfské skupiny. Přelíčení s jabloneckou skupinou „Jana Roháče z Dubé“ začalo před Státním soudem v Liberci hned 22. července a trvalo tři dny. V této kauze bylo odsouzeno 21 osob (19 mužů a 2 ženy), a to celkem na 342 let odnětí svobody.⁵⁰ Rehabilitace se obvinění v těchto procesech dočkali až v devadesátých letech 20. století.

2. Proces se sociálními demokraty – Josef Veverka⁵¹

V Československu proběhly dvě velké vlny procesů se sociálními demokraty, první v letech 1949–1950 a druhá v letech 1954–1955. Oběti pocházeli nejen z řad ústředních funkcionářů, ale i z řad krajských a okresních činovníků a běžných členů této strany.⁵² Hlavní postavou libereckých procesů proti sociálním demokratům se stal Josef Veverka, který byl odsouzen komunistickou justicí hned několikrát.

Josef Veverka se narodil 4. února 1903 v Nymburce. Na Karlově univerzitě vystudoval historii a zeměpis.⁵³ Členem sociální demokracie se stal v roce 1920.⁵⁴ Do Liberce přišel Josef Veverka z pověření ústředního tajemníka sociální demokracie Vojtěcha Dundra v roce 1937. Stal se obvodním tajemníkem strany a zároveň i redaktorem týdeníku Ještědský obzor. V Liberci se seznámil s budoucí ženou Emilií, kterou si po 5týdenní známosti vzal. Měli spolu 4 děti. V roce 1938 byl spolu s národním socialistou Köglerem zvolen za českou menšinu do libereckého městského zastupitelstva.⁵⁵ Během okupace byl dvakrát vězněn. Poprvé byl zatčen v roce 1940 za rozšiřování protinacistických tiskovin, propuštěn byl v roce 1942. Na podzim 1944 byl na základě udání zatčen podruhé a z vězení vyšel v dubnu roku 1945. Po druhé světové válce se zapojil do politického dění a stal se poslancem za sociální demokracii.⁵⁶ V poválečném Liberci patřil

⁴⁷ Rozhovor s Růženou Krásnou-Koškovou, 11. 3. 2004.

⁴⁸ Stráž severu, 23. 7. 1950, „Na lavici...“

⁴⁹ Jasným příkladem zrůdnosti tehdejší justice je, že v době, kdy byl Houfek převážen k vykonání exekuce na Pankrác, bylo v průvodních dokumentech uvedeno špatné křestní jméno – Jaroslav. Záznam o popravě Houfky a Judytky viz LIŠKA, O. a kol.: Vykonané tresty smrti v Československu 1918–1989, Praha 2001, s. 72 a 65.

⁵⁰ Tresty s pohybovaly od 12 do 22 let. Stráž severu, 27. 7. 1950, „Zasloužený trest spiklencům a záškodníkům republiky“, s. 3.

⁵¹ Pokud není uvedeno jinak pocházejí následující informace z osobního archivu Emilie Veverkové.

⁵² MLÁDKOVÁ, B.: c. d., s. 51.

⁵³ VEVEKOVÁ, E.: Znovu bych mu ruku podala!, Středokluky 2004, s. 44–45.

⁵⁴ TOMEŠ, J.: Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2003, Praha 2004, s. 139.

⁵⁵ VEVEKOVÁ, E.: c. d., s. 41–49.

⁵⁶ TOMEŠ, J.: c. d., s. 139.

mezi nejvýznamnější představitele města, byl pověřen národní správou tiskárny Cíl a stal se šéfredaktorem Stráže severu, deníku Národní fronty.

Po únoru 1948 byl Veverka donucen se i s rodinou přestěhovat do rodného Nymburka, kde byl v březnu roku 1949 zatčen. Po pár týdnech byl propuštěn. Na konci září obdržel výzvu, že se má dostavit na Okresní úřad v Nymburce. Tam mu bylo sděleno, že byl vzhledem k tomu, že se vyhýbá práci a je proti lidově demokratickému zřízení, odsouzen k 2 letům v pracovním táboře v Jiřetíně. Do pracovního tábora nakonec nastoupit nemusel. 5. června byl zatčen potřetí, odvezen do pankrácké věznice a v srpnu 1950 odsouzen v jednom z procesů se sociálními demokraty, kteří byli obviněni v souvislosti s procesem s Miladou Horákovou a spol.⁵⁷

Josef Veverka byl dne 5. srpna 1950 odsouzen Státním soudem v Praze za velezradu k 12 letům odnětí svobody.⁵⁸ Podle rozsudku měli Vojtěch Dundr a Zdeněk Peška na jaře 1948 založit ve spolupráci s Františkem Halasem a Jiřím Kubelíkem ilegální organizovanou skupinu „Československá nezávislá demokracie“ s cílem provádět „rozvratnickou a záškodnickou činnost proti republice“. K této skupině se postupně měly přidat další osoby, mezi nimi i Josef Veverka. Členové skupiny se ilegálně scházeli, měli vydat prohlášení proti socializaci, rozšiřovali protistátní letáky, požadovali obnovení kapitalismu, organizovali legální přechody hranic a udržovali spojení s západem a emigrací. Instrukce dostávali „přímo nebo nepřímou“ od vedení záškodnického spiknutí Milady Horákové a spol. Josef Veverka podle soudu „štvál proti vymoženostem dělnické třídy“ již před únorem 1948 a to z pozice šéfredaktora Stráže severu. Do uvedené protistátní skupiny se měl zapojit přes Vojtěcha Dundra a údajně se po únoru 1948 zúčastnil schůzky bývalých funkcionářů sociální demokracie. Na této schůzce měl převzít pokyn k organizaci protistátní činnosti v Nymburku.

V tomto procesu bylo odsouzeno 13 osob (11 mužů a 2 ženy), celkem na 144 let a 6 měsíců odnětí svobody.⁵⁹ Výše trestu se pohybovala v rozmezí od 2 let do 23 let. Veverka se proti rozsudku odvolal. Nejvyšší soud, 11. dubna 1951, jeho žádost zamítl a potvrdil původní rozhodnutí soudu. Rehabilitační řízení v případě Josefa Veverky bylo v souvislosti s touto kauzou zahájeno v roce 1969. 7. května tohoto roku zrušil městský soud v Praze rozsudek z roku 1950. S nástupem normalizace se situace opět změnila a v roce 1971 byla předchozí rehabilitace zrušena.

V roce 1954 byl již odsouzený Veverka postaven opět před soud. Krajský soud v Liberci ho obvinil spolu s 9 dalšími osobami (7 mužů, 2 ženy) v procesu nazvaném jako Urban a spol.⁶⁰ Obžalovaní se měli stát členy protistátní skupiny, která se začala formovat hned po únoru 1948. Od srpna 1949 se pak podle prokurátora začala vytvářet

⁵⁷ VEVEKOVÁ, E.: c. d., s. 88–101.

⁵⁸ Vedle trestu odnětí svobody byl Josef Veverka zbaven občanských práv na 10 let, byl mu udělen peněžitý trest ve výši 10 tisíc Kč a jeho jméno bylo zkonfiskováno.

⁵⁹ Odsouzení byli: František Harlas, nar. 9. 11. 1911 – 16 let. Josef Jeřábek, nar. 7. 2. 1901 – 18 let. Jiří Kubelík, nar. 26. 7. 1903 – 14 let. Pavel Hasterlík, nar. 22. 4. 1907 – 23 let. Josef Balvín, nar. 22. 9. 1904 – 13 let. Ludvík Novák, nar. 30. 9. 1900 – 7 let. Josef Válek, nar. 27. 10. 1906 – 11 let. Josef Reischl, nar. 17. 2. 1921 – 4 roky a 6 měsíců. Karel Kopecký, nar. 22. 7. 1901 – 11 let. Milena Jandíková, nar. 17. 7. 1924 – 3 roky. Emilie Sekyrková nar. 23. 8. 1896 – 10 let. Miroslav Hampek, nar. 4. 9. 1928 – 2 roky.

⁶⁰ Podrobněji k tomuto procesu MLÁDKOVÁ, B.: c. d., s. 50–61. Obvinění a odsouzení byli Josef Veverka, Elfrýda Geigerová, Jaroslav Janata, Alois Janata, Antonín Urban, Josef Bitnar, Jaroslav Sekyra, Richard Bednář, Alois Durdák, Jan Lukavec, Jan Sita a Alžběta Šebová.

tajná krajská vedení sociální demokracie. Členové těchto vedení se měli řídit směrnicemi, které je nabádali ke vstup do komunistické strany, kde měli provádět dokladnou činnost. Skupina byla zároveň ve spojení s politickou emigrací. 24. listopadu 1954 byl vynesena rozsudek. Josef Veverka a Elfrýda Geigerová byli odsouzeni za velezradu na doživotí. Ostatní obvinění byli uznáni vinní ze spáchání zločinu velezrady (Urban navíc i ze spáchání zločinu vyzvědačství a Sekyra z nedovoleného ozbrojování) a odsouzeni k trestu odnětí svobody v rozmezí od 7 do 24 let. Všichni odsouzení se odvolali k Nejvyššímu soudu v Praze, kde byl většině z nich udělený trest snížen. Josef Veverka byl odsouzen k dodatkovému trestu na 9 let, s odsouzením z roku 1950 si měl ve vězení odpykat 21 let. Elfrýda Geigerová zemřela v roce 1956 ve věznici v Praze. Obnovené trestní řízení ve věci protistátní skupiny Urban a spol. se konalo v roce 1968. 22. prosince zprostil Krajský soud v Ústí nad Labem všechny odsouzené viny. S nástupem normalizace bylo rozhodnutí tohoto soudu zrušeno.

Josef Veverka byl podmíněčně propuštěn 28. ledna 1964. V době Pražského jara se stal členem přípravného výboru pro obnovení ČSSD a předsedou liberecké pobočky K-231. Zemřel 18. října 1971 v Liberci.⁶¹

3. Proces proti kulakům – Akce Kluky

V padesátých letech 20. století docházelo k pronásledování občanů nejen pro jejich politické přesvědčení, ale i z důvodů majetkových. Postižen byl především selský stav.⁶² Za nepřítele státu byl označen tzv. kulak. Řada sedláků odmítla v padesátých letech probíhající kolektivizaci zemědělství. Většina politických procesů se zemědělci nepřekročila význam regionu. Jejich cílem byla vedle zisku majetku i diskreditace těchto osob a jejich odstranění z veřejného života obce. Hranice regionu překročil vedle babické kauzy i proces známý jako Akce Kluky.⁶³

Kauza Kluky patřila mezi nejvýznamnější procesy proti tzv. kulakům v Československu.⁶⁴ V jejím rámci bylo v roce 1953 Krajským soudem v Liberci ve třech procesech (Resler a spol., Nečadová a spol., Vlasta a spol.) odsouzeno 36 osob. Dva z obviněných (Josef Resler a Jan Vepřík) byli odsouzeni na doživotí, zbývajících 34 osob celkem na 321 let odnětí svobody. Za hlavní cíl těchto procesů lze označit zisk rozsáhlého majetku obviněných sedláků. Barboře Mládkové se podařilo prokázat, že Akce Kluky byla vyvolána za pomoci jedné z provokačních metod StB – nasazením agentů-provokatérů.

* * *

V případech politických procesů v Liberci lze nalézt řadu důkazů nezákonného chování tehdejší justice vůči obviněným. Docházelo k porušování platného trestního řádu

⁶¹ VEVERKOVÁ, E.: c. d., s. 144.

⁶² Podrobněji např. JECH, K.: Soumrak selského stavu 1945–1960. Praha 2001.

⁶³ Podrobněji ke kauze Babice např. ZEJDA, R.: Babice 1951, Třebíč 2001; RÁZEK, A.: StB + justice. Nástroj třídního boje v akci Babice, Praha 2002.

⁶⁴ Podrobněji k této kauze MLÁDKOVÁ, B.: c. d., s. 87–108; MLÁDKOVÁ, B.: Paměť Liberecka II. – Příběh Zdeňka Vlasty (Akce Kluky), in: Fontes Nissae, VI/2005, Liberec 2005, s. 223–243; MLÁDKOVÁ, B.: Akce Kluky v Libereckém kraji (Politický proces s kulaky v roce 1953), in: Historie 2004. Celostátní studentská soutěž, Brno 2005, s. 220–236.

a vyšetřovací metody StB prokazovaly řadu nezákonných postupů. Obvinění neměli právo na obhajobu, bylo proti nim používáno fyzického i psychického násilí za účelem zisku přiznání. Nasazování agentů-provokatérů se stalo běžnou praxí procesního řízení. Justice začala být tolerantní vůči nezákonnostem a sama se na nich podílela, stala se mocenským nástrojem vládnoucí komunistické strany.

Odsouzení si i po svém propuštění nesli dál stigma kriminálníků a v řadě případů byli podrobeni přímé perzekuci nadále. Vyšetřovací metody, fyzické a psychické násilí, věznění, to vše se podepsalo na jejich fyzické i psychické kondici. Jejich děti nesměly studovat na vybraných školách, manželky či manželé byli vystěhováváni ze svých domovů, ztratili zaměstnání a společenské postavení. Byli nuceni k rozvodu a k prohlášení, že jejich partner je vinen. V soudních rehabilitacích šedesátých let byla část odsouzených z Liberce očištěna, s nástupem normalizace byl ale tento proces zastaven a ve většině případů byly tyto rehabilitace zrušeny. K plné rehabilitaci, a to jak morální i majetkové, mohlo dojít až po pádu komunistického režimu. Řada obětí politických perzekucí padesátých let se jí ale již nedožila.

Liberec during the Early Years of Communist Totalitarianism

Kateřina Kočová

This article examines political show trials. The abuse of "exceptional people's courts" (used for trying collaborators and Nazis) in prosecuting opponents of Communism during the first phases of the reestablishment of local and national government is difficult to demonstrate. An analysis of the activities of the "regular" Regional Courts in Liberec has not yet been carried out because the archived court records are not accessible. Political trials against 336 individuals in 1953–54 can be proven. Other people from Liberec were tried in the "State Court" in Prague (a court for "political crimes") and at extraordinary sittings of this court in Liberec itself.

TĚŠÍNSKO A SLOVÁCI

Dan Gawrecki

Ve vzájemných vztazích českých zemí a Slovenska sehrálo zvláštní roli Těšínské Slezsko a jeho středisko v Těšíně. O těchto vztazích existuje poměrně rozsáhlá literatura. Chtěli bychom v tomto příspěvku shrnout či naznačit věcné výsledky dřívějších a dnes již často pozapomenutých studií a pokusit se o nástin východisek pro možnou syntézu, kterou by si uvedená problematika nepochybně zasloužovala.¹ Jediný souhrnně pojatý článek, který byl publikován v roce 1970 ve vlastivědném časopise, byl sice ve své době jistým přínosem, ale z hlediska dnešních potřeb a stavu výzkumu již nemůže vyhovovat.²

Vzájemné vztahy byly dány již pohraniční polohou Těšínska vzhledem k Horním Uhrám: valašská kolonizace, ekonomické a obchodní vztahy, podobnosti v krojích a lidových špercích, případně stavba pohraničních opevnění na hranici s Uherskem (šancí).³ Tyto vlivy a vazby jsou přirozené stejně jako v jiných územích podél státních či zemských hranic, dají se předpokládat a mají vcelku regionální dimenzi. V letech 1997 až 2003 vycházela reprezentativní pětidílná publikace o etnografických poměrech na Těšínsku, která je syntetickým výsledkem úsilí dvou generací badatelů (příroda, jazyk, archeologické nálezy, lidová kultura, obyčej, lidové umění, populační vývoj, architektura atd.), v níž jsou vazby k sousedním regionům včetně Slovenska zohledněny.⁴

Mnohem významnější byly styky v oblasti kulturní podmíněné do značné míry nábožensky – ty již měly širší, obecnější a z hlediska formování vztahů mezi českými zeměmi a Slovenskem podstatnější rozměr. Již ve století před Bílou horou edice listin o vztahu Českých zemí a Slovenska většinou náboženského obsahu zahrnuje z 225 položek 38 z Těšínska.⁵ Rodák z Těšínska Jiří Třanovský (1592–1637) působil za třicetileté

¹ Pomineme dobové polemiky (vyplývající z někdejší polsko-české animozity), které se v části literatury vyskytují, jednak proto, že jsou jednostranné, jednak proto, že by vyžadovaly ve vztahu ke Slovensku a Slovákům podrobnější analýzu, jež se vymyká se možnostem a zejména charakteru tohoto spíše informativního příspěvku.

² FICEK, V.: Těšín a Slovensko, In: Těšínsko, 1970, č. 4, s. 19–21.

³ Slezané jezdili na slovenské trhy do Žiliny, Slováci zase do Jablunkova a Těšína, někteří řemeslníci ze Slezska hledali obživu na Slovensku, sanytráři z Bystřice nad Olzou a okolních vesnic každý rok na Slovensku pálili sanytr atd. Literatura k tzv. valašské kolonizaci se k otázkám etnického charakteru vyslovuje často kontroverzně, nicméně expanze se Slovenska na Těšínsko a severovýchodní Moravu je nesporná – např. DAVÍDEK, V.: Osídlení Těšínska Valachy, Praha 1940; MACÚREK, J.: Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století, Opava 1959 (o expanzi ze Slovenska na s. 333).

⁴ Těšínsko, sv. 1–5, Český Těšín 1997–2003. Z hlediska tematiky prioritně zmiňované v tomto článku je nejvýznamnější kapitola: K otázce motivace národnostního hnutí na Těšínsku, díl 5, s. 45–72.

⁵ MACÚREK, J. – REJNUŠ, M.: České země a Slovensko ve století před Bílou horou. Z dějin vztahů v oblasti zemědělství, řemesla, obchodu a vzájemné obrany, Praha 1958 (edice listin týkajících se Těšínska připravil M. Šmerda); - ag- [A. GROBELNÝ]: Slezsko-slovenské vztahy v letech 1515–1620, In: Těšínsko 1959, červenec, s. 19–20.

války na Oravě a v Liptovském Mikuláši. Jeho Cithara sanctorum vytištěná v Levoči patřila k nejvýznamnějším evangelickým kancionálům té doby, byla oblíbena nejen na Slovensku, ale i v jiných zemích.⁶ Tradice těchto vztahů pokračovala nadále. Evangelici ve Slezsku v důsledku saského akordu (1621), vestfálského míru (1648) a zejména altranstadtské konvence (1707) byli přece jen více tolerováni než v jiných českých zemích, což jim umožňovalo navazovat styky se svými souvěrci v Horních Uhrách.⁷ Např. Daniel Krman (1663–1740) se v předmluvě k žitavskému kancionálu Václava Kleycha pochvalně vyjadřoval o „pánech Slezácích“, kteří si váží Třanovského, Daniela Horčičku-Sinapia, oceňoval zejména těšínského kazatele Jana Muthmanna.⁸

V těšínské Tschammerově knihovně se nacházela v roce 1918 snad více než stovka knih a dalších tiskovin vydaných na Slovensku náboženského charakteru, které tam byly uloženy jako pozůstatosti písmáků z Těšínska a evangelických pastorů (Andrzej Żlik, Arnold Żlik, Jan Pindór). V literatuře se uvádí, že by jich bylo mnohem více, kdyby mnohé z nich nezničil „koniášským způsobem“ Theodor Haase, slezský senior a pozdější moravsko-slezský superintendent.⁹

Vydáním tolerančního patentu (1781) ztratil sice Těšín výjimečné postavení v organizaci luteránské církve v západní polovině habsburské říše, nicméně to v některých směrech, zejména ve školství, přetrvávalo až do konce 60. let 19. století. Po altranstadtské konvenci (1707) byl jeden z šesti milostivých kostelů (Gnadenkirche) vybudován právě v Těšíně, byl to jediný tolerovaný evangelický kostel v západní polovině říše po odstoupení převážné části Slezska po válkách s Fridrichem II. (1742, resp. 1763). V této souvislosti fungovalo v Těšíně evangelické gymnázium, na něm působili někteří učitelé ze Slovenska. Po vydání tolerančního patentu (1781) přišlo 6 slovenských pastorů do 11 nově zřízených sborů. Po vydání ústavy (1867) a školského zákona (1869) došlo k zestátnění školství a splynutí evangelického a katolického gymnázia. Od té doby přestali těšínské gymnázium, které ztratilo svou výlučnost, navštěvovat evangeličtí studenti z Čech, Moravy a Haliče, případně dalších zemí monarchie.¹⁰

Jedním z evangelických kněží, kteří na uvedeném gymnáziu působili již před rokem 1848, byl pastor z Návsi u Jablunkova Jan Winkler (1794–1874), rodák z Valašska. Ke Slovensku a Slovákům měl blízké vztahy – studoval v Trenčíně, Kežmarku, Košicích a Prešově. Jeho kontakty s Janem Kollárem dokumentují dva dopisy z let 1840 a 1843.¹¹ S uznáním psal o nadšení „našich čitelníků v Slézku“, kterým přivítali vydání

⁶ GROBELNÝ, A.: Jiří Třanovský. Materiály k životopisu, Opava 1956.

⁷ Přehledně o vývoji náboženských poměrů na Těšínsku: Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Hg. Von P. CHMIEL und J. DRABINA, Rattigen 2000. Základní údaje o rozhodujících událostech ŽÁČEK, Rudolf: Dějiny Slezska v datech. Praha 2004. Z další literatury: SOBOTÍK, B.: Východoslovenské ordinace. Ostrava 1958; GROBELNÝ, A.: Kronika kulturních styků Těšínska a Slovenska, In: Těšínsko, 1959, červenec, s. 19–20.

⁸ ZAHRAĐNÍK, J.: O kancionálu Václava Kleycha, In: Vlastivědná příloha Obrany Slezska 1925, č. 1, s. 5–6.

⁹ NEHÝBL, J.: Z kulturních styků slezsko-slovenských v 18. století, In: Slezský sborník, 51, 1953, s. 251–253; FRINTA, A.: Stará bohemica v Těšíně, ČMM, 1919, s. 82; VOCHALA, Joža: Vzácné knižní a listinné památky z lidového vlastnictví na Těšínsku, In: Těšínsko, 1959, červenec, s. 9–12.

¹⁰ NEHÝBL, c. d. Nejnovější souborně o školách v Těšíně a na Těšínsku: Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, Cieszyn 2001, zde údaje o evangelickém gymnáziu, přehled literatury, zmínky o Kalinčiakovi, Borbisovi apod.

¹¹ NEHÝBL, J.: Dva dopisy Jana Winklera Janu Kollárovi, In: Slezský sborník, 48, 1950, s. 357–367.

Slávy dcery, svěťoval se mu se svým vztahem ke slovenské myšlence a k duchovní hubbě. Dopisoval si také s Karolem Kuzmánym, stýkal se se Štúrem (dochoval se např. Štúrův dopis adresovaný Winklerovi¹²) a jeho spolupracovníky. Ve článcích zveřejňovaných v Moravských novinách v letech 1848 a 1849 dokumentoval průběh slovensko-maďarských bojů na základě své korespondence s nejrůznějšími informátory přímo ze Slovenska, nejceněnější jsou ovšem ty informace, které mohl doložit jako očitý svědek. Psal o dobrovolnickém slovenském sboru, který se zastavil na nocleh v Návsi na cestě z Těšína na Slovensko. Byl účastníkem oběda 26členné slovenské delegace (Hurban, Štúr, Zach, poslanci ze stolice liptovské, turčianské, oravské a solniarské) v Jablunkově 15. března 1849, která směřovala železnicí do Olomouce. Winkler delegaci doporučoval, aby od vlády žádala „zavedení slovenských novin do všech obcí na Slovensku“. Po neúspěchu slovenské akce, kdy proudy běženců přicházely na Jablunkovsko, Winkler poskytoval uprchlíkům účinnou podporu, staral se např. o dvě děti Kuzmányho. Winklerovu tehdejší vstřícnou aktivitu vůči slovenským uprchlíkům dokumentují některé jejich vzpomínky.¹³ Názory Winklerovy byly konzervativní, loajální vůči vládě a mocnárni, odsuzoval Košútovy „anarchistické rejdy“, nadšeně vítal ruský zásah proti revoluci. V říjnu se za odjíždějící Rusy vypravil do Čadce, jak o tom informoval ve dvou novinových zprávách.¹⁴ O Slovácích se vyjadřoval soucitně a s vřelými sympatiemi i naděje: „Ubohý lide slovenský! Kdy blesk větší osvěty tě ozáří? Kdy nabudeš vědomosti své národní slávy? Kdy budou se ve školách synové tvoji naukám učit v mateřské řeči? Kdy pokryjí se holé vrchy a pahorky tvé hustými lesy a vzdělanými nivami? ... Ale znej, že to první otřesení ... jářma, které když spadne s tebe, i hlavu ty zdvihneš a svobody si dobu-deš, ji zahájíš i udržíš.“¹⁵

Blízký vztah ke Slovensku měli i mnozí představitelé polského národního hnutí na Těšínsku. To platí hlavně o ústřední postavě počátků polského národního hnutí v tomto regionu Pawłu Stalmachovi (1824–1891).¹⁶ Ten podobně jako mnozí jiní těšínské evangelici (studovali v Bratislavě, Kežmarku, Levoči nebo Prešově) odešel po absolvování šestitřídního evangelického gymnázia v Těšíně v roce 1843 do Bratislavy. Studoval

¹² BUDÍNSKÝ, F.: Neznámý list Ludovíta Štúra Janu Winklerovi, In: Těšínsko, 1958, č. 2, s. 10.

¹³ HORVÁTH, J.: Rozpomienky z revolučných rokov 1848–1849, Bratislava 1947.

¹⁴ NEHÝBL, J.: Jan Winkler. Kapitoly z národního obrození Těšínska, Opava 1961, s. 78–81. – ZAHRAĐNÍK, Jaroslav: Jan Winkler a rok 1848. Slb., 46, 1948, s. 337–339. O Winklerovi souborně naposledy in: Práce a studie Muzea Beskyd ve Frýdku-Místku, sv. 9, 1995 (podrobná bibliografie na s. 30–31). Některé sborníky a články o Winklerovi jsou zaměřeny na jeho vztah ke Slovensku a Slovákům, např.: Jan Winkler – slezský buditel a průkopník československé jednoty, Moravská Ostrava 1938; NEHÝBL, J.: Slovenský lid v článcích Jana Winklera, In: Radosná země, 4, 1954, s. 21–22.

¹⁵ NEHÝBL, J.: Jan Winkler. Kapitoly ..., s. 79–80. Odtud citát.

¹⁶ KUDĚLKA, M.: Paweł Stalmach a Slovensko, Slb., 50, 1952, s. 25–54. (Zde uvedena tehdejší literatura, s. 25; nejdůležitější položky: ADAMUS, A.: Štúr a Těšínsko, In: Česká revue, 14, 1921, s. 162–165; OLSZEWICZ, W.: O polsko-slowackiej współpracy na terenie Śląska Cieszyńskiego, Warszawa 1938, resp. Zranie Śląskie, 10, 1934, s. 1–10; GRIM, E.: Paweł Stalmach. Jego życie i działalność w świetle prawdy, Cieszyn 1910 (a připojené vzpomínky P. Stalmacha); KRZYWOŃ, K.: Ludovít Štúr a polskość Śląska Cieszyńskiego, In: Nasz Kal. Ewangelicki 1937, s. 133an. Z pozdější literatury: FICEK, V.: Ludovít Štúr a Slezsko. Život a dílo. Osobitný výtlačok. Sborník materiálův z konferencie Historického ústavu SAV, Bratislava 1956, s. 423–430; HOMOLA, I.: Tygodnik Cieszyński i Gwiazdka Cieszyńska pod redakcją Pawła Stalmacha (1848–1887), Katowice 1968; ŽÁČEK, V.: Ke stykům Ludovíta Štúra s Poláky, In: Ludovít Štúr 1815–1856, Bratislava 1956; a zejména řada prací J. CHLEBOWCZYKA (soubpis např. v knize GAWRECKI, D. a kol.: Dějiny Českého Slezska 1740–2000, Opava 2003, díl II. s. 550, v nich další údaje o polské literatuře).

teologii na tamním lyceu; stal se členem německého i slovanského studentského spolku, navštěvoval Štúrovy přednášky, zde formoval své polské národní povědomí i program dalších buditeckých aktivit na Těšínsku. Svůj vztah ke Štúrovi ve vzpomínkách charakterizuje Stalmach jako přátelský, pomáhal mu zřejmě v redaktorské práci. Stýkal se s ním i později po svém odchodu na studia do Vídně v roce 1845. V Těšíně pak založil první polská periodika v regionu Tygodnik Cieszyński a Gwiazdka Cieszyńska, která značnou pozornost věnovala poměrům na Slovensku, zejména otázkám slovanské vzájemnosti a slovenskému národnímu hnutí. Kritizoval slovenské rusofilství, v otázce jazykové se stavěl proti účelnosti slovenské odluky. Pobyt v Bratislavě přispěl podstatným způsobem k formování národního vědomí dalších Poláků z Těšínska, např. Andrzeje Kotuly, Jana Bujaka aj.

Zřejmě nejvýznamnější kapitolou vztahů Těšína ke slovenskému národnímu hnutí představovalo působení Slováků jako učitelů tamního evangelického gymnázia. Spisovatel Ján Kalinčiak byl na gymnáziu v letech 1858–1868 dokonce ředitelem.¹⁷ Důvody Kalinčiakova příchodu do Těšína nejsou zcela jasné, jak se zdá, šlo mu o zajištění trvalejší životní perspektivy, kterou mu dřívější působení na soukromém ústavu v Modré, který byl stejně záhy likvidován, neposkytovalo. Přihlásil se do konkurzu na místo ředitele evangelického gymnázia, až když v roce 1857 žádný z původních uchazečů neuspěl (většinou to byli učitelé tohoto gymnázia, mezi nimi později známý historik Gottlieb Biermann). V novém konkurzu byl Kalinčiak jediným uchazečem, v přihlášce zdůrazňoval svou literární tvorbu, didaktické schopnosti i loajalitu za revoluce 1848/49. Řešení bylo z hlediska úřadů považováno za nouzové a provizorní, hlavně místní Němci by dali raději přednost německému uchazeči. Místo nastupoval s nadějami, jak o tom psal už 1. května 1858 Jozefu Miloslavu Hurbanovi, jehož syn Svetozár tehdy na gymnáziu studoval: „Ak dlhší čas v Tešíne zostanem, budem strážcom našim šuhajcom a zvlášte

¹⁷ Nejdůležitější je studie KUDĚLKA, M.: Působení Jána Kalinčiaka v Těšíně (1858–1869), In: Slsb, 51, 1953, s. 305–338. Ten využil dosavadní literatury i dobových brožur (ADAMUS, A.: K životopisu Jana Kalinčiaka, In: MSSb, 2, 1919–1920, s. 386–391; MRÁZ, A.: Ján Kalinčiak, Turčiansky Sv. Martin 1936; WANTULA, J.: Jan Kalinčiak, Cieszyn 1936; KALINČIAK, J.: O literature a ľudoch. Rozpomienky a úvahy (Pripravil A. MRÁZ.), Bratislava 1949; PRAŽÁK, A.: Kalinčákovy feči k studentstvu, In: Sborník Pavlu Bujákovi, Bratislava 1938; PRAŽÁK, A.: Studentská léta Svetozara Hurbana Vojanského, Bratislava 1925; KUBISZ, J.: Pamiętník staro nauczyciela, Cieszyn 1928; KOŁODZIEJCZYK, E.: Bibliografia słowianoznawstwa polskiego, Kraków 1911; PRAŽÁK, A.: Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých, Praha 1932; HODŽA, M.: Československý rozkol. Příspěvky k dějinám slovenčiny, Turč. Sv. Martin 1920; Pogląd na stan i sprawy ewangelickiego zboru Cieszyńskiego w ostatnich latach, Cieszyn 1869; REYCHMAN, J.: Pobyt Jana Kalinčiaka v Cieszyne. (Na marginesie monografii o Kalinčiaku.), In: Zarnie Śląskie, 14, 1938, s. 54–56; GALICZ, J.: Kilka słów o pracy naukowej w dawnych gimnazjach cieszyńskich (1850–1873), In: Zarnie Śląskie, 15, 1939; GRIM, E. Paweł Stalmach ... i NEHÝBL, J.: Z pramenů k národnímu obrození Těšínska. Slsb., 62, 1964, s. 207–219. Velmi podrobnou excerptu provedl v dobových periodikách (Neue Protestantische Blätter für das evangelische Oesterreich; Protestantische Kirchenzeitung für das evangelische Deutschland; Gwiazdka Cieszyńska; Národní Noviny; Neue Freie Presse; Wiadomości ewangeliczne; Silesia; Schlesische Zeitung; Deutsche Allgemeine Zeitung; Sokol; ročenky těšínského evangelického gymnázia), stenografických protokolů Říšské rady a Slezského zemského sněmu, mimořádně cenné bylo využití archivních materiálů dokumentující Kalinčiakovu pobyt v Těšíně – Zemský archiv Opava (fondy Zemská vláda, Zemská školní rada, spolkové materiály), Slovenské nár. muzeum v Martině (dopis Pavlu Dobšinskému); Literární archiv Národního muzea v Praze (Kalinčákovy dopisy Palackému, korespondence se Šemberou aj.); Městské muzeum ve Vysokém Mýtě (korespondence se Šemberou); Moravský zemský archiv Brno (korespondence J. Vondráčka s F. Bartošem).

dobrych lidí, Svetozára vrhneme zadarmo do alumne, kde hospodu mať bude, a chlapcov vychováme, neboj sa, jako bukov.“¹⁸

Poláci a Češi v Těšíně spojovali Kalinčiakův příchod s nadějami, nicméně nový ředitel se setkával s četnými překážkami. Část učitelského sboru, zejména ti, kteří sami usilovali o ředitelské místo, ho přijali s nedůvěrou, Kalinčiak si stěžoval v korespondenci na administrativní nepořádek na gymnáziu samém a na nevlídnost úřadů. Sám vyučoval filozofickou propedeutiku a nepovinnou češtinu, dosáhl zvýšení hodin výuky polského jazyka a usiloval o to, aby v prvních ročnících působili učitelé znali polštiny, aby studenti ze slovanského prostředí mohli lépe zvládnout látku. Nicméně znalosti polštiny u příslušných učitelů nebyly nejlepší, jak o tom svědčí výtky dobového tisku. Snad vlivem ředitele studovalo na gymnáziu v prvním školním roce jeho působení 36 Slováků, jejich počet však rychle klesal, takže v roce 1863/1864 už nebyl v Těšíně ani jeden student ze Slovenska. Ubývalo i českých a polských žáků, zatímco počet Němců byl vcelku stabilní. Kalinčiak sám tento jev, který byl v rozporu s jeho původními představami, vysvětloval způsobem klasifikace, jenž prý vedl k odchodu českých žáků do Kežmarku. Ředitel vyvinul značné úsilí o rozšíření české knihovny, na gymnáziu se zasloužil o zřízení knihovny polské v roce 1861. Němečtí a německy smýšlející kolegové o tom informovali školské úřady, byla rozvířena novinová kampaň, která nakonec vedla ke Kalinčiakovu odchodu z Těšína. Polský tisk se za Kalinčiaka zpočátku postavil, i když ne zcela jednoznačně, nicméně ředitel omezil svou veřejnou činnost na minimum – ve volbách do městského zastupitelstva byl zvolen jen náhradníkem, omezil svou literární činnost, i když je uveden mezi zakládajícími členy polské čítárny, aktivitu projevoval v těšínském evangelickém sboru.

Působení Kalinčiakovo v Těšíně bylo plné dramatických zvratů, v nichž se odrážela složitá situace v monarchii po obnově ústavního života až po rakousko-uherské vyrovnání. Ještě komplikovanější byla situace v regionu, v němž se střetávaly zájmy německých liberálů (předpokládajících, že nejlepší pro civilizační vzestup nepříliš diferencovaného slovanského obyvatelstva je germanizace), národně politicky uvažujících evangelických těšínských Poláků (tehdy vedoucí síly polského národního pohybu v regionu) vycházejících z původních idejí slovanské vzájemnosti, začleňujících ovšem Těšínsko do sféry, v níž by měla být uplatněna vize polské budoucí státnosti, zaměřených proti „rusofilským Slovákům“ a tradičně sympatizujících s Maďary, národně orientovaných Čechů namnoze příslých z vnitrozemí Moravy i Čech. K tomu přistupovaly náboženské problémy, tj. hlavně vztahy mezi evangeliky německé a polské národní orientace. Evangelické gymnázium bylo kolbištěm těchto střetů, osobní animozity a difference zde sehrávaly další roli, stejně jako různé konexe směrem k nadřízeným orgánům místní a zemské povahy až po příslušná ministerstva. Situaci výstižně charakterizuje uvedený Kudělkův článek, ale i ten je plný spekulací a námětů, jež by vyžadovaly verifikaci. Jeho závěr by ovšem nemusel vzbuzovat námitky: „Maďarofilské extempore polských vůdců dokončuje Kalinčiakův rozchod s politickým programem Poláků a izoluje jej v táboře českém ... Kalinčiakův nedobrovolný odchod z Těšína uzavírá jedno z nejzajímavějších období národnostního zápasu v Těšínském Slezsku.“¹⁹

¹⁸ Odkazujeme zde i jinde na základní Kudělkův článek (s. 309), který přebírá v tomto případě citát z Mrázovy knihy o Kalinčiakovi (s. 92).

¹⁹ S. 338.

Šedesátá léta 19. století jsou snad nejzajímavějším obdobím z hlediska vztahů Slováků k Těšínu a Těšínsku. Zdaleka nejde jen o Kalinčiaka. Byli i další Slováci, kteří se z různých důvodů, zejména kvůli politické a národnostní situaci, uchýlili do Těšína. K těm patřil např. Ján Borbis, který byl zřejmě na základě Kalinčiakova doporučení ustanoven učitelem náboženství na těšínském evangelickém gymnáziu v prosinci 1865. Borbis se stal dalším terčem útoků německých periodik („das slowakische Element erhält ... einen neuen Zuwachs und es ist bei dem bekannten aggressiven Charakter der slavischen Nationalität für den Frieden des Gymnasiums das Schlimmste zu fürchten“).²⁰ Kalinčiak odešel z Těšína někdy v létě 1869, Borbis měl ukončit svou činnost v Těšíně 29. ledna 1870, ale zřejmě ještě několik měsíců v tomto městě pobyl.²¹

Od podzimu 1867 žil Těšíně Michal Miroslav Hodža (1811–1870), jeden z vynikající vůdčí trojice štúrovské generace.²² V období rakousko-uherského vyrovnání se stal obětí tehdejších politických poměrů, panovník mu sice udělil penzi, ale odešel nakonec do Těšína, kde se pokusil opět literárně pracovat, ale zakrátko – 26. března 1870 – zemřel. V Těšíně napsal či dokončil rozsáhlou báseň Vierošlavin v 5 cyklech – jež je filozofickou reflexí o osudech národa i vlastních; s národem se loučil v pevné víře, že bude „zvoniť rodu nášmu na vzkriesenie“. V domě smutku se se zesnulým rozloučil Ján Borbis, na tryzně mělo být přítomno na 3000 účastníků, včetně delegací ze Slovenska. V roce 1922 byly jeho ostatky převezeny do Liptovského Mikuláše, kde více než 25 let působil jako evangelický farář. Jeden z předních slovenských literárních historiků s odstupem času k tomu poznamenal: „I po rokoch prejavujeme vďaku za prijatie M. M. Hodžu v Tešíne, i za vzťah ktorý k nemu, či živému či mŕtvemu prejavili.“²³

I později najdeme řadu souvislostí mezi dějinami Těšínského Slezska a Slovenska, které mají regionální i mezinárodní dimenzi. Připomínáme v této souvislosti alespoň pozdějšího těšínského právníka a publicistu Františka Slámu (1850–1917), autora průvodce po Slovensku (1889), v jehož edici vyšla i Kalinčiakova Reštavrícia. Sláma se už před tím (1869–1876) podílel redakčně na Bobulových Slovenských novinách, případně na slovenském překladu Marseillaisy (1870). Na Slovensku vydal několik brožur o prusko-francouzské válce, který se staly podnětem k napsání románu Francúzska rodina, jenž vycházel na pokračování ve Slovenských novinách a potom i knižně.²⁴

V meziválečném období vznikly ve Slezsku a na Ostravsku mnohé publicistické i odborné příspěvky, jejichž účelem bylo propagovat česko-slovenskou vzájemnost (podobně jako v padesátých a na počátku šedesátých let). Mnohé z nich jsme zde uvedli. Vzájemné vztahy byly ovšem mnohem širší, od působení kulturních činitelů, zejména učitelů, v duchu vzájemnosti až po protičeskoslovenské nenávislné akce Ungra a Jehlicsky, kteří měli své centrum v (polském) Těšíně. Odtud distribuovali přes českosloven-

ské Těšínsko na Slovensko tiskoviny zabavované československými úřady.²⁵ Ale tato problematika, podobně jako podíl Slovenska a Slováků na rozvoji průmyslu v ostravské průmyslové oblasti po roce 1945 se již vymykají tematice tohoto příspěvku.

Slovaks and the Těšín (Teschen) County

Dan Gawrecki

Czech-Slovak cultural relations occurring throughout the entire modern era (culminating in the nineteenth century up to World War I) had an impact (i.e. super-regional) in the Těšín County (Teschner Land) of Silesia. The Lutheran confession played a particular role in this. The author contemplates a perspective requiring a synthesis of the entire theme, which has thus far only been examined briefly in various studies.

²⁰ S. 329.

²¹ S. 336.

²² O jeho působení v Těšíně ROSENBAUM, K.: Michal Miloslav Hodža – těšínsky vyhnaneček, In: Těšínsko, 1970, č. 4, s. 21–23. O pohřbu nejobsáhleji: NEHÝBL, J.: Zpráva z r. 1870 o úmrtí M. M. Hodži v Těšíně, In: Slezský sborník, 47, 1949, s. 158–159.

²³ ROSENBAUM, K.: c. d., s. 23.

²⁴ FICEK, V.: Účast Františka Slámy na slovenském kulturněpolitickém životě, In: Z rodného kraje. Ostrava 1977, s. 64–69. (Původně otištěno in: Historické štúdie III. Bratislava 1957, s. 339–345.); FICEK, V.: Památce Františka Slámy, Opava 1953.

²⁵ Údaje k tomu např. v práci: GAWRECKI, Dan: Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938. Studie o Těšínsku, 15., Český Těšín 1999.

ANIMOZITY SPOLOČNÉHO VZŤAHU ČECHOV A SLOVÁKOV V KAŽDODENNOM ŽIVOTE A ICH PREZENTÁCIA V TLAČI

(Česko-slovenské vzťahy v povojnovom desaťročí 1945–1955)

Mária Rusková

Vzťahy Čechov a Slovákov sa v celom 20. storočí vyznačovali nielen vzájomným rešpektom, úctou, ale i odmietaním a negatívnym stereotypným vnímaním, pričom udalosti a skúsenosti z jednej etapy vzájomného spolužitia vždy poznačili etapy ďalšie. Tak aj v povojnovom období zaznamenávame reflexiu a dozvuky minulých skúsenosti zo vzájomného pomeru a vzťahu Čechov a Slovákov z obdobia 1. ČSR, historické reflexie „zrady“, „útlaku“, „nepochopenia“, či „nerovnosti“. Česi i Slováci vstupovali do obnovenej ČSR s nádejou, že ich spoločné spolužitie povedie k vzájomnému rešpektu a úcte, čo bolo vyjadrené aj hlavnou zásadou Košického vládneho programu – zásadou „rovný s rovným“. No napriek tejto nádeji, udalosti každodenného života i politické kroky vedúce k oslabovaniu postavenia slovenských národných orgánov dokazovali, že v spoločnosti naďalej existuje negatívny odraz historickej skúsenosti predošlého spolužitia. Tento historický faktor bol poznačený už v tej dobe vyprofilovanými národnými stereotypmi o „českej nadradenosti“ (na slovenskej strane) a o „slovenskom nacionalizme“ (na českej strane).

V období komunistickej totality bol historický faktor doplnený faktorom geopolitickým a ideologickým, ktoré už pramenili z „pritomných“ zdrojov – medzinárodno-politickej situácie (vyžadujúcej silnú centralizáciu Východného bloku v jednom mocenskom centre a podriadenie národných prejavov princípu internacionalizmu) – a ideologickým odkazom marxizmu-leninizmu a jeho vnímaniu „nacionalizmu“ ako takého. Narozdiel od geopolitického a ideologického faktora však zostal historický faktor trvalou súčasťou česko-slovenských vzťahov aj v období, kedy už umelé, násilné hľadanie a perzekúcie tzv. „buržoáznych nacionalistov“ neplnili svoj cieľ (po roku 1956) a ideologické zdôvodnenie nacionalizmu ako „preferovania národného nad internacionálne“ stratilo svoj politický význam (po roku 1989).

V tejto štúdii sa chceme v krátkosti zamerať na často opomínanú stránku česko-slovenského pomeru – život mimo „vysokej“ politiky avšak život touto „vysokou“ politikou hlboko poznačený. Budeme sledovať udalosti každodenného života, bežných spoločenských kontaktov, ktoré sa stali vhodným nástrojom politických strán na dosiahnutie svojich mocenských zámerov. Medzi týmito politickými stranami sa „vynímala“ komunistická strana, ktorá pod fasádou obrany rovnoprávnosti, využívala spory medzi českým a slovenským obyvateľstvom na presvedčenie ostatných politických strán o nutnosti obozretnejšej centralizácie s „cieľom vyhnúť sa separatistickým tendenciám na Sloven-

sku“, pričom české nekomunistické strany sa zjavne myšlienke centralizácie nijak zvlášť nebránili.

V dnešnej dobe patri medzi asi najznámejšie udalosti spoločensko-kultúrneho charakteru na Slovensku, v ktorej bol prítomný nielen národný – „protičeský“, ale aj politický – „protikomunistický“ motiv, futbalový zápas medzi Českom a Slovenskom, konaný 30. mája 1946 v Bratislave. Túto i podobné udalosti alebo lokálne incidenty na Slovensku prinášala, predovšetkým, komunistická tlač v zjavne zveličenom a jednostrannom podaní – ako hrozbu obnovy ľudáckeho separatizmu, ktorý bojuje nielen proti komunistom, ale hlavne proti jednote novoobnovenej Československej republiky. Archívny dokument z fondu Klementa Gottwalda vykresľuje situáciu na zápase ako značne dramatickú a hlavne protičeskú a protikomunistickú akciu.

„...Už před zápasom bolo šírené medzi obecnstvom heslo, že to bude zápas medzi demokratmi a komunistami. Behom zápasu byly kričány tieto hesla: To nie sú bratia, to sú české svine, Slováci demokrati nabité českých komunistov, Nechceme Čechov, ktorí dokopávajú slovenských demokratov, fuj, Česi von, nechceme Čechov, či sme za to bojovali?...“¹

Podrobné preštudovanie komunistickej aj nekomunistickej tlače z obdobia rokov 1945–1948 nás priviedlo k záveru, že nekomunistická česká tlač sa snažila informovať o celorepublikových a hlavne slovenských udalostiach politického, či spoločenského života vcelku bez hodnotiacich komentárov, aj keď istú mieru obáv z možného návratu alebo dokonca pôsobenia „ľudákov“ vidieť napríklad v komentároch Ladislava Khása na stránkach sociálnodemokratických novín Právo Lidu – hlavne v čase od 25. do 29. júna 1946.

Na rozdiel od toho komunistická tlač (hlavne Rudé Právo) vykresľovala udalosti zo Slovenska jednoznačne v intenciách hrozby slovenského nacionalizmu, separatizmu a ľudáctva. Takéto správy informovali napríklad o zatýkaní slovenských spolupracovníkov Demokratickej strany, ktorí boli v správach okamžite označení za predstaviteľov ak nie priamo Hlinkovej gardy, tak aspoň ako prívrženci ľudáctva.² Tieto správy podnecovali v českej verejnosti pocity strachu a presvedčenia o pretrvávajúcom slovenskom nacionalizme a zotrúvaní „ľudákov“ pri moci cez ich spoluprácu s DS. To mohlo viesť k všeobecne verejnej podpore centralizačnej politiky českým obyvateľstvom v otázke postupných krokov pri „odstraňovaní“ DS a okliešťovaní právomocí slovenských národných orgánov.

Život Slovákov v Čechách hlavne v jeho spoločensko-kultúrnom kontexte vo veľkej miere „spravovala“ Matica slovenská a jej miestne pobočky. Potrebu jej existencie v českom pohraničí zdôvodnil organizačný referent MS Štefan Pasiar:

„...Potrebujú sa sdrúžovať, schádzať sa a to bez rozdielu politického, náboženského a iného presvedčenia... Tým, že neboli organizovaní, ich problémy neboli zväčša

vypočítané a tak vznikla u Slovákov určitá uzavretosť a pasívnosť oproti tomu, čo sa mimo ich pracovného poľa dialo... [uzavretosť a pasívnosť] vzbudzuje nedôveru, neúprimnosť, ktorá v spoločenskom nažívaní môže narobiť najviac škôd. Nechcem tým hovoriť, že by nás situácia Slovákov v Čechách opravňovala hovoriť už o nedôvere a neúprimnosti, ale časom by sa mohla tak vyvinúť... [Matica slovenská] nebude chodiť do zemí českých separovať Slovákov a Čechov, ale naopak, bude chodiť sem utužovať vzájomný bratský pomer obidvoch národov, tak ako to predpokladá... Košícký vládny program... Chyby sú aj na strane Čechov a aj na strane Slovákov... kde ešte krivým okom sa ľudia pozerajú na košíckú dohodu a kde ľudí treba presvedčať o samobytnosti slovenského národa, o dvoch národoch v našej republike, tam sotva sa môžu chyby, i tie najmenšie, napraviť...“³

Chyby plynúce zo vzájomného nerešpektovania a nepochopenia, ktoré spomínal Š. Pasiar, musela MS často riešiť aj prostredníctvom vládnych inštitúcií. Často však vznikali so zámerne vytvoreným cieľom a s politickým pozadím. Tak tomu bolo aj v prípade sporu medzi MOMS v Dolnom Rychnove a osvetovým inšpektorom vo Falknově. V liste predsedníčky miestneho orgánu Matice slovenskej (MOMS) v Dolnom Rychnově⁴ Anny Hargašovej a tajomníka MOMS Pavla Beera na bratislavské Povereníctvo informácii zo dňa 10. septembra 1947, sa vyskytuje sťažnosť na správanie sa českých občanov a hlavne osvetového inšpektora Jarolíma vo Falknově voči slovenským občanom, ktorí pripravovali divadelné predstavenie pri výročí SNP. V liste priamo zaznelo „...konštatujeme, že sa tu prevádza protislovenská kampaň...“⁵

Podľa získaných dokumentov usudzujeme, že Povereníctvo informácii a osvetu zareagovalo na tento list pomerne rýchlo a už 19. septembra 1947 zaslalo dva listy, jeden na ministerstvo vnútra a druhý dr. Jaroslavovi Stránskemu – ministrovi školstva a osvetu. Tieto listy informujú o vzniknutej situácii v Dolnom Rychnově, rozdiel medzi nimi je však v podaní tejto informácie a vyvedení dôsledkov. List zaslaný na ministerstvo školstva sa naň obracia s prosbou „...aby ústredie Osvetovej rady vydalo osvetovým inšpektorom inštrukcie... aby kultúrne snahy Slovákov v českom a moravskom pohraničí podporovali a pomohli tak vytvoriť ovzdušie srdečnej a úspešnej spolupráce česko-slovenskej...“⁶

Avšak list zaslaný na MV je oveľa striktnější a priamo hovorí o častej neochote českých úradov pri organizovaní slovenských kultúrnych akcií. V liste priamo zaznela sťažnosť na „...nedôstojné chovanie sa členov SNB, keďže títo prišli do slávnostnej vyzdobenej miestnosti, kde sa mala konať oslava SNP a strhli slovenskú zástavu, prehlásiac ju za fašistickú. Iste je vám známe, že na Slovensku pri štátnych a národných slávnostiach popri štátnej vlajke visí aj slovenská zástava...“⁷

Spoločným menovateľom listov, zaslaných na Povereníctvo informácii a osvetu od Slovákov žijúcich v českom pohraničí je zaujímavé konštatovanie, že Slováci chcú žiť

¹ NA ČR Praha, fond 100/24 Klement Gottwald. „Zpráva o priebehu futbalového zápasu, hraného v Bratislave dňa 30. 5. 1946 od 18 do 20 hod.“, sv. 42, aj. 843. Paradoxným zostáva, že politicky zodpovednou za „nezvládnutie“ protestov bola práve komunistická strana, a jej povereník vnútra Július Viktorý.

Vo všetkých zápisoch zachováваме presný prepis.

² Takouto správou bol napríklad článok v Rudém právu zo 6. 6. 1946, ktorý informoval o zatknutí prof. Kršjaka. Ten mal byť blízkym spolupracovníkom ružomberského miestopredsedy DS Cvinčeka. Kršjak bol označený za popredného „gradistu a ľudáka“. Rudé právo, 6. jún 1946.

³ SNA, fond PIO, ČK 70 – „Referát organizačného referenta MS, člena delegácie Štefana Pasiara na tlačovej porade, ktorú zvolal ZAS dňa 25. 2. 1947“.

⁴ O zmysle, funkciách a existencii Miestnych odborov MS pozri ŠRAJEROVÁ, Oľga: Slováci na Ostravsku po roku 1945. In: Česko-slovenská historická ročenka 2004, Brno 2004, s. 15–25.

⁵ SNA, fond Povereníctvo informácii a osvetu, ČK 70 „Slováci v českom pohraničí“.

⁶ SNA, fond Povereníctvo informácii a osvetu, ČK 70 „Slováci v českom pohraničí“.

⁷ SNA, fond Povereníctvo informácii a osvetu, ČK 70 „Slováci v českom pohraničí“.

na tomto území, zveľaďovať ho, upevňovať jednotu s českým národom, ale zároveň požadujú naplnenie vlastných požiadaviek – slovenskú tlač, vysielanie slovenských programov, kurzy slovenčiny pre Slovákov a hlavne založenie Matice slovenskej v Čechách. O jej založenie žiadali už vo februári 1947, s odôvodnením, že ich neorganizovanosť spôsobovala „odcudzenie sa prostrediu“ a pasívnosť vzbudzovala

„...nedôveru, neúprimnosť, ktorá v spoločenskom nažívaní môže narobiť najviacej škody... Chyby sú aj na strane Čechov a aj na strane Slovákov... kde ešte krivým okom sa ľudia pozerajú na Košickú dohodu a kde ľudia treba presviedčať o samobytnosti slovenského národa, o dvoch národoch v našej republike, tam sotva sa môžu chyby, i tie najmenšie napraviť...“⁸

Potreba slovenského vysielania i slovenskej tlače bola prezentovaná nielen ako národné právo, ale aj ako zabezpečenie „dobrého pomeru medzi Čechmi a Slovákmi, aby Slováci v českom pohraničí boli spokojní, nielen po stránke hmotnej, ale aj duchovnej potreby, ktorú by dostávali vo svojej materčine...“⁹

Spor v Rychnove však ani zďaleka nebol tak jednoznačne „protislovenský“, ako by sa na prvý pohľad mohlo zo spomenutých listov javiť. Vyšetrovanie sporu prinieslo niekoľko zaujímavých, ale zároveň závažných konštatovaní (aj keď ich vážnosť sa plne ukázala až v neskoršom období). Z vyšetrovacích materiálov vyplynulo, že spor, ktorý hodnotili Anna Hargašová predsedníčka MOMS v Dolnom Rychnove a tajomník MOMS Pavol Beer ako výsledok protislovenského postoja Okresného osvetového inšpektora Jarolíma a jeho nechoty spoluporiadať oslavu Okresnou radou osvetovou, bol v skutočnosti vyvolaný zásahom členov „Slovenskej komisie pri KSČ vo Falknove n/O.“, ktorá jediná si nárokovala na rozhodovania o všetkých záležitostiach Slovákov v okrese, čo spôsobilo, že Okresná rada osvetová (ORO) sa z organizovania oslavy stiahla.¹⁰

Zaangažovanie „Slovenskej komisie pri KSČ“ však bolo ostro odsúdené práve Jarolímom (ORO) v zmysle, „...že podľa stanov je Matice slovenská spolkom nepolitickým. Zdúraznil jsem i jak tuto nepolitičnost hlásali zástupci Matice slovenské z Turč. Sv. Martina při zakládání MOMS v Dolním Rychnově...“¹¹ Jarolím zároveň odmietol obvinenia z jeho protislovenského postoja na základe svojej predošlej činnosti, keď sa v plnej miere podieľal na zakladaní MOMS v Dolnom Rychnove, usporiadaní kurzu slovenského jazyka iných akcií pre slovenských občanov.

Tento konkrétny spor bol jedným z výsledkov postupných zásahov politickej scény do konkrétneho života ľudí v pohraničí. KSČ sa usilovala kontrolovať všetky uskutokňované akcie, avšak prípadné problémy, ktoré sa vyskytli (v tomto prípade hlavne otázka dlžoby, ktorá vznikla usporiadateľom tým, že sa ORO stiahla z organizovania a „Slovenská komisia pri KSČ“ odmietla sumu uhradiť) boli okamžite prisudzované na účet národnostným vzťahom.

⁸ SNA, fond PIO, ČK 70, „Delegácia Matice slovenskej v Čechách. Referát org. Referenta MS, člena delegácie Štefana Pasiara na tlačovej porade, ktorú svolal ZAS dňa 25. 2. 1947“.

⁹ SNA, fond PIO, ČK 70, „Výzva a žiadosť jednotlivých odborov Matice slovenskej zo spoločného zhromaždenia na pracovnej konferencii v Karlových Varoch 21.–22.6.1947 na Ministerstvo informácií“.

¹⁰ SNA, fond PIO, ČK 75, 608/48 „Zaslanie odpisu sťažnosti MOMS v Dolnom Rychnove. Zároveň „Stížnost MOMS v Dolním Rychnově. Odpověď okresního osvětového inspektora F. Jarolíma.“

¹¹ SNA, fond PIO, ČK 75, „Stížnost MOMS v Dolním Rychnově. Odpověď okresního osvětového inspektora F. Jarolíma.“

Niektoré spory medzi českým a slovenským obyvateľstvom boli však často vnímané ako necitlivý vzťah Čechov k slovenskej histórii i národu ako takému. Dokladá to aj list zaslaný na Povereníctvo informácií, podpísaný tajomníkom, pokladníkom a predsedom Divadelného ochotníckeho spolku Slovan v Boru u České Lípy z februára alebo marca 1948¹². Obsah listu informuje o oslavách 3. výročia SNP, na ktorých sa „...zúčastnilo velice málo bratov Čechov a čo bolo najsmutnejšie, že ráno v 9. hod. nevisela v meste ani jedna vlajka a Slováci, ktorých sa to nemilo dotklo, museli ísť upozorniť úrady, že je štátny sviatok. Velice nás to bolelo lebo pražské barikády boli dôstojne oslavované a na výročie slovenského národného povstania sa ani vlajky nevyvesili...“ podľa listu aj sám predseda ONV vytkol „že Slováci sú považovaní za menejcenných, čo je veľkou chybou...“ Pisateľ listu si ďalej sťažoval, že predseda MOR Kubiček nesplnil sľub a všetky náklady spojené s oslavou museli platiť Slováci, pričom sa mal Kubiček vyjadriť slovami „...Slováci nám dediať lenom dlhy, ale my nic platiť nebudeme...“ List bol ukončený patetickým konštatovaním „...Niektorí Česi si stále nevedia uvedomiť, že sme si rovnocenní a že duša Slováka je citlivá a neznesie podceňovania a ponižovania...“

Účelovej propagácii sa nevyhli ani kultúrne záležitosti. V Práve Lidu sa napríklad objavil článok „Co my to nedovedeme?“, ktorý sarkasticky komentoval požiadavku Slovákov založiť Maticu slovenskú v Čechách, ktorá by usmerňovala kultúrnu činnosť Slovákov.¹³

Informácii o vzájomnom nepochopení sa českého a slovenského obyvateľstva, či už v Čechách alebo na Slovensku je nepochybne viac, no zaujímavé je, že predovšetkým do českej tlače sa dostali väčšinou len tie, ktoré neinformovali o takýchto každodenných sporoch medzi Čechmi a Slovákmi (pretože tie by mohli negatívne ovplyvniť obraz bratstva), stretávame sa hlavne so správami informujúcimi o jednostranných „nacionalistických prejavoch“ Slovákov, kritiky slovenských požiadaviek alebo naopak správy o kutúrnej, hospodárskej zaostalosti Slovenska a postupnom pozdvíhaní jeho úrovne.

Už vyššie sme spomenuli kampaň v českej tlači zdôrazňujúcu „hrozbu slovenského nacionalizmu“. V súvislosti s negatívnou propagáciou fenoménu „slovenského nacionalizmu“ v tlači je zaujímavý jeden fakt, viditeľný len v prípade podrobného preštudovania periodickej tlače a jej porovnaní s konkrétnymi politicko-spoločenskými udalosťami. Jeho podstatou je kvalitatívny rozdiel obsahu článkov o slovenskom nacionalizme v českej a slovenskej tlači v porovnaní obdobia 1945–1948 a obdobia po roku 1948. Pokiaľ sa v období po roku 1945 objavovali v českej tlači správy o hrozbe „slovenského nacionalizmu“ a „separatizmu“ pomerne často, na Slovensku sa objavovali len sporadicky. V období päťdesiatych rokov to však bolo presne naopak. V českej tlači sa nestretneme skoro so žiadnou, dlhšie trvajúcou, tendenciou informovania českej verejnosti o „hrozbe slovenského nacionalizmu“, a to dokonca ani v čase prebiehajúcich politických procesov s tzv. „buržoáznyimi nacionalistami“ (teda v nielen v období tesne po ich zatknutí – 1951, ale aj v čase samotného procesu – 1954), čo sa na prvý pohľad zdá

¹² Mená osôb sú nečitateľné a list nie je priamo odatovaný, len v jeho obsahu sa spomínajú udalosti z februára 1948 a na jeho titulnej strane je rukou dopísaná poznámka, ktorú tam musel dopísať niekto z PI „dr. Vajdovi na posúdenie 11. 4. 1948“ SNA, fond PIO, ČK 74 „Sťažnosti na miestne pomery“.

¹³ SNA, fond PIO, ČK 70. (a.j. sa neuvádza).

dost' nelogické a neprimerané, ak si uvedomíme, že KSČ by mala mať záujem neustále utvrdzovať českú verejnosť o slovenskom nacionalizme, a to hlavne v čase prebiehajúceho politického procesu.

Naopak, na Slovensku sa v päťdesiatych rokoch stretne s viacerými dost' závažnými (čo do miery tvrdenia) článkami a informáciami o „slovenskom nacionalizme a nacionalistoch“, uverejňovanými hlavne v denníku Pravda.

Privádza nás to k záveru, že pokiaľ v období 1945–1948, a môžeme povedať, že až do roku 1951, bolo potrebné českú verejnosť presvedčiť o „hrozbe slovenského nacionalizmu“, v päťdesiatych rokoch táto nevyhnutná potreba už nedominovala, čo nás presvedča o tom, že česká verejnosť už vo všeobecnosti tento fakt prijala a nijako s ním (vo väčšej miere) nepolemizovala. No na Slovensku bola situácia iná, slovenská verejnosť naďalej nebola presvedčená a ani nepocitovala existenciu „nacionalizmu“ ako fakt a už vôbec nie ako hrozbu, nakoľko sa Slováci v drvivej väčšine za nacionalistov a už vôbec nie za separatistov nepovažovali. Ak aj vystupovali s politicko-hospodársko-kultúrnymi požiadavkami voči českému národu, nevnímali to ako útok v zmysle negatívneho nacionalizmu, ale v zmysle práva národa na splnenie svojich očakávaní, vyjadrených v Košickom vládnom programe (ak neuvažujeme o ojedinele sa vyskytujúcich „separatistických“ návrhoch).

Ak je viditeľný kvantitatívny pokles českých tlačových informácií o slovenskom nacionalizme v prvej polovici päťdesiatych rokov v porovnaní so slovenskou tlačou, je zároveň viditeľný nárast českých článkov o „kultúrnom, ekonomickom a hospodárskom pozdvižovaní Slovenska českým bratským národom“. Takéto informácie sa objavovali permanentne od roku 1945, ale ich kvantitatívny nárast je obzvlášť zrejмый od začiatku roku 1954. Nemôžeme však hovoriť len o kvantite, okrem nej dochádza k zjavne emotívnejšiemu vykresľovaniu „bratskej lásky českého národa k slovenskému“ a naopak. Ich propagandistická funkcia je nepopierateľná a jedným z typických príkladov, v ktorom sa sklúbili všetky dôležité body každého z takýchto článkov bola, podľa nás, báseň „Slovensku“ od Marie Pujmanovej:

„...Pozdravuji tě, vlasti Jánošíkova,
on sílu z lidu měl, když chodil po zboji,
z dobrého kovu valašku si ková
a zpívá v pramenech a s vichřicí si tyká
jak ten, kdo ani zubaté se nebojí –
pozdravuji tě, vlasti Nálepková...
Věříme v tebe, Slovensko, ty země překrásná,
Zakletou dívčinou jsi procitla ze sna,
to na čelo ti zatřukala Strana.
Tvůj sen, tvůj vzlet, tvé nadání, tvé zpěvy,
ta síla nesmírná, že o ní člověk ani neví,
v průhledu hor se jako bílá města míru zjeví
a růže pokvetou, kde zela rána.
Ty orosená země časně z rána...“¹⁴

¹⁴ Rudé Právo, 34, č. 1 (1. 1. 1954), s. 2.

Vzájomný pomer českého a slovenského národa, úcta i konflikty, vzájomné predsudky, či naopak spoločná úcta, to všetko existovalo i existuje dodnes, no zároveň mnohé z toho bolo (i je?) umelo „vyrábané“, či aspoň „dokreslené“, v záujme vyšších politických cieľov, ktoré v každom období spoločného spolužitia Čechov a Slovákov sledovali vlastné zábery a využívali vlastné prostriedky. Napriek zmenám politického prostredia, prostriedky propagandy a často i animosity medzi oboma národmi zostávali v mnohom podobné a trvalé. Úlohou historickej vedy je (práve pre častú snahu mocensko-politických štruktúr využiť a zneužiť jednotlivé prejavy národného života oboch národov) nielen predostierať, ale aj objasňovať jednotlivé prejavy spoločensko-politického i ekonomického spolužitia Čechov a Slovákov.

Animosities of the Mutual Relation of the Czech and the Slovak in Everyday Life and their Presentation in the Press (1945–1955)

Mária Rusková

Animosities between these nations the Czech and the Slovak after the World War II were focused. The animosities were influenced by more factors: geopolitical, ideological, historical, the experience of the Czech nation with national manifestations of the Slovak nation from 1920s to 1939, and the influence of the Communist Party and its ambition to obtain the power. Everyday life – the life influenced by policy. The social contacts among people of the Czech and Slovak nation, which were used by politic parties, mainly the Communist Party, in its policy.

DOKUMENTY

K POLSKÉMU FAKTORU V ČESKO-SLOVENSKÉM VZTAHU

Vladimír Goněc

Svého času si vybrala Česko-slovenská komise historiků na pořad témata Německá menšina jako činitel česko-slovenského vztahu a Maďarská menšina jako činitel česko-slovenského vztahu.¹ Ve druhém případě zůstává ještě k pojednání období 1918 až 1945, stejně tak příbuzné téma maďarský element v habsburském soustátí jako součinitel česko-slovenského vztahu.

V obou případech bylo záměrem posoudit aktivitu, uplatňování zájmů či vůbec fungování německého, resp. maďarského etnika jako vnitřního součinitele, tedy zejména jako vnitropolitického, vnitřního kulturního, vnitřního ekonomickopolitického, vnitřního sociálního, demografického, etc. součinitele, který zásadně ovlivňoval česko-slovenský vztah.

Klademe-li obdobnou otázku vůči polské menšině (a to i pro období před rokem 1918), musíme mluvit o „prázdné množině“. Již pro období před rokem 1918 je možno otázku vztáhnout pouze k politice polské majority z Haličského království; jde tedy o „vnějšího“ součinitele. Zároveň se jedná o svým způsobem předeheru pro období 1918 až 1939(1945), kdy se opět celá paleta otázek plně vyčerpává novým, jednoznačně vnějším činitelem, totiž II. Polskou republikou. Polská menšina v Československu figuruje pro celé vyznačené období² jako pouhopouhý pasivní nástroj (a leckdy ano to ne) zahraničních aktivit Polska.

Toto jednoznačné a výlučné působení zahraničního polského součinitele česko-slovenského vztahu bylo velmi rozporuplné a vnitřně diferencované. Nejvýraznějším protikladem po celou dobu zůstávaly neurované, resp. přímo konfliktní vztahy politické Polska k Československu jako celku³ na jedné straně a naopak mimořádně intenzivní, mimořádně pozitivní až vřelé vztahy kulturní spolupráce, opět však Polska s Československem jako celkem.⁴

¹ Edice protokolů z konferencí v Ústí nad Labem (konané 6. listopadu 2001) a Košicích (konané 10. dubna 2002) viz: Česko-slovenská historická ročenka 2002, Brno 2002, s. 17–100 a 101–136.

² Pro období po roce 1945 se tato menšina stává bezvládným nástrojem Moskvy, aby se posléze daný problém rozplynul v obecnějších tématech stalinistické a neostalinistické politiky, včetně tzv. „řešení národnostní otázky“.

³ Alespoň obrysy pro stále ještě nenapsanou syntézu předložil Jaroslav Valenta již v souboru: Češi a Poláci v minulosti, II (eds. J. Kolečka, V. Žáček), Praha 1967; v 90. letech stačil J. Valenta přinést ještě dílčí náčrt, např.: VALENTA, J.: Postoje polské politické veřejnosti vůči Československu 1918–1926. Legendy a stereotypy..., in: Slovanský přehled, 86, 2000, s. 45–62.

⁴ Vedle naprosto dílčích náčrtů dílčích rozměrů kulturních vztahů nutno zmínit dlouhodobě podnikanou analýzu tématu a očekávanou rozsáhlou práci profesorky Univerzity ve Wroclawi Grazyny Paňko. Spolkovou činnost v rovině československo-polských vztahů zpracovával polský diplomat a historik Jacek Doliwa.

A intenzita hospodářských vztahů Československa a Polska byla – na dvě sousední země – slabší než chabá. Objektivní ekonomický zájem na intenzivních vztazích zde jednoznačně byl. Polská hospodářská politika však byla od počátku tvrdě etatistická a antiliberální, v zahraničněobchodní politice se projevovala silná vůle k ovládnutí, k podřizování politickým zájmům, zároveň exportní jednostrannost.⁶ Zároveň však profil polské hospodářské politiky byl modelován jako lákadlo pro část slovenských podnikatelů.

Vzájemné vztahy přitom procházely jistými peripetiemi v čase. Bezprostředně po válce byla polská politika ovládána ideou formování říše; maximální měrou mělo být využito oslabení obou velkých sousedů, známý je i konflikt o Těšínsko, prakticky neznámý v našem prostředí je setrvalý válečný stav Polska s Litvou.⁶ Nakolik se ideu říše nepodařilo naplnit podle původních představ, chovala se následně polská politika podobně jako italská, tedy se syndromem velmoci, která spoluzvítězila ve válce, avšak pro zlovolnost jiných vítězů jí byla „zasloužená“ válečná kořist zcizena. Mezi viníky bylo Varšavou řazeno i Československo. Zároveň polská elita nesnášela fungování Československa jako modelu politické stability i sociální stability a relativní hospodářské stability. Varšava rovněž nesnášela československou „rozvojovou“ politiku vůči Podkarpatské Rusi,⁷ časem však ještě více politiku vůči Slovensku. K jistému urovnání a sblížení mezi Polskem a Československem docházelo jen v polovině dvacátých let.

Sanační puč v květnu 1926 odstartoval nový nárůst averzí polských špiček vůči Československu. Fakt poskytování útočiště polským demokratickým politikům v Československu, počínaje hlavou polských agrárníků a bývalým premiérem Wincenty Witosem,⁸ byl ovšem častěji záminkou k zakrývání jiných motivů neváživosti, resp. jiných záměrů vůči Československu. Pokud zůstával polským ministrem zahraničních věcí kultivovaný diplomat August Zaleski,⁹ zůstávaly vztahy s Československem ještě jakž takž korektní. V roce 1930 nový vnitřní konflikt zahájil další vlnu vnitřního přitvrzování sanačního režimu, zároveň náměstkem ministra zahraničních věcí se stal agresivní nacionalista Józef Beck.¹⁰

Demonstrativní odchod Zaleského z funkce v roce 1932 vedl k novému přitvrzení polské zahraniční politiky a propagandy vůči Československu, nyní již s J. Beckem v čele. Spolu s tím se právě v letech 1932–1933 zvedla nová vysoká vlna štvání v polských médiích, masírující veřejné mínění tezemi „Češi nám vzali naše Těšínsko“, „Češi nám vzali naše Kysuce, naši Oravu“, „Češi nám vzali naši Spiš“, též „Češi nám vzali naše Tatry“, etc. Zintenzivnila se činnost polské diplomacie proti celistvosti Československa. Objemnou práci v tom odváděl polský konzul v Ostravě Leon Malhomme,¹¹ obdobné úkoly plnil i polský konzulát v Bratislavě. Od využívání polské menšiny k protičeskoslo-

⁶ Minimálně polovinu exportu představovalo uhlí za dumpingové ceny.

⁷ De iure až do roku 1938.

⁸ Jak v celkové rovině, tak jmenovitě v usazování uprchlíků z haličských elit na Podkarpatské Rusi a v Československu vůbec.

⁹ O jeho exilu v Československu psal Miloš Trapl; např. TRAPL, M.: Moravský exil polského premiéra Wincenty Witose, in: Vlastivědný věstník moravský, 45, 1993, s. 383–395.

¹⁰ August Zaleski (1883–1972), profrancouzsky orientovaný ministr zahraničních věcí Polska v letech 1926–1932, poté se tvrdě rozešel s J. Piłsudským a jeho „korunními princí“, znovu ministrem zahraničních věcí v emigrační vládě W. Sikorského, posléze v 50. letech polský exilový prezident.

¹¹ Józef Beck (1894–1944), polský důstojník a diplomat, 1930 krátce vicepremiér, poté státní tajemník v ministerstvu zahraničních věcí Polské republiky, 1932–1939 ministr zahraničních věcí.

¹² Ten si osoboval právo přímo řídit polskou menšinu v Československu.

venským aktivitám se přecházelo k podněcování radikálů v rámci menšinové maďarské politiky a rovněž podkarpatoruské politiky. Jako vůbec nejvýhodnější se však špičkám sanačního režimu jevílo podněcování radikálů ve slovenské politice, a to paralelně s nacistickou aktivitou mezi sudetskými Němci.¹²

Zpracovaná, z Varšavy manipulovaná polská menšina v roce 1935 protlačila ve spolupráci se slovenskými radikály do poslanecké sněmovny československého parlamentu iredentistu Leona Wolffa;¹³ jablunkovští Poláci ovšem dali hlasy přímo sudetoněmecké straně. Přinejmenším od roku 1934 působil v polských službách podkarpatoruský politik Štefan Fencik,¹⁴ a celkově od tohoto roku politika polského a maďarského státu ve svých protičeskoslovenských akcích na Podkarpatské Rusi pracovaly již v plné koordinaci.¹⁵ Ještě širší dimenzi této koordinace představuje obnovené deklarování společné polsko-maďarské hranice jako cíle polské diplomacie.

V dalším zintenzivňování uvedené činnosti byly založeny formálně nevládní organizace „polsko-slovenského“ přátelství, jedna se sídlem v Polském Těšíně, druhá v Zakopaném. Ty byly přímými převodními pákami polské vládní politiky jak vůči slovenským radikálům, tak vůči radikálům z polské a maďarské menšiny v Československu. Se širším propagandistickým účelem byly ustavovány organizace typu „Zespól przyjaciół Słowaków im. L. Śtury“, založený roku 1936 a zmiňovaný v příloženém dokumentu.

Z triumvirátu Piłsudského pohrobků¹⁶ byly otevřena nenávist vůči Československu a zároveň kopírování německé politiky připisovány v největší míře právě J. Beckovi.¹⁷ Pro rok 1938 lze dokonce říci, že aktivita polské vlády vůči Československu před-

¹² Polská menšina v Československu byla příliš malá (77 tisíc obyvatel), navíc klauzule o reciprocitě ve vztahu k menšinám v příslušné polsko-československé dohodě měla po několik let alespoň mírně brzdný účinek (československá menšina v Polsku přesahovala 100 tisíc obyvatel).

¹³ Leon Wolff (1883–1968), polský iredentistický politik v československé části Těšínska. 1925–1929 a 1935–1938 poslanec Národního shromáždění; v této druhé kadenci hospitant klubu HSLS (zvolen na kandidátce autonomistického bloku). Měl být členem „slovenské delegace“ na uvítání delegace Slovenské ligy v Americe (viz editovaný dokument). V listopadu 1938 v důsledku zabrání západního Těšínska Polskem a přijetí polského občanství zbaven mandátu; naopak jmenován senátorem polského parlamentu.

¹⁴ Štefan (Stěpan) Fencik (1892–1945), teolog a učitel, zprvu člen Ruské národní strany, v březnu 1935 založil Ruskou národní autonomní stranu (ve volbách 1935 vystupovala jako Ruské národní sjednocení) s radikálně nacionalistickým programem; v říjnu 1938 krátce ministrem autonomní vlády Podkarpatské Rusi, odhalen jako cizí agent, emigroval; po anexi Podkarpatské Rusi Maďarskem se stal poslancem maďarského parlamentu; zlikvidován NKVD. Nejen on, celé vedení „Ruského národního sjednocení“ pracovalo z větší části za polské peníze.

¹⁵ Primo v Užhorodě koordinoval tuto politiku polský konzul Mieczysław Chałupczyński (ten byl posléze od 16. března 1939 chargé d'affaires polského vyslanectví ve Slovenském státu).

¹⁶ Tj. Rydz-Śmigły, Józef Beck, Walery Slawek. Piłsudski zemřel v květnu 1935. Edward Rydz-Śmigły (1886–1941), polský maršál, též malíř, 1921–1935 inspektor polské armády, od 1935 generální inspektor polských ozbrojených sil v čele extrémistického křídla sanačního režimu, v září 1939 vrchní velitel. Walery Slawek (1879–1939), 1924–1936 předseda polského Svazu legionářů, 1928–1938 poslanec Sejmu, od 1928 předseda Bezpartijního bloku spolupráce s vládou (hlavní prosanační síly), 1938 maršálek Sejmu, 1930–1931 a 1935 premiér.

¹⁷ Nejde jen o pohled československé diplomacie. Přesvědčení, že právě Beck je příliš úzce napojen na nacistickou diplomacii a že je až příliš dobře informován předem o jejích záměrech, jednoznačně vyjádřil československému vyslanci ve Varšavě Juraji Slávikovi francouzský velvyslanec Léon Noël; časově to vymezil pro období „přinejmenším“ od Beckových aktivit těsně předcházejících obsazení demilitarizované zóny v Porýní. [Učinil tak i v rozhovorech s chargé d'affaires Zdeňkem Procházkou 2. a 7. července 1938; srv. důvěrná zpráva Z. Procházky ministerstvu zahraničních věcí z 8. 7. 1938, in: Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938 (k vydání přípr. J. Dejmeke ve

cházela aktivity Německa, resp. i přesahovala jejich míru. Do centra pozornosti polské oficiální politiky se přitom zřetelně posunula právě „slovenská otázka“, tedy snaha podněcovat slovenské radikály nejen k vnitřnímu oslabování Československa, nýbrž nyní již zřetelně proti samotné jeho integritě.

Polská zahraniční politika při zvažování alternativ „slovenské otázky“ se od přelomu zimy a jara 1938 zaměřila jako na prvořadý cíl přeorientovat autonomistické snahy v HSLS od modelu co nejširší autonomie v Československu na autonomii v rámci Maďarska. S tím souviselo vystupování polských diplomatů – a to i v západních médiích – s požadavky plebiscitu na Slovensku. A polský konzulát v Bratislavě dával najevo předákům HSLS, že územní integritu Slovenska bude Polsko podporovat jen v případě autonomie Slovenska v rámci Maďarska; v jiných případech se území Slovenska stane předmětem dělení a jmenovitě Polsko podpoří oddělení jižních částí ve prospěch Maďarska. Zároveň polská politika očekávala „přátelské narovnání“ se slovenskými politiky, totiž odstoupení Polska dalších území na Oravě a Spiši a tentokrát i na Kysucích.¹⁸

Juraj Slávik¹⁹ nastoupil do funkce československého vyslance v Polsku v roce 1936, tedy za podmínek, kdy polská zahraniční politika již výrazně sledovala německou stopu. Přišel tedy doslova do jámy lvové.²⁰

Stojí ovšem za zvýraznění, že J. Slávik nenastoupil do této funkce jako typický kariévní diplomat, nýbrž jako politik a zároveň jako literát, jmenovitě polonista. Takováto jmenování se podnikají právě vůči zemím, s nimiž má vysílající stát rozhárané vztahy a zároveň si dává naději, že vztahy by se mohly poněkud vylepšit, anebo přinejmenším dále nezhoršovat. Netyypický, nekariévní diplomat je totiž jinak vnímán ve veřejném mínění přijímající země, do značné míry i v její politické špičce.²¹ Dovede tudíž rychle nalézat dobré neoficiální, mimodiplomatické kontakty...

J. Slávik – aniž by porušoval diplomatický status – udržoval co možná nejlepší vztahy s polskou demokratickou opozicí.²² Zároveň dokázal formovat dobré vztahy i vůči některým činitelům samotného režimu, mj. těm, jimž vadila příliš proněmecká orientace.

Již letmé nahlédnutí do diplomatické korespondence ukazuje mimořádně blízké vztahy J. Slávika s francouzským velvyslancem v Polsku Léonem Noëlem.²³ Znali se ostatně již z Noëlova pražského působení.

spolupr. s J. Němečkem, H. Nováčkou a I. Štovičkem), Praha 2000, dok. č. 393.] [Zdeněk Procházka (nar. 1892), československý diplomat, 1929–1934 legační rada vyslanectví ve Švýcarsku, 1937–1939 legační rada vyslanectví v Polsku.]

¹⁸ Těmto otázkám se detailněji věnoval DEAK, L.: Hra o Slovensko, Bratislava 1991 (zvl. s. 141–143).

¹⁹ Juraj Slávik (pseud. Neresnický) (1890–1969), 1912 JUDr., 1919 vládní komisař pro východní Slovensko, 1922–1925 zvolenský župan, 1925–1928 košický župan, 1926 ministr zemědělství, 1929–1935 poslanec Národního shromáždění, 1929–1932 ministr vnitra, 1933–1935 delegát československé vlády při Společnosti národů, 1936–1939 vyslanec ve Varšavě, 1939–1940 člen Československého národního výboru v Paříži, 1940–1945 ministr vnitra československé exilové vlády v Londýně, 1947–1948 československý velvyslanec v USA, od 1949 člen Rady svobodného Československa. Též literárně činný – překladatel z polštiny a francouzštiny, básník.

²⁰ Horší pozici měli už jen českoslovenští vyslanci v Německu a Maďarsku.

²¹ Psychologicky působí vazba: „Je to polonista, je to náš člověk.“

²² Mj. otevřené volební machinace roku 1935 byly vnímány jako doklad, že sanační režim mele z posledního.

²³ Léon Noel (1888–1986), francouzský diplomat, 1932–1935 vyslanec v Československu, 1935–1939 velvyslanec v Polsku.

Nejvýznamnějším a nejdemonstrativnějším krokem polské zahraniční politiky na počátku roku 1938 se stala Beckova lednová cesta do Berlína (včetně audience u Hitlera) a na oplátku v únoru oficiální návštěva Göringa v Polsku. Mezinárodního rozruchu kolem anšlusu Rakouska využilo Polsko k nátlaku na Litvu,²⁴ současně k další koordinaci své politiky vůči Československu s politikou nacistickou.

Polské aktivity vedly mj. k tvrdé demarši francouzského velvyslance Noëla učiněné 12. března v polském ministerstvu zahraničních věcí, včetně jednoznačného vyjádření, že chování Francie vůči Polsku bude záviset na chování Polska vůči Československu.²⁵ V době, kdy vrcholila první vlna společných aktivit sudetoněmecké a oficiální německé politiky vůči Československu, se J. Beck v interview pro Daily Mail identifikoval s německým nátlakem na Československo a formuloval tytéž požadavky jménem polské menšiny.²⁶ Paralelně J. Slávik sděloval do Prahy, že polská oficiální politika stupňuje svou podporu extrémistickým silám v polské menšině a zároveň v politice HSLS, současně podniká rozsáhlou tiskovou kampaň vůči polskému veřejnému mínění.²⁷

Nová vlna součinnosti oficiálních německých a sudetoněmeckých aktivit vedla k vyhlášení částečné mobilizace 20. května československou vládou. A právě do těchto okolností spadá i pokus polské politiky využít cesty delegace Slovenské ligy v USA přes Polsko. Delegace za daných mezinárodních podmínek nechtěla jet nejobvyklejší a nejkratší cestou, totiž via Hamburg (resp. via Rotterdam) a přes německé území; cestovala tedy lodí do Gdyně, odkud se nabízelá cesta po nové trati přímo do Katowic a dále na Bohumín. Polské úřady ovšem ve spolupráci s částí činitelů HSLS v čele s Karolem Sidorem²⁸ se pokusily inscenovat demonstrativní cestu přes polské území k rozdmýchávání antičeských nálad jak v polské tak slovenské společnosti. Výprava amerických Slováků měla navštívit polské hlavní město, dále proslulé poutní místo Czestochowu, historické hlavní město Krakow,²⁹ resp. i další místa v Polsku.

K. Sidor byl v rámci příprav již 19. května přijat s oficiálními poctami ministrem zahraničí Beckem, naopak pro přijetí československého velvyslance J. Slávika v téže době J. Beck demonstrativně „neměl čas“. Vlastní průběh uvítání ze strany polských orgánů už v Gdyni (26. května) a zejména následně ve Varšavě (27. května) – kdy oficiální československá delegace, vyslaná ministerským předsedou M. Hodžou a složená ze Slováků různorodých politických směrů (včetně HSLS), byla ostentativně ignorována, kdežto zvláštní delegace činitelů HSLS byla demonstrativně přijímána opět s oficiálními poctami, přičemž delegace amerických Slováků byla polskou stranou zatlačena do

²⁴ Dalekosáhlé ultimátum v prvotní formě, která by vedla k protektorátu Polska nad Litvou, bylo redukováno na požadavek normalizace diplomatických vztahů a ukončení válečného stavu. Litva tak byla donucena uznat polskou anexi nemalé části svého území (fakticky uplatněnou v roce 1920), včetně historického hlavního města Vilna.

²⁵ Dokumenty.... Československá zahr. pol. v roce 1938, dok. č. 98.

²⁶ Interview převzal i polský tisk.

²⁷ Dokumenty.... Československá zahr. pol. v roce 1938, dok. č. 168, 169. Slávik mj. uvádí, že není štvavého článku ve Slováku, který by nepřetiskl polský provládní tisk.

²⁸ Karol Sidor (1901–1953), od 1920 funkcionář Slovenské ľudové strany, redaktor (od 1931 šéfredaktor) deníku Slováč, 1938–1939 velitel Hlinkových gard, 1935–1939 poslanec Národního shromáždění, ministr bez portfeuille pomnichovské vlády, po 14.3.1939 krátce ministr vlády Slovenského štátu. Nevyhovoval nacistům, 1939–1945 vyslanec Sloven. štátu ve Vatikánu, od 1945 v exilu, zde stál v opozici vůči ultraradikálním složkám ľudáckého exilu.

²⁹ Ani jedno z nich neleží na přímé trase Gdynia–Katowice–Bohumín.

úřadí – vedl ke znechucení americké delegace a vzápětí k rozhodnutí odmítnout program cesty po Polsku a odjet urychleně do Československa, tedy nenechat se zneužívat, přestat sloužit jako pouhý předmět politických hrátek někoho jiného. Celá akce tudíž zkrachovala. Otevřené fiasko pro polské plány přineslo vyhlášení vedoucího delegace Slovenské ligy v Americe Petera Pavola Hletka³⁰ při velké recepci na varšavské radnici, s výzvou, aby Poláci – milují-li Slováky skutečně tak, jak prohlašují – pomáhali bránit Československou republiku.³¹

Tento konkrétní plán dlouhodobě zaměstnával jak vyslanec J. Slávik, tak celé vyslanectví a další pracovníci československé diplomacie. Následně vypracoval J. Slávik nebyvale obsáhlou zprávu (v rozsahu 39 strojopisných stran). V rámci souborné edice dokumentů československé zahraniční politiky³² je samotná akce předmětem tříztých sdělení v několika jiných zprávách, souhrnná zpráva vyslance Slávika je však zmíněna jen v poznámkovém aparátě.³³ To samozřejmě nemá být výtkou editorům; tato Slávikova zpráva skutečně neleží v „hlavní linii“ témat československé zahraniční politiky, navíc je, jak již uvedeno, neobvykle rozsáhlá. Je však skvělou mnohavrstevnou ilustrací jak obecně k tématice česko-slovenských vztahů v kritickém roce 1938, tak jmenovitě ke snahám polské oficiální politiky do těchto vztahů tvrdě zasahovat. Zde předkládaná edice byla proto již po několik let připravovaným záměrem.

V důvěrné zprávě z 3. června o neoficiálním rozhovoru s T. Kobylaňským,³⁴ přednostou odboru z polského ministerstva zahraničních věcí, J. Slávik označil Kobylaňského za Beckova zlého ducha a za proslulého germanofila a maďarofila, jemuž nutno připsat nemalou část polských aktivit proti Československu. Dedukoval, že hlavním vykonavatelem polské politiky vůči radikálům z HSLS byl právě Kobylaňský. J. Slávik vnímal nezdár celého pokusu o manipulaci delegací amerických Slováků za Kobylaňského osobní prohru.³⁵

Bezprostřední časovou i věcnou návaznost znamenala ve dnech 17.–18. července návštěva Jánose Esterházyho, vůdce maďarské menšinové politiky v Československu, majícího pro své počínání i placet Budapešti. Beck s ním jednal o „slovenské otázce“, vyjádřil souhlas s připojením Slovenska k Maďarsku za podmínky, že Polsko (vedle Těšínska) dostane i územní zisky „na Karpatech“.

Nutno zmínit ještě jeden moment na pozadí polských aktivit, totiž vyhrocení menšinového problému uvnitř Polska. Ústřední výbor Ukrajinského národního sjednocení využil souběhu událostí a 7. května 1938 přijal deklaraci, v níž mj. požadoval, aby ukrajinský národ v Polsku byl uznán ve shodě s faktickým stavem za samostatnou národní

³⁰ Peter Pavol Hletko (1902–1973), krajaňský pracovník, povoláním lékař, 1926–1927 redaktor Chicagského denníka, 1927–1936 redaktor Jara (příloha časopisu Jednota), podporoval HSLS, 1935–1939 a 1960–1964 předseda Slovenské ligy v USA.

³¹ Srv. níže editovaný dokument (na s. 33 originálu).

³² Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938 (k vydání přípr. J. Dejmeke ve spolupráci s J. Němečkem, H. Nováčkovou a I. Šťovíčkem), I., II., Praha 2000. Celá návštěva je dále dotčena v jednom odstavci ve výše zmíněném textu J. Valentý v souboru Češi a Poláci v minulosti, II, s. 597.

³³ Dokumenty.... Československá zahr. pol. v roce 1938, sv. I, s. 494, pozn. č. 2.

³⁴ Tadeusz Kobylański (nar. 1895), polský důstojník a diplomat, 1935–1939 ředitel východního odboru v polském ministerstvu zahraničních věcí. J. Slávik tudíž právě s ním vedl řadu oficiálních jednání.

³⁵ Dokumenty.... Československá zahr. pol. v roce 1938, dok. č. 335.

jednotku a především za samostatný předmět práva ve státě. Dále vyhlásil, že se bude domáhat teritoriální autonomie v nejširším slova smyslu pro všechna území obývaná v Polsku Ukrajinci.

Nacisticko-sudetoněmecko-polská součinnost se dále vystupňovala v září 1938. 21. září přednesl polský vyslanec v Praze Kazimierz Papée³⁶ požadavky,³⁷ které se staly vzápětí obsahem nóty polské vlády. Polsko vypovědělo třetí část československo-polské arbitrážní dohody z dubna 1925. Mj. analogii „Freikorps“ se staly bojůvky formované z příslušníků polské menšiny z Československa a vedené důstojníky polské armády. Ty na přímý pokyn polského předsedy vlády podnikly v noci na 22. září 25 teroristických přepadů československých četnických stanic a pošt.

Momentálně Polsko žádalo vydání Těšínska; o dva dny později J. Slávik označoval, že „po vyřešení problému Slovenska a Podkarpatské Rusi“ (tj. odstoupení části území ve prospěch Maďarska) Polsko bude žádat i území na Oravě a Spiši a u Čadce.³⁸ A po dalších tvrdých polských notách³⁹ a zároveň i demarších francouzského velvyslance Noëla, britského velvyslance Kennarda⁴⁰ a rumunského vyslance Franassovicího⁴¹ u polské vlády⁴² přišlo před půlnocí 30. září polské ultimátum se dvanáctihodinovou lhůtou.⁴³ Razance polských požadavků zaskočila i samotného Hitlera.⁴⁴

Polská politika vůči samotné HSLS se výrazněji změnila až v poslední dekádě září, kdy zjevné zformování německo-polsko-maďarské fronty bylo vnímáno i jako ohrožení zájmů samotné HSLS. A fungování polonofilského křídla v HSLS přímo podřadil polský požadavek na postoupení částí slovenského území; k němu došlo posléze protokolem z 30. listopadu 1938.⁴⁵

* * *

Dokument je strojopisem na oficiálním hlavičkovém papíře („košilce“) československého vyslanectví ve Varšavě. Text přepisovala na stroji zjevně česká písařka, chyby takto vzniklé byly eliminovány; chyby u vlastních jmen jsou vyznačeny v poznámkách. Jinak byla ponechána původní jazyková a pravopisná verze (mj. i s ohledem na paralelní literární činnost autora). Psaní měsíců bylo ujednoceno (v originále se pou-

³⁶ Kazimierz Papée (1889–1979), polský diplomat, 1932–1934 generální komisař v Gdaňsku, od ledna 1937 do března 1939 vyslanec v Československu (polské vyslanectví v Praze bylo zrušeno po 15. březnu 1939 vůbec nejrychleji), 1939–1945 velvyslanec Polské republiky ve Vatikánu.

³⁷ Dokumenty.... Československá zahr. pol. v roce 1938, dok. č. 655.

³⁸ Tamtéž, dok. č. 687.

³⁹ Mj. v nótě z 27. září Papée kopíroval Hitlerovy godesbergské požadavky.

⁴⁰ Sir Howard Kennard (1878–1955), britský diplomat, 1925–1929 vyslanec v Jugoslávii, poté ve Švýcarsku, 1935–1939 velvyslanec Velké Británie v Polsku.

⁴¹ Richard Franassovici (nar. 1883) rumunský diplomat, 1938–1939 velvyslanec Rumunska v Polsku, 1939–1940 velvyslanec Rumunska ve Francii.

⁴² Noël sdělil 29. září Slávikovi, že demarše již třikrát zabránily přímému polskému vojenskému útoku na Československo. Dokumenty.... Československá zahr. pol. v roce 1938, dok. č. 764.

⁴³ Tamtéž, dok. č. 782.

⁴⁴ „Pustili“ jim strategickou křižovatku Bohumín (ovšem „jen“ na 11 měsíců). Po anexi Těšínska Polskem se stal jeho civilním správcem s diktátorskými pravomocemi výše zmíněný bývalý polský konzul v Ostravě L. Malhomme.

⁴⁵ Části Oravy a Spiše a území při Čadci.

živá nesystematicky jak označení římskou číslicí, tak v jiných pozicích označení slovním pojmenováním). Zkosené závorky jsou nahrazeny kulatými. Stránkování originálního dokumentu ukazují do textu vložené značky tučným písmem v rámečku.

Za předání dokumentu vděčím profesoru Jaroslavu Mezníkovi (mj. významnému a upřímnému příznivci Česko-slovenské komise historiků v nelehkých dobách jejího zrodu), který jej získal přímo od dědiců Juraje Slávika.⁴⁶ Za biografické údaje části členů delegace Slovenské ligy v Americe jsem zavázán Mgr. Zdenko Ďuriškovi, vedoucímu oddělení biografické dokumentace Národního biografického ústavu při Slovenskej národnej knižnici v Martine.

Dokument

1938, 6.–16. červen, Varšava – souhrnná zpráva vyslance Československé republiky v Polsku Juraje Slávika o okolnostech uvítání delegace Slovenské ligy v Americe v Gdyni a ve Varšavě

Vyslanectví Republiky Československé ve Varšavě.

Varšava, dne 6.–16. júna 1938.

Číslo jedn. 7512 r. 1938.

Přílohy

Zpráva periodická číslo
za dobu

Zpráva běžná číslo 32/1

K čís. jedn.

Referent: SI/M

Důvěrné.

Ministerstvu zahraničních věcí v Praze.

Minuly bezmála dva týdne od příchodu delegácie americkej Slovenskej Ligy do Gdynie a vo víre denných starostí dostávam sa len dnes k tomu, aby som podal prehľadný obraz o udalostiach, ktoré sa okolo tejto cesty odohraly. Mal som príležitosť ústne referovať o veci rozhodujúcim činiteľom v Prahe a preto prítomná zpráva je skorej len chronologickým prehľadom a zbežným shodnotením udalostí. Prehľad tento zaslúži pozornosti už preto, lebo odcloňuje rúšku z politických aspirácií niektorých činiteľov vládneho režimu v Poľsku a z podivnej i nebezpečnej hry určitej skupy slovenskej ľudovej strany. Ináčej slúži táto bežná zpráva – po uplynutí dvoch týždňov od udalosti – skôr tomu, aby sa jasne videly a zhodnotily nebezpečné zjavy v slovenskej opozičnej politike a aby bolo pre event. pozdejšie použitie objektívneho a podrobného záznamu o udalostiach, ktoré ličím.

⁴⁶ Text byl konfrontován a ověřena identita s textem uloženým v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, fond PZ – Varšava 1938, běžná zpráva č. 32/1.

K POLSKÉMU FAKTORU V ČESKO-SLOVENSKÉM VZTAHU

O chystanej výprave americkej Slovenskej Ligy dozvedel sa podpísaný (mimo novinárskych správ staršieho dáta) úradne [s. 2] 21. marca t. r. z prípisu tamného ministerstva č. 30218/III-4/38 zo dňa 10. marca 1938, ktorým bol vyslanectvu daný na vedomie opis zprávy konsula Dra. Papánka⁴⁷ z Pittsburghu zo dňa 15. februára 1938. V tejto zpráve bola tlmočená žiadosť predsedníctva Americkej Slovenskej Ligy, aby výpravu, ktorá pôjde do Československa cez Poľsko (Gdynia–Varšava) a bude uvítaná tam poľskými činiteľmi, uvítal za Československú republiku vyslanec vo Varšave, po prípade tiež zástupca ministerského predsedu Československej republiky. Ďalej bol daný na vedomie vyslanectvu č. j. 37686/III-4/38 zo dňa 25. marca 1938 dopis predsedníctva Slovenskej Ligy (podpísaný Michal Sinčák,⁴⁸ zápisník výpravy) nášmu vyslancovi do Washingtonu, v ktorom sa opätuje žiadosť, aby výpravu vo Varšave (ktorú údajne uvítajú zástupcovia poľskej vlády) uvítali tiež vyslanec vo Varšave a „niektorí by mohli byť delegovaní už či Hodžom⁴⁹ alebo krajinským prezidentom zo Slovenska“.⁵⁰ V dôsledku tohto dopisu ministerstvo zahraničných vecí sdeluje vyslanectvu, že „zaslalo stejný opis predsedníctvu ministerské rady s tím, aby toto vyvolalo zásadní rozhodnutí o postupu k americke výpravě a dalo podnět k event. vytvoření speciálního výboru z politických a nepolitických činitelů slovenských i československých“⁵¹ (?), jenž by se o americkou výpravu staral“.

V ďalšom – bol č. 44213/III-4/38 zo dňa 31. marca 1938 (došlo 6. apríla) sdeľovaný prípis konsulatú v Pittsburghu zo dňa 15. marca, v ktorom bolo sdeľované, že výprava Slovenskej Ligy chce cestovať najprv do Prahy (prijatie p. min. predsedom a p. prezidentom) a odtiaľ do Bratislavy pozdraviť zemského prezidenta atď. – ďalej č. 53862/III-4/38 zo dňa 28. apríla 1938 (došlo 5. mája) opis [s. 3] prípisu Gen. konsulatú v Chicagu o návšteve predsedu Slovenskej Ligy Dr. Hletku na konsulate. V tomto prípise bolo medzi iným sdeľované, že výprava Slovenskej Ligy zastaví se cestou z Gdynie vo Varšave, aby pozdravila vyslanca Dra Slávika a slovenskú kolóniu vo Varšave.

11. mája 1938 oznamovala poľská tlač (zvlášte Il.[ustrowany] Kurjer Codzien-ny, Kurjer Baltycki z 11. mája 1938 atď.), že 26. mája 1938 na lodi Batory pride do

⁴⁷ Ján Papánek (1896–1991), za 1. svet. války v čs. legiách v Itálii, od 1922 v čs. diplomatických službách, blízky spolupracovník E. Beneše. Od 1935 čs. konzul v Pittsburghu, po 1939 vedoucí čs. informační kanceláře v USA, 1946–1948 čs. delegát v OSN, 1948–1966 prezident Amerického fondu pro uprchlíky, 1949 spoluzakladatel Rady svobodného Československa.

⁴⁸ Michal Sinčák (1889–1952), obchodník, místopředseda Slovenské ligy v Americe, organizátor slovenského rozhlasového vysílání v USA, přispěvatel do krajanského tisku, sběratel a editor východoslovenských lidových písní.

⁴⁹ Milanem Hodžou, ministerským předsedou. Milan Hodža (1878–1944), právník, historik a filosof, poslanec uherského parlamentu (zvolen za okrsek obývaný vojvodinskými Slováky), od 1921 řádný profesor nejnovějších dějin Komenského univerzity, 1922–1926 ministr zemědělství (v úřednické vládě v r. 1926 nebyl členem), 1926–1929 ministr školství a národní osvěty, 1932–1934 ministr zemědělství, 1934–1935 ministr pošt, 1935 ministr zemědělství, na přelomu 1935/36 krátce ministr zahraničních věcí, od listopadu 1935 do mnichovské krize ministerský předseda ČSR, na podzim 1938 odešel do exilu, místopředseda Státní rady (většinou za války pobýval v USA).

⁵⁰ T. č. byl (1930–říjen 1938) krajinským (zemským) prezidentem Slovenska Jozef Országh (1883–1949), činitel slovenské části agrární strany, 1919–1922 župan turčanský, poté zvolenský, 1922–1927 v čele Považské župy, 1928–1930 viceprezident Slovenské krajiny, za 2. svět. války spolupracoval s odbojovou organizací V. Šrobára (viceprezidentem Slovenské krajiny 1930–1938 byl právník a významný literát Ján [Janko] Jesenský).

⁵¹ Podtrženo v originále.

Poľska slovenská delegácia, ktorá vezie originál Pittsburskej dohody. Delegáciu má prísť uvítať do Gdnye skupina Slovákov z Československa s poslancom Sidorom na čele. Delegáciu uvíta zo strany poľskej zvláštny uvítací komitét. V súvisi s týmito správami oznámil vyslanectvu konsulát v Gdyni, že v dôsledku týchto správ uverejnila vládna Gazeta Morska obsah pittsburskej dohody s tým, že dohoda nebola nikdy uskutočnená a dodala, že príjazd delegácie je politickou udalosťou prvého rádu a že skutočnosť táto bude signálom k rozhodnej bitke o práva Slovákov v Československu. Konsul v Gdyni žiadal inštrukcie.

V dôsledku toho, že podpísaný nemal sám žiadnych inštrukcií, požiadal prípisom zo dňa 13. mája 1938 č. 6098/38 o naliehavé sdelenie rozhodnutia, avizovaného číslom 37686/III-4/38 zo dňa 25. marca, a o zpravu, ako sa k americkej výprave – po prípade tiež k politickým činiteľom z Československa, vítajúcim výpravu na území Poľska – majú zachovať zastupiteľské úrady československé.

18. mája navštívil podpísaného vyslanca poslanec Slovenskej ľudovej strany Karol Sidor, ktorý podľa svojho sdelenia došiel do Varšavy 17. mája a bol hosťom senátora Gwiżdża,⁵² predsedu spolku im. Ľudovíta Štúra, s ktorým je dlhšiu dobu v styku ohľadom uvítania americkej slovenskej delegácie a ktorý spolok uvítanie slovenskej [s. 4] výpravy z Ameriky v Poľsku organizuje. Poslanec Sidor mi sdělil ďalej, že 23. mája večer príde do Varšavy väčšia delegácia poslancov a senátorov ľudovej strany, ktorá bude hosťom zmienieného spolku Štúra. Tento spolok stará sa tiež o ubytovanie, cestovné dispozície a program pre delegáciu slovenskej ľudovej strany, ako i pre výpravu Slovenskej Ligy, ktorá podľa dosavadných dispozícií príde do Gdnye 26. mája ráno loďou Batory, v ten samý deň dôjde do Varšavy a nasledujúceho dňa bude pokračovať v ceste do Czestochowej, Krakova, Nowego Targu – na Oravu a do Ružomberka, kde výprava má byť okázalo uvítaná. – Podľa sdelenia poslanca Sidora príde na uvítanie americkej delegácie 26. mája do Gdnye tiež väčšia delegácia (40–60 osôb) krojová pod vedením richtára detvianskeho Fekiača a sprevádzaná tajomníkom slovenskej ľudovej strany Murgašom,⁵³ ktorá výprava pôjde do Gdnye cez Poznaň, kde má byť poľským spoločenstvom uvítaná a kde má shliadnuť zvláštne roľnícke zariadenia a usedlosti, ako i družstevné podniky poľských roľníkov. Táto výprava bude tvoriť akúsi čestnú stráž Pittsburskej dohody a má – vyzbrojená valaškami – eskortovať tento vzácny dokument na Slovensko. Poslanec Sidor konečne sdeľoval, že podľa informácie, ktorú má od slovenskej odbočky Národnej Rady v Bratislave, taj. Granatiera,⁵⁴ má taktiež 23. mája večer prísť do Varšavy iná delegácia – vládna alebo úradná – zostavená slovenskou odbočkou Národnej Rady, v ktorej majú byť zastúpené koalované strany, krajinský výbor a niektoré spolky zo Slovenska, jako Matica Slovenská, spolok Sv. Vojtecha atď. O túto delegáciu, o ktorú sa – podľa sdelenia poslanca Sidora – nebude starať spolok Štúra, mám sa posta-

⁵² Feliks Gwiżdż (1885–1952), poľský literát a politik, 1935–1939 člen Senátu Poľskej republiky. V r. 1936 spoluzaložil Towarzystwo Przyjaciół Slowaków im. L. Štúra, s otvorenou protičeskoslovenským zaměřením.

⁵³ Karol Murgaš (1899–1972), tajomník Slovenské národnej strany, tajomník HSLS, zodpovedný redaktor Slováka, potie šéf tisku HSLS, 1940–1941 šéf Úradu propagandy, 1941 krátke chargé d'affaires slovenského vyslanectví v Zagrebu, patril k nejradiálnějším elementům HSLS, spolupracovník V. Tukey a A. Macha, před koncem války emigroval.

⁵⁴ Anton Granatier (1894–1954), 1921–1938 tajomník slovenskej odbočky Československé národní rady v Bratislavě, redaktor periodik Legionár, Nový svět, Slovenská liga. Po 1939 odpůrce režimu Slovenského státu, spolupracovník Obrany národa, účastník SNP, 1945–1948 člen Demokratické strany, od 1948 člen Strany slovenské obrody, 1946–1954 poslanec SNR.

rat' ja, opatřit [s. 5] jej nocľah vo Varšave a v Gdyni atď. Keďže podpísaný o zostavení tejto delegácie a vôbec o rozhodnutí o vyslaní tejto delegácie nebol v tej dobe ešte vôbec informovaný, čo musel v rozhovore s posl. Sidorom priznať, nabídl sa posl. Sidor, že po návrate do Bratislavy, 19. mája ráno požiada tajomníka Granatiera, aby vyslanectvo telefonicky informoval.

Sidor, ako mi to sám – s určitou sebeckou – hovoril, ide priamo z vyslanectva o 1 hod. na audienciu k poľskému ministrovi zahraničia Beckovi k informatívnemu rozhovoru, ktorý, ako tvrdil, nesúvisí s vítaním americkej slovenskej delegácie. Preto – pokiaľ bolo niekoľko minút pred 1. hodinou – nebolo možno so Sidorom o programe uvítania americkej delegácie podrobnejšie prehovoriť.

K audiencii posl. Sidora u ministra Becka, ktorá – podľa priznania samého Sidora – trvala 1 ½ hodiny, poznamenávam, že je veľmi príznačná

1) že Beck našiel toľko času hovoriť s prostým poslancom slovenskej ľudovej strany a prijal ho z jedného dňa na druhý, ačkoľvek pre podpísaného vyslanca, ktorému sám minister Beck nabídl ďalší rozhovor u príležitosti jeho návštevy dňa 4. mája (viď bežnú zpravu č. 23, č.j. 5740/38), nenašiel času od 17. mája, keď ho o tento rozhovor na čaji u pani Beckovej vyslanec osobne požiadal, do dnešného dňa. Minister Beck odkázal vyslanca na svojho osobného tajomníka, na ktorého sa tajomník vyslanectva so žiadosťou o vyznačenie termínu audiencie 18. mája telefonicky obrátil. Minister Beck odcestoval 23. mája do Švédska – a v dobe od 17. mája do 22. mája prijal viacerých členov diplomatického sboru. [s. 6] Po návrate zo Švédska 26. mája až do dnešného dňa sa ani minister Beck, ktorého som videl a pozdravil na záhradnom plese u amerického velvyslanectva 1. júna, ani jeho tajomník k mojej žiadosti o audienciu nevrátil. Žiadal som 5. júna radcu Vetulaniho⁵⁵ (nikoho nebolo možno 4. júna popoludní a 5. júna v svätodušný sviatok v ministerstve zahraničných vecí zastihnúť), ktorého som 5. júna večer postretil v súkromí, aby mi zistil, či je minister Beck vo Varšave a či by ma mohol prijať k naliehavému sdeleniu – na čo mi 6. júna bolo sdelené, že minister Beck je mimo Varšavu a vráti sa do Varšavy večer, aby som sa obrátil na osobného tajomníka 7. júna.

2) Že min. Beck s poslancom Sidorom nepochybne hovoril o vítaní americkej slovenskej delegácie a v dôsledku toho rozhovoru dal inštrukcie direktorovi Kobylaňskému, ako má byť uvítanie delegácie slovenskej ľudovej strany a americkej delegácie politicky aranžované.

Po odchodu poslanca Sidora z vyslanectva zavolať podpísaný vyslanec telefonom ministerstvo zahraničných vecí v Prahe (leg. rada Dr. Jína⁵⁶) a informoval sa v dôsledku sdelenia poslanca Sidora o rozhodnutí, ako sa vyslanectvo má zachovať z príležitosti zájazdu americkej delegácie a k delegácii slovenskej ľudovej strany. Leg. rada Jína sdeľoval, že podľa jeho informácií má príslušné inštrukcie sdeľiť podpísanému

⁵⁵ Zygmunt Vetulani, poľský ekonóm v diplomatických službách (konzul, resp. obchodní rada na poľských zastupiteľstvách), r. 1938 ministeriálny rada na poľskom ministerstve zahraničí, v rámci východného odboru vedeného T. Kobylaňským vedl referát pro střední Evropu.

⁵⁶ Jan Jína (1890–1962), za 1. svět. války účastník domácího odboje, 1919 člen čes. delegace na mírové konferenci v Paříži, zůstal v diplomatických službách, 1934–1936 přednosta oddělení v ministerstvu zahraničních věcí, 1936–1938 přednosta kabinetu ministra zahraničních věcí (1938 s hodností vyslanec), 1939–1940 v odboji, 1940–1945 politický vězeň, 1945–1948 přednosta politické sekce Kanceláře prezidenta republiky. 1951 souzen v politickém procesu, po omilostnění propuštěn.

politická sekcia, vyslanec Dr. Krno,⁵⁷ ktorého požiada, aby si podpísaného okamžite telefonicky zavolať. – Vyslanec Dr. Krno volal za chvíľu, sdeloval, že rozhodnutie ministerskej rady skutočne už má, že bude vyslaná k uvítaniu americkej delegácie úradná delegácia zo Slovenska a že pripis [s. 7] na vyslanectvo v tejto veci je už pripravený a bude expedovaný nasledujúceho dňa (19. mája). Sostavenie delegácie nie je ešte ministerstvu zahraničných vecí známe, bude však vyslanectvu sdelené.

19. mája bolo skutočne sdelené jednak tajomníkom Národnej Rady, odbočky v Bratislave, Granatierom, jednak osobným tajomníkom ministerského predsedu Dr. Ondrejčíkom, sostavenie úradnej delegácie, ktorá pride do Varšavy 23. mája. V dôsledku týchto sdelení bol zabezpečený pre túto delegáciu nocľah vo Varšave a v Gdyni, ako i rezervované prostredníctvom ministerstva zahraničných vecí vo Varšave miesta vo vlaku Varšava–Gdynia a Gdynia–Varšava – na tejto poslednej ceste v tom samom vlaku, s ktorým pojde americká slovenská delegácia. Taktiež, vzhľadom k sdeleniu taj. Granatiera, že delegácia slovenskej ľudovej strany má skladať veniec u hrobu Neznámeho vojína a ku žiadosti, aby i pre úradnú delegáciu bol veniec opatrený, bolo i tomuto požiadavku vyhovie. Zvláštny program pre varšavský pobyt úradnej delegácie slovenskej ľudovej strany, až na to, čo bolo sdelené poslancom Sidorom, nebol známy.

Ačkoľvek spolok im. Ľudovíta Štúra nepovažoval za vhodné sdeliť vyslanectvu a podpísanému ani – svojho času – svoje založenie ani vstúpiť s vyslanectvom a podpísaným v akýkoľvek styk pri rôznych príležitostiach, ktoré sa naskytli (spolok podnikal už rôzne akadémie, manifestácie a pod. za účasti Slovákov-exponentov slovenskej ľudovej strany, ako štipendista maliar Illetsko⁵⁸ a pod.), podpísaný poveril tlačového referenta vyslanectva red. Hej- [s. 8] reta,⁵⁹ aby vyhľadal predsedu spolku Štúra, senátora Gwiżdža a sdelen mu skutočnosť príjazdu druhej, úradnej slovenskej delegácie a jej zloženie a pri tej príležitosti sa informoval o programe, ktorý je chystaný pre delegáciu slovenskej ľudovej strany. Taj. Hejretovi podarilo sa len v nedeľu, 22. mája, zísť sa so senátorom Gwiżdžom, v novinách 20. a 21. mája boli však stručné zprávy o vítaní delegácie slovenskej ľudovej strany, v ktorých sa medzi iným uvádzalo, že poslanci a senátori slovenskej ľudovej strany Hlinkovej budú prijatí prezidentom mesta Varšavy Starzyńským⁶⁰ a maršálkami senátu a sejmu, a že pre delegáciu Slovákov z Ameriky, ako i poslancov a senátorov ľudovej strany bude po príjazdu z Gdynie recepcia-akademie na radnici.

⁵⁷ Ivan Krno (1891–1968), odborník na mezinárodní právo (doktorát na Sorbonne), 1919–1920 člen čs. delegace na mírové konferenci v Paříži, zůstává v diplomatických službách, od 1928 čs. zástupce v sekretariátu Společnosti národů, od 1933 vyslanec – zástupce ČSR při Arbitrážním soudu a Mezinárodním soudu v Haagu, 1938 ved. politického odboru ministerstva zahr. věcí (hodnost vyslanec mu zůstala zachována), po Mnichovu do března 1939 náměstek ministra zahr. věcí, v březnu 1939 emigroval do Francie. Člen čs. delegace při zakládání OSN, 1945–1946 čs. vyslanec u OSN, 1946–1952 právní poradce generálního tajemníka OSN.

⁵⁸ Jozef Illetsko (též Ilečko), slovenský malíř, v r. 1938 pobýval ve Varšavě jako stipendista polské vlády s politickými cíli, udržoval úzké kontakty s polským ministerstvem zahraničních věcí a rovněž s maďarským žurnalistou Csorbou (původem z jižního Slovenska).

⁵⁹ Josef Hejret (1897–1951), československý diplomat a žurnalista, 1935–1939 tiskový tajemník československého vyslanectví ve Varšavě, 1940–1945 pracovník exilového ministerstva zahraničních věcí v Londýně, 1945–1947 vyslanec, 1947–1948 velvyslanec v Polsku.

⁶⁰ Stefan Starzyński (1893–1943), důstojník Wojska Polskiego, pracovník vojenské rozvědky, poté pracovník ministerstva financí, náměstek ministra financí, viceprezident Banku Gospodarstwa Krajowego, poslanec Sejmu za sanační blok, od 1934 jmenovaným (nevolným) prezidentem města Varšavy. v r. civilní komisař při velitelství obrany Varšavy.

V dôsledku týchto rôznych súkromných informácií z kruhov spolku Štúra, v ktorých sa sdelovalo, že zmienený spolok odmieta akýmkoľvek spôsobom vziať na vedomie vyslanie inej delegácie do Poľska, než delegácie slovenskej ľudovej strany, dotázalo sa vyslanectvo úradu maršáľkov snemu a senátu, jestli bude zmienenými hodnotármi prijatá delegácia poslancov a senátorov slovenskej ľudovej strany; bolo vysvetlené, že bude v tej dobe prítomná vo Varšave i delegácia, v ktorej sú členovia československého parlamentu zo strán vládnej koalície a že vyslanectvo prosí, aby i tito parlamentní činitelia boli súčasne s poslancami slovenskej ľudovej strany prijatí. Sekretariát snemovne a senátu odpovedaly, že o prijatí delegácie členov československého parlamentu im nie je nič známe a že ani maršáľek sejmu, ani maršáľek senátu nie sú a nebudú vo Varšave prítomní.

Podpísaný 21. mája telefonoval taktiež prezidentovi mesta Var- [s. 9] šavy – nezastihol ho však v úrade – a preto sdelen osobnej tajomníčke prezidenta, že sa dozvedá o tom, že mesto Varšava chystá recepciu pre delegáciu slovenskej ľudovej strany. V dôsledku toho, že z Československa prichádza za tým samým účelom, ako delegácia slovenskej ľudovej strany, aj iná, úradná delegácia Slovákov, ktorej sklad som sdelenil, upozorňujem na to prezidenta mesta s tým, aby uvážil, či by i táto oficiálna delegácia nemala byť na recepciu prizvaná. Sekretárka veľmi ochotne sľúbila, že upozorní na moje sdelenie príslušný referát mestskej rady, ktorý sa o prijatie delegácie slovenskej ľudovej strany stará. – V ten samý deň, na výstave Zachęty, sišiel sa vyslanec s osvetovým referentom mesta Varšavy, ktorý sám začal, patrne bez úpravy prezidenta mesta, s podpísaným o veci hovoriť a sdeloval, že sa bude snažiť, aby túto vec dal do poriadku v smyslu môjho upozornenia.

21. mája došiel pod č. 65014/38-III/4 zo dňa 11. mája 1938 opis hlásenia konsula Dr. Papánka z Pittsburghu zo dňa 23. apríla 1938, v ktorom sa medzi iným oznamuje, že podľa sdelenia tajomníka Ligy Kocúra,⁶¹ Liga dostala „dopis od poslanca Sidora, v ktorom tento píše, že ľudová strana vyšle zástupcov do Gdynie ich privítať, ktorí by boli akousi čestnou strážou.“ Konsul Papánek podľa tohto hlásenia veľmi správne upozornil tajomníka Kocúra, že „ak za touto vecou stojí poslanec Sidor, je nebezpečie, že delegácia bude v Poľsku nejakým spôsobom politicky zneužitá, a preto že musia postupovať veľmi opatrne a vyhnúť sa každej nástrahe v tom smere. Keby sa niečo takého stalo, to by znamenalo morálne pochovanie celého zájazdu v Československu“.

Taktiež 21. mája došiel tamný prípis č. 73963/38-III/4 zo dňa [s. 10] 19. mája, v ktorom sa sdeľuje telegram konsula Papánka z Pittsburghu č. 139 o definitívnom složení delegácie (Hletko, Hušek,⁶² Rolík,⁶³ Novák,⁶⁴ Sloboda,⁶⁵ Sinčák). Ďalej sa v tele-

⁶¹ Ján Kocúr (1887–1948), 1905 emigroval do USA, pôsobil v úradníckych povolaniach, činiteľ krajanských spolků v USA, 1922–1942 tajemník Slovenské ligy v Americe, během 1. svět. války podporoval boj za vytvoření Československa, později přívrženec HSLŠ.

⁶² Jozef Hušek (1880–1947), nar. v Liptovském Mikuláši, od 1903 v USA, novinář, krajanský funkcionář a politik, mj. od 1904 redaktor Slováka v Americe, atp., signatář Clevelandské a Pittsburghské dohody, 1938–1939 vydavatel časopisu Stráž (Palmyra v Pensylvánii), činiteľ Slovenské ligy v Americe (1938–1942 její předseda). Podporoval autonomii Slovenska, zároveň stál tvrdě proti rozdělení Československa.

⁶³ Andrej Rolík (1896–1981), krajanský pracovník v USA, 1921 vysvěcen na kněze augsburské konfese, církevní a národní kulturní činiteľ, básník, historik. Jako člen delegace Slovenské ligy se soustředil na jednání a spolupráci mezi americkými krajanskými evangelickými sdruženími a Slovenskou evangelickou církví a.v. v Bratislavě, Banské Bystrici, Martině a Liptovském Mikuláši.

grame hovorí: „Sidor telegramem navrhl cestu Polskem – nezamítali – jedou Gdyně–Varšava–Československo – delegace hned do Prahy“. Došla – toho samého dňa – úprava ministerstva zahraničných vecí, sľúbená vyslancom Dr. Krmom, pod č. 70554/38-III/4 zo dňa 18. mája.

V nedeľu 22. mája bol uverejnený, patrne spolkom im. Ľudovíta Štúra, podrobný program privítania delegácie slovenskej ľudovej strany a delegácie americkej Slovenskej Ligy v Gdyni i vo Varšave. V tomto sdelení boli uvedené tiež zoznamy členov komitétov čestného a pracovného, ktoré majú uvítanie na starosti. Predsedom čestného komitétu bol prezident mesta Starzynski a predsedom komitétu pracovného (wykonawczy) bol senátor Gwiżdż.

Toho samého dňa vyhľadal tlačový referent vyslanectva senátora Gwiżdża a sdělil mu skutočnosť s skladom oficiálnej delegácie. Aby o veci bol informovaný tiež predseda čestného komitétu, napísal 23. mája ráno podpísaný vyslanec list prezidentovi Starzynskému, ktorého zo spoločnosti veľmi dobre pozná. List tento pripojený je sub A)⁶⁴ ako príloha.

23. mája došiel z vyslanectva tiež referát konsula Dra Papánka o kongrese Slovenskej Ligy (tamné číslo 72291/II-2/38 zo dňa 20. mája).

Na 23. mája večer o 23 hod. dostavil sa podpísaný s úradníkmi vyslanectva na hlavné nádražie vo Varšave, aby uvítal delegácie, prichádzajúce zo Slovenska. Na peróne očakávali príjazd delegácie slovenskej ľudovej strany tiež poľskí členovia spolku im. Ľudovíta Štúra, vedení predsedom spolku, senátorom F. Gwiżdżom. Pod-^[s. 11] písaný mal príležitosť hovoriť krátko pred príjazdom vlaku so senátorom Gwiżdżom, ktorého zná od temer 20 rokov a s ktorým mal hneď po prevrate literárne styky. Senátor Gwiżdż, ktorému podpísaný znova sdeľoval skutočnosti o príchode dvoch slovenských delegácií tým samým vlakom a vyložil slozenie oficiálnej delegácie, v ktorej sú zástupcovia ministerského predsedu Hodžu, Slovák, slovenského krajinského prezidenta a krajinského výboru (medzi nimi tiež člen krajinského výboru člen slovenskej ľudovej strany r.k. kňaz Filkom⁶⁷), poslancov a zástupcov všetkých koalovaných strán – Slovákov, tiež i slovenskej národnej strany, autonomistickej, ďalej všennárodných spolkov, Matice Slovenskej, Spolku Sv. Vojtecha, Spolku slovenských umelcov, Slovenskej Ligy a Národnej Rady – upozornil senátora Gwiżdže, že by nevyvolalo priaznivý dojem na Slovensku a zvlášte tiež neposlúžilo československo-poľskému pomeru, keby robili rozdiel medzi delegáciami a keby sa ignorovala skutočnosť, že do Poľska prišli Slováci nie len jednej strany, ale všetkých smerov bez rozdielu politickej príslušnosti a náboženského presvedčenia. Zdôraznil som, že predpokladám, že obe delegácie budú v Poľsku jednotne vystupovať.

⁶⁴ Andrej Novák (1880–1944), do USA odešiel kolem roku 1903, obchodník v Pittsburgu, krajanský pracovník, člen a úředník, po r. 1918 postupně člen dozorcí rady, místopředseda a pokladník První katolické slovenské jednoty.

⁶⁵ Dominik Sloboda (1895–1969), krajanský pracovník v USA, hlavní správce Slovenského katolického Sokola.

⁶⁶ Přílohy nejsou součástí edice.

⁶⁷ Eugen Filkom (1881–1974), funkcionář a jeden z ideologů HSLS, od 1923 profesor bohosloveckého učiliště v Nitře, 1928–1939 člen Krajinského výboru a Krajinského zastupitelstva Slovenska, 1938–1939 poslanec autonomního Snemu Slovenska, 1939–1945 poslanec Snemu Sloven. štátu (předseda rozpočtového a kulturního výboru obou sněmů), 1947 odsouzen Národním soudem v Bratislavě na 2 roky vězení, cestou milosti podmínečně propuštěn, 1949–1974 předseda církevního soudu v Nitře.

Senátor Gwiżdż, ktorý bol v určitých rozpakoch, poznamenal len toľko, že ľutuje, že sa o existencii druhej delegácie dozvedel tak pozde a že je nie možné už meniť organizačné dispozície, ktoré dohodol so slovenskou ľudovou stranou už dávno.

Keď vlak pristal na peróne, vystupovali obe delegácie svorne z jedného česko-slovenského vagonu, v ktorom spolu – premiešani – cestovali. Bolo to patrne určitým prekvapením pre senátora Gwiżdża a jeho sprievod, ktorí očakávali asi príjazd dvoch ne-^[s. 12] priateľských výprav. Bolo z toho určité zdržanie uvítania, tak že som mal príležitosť uvítať sa s oboma delegáciami a pozvať ich na nasledujúce popoludnie na čaj, kde dohodneme spoločný program. Zatým grupovali sa členovia ľudáckej výpravy, ktorí boli ubytovaní poriadateľmi – patrne zdarma – v turistickom dome – a senátor Gwiżdż uvítal poslancov a senátorov ľudovej strany, „bratov Slovákov“. Odpovedal mu senátor Buday.⁶⁸ Úradná delegácia odobrala sa do hotelu Europejského, kde sotrvál som s ňou v informatívnom rozhovore do pozdných hodín. Poneváž prezident mesta na môj dopis ohľadom prijatia úradnej delegácie neodpovedal do tej doby, nebolo možné určiť program delegácie. Vo voľnom rozhovore bol vyslovený len názor, že v Gdyni mal by uvítať americkú výpravu mimo mňa a po mne min. radca Dr. Černo⁶⁹ za ministerského predsedu a poprípade ešte jeden z podpredsedov slovenskej odbočky Národnej Rady (posl. Liška⁷⁰ alebo kraj.[inský] poslanec Korman⁷¹). Redaktor Kurjera Poľského vyžiadala si interview od min.r. Dr. Černa.

24. mája ráno, nemajúc odpovedi prezidenta mesta, telefonoval tajomník vyslanectva na radnicu, kde mu bolo odpovedané, že prezident môj list len ráno dostal do rúk, poneváž 23. mája popoludní na radnici nebol. Na dopis odpovie. V dôsledku tejto odpovedi pre úradnú delegáciu žiaden program nebol určený, a preto tajomník vyslanectva previedol ju mestom. Niektorí delegáti – a neskôr i celá delegácia – navštívili podpísaného v úrade a kraj. posl. Korman poskytol redaktorom soc. dem. listov rozhovor, uverejnený v Dzienniku Ludowom.

⁶⁸ Jozef Buday (pseud. J. B. Bohuslavský) (1877–1939), kněz a právník (JUDr. 1916), lidovýchovný spisovatel, 1919–1921 profesor církevního práva v Bratislavě, 1918 člen SNR, 1919–1920 poslanec Revolučního národního shromáždění, 1920–1929 poslanec Národního shromáždění (1927–1929 místopředseda Poslanecké sněmovny), 1929–1939 senátor (1935–1939 místopředseda Senátu), 1938–1939 místopředseda autonomního Slovenského sněmu.

⁶⁹ Ľudovít Černo (1884–1953), 1921 JUDr. na Komenského univerzite, 1919–1922 župan v Lučenci, poté v Nitře, 1923–1927 pracovník Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska, 1928–1934 vedoucí bezpečnostního odboru Krajinského úřadu v Bratislavě, 1934–1939 přednosta slovenského personálního oddělení v Předsednictvu ministerské rady, 1939–1944 pracovník Ministerstva vnitra Slovenského štátu, spolupracoval s odbojem, 1944 účastník SNP, přednosta bezpečnosti v Povereníctve vnútra, vězněn nacisty, 1945–1948 přednosta 4. odboru Povereníctva vnútra.

⁷⁰ Ján Liška (1895–1959), absolvent VŠT v Berlíně-Charlottenburgu, zemědělský podnikatel, generální ředitel cukrovaru v Nitře, 1929–1939 poslanec za Československou živnostensko-obchodnickou stranu středostavovskou, místopředseda slovenské pobočky Československé národní rady, generální tajemník Obchodní a průmyslové komory v Bratislavě, předseda Svazu živnostenských a občanských úvěrových ústavů a družstev pro Slovensko, 1939–1945 poslanec Snemu Sloven. štátu, avšak v rozporu s linií HSLS, 1944 podporoval občanský odboj a SNP.

⁷¹ Michal Korman (1897–1957), za 1. svět. války stíhán uherskými orgány za „protistátní činnost“, šéfredaktor Robotnických novin, 1928–1938 člen Krajinského zastupitelstva a Krajinského výboru, zvolený za slovenskou část Československé strany sociálně-demokratické (ve výboru zodpovědný za zdravotnictví a sociální záležitosti), údající místopředseda Československé strany sociálnědemokratické, 1940–1945 politický vězeň.

Okolo 11-ej h. predpoludním dostavili sa k podpísanému zástupcovia delegácie slovenskej ľudovej strany senátor Buday, poslanec s. 13 Sidor a býv. senátor, kraj. poslanec Kovalík.⁷² Senátor Buday oslovil vyslanca: „Považovali sme za svoju povinnosť navštíviť predstaviteľa našej milej Československej republiky“. Záťm v rozhovore, ktorý viedol podpísaný hlavne s poslancom Sidorom, zástupcovia delegácie oznámili, že sú ochotní dohodnúť sa ohľadom víťania americkej slovenskej delegácie a súhlasia, aby ďalší program – po príchode americkej delegácie do Gdynie – bol sjednotený pre obe delegácie. Rozhodne však žiadajú, aby po mne v Gdyni hovoril zástupca ľudovej strany. O tom že sa budeme môcť dohodnúť na čaji u mňa, na ktorom budú prítomní všetci členovia delegácie.

Zaťm poslanec Sidor začal vykladať, že americkú delegáciu pozvala na Slovensko vlastne slovenská ľudová strana, a preto sú delegáti hosťmi strany. Strana je už dávno v písomnom styku so Slovenskou Ligou a pripravila presný program. Program určený bol tak, že z Varšavy mala delegácia cestovať do Czestochowy, Krakova, Nového Targu a cez Oravu do Ružomberka. Takto je program do dôsledkov pripravený a delegácia na všetkých uvedených miestach má byť uvítaná. Ako sa však poslanec Sidor dozvedá, niekto si proti stanovenému programu zaintrigoval a ačkoľvek Amerikáni s programom súhlasili, z lode údajne oznámili, že z Varšavy pôjdu priamo do Prahy. Sidor ma žiadal, aby som dal súhlas i menom vlády, že by oznámil delegácii telegraficky na loď, že nie je namietok, aby delegáti šli najprv do Ružomberka. Odpovedal som, že Amerikáni sú hosťmi a slobodnými občanmi, ktorí si musia sami rozhodnúť o tom, kam chcú ísť. Nemožno im predpisovať, akú cestu majú voliť. Preto nemôžem dať žiadany súhlas, lebo mojím vedomím si Amerikáni rozhodli sami, spontánne, že chcú ísť najprv do Prahy. s. 14 Mám za to, že nemožno na nich robiť žiaden nátlak, zo žiadnej strany, a preto som rozhodne proti tomu, aby ich poslanec Sidor nejakým spôsobom ovplyvňoval.

Obedoval som v ten deň u nemeckého velvyslanca von Moltke⁷³ a po návrate z obedu bol mi doručený list prezidenta mesta Starzyńského, ktorý v prílohe pripojujem sub B). Poukazujem na to, že moje „podivenie“ bolo úmyslne falošne interpretované prezidentom mesta a že odpoveď postráda spoločenskej slušnosti. Keď som to z príležitosti recepcie-akademie na radnici vytýkal pres. Starzyńskému a vysvetľoval mu, že som ja ničoho nenamietal proti tomu, aby delegácia ľudovej strany bola na radnici prijímaná, môj podiv vzťahoval sa len na to, že o druhej delegácii poľskí organizátori víťania ničoho nevedia, napriek tomu že som im príchod delegácie oznámil – prezident Starzyński odpovedal, že on dopis len podpísal, že mu ho pripravila kancelária.

O 5-ej hodine dostavili sa obe delegácie k podpísanému na čaj a sotrvaly pri družnej zábave do pozdných večerných hodín. Členovia delegácie ľudovej strany odišli okolo 7 ½ hod., súc pozvaní na večeru, poriadanú podľa novinárskych správ predsedníctvom poslaneckej snemovne a senátu. Prítomní boli mimo iných: vicemarsalkovia sejmu

Miedziński⁷⁴ a Schätzel,⁷⁵ vicemarsalkovia senátu Barański⁷⁶ a Kwasniewski,⁷⁷ poslanec Walewski,⁷⁸ senátor Gwiźdź atď. (Obed výlučne pre delegáciu ľudovej strany poriadalo Towarzystwo im. Łud. Śtúra).

Na čaj, ač pozvaní, nedostavili sa zástupcovia spolku Śtúra, ačkoľvek podpísaný pozval senátora Gwiźdźa osobne.

Počas čaju sasadili sa na poradu zástupcovia oboch delegácií: s. 15 senátor Buday, poslanec Sidor, min. radca Dr. Černo, tajomník Granatier a za prítomnosti i činnejši účasti podpísaného poradili sa o gdynskom programe a sjednotení vystupovania oboch delegácií po príchode Amerikánov. Prv, ako sa pristúpilo k porade, žiadal poslanec Sidor, aby bol vyjasnený charakter t. zv. úradnej delegácie. Poslanec Sidor vytýkal, že o vysielaní druhej delegácie nebola dostatočne ľudová strana, organizátorka víťania, informovaná. Po vysvetlení taj. Granatiera priznal však, že o vysielaní delegácie bol tajomníkom Granatierom opätovne informovaný. Poslanec Sidor ďalej vytýkal, že sa neprávom tvrdí, ako by delegácia, ktorú sostavovala slovenská odbočka Národnej Rady a Slovenská Liga, bola akousi úradnou oficiálnou delegáciou. Tvrdí to nesprávne v jednom svojom liste na starostu tiež vyslanec a tvrdí k tomu, že v tejto delegácii zastúpená je i slovenská ľudová strana. (Týmto poslanec Sidor prezradil, že mu je list podpísaného adresovaný prezidentovi mesta Starzyńskému známy a je jasné, že odpoveď na radnici bola redigovaná poslancom Sidorom alebo aspoň po porade s ním. Týmto vysvetľuje sa tiež, že prezident Starzyński odpovedal na list podpísaného len v utorok popoludní, po porade so senátorom Gwiźdžom a poslancom Sidorom).

Vyslanec zdôraznil, že úradný resp. oficiálny charakter delegácie daný je už tým, že v delegácii je zástupca ministerského predsedu, krajinského prezidenta a krajinského výboru, ako i všennárodných spolkov. Nemožno tiež popierať, že msgr. Filkorn zastupuje v krajinskom výbore slovenskú ľudovú stranu a tajomník spolku Sv. Wojtecha je patrne tiež členom slovenskej ľudovej strany. s. 16

Zaťm bolo dohodnuté, že sa do Gdynie pôjde spoločne, že v Gdyni budú Amerikáni víťaní v prvom rade zástupcom československej vlády, podpísaným, ktorý zdôrazní, že delegáciu Slovenskej Ligy víťajú už na poľskej pôde všetci Slováci bez rozdielu stranicejši príslušnosti a náboženského presvedčenia, pri čom podpísaný vypočíta sklad delegácie a spomenie tiež slovenskú ľudovú stranu. – Ďalej bolo dohodnuté, že po návrate do Varšavy budú obe delegácie vystupovať – spolu s Amerikánmi – jednotne; 27. mája

⁷⁴ Bogusław Miedziński (1891–1972), poľský dôstojník, žurnalista a politik, 1926–1939 šéfredaktor listu *Gazeta Polska*, 1938–1939 marsálek Senátu Poľské republiky.

⁷⁵ Tadeusz Schätzel (Schätzel) (1891–1971), dôstojník gen. štábu, vojen. atašé, diplomat, 1930–1931 poslanec Sejmu za pilsudčikovský blok, 1935–1938 vicemarsálek Sejmu.

⁷⁶ Jerzy Julian Barański (1884–1959), 1922–1930 poslanec Sejmu, pôvodne agrárnik, 1928 signatár Bezpartijného bloku spolupráce s vládou, 1930–1939 senátor, 1935–1939 vicemarsálek Senátu.

⁷⁷ Mikołaj Kwasniewski (1871–1940), lekář, štátni úředník, aktivista sanačního režimu, 1935–1938 senátor (volený), od února 1937 přívrženec liberálnějšího křídla sanace, 1939 starosta Krakowa (volený). (V textu uvedeno „Kielak“.)

⁷⁸ Jan Walewski (nar. 1892), 1935–1939 poslanec Sejmu Poľské republiky, poskytoval úzkou součinnost ministru J. Beckovi v protičeskoslovenských aktivitách. Proslulý hlasatel teze, že „Československo je fikce“. Na níže popsaném uvítání byl mj. organizátorem klaky, která vyřikovala hesla typu „Niech żyje niezależna Slowacja!“; že on byl tímto organizátorem a že hesla byla vyřikována poľsky a nikoli slovensky, registroval nejen J. Slávik (přiložený dokument, s. 24 originálu), nýbrž např. i britský velvyslanec H. Kennard.

⁷² Ján Kovalík (1861–1950), gymnaziální profesor, podnikatel v lesnictví a dřevařství, vysoký činitel HSL'S, 1918–1920 poslanec Revolučního národního shromáždění, 1920–1935 senátor (1926–1927 předseda klubu senátorů za HSL'S) NS, 1935–1939 poslanec Krajinského zastupitelstva, 1942–1943 člen Štátní rady Sloven. štátu, 1939–1945 předseda Svazu slovenských podnikatelů v dřevařství.

⁷³ Hans Adolf von Moltke (1884–1943), německý diplomat, 1931–1939 vyslanec, poté velvyslanec Německa v Polsku.

ráno složí slovenská krojová družina veniec v Belwederu k pamätníku maršálka Pilsudského⁷⁹ a pri tomto pietnom akte budú asistovať obe delegácie i americkí Slováci. Hneď zatým složia obe delegácie spolu s Amerikanmi veniec u hrobu Neznámeho vojaka. Taktiež obe delegácie budú prítomné na akademii a recepcii na radnici. Na námietku taj. Granatiera, že oficiálna delegácia na akademii nie je pozvaná, odpovedal poslanec Sidor, že list prezidenta Starzyńskiego podpísanému má byť považovaný ako pozvánka tak pre členov delegácie, ako pre podpísaného. Vyslanec tuto argumentáciu prijal, ačkoľvek si bol vedomý, že „protokolárne“ nebola vec – zvlášte v poľských na formalismus trpiacich zvyklostiach – v poriadku. Chcel však za každú cenu byť prítomným pri politickej manifestácii, ktorú očakával na akademii, a chcel mať pri tom tiež slovenských neľudáckych svedkov.

25. mája predpoludním navštívil vyslanec viceministra grófa Szembeka.⁸⁰ Audienciu žiadal hlavne preto, aby protestoval proti výzve komitétu gdynského k vitaniu delegácie ľudovej strany, v ktorej sa hovorilo o utlačovaní Slovákov Čechmi – a aby mal možnosť už v tomto stadiu vecí poukázať na to, že oficielní a oficiálni čini-
[s. 17] telia poľskí v tejto súvislosti vyvíňujú činnosť, ktorá je prinajmenej miešaním sa do vnútorných záležitostí československých. Podpísaný použil tejto príležitosti i k tomu, že urgoval vybavenie noty vyslanectva ohľadom prídeltu pasov na sokolský slet. Viceminister Szembek v svojej odpovedi zdôraznil, že komitety, vítajúce Slovákov, vznikli zo súkromnej iniciatívy a nemajú ničoho spoločného s úradnou politikou poľskou. Otázku pasov na sokolský slet preskúma a vyslanectvu bude daná odpoveď.

25. mája popoludní cestovali obe delegácie spolu s podpísaným do Gdynie. Pre delegáciu úradnú boli rezervované vo vlaku miesta s nadpisom: „Dla poselstwa czechoslowackiego“, pre delegáciu ľudovej strany s označením: „Dla Slowaków“. Bolo komické, ako senátor Gwizdz nedovoľoval vstúpiť členom delegácie ľudovej strany do oddielov rezervovaných pre československé vyslanectvo a posielal ich do druhého vagonu so slovami: „To jest dla Czechoslovaków – dla Slowaków jest tam“. Ináč vo vlaku sa delegácie znova smiešali a cesta uplynula družne a v shode.

Na nádraží v Gdyni ovšem vystupovala z vlaku každá delegácia z iného vagonu. Podpísaného privítal zástupca Komisarjatu Rządu spolu s konzulom Drom Pavlovským;⁸¹ hneď po zbežnom uvítaní a hlásení odišiel k hlúčku, vítajúcemu delegáciu ľudovej strany, kam sa pridružil tiež podpísaný, aby vypočul pozdravný prejav predstaviteľa miestneho „komitatu obywatelskiego“ majora Ruszczyca a odpoveď senátora Budaya na tento prejav. Ako vždy, hovorilo sa „bilaterálne“ o slovensko-poľskom priateľstve a senátor Buday vo svojej odpovedi zdôraznil, že Slováci nezažili nikdy toľko lásky a srdečnosti, ako na tejto ceste od bratov Poliakov a neboli ešte [s. 18] nikdy tak veľkolepo vítaní.

⁷⁹ Józef Klemens Pilsudski (1867–1935), poľský maršál, 1918 vrchný veliteľ a náčelník poľského štátu, 1919–1920 vedl poľskú armádu v bojoch so Sovietskym Ruskem, 1926 previedl prevrat (následovalo postupné odbúvanie parlamentnej demokracie v Poľsku), 1926–1928, 1930 ministerský predseda, 1926–1935 fakticky hlava režimu tzv. sanace v Poľsku.

⁸⁰ Jan Szembek (1881–1945), poľský diplomat, 1927–1932 vyslanec v Rumunsku, 1932–1939 námestník ministra zahraničných vecí Poľskej republiky.

⁸¹ Josef Pavlovský, čs. konzul vo Gdyni r. 1938. Konzulát bol nově otvoren počátkem dubna 1938.

O uvítaní na nádraží boli zprávy v miestnej tlači 26. mája a nikde v nich nebola zmienka o druhej delegácii alebo o príjazde československého vyslanca, kdežto na pr. Kurjer Bałtycki uverejnil celý zoznam prítomných členov „delegacji slowackiej“ t. j. ľudovej strany. (Zaznamenávaní tieto mená: Dr. Buday, Sidor, Sívák,⁸² Kendra,⁸³ Danihel,⁸⁴ Slušný,⁸⁵ Dembovský,⁸⁶ Dr. Kovalik, Drobný,⁸⁷ Janček,⁸⁸ Longa,⁸⁹ Wolff – ktorý prítomný nebol, ako i – podľa zprávy novin sprievodcov poľských: vicemaršalek Kwasniewski, senátor Gwizdz, poseł Walewski, poseł Hanebach⁹⁰).

Číslo Kurjera Bałtyckiego z 26. mája bolo skoro celé venované slovenským otázkam v duchu autonomistickom. Uvodník napísal Mikolaj Arciszewski:⁹¹ „Bandera polska i umowa pittsburska“ a v ňom píše o tom, ako Česi záväzky dohody z Pittsburgu nedodrži, akou je obeťou národ slovenský, ako ľudová strana bojuje za slušné právo slovenské a aký je hlboký význam toho, že prvý akt vzkriesenia práv slovenských odbýva sa v Gdyni, na poľskej zemi. Je v tom samom čísle zpráva o príchode ľudáckej delegácie,

⁸² Jozef Sívák (pseud. Trávníček) (1886–1959), politik HSLS, predstaviteľ umierneného křídla, 1925–1929 redaktor, 1929–1931 šéfredaktor Slováka, 1919–1920, 1924–1939 poslanec Národného shromáždění (1937–1939 místopredseda sněmovny), 1938–1939 poslanec autonómneho Snemu Slovenska, 1939–1945 poslanec Snemu Sloven. štátu, od ledna 1939 ministr školství a národ. osvety, 9. až 11.3. 1939 predseda autonómnej vlády Slovenska (za tzv. Homolova puče), od března 1939 do září 1944 ministr školství a národ. osvety Slovenského štátu (od SNP ve vládě nepůsobil), za války pomáhal rasově pronásledovaným, varoval V. Šrobára před hrozcím zatčením, atp.

⁸³ František Kendra (1893–1976) funkcionář HSLS na východním Slovensku, za Slovenského štátu patřil k jejím umiřenějším křídla, 1935–1939 poslanec Národního shromáždění za HSLS, 1939–1945 poslanec Snemu Sloven. štátu. (V textu uvedeno „Kenda“).

⁸⁴ Štefan Danihel (1885–1966), politik HSLS, po vzniku ČSR vedl hospodářské podniky strany, člen širšího předsednictva strany, 1929–1939 poslanec Národního shromáždění, 1929–1940 předseda Křesťanského rolnického združení, 1938–1939 poslanec autonómneho Snemu Slovenska, 1939–1945 poslanec Snemu sloven. štátu, r. 1944 (po emigraci syna Gabriela do Británie a jeho vstupu do zahraničního odboje) se stál z politiky a sám hledal cestu k odboji.

⁸⁵ Koloman Slušný (1884–1961), do 1928 župní notář, 1928–1939 pracovník Krajského úřadu v Bratislavě, 1939–1940 okresní náčelník ve Spišské Nové Vsi, 1940–1945 župan Tatranské župy, od 1946 pracovník Povereníctva v útra v Bratislavě, 1929–1935 senátor za HSLS.

⁸⁶ Karol Dembovský (1885–1962), politik HSLS, činitel křesťanského rolnického združení, místopredseda Jednoty soukromých úředníků Slovenska a Podpar. Rusi, 1939–1945 místopředs. Slovenské odborové jednoty soukromých úředníků, poslanec Národního shromáždění 1935–1939, 1939–1945 poslanec Snemu Sloven. štátu. (V textu uvedeno chybně „Dembowský“).

⁸⁷ Ján Drobný (1881–1948), 1906 JUDr. v Budapešti, soudce, činitel HSLS, 1928–1930 zemský prezident Slovenska, 1943–1945 předseda Štátní rady Sloven. štátu.

⁸⁸ Ondrej Janček (1871–1947), stavební podnikatel a politik z Ružomberka (bratr býv. senátora Jána Jančka, signatář Pittsburské dohody), před 1. svět. válkou pronásledován uherskými úřady za národní činnost, 1925 přešel od agrárníků k HSLS, senátor 1929–1935, spolupodník Dřevařských akciových společností v Bratislavě a Dřevařské banky. (V textu uvedeno „Janeček“).

⁸⁹ Martin Longa (1882–1959), od 1922 činitel HSLS, 1935–1939 poslanec Národního shromáždění za HSLS, 1939–1942 vládní komisař v Kežmarku, 1942 se dostal do konfliktu s nacistickými představiteli spišských Němců a přestal veřejně působit.

⁹⁰ Antoni Hanebach (1895–1967), pracovník vojen. rozvědky, poté státní správy a samosprávy, 1930–1938 poslanec za pilsudčikovský blok. (V textu uvedeno „Hannebach“).

⁹¹ Mikolaj Arciszewski, poľský diplomat, 1929–1932 vyslanec Polska v Lotyšsku, 1932–1938 vyslanec v Rumunsku, 1938–1939 zástupce státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí Poľské republiky. Byl pružnější a diplomatictější než J. Beck.

verš Andrzeja Chmurneho:⁹² „Ślowacjo“, v ktorom sa pozdravuje mučednícka zem, ukázky zo slovenskej poezie (Martin Rázus,⁹³ Emil Boleslav Lukáč⁹⁴ – ovšem bez zmienky, že je Lukáč prítomný v oficiálnej delegácii), ďalej článok označený redakciou ako diskusný, pochádzajúci z pera sliezskeho znalca: „Federacja Ślowian Środkowej Europy. My, Czesi i Ślowacy“, v ktorom hovorí sa o cieľoch poľskej politiky: spoločná hranica s Maďarskom, vrátenie poľskej oblasti tešínskej Poľsku, regulácia hranice poľsko-slovenskej na Orave a Spiši (tato otázka je vraj druhoradá, ktorá sa týka len poľského **s. 19** a slovenského národa a východisko sa v budúcnosti nájde). Po uskutočnení týchto požiadavok možno vraj hovoriť o federácii resp. únii Poľska s Čechmi a Slovákmí. Mimo ďalších notíc (Kronika ślowacka: „O polsko-ślowackej współpracy“. Polonica ślowackie. – Program pobytu Ślowaków w Gdyni, atď.) – bola predsa v čísle zmienka i o „oficjalnej delegacji rządu czechosłowackiego“ v rubrike „Nie mówcie o tym“, v ktorej sa vyslanie tejto delegácie zosmiešňuje a tvrdí, že nikto z jej členov nereprezentuje ideály slovenské a tie heslá, ktoré hlási „bohateriysky kłaz Hlinka“. Uznáva sa, že v delegácii sú vážni ľudia, ako Brestenský,⁹⁵ Vnuk,⁹⁶ Dr. Foltin,⁹⁷ ale sú v nej vraj i ľudia, ako Korman, známy z „głośnych wystąpień antypolskich“, Granatier, ktorý „prowadzi z zapalem niebezpieczną robotę antypolską“, Dr. Černo, ktorý nie je nadšencom slovenskej autonómie a nie je priateľom Poliakov, poslanec Rybárik⁹⁸ to samé, inž. Liškovi sú cudzie všetky momenty citové, preto sa môže cítiť v Gdyni cudzo. Ďalej je noticka: „Tuto zvláštnu delegáciu príváza Jeho Excellencia vyslanec československý vo Varšave p. Dr. Slávik“. Je ešte vyslovené podivenie, že boli dané víza poľské Kormanovi, Granatierovi a iným, ktorí kazia pomer poľsko-slovenský, podivenie, že československé vyslanectvo vo Varšave nezadržalo tých pánov od výletu, lebo nevedomo načo a ku komu prichádzajú – a aby nebolo pochybnosti o tom, kto je vyslanec Dr. Slávik, citovaný je v rubrike „Echa prasowe“ (Hlasy tlače) pod titulom: „Dr. Slávik nie je Slovákom“

⁹² Andrzej Chmurny (pseudonym, občan. jíménem Józef Gabriel Mondschein) (1883–1961), básnik, prekladateľ, publicista. V meziválečnom období pôsobil v časti Těšínska, ktorá pripadla Poľsku, psal politickou lyriku, spojenou s poľskou národnou ideou a poľskými zámermi ve Slezsku.

⁹³ Martin Rázus (1888–1937), básnik, prozaik, publicista, jeden z najvýznamnejších predstaviteľů druhej generácie slovenskej literárnej moderny, činiteľ a farár Slovenskej evanjelickéj cirkve a.v., 1929–1937 poslanec Národného shromáždění, hlavný ideový činiteľ Slovenskej národnej strany, 1929–1937 jej predseda.

⁹⁴ Emil Boleslav Lukáč (1900–1979), študoval literatúru a evanjelickú teológiu na Komenského univerzite, ďalej v Lipsku a na Sorbonne, činiteľ Slovenskej evanjelickéj cirkve a.v., básnik a prekladateľ. 1936–1939 poslanec Národného shromáždění za Československou stranu národně socialistickou, 1939–1945 poslanec Snemu Sloven. štátu.

⁹⁵ Vojtech Brestenský (1891–1969), národohospodár, právnik, publicista, komisař sociálnej péče, od 1935 hlavný tajemník Obchodnej a priemyslových komory v Bratislave, člen správnych rad niekoľkých priemyslových akciových spoločností, dlhoročný pracovník Slovenskej ligy, angažoval sa v kultúrosvetových prácach medzi krajinami, 1924–1925, 1930–1935 redaktor, 1935–1945 hlavný redaktor časopisu Slovenská liga.

⁹⁶ František Vnuk (1892–1945), československý legionár, člen Ústředního zastupitelstva Československé obce legionářské, učiteľ, činiteľ Československej strany sociálně-demokratické, za 2. svetovej vojny v odboji, účastník SNP, obet' represí nemeckej okupačnej armády.

⁹⁷ František Jozef Foltin (1889–1946), JUDr. na Karlovej univ., po 1918 župný tajemník, od 1923 tajemník Ministerstva s plnou mocou pro Slovensko, od 1927 vysoký úradník Krajského úradu, posláze viceprezident Slovenskej krajiny, 1940–1944 hlavný redaktor časopisu Verejné právo, od 1945 šéf Osídľovacieho úradu pro Slovensko. (V texte uvedeno „Foltyn“.)

⁹⁸ Karol Rybárik, činiteľ agrárnej strany, 1935–1939 poslanec Národného shromáždění.

článok Fr. Ungra z Merkurjusza Polskiego, kde po označení Hodžu, Dérera,⁹⁹ Markoviča,¹⁰⁰ Osuského¹⁰¹ pseudoslovákmi a po insinuácii na adresu Hodžu, ktorý si pripravoval vraj dobré miesto v Budapešti a do Prahy prešiel, len **s. 20** keď sa mu to nepodarilo, hovorí sa doslovne: „Keby poľskí čechofilí tvrdili, že vyslanec republiky Československej vo Varšave je Slovákom, to prosím im povedať, že diplomata ten pochádza z rodiny čechizátorov. Je to husita,¹⁰² ktorý usiloval cudziu národnosť a cudziu vieru vnútiť vlastným rodákom“.

Takáto bola žurnalistická príprava pre uvítanie amerických Slovákov.

Hneď po príchode úradnej delegácie do hotelu (delegácia ľudovej strany bola prirodzene ubytovaná v hoteli inom) očakával konsula Pavlovského úradník paroplavebnej spoločnosti a priniesol legitimácie vstupu na loď Batory, na ktorej mala byť americká delegácia po pristání lodi oficiálne uvítaná. Vyhlásil však, že pre dvoch členov delegácie, Kormanu a Garantiera legitimáciu vydať nemôže, keďže to nedovolil komisariat rządu: ako dôvod uvádzal, že prítomnosť týchto pánov pri uvítaní mohla byť zapríčiniť nežiadane pobúrenie. Celá úradná delegácia bez rozdielu a nevyjimajúc členov ľudovej strany, bola podivná týmto vylúčením dvoch vynikajúcich členov delegácie a dohadovala sa, že sa vylúčenie stalo na zakročení poslanca Sidora alebo poľského konsula bratislavského Ľacinského.¹⁰³

Podpísaný úradníkovi paroplavebnej spoločnosti vyhlásil, že trvá na tom, aby všetci členovia delegácie boli pripustení na loď, v opačnom prípade by sa delegácia vôbec nemohla účastniť uvítania, taktiež vyslanec by musel zresignovať z povolenia prístupu na loď a musel by protestovať vo Varšave proti tomuto, ničím neodôvodnenému postupu. Poveril konsula Pavlovského, aby hneď včas ráno 26. mája šiel vec v tomto smysle oznámiť riaditeľovi paroplavebnej **s. 21** spoločnosti a domáhal sa pripustenia oboch vylúčených členov delegácie na loď.

26. mája ráno mala loď pristáť o 9 hod. O ½ 9-ej vrátil sa konsul Pavlovský s odpoveďou, že z rozhodnutia komisariatu rządu paroplavebná spoločnosť odmieta vydať otáznym dvom pánom legitimáciu na loď. Napriek tomu podpísaný rozhodol, aby

⁹⁹ Ivan Dérér (1884–1973), advokát, slovenský sociálnodemokratický politik, 1920 ministr s plnou mocou pro správu Slovenska, 1921–1922 a 1925–1926 ministr unifikací, 1929–1934 ministr školství, 1934–1938 ministr spravedlnosti. Hneď od března 1939 šikanovaný vládou Sloven. štátu, 1944–1945 vězněn gestapem. 1946–1948 prezident Nejvyššího soudu. Po únoru 1948 politicky pronásledován, 1954 uvězněn, 1955 odsouzen, propuštěn na amnestii.

¹⁰⁰ Ivan Markovič (1888–1944), 1911 JUDr. na univerzite v Lipsku, slovenský sociálnodemokratický politik, za 1. svet. vojny v zahraničnej odboji, 1918–1920 člen Revolučného národného shromáždění, 1920 ministr obrany, 1922–1925 ministr unifikací, 1920–1925 a 1929–1939 poslanec Národného shromáždění (1935–1938 prvý místopředseda Poslanecké sněmovny). 1921–1939 místopředseda Čs. obce legionářské. Hneď po březnu 1939 se zapojil do odboje, od září 1939 politický vězeň.

¹⁰¹ Štefan Osuský (1889–1973), od 1906 žil v USA, od 1916 činný v československej zahraničnej odboji v západnej Európe, 1918–1940 československý vyslanec v Británii, potom vo Francii, 1940–1942 ministr exilovej vlády v Londýne, 1942–1945 profesor v Oxfordu. 1945 odešiel do USA, profesor Colgate University (Hamilton, N. Y.), od 1948 hlavný koordinátor aktivít čs. exilu v USA (pred vznikom Rady svobodného Československa).

¹⁰² Rodina Slávikových byla členy Slovenskej evanjelickéj cirkve augsburského vyznám. Označení „husita“ má vzbuzovať averzi v poľskom prostredí.

¹⁰³ Wacław Łaciński, poľský diplomat, ministeriálny rada v poľskom ministerstve zahraničí, 1938 konzul Poľskej republiky v Bratislave.

celá delegácia na uvítanie šla a bol odhodlaný preforsírovať prístup Kormana a Granatie-ra na loď.

Keď sa o 9. hod. ráno dostavila oficiálna delegácia do prístavišťa, kde mala za-kotviť loď Batory, sbieralo sa vykomandované obecnstvo poľské, organizácie poľských korporácií akademických, Bratnej Pomocy – za chvíľu prišla čestná kompánia Povstal-cov a Vojakov (250 ľudí), orchester vojenského námorníctva, členovia Zväzku Strze-leckého a Zväzku Obrony Ojczyzny atď. Budovy a prístav boli vyzdobené farbami poľskými a t. zv. prápormi slovenskými – bielo-modro-červenými. Rozdávaly sa práporky v tých samých farbách s textom uvítania Slovákov Stranou Národnou v Gdyni. Oficiálnej delegácii bolo v prístavišti vykázané miesto oddelene od delegácie ľudovej strany, ktorá sa dostavila do prístavu v poslednej minúte, patrne aby sa nemusela s úradnou delegáciou sísť.

Bezprostredne pred pristaním prišiel k podpísanému riaditeľ prístavu resp. pa-roplavebnej spoločnosti, ujisťoval ho, že štátna vlajka československá bude na najčelnejšom mieste prvého sťažňa vytiahnutá na loď v momente, keď podpísaný na loď vstúpi, a toto tvrdenie niekoľkokrát zdôrazňoval a konečne prišiel po chvíli oznámiť, že komisariát rzádu povolil na loď prístup i tým dvom pánom, ktorým ho pôvodne odoprel. **[s. 22]**

Keď sa loď Batory blížila k prístavištiu, uvidela delegácia na palube spolu s americkou delegáciou poslanca Sidora a senátora Gwiżdża, a ktorých márne hľadala medzi členmi ľudáckej delegácie v prístavišti. Poslanec Sidor vyšiel lodi v ústrety, patrne na člne policajnom, alebo člne zvláštnom, poskytnutom mu paroplavebnou spoločnosťou, aby iste napred vplýval na členov delegácie, že by cestovali nie do Prahy, ale cez Czestochowu–Krakov–Nowy Targ–Suchú Horu do Ružomberka.

Loď bola uvítaná prítomným obecnstvom pokrikmi, mávaním, pochodmi zahranými hudbou a spevom piesne Hej Slováci, poľskej a americkej hymny, ktoré zaspieval poľský chór Symfonia. Uvítanie obecnstva platilo však nielen americkým Slovákom, ale i Poliakom americkým, ktorí prišli tou samou loďou.

Po spustení mostku boli na loď pripustení členovia poľských uvítacích komitétov a obe delegácie slovenské. Vlastné uvítanie sa zdržalo, lebo sa čakalo na príchod slovenských krojovaných roľníkov, ktorí pod vedením taj. ľudovej strany Murgaša cestovali cez Poznaň (všade cestou boli vítaní) do Gdynie a mali dôjsť do Gdynie až po 9. hod. vlakom od Poznane. Táto roľnícka výprava, počtom asi 40 členová, vyzbrojená valaškami, označovaná ako čestná stráž Pittsburskej dohody, bola tiež nástrojom ľudáckej agitácie. Jej mluvčím, veľmi naivným a prostým, bol richtár Fekiač¹⁰⁴ z Detvy, ináč boli v nej roľníci hlavne zo západného a stredného Slovenska. V delegácii boli i prevlečení inteligenti – učitelia. Bolo – zvlášte pred Poliakmi – stále zdôrazňované, že valaškári prišli na obranu a ochranu vzácného dokumentu – Pittsburskej dohody a je príznačné, že v poľskej tlači sa objavily zprávy, že polícia v Gdyni zadržala **[s. 23]** a uväznila Čecha, ktorý chcel dokument ukradnúť.

Konečne – asi po ½ hodinovom trápnom čakaní bol avisovaný príchod sedliackej delegácie a uvítanie začalo sa privítaním senátora Gwiżdża. Reč jeho, akčkoľvek nebolo v nej spomenuté Československo, bola pomerne opatrná. Gwiżdż uvítal tak americkú delegáciu jako i členov delegácie ľudovej strany, nezmienil sa však ani slovom

o československém vyslancovi a oficiálnej delegácii. Svoju reč končil výkrikom: „Niech žyje Slowacja, niech žyje národ slowacki“.

Gwiżdżovi odpovedal podľa programu vôdca americkej delegácie Dr. Hletko. Ďakoval hlavne za pohostinstvo na lodi a za uvítanie slovami srdečnými, ale umiernenými.

Na to prehovoril podpísaný, uvítajúc delegáciu v zastúpení československej vlády. Hovoril o účasti Američanov v oslobodzovacom hnutí, o ich zásluhách pri prebudení, kultúrom a hmotnom povznesení Slovenska a zdôraznil vďačnosť, ktorú cíti celý národ. Tiež zástupcovia celého národa, bez rozdielu politického a náboženského presvedčenia prišli vítať delegáciu, ktorá vezie vzácny historický dokument. (Vypočítal, kto všetko prišiel na uvítanie). Charakterisoval vznik Pittsburskej dohody, ktorej účelom bolo spojovať a nie deliť. Sdôrazňoval ďalej nutnosť vzájomnej lásky a dorozumenia a vyslovil presvedčenie, že pobyt delegácie vo vlasti, kde odpočívajú kosti otcov, ktoré sú večným spojivom medzi vlastou a emigráciou, prispeje k zabezpečeniu krajšej budúcnosti slobodného Slovenska a večnej Československej republiky. – Reč podpísaného mala očividne veľký dojem na Američanov, ktorí pohnutím slzili a objímali rečníka. Tiež i poslanec Sidor neskôr pri- **[s. 24]** znával, že reč bola taká, že ju mohol podpísať každý z prítomných Slovákov. Členovia oficiálnej a americkej delegácie nešetřili pochvalou a blahoželaním. Možno povedať objektívne, že uvítacia reč zástupcu československej vlády vysoko vynikala svojím prednesom i obsahom nad ostatné uvítacie prejavy. Napriek tomu poľská tlač väčšinou vôbec nezaznamenala reč československého vyslanca, alebo keď ju zaznamenala – ovšem bez uvedenia obsahu, tak len preto, aby uviedla, že po reči vyslancovej vraj „Slováci“ kričali: „Niech žyje nezáležna Slowacja, niech žyje wolna Slowacja“. Je pravda, že takéto výkriky boli a nie len po reči vyslanca, ale pri rôznych príležitostiach; ale boli kričané poľsky, a teda Poliakmi a nie Slovákm. V organizovaní týchto pokrikov vynikal zvlášť poslanec Walewski.

Po reči vyslanca pozdravil Američanov bezbarevnou rečou senátor Buday a opätovoľ v menej výraznej formulácii to, čo povedal predrečník. Väčšia časť jeho reči bola však venovaná vďač „bratom“ Poliakom, ktorí rozumejú ťažkú situáciu Slovákov, ktorí sú najkultúrnejším slovanským národom, najmohutnejším a na ktorých sa slabí Slováci chcú vždy opierať. Raz – veľmi opatrne – spomenul senátor Buday i „našu vlast“. – Po krátkej reči zástupcu miestneho poľského komitétu a kňaza, ktorý uvítal Američanov menom miestneho biskupa, prehovoril ešte detviensky richtár Fekiač, reč však nevedel ukončiť, akčkoľvek mu taj. Murgaš našepkával. Uvítanie bolo ukončené zaspievaním piesne Hej Slováci, spievanej Slovákm a poľskej hymny, spievanej Poliakmi.

Po ukončení uvítania vyhľadal podpísaného posl. Sidor a pozval ho do kabíny Dra. Hletku, v ktorej sa shromaždili všetci členovia **[s. 25]** americkej delegácie. Bol prítomný ešte poslanec Sidor a podpísaný. Sidor začal tu znova naliehať na amerických Slovákov, aby dodržali program, ktorý stanovila ľudová strana, ktorá je vlastne hostiteľom členov Slovenskej Ligy a ktorá americkú delegáciu na Slovensko pozvala. Žiadal rozhodne a veľmi dôrazne, nevyberajúc argumenty, aby delegácia navštívila najprv Ružomberok, Hlinku a len potom šla do Prahy. Z amerických Slovákov najenergiejšie hájil stanovisko, že je treba z Varšavy ísť priamo do Prahy, redaktor Hušek. Zavrátal Sidora niekoľkokrát, že Slovenská Liga vyslala delegáciu k celému národu, že by

¹⁰⁴ Juraj Fekiač (nar. 1889), od r. 1927 fojt (richtár) v Detve.

delegácia bola prišla i bez pozvania ľudovej strany na jubileum Československej republiky, že sa rozhodli ísť do Prahy, lebo chcú do Československa vstúpiť hlavným vchodom a nie postranným schodišťom, že členovia delegácie sú americkými štátnymi občanmi a majú povinnosť navštíviť najprv hlavných predstaviteľov štátu, prezidenta a ministerského predsedu, vedľa toho že majú povinnosť navštíviť hneď po príchode do republiky amerického vyslanca atď. Sidor veľmi podráždene odpovedal, že Slovensko je nie vedľajší vchod, že urazia slovenský ľud, ktorý ich prišiel vítať, aby sa zavďačili Prahe, že cieľom Slovenskej Ligy musí byť v prvom rade návšteva Slovenska a nie Prahy atď. Podpísaný prirodzene zdôrazňoval, že súhlasí so stanoviskom Američanov a že jedine oni sú oprávnení slobodne rozhodnúť, jakú cestu chcú voľiť, že Američania sú hosťmi, ktorým nemožno predpisovať atď. Dr. Hletko sa snažil sprostredkovať a ukázal určitú váhavosť. Prosil hlavne, aby mu bola daná príležitosť hovoriť už z Gdyncy s ministerským predsedom Drom. Hodžom, ktorého chce z príležitosti príchodu do Evropy telefonicky §. 26 pozdraviť a v ďalšom sa ho opýtať, aká je jeho mienka o žiadosti poslanca Sidora a ľudovej strany. Američania, ako zdôrazňoval Dr. Hletko, mohli by len v tom prípade ísť cez Ružomberok, ak k tomu dá súhlas československá vláda. Sami si zodpovednosť za túto zmenu nemôžu vziať na seba.

Podpísaný upozorňoval ešte delegáciu, že je v Gdynci prítomný osobný zástupca ministerského predsedu, min. rada Dr. Černo a osobný tajomník ministerského predsedu Ondrejček, ktorý len deň pred tým odcestoval z Prahy a je dobre informovaný o názore ministerského predsedu, ktorý je iste shodný s rozhodnutím americkej delegácie, že pôjde z Varšavy priamo do Prahy.

Na opätovné naliehanie Dra. Hletku bolo dohodnuté, že sa celá americká delegácia odoberie na československý konsulat, ktorý i tak chcela navštíviť, a odtiaľ sa pokúsi Dr. Hletko dostať telefonické spojenie s ministerským predsedom. Na konsulat išiel tiež poslanec Sidor, tajomník Matice Hronský¹⁰⁵ a niekoľkí zástupcovia úradnej delegácie, medzi nimi Dr. Černo, tajomník Ondrejček a podpredseda slovenskej národnej strany Bežo.¹⁰⁶ Kým sa čakalo na telefonický rozhovor, ktorý sprostredkoval tajomník Ondrejček, naliehali na americkú delegáciu vedľa Sidora hlavne Bežo a Hronský, aby delegácia šla do Prahy cez Ružomberok a Turč. Sv. Martin tak, že by v sobotu bola v Ružomberku a v nedeľu v Martine, kde je organizovaná oslava Pittsburskej dohody národnou stranou a v nedeľu večer prijatie Slovenskou Maticou. Vyskytlo sa niekoľko kompromisných návrhov. Sidor síce naliehal, aby bol absolvovaný celý program v Poľsku, cesta do Czestochowej, Krakova, Nového Targu a cez Oravu do Ružomberka, ale Bežo a Hronský pripúšťali, že by §. 27 delegácia buďto mohla priamo cestovať z Varšavy do Ružomberka a odtiaľ do Martina a už v pondelok byť v Prahe, alebo že by delegácia mohla ísť priamo do Prahy, v sobotu pozdraviť prezidenta republiky a ministerského predsedu a hneď odísť v sobotu večer na Slovensko, tak aby sa súčastnila slavnosti v Turč. Sv. Martine. Taj. Ondrejček medzi tým dosiahol spojenie s ministerským predsedom, nezastihol však ministerského predsedu a hovoril s ministerským

radcom Schmoranzom,¹⁰⁷ ktorý zopakoval – v neprítomnosti ministerského predsedu i Drovi Hletkovi, že si pán ministerský predseda praje, aby delegácia šla z Varšavy priamo do Prahy, tak ako sama oznámila z lode telegraficky, že audiencie u prezidenta republiky a ministerského predsedu sú stanovené na sobotu a že je na tom ťažko niečo meniť. Sľúbil však, že sa ministerského predsedu ešte dotáže a sdeli jeho názor ešte telegraficky do Varšavy československému vyslanectvu tak, aby sdelenie už delegáciu vo Varšave večer očakávalo.

Medzitým bola vítaná delegácia ľudovej strany ešte pred prístavom a pozdejšie bol obed, organizovaný spolkom Štúra na lodi Batory. K tomuto obedu z oficiálnej delegácie nebol nikto zvaný, iba vyslanca pozval osobne senátor Gwiżdż. Zato boli u obeda všetci delegáti ľudovej strany, slovenská krojovaná deputácia a americkí Slováci. Najčestnejšie miesto u stolu bolo dané senátorovi Dr. Budayovi a poslancovi Sivákovi. Pri obede bolo zase niekoľko pozdravov na tema poľsko-slovenského bratrstva. Poslanec „vicemarszálek“ Sivák odpovedal na poľské pozdravy a jeho reč vyznela vo vete, ktorá vraj bola povedaná na obede, dávanom činiteľmi poľského parlamentu, že: slovenská pravda je poľskou prav- §. 28 dou. Počas obedu hovoril tiež zástupca akademikov ľudovej strany Kirschbaum,¹⁰⁸ ktorého reč bola skutočne vlastenecká a zdôrazňovala veľmi jasne, že Slováci chcú silnú a spravodlivú československú republiku, a tajomník Murgaš, ktorý pozdravoval Poliakov za slovenských roľníkov rečou plnou fráz a veľkých slov.

Po obede, po ktorom bola zaspievaná pieseň „Kto za pravdu horí“ a bolo volané na slávu Hlinkovi, nasadlo sa na pripravený zvláštny vlak do Varšavy. Americkí delegáti, ktorí boli pri obede i práve tak, ako československý vyslanec, opomíjani, vsadli do oddelenia rezervovaného pre československé vyslanectvo. Počas cesty do Varšavy sa vymenili v oddelení, v ktorom sedeli hlavní delegáti americkí (Hušek, Hletko) skoro všetci členovia oboch delegácií a hovorilo sa hlavne o pomeroch na Slovensku zo všetkých hľadísk. Pozdejšie okupovali Dra. Hletku hlavne posl. Sidor a neskôr taj. Hronský – a očividne vplývali na neho, aby voľil cestu cez Ružomberok. Sidor, ak som sa neskôr dozvedel, uvádzal ako dôvod, ktorý na Hletku, zdá sa, značne pôsobil, že jestli nepojdu na Ružomberok, mohlo by to na zdravotný stav chorého Hlinku pôsobiť tak, že by mohol z rozčúlenia umrieť. Hronský – ktorý tiež prehováral Američanov pre cestu cez Slovensko a mal už zo známosti z Ameriky značný vliv na nich – uvádzal hlavne dôvod, že by rozhodnutie ísť najprv do Prahy, mohlo vykopáť prepasť medzi vládou a ľudovou stranou, ktorú by nebolo možné odstrániť.

Vo Varšave na nádraží boli značné zástupy obecnstva, hudba a čestná rota strelcov. O amerických Slovákoch nestaral sa však nikto a vítanie platilo len pre poslancov a senátorov ľudovej strany. Americká delegácia blúdila chvíľu okolo nádražia, až

¹⁰⁷ Zdeněk Schmoranz (1896–1942), publicista a literát, redaktor agrárneho deníku Venkov, od 1931 úradník v Predsedníctve ministerské rady, 1938–1939 prednosta tiskového odboru tamtéž, od jara 1939 zapojen v odboji, zatčen gestapem, popraven. (V textu chybné „Šmoranc“.)

¹⁰⁸ Jozef M. Kirschbaum (1913–2001), od 1933 aktívni činitel študentských zložek HSLS, od 1935 v čele Ústredí slovenského katolíckeho študentstva a prívrženec radikálneho krídla HSLS, od 1938 šéfredaktor časopisu Nástup, po ríjnu 1938 veliteľ Akademické gardy (súčasť Hlinkovy gardy), podílel se na deportáciach Židů v listopadu 1938, od března 1939 generální tajemník HSLS, podílel se mj. na přípravách arizačního procesu, po osobním konfliktu s V. Tukou a A. Machem 1941 „odložen“ do diplomacie, 1942–1945 chargé d'affaires Sloven. štátu ve Švýcarsku. Po válce přešel přes Itálii do Kanady, Národním soudem v Bratislavě v nepřítomnosti odsouzen na 20 let vězení. 1970–1989 místopředseda Světového kongresu Slováků.

¹⁰⁵ Jozef Hronský (vl. jm. Jozef Ciger) (1896–1960), novinár, spisovateľ, politický činiteľ, 1933–1945 pracovník Matice slovenské v Martine (1933–1940 tajemník, 1940–1945 správce MS), 1945 emigroval.

¹⁰⁶ Gustáv Adolf Bežo (1890–1952), vydavateľ a spisovateľ, signatár Martinské deklarácie, od 1922 miesto predsedu Slovenské národnej strany, od 1925 místopředseda Svazu československých knihkupců.

s. 29 sa jej ujal taj. Hronský a odprevadil ju do druhotriedneho hotelu, ktorý jej odporúčal poľský Orbis.

Vyslanec, ktorý odišiel s členmi československého vyslanectva, ktorí sa dostavili na nádražie k uvítaniu, nemohli sa však v shľuku a neporiadku dostať k Amerikánom a boli vytlačení spolu s vyslancom na schodište, odišiel na vyslanectvo, odkiaľ – spolu s privolaným taj. Ondrejčíkom – telefonoval na predsedníctvo ministerskej rady (min. radca Schmoranz), odkiaľ neprišla do príjazdu žiadna zpráva. Telegrafické sdelenie, sdelujúce stanovisko ministerského predsedu, že Amerikáni očakávajú sú v Prahe a že na stanovených audienciách nemožno ničoho meniť, došlo až značne pozdejšie. Poneváž podpísaný bol informovaný, že americkí Slováci sú – spolu s oficiálnou delegáciou – v hoteli Europejskom, odobral sa ešte pred polnocou vyslanec do tohto hotelu a sdelil Droví Hletkovi vzkaz z Prahy. Americkí delegáti však – v dôsledku naliehania a dôvodov Sidorových – boli už príliš ťažaví a podliehali hlavne presviedčaniu taj. Hronského, ktorého dôvody na nich pôsobili hlavne tým, že sa chceli vyvarovať pomer medzi ľudovou stranou a vládou zaostriť. Preto všetky dôvody, ktoré sa uvádzali pre cestu do Prahy a ktoré prv boli vlastne dôvodmi Amerikánov samých, boli vyvážené argumentáciou Hronského. Až do 4-ej hodiny ráno debatovalo sa v hoteli, neskôr pred hotelom, v ktorom boli ubytovaní Amerikáni, a rozhodnutie Hletkovo nepadlo. Jediný, ktorý bol nekompromisne pre cestu do Prahy, bol z amerických delegátov rev. Rolík. Videl som, že by bolo možné presvedčiť amerických delegátov o potrebe cesty do Prahy len tak, keby prestal na nich opačne vlivovať taj. Hronský. Preto vyhládol som s ním min. radcu Dra **s. 30** Černu už v ranných hodinách a tam min. radca Černo presvedčil Hronského, že je jeho povinnosťou amerických Slovákov primäť k ceste do Prahy. V tejto debate poukazyovalo sa hlavne na to, že odrieknutie audiencie u prezidenta a cesta k Hlinkovi bude môcť byť zneužitá zahraničnou propagandou a použitá tiež proti ministerskému predsedovi. Zostalo sa pri tom, že taj. Hronský časně ráno 27. mája vyhládá amerických delegátov a presvedčí ich o nutnosti voliť z Varšavy cestu do Prahy.

Avšak už v debate 26. mája večer vyslovovali sa americkí Slováci veľmi prikre o politickej hre, aká sa rozohrávala medzi Poliakmi a poslancami ľudovej strany. Amerikáni boli veľmi rozhorčení patrným ostrom, ktorý sa javil proti Československej republike a námluvami Poliakov. Vyhlásili veľmi rozhodne – a bol tu znova najresolútnejší red. Hušek – že tejto hre ďalej asistovať nebudú a že na žiaden pád sa nedajú ďalej viesť Poľskom, nikde z vlaku nevystúpia a chcú byť už čím prv v Československej republike. Ak by, ako Hušek hovoril, ďalej ostali v Poľsku, zjedli by ich Poliáci zo samej lásky i so Slovenskom. Hletko tiež rezolútne vyhlásil, že nasledujúceho dňa, keď sa mu naskytne príležitosť hovoriť na akademii na radnici, poľské aspirácie veľmi energicky odmietne. To by bol podľa neho možný kompromis. V tom prípade, ako uvádzal, mohol by snád vyhovieť naliehaniu Sidorovmu, cestovať z Varšavy priamo do Ružomberka a Martina a odiaľ do Prahy. Keď budú poľské aspirácie dôrazne odmietnuté, nebude možno s tým agitovať, že je návšteva Hlinku demonstráciou proti republike alebo vláde republiky. Podpísaný ovšem upozorňoval, že ak zná prax poľskej propagandy, nebude reč Hletkova, ktorá vyzve pre Československú **s. 31** republiku, vôbec zaznamenaná. Hletko nakoniec prosil podpísaného, aby 27. mája ráno osobne telefonoval ministerskému predsedovi a vysvetlil mu situáciu, žiadal o jeho súhlas, že by sa volila cesta do Ružomberka. Je konečne jedno, hovoril, či sa pôjde cez Bohumín na Prahu, alebo cez Bohumín, Ružomberok a Martin do Prahy. Zastávku v Ružomberku a Martine, zvlášte, keď sa delegácia

vyhne vitaniu v Częstochowej, Krakove atď., možno považovať len ako prostú zastávku na ceste do Prahy.

Keďže – po spomínanom rozhovore s ministerským radcom Černom a po prejavení ochoty taj. Hronským presvedčiť Amerikánov o nutnosti priamej cesty do Prahy, podpísaný nepovažoval za nutné spojiť sa 27. mája ráno telefonicky s p. ministerským predsedom, otázka ďalšieho programu americkej delegácie ostala nerozriešená až do 1. hodiny popoludní 27. mája. Zdá sa však, že taj. Hronský nedal si mnoho starostí s presvedčaním Amerikánov.

27. mája o 10-ej hod. ráno skladala krojovaná družina ľudáckych roľníkov veniec v Belwederu u pamätníka maršálka Pilsudského. Podpísaný vyslanec, ktorý obstaral veniec (stuhu priniesla si delegácia slovenskej ľudovej strany so sebou) asistoval pri tomto pietnom akte, ktorému boli prítomné obe delegácie. O 10 ¼ hod. skladala americká delegácia za asistencie vyslanca a oboch delegácií veniec na hrobe Neznámeho vojaka a o 11. hod. konala sa akadémia na počesť amerických Slovákov na radnici. Radničná sieň bola vyzdobená mimo poľských zástav tiež slovenským erbom, krížom na troch vrchoch v farbách bielo-modro-červených.

Na presidiálnej stráde zasadol prezident mesta Starzyński, senátor Gwiżdż a poslanec Walewski; delegácia americká s vyslancom po ľavej strane tribuny, delegácia ľudovej strany po pravej. **s. 32** Akademiu zahájil proslovom prezident Starzyński. Uvítal delegáciu americkú i ľudovej strany, spomínal „vodcu národa“ Hlinku, ale nezmienil sa ani slovom o Československej republike a o prítomnosti vyslanca.

Prejav pres. Starzyńskiego, tak, ako bol citovaný v poľských časopisoch, prikladám sub C). Sub D) prikladám obsah ďalšieho prejavu, poslanca Walewskeho, zahranične politického referenta sejmu a dôvernika ministra Becka.

Oba prejavy, zvlášte však prejav poslanca Walewskeho, mali jednoznačnú tendenciu proti Československu a boli námluvou poľskou na adresu Slovákov – vlastne špeciálne ľudákov. Počas oboch prejavov Dr. Hletko, sediaci vedľa podpísaného, prejavoval svoju nevoľu a nepozdvihol ruku k potlesku. Zo Slovákov tleskali len členovia ľudovej strany. Po oboch poľských pozdravoch vystúpil na tribúnu Dr. Hletko. Citujem poľský opozičný časopis, ktorý vystihuje skutočnosť:

„V sále i medzi denníkarmi – napätie. Oči všetkých obrátili sa na predsedu Slovenskej Ligy v Amerike Dra Hletka. Počas oboch rečí Dr. Hletko ani raz nesložil ruky k potlesku a bol očividne znepokojený obratom akademie. Ako asi odpovie na bojovné uvítanie pp. Starzyńskiego a Walewskeho? Čo povie? Tíša zapanovala v sále, keď si Dr. Hletko zastal na tribúne.

„Uvedomujeme si – hovoril Dr. Hletko – že ideme do Československa v situácii vážnej. Ideme ako ambasádori mieru a dohody. Chceme sa všemožne postarať o to, aby nastalo úplné, srdečné porozumenie našich bratov Čechov s našimi bratmi Slovákmi. Tešíme sa, že sme pomohli budovať našu Československú republiku, nechce- **s. 33** me ju búrať. Sme vzrušení srdečným prijatím, akého sme boli účastní v peknej zemi poľskej. Vždy ste zdôrazňovali svoje sympatie k Slovákom. A preto vás prosíme, bratia Poliáci: Milujte náš národ, pomáhajte našej Československej republike. Apelujem k vašim slovanským srdciam. Pomáhajte našej Československej republike, ktorú sme my pomáhali budovať. Ideme do Československa s textom pittsburgskej dohody nie pre to, aby sme delili, ale pre to, aby sme spojovali, aby sme posilnili československé porozumenie.“

(Rozhodujúce vety Dra. Hletku znely vlastne: „Jestli milujete Slovákov a chcete im pomáhať bez zadnej myšlienky – ako nás o tom uistíte – milujte Československú republiku a pomáhajte jej. Lebo len v Československej republike chce a môže sa slovenský národ vyvíjať slobodne kultúrne, politicky a sociálne“).

Teraz zapanovala konsternácia v presidiu. Hovoril ešte delegát hlinkovcov Sidor, počom pres. Starzyński zakľúčil akademiu a nehľadiac na to, čo sa stalo v sále, ešte raz opätovoľ stručne svoju reč“.

Reč Hletkova bola prijatá potleskom americkej delegácie, úradnej delegácie Slovákov a strhla k pochvale tiež nespracovaných prítomných Poliakov, ktorí sa neorientovali v situácii. Len predsedníctvo bolo zarazené a neprejavilo nadšenie ani súhlas. Hletkova priama a mužná reč pôsobila senzáčnym dojmom tiež na prítomných oposičných novinárov. Bola priamou sensáciou a pohrobila všetky pracovné stavané ilúzie poľských režimných agitátorov a „spasiteľov Slovenska“. Vďaka Dru Hletkovi vyznela akademia, projektovaná ako slávnostný akt poľsko-slovenskej protičeskej unie, ako manifestácia pre Československú republiku. [s. 34]

Poslanec Sidor, ktorý mal po Drovi. Hletkovi hovoriť, očividne ztratil koncept. Mal patrne pripravenú reč úplne inej toniny, po reči Dra. Hletku však, skonfudovaný, zmohol sa len na niekoľko nesmelých parafráz Hletkovej reči – hovoril o slovenských ašpiráciách, ktorých uskutočnenie posilní Československú republiku a o potrebe dorozumenia sa Čechov a Slovákov. Zo svojej pôvodnej reči ponechal asi len passus, v ktorom glorifikoval Hlinku. Je príznačné, že poľské časopisy ani nenaznačily ničoho podstatného zo Sidorovej reči.

Po akademii a určitej prestávke, ktorá bola použitá na prehliadku mesta a prípravu na cestu, bolo na radnici voľné pohostenie – recepcia – pre Slovákov. V prestávke radila sa v hoteli americká delegácia a rozhodla sa, aby asi vyhovel a na druhú stranu, že pôjde z Varšavy priamo do Ružomberka, bez ďalšej zastávky v Poľsku. Toto svoje rozhodnutie sdělila telefonicky podpísanému, ktorý si zavolať telefonicky min. predsedu Dra. Hodžu a informoval ho krátko o nastalej situácii. V dohode s p. ministerským predsedom rozhodol sa, že odcestuje s delegáciou, ktorú odprevadí po hranice, do Prahy, aby vysvetlil osobne, ako sa americká delegácia chovala a aké dôvody na ňu pôsobily pri rozhodnutí cestovať najprv do Ružomberka. Toto svoje rozhodnutie sdělil na radničnej recepcii Drovi Hletkovi, ktorý rozhodnutie toto s radosťou uvítal a opätovne vysvetlil, aké dôvody delegáciu vedú a že ich snahou je pôsobiť k dorozumeniu a svornosti v národe.

Vyslanec odprevadil ešte americkú delegáciu k sjednanej ním návšteve americkeho veľvyslancu Biddla¹⁰⁹ na americkej ambasáde.

Na ceste z Varšavy k hraniciam Československa, na ktorej [s. 35] americká delegácia mala mnoho rozhovorov s členmi oboch delegácií a prejavovala absolútnu objektivitu vo vnútorných otázkach československých, bola delegácia ľudovej strany ešte vítaná na stanici v Częstochowej, kde poslancovi Sidorovi bola odovzdaná pamätná medaila częstochowskej Panny Marie pre Andreja Hlinku, a na poľskej pohraničnej stanici.

¹⁰⁹ Anthony Joseph Drexel Biddle (1897–1961), americký diplomat, 1938 veľvyslanec USA v Poľsku, 1939–1941 vyslanec USA u exilových vlád v Londýne.

K zaznamenaniu stojí ešte, že vo vlaku bolo rozdávané číslo poľského týdeníka „Zespól“, v ktorom bol uverejnený článok o poľsko-slovenskej federácii. Ináč bola nálada družná a posl. Sidor bol terčom mnohých vtipov, v ktorých sa mu žartovne vytýkala jeho polonofilská politika (dotazy, jestli on bude Seyss-Inquartom,¹¹⁰ jestli si účastníci nemajú kúpiť v Poľsku poľské mluvnice, jestli sa na Slovensku bude učiť poľštinu povinne a pod.).

Americká delegácia sa skutočne víťania na staniciach nijakým spôsobom neúčastnila. Stojí za zaznamenanie ešte, že posl. Sidor žiadal podpísaného, aby sa pôsobilo k tomu, aby československá tlač nezaznamenávala rušivé momenty z Poľska v svojich správach, a tvrdil, že on už dal príkaz Slováku, aby sa o nich ani tlač ľudovej strany nezmiňovala. Hovorilo z neho asi zlé svedomie. Hovoril tiež, že do nedeľného Slováka napíše úvodník od nadpisom „Ambasadóri dorozumenia“.

Poľská tlač z prejavov na radnici uverejnila len časť reči prezidenta Starzyńského a poslanca Walewského, ostatné reči leda spomenula. Hletkova reč a s ňou spolu netaknosť poľských poriadateľov nezostali však zatajené poľskému obecnstvu. Časopisy opisie, hlavne soc. dem. Dziennik Ludowy, Nowa Rzeczpospolita a Polonia strany práce, národ. demokratický Gonic [Warszawski] a Kurjer Warszawski postarali [s. 36] sa, aby zaslúžene odsúdili „nešťastné uvítanie“, „fatálny diplomatický výstup p. Starzyńského“, „skandál na varšavskej radnici“, „netakť poslanca Walewského“ atď.

Nakoniec niekoľko úvah a poznámok: Je očividné, že organizovanie zájazdu slovenskej ľudovej strany bolo podporované a financované ministerstvom zahraničných vecí, v dôsledku rozhovoru poslanca Sidora s ministrom Beckom. Duševným inšpirátorom manifestácie „slovensko-poľského bratstva“, ktorá mala byť akousi „captatio benevolentiae“ pre Slovákov-ľudákov a naznačením možnosti riešenia slovenskej otázky mimo rámec Československej republiky – v súčinnosti s Poľskom – bol senátor Gwiżdż a poslanec Walewski, ovšem za spoluúčasti a súhlasu direktora Kobylaňského z ministerstva zahraničných vecí. Dvaja úradníci ministerstva zahraničia zo sekcie Kobylaňského (Vetulani a Bartel¹¹¹) boli tiež prítomní na akademii radničnej. Je pravdepodobné, že ťažkosti, vyplývajúce z nemeckej ofenzívy v Československu, vzbudily poľské ašpirácie na Slovensko a prispeli k pokusu o jasnejšiu formuláciu poľských ašpirácií, pripravovaných akciou profesora Semkowicza¹¹² a senátora Gwiżdża za spolupráce poslanca Sidora a jeho grupy. Poľskí organizátori boli ochotní ísť značne ďaleko vo svojich prejavoch a predpokladali, že je to vhodná príležitosť akciu túto jasne začať a odhaliť tajomstvo, dosiaľ pečlivo ukrývané. Je zásluhou americkej delegácie, Dra Hletku a redaktora Huška, že tieto ašpirácie tiež prehliadla a podľa možnosti zarazila.

¹¹⁰ Arthur Seyss-Inquart (1892–1946), vŕdce rakouských nacistů, 1938 aktivní součinitel anchlussu Rakouska, 1938–1939 říšský místodržící v Rakousku, 1940–1945 nacistický správce Nizozemska, jeden z hlavních válečných zločinců odsouzených norimberským tribunálem.

¹¹¹ Kazimierz Bartel (1882–1941), politický sannačnický režimu, mj. třikrát premiérem, 1922–1929 poslanec Sejmu, 1935–1939 jmenovaný senátor (aktivizující se nadále i v zahraniční politice), profesor Lwowské polytechniky. (Identifikace v textu zprávy je chybná, zřejmě způsobená přepisovačkou.)

¹¹² Władysław Semkowicz, polský politický publicista (též geograf), blízký spolupracovník senátora Gwiżdża, aktivista za slovenskou samostatnost. Pracoval rovněž v úzkém propojení s polským generálním konzulem v Bratislavě W. Lacińskim. Mj. autor publikace Słowacja i Słowaci, I, II, Kraków 1937–1938, akcentující nacionální a kulturní protikladnost Slováků a Čechů.

Delegácia ľudovej strany mala podľa intencie poslanca Sidora slúžiť patrne tiež uvedeným aspiráciám. Mnohí z poslancov ľudovej strany však očividne nesúhlasili plne s taktikou a úmyslami §. 37 poslanca Sidora. Pomerne opatrný bol i senátor Buday. V rozhovore s podpísaným prejavoval ochotu dohodnúť sa s československou vládou a vytýkal, že projektovaná porada (Buday–Sokol¹¹³–Ursíny¹¹⁴–Liška) sa neuskutočnila. Taktiež hovoril, že nesúhlasí so Sidorom, aby americká delegácia išla najprv do Ružomberka, a chápe ich stanovisko, že chcú ísť najprv k prezidentovi republiky a ministerskému predsedovi.

Rozumné stanovisko zastával i v rozhovoroch s americkými Slovákami zvlášť poslanec Danihel. V Sidorových službách stál patrne tajomník Murgaš so svojou roľníckou výpravou. Čo je však treba celej delegácie slovenskej ľudovej strany vytýkať, je, že úplne prislúchovala aspiráciám poľským a neuvedomovala si potrebu zdôrazňovať vernosť k Československej republike. V tomto ohľade je možno opomenutie vytýkať všetkým rečníkom ľudovej strany, zvlášte tiež sen. Budaymu, posl. Sivákovi – najmenej rečníkovi akademickej mládeže Kirschbaumovi.

Členovia oficiálnej delegácie veľmi dobre vycítili, prečo sú ignorovaní, a prejavovali prirodzene svoje roztrpčenie. Ich zájazd do Gdynie a Varšavy bol prejavom ochoty všetkých strán a smerov na Slovensku dohodnúť sa s autonomistickými smermi, bol prejavom dobrej vôle voči americkým Slovákom. Bolo dobre, že zástupcovia všetkých smerov a strán na Slovensku poznali, aké sú aspirácie a metódy poľskej oficiálnej zahraničnej politiky, ako je nebezpečné koketovanie poza hranice, ktoré môže byť vykladané ako priama vlastizrada. Fakt, že sa poslanci a senátori ľudovej strany dali oslavovať a vítať v prítomnosti zástupcu československého štátu a trpeli, aby pri všetkých uvítaniach boli ostatní zástupcovia Slovenska a tiež oficiálny zástupca Československa, §. 38 akreditovaný u poľského prezidenta a poľskej vlády, odsunovaní na stranu, nemohol ich naplniť uspokojením a nemohol zvýšiť sympatie k Poľsku. Bezhraničná devotnosť, vychvaľovanie veľkého, kultúrneho Poľska rečníkmi ľudovej strany – nútilo iste tiež k uvažovaniu a porovnávaniu skutočnosti s pravdou a so stavom kultúry v Československu.

Americkí delegáti, ako bolo už vyššie spomenuté, prehliadli hru, v ktorej mali slúžiť akémusi slovenskému separatizmu a poľským expansívnym snahám, smerujúcim na rozkúskovanie Československej republiky. Boli tiež veľmi nespokojní s tým, čo v Poľsku videli, žalovali sa na primitívnosť hotelov, neorganizovanosť prijatia a chaos, ktorého boli svedkom. Po príchode do Československa iste srovnávali a mohli oceniť kultúrny stav Československej republiky a v nej tiež Slovenska.

¹¹³ Martin Sokol (1901–1957), pôvodne aktivista v pročeškoslovenské složce HSLS, postupne prechádzal na pozície radikálnejšieho autonomizmu, 1927–1927 ústredný tajemník, 1929–1938 generálny tajemník HSLS, 1935–1938 poslanec Národného zhromaždenia, od prosince 1938 poslanec, od ledna 1939 predseda autonómneho Slovenského snemu, 1939–1945 poslanec a predseda Snemu Sloven. štátu, od 1940 člen sidorovskej opozície v HSLS, proti nacistickým metódam, proti antisemitizmu, atp. 1947 odsouzený Národným súdom v Bratislave k 5 letům vězení, 1949 amnestován.

¹¹⁴ Ján Ursíny (1896–1972), súkromný podnikateľ v zemédelství, od 1923 funkcionár agrárnej strany na Slovensku. Za války významný činiteľ občanského odboje, signatár Vánoční dohody 1943, člen ilegální SNR, člen vedení povstalecké SNR, povereník pro hospodářství; poč. ledna 1945 odsouzen Zvláštním senátem Nejv. soudu Sloven. štátu v nepřítomnosti k trestu smrti. 1945 povereník pro zemědělství, 1945–1948 místopředseda Demografické strany. V dubnu 1948 odsouzen komunist. soudem v jednom z prvých politických procesů.

Poľská režimná tlač a zpravodajské kancelárie hľadali zájazd plne využiť a zneužiť. Uverejňovali úvahy o význame pittsburskej dohody v duchu autonomistickom a čiastočne protištátnom, upravovali referáty tak, aby vyznievaly proti politike „Prahy“ a politike „českej“ (medzi Čechov zariaďovali, ako vždy, i Slovákov-neľudákov); útočili na osoby (po zájazde v polemických článkoch proti útoku Ludoveho Dziennika a Nowej Reczpospolitej útočili znovu na Kormana, Granatiera a maliara zástupcu S[väzu]. S[lovenských]. Umelcov Kováčika¹¹⁵ – patrne preto, že vyslovil svoj odmietavý súd o býv. varšavskom exponente Sidorovom, maliarovi Ileckovi), uverejňovali interviewy (v jednom z interview, pomerne dosť opatrnom, posl. Sidor povedal i túto vetu: „Možno, že sa kedysi vytvorí taký sběh udalostí, že i Slováci dosiahnu úplnú národnú neodvislosť. Ale naše §. 39 pokolenie toho nedožije a vystačilo by mu úplne, keby bola dodržaná pittsburská dohoda.“).

Poľská oposičná tlač i v tomto prípade chovala se loyálne a slušne. Odhalila časť machinácií a prispela k tomu, že sa hra Sidor–Beck nemohla plne rozvinúť. Vďaka informáciám tejto tlače dozvedel sa o poľských aspiráciách na Slovensko diplomatický sbor, ktorý takmer jednomyselne odsudzoval neloyálne stanovisko poľských činiteľov k Československej republike.

Tato zpráva bola vyhotovená v 13 exemplároch, z ktorých č. 1–10 sa zasiela ministerstvu zahraničných vecí, č. 11 a 12 p. ministerskému predsedovi a č. 13 ponecháva sa vo spise.

Vyslanec:

Dr. Juraj Slávik v. r.

[Zadní strana „košílky“:]

Dr. Juraj Slávik

vyslanec ve Varšavě

podává zprávu o

uvítání amerických Slovákov (delegácie Amerického Slovenskej Ligy) v Gdyni a vo Varšave.

Varšava, dne 6.–16. júna 1938.

¹¹⁵ Andrej Kováčik (1889–1953), malič, ilustrátor, sochař, neaktivnější slovenský karikaturista meziválečného období, 1920 spoluzakladatel Spolku slovenských umělců, 1937 se osobně podílel na přípravě výstavy slovenského umění v USA. V delegaci k uvítání zástupců americké Slovenské ligy byl zástupcem Svazu slovenských umělců.

The Polish Factor in Czech-Slovak Relations

Vladimír Goněc

For the entire period, which the exception of a brief period in the mid-twenties, one of the focuses of Polish foreign policy was the internal disruption of Czechoslovakia. To this end, they took advantage of the Polish minority in Czechoslovakia and they supported similar efforts by the Hungarian government. Beginning in the thirties, Slovak radicals, underappreciated by the Polish government, began to develop. The climax came in 1938 in connection with Nazi pressure and the Munich Agreement. (One from documents over this Polish politics were annexed.)

MSM0021622426 Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy

ODPOVEDE JOZEFA LETTRICHA NA OTÁZKY VÁCLAVA HAVLA¹

Vojtech Čelko

V Česko-slovenskej historickej ročenke 2004 som informoval čitateľov o osobnom archíve Dr. Jozefa Lettricha,² predsedu Slovenskej národnej rady a predsedu Demokratickej strany, ktorý bol darovaný Slovenskej národnej knižnici. Opisal som históriu tohto archívu, ktorý je dnes ako samostatný fond v rámci Archívu literatury a umenia súčasťou Slovenskej národnej knižnice. Predstavil som a komentoval niekoľko zaujímavých dokumentov. Kvôli doplneniu informácie pre záujemcu, niektoré ďalšie dokumenty z tohto archívu – korešpondencia medzi maliarom a grafikom Kolomanom Sokolom a Dr. Jozefom Lettrichom pod názvom „Listy úcty a priateľstva“ boli publikované v časopise Zrkadlenie–Zrcadlení³ a dedikované pamiatke storočnice od narodenia Jozefa Lettricha, ktorá pripadla na 25. júna 2005. Medzičasom boli objavené ďalšie listy ich vzájomnej korešpondencie, ktoré v tejto revue budú zverejnené. Ďalšie dokumenty z Lettrichovho fondu, ktoré sa týkali gen. M. R. Štefánka, boli zverejnené v ďalšom čísle revue Zrkadlenie–Zrcadlení⁴ a boli dedikované 125. výročiu narodenia spoluzakladateľa Československej republiky, ktoré pripadlo na 20. júla 2005.

V Česko-slovenskej historickej ročenke 2004 bol zverejnený aj list Jozefa Lettricha bratovi Júliusovi Lettrichovi z 15. mája 1968,⁵ v ktorom okrem iného sa hovorí o otázkach, ktoré spisovateľ a publicista Václav Havel položil Jozefovi Lettrichovi pri ich osobnom stretnutí vo Washingtone v máji 1968 a Lettrich ich písomne zodpovedal. Tento dokument v čase, keď som študoval Lettrichov fond, bol ešte nedostupný.⁶ Podarilo sa mi ho nájsť dodatočne a teraz ho zverejňujem. Okolnosti stretnutia a niektoré námety, o ktorých sa píše v liste, sú komentované v poznámkovom aparáte k zverejnenému listu.

¹ Doplnenie k dokumentu zverejnenému v Česko-slovenskej historickej ročenke 2004.

² ČELKO, V.: Osobný archív Jozefa Lettricha darovaný Slovenskej národnej knižnici, In: Česko-slovenská historická ročenka 2004, Brno 2004, s. 323–348.

³ In: Zrkadlenie–Zrcadlení, 2005, č. 1, s. 60–68.

⁴ Tamtiež, 2005, č. 2, s. 38–49.

⁵ Česko-slovenská historická ročenka 2004, Brno 2004, s. 342–344.

⁶ Je to dokument, ktorý je signalizovaný: Tamtiež, s. 344, pozn. č. 41.

Dokument

1968, pred 15. májom – odpovede J. Lettricha na otázky V. Havla

[Otázka] I.: Za akých okolností by som bol ochotný navštíviť Československo?

[Jozef Lettrich:] Ako bývalý predseda Slovenskej národnej rady a Demokratickej strany, člen Národného zhromaždenia atď., teda exponovaný človek v slovenskom a československom verejnom živote, ktorý hneď po nastolení komunistického režimu roku 1948 odišiel do exilu na protest proti potlačeniu základných ľudských práv a slobôd v republike a od tých čias je činný v úsilí o obnovenie slobody a demokracie, po ničom viac netúžim, ako znovu vidieť svoju vlasť. Aby sa to mohlo stať skutkom, musel by som mať záruku takej istej osobnej bezpečnosti, slobody pohybu, mienky a prejavu, ako mi ich poskytujú Spojené štáty severoamerické, poľažne Kanada, Veľká Británia, Francúzsko, Nemecká spolková republika, Taliansko, Holandsko, Dánsko, Švédsko a Nórsko, ktoré som navštívil – niektoré z nich viac krát – a kde som sa bezpečne pohyboval ako slobodný človek v slobodnom štáte. Ak by mi moja vlasť nemala dať v tomto smere to, čo mi poskytuje slobodný svet, ba ak by to malo byť ešte menej len preto, že tam niet právnej istoty, alebo že sú kedysi verejne činní ľudia vystavení policajným obmedzeniam, osobnej neistote, ba dokonca nebezpečenstvu perzekúcie, potom sa vzdávam myšlienky navštíviť Československo. Vzhľadom na doterajší nepriateľský postoj režimu voči československým demokratickým exulantom vôbec a osobite voči mne, musel by som dostať primeranú záruku osobnej bezpečnosti a iných práv pre prípad návštevy.

[Otázka] II.: Za akých okolností by som bol ochotný vrátiť sa do Československa?

[Jozef Lettrich:] Na úvod podotýkam, že si neosobujem pre seba viac práv, ako ich má ktorýkoľvek občan republiky. Avšak svoj prípadný návrat do Československa viažem na dve podmienky. Prvá, je že by to bol návrat do skutočne slobodného, nezávislého a demokratického Československa, kde skutočne platí právny poriadok a kde sa skutočne rešpektujú občianske práva a slobody všetkých občanov tak, ako ich definuje Deklarácia základných ľudských práv. Druhá podmienka je, že môj návrat by bol žiaduci z hľadiska slovenských národných a československých štátnych záujmov a preto podnietený domovom.

Pri všetkej úcte k zmenám, ktoré nastali v Československu tohto roku, nemôžem terajší stav považovať za slobodný a demokratický, ktorý by oprávňoval ľud ako celok i jeho jednotlivých občanov republiky nehatene určovať si voľný tok svojich verejných náležitostí. Môj osobný osud nie je dôležitý, Rozhoduje osud národa a republiky. O nič iného, len o to mi ide pri úvahe o okolnostiach, za akých by som bol ochotný vrátiť sa domov.

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, fond Jozef Lettrich, kart. č. 24.

Jozef Lettrich's Answers to Václav Havel's Questions

Vojtech Čelko

An Appendix to the edition in: Česko-slovenská historická ročenka [Czech-Slovak Historical Yearbook] 2004, Brno 2004, p. 323–348.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (január 2005 – december 2005)

Rok 2005 bol rámcovaný tradičnými dvoma zasadaniami komisie, novou ročenkou a libereckým seminárom. Skutočnosť, že pominuli bezprostredné finančné ťažkosti, sa odrazila možno až na priveľmi pokojnej činnosti, ktorá akoby uspávala niektorých členov, najmä v súvislosti s príspevkovou disciplínou do ročenky.

Jarné – v poradí už 22. zasadanie komisie – sa uskutočnilo v dňoch 12. až 14. apríla v Martine. Obaja tajomníci po prvýkrát prišli na miesto zasadnutia s predstihom a zostali v Martine aj po jeho oficiálnom skončení. Bohatému programu trónil vedecký seminár venovaný teoretickým otázkam českého a slovenského exilu po druhej svetovej vojne. Seminár sa konal na pôde Slovenskej národnej knižnice, ktorá spolu so Slovenským národným múzeom a Dokumentačným strediskom českej kultúry patrila k spoluorganizátorom celého pobytu komisie. Vedecký seminár sa vďaka dôslednej príprave nakoniec hodnotil ako vydarený. Uskutočnil sa v dôstojnom prostredí s peknou účasťou z celého Slovenska, zaujímavými referátmi a podnetnou diskusiou. Komisia otvorila jednu aktuálnu tému a snažila sa pomenovať viaceré doteraz obchádzané problémy. O ročenku s témami z Martina bude určite záujem, o čom svedčí skutočnosť, že chýr o „exilovom čísle“ sa dostal až do ďalekej Argentíny. Martin a rokovanie komisie navštívila reprezentatívna delegácia z Univerzity Palackého, ktorá prevzala hosťiteľskú úlohu na jesenné zasadanie s mimoriadnou zodpovednosťou.

V centre pozornosti pracovného zasadania bola finalizácia príprav na liberecký seminár a predovšetkým doladovanie jedného z najdôležitejších zasadaní komisie v posledných rokoch, na ktoré čakala Olomouc.

V pamäti zostanú z Martina predovšetkým srdeční ľudia, uvádzanie do života reprezentačnej publikácie s fotografiami M. R. Štefánika, na zrode ktorej sa podieľal člen komisie Dušan Kováč i prehliadka martinského skanzenu s večerou v rázovitej slovenskej krčme.

Leto roku 2005 sa pre komisiu začalo tradičným zasadaním redakčnej rady Česko-slovenskej historickej ročenky, tentokrát až 15. júla v letne rozpálenom Brne. Vladimír Goněc prezentoval najnovšie v poradí už 9. číslo ročenky s vročením na rok 2004. Obsahuje materiály zo seminára komisie konaného v Opave k sociálno-ekonomickým problémom česko-slovenského pohraničia (2003) a zo seminára v Liberci (2004) o Čechoch a Slovákoch v nemeckej vojne (1939–1945), ďalej celý rad štúdií venovaných česko-slovenským vzťahom, konkrétnym problémom i úvahám na širšie témy, nakoniec dva materiálové príspevky s dokumentárnou prílohou a tradičné rubriky, medzi ktorými dominovali články k 10. výročiu vzniku komisie. Redakčná rada prerokovala štruktúru pripravovaného desiateho čísla ročenky a jeho zabezpečenie príspevkami. Značnú časť času venovala príprave 23. zasadania komisie v Olomouci.

Leto 2005 sa pre komisiu skončilo v Liberci, kde sa v dňoch 24.–26. augusta uskutočnil v poradí už 15. ročník tradičného seminára pre českých a slovenských

učiteľov dejepisu a občianskej nauky v Liberci. Organizátori navrhli atraktívnu tému päťdesiatych rokov v ČSR i vo svete.

Podujatie bolo veľmi dobre navštívené učiteľmi i členmi komisie, po prvý raz sa podarilo s pomocou Nadácie J. Husa zabezpečiť dôstojnú účasť slovenských učiteľov a keďže aj Liberec ukázal usmievavú slnečnú tvár, seminár sa popri odbornej stránke vydaril aj spoločensky.

V dňoch 8.–10. novembra sa uskutočnilo 23. zasadanie Česko-slovenskej komisie historikov na pôde Univerzity Palackého v Olomouci. Jeho stredobodom bola prezentácia súčasného stavu slovenskej historiografie po zmenách roku 1989. Išlo v roku 2005 o jedno z najdôležitejších podujatí slovenských historikov, ktorí sa prezentovali v reprezentatívnom počte. Predstavili deficity, ktoré historickú vedu na Slovensku trápia a pochválili sa s úspechmi, ktoré za posledných 15 rokov historiografia zaznamenala.

Podujatie v Olomouci bolo zásluhou člena komisie Jindřicha Schulza, ako aj vedenia tamjšej katedry a fakulty, s ktorými má komisie tradične nadštandardné vzťahy, vydarené predovšetkým po spoločenskej stránke. Komisiu prijali rektorka univerzity spolu s dekanom fakulty, primátor mesta, ako aj rektor súkromnej vysokej školy. Olomouc je tradične právom najnavštevovanejším miestom zasadaní komisie – hostilo ju už po tretíkrát.

Pracovné zasadanie komisie sa pod vplyvom celkovej atmosféry nieslo tiež v mimoriadne prajnom duchu. Body o príprave ročenky a nasledujúcich zasadaní, hodnotenie Liberca, ako aj práve skončeného seminára patria už k tradičnej výbave interných zasadaní. Rozhodlo sa, že najbližším hostiteľom komisie sa stane Bratislava a na program sa dostane už dlhšie pripravovaná cirkevná téma.

Komisia mohla zakončiť rok 2005 s pocitom dobre vykonanej práce a s finančným hospodárením, ktoré umožňuje sústrediť sa viac na vedecké ako existenčné otázky.

Roman Holec

RECENZIE. KRITIKA

Slovensko v Československu (1918–1939). Editori Milan Zemko, Valerián Bystrický, Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2004, 687 s.

Nejprve podobou sborníku se kolektiv slovenských historiků rozhodl zobrazit dějiny Slovenska v prvním a druhém československém státě, tedy v letech 1918–1939. Jistě se časem přikročí i k jednoduší a souhrnné syntéze, která už zřejmě nebude dílem širší autorské skupiny. Sborník je syntéze místy docela blízko, styl některých jeho částí, nebo aspoň přístup k výkladu ji odpovídají. Nejen proto si dílo zaslouhuje pozorné přijetí a ocenění, ale vyvolává je i dalšími vlastnostmi. Především je koncipováno s vysokou vážností a odpovědností, u vědomí toho, jak bedlivě bude posuzováno a přijímáno a jak názorově rozdílná čtenářská obec ho může čekat. Týká se to i prostředí historiků, včetně českých. Také si vytvářejí představy o postavení Slovenska v ČSR, o jeho politickém životě, o hospodářských a sociálních poměrech, o kulturní úrovni. Reálného zpodobení tu není nikdy dost, musí dokonce lámat i jisté předsudky.

Pro českou historiografii Československa a české společnosti má sborník zvláštní hodnotu ve více směrech. Je především dána jeho úrovní: nepřipomínám konkrétně žádného z autorů, individuální rukopisy jsou sice znát, ostatně jsou také závislé na tématu, v každé studii se prokázala autorská erudice, zralost, důkladná faktografická znalost, promyšlení látky. Zajišťuje to sborníku vyznění a ohlas. Historie novodobého Slovenska představuje nejen svébytnou součást dějin Československa, ale je neminutelná i z hlediska českých dějin oné doby. Česká společnost se jako státotvorný fenomén formovala také vztahem ke Slovensku pojetím tohoto vztahu, jeho realizací. Slovenské dějiny vypovídají proto specifickým způsobem i o dějinách českých. Je na českých dějepiscích, aby do nich odpovídajícím způsobem zakomponovali, jak „přímo“, tak samozřejmě jako všepro-
stupující součást dějiny Československa. (Už se tak i děje.)

Sborník může mít inspirativní vliv, v přístupech a hodnoceních, v tematické originalitě (Život na Slovensku). Je faktograficky hutný v tématech, která to z různých důvodů vyžadují (někde fakty až vrchovatě nasycené). Jde v pohledech a soudech umně po podstatném, když problematika je už poměrně známa a žádá si především jasná stanoviska. Některé části mohou posloužit dokonce jako příručka, přinášejí statistické a personální údaje i běžně nedostupné, jejichž shromáždění vyžadovalo značné úsilí. Budou trvale osvědčovat svou užitečnost.

Z četby jen několik glos. I „slovenská otázka“ by potvrzovala, že hlavním problémem ČSR byly národnostní bolesti. Literatura ostatně často uvádí, že Československo je nedovedlo vyřešit (řešit), nebo že je pojímalo nedostatečně. Nepochybně – jen se někdy sahá k formulacím, které sugerují dojem, že my, historikové, recepty k řešení známe a předchůdci k nim nedozráli. Historik však není ten, kdo ví, ale kdo hledá – a v tomto případě má rozmatávat, co vše se v národnostní problematice Československa zauzluje. Byla v ní obsažena i jeho „nejdůležitější otázka“, za níž pokládám pojetí a realizaci demokracie a vztah hlavních politických subjektů k ní. Na demokracii se spoléhalo jako na vazbu, která by zvládala četnou různorodost (civilizační, národnostní, sociální,

mentální, duchovní), byla přitom dostatečně pružná, „vývojová“, aniž by opustila systémový fundament. Mírou naplňování a zažití demokracie je třeba poměřovat i vývoj (pojetí, stav, úroveň) české společnosti a samozřejmě to platí také o dalších národních společenstvích. Takový pohled, do nitra všech je schopen ukázat a povědět hodně o nich samých (ve sborníku to přece jen chybí, slovenská společnost se novodobě dotvářela a dotvořila – tento proces není jako téma vzat v úvahu). Zmíněný pohled poví mnoho o situaci ve státě, o politických (stranických) reprezentacích a jejich vztahu k Československu.

Velké téma ekonomické je ve sborníku pojednáno do hloubky. Bývalo a stále ještě bývá zasaženo ideologickými přístupy – Hallonova studie na to ostatně přímo upozornila a sama se takovému návodu vyhnula. Představuje především restrukturalizaci hospodářství na Slovensku: obsah a způsob výkladu žádá od čtenářů – a je to dobře – vrcholnou pozornost, pak je text schopen bohatě informovat. Současnost vnucuje otázku, kolika restrukturalizacemi už hospodářský prostor československý, a tedy i slovenský, po roce 1918 procházel. Sociální dějiny tu mají opravdu co na práci. Kultura v širším rozpětí, a její nezbytné vzdělanostní podloží, představovaly tvůrčí oblasti s výrazným pozitivním vkladem československého státu. Specificky konfliktní politicky a ideologicky také byly. A že takovými mohly být, svědčilo i o politickém systému a duchovním ovzduší československého státu. Obsah a smysl konfliktů mívá ostatně zajímavou výpovědní hodnotu. Platí to i o historii Slovenska v Československu.

Robert Kvaček

Jiří Malíř, Pavel Marek a kolektiv: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, Brno, Doplněk 2005, I. a II., 1826 s.

Dějiny Československa, ako aj území, ktoré sa stali jeho súčasťou (české krajiny a Slovensko) sú od polovice 19. storočia úzko späté s politickým životom, činnosťou politických strán a hnutí i jednotlivých politikov, ktorí viac alebo menej ovplyvňovali život krajiny a ktorí boli vystavení priamemu či nepriamemu pôsobeniu svojich politických strán ich programov a cieľov, či determinovaní ostatnými, vcelku konkurenčnými politickými stranami. Napriek tomuto konštatovaniu, a vlastne aj očakávaniu, ani česká, ani slovenská historická veda doteraz nepripravili komplexný prehľad politických strán, s ich vnútornou štruktúrou, ich osobností a ich aktivít. Hoci vznikali práce, ktoré mapovali najvýraznejšie politické subjekty a ich podiel na spoločenskom, národnom, hospodárskom, ba i kultúrnom vývoji spoločnosti, aj česká, aj slovenská historiografia, ale najmä verejnosť, pociťovali absenciu encyklopedického prehľadu politických strán, ktorý je už dávno samozrejmosťou v susedných historiografiách. Chýbali najmä informácie o menších politických stranách a stranách národnostných menšín, ktoré v dejinách Československa zohrali významnú úlohu.

Na Slovensku sa pokúsil vyplniť medzeru v poznaní politických strán tím vedejný Ľubomírom Liptákom v knihe *Politické strany na Slovensku 1869–1989*¹, v ktorej autori predstavili politické strany pôsobiace na Slovensku. Ďalej to boli práce Štefana

¹ Politické strany na Slovensku 1860–1989 (ed. Ľ. LIPTÁK), Bratislava 1992.

Šutaja, Dušana Kováča, Eduarda Nižňanského, Milana Podrimavského, Miroslava Pekníka, Petra Švorca a iných², v ktorých bol popri politických stranách položený dôraz skôr na osobnosti politickej scény Slovenska a Československa. Podobne to urobili aj František Kolář a kolektív v knihe *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl kdo za první republiky*³. Rad českých historikov, napr. Zdeněk Šolle, Josef Harna, Jiří Kořalka, Jan Havránek, Martin Kučera, Jiří Malíř, Zdeněk Kárník, Pavel Marek i ďalší, sa v osobitných štúdiách a monografických prácach zaoberali čiastkovými problémami českej politickej scény⁴.

V roku 2005 brnenské nakladateľstvo Doplněk ponúklo na knižný trh dvojdielnu prácu kolektívu autorov *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, ktorú editorsky zostavili Jiří Malíř a Pavel Marek.

Ide dohromady o 1826 strán tlačeneho textu na stranách formátu B5, čo je už samo osebe svedectvom o množstve informácií o politickom živote českých zemí a Slovenska, ktoré autori ponúkajú čitateľovi. Ten sa na stránkach oboch dielov stretne s desiatkami politických strán a hnutí, ktoré existovali od roku 1861, či existujú aj v súčasnosti. Dvojzväzková práca tak nadobudla nielen historický, ale aj politologický a sociologický rozmer a jej poslanie nesmeruje len k súčasnému záujemcovi, ale aj k budúcemu čitateľovi, historikovi, ktorý sa bude zaoberať dejinami politických strán v posledných rokoch 20. a prvých rokoch 21. storočia.

V úvode však treba podotknúť, že kniha nepredstavuje klasické encyklopedické dielo, klasický historický slovník politických strán, ako by sa na prvý pohľad zdalo. V podstate jej podnadpis upozorňuje na neencyklopedický charakter práce.

V knihe sú predstavené politické strany a hnutia formou samostatných štúdií. Tie mapujú ich vznik, popredné osobnosti, ktoré sa s politickými stranami spájajú, je tu uvedená organizácia strán, vnútrostranícke pomery, tlačové orgány strán, programy, ciele, prípadne organizácie, ktoré si strany vytvárali. Cenný je súpis literatúry viažucej sa k predmetnej politickej strane, resp. k politickým stranám, ktorý sa nachádza v závere každej kapitoly. Orientácia je však trochu sťažená tým, že literatúra je uvádzaná podľa roku vydania a nie podľa abecedného poradia autorov uvedených prác. Na druhej strane však prežrádza proces historického spracovania dejín tej-ktorej politickej strany i obdobia, v ktorých im česká a slovenská historiografia venovali svoju pozornosť.

² ŠUTAJ, Š.: Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1945–1948, Bratislava 1999; KOVÁČ, D. (ed.): Muži deklaracie, Martin 1991; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Kto bol kto za I. ČSR, Bratislava 1993; PEKNÍK, M. a kol.: Pohľady na slovensku politiku, Bratislava 2000; ŠVORC, P.: Rozbíjali monarchiu. (Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914–1918), Košice 1992; PODRIMAVSKÝ, M.: Slovenská národná strana v druhej polovici 19. storočia, Bratislava 1983; PEKNÍK, M. – ŠVORC, P.: Krajiná hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939), Prešov 2003.

³ KOLÁŘ, F. a kol.: Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl kdo za první republiky, Praha 1998.

⁴ ŠOLLE, Z.: Století české politiky, Praha 1998; HARNA, J.: Český národní socialismus (do roku 1938), In: Marek, P. a kol.: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998, Olomouc 2000; KOŘALKA, J.: František Palacký (1798–1876), Praha 1998; KUČERA, M.: Alois Rašín v mladočeské straně (1907–1914), In: Moderní dějiny, 1, 1993, s. 9–35; MALÍŘ, J.: Od spolků k moderním politickým stranám. Politické strany na Moravě v letech 1848–1914, Brno 1996; KÁRNÍK, Z.: Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral? Praha 1996; MAREK, P. (ed.): Osobnost v politické straně, Olomouc 2000; MAREK, P.: Politicko-organizační aktivity českých středních vrstev v letech 1918–1938, Olomouc 1996.

Zostavovatelia koncipovali publikáciu tak, aby slúžila vedeckým pracovníkom, zaoberajúcim sa politickými dejinami a aby slúžila najmä vysokoškolskému štúdiu dejín a politológie. Roky 1861–2004 rozdelili do šiestich období, ktorým zodpovedal charakter politického systému v českých krajinách do roku 1918 a v Československu od roku 1918. Potom si všimli jednotlivé politické strany a hnutia, ktoré existovali v danom období. Majúc pravdepodobne na mysli najmä vysokoškolskú prax, zaradili na začiatok každej časti prehľadovú štúdiu, zaoberajúcu sa systémom politických strán v jednotlivých obdobiach: Jiří Malíř spracoval obdobie 1861–1918 v českých krajinách, Josef Harna roky 1918–1938 v Československu, Jan Holzer roky 1938–1945 na území Čiech a Moravy, Jiří Kocian obdobie 1945–1948 a obdobie 1948–1989 v Československu a Petr Fiala s Maximiliánom Strmským spracovali systém českých politických strán v rokoch 1989–2004 ešte v spoločnom štáte a od roku 1993 už v Českej republike. Na posledných dvoch autorov nadviazal Jozef Žatkuliak a predstavil politické strany a hnutia na Slovensku od novembra 1989 do rozpadu Československa v roku 1992. V tejto súvislosti sa natiska otázka, či editori nezvažovali v kontexte tejto obsiahlej práce zaradiť aj politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945, ktorý by určite vynikajúco doplnil celú mozaiku politických strán v 20. storočí na území bývalého a za krátko i obnoveného Československa a pomohol by v historicko-politologickej orientácii najmä českému percipientovi.

Po kapitolkách venovaných systémom politických strán už nasledujú jednotlivé štúdie, v ktorých sa ich autori zaoberajú konkrétnymi politickými stranami. Tým väčším sú vymedzené samostatné štúdie, menšie politické strany sú spravidla spracované vcelku. To sa týka aj politických strán menšín žijúcich v Československu. V knihe nájdeme politické strany nemeckej menšiny, osobitne politické strany karpatských Nemcov na Slovensku, maďarskej, rusínskej, poľskej a židovskej menšiny. Sudetonemecká strana je spracovaná v samostatnej kapitole. V druhom diele sú politické strany v Čechách a na Morave v rokoch 1938–1945 a potom po roku 1945 tak, ako vznikali, existovali a zaničili ruka v ruku so zmenou politických pomerov.

Rozsah štúdií je rozdielny, zodpovedá významu jednotlivých politických strán i doterajším poznatkom o nich. Významnejšie, o ktorých existuje bohatšia literatúra, sú spracované komplexne, štúdiám o menej známych a menej významných politických stranách táto komplexnosť zatiaľ chýba. Je to však pochopiteľné, keďže ani v Čechách, ani na Slovensku sa pozornosť národných historiografií dlho neupriamovala na výskum celého politického spektra.

Dvojdielna publikácia *Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004* i napriek niektorým vysloveným poznámkam predstavuje pozoruhodné dielo, ktoré privíta tak česká, ako aj slovenská historická obec i širšia verejnosť zaujímajúca sa o naše dejiny v posledných dvoch storočiach. Poskytuje totiž základné informácie nielen o samotných stranách a ľuďoch, ktoré ich tvorili, ale o celom politickom spektre, o politickom živote, ktorý v mnohom determinoval naše dejiny. Kniha, resp. knihy isto poslúžia ako základná pomôcka pri štúdiu histórie českých krajín a Slovenska od druhej polovice 19. storočia po dnešok, a to nielen vysokoškolským študentom, ale celej českej, slovenskej, ba dovoľím si povedať, že prinajmenšom stredoeurópskej historickej obci.

Peter Svorc

Štruktúry moci a ich obeť

Slovenskú a nepochybne aj českú historiografiu permanentne priťahujú oblasti, ktoré sa týkajú vzťahu štátnej politickej moci k občanovi, resp. k spoločnosti. Tento rastúci záujem o spomínanú tému spočíva, okrem iného, v skutočnosti, že Slovensko i Česko sa v 20. storočí vyvíjali prevažne v nedemokratických podmienkach, v autoritatívnych, resp. totalitných systémoch, ktoré boli navyše sprevádzané dvoma horúcimi a jednou studenou vojnou. To všetko poznamenalo vedomie a cítenie ich obyvateľov, vyvolalo a podnes vyvoláva historické traumy, ktoré sa ľahko dajú politicky a ideologicky zneužívať. K ich čiastočnému prekonaniu (úplne sa to asi nikdy celkom nepodariť) je vari jedinou reálnou cestou tiezve poznávanie a kritická reflexia vlastných národných či štátnych dejín a v neposlednom rade aj akceptovanie príslušného podielu vlastnej zodpovednosti na nich. Nie je to ľahké, ani bezbolestný spôsob. Neraz sa mu snažíme vyhnúť, keď účelovo selektujeme faktor, ktorý nazývame historická pamäť národa.

Parafrázujúc výstižný postreh historika L. Liptáka, existujú tri roviny historickej pamäte: 1. Pamäť oficiálna, ktorú určuje aktuálny politický režim podľa vlastných potrieb; 2. Pamäť „učená“, ktorú formuje dejepisectvo, historická publicistika, čiastočne i umelecká tvorba; 3. Pamäť individuálna, autentická, hoci silno ovplyvnená subjektívnymi zážitkami, skúsenosťami, emocionálnymi pohľadmi a prístupmi. Práve pod týmto zorným uhlom sa môžeme pozerať aj na dve nové slovenské historické publikácie, ktoré sa zaoberajú rovnakou témou a rovnakým obdobím, no po žánrovej i odbornej stránke, ako aj z aspektu poznávacieho prínosu a oslovenia potenciálneho adresáta, sa značne odlišujú.

Prvou je rozsiahla monografia *Jana Peška a Róberta Letza, Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2004, 807 strán. S istou dávkou zjednodušenia knihu možno považovať za akýsi syntetizujúci pokus o rekonštrukciu niektorých inštitútov politickej moci na Slovensku (čiastočne v celom vtedajšom Československu) po februári 1948 – hlavne z hľadiska perzekučnej, potlačovateľskej úlohy štátu voči vlastným občanom. Autori konštatujú, že recenzovaná práca priamo či nepriamo nadväzuje na predchádzajúce publikácie, vzťahujúce sa ku komunistickému režimu na Slovensku, na ktorých príprave sa J. Pešek i R. Letz výdatnou mierou tiež sami podieľali. Okrem syntetického zamerania má publikácia čiastočne charakter pramennej edície, lebo takmer polovicu jej textu tvorí 53 príloh – dokumentov, získaných zo slovenských a českých štátnych, ale aj iných archívov. Edované materiály nielen ilustrujú či dopĺňajú (občas však duplicitne prekrývajú) vlastný autorský text a prehľbujú jeho poznávaciu plasticnosť, ale zároveň otvárajú ďalším bádateľom mnohostranné možnosti ich využitia. To isté možno vlastne konštatovať o celej publikácii, čo považujem za jeden z jej najväčších kladov.

Knihu po obsahovej, resp. metodologickej stránke J. Pešek a R. Letz rozdelili do troch navzájom sa prelínajúcich tematických celkov – subjektov, ktoré podľa autorov tvorili hlavné štruktúry politickej moci totalitného režimu na Slovensku v rokoch 1948 až 1989. Ide o Komunistickú stranu Slovenska (lepšie povedané o KSČ), o Štátnu bezpečnosť – „meč, uši a oči“ komunistickej strany, a o Justíciu – „služku komunistickej moci“. Takéto rozčlenenie treba sice rešpektovať, no zároveň sa vynára otázka, či by do „štruktúr moci“ nebolo treba zaradiť tiež armádu, administratívnu správu (najmä národné výbory), resp. ďalšie priame či prevodné páky totalitného režimu – napríklad 27 organi-

zácií združených v Národnom fronte. Pravdaže, recenzent smie túto otázku položiť, no nemôže dodatočne vytykať autorom jej nenaplnenie. Jednak by to prekračovalo ich autorský zámer, jednak ešte viac rozšírilo rozsah pre odborníka i čitateľa už aj tak náročnej publikácie. Jednotlivé „štruktúry“ politickej moci autori ešte vnútorne rozdelili a interpretovali podľa vecného alebo chronologického kľúča. Prirodzenými, aj keď nie vždy viditeľnými medziami sú tu roky 1948 – 1953 – 1956 – 1968 – 1970 – 1989.

Kapitoly týkajúce sa Komunistickej strany Slovenska a Štátnej bezpečnosti napísal J. Pešek, v hojnej miere vychádzajúci zo svojich predchádzajúcich monografií a štúdií. Tematiku justície spracoval R. Letz. Jeho text v niektorých častiach viac pripomína odbornú právnickú, než historickú literatúru. Obaja autori písali svoje partie na sebe úplne nezávisle, a zrejme pred uverejnením si svoje texty navzájom neprečítali, resp. nekorigovali, čo je pre syntetizujúcu jednotnú monografiu nesporným mínusom. Najviac sa to prejavilo v istej nekoordinovanosti a vo viacnásobnom vzájomnom opakovaní sa i v uvádzaní totožných údajov – raz v texte, inokedy v impozantnom (1004 jednotiek) poznámkovom aparáte. Napokon, k opakovaniu došlo aj v rámci troch kapitol – tam, kde sú tieto ešte vnútorne členené po tematickej stránke. Kapitola venovaná komunistickej štátostrane má osem častí, ktoré sa zaoberajú vnútorným mechanizmom strany, jej územnou štruktúrou, jej personálnymi otázkami, kvantitou členskej základne, ako aj problematikou ľudových milícií. Autor tu prináša množstvo nových poznatkov, vyslovuje viaceré zaujímavé a podnetné názory či hodnotenia. Preto sa zdá trochu zbytočné, že text zaťažil aj mnohými vcelku známymi faktami a súvislosťami. Prekrývajú sa v ňom všeobecné údaje s viac alebo menej závažnými detailami, medzi ktorými čitateľa asi najviac zaujmú cynické osobné vzťahy medzi ľuďmi z najvyššej straníckej funkcionárskej nomenklatúry. Tam už nešlo o ideológiu a politiku, ani o osobné sympatie alebo antipatie, ale o zachovanie si mocenského postavenia, niekedy doslovne života v atmosfére stupňujúceho sa triedneho boja a hľadania nepriateľa vnútri strany. To sa týkalo aj vzťahov v štruktúrach Štátnej bezpečnosti a čiastočne aj justičného aparátu. Autori pri rekonštrukcii týchto stránok režimu mohli azda transparentnejšie formulovať úlohu všeobjímajúceho strachu. Tento fenomén zohrával totiž v totalitnom režime veľkú a v našej historiografii ešte málo reflektovanú úlohu.

J. Pešek presvedčivo ukazuje, že KSS (KSČ) eliminovala všetky tri tradičné, na sebe navzájom nezávislé, pilere každého demokratického štátu (výkonnú, zákonodarnú a súdnu moc), a nahradila ich vlastným centralistickým mocenským monopolom, akousi kópiou sovietskeho režimu s istými česko-slovenskými modifikáciami, ktoré najvýraznejšie vystúpili do popredia v druhej polovici šesťdesiatych rokov. Podstata komunistického systému bola však kontinuálna, aj keď mala v jednotlivých deceniách rozdielne vonkajšie prejavy. Z hľadiska rozsahu textov všetky tri kapitoly majú jeden spoločný znak: Autori v nich najviac pozornosti venujú prvému desaťročiu komunistickej totality, keď sa formovali základné piliere mocenských štruktúr s ich, pre občana najdrastickejšími prejavmi. Smerom k súčasnosti rozsah textov sa znižuje, čo je zrejme zapríčinené aj stupňom prístupnosti, resp. spracovanosti príslušného pramenného materiálu.

Obsah a charakter druhej a tretej časti recenzovanej monografie možno vari najlepšie vyjadriť slovami ministra národnej bezpečnosti K. Bacilka z decembra 1952: „O tom kto je vinný a kto je nevinný, kde sa končia omyly a chyby a nastáva trestná činnosť, rozhodne strana za pomoci orgánov národnej bezpečnosti.“ Kapitola o Štátnej bezpečnosti je vnútorne členená na šesť podkapitol. Hovorí o formovaní tohto mocen-

ského inštitútu, o jeho úlohe vo februári 1948 a v období tzv. normalizácie, no najpodrobnejšie sa zaoberá jeho vnútornou štruktúrou, personálnym zložením, funkciou a postavením štátnej bezpečnosti pri nastolení a drastickom upevňovaní komunistického systému, pri politických procesoch a pri snahe o totálnu kontrolu spoločnosti. J. Pešek efektívne využil, okrem bohatého a doteraz málo poznaného pramenného materiálu, aj relatívne už širokú odbornú literatúru, ako aj svoje vlastné výskumy, ktoré sám už publikoval v predchádzajúcich dielčích prácach. Štátna bezpečnosť kontrolovala všetky oblasti verejného života. Okrem prirodzených odporcov režimu z radov predchádzajúcich politických či sociálnych štruktúr a cirkví („bývalí ľudia“), sa zameriavala najmä na potenciálnych oponentov komunistického systému. Hľadala a nachádzala ich najmä na vysokých školách, na akademických pracoviskách, resp. v iných inštitúciách, kde pôsobili príslušníci „pracujúcej inteligencie“, ktorí mali najviac osobných, no najmä profesných stykov s kapitalistickým, teda „nepriateľským“ zahraničím. V tejto súvislosti trochu prekvapuje, že mimo autorovej pozornosti zostali aktivity Štátnej bezpečnosti namierené voči umelcom a športovcom, ktorí v čase studenej vojny mali asi najviac možností stykov so zahraničím, vrátane nesocialistických krajín. Výsledky takýchto kontaktov boli veľmi tristné: buď viedli k perzekúcii príslušných osôb, alebo k ich násilnému získaniu ku spolupráci s bezpečnosťou.

Tretiu kapitolu knihy jej autor R. Letz vnútorne rozčlenil na päť častí, v ktorých sa jednak v akejsi teoretickej podobe venuje úlohe súdneho aparátu v komunistickom režime, jednak na konkrétnych príkladoch rekonštruje fungovanie justície v jednotlivých etapách vývoja rokov 1948–1989. Táto oblasť mocenských štruktúr bola po roku 1948 najviac postihnutá masívnymi kádrovými čistkami, no na druhej strane bola asi aj najviac náchylná k (aspoň formálnej) revízii „právneho bezprávia“. Tieto snahy boli pozorovateľné najmä po roku 1956, kedy dokonca aj smutne známy J. Urválek cynicky a pokrytecky konštatoval „škodlivé porušovanie socialistickej zákonosti“. Po roku 1968 došlo opäť k úplnému podriadeniu sa justície totalitnému režimu, aj keď tento jav mal sofistikovanejšie prejavy ako napríklad v päťdesiatych rokoch. Zaujímavou podkapitolou tejto časti je popis jednotlivých vln amnestií a rehabilitačných procesov, ktoré však nikdy neprekročili tieň totalitného režimu a jeho mocenských cieľov. R. Letz sa zaoberá v kapitole aj niektorými konkrétnymi politickými procesmi, pričom dáva prednosť hlavne kauzám súvisiacimi s náboženskými aktivitami obžalovaných a odsúdených osôb. Je prekvapujúce, že mimo jeho pozornosti ostali procesy a osoby spojené s Chartou 77. V Letzovej kapitole je niekoľko pozoruhodných úvah, resp. náznakov o pozorovateľných vlnách meniacich sa vzťahov spoločnosti nielen k justičnému aparátu, ale voči štruktúram politickej moci komunistického systému vôbec.

Spomínané už rozsiahle prílohy monografie sú delené podľa jej jednotlivých kapitol. Voči ich výberu možno mať tiež kritické pripomienky, no aj tu treba plne rešpektovať selekciu zostavovateľov. Možno však konštatovať, že aj v danom prípade autori pri zostavovaní príloh postupovali od seba až príliš nezávisle, nekoordinovane. Vydané dokumenty nemajú vlastný kritický poznámkový aparát a nie sú radené ani v chronologickom slede, ako je to v podobných edíciách bežné. To svojím spôsobom môže trochu sťažiť čitateľom i bádateľom orientáciu.

V recenzovanej knihe pozornejší užívateľ nájde niekoľko drobných nepresností, ktorým sa tak rozsiahla publikácia môže málokedy vyhnúť. Napríklad v poznámke 421 sa tvrdí, že Miloš Gosiorovský nebol pracovníkom SAV, ale Univerzity Komenského.

To je síce pravda, ale v období, ktorého sa poznámka týka, bol M. Gosiorovský aj vedeckým sekretárom SAV. Na s. 382 sa chybné uvádza funkcia P. Davida, ktorý nikdy nebol prvým tajomníkom ÚV KSS. Tieto drobné nepresnosti, ani niektoré menej jasné alebo prinajmenšom diskutabilné tvrdenia autorov, nespochybňujú poznávací prínos knihy, ktorej najviac chýba „jednotná redakcia“, systematická koordinácia oboch autorov a vari aj väčšia stručnosť. Menej by tu bolo asi niekedy viac...

* * *

Kniha *Triedni nepriatelia. Svedectvá o brutalite komunistického režimu*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov (rok vydania neuvedený), 462 strán, má viac emocionálny, než odborný charakter. Jej zostavovateľ, spisovateľ Rudolf Dobiáš reprodukuje osemdesiatjeden individuálnych či kolektívnych osudov ľudí, ktorí sa stali z najrôznejších príčin objektom perzekúcie komunistického režimu v prvých pätnástich rokoch jeho existencie. Väčšinu príbehov tvoria osobné spomienky jednotlivcov. Niektoré kapitoly majú širšie, takpovediac kolektívne zameranie: týkajú sa osudov bohoslovcov, rádových sestier, študentov, jednotlivých skupín, obcí či konkrétnych udalostí. Hlavným prameňom pre zostavovateľa bola metóda orálnej histórie. Niekoľko materiálov prekračuje individuálne osudy príslušného subjektu a má charakter širších, zovšeobecňujúcich úvah – tie sú z hľadiska poznávacieho prínosu knihy vari najprínosnejšie.

V knihe je zachytená veľmi široká škála obetí – „triednych nepriateľov“. Percentuálne sú najviac zastúpení kňazi, rehoľníci a náboženský aktivisti, ktorí vyvíjali činnosť v tých sférach verejného života, kde ešte mocenské štruktúry režimu nezískali absolútnu kontrolu. Značnú časť opisovaných osudov tvoria roľníci odmietajúci vstup do družstiev. Osobitnou skupinou v knihe sú protifašistickí odbojár, ktorí spolu s aktívnymi odporcami komunistického systému boli postihovaní najdrastickejšími trestami, vrátane popráv. V zborníku sú aj príbehy ľudí prenasledovaných iba za svoj nevhodný pôvod, predchádzajúcu politickú angažovanosť, členstvo v nekomunistických politických stranách, atď. Niekedy sa čitateľ ani presne nedozvie príčinu perzekvovania konkrétnej osoby. Napriek rozdielnemu žánru, nerovnakej obsahovej i formálnej kvalite, všetky state spája, ako to vyjadril jeden zo spomínajúcich, spoločný menovateľ: „*absurdnosť situácie*“. V nej sa totiž ocitli všetci. Nielen obeť perzekúcií, ale aj ich iniciátori, realizátori, aktívni či pasívni účastníci a súčasníci, bez ohľadu na to, na ktorej strane barikády stáli. Pri pozornejšom čítaní knihy sa nutne historikovi vynorí aj otázka, dilemma dotýkajúca sa nielen charakteru „červenej“, ale aj „hnedej“ totality. Niektoré prezentované príbehy totiž predstavujú obeť komunistického režimu, ktoré predtým boli a ďalej zostali nekritickými súputníkmi, aktívnymi prívržencami a obdivovateľmi ľudáckeho režimu. Pri reflektovaní tohto, nie zriedkavého javu, treba uplatniť rovnaké morálne kritéria. Omnoho jednoznačnejšie sú také prípady, o ktorých sa jedna zo spomínajúcich osôb vyjadrila nasledovne: „*Keď sme za vojny pomáhali prenasledovaným židom, mysleli sme si, že máme teraz pomáhať aj prenasledovaným kňazom.*“

Jednotlivé príbehy sú do knihy radené nie podľa nejakého tematického, chronologického či skupinového kľúča, ale v abecednom poriadku, čo niekedy môže čitateľa trochu dezorientovať pri sledovaní vlastnej témy. Z profesionálneho historického hľadiska by sa bolo žiadalo viacero spomienky doplniť vysvetľujúcim a doplňujúcim poznámkovým aparátom, ktorý by prípadne korigoval viaceré faktografické nepresnosti všeobecnejšieho charakteru. Kniha a jej zostavovateľ však zrejme takéto ambície nemali,

čo treba rešpektovať. Recenzované dielo svojim charakterom a poznávacím prínosom zapadá do radu stále sa rozširujúcich publikácií, ktoré sa usilujú – s rôznym úspechom – rekonštruovať obraz slovenských dejín po roku 1948. Okrem toho nesie v sebe aj nesporné humanistické poslanstvo, ktoré sa dá sa v nej ľahko identifikovať.

Ivan Kamenec

Dokumenty československé zahraniční politiky, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994–2003

Vydávanie vedeckých edícií dokumentov patrí k základným činnostiam jednotlivých historiografií. Zväzky dokumentov o zahraničnej politike a diplomatických vzťahoch sa stali v dnešnej dobe v mnohých krajinách západného, ale nielen západného sveta samozrejmosťou. Poznáme edície ako Documents on British Foreign Policy, Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Foreign Relations of the United States, Documenti diplomatici Italiani, Documents diplomatiques français, edíciu kanadskú, japonskú, ale aj belgickú či švajčiarsku.

Edícia dokumentov československej zahraničnej politiky dlho chýbala. V predchádzajúcom období vyšlo síce niekoľko čiastkových, veľmi často aj účelových a dobou svojho vzniku poznačených edícií, tie ale úlohu reprezentatívnej kolekcie dokumentov plniť nemohli. Je však nesporné, že pred rokom 1989 nebola na podobný projekt ani priaznivá doba, pretože vtedajšia moc nemala na vydaní vedeckej edície dokumentov prvej polovice 20. storočia záujem.

S ambíciou vydať ucelený, podrobný výber dokumentov, ktoré by mapovali československú zahraničnú politiku v rokoch 1918–1945, prišiel v deväťdesiatych rokoch minulého storočia kolektív vedeckých pracovníkov v rámci projektu pražského Ústavu mezinárodních vztahů. Počiatkové úvahy vykryštalizovali do konkrétnej práce a svetlo sveta uzrel prvý zväzok plánovanej veľkej edície – *Vznik Československa 1918*, Praha 1994.

Projekt je skutočne ambiciózny. Podľa plánu by malo byť publikovaných až 50 zväzkov dokumentov. Po dokumentoch zaznamenávajúcich vznik republiky a budovanie jej diplomacie, to má byť súvislý rad dokumentov, roztriedených podľa rokov. Takáto náročná vedecká práca si samozrejme žiada veľa času a obdobie vydávania jednotlivých zväzkov nie je nijako ohrozené. Samotní autori uvádzajú, že zväzky budú určite vychádzať minimálne niekoľko desaťročí.

No už prvých desať rokov prác na Dokumentech československé zahraniční politiky bolo veľmi plodných. Autorskému kolektívu sa podarilo vydať deväť zväzkov: zväzok o vzniku republiky, dva zväzky dokumentov o pôsobení zástupcov ČSR na parížskej mierovej konferencii, dva zväzky o čs. zahraničnej politike v roku 1936, dva o roku 1938 a dva zväzky o formovaní čs. zahraničného odboja v období od 15. marca 1939 do uznania čs. vlády v zahraničí v júni 1940.

Všetky zväzky tvoria jednoliaty celok. Majú rovnakú grafickú úpravu. Dokumenty sú v nich radené chronologicky, číslované, uverejnené zväčša v plnom znení a zásadne v originálnom jazyku. Záhlavie každého dokumentu prináša dátum a miesto jeho vzniku, označenie druhu písomnosti, meno autora, prípadne adresáta a stručné zachytenie

obsahu publikovanej písomnosti. Autori vyberali predovšetkým originály alebo ich kópie, len zriedkavo opisy. Po uverejnenej písomnosti nasleduje archív a fond, z ktorého ho autori do edície zaradili, v prípade publikovania v inej zbierke dokumentov nechýba informácia ani o tom. Všetky zväzky sú bohato vybavené vedecko-kritickým poznámkovým aparátom. V poznámkach sú uvedené aj údaje o prípadnom stupni utajenia jednotlivých dokumentov.

Každý diel série obsahuje úvodnú kapitolu, ktorá v skratke výstižne charakterizuje problémy čs. zahraničnej politiky daného obdobia, edičnú poznámku a prehľadnú kapitolu o iných významných alebo čiastkových edíciách dokumentov. Súčasťou dielov zaoberajúcich sa rokmi 1936 a 1938 sú aj kapitoly o štruktúre a personálnom zložení čs. diplomacie v týchto rokoch. Vo zväzku o počiatkoch druhého zahraničného odboja nechýba ani kapitola o právnych a politických aspektoch kontinuity československého štátu po 15. marci 1939. Okrem zväzku o vzniku republiky majú ostatné aj prehľadné tabuľky o stave siete čs. zastupiteľských úradov v danom období. Na konci každého zväzku je menný register a zoznam záhlaví publikovaných dokumentov v češtine, v niektorých prípadoch aj v angličtine.

Prvým zväzkom vydaným pred desiatimi rokmi bol symbolicky súbor dokumentov Vznik Československa 1918, Praha 1994. Autorsky ho pripravili A. Klimek, H. Nováčková, M. Polišenská a I. Štoviček. Tvoria ho dokumenty zachytávajúce kroky domáceho, ale predovšetkým zahraničného odboja do októbra 1918. Úvodným medzníkom nie je 1. január 1918, ale 16. december 1917, kedy vydal francúzsky prezident Raymond Poincaré dekrét o čs. armáde a jej jednotky v Rusku sa stali oficiálne súčasťou francúzskej armády. Z dokumentov domáceho odboja bola ako prvá zaradená Trojkráľová deklarácia, ktorou sa českí poslanci silnejšie priklonili ku koncepcii, ktorú presadzoval v zahraničí T. G. Masaryk. Posledným dokumentom zaradeným do tohto zväzku je pozdrav delegácie Národného výboru československého Benešovi počas spoločných rokovaní v Ženeve z 31. októbra 1918, v ktorom oceňujú jeho zásluhy pri vzniku štátu.

Po úvahe sa autori rozhodli nerobiť výskum v zahraničných archívoch, ale publikovali predovšetkým dokumenty z českých archívov: archívu pražského ministerstva zahraničných vecí (MZV), Archívu Národného muzea, Státního ústředního archívu v Prahe (SÚA) a z Archívu Památníku národního písemnictví. Zo Slovenska najmä z Literárneho archívu Matice slovenskej. Niektoré dokumenty autori prevzali z prvo-republikových pramenných edícií – z trojzväzkovej edície Archiv diplomatických dokumentů československých, Praha 1927 a Benešovej práce Světová válka a naše revoluce, Praha 1929. Išlo o najstaršie oficiálne publikácie týchto dokumentov, ktoré však už samozrejme nezodpovedajú dnešným nárokom a kritériám. Autori robili prísny výber z takmer 600 nazhromaždených písomností, do konečnej podoby zväzku sa dostalo iba 187 z nich. Jeho jadro tvorí predovšetkým korešpondencia T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneša a ich memorandá pre predstaviteľov Dohody. Samozrejmosťou sú dokumenty o uznaní exilovej Československej národnej rady spojeneckými vládami za reprezentantku budúceho štátu. Početne sú zastúpené aj správy o pôsobení československých légii v Rusku. Okrem korešpondencie hlavných postáv čs. odboja s predstaviteľmi veľmocí sa do výberu dostali aj ich listy zástupcom Poľska a Srbska. Tento zväzok ako jediný vydal iba Ústav mezinárodních vztahů, na vydání ostatných sa podieľal aj Historický Ústav České akademie věd a nakladatelstvo Univerzity Karlovy v Prahe Karolinum.

Nasledujú dva zväzky Československo na mírové konferenci 1918–1920, Praha 2001. Prvý sa venuje obdobiu od novembra 1918 do podpisu mierovej zmluvy s Nemeckom v júni 1919, druhý končí Trianonskou zmluvou. Autorsky ich pripravili J. Dejmek a F. Kolář so spolupracovníkmi M. Nechvátalom, H. Nováčkovou a I. Štovičkom. Úvod prvého zväzku tvorí kapitola o počiatkových krokoch zahraničnej politiky Československa, ktorej autorom je J. Dejmek. Zaoberá sa v nej vzťahmi republiky k susedným krajinám v tomto období. Nadväzuje kapitola o počiatkoch čs. diplomacie, ktorá tematicky predznamenáva výber zaradených dokumentov. J. Dejmek ju napísal spoločne s F. Kolářom. Opisujú v nej proces budovania prvých čs. diplomatických zastupiteľstiev, ich personálne obsadzovanie ako aj príchod prvých veľvyslancov a vyslancov do Prahy. Venujú sa aj pôsobeniu 80-člennej československej delegácie na čele s ministrom Benešom vo Versailles. Svoje požiadavky tlmočila veľmociam prostredníctvom dvanástich memorandum, ktoré sa zaoberali predovšetkým problémom hraníc nového štátu. Všetky sú samozrejme súčasťou dokumentačnej časti práce. Stručný priestor je v kapitole vyhradený aj Hlinkovej ceste do Paríža a nevšímavej reakcii, ktorú vyvolala medzi predstaviteľmi Dohody. Opísaný je tu aj vývoj organizačnej štruktúry ministerstva zahraničných vecí. Na dve úvodné kapitoly nadväzuje prehľadná tabuľka zachytávajúca stav zastupiteľských úradov ČSR k 31. máju 1920. Na záver úvodnej časti publikácie zaradili autori kapitolu o doterajších základných edíciách prameňov venovaných pôsobeniu československej delegácie na mierovej konferencii v Paríži.

Prioritným hľadiskom pri výbere zaradených dokumentov bola otázka hraníc. Hlavným zdrojom bol pre autorov tzv. Parížsky archív MZV ČR, ktorý obsahuje takmer 13 000 archívnych jednotiek. Okrem toho zahrňajú obidva diely dokumenty zo SÚA, pražského Vojenského historického archívu, archívu Ústavu T. G. Masaryka, Archívu Parlamentu České republiky a archívu Národního muzea, zo Slovenského národného archívu (SNA) bolo využitých niekoľko dokumentov z pozostalostí I. Markoviča a F. Houdka. Prvým dokumentom zo zväzku je Benešovo memorandum pre spojenecké vlády o situácii v Rakúsko-Uhorsku z 3. novembra 1918. Zaujímavá je najmä Benešova korešpondencia s prvým predsedom československej vlády Karlom Kramářom a prezidentom T. G. Masarykom a dokumenty o budovaní čs. zahraničných zastupiteľstiev.

Už o celkom inej kapitole dejín ČSR sú dva zväzky Československá zahraniční politika v roce 1936, Praha 2003. Vydané boli zatiaľ ako posledné, autorský kolektív viedol J. Dejmek. V úvodnej kapitole sú predstavené hlavné problémy a snahy československej diplomacie v tomto roku, ktoré určovali výber zaradených dokumentov. Významný priestor je venovaný nemeckému obsadeniu Porýnia z marca 1936 a vypovedaniu zmlúv z Locarna. Pramene dokazujú československú ochotu podporiť západných spojencov pri prípadnom zákroku proti Hitlerovi aj vojensky. Podľa autorov však prevládala britská ľahostajnosť a snaha o vytvorenie nového systému namiesto Locarna, ktorý by rovnako poskytoval garancie iba západným krajinám. Rok sa niesol aj v znamení snahy prezidenta Beneša utvoriť z Malej dohody šiestu európsku veľmoc. Zväzky venujú pozornosť aj československo-nemeckým rokovaniam, hlavne po septembrovom norimberskom zjazde NSDAP. Tie však k ničomu nevedli, pretože čs. strana mala záujem, aby Nemecku medzinárodnoprávne skomplikovala možnú agresiu, kým západný sused vyvíjal presne opačnú snahu. Nasleduje kapitola o organizačnej štruktúre a personálnom zložení čs. diplomacie v roku 1936. Republika už mala vybudovanú sieť 34 vyslanectiev, 48 konzulátov a generálnych konzulátov a množstva honorárnych konzulátov, ktoré

prevládali hlavne v zámorských krajinách. V porovnaní s podobne veľkými krajinami patrila k najväčším v Európe. Na starom kontinente už mala zastúpenie všade s výnimkou Nórska. Okrem prezidenta Beneša rozoberajú autori aj úlohy, ktorú v tomto roku zohrali v medzinárodných vzťahoch minister Krofta a premiér Hodža. Kapitulu uzatvárajú dve prehľadné tabuľky zachytávajúce personálne obsadenie československých zastupiteľstiev v Európe a mimo Európy. Obe zrkadlia stav k 1. septembru 1936. Úvodnú časť prvého zväzku uzatvára kapitola o vydaných edíciách diplomatických dokumentov týkajúcich sa roku 1936.

Drvivá väčšina dokumentov z týchto dvoch zväzkov pochádza z archívu MZV ČR. Ide hlavne o správy vyslancov pražskému ministerstvu, ohlasy na čs. politiku v danej krajine, zväčša však opisujú politickú situáciu vo svojom pôsobisku. Najčastejšie zaradili autori do zväzkov správy z pre republiku najdôležitejších európskych metropol – z Ríma, Berlína, Paríža, Bukurešti, Londýna, Budapešti a Belehradu. Početné sú aj cirkulárne inštrukcie ministra Kroftu a jeho rozborové aktuálnej situácie na poradách s prednostami odborov jeho ministerstva. Nechýbajú ani záznamy o ministrových rozhovoroch s náprotivkami z iných krajín.

Rovnako dvojzväzkovým je aj výber dokumentov z krízového roku 1938 Československá zahraničná politika v roke 1938, Praha 2000. Hlavným editorom bol znova J. Dejmek v spolupráci s J. Nemečkom, H. Nováčkovou a I. Štovičkom. Na rozdiel od zväzkov zaoberajúcich sa rokom 1936 sú v ňom hlavné problémy čs. diplomacie z tohto obdobia iba stručne zachytené v predhovore. Osobitná stať im venovaná nie je. Nechýbajú však kapitoly o jej organizačnej štruktúre a činnosti jednotlivých sekcií ministerstva ako aj prehľadné tabuľky zobrazujúce personálny stav na československých zastupiteľských úradoch v roku 1938. V tomto období sa završilo predchádzajúce obdobie, republika sa vyrovnala krajinám, ktoré budovali svoju diplomaciu od 19. storočia. Na čele väčšiny čs. zastupiteľských úradov stáli muži s dvadsaťročnou skúsenosťou.

Štruktúra zaradených dokumentov je podobná ako pri zväzkoch z roku 1936. Autori sa snažili zaradiť do výberu dokumenty postihujúce všetky aspekty čs. zahraničnej politiky v tomto roku, nie iba Mníchov. Dôkazom, že sa im to podarilo, je aj skutočnosť, že prvý zväzok končí presne so záverom prvého polroka – 30. júna 1938. Prevažná väčšina dokumentov pochádza opäť z archívu MZV ČR. Najviac je zastúpená telegrafická korešpondencia medzi vyslanectvami a Prahou, predovšetkým s vyslancami z piatich veľmocí, zo spojeneckých zastupiteľstiev v krajinách Malej dohody a v susedných štátoch. Sklamany bude čitateľ pátrajúci po zaujímavých správach od vyslanca v ZSSR Z. Fierlingera. Pre moskovské zastupiteľstvo bola v tomto období charakteristická malá informovanosť a izolovanosť od tamajšieho vnútropolitického diania. Nechýbajú však ani výklady ministra zahraničných vecí pre vybraných žurnalistov a záznamy rozhovorov so zahraničnými diplomatmi. Dokumenty vypovedajú o situácii pri anšluse Rakúska, po ktorom H. Göring ubezpečil berlínskeho vyslanca V. Mastného, že ČSR sa nemá čoho obávať. Informujú o domácich a zahraničných aktivitách Henleinovej strany. Nedostatkom pri mapovaní činnosti SdP je skutočnosť, že z písomností ôsmich čs. konzulátov v Nemecku sa zachovalo iba torzo. Dokumenty zachytávajú aj postupné narastanie odstredivých tendencií v rámci Malej dohody, dôvodom čoho bol aj nezáujem Juhoslávie o strednú Európu. Zaradené písomnosti svedčia o poľskom úsilí o vzájomné porozumenie s Nemeckom, ktoré vychádzalo z chybného predpokladu, že Rakúsko a ČSR sú jedinými cieľmi agresie Hitlerovej ríše. Nezastupiteľné miesto má samozrejme korešpondencia

s vyslanectvami v Londýne a Paríži o priebehu letnej misie lorda Runcimana ako aj o septembrovom vyvrcholení československo-nemeckej krízy, ktoré znamenalo faktický koniec nezávislosti ČSR.

Z obdobia druhého odboja boli doteraz vydané dva zväzky o jeho počiatkoch. Prvý má názov Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940, Praha 2002. Vedúcim autorského kolektívu bol J. Němeček, spolupracovali J. Kuklík, H. Nováčková a I. Štoviček. Úvodná kapitola sa zaoberá osudmi československých zastupiteľstiev po 15. marci 1939. Protektorát mal iba jediné symbolické zastupiteľstvo pri ríšskej vláde v Berlíne, kde sa stal prvým vyslancom F. Chvalkovský. Ostatné zastupiteľstvá mali byť podľa príkazu z Prahy odovzdané Nemcom. Vzporovať tomuto nariadeniu si mohli dovoliť zastupiteľstvá v krajinách, ktoré oficiálne Protektorát Čechy a Morava neuznali. Stalo sa tak v USA, Veľkej Británii, Francúzsku a Sovietskom zväze. Mnohí členovia personálu zastupiteľstiev odovzdaných Nemecku ostali aj naďalej v službe. Iní to odmietli a ostali v zahraničí, kde však už pôsobili iba ako súkromné osoby. Riskovali tak stratu občianstva a hlavne zabavenie majetku. Pri odovzdávaní úradov Nemcom sa našli aj takí, ktorí išli v horlivej servilnosti voči novej moci ďalej ako im prikazovali z Prahy. Prejavili sa napríklad tak, že na budovách vyvesili nemecké vlajky. Na záver kapitoly je zaradená prehľadná tabuľka zachytávajúca stav čs. zastupiteľských úradov k 15. marcu 1939.

V nasledujúcej kapitole sa autori venovali právnym a politickým aspektom kontinuity čs. štátu po 15. marci 1939. Druhý odboj sa musel vo svojich počiatkoch vyrovnávať s de facto uznaním Slovenskej republiky a neskôr aj Protektorátu Francúzskom a Veľkou Britániou v lete 1939. Na podporu svojho stanoviska o právnej kontinuite predmníchovskej republiky zmobilizoval Beneš aj popredných zahraničných právnikov. Uznatie československej exilovej vlády protihitlerovským táborom prišlo však až po páde Francúzska o rok neskôr.

Na rozdiel od predchádzajúcich zväzkov bol v tomto prípade heuristický výskum podstatne náročnejší, autori museli zaradiť množstvo dokumentov, ktoré sa nachádzajú len v zahraničných archívoch. Vzhľadom na skutočnosť, že pri svojich počiatkoch, ktorým sa publikácia venuje, nemal ešte čs. zahraničný odboj jedno ústredie, sú pramene z tohto obdobia roztrúsené v mnohých fondoch po celom svete. Viacero dokumentov sa nikdy nedostalo do Prahy. Ich najdôležitejším zdrojom bol archív Hooverovho inštitútu v Stanforde v USA, v ktorom sú uložené zbierky mnohých významných predstaviteľov odboja. Zásadný význam má predovšetkým fond londýnskeho chargé d'affaires K. Lisického, v ktorom skončila celá agenda vyslanectva v Londýne. Dôležitým zdrojom dokumentov v tomto archíve sú aj fondy Š. Osuského a J. Slávika. Veľká časť Osuského písomností z tohto obdobia sa však nezachovala, pretože mnohé z nich padli do rúk Nemcom, iné boli zničené pri bombardovaní Paríža. Nezastupiteľné miesto má aj zbierka Benešovho právneho poradcu a osobného tajomníka E. Táborského, veľký význam majú jeho denníky. Dôležité sú aj dokumenty z londýnskych archívov. Nechýbajú však ani dokumenty z českých archívov – Archivu MZV ČR (Londýnsky archív), z Archivu Ústavu T.G.M. (Benešov archív), z Archivu Národného múzea (pozostalosti Z. Fierlingera, E. Beneša, H. Benešovej, M. Hodžu) či zo SÚA. Zo SNA zaradili autori písomnosti z pozostalosti V. Hurbana.

Úvodné dokumenty mapujú prvé kroky Beneša po 15. marci 1939 ako aj proces likvidácie čs. zahraničných zastupiteľstiev Nemeckom, ale aj úspešný odpor niektorých z nich umožnený neuznaním protektorátu danou krajinou. Prvým zaradeným dokumentom je Benešovo prehlásenie F. D. Rooseveltovi, N. Chamberlainovi, E. Daladierovi a M. Litvinovovi obsahujúce protest proti obsadeniu Č-SR Nemeckom z 15. marca 1939. Okrem písomností, ktorých pôvodcom je E. Beneš, zaradili autori aj listy preňho od Z. Fierlingera z Moskvy, J. Slávika z Varšavy, od Stáleho delegáta Č-SR pri Spoločnosti národov J. Kopeckého, od Š. Osuského, J. Masaryka, H. Ripku či generála A. Ingra alebo plukovníka H. Píku. Okrem počiatkov odboja venujú autori pozornosť aj dokumentom o sporoch Československého národného výboru so Slovenskou, neskôr Československou národnou radou, sporom Beneša s Osuským a Hodžom. Záujemca nájde v knihe aj korešpondenciu Beneš – Sikorski.

Ešte v roku 1999 vyšiel zväzok rovnakého názvu, označený ako príloha. Tvori ho celkovo 61 zápisnic zo zasadaní Československého národného výboru v danom období.

Výber dokumentov je vo všetkých dieloch edície dôsledný a systematický. Autori sa vždy snažili ponúknuť plastický súhrn dokumentov mapujúcich najdôležitejšie zahraničnopolitické udalosti obdobia a umožniť tým čitateľovi pochopiť ich zložitost' a hĺbku. Vyberali nielen písomnosti bezprostredne sa dotýkajúce ČSR, ale aj také, ktoré osvetľujú najdôležitejšie vnútropolitické udalosti vo vybraných krajinách s československým zastupiteľstvom. Pri zväzkoch o rokoch 1936 a 1938 niekedy poskytli, zrejme na vyváženie, ale pri prevahe iných správ azda zbytočne, priestor aj písomnostiam zo zastupiteľstiev v Aténach, Ankare, Tirane, alebo v zámorských krajinách, ktoré pôsobia najmä pri tragickom roku 1938 vo výbere akosi cudzo. Výbery z týchto dvoch rokov nemajú ani anglické zoznamy dokumentov, ktoré tvorcovia edície sľúbili vydať v samostatnom zväzku, čo iste nie je veľmi praktické. Pri úvode k dodatkovej časti zväzku o počiatkoch druhého odboja je E. Beneš pre autorov „uznávaná hlava čs. odboja“ (s. 7), čo v tomto období nebolo ešte celkom pravdou. Nevyhli sa ani niekoľkým faktickým chybám – v prvom zväzku o roku 1938 je vo vysvetľujúcej poznámke uvedené „Slovenská ľudová strana“ (s. 253) a v úvodnej kapitole o organizačnej štruktúre a personálnom zložení československej diplomacie v tomto roku je namiesto skratky HSLŠ použitá skratka SHLS (s. 18).

Edícia je iste jedným z najvýznamnejších editorských činov českej historiografie. Po jej skompletizovaní pôjde naozaj o monumentálne dielo. Veľký význam majú však už doteraz vydané zväzky, pretože sa venujú najkritickejšim obdobiam československých dejín 1. polovice 20. storočia. Takýto rozsiahly výber dokumentov je nesporným prínosom nielen pre českú a slovenskú odbornú verejnosť. Vysoko ju budú hodnotiť tiež zahraniční historici. Aj široký okruh záujemcov o dejiny Československa v nej nájde vysvetlenia mnohých sporných otázok z našej minulosti rovno „z prvej ruky“, z dobového historického dokumentu, ku ktorému by si iba ťažko hľadal cestu do archívov. Treba dúfať, že to pomôže odstrániť mnohé mýty, ktoré sú ešte stále súčasťou našej tradície.

Matej Hanula

Peter Švorc, Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939), Prešov, Universum 2003, 424 s.

Problematica dejín Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období patrí dlhodo- bo do centra pozornosti prešovského historika univerzitného profesora P. Švorca. Po publikácii *Zaklata krajina: Podkarpatská Rus 1918–1946* (Prešov 1996; pripravuje sa aj jej české vydanie) vydal koncom roka 2003 ďalšiu monografiu, ktorá je venovaná práve tejto téme. Monografia má názov *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939)* a autor v nej autor zúročil bohaté skúsenosti zo štúdia v domácich i zahraničných archívoch a svoj dlhoročný záujem o interetnické vzťahy v stredoeurópskom priestore, aby odbornej i laickej verejnosti ponúkol komplexný a erudovaný pohľad na jeden z fenoménov dejín medzivojnového obdobia.

Monografiu autor rozdelil do 25 kapitol. V nich načrtáva zložitost' procesu hľadania slovenského a rusínskeho etnického priestoru, ktorého počiatky dajú do polovice 19. storočia. Celý problém rieši na viacerých úrovniach, v medzinárodných i vnútroštátnych súvislostiach. Osobitnú pozornosť venuje rôznym koncepciám, ktoré počas politických zápasov vznikali či už ako výsledok aktivít záujmových skupín alebo jednotlivcov (napr. N. A. Beskid, E. Beneš). Čitateľ sa tak v publikácii dočíta nielen o genéze vymedzenia vlastného etnického územia Slováckmi či Rusínmi, ale aj o medzinárodnopolitickom kontexte riešenia problému počas prvej svetovej vojny a na parížskej mierovej konferencii či o riešení otázky Podkarpatskej Rusi na pôde Spoločnosti národov a pod. Keďže autor postupoval chronologicky, medzi spomenuté problémy nenásilne včlenil kapitoly, ktoré pojednávajú o vymedzovaní etnického priestoru medzi Slováckmi a Rusínmi, teda o krajinskej hranici z hľadiska vnútropolitického vývoja medzivojnového Československa. Osobitnú pozornosť pri tom venoval problematike z pohľadu politického systému a režimu prvej republiky a tiež obdobiu rokov 1938–1939. V Epilógu sa venuje aj udalostiam a zmenám, ktoré priniesla druhá svetová vojna a jej výsledky.

V monografii autor prezentuje názor, že o stanovenie hranice medzi dvoma blízkymi etnikami usilovali na základe najrôznejších východisk nielen politici ale aj vedci – etnografi, filológovia, historici. Obidve skupiny sa vzájomne ovplyvňovali, no najväčším problémom počas celého medzivojnového obdobia ostávalo nadradenie záujmov tunajších ľudí a odborných kritérií početným a nezlučiteľným politickým koncepciám. Aj preto sa túto otázku nepodarilo do roku 1939 vyriešiť. Z pohľadu obyvateľov regiónu bolo ale azda najdôležitejšie, že aj keď sa zápas o hranicu realizoval dlho a často veľmi intenzívne, nikdy nenadobudol podobu otvoreného nepriateľstva a vzájomnej nevraživosti. Smutným dôsledkom druhej svetovej vojny bolo, že po oslobodení sa prísne strážená štátna hranica medzi Československom a ZSSR posunula takmer do pôvodnej polohy bývalej krajinskej hranice, čo znamenalo rozdelenie mnohých rodín.

Monografiu P. Švorca dopĺňa bohatý, precízne spracovaný poznámkový aparát, ktorý odbornej verejnosti umožňuje jednoznačnú identifikáciu zdrojových dokumentov a všetkým čitateľom ponúka celý rad doplňujúcich informácií predovšetkým v podobe stručných medailónov osobností. Odborníci určite uvítajú rozsiahly zoznam prameňov a literatúry a menný register. Súčasťou práce je aj nemecké a ruské resumé. Publikácia bola vydaná v tvrdej väzbe a na veľmi vysokej grafickej úrovni s množstvom máp, fotografií a obrazovej dokumentácie.

Martin Pekár

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Patnáctý liberecký seminář

Už po patnácté se ve dnech 25.–26. srpna 2005 konal na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci česko-slovenský historický seminář. Toto pracovní setkávání patří již pevně do kalendáře vědeckých konferencí, vytvořilo tradici a pravidelně se s ním počítá. Asi málokdo si však uvědomuje, jaké úsilí musí pořadající katedra dějepisu v čele s dr. M. Melanovou vyvinout, aby se seminář uskutečnil. Snad nejobtížnější je jeho materiální zajišťování, které se stále více komplikuje. Pořadatelé si však i tentokrát poradili a seminář se mohl pod záštitou Česko-slovenské komise historiků realizovat. Liberečtí získali podporu v interním grantu fakulty a příspěvek od Vzdělávací nadace Jana Husa.

Seminář zvolil téma, které je v podobě celospolečenského pohledu vlastně teprve otevřeno – Češi a Slováci v počáteční fázi komunistické totality (1948–1956). Jde o historické zobrazení „celků“, nejen určitých společenských oblastí, jevů, faktorů. Tak semináři porozumělo i na 70 účastníků, historiků a pedagogů: potěšila hojná účast pedagogů slovenských.

Jiří Kocian uvažoval o hlavních rysech vývoje Československa ve sledovaném období. Představil a charakterizoval dosavadní literaturu, další výklad pak rozdělil na dvě části. První se věnovala sovětizaci ČSR, druhá sféře moci, likvidaci právního státu a občanské společnosti a vytváření státu policejního. Komunistická strana prolínala celou společností, měla mohutný aparát, rozhodující instancí bylo stranické politbyro. Jeho skladba se měnila, princip zůstával. Dalekosáhlé i tragické důsledky měly proměny vlastnických vztahů, patřila k nim i sociální nivelizace. „Převodovými pákami“ v řízení kultury se staly tvůrčí svazy. Nesmiření s tímto vývojem mělo různé podoby, včetně emigrace a odporu. Odpovědi režimu a vůbec jeho mocenskou metodou byly represe a perzekuce, režim ale měl v určitých vrstvách i pozitivní sociální ohlas. Nevyhnuly se mu ani krizové nárazy.

Vladimír Nálevka konkretizoval, jak se komunistická moc projevovala v oblasti mezinárodní politiky. Podrobněji představil personální změny v diplomatickém aparátu, z československých aktivit se věnoval vztahu k Izraeli a k občanské válce v Řecku (ČSR poskytla azyl asi 12 tisícům Řeků). Korejskou válku pojal Nálevka jako problém sovětského bloku, poznamenávala ho citelně. Stalinovy válečné úvahy z roku 1951 označil za spíše teoretické, sovětské vojenské plány zůstávaly defenzivní, obsah ofenzivní dostaly až v roce 1956. Diskuse k oběma referátům, Kocianovu a Nálevkovu, se dotkla naplně a vlivu komunistické propagandy, ideologických kampaní, z nich především proti „titoismu“ a vztahu ČSR k vývoji v Německu po roce 1948.

Jan Pešek si za téma zvolil Slovensko v éře vrcholného stalinismu (1948–1953) a přiblížil hlavně jeho specifika ve srovnání s českými zeměmi. Projevila se už za únoro-vého převratu, který se v Bratislavě završil o dva dny dříve než v Praze a v němž více než dělnické milice znamenali partyzáni – ozbrojených bylo skoro 4 tisíce. Po únoru 1948 se na Slovensku odlišně formovala stranickopolitická struktura. Rychle se rozplynula představa Komunistické strany Slovenska, že se zvýší pravomoc slovenských

orgánů. Ve vedení KSČ měli naopak Slováci slabší zastoupení. Nejmocnější se na Slovensku stala trojice V. Široký, Š. Bašťovanský a R. Strehaj. Partyzáni usilovali nahradit Širokého K. Šmidkem, byl to jeden z důvodů procesů s některými z nich. Personální situaci věnoval referát vůbec větší a zajímavou pozornost.

Michal Barnovský objasnil první krizi komunistického režimu a její projevy na Slovensku (léta 1953–1957). Výklad se pohyboval v problémové linii Moskva–Praha–Bratislava. Autor zdůraznil, že vedení KSČ se neorientovala ve změnách v Sovětském svazu od léta 1953, blamáži ostatně zprvu skončila i první reakce na 20.sjezd sovětské komunistické strany. Ve sledovaném údobí se měnily mocenské pozice ve vedení KSČ, podporu z Moskvy získal A. Novotný. Projevy odporu a nespokojenosti měly na Slovensku méně podobu stávek a více rozpadu zemědělských družstev. Specifické byly i v kulturní oblasti. Právě na ně se zaměřila rozprava k oběma úvahám, a také na mentalitu slovenské společnosti, která se od roku 1945 příznačně měnila. Bylo mj. uvedeno, že volební vítězství Demokratické strany v roce 1946 nelze přičítat hlubšímu demokratickému smýšlení, ale vlivu politického katolicismu

Jan Rychlík zachytil politickou atmosféru od konce roku 1948, v níž postupně vznikala represivní kampaň a obžaloba proti „buržoaznímu nacionalismu“. Za hlavního stíhaného byl nejdříve vybrán V. Clementis, po jeho přefazení do Slánského skupiny se jím stal G. Husák. Někteří straničtí předáci se obávali, že na Slovensku vzniká nová elita, která může být zárodkem i zdrojem opozice. Byl to chybný pohled, stejně jako Širokého teze, že „slovenská otázka“ je především, ba výlučně problémem ekonomickým.

Jozef Kiss pojednal o postavení maďarské menšiny v rámci česko-slovenských vztahů v letech 1948–1956. Minoritu lze podle něho zkoumat v rámci širšího celku, nebo s důrazem na její vnitřní stav. Referent načrtl oba přístupy, ukázal a personálně ozřejmil, jak vůči Maďarům postupovali slovenští komunisté (D. Okáli) a jak reagovalo vedení menšiny (J. Lörincz). V diskusi k oběma vystoupením se pátralo po vlivu vývoje na Západě (mj. mccarthyismu) na situaci v sovětském bloku a v Československu zvláště a rozebírala se sociální skladba maďarské menšiny.

Závěrečný referát Kateřiny Kočové přiblížil Liberec v prvních letech komunistické totality, a to především zachycením perzekuce a politických procesů. Souzení pocházeli ze široké sociální škály, vyneseno bylo na tři sta rozsudků. Blíže K. Kočová vylíčila tři kauzy, proces s národními socialisty a lidovci, soud proti sociálním demokratům a proces s „kulaky“. Rozprava se zaměřila obecně na právní situaci po únoru 1948 a také na propagandistické využití procesů, které bylo jedním z jejich hlavních účelů. Seminář se vyslovil pro pokračování v analýze problematiky československých padesátých let.

Robert Kvaček

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Na XIII. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Banskej Bystrici (25.–27. 4. 2006) odznel v diskusii dňa 26. 4. príspevok Romana Holeca, ktorý pre svoju závažnosť uvádzame v plnom znení a s poznámkovým aparátom autora.

O VEDECKEJ ETIKE

Roman Holec

Po vypočutí si obligátnych správ o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti má toto fórum dve možnosti. Buď sa budeme vracat' k tomu, čo odznelo a snažiť sa vymyslieť čosi pre zmysluplnejšiu a kvalitnejšiu činnosť spoločnosti alebo sa odhodláme zamyslieť sa nad problémami širšej historickej obce. Nepopierajúc význam prvej, prikláňam sa skôr k druhej možnosti, a to hlavne preto, lebo kde inde, ak nie tu a na takomto fóre, kde sa stretli historici z najrôznejších pracovísk a najrôznejšieho profesionálneho záujmu, môžeme otvoriť otázky, ktoré presahujú činnosť ktorejkoľvek sekcie alebo celej spoločnosti a ktoré časť, či, dúfam, väčšinu z nás, ťažia viac ako čokoľvek iné. Vychádzam pritom z predpokladu, že práve toto naše jediné stavovské fórum, je oprávnené zaujímať stanovisko k najpálčivejším problémom celej historickej obce.

Ak som v Smoleniciach pred piatimi rokmi¹ vnímal otázky etiky historika v súvislosti s peniazmi², teraz sa mi javí ako horúci zemiak v našich rukách predovšetkým vedecká etika vo vlastnom zmysle slova. Peniaze tu hrajú tiež obyčajne svoju úlohu, hoci možno skôr sekundárnu. Spomínaný horúci zemiak možno hodiť do autu, do koša, či ako neriešený problém spratať pod koberec. Takýto postoj mŕtveho chrobáka nám však kostlivca v skrini nepomôže odstrániť. A keďže ide skôr o zhubný nádor, hrozí, že sa nám vráti v podobe metastáz, ktoré sa budú liečiť o to ťažšie, o čo ľahkomyseľnejšie ich teraz zanedbáme.

Mám pocit, a asi ma nepresvedčíte, že sa mýlim, že v posledných rokoch sa u nás rozrastajú negatívne javy, ktoré s vedeckou etikou majú len to spoločné, že ju dôsledne a zatiaľ bez akýchkoľvek následkov porušujú. O čom hovorím?

- Sú to prípady plagiátorstva, či už obyčajného opisovania alebo prisvojovania si cudzích textov, resp. narábania s cudzími textami bez elementárnych pravidiel citovania. Hanbou je, že vyvolávajú pozornosť už aj v zahraničí a robia nám všetkým – slovenským historikom – nedobré meno na medzinárodnej úrovni. Asi preto, že sa vykrádajú hlavne zahraniční autori.³

¹ V dňoch 24.–26. 4. 2001 sa v Smoleniciach uskutočnil XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti.

² HOLEC, R.: Historik a peniaze (alebo podiel peňazí na poľudštení historika). In: Historický časopis, 50 (2002), s. 24–27.

³ Asi najškandalóznejší charakter má stále živá kauza slovenskej stredoškolskej učebnice dejepisu, kde jeden z autorov, Miroslav Kamenický (nie prvý raz) proti všetkým pravidlám vedeckej etiky „podľahol“ cudziemu

- Sú to prípady podliezania pravidiel a podvádžania pri kvalifikačných postupoch, ktoré majú najrozmanitejšiu podobu. Vykazovanie textov, ktoré nikdy neuzešli svetla. Prezentovanie komisiám a vedeckým radám niekoľko exemplárov čerstvo vyjdenej monografie, ktorá nakoniec nikdy nevyjde. Uvádzanie anotácií na celé zborníky ako ohlasy a recenzie na vlastné štúdie v nich, citovanie zborníkov ako citovanie vlastných štúdií v nich. Pod zámienkou niekedy skutočne otázných hraníc medzi článkom a štúdiou, veľkou štúdiou a monografiou je veľmi obľúbená transformácia obyčajných článkov na štúdie a obyčajných štúdií na monografie. Všetko v záujme ukázať a zvýšiť svoje vedecké renomé takýmto lacným a nekorektným spôsobom.
- Sú to prípady recenzií, v ktorých očividne nejde o vedu, ale o vybavovanie si osobných účtov. Len tak možno nazvať skutočnosť, keď po siedmich-ôsmich rokoch vyjde recenzia na útlú 148-stranovú slovenskú prácu, ktorá zrejme niekomu nedáva spať. Najskôr jej autor. Upozorňujem, že spomínaná práca nevyšla v Caracase, ale v Bratislave a recenzent nežije na druhom konci sveta, ale taktiež v Bratislave a uvedený zborník, ktorý takto robí reklamu sebe i svojej redakčnej rade, vychádza viackrát ročne taktiež v Bratislave.⁴ Asi autor potreboval čas naštudovať si problematiku, v ktorej nie je odborníkom, hoci niektoré výroky spochybňujúce holokaust na Slovensku nie sú výsledkom štúdia, ale skôr obyčajného exhibicionizmu.⁵ Presvedčí ma niekto, že tu ide o vedu?
- Sú to prípady niektorých univerzít, ktoré rozvíjajú tieňovú vedeckú spoluprácu so zahraničím s cieľom bez námahy akumulovať svoje aktivity a potom si vzájomne – a takmer zadarmo – udeľovať vedecko-pedagogické hodnosti. Žiaľ, aj tu – až z USA – som zaregistroval odmietavé reakcie na habilitácie niektorých poľských vedcov, ktoré sa len preto neodohrali v Poľsku, aby sa neprišlo na pochybný pôvod daných prác.⁶ V dnešných časoch však čas zomelie skôr či neskôr každý plagiát.

Chcel by som zdôrazniť, že mi nejde o diskreditáciu jednotlivcov a inštitúcií – tí sa zdiskreditovali už sami – ide mi len o vedeckú etiku. Som presvedčený, že väčšina z Vás si dokáže dosadiť konkrétne mená a inštitúcie vďaľko väčšom počte ako by som to spravil ja. A to je práve to smutné. Myslím si, že Slovenská historická spoločnosť je

vzoru, v tomto prípade českej učebnici Zdeňka Beneša. K tomu recenzia Juraja SMATANU na učebnicu: Bartl, J. – Kamenický, M. – Valachovič, P.: Dejepis pre I. ročník gymnázií. Bratislava 2002. In: Historický časopis, 52 (2004), č. 1, s. 182–191; a odpoveď M. Kamenického: Tamže, s. 192–194.

⁴ Recenzia Ivana MRVU na prácu o J. Tisovi: Kamenec, I.: Tragédia politika, kňaza a človeka. Bratislava 1998. In: Historický zborník, 15 (2005), č. 1, s. 170–175.

Členmi redakčnej rady Historického zborníka vydávaného Slovenským historickým ústavom Matice slovenskej sú: Ján Bobák, Dušan Čaplovič, Ladislav Deák, Anton Hrnko, Titus Kolník, Robert Letz, Ján Lukačka, Richard Marsina (predseda), Peter Mulík, Michal Otčenáš, Milan Podrimavský, Vladimír Repka, Vincent Sedlák, František Vnuk.

⁵ Ide o tento text, ktorý je súčasťou vyššie spomínanej recenzie: „Kamencom zvýraznená trojdielna úloha Tisa nezabrání položiť si otázku: Bol vôbec na Slovensku holokaust, čo po grécky znamená žiarová obeť? Vyvážanie časti židov, na osídľovanie do iného štátu, totiž nemožno považovať za holokaust.“ Vid' pozn. č. 4, s. 171.

⁶ WRONSKI, M.: Don Kichot i wiatraki. In: Forum Akademickie 2006, 2, s. 42–43.

jedinou inštitúciou nad ústavmi, katedrami a redakčnými radami, ktorá by mohla ústami skonštituovanej akejsi etickej rady – a to je môj návrh na diskusiu, prípadne podnet pre novozvolený výbor – pomenovať konkrétne mená a problémy, vystaviť ich na pranier a morálne odsúdiť. K najčerstvejším prípadom by malo zaujať stanovisko i toto zhromaždenie.⁷ O iné mi ani nejde. Nechcem len, aby to vyzeralo, že všetci súhlasíme a podporujeme, prípadne mlčíme a zametáme pod koberec javy, ktoré sa ako zhubný nádor rozrastajú našimi radmi.

⁷ Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti prijalo dňa 27. 4. 2006 na návrh autora diskusného príspevku uznesenie tohto znenia: „Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti sa dištancuje od tvrdení kolegu Ivana Mrvu popierajúcich existenciu holokaustu na Slovensku. Práce mnohých autorov v posledných 15 rokoch presvedčivo zmapovali podstatu a súvislosti tohto tragického úseku slovenských dejín.“

BIBLIOGRAFIE

Český, slovenský a československý exil po 2. světové válce:

publikace a články z českých, slovenských a zahraničních sborníků a periodik vydaných v letech (1989)1990 – 31.10.2005

Zpracovala Věra Břeňová

Asi před dvěma lety se mě zeptal prof. Prečan, zda bych nechtěla zpracovávat literaturu o exilu. S radostí jsem přikývla, protože jsem považovala toto téma za významné pro zjišťování příčin a pohnutek k odlivu velkého množství vzdělaných a schopných Čechů a Slováků z vlasti, pro částečné pochopení jejich nelehkých existenciálních změn, a pro vysvětlení jejich návratů a postojů po listopadu 1989.

Čím více jsem se s publikační produkcí seznamovala, tím více jsem si uvědomovala, jak bude obtížné soupis zpracovat, pokud mám téma zachytit v co nejširších souvislostech (z tohoto hlediska jsou podchyceni výběrově i zahraniční autoři). Uvádím několik problémů, které se při mé práci vyskytly.

První okruh se týkal terminologie: rozlišování mezi exilem, emigrací a vystěhováním, nevyjasněný předěl mezi emigrantem a krajanem (je v délce pobytu a nalezení druhého domova?).

Jak z literární tvorby spisovatelů vydělit tu literaturu, která je buď memoárová nebo má autobiografické prvky.

Třetí problém souvisel s rozsahem; se zjišťováním publikací a článků, které uveřejnili emigranti/krajané v Evropě a v dalších kontinentech. Největším pomocníkem byl samozřejmě internet, přesto jsem si vědoma nedokončenosti soupisu.

Považujte, prosím, tento soubor 1659 bibliografických záznamů za orientační a výchozí pro studijní účely.

Abecední soupis monografií, sborníků a článků je doplněn, vedle *rejstříku autorského* (vč. autorů recenzovaných knih, editorů, ilustrátorů, fotografů) a *názvového*, o další rejstříky:

Rejstřík osob. Zde jsem čerpala biografické údaje především ze samotných publikací, ale také z databáze národních autorit Národní knihovny ČR, a z bibliografické databáze Historického ústavu SAV a databáze Slovenskej národnej knižnice v Martine. Bohužel některé údaje o téže publikaci se v různých pramenech, jež jsem měla k dispozici, od sebe v detailech liší, a stejně tak data a místo narození nebo úmrtí osob, o nichž ta či ona publikace pojednává. Nejistěné nebo nepřesné údaje čekají na průběžné doplňování.

Geografický rejstřík mapuje – podle dostupných informací – zemi nebo země, kde Češi a Slováci působili; země, kde žili a žijí jsou součástí personálních údajů.

Rejstřík akcí zachycuje jen konference, které byly celé věnovány exilu/emigraci nebo emigrantovi, a dále zprávy o nich.

Prijmte tuto bibliografii se shovivavostí. Budu vděčna za všechny upřesňující, event. nové informace.

Věra Břeňová
bren@usd.cas.cz

- 1
ACTA contemporanea : k pětadesátinám Viléma Prečana / Uspoř. Jindřich Pecka. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. – 468 s.
- 2
ALBRIGHT, Madeleine : „nejlepší ze všech možných světů“ / Z angl. orig. přel. Michael Žantovský. – 1. vyd. – Praha : Prah, 2003. – 551 s. : fotogr.
- 3
ALEXANDER, Manfred : Die Slowakei in der Exilliteratur. – In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – Roč. 40, (1992), s. 281–285.
- 4
AMBROS, Peter : Vlastně bych už rád zdomácněl : Rozhovor s novinářem, historikem a překladatelem Peterem Ambrosem / Přípr. Jiří Daniček. – In: Roš chodeš. – Roč. 61, č. 5 (1999), s. 8–9, 14.
- 5
AMSTÄTTER, Andreas : Tomslake : Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada. – Euskirchen : T. Grundler, 1995. – 167 s.
- 6
ASYL im Blick. – B.m. : Bundesamt für die Anerkennung ausländischer Flüchtlinge, 2000.
- 7
AUSKÝ, Stanislav – CHOLÍNSKÝ, Jan : Rozhovor. – In: Rozpravy. – Roč. 2, č. 3/4, Sametová desetiletka 1990–2000 (2000), s. 49–54.
- 8
AUSWAHLBIBLIOGRAPHIE zum Thema Wissenschaft und Exil in den böhmischen Ländern von 1918–1989. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 25–38. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 9
BAAROVÁ, Lída : Života sladké hořkosti. – 3. vyd. – Ostrava : Librex, 1998. – 242 s. : fotogr.
- 10
BABIAK, Michal : Juhoslávia. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 107–131 : mp., fotogr.
- 11
BABIČKA, Václav : Prameny k dějinám zahraničních Čechů a Slováků ve Státním ústředním archivu v Praze. – In: Retroinformace. – Roč. 8, (1993), s. 3–6.
- 12
BAJANÍK, Stanislav : Bard slovenskej emigrácie : K nedožitým osemdesiatinám Karola Sttnneha. – In: Katolícke noviny. – Č. 15 (2001).
- 13
BAJANÍK, Stanislav – TRUBINSKÝ, Jozef C. – DENĐUROVÁ-TAPALAGOVÁ, Viera : O významných subjektoch, spolkoch a združeníach. – In: Slovenský exil za suverenity a štátnosť slovenského národa / Jozef C. Trubinský. – Martin, 2003. – 316 s. – S. 310–313.
- 14
BAJCAR, Róbert : Vývoj národného povedomia a jeho atribútov u zahraničných Slovákov. – In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 1. – Nitra, 2001. – 202 s. – S. 36–40. – Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.06.2001.

- 15
BAKA, Igor : Jozef Kirschbaum : Od študentského aktivistu po emigranta. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek aj. – Bratislava, 2003. – S. 303–306.
- 16
BAKEŠOVÁ, Ivana : Čeští krajané v Číně. – In: Češi v cizině. – Roč. 7, (1993), s. 135–157. – Res. angl.
- 17
BALÁŽ, Claude : Belgicko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 35–39 : mp., fotogr.
- 18
BALÁŽ, Claude : Francúzsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 75–85 : mp., fotogr.
- 19
BARAD, Frederick : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 27–28. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 20
BARANOVIČ, Štefan : Ďurčanského právno-historické a politologické dielo. – In: Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1998. – 120 s. – S. 51–55. – Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) [Seminár]. Rajec. 08.12.1996.
- 21
BARANOVIČ, Štefan : Povojnový vývoj na Slovensku a exil : Aprílová dohoda a voľby v roku 1946 a zánik demokracie roku 1947. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 121–124.
- 22
BARANOVIČ, Štefan : Život a dielo Jozefa Staška. – In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) / Zost. Peter Maruniak. – Martin, 1998. – 97 s. – S. 9–13. – Akce: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997.
- 23
BARANOVIČ, Štefan : Život Konštantína Čulena. – In: Konštantín Čulen (1904 Brodské–1964 New York) / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1995. – 68 s. – S. 8–12.
- 24
BARNOVSKÝ, Michal : Na ceste k monopolu moci : Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948. – Bratislava : Archa, 1993. – 248 s.
- 25
BARTALSKÁ, Ľubica : Chorvátsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 87–99 : mp., fotogr.
- 26
BARTALSKÁ, Ľubica : Jozef Cíger Hronský a Zahraničná Matica slovenská. – In: Biografické štúdie. – Roč. 24, (1997), s. 222–231.
- 27
BARTALSKÁ, Ľubica : Problematika výskumu krajaanskej periodickej tlače v európskych krajinách. – In: Bibliografický zborník. – Roč. 1992/93, (2000), s. 247–255.
- 28
BARTALSKÁ, Ľubica : Slovenská Amerika. – In: Slovenská Amerika = Slovak America / Ľubica Bartalská. – Bratislava, 1999. – 113 s. : fotogr. – S. 9–37.
- 29
BARTALSKÁ, Ľubica : Spievodca slovenským zahraničím / Zost. ... – Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 2001. – 376 s.
- 30
BARTALSKÁ, Ľubica : Strediská a organizačné formy slobodnej kultúry v USA po roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 237–244.
- 31
BARTALSKÁ, Ľubica : Záhoráci v Amerike : Jozef Charles Krajša. – In: Záhorie. – Roč. 2, č. 1 (1993), s. 4.

- 32
BARTALSKÁ, Ľubica : Záhoráci v Amerike : Miloš Kliment Mlynarovič. – In: Záhorie. – Roč. 2, č. 1 (1993), s. 4.
- 33
BARTALSKÁ, Ľubica : Záhoráci v Amerike : Konštantín Čulen. – In: Naše Záhorie. – Č. [1] (1993), s. 4–5.
- 34
BARTEČEK, Ivo : Česká krajanská komunita v Latinské Americe : možnosti a meze výzkumu. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 377–382. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě – možnosti a meze výzkumu [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.
- 35
BARTEČEK, Ivo – PAVLÍČEK, Jaromír : Česká krajanská komunita v Latinské Americe. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 28. Sborník prací historických 16, (1998 vyd. 1999), s. 121–128. – Res. špan.
- 36
BARTEČEK, Ivo : Češi a Slováci v Latinské Americe. – In: Listy. – Roč. 34, č. 3 (2004), s. 57–66.
- 37
BARTEČEK, Ivo : Češi v Caracasu (Venezuela) : Zpráva ze služební cesty konané ve dnech 21.9.–15.10.2001. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 423–425.
- 38
BARTEČEK, Ivo : Češi v Rio de Janeiro : Zpráva z cesty konané ve dnech 19.6.–16.7.2000. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 30. Sborník prací historických 18, (2001), s. 255–258.
- 39
BARTEČEK, Ivo : Emigración dese los Países Checos y Checoslovaquia hacia la América Latina : Balance de los Estudios Latinoamericanos Checos. – In: Ibero-Americana Pragensia. – Roč. 31, (1997), s. 227–241.
- 40
BARTEČEK, Ivo : Konečná stanice – Brazília. – In: Historická revue. – Roč. 6, č. 2 (1995), s. 18–19.
- 41
BARTEČEK, Ivo : Novověký exil. – In: Česko-slovenská historická ročenka. – (1999), s. 13–16. – Res. angl. – Akce: Náboženský exil v novoveku [Konference]. Tmava. 11.03.1999.
- 42
BARTEČEK, Ivo : Novověký exil. – In: Český a slovenský exil 20. století. I / Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 132–133. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 43
BARTEČEK, Ivo : Symposium Česká krajanská komunita ve světě : Možnosti a meze výzkumu. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 335–336. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.
- 44
BARTEČEK, Ivo – PAVLÍČEK, Jaromír : La topografía de la presencia de los compatriotas en América Latina el presente y el pasado. – In: Ibero-Americana Pragensia. – Roč. 33, (1999), s. 195–200.
- 45
BARTEČEK, Ivo – PAVLÍČEK, Jaromír : Topografie krajanské přítomnosti v Latinské Americe : Minulost a současnost. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 129–135. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 46
BARTEČEK, Ivo : Vystěhovalectví do Latinské Ameriky. – In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. – Praha, 1996. – 230 s. – S. 172–197. – Res. angl.
- 47
BARTEČEK, Ivo : Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Latinské Ameriky : Balance české latinoamerikanistiky. – In: Historie-Historia. – Roč. 3, (1995), s. 143–160.

- 48
BARTOŠEK, Karel : [Česká diaspora]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 61–62. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 49
BARTOŠEK, Karel : Un être plein de noblesse est parti : Pavel Tigrid (1917–2003). – In: La nouvelle Alternative. – Roč. 18, č. 59 (2003), s. 5–6.
- 50
BASS, Ludvík : Exil jako prožitý mýtus. – In: Transdisciplinární gratulovník k 60. narozeninám Ivana M. Havla / Ed. Jiří Fiala. – Praha, 2000. – 627 s. – S. 43–46.
- 51
BASS, Ludvík : Exil jako prožitý mýtus. – In: Prostor. – Sv. 55/56, (2002), s. 103–112.
- 52
BASS, Ludvík : K výročí Charty 77 : Moje setkání s Patočkou. – In: Prostor. – Sv. 52, (2001), s. 131–137.
- 53
BATSCHA, Zwi : Ve stopách naděje : vzpomínky olomouckého rodáka v Izraeli / Přel. Jiří Horák. – Olomouc : Votobia, 2002. – 218 s. : fotogr.
- 54
BECKER, Josef : „Wissenschaftliche Nebenregierung“ und „Öffentliches Zensoramt“? : Erinnerungen an den „Fall Celovsky“ in der Bundesrepublik Deutschland 1958/59. – In: Slezský sborník. – Roč. 101, č. 3, K počtu historika mnichovské konference : Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského (2003), s. 383–395. – Res. angl.
- 55
BELÁK, Blažej : Poézia slovenského exilu po roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 419–433.
- 56
BELÁK, Blažej : Povaha problémov výskumu slovenského exilu od roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 43–44.
- 57
BELÁK, Blažej : Stanislav Mečiar – literárny kritik. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 49–56.
- 58
BELANSKÁ, L. : Výberová bibliografia Matúša Černáka. – In: Prof. Matúš Černák 1903–1955 / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 1999. – 96 s. – S. 70–78.
- 59
Jan BĚLEHRÁDEK a jeho cesta ke svobodě ducha / Ed. Věra Linhartová. – 1. vyd. – Praha : Galén, 2003. – 357 s. : fotogr. – (Almanach medicíny ; Sv. 8)
- 60
BENA, Kamil R. : K 25. výročí úmrtí Ing. Josefa Holmana, filmového režiséra, novináře, průkopníka automobilismu a rozhlasu. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 2 (2005), s. 26–27.
- 61
BENČÍK, Antonín : Aféra semínkového generála [Jan Šejna]. – In: Přísně tajné. – Č. 2 (1998), s. 111–130.
- 62
BENDA, Štěpán : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 42–44. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 63
BENEŠ, Jan : Moji výbušní zlotvoři : vyprávění nikoli právě jen o automobilech / Il. Oldřicha Jelínka. – Praha : Votobia, 2001. – 328 s.
- 64
BENEŠ, Zdeněk : Bohdan Chudoba : nepochopený a osamělý. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 21, č. 6 (1999), s. 42–45.
- 65
BENEŠ, Zdeněk : Exil a historie. – In: Nová Přítomnost. – Roč. 1, č. 4 (1995), s. 6–7.

- 66 BENEŠ, Zdeněk : Jeden ze zapomenutých – Bohdan Chudoba. – In: Proglas. – Roč. 10, č. 10 (1999), s. 24–29.
- 67 BENEŠ, Zdeněk – DRÁPALA, Milan : Na křížové výpravě dvacátým stoletím : Bohdan Chudoba. – In: Na ztracené vartě Západu / Ed. přípr. Milan Drápala. – Praha, 2000. – 682 s. – S. 415–436.
- 68 BENÝŠEK, Zbyněk : Mrazy tady jsou takové, že labuť přimrzly k řece : Z red. korespondence Patemosteru / Výběr z korespondence přípr. ... – In: Revolver revue. – Roč. 48, (2001), s. 234–261.
- 69 BENÝŠEK, Zbyněk : O Patemosteru / Hovor vedl Josef Kroul. – In: Revolver revue. – Roč. 48, (2001), s. 225–233.
- 70 BERÁNEK, Jaroslav : Marcel Ludíkar (1920–2003). – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 128–129.
- 71 BERÁNEK, Jaroslav : Václav Holub (1909–2004). – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 3 (2004), s. 124.
- 72 BERÁNEK, Josef – KOLÁŘ, Petr : Hovory s Petrem Kolářem. – 1. vyd. – Brno : Cesta, 2001. – 239 s. : fotogr.
- 73 BERNÁČEK, Antonín : Z Čech až na kraj světa : vzpomínky emigranta-misionáře 1948–1990 / Ed. přípr. Karel Novák. – Praha : Pallata, 1996. – 158 s. : fotogr.
- 74 BERNARD, Vilém : Kde básníkům se poroučí : o české literatuře za komunistické nadvlády. – 1. vyd. – Praha : Akropolis, 2003. – 223 s. : fotogr. – Příp. práce Růženy Volínové-Bernardové Pohled zpět : Život ve vírech 20. století: Psáno v Readingu v letech 1999–2000.
- 75 BERNHEIM-FRIEDMAN, Rachel : Jak jsem přežila / Z angl. přel. Tereza Spencerová. – 1. vyd. – Praha : G plus G, 2002. – 174 s. : fotogr.
- 76 BERTHELON, Helena : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 36–38. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 77 BERTON (Brzobohatý), Stanislav : O tzv. morální zradě Lva Prchaly. – In: Za svobodu a demokracii. 3. Třetí (protikomunistický) odboj / Uspoř. Lukáš Babka aj. – Hradec Králové : Evropské hnutí v ČR, 2002. – 400 s. – S. 353–361.
- 78 BERTON (Brzobohatý), Stanislav : Od nožců k protinožcům : nástin životopisu. – In: Politologie : ideje a dějiny / Ed. Václav Veber. – Hradec Králové, 2001. – 188 s. – S. 156–176.
- 79 BEZECNÝ, Zdeněk : Sidi a Mary : přátelství Sidonie Nádherné a Marie Dobřenské. – In: Sborník prací východočeských archivů. – Roč. 8, (2000), s. 174–178.
- 80 BIEBERLE, Josef : Olomoučan Jírka Pelikán. – In: Střední Morava. – Č. 9 (1999), s. 130–131.
- 81 BIELE miesta v slovenskej literatúre : Zborník zo seminára / Sest. Mária Bátorová aj. – Bratislava : Akadémia vzdelávania, 1990. – Přeruš. str.
- 82 BIELIK, František : Osobnosti slovenského politického exilu po roku 1945 : Jozef Ferkovič – Trnavčan. – In: Studia historica Tymaviensia. – Roč. 4, (2004), s. 237–241.

- 83 BIELIK, František – BALÁŽ, Claude : Zahraniční Slováci a mateřský jazyk : Zborník príspevkov z vedeckého sympózia / Zost. ... – Martin : Matica slovenská, 1990. – 292 s., obr. příl. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.
- 84 BIELIK, František : Zahraniční Slováci a Matica slovenská. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 13–22. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.
- 85 BINAR, Vladimír : Emigrantský snář. – Praha : Triáda, 2003. – 281 s. – (Delfin ; Sv. 43)
- 86 BIOGRAPHICAL research in Eastern Europe : altered lives and broken biographies / Ed. by Robin Humphrey, Robert Miller, Elena Zdravomyslova. – Aldershot : Ashgate Publ., 2003. – xvi, 324 s.
- 87 BIROS, Joseph M. : To the Photodocumentation of the Life and Culture of American Slovaks in USA. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – S. 136–137. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.
- 88 BISEK, Petr : The Czech-American Journalist : A Bridge Between the Old Country and the New / Peter Bisek. – In: Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 28–33. – Akce: Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.
- 89 BITTNER, Karel : Globe-Trotter nebo Trottler? – B.m. : vl.n., 2000. – 183 s.
- 90 BLAŠKO, Štefan : Skúsenosti učiteľa slovenského jazyka v rokoch 1957–1975 a autora dvoch slovenských šlabikárov v Amerike. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 138–142. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.
- 91 BLATNÝ, Ivan : Texty a dokumenty : 1930–1948 / K vyd. přípr. a ed. pozn. Jiří Trávniček. – 1. vyd. – Brno : Atlantis, 1999. – 528 s. : fotogr.
- 92 BLAŽEK, Bohuslav : Fenomén Jiří Němec. – In: Kritický sborník. – Roč. 18, č. 4 (1999), s. 62.
- 93 BLAŽKOVÁ, Jana : Příspěvek k vystěholectví z Českolipska v letech 1969–1991. – In: Bezděz. – Roč. 9, (2000), s. 443–446.
- 94 BLODIGOVÁ, Alexandra : Archiv české menšiny v Chorvatsku v Daruvaru. – In: Archivní časopis. – Roč. 54, č. 1 (2004), s. 30–34.
- 95 BLODIGOVÁ, Alexandra – KAHUDA, Jan : Archiv Školského spolku Komenský zpřístupněn. – In: Vídeňské svobodné Listy. – Roč. 58, č. 23/24 (2003), s. 5.
- 96 BLODIGOVÁ, Alexandra – KAHUDA, Jan : Naše archivní poslání ve Vídni. 1–2. – In: Klub. – Roč. 23, č. 10/11–12 (2003), s. 6 ; 22–25.
- 97 BLODIGOVÁ, Alexandra – KAHUDA, Jan : Záchrana archivu Školského spolku Komenský ve Vídni. – In: ČAS v roce 2002. – (2003), s. 69–72.
- 98 BLOOD, Thomas : Madeleine Albrightová : portrét ministryně zahraničí / Z angl. orig. přel. Jan Čáp. – 1. vyd. – Praha : Prostor, 1998. – 245 s. : fotogr.

99

BLUML, Josef : Čepovy eseje z pohledu historika. – In: Věda v Československu v letech 1953–1963 / Red. Hana Barvíková. – Praha, 2000. – 591 s. – S. 357–366. – Akce: Věda v Československu v letech 1953–1963 [Konference]. Praha. 23.11.1999–24.11.1999.

100

BLUMLOVÁ, Dagmar : Alfréd Radok – ozvěna židovského Kaladý. – In: Naše dny se naplnily / Sest. Jan Podlešák. – České Budějovice, 2002. – 300 s. – S. 153–159.

101

BOBKOVÁ, Marie : 18. světový kongres Československé společnosti pro vědu a umění v Brně. – In: Universitatis. – Č. 2 (1996), s. 27–31. – Akce: 18. světový kongres Československé společnosti pro vědu a umění. Brno. 25.08.1996–29.08.1996.

102

BOCK, Ivo : Jedna česká literatura? : K některým tendencím „oficiální“, samizdatové a exilové prózy 1969–1989. – In: Česká literatura. – Roč. 40, č. 1 (1992), s. 67–84. – Res. angl.

103

BOCK, Ivo : Die Spaltung und ihre Folgen : Einige Tendenzen der tschechischen Literatur 1969–1989. – Berlin : Berlin Verl. A. Spitz, 1993. – 246 s. – (Osteuropaforschung : Schriftenreihe der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde ; Bd. 32)

104

BOHÁČ, Lubomír : Konfident gestapa v čele zlínské radnice? [Josef Vávra-Stařík]. – In: Listy. – Roč. 34, č. 4 (2004), s. 9–14.

105

BOHANES, Jaroslav : Opustil nás nejbližší kamarád, vynikající přítel a neúnavný bojovník za demokratické Československo [Prof. Dr. Dr.h.c. Jiří Nehněvajsa] / ... a red. – In: Politologický časopis. – Roč. 3, č. 3 (1996), s. 211.

106

BOHM, Emanuel Theodor : V boji o holú národnú existenciu : spomienky na roky 1945–1948 v ČSR / Vybr., uspor., úvod a spriev. texty Michal Kriško. – 1. vyd. – Bratislava : Jenčíková-Fabrice, 2000. – 443 s. : fotogr. – 2. časť pamäti dopln. o autobiografické materiály, dokumenty a korešpondenciu z pozostalosti RNDr. E. Böhma.

107

BOLCHAZY, Ladislaus J. : Ako obohatit' slovenskú komunitu v USA. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 143–146. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vedecké sympóziu k 125 výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.

108

BOMBÍKOVÁ, Petra : Berlínska konferencia o samizdatovej a exilovej literatúre. – In: Slovenská literatúra. – Č. 6 (1992), s. 504–505. – Akce: Samizdatová a exilová literatúra [Konferencia]. Berlin. 27.10.1992–28.10.1992.

109

BONDY, Miloš L. : Židovský vtip : Ze vzpomínkové prózy Co odvál dým. – In: Židovská ročenka 5765 (2004/05), s. 96–114.

110

BORÁK, Mečislav : Historik Bořivoj Čelovský a jeho dílo. – In: Slezský sborník. – Roč. 101, č. 3, K počtě historika mnichovské konference : Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského (2003), s. 163–176. – Příl. Bibliografie prací Bořivoje (Borise) Čelovského ; Res. angl.

111

BORECKÝ, Vladimír : Bohuslav Brouk. – In: Na ztracené vartě Západu / Ed. přípr. Milan Drápala. – Praha, 2000. – 682 s. – S. 542–617.

112

BOROVÍČKOVÁ, Adriana : Voskovec & Wachsmanni : Z rodinné kroniky a dopisů. – Praha : Lidové noviny, 1996. – 308 s. : fotogr.

113

BOSAK, Edita : Group Survival and Language Maintenance : The Slovaks of Canada. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 61–67. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.

114

BOTÍK, Ján : Adaptácia českej komunity v argentínskom Chacu. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 124–128. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

115

BOTÍK, Ján : Bulharsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 47–55 : mp., fotogr.

116

BRABEC, Jiří : Otazníky nad literární historií sedmdesátých a osmdesátých let. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 13–18. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.03.2001.

117

BRABEC, Jiří : Prolegomena k tvorbě české emigrace a krajanských obcí. – In: Estetika. – Roč. 36, č. 1/3 (1998), s. 3–7. – Res. něm.

118

BRABENEC, Vratislav – PLACÁK, Petr : Bohoslovec a pohan : Kádrový dotazník Vratislava Brabence. – In: Kádrový dotazník / Petr Placák. – Praha, 2001. – 359 s. – S. 67–79.

119

BRADATSCH, Alfons : Jako dítě mě poslali na frontu : Setkání s Alfonsem Bradatschem, příslušníkem dvou armád. – In: Prosil jsem a přiletěla moucha / Miloš Doležal. – Kostelní Vydří, 2004. – 159 s. – S. 90–101.

120

BRADATSCH, Alfons : Moje souřadnice : na osudových křižovatkách republiky a v exilu. – 1. vyd. – Praha : Olympia, 2003. – 221 s. : fotogr.

121

BRADBROOK, Bohuslava R. : The liberating beauty of little things : decision, adversity and reckoning in a refugee's journey from Prague to Cambridge. – Brighton : Alpha Press, 2000. – vii, 107 s.

122

BRADBROOK, Bohuslava R. : Osvobozující krása malých věcí : uprchlická odyssea z Prahy do Cambridge / Bohuslava R. Bradbrooková. – 1. vyd. – Brno : Prius, 2002. – 111 s. : fotogr. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 6)

123

BRANDEIS, Marie : Přišli jsme odjinud = Wir kamen von anderswo : kniha rozhovorů s Čechy a Slováky v Rakousku / Předml. Jiří Gruša. – 1. vyd. – Praha : Koniasch Latin Press, 2003. – 268, 307 s. : fotogr. – Tištěno zvrátmo.

124

BRAXÁTOR, František : Slovenský exil '68. – 1. vyd. – Bratislava : Lúč, 1992. – 254 s., fotogr.

125

BRÁZDA JANKOVSKÝ, Andrej : Idea samostatnosti – základná inšpirácia činnosti Kanadskej Slovenskej Ligy a Zahraničnej Matice slovenskej v národnom živote Slovákov v Kanade. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 297–311. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

126

BROM, Libor : Intelektuální ovzduší. – In: Nový Polygon. – Č. 3 (2005).

127

BROM, Libor – CHOLÍNSKÝ, Jan : Rozhovor. – In: Rozpravy. – Roč. 2, č. 3/4, Sametová desetiletka 1990–2000 (2000), s. 24–27.

128

BROM, Libor : Zemřel velikán našeho exilu Prof. Dr. Josef Kalvoda. – In: Rozpravy. – Roč. 1, č. 2 (1999), s. 12.

129

BROUČEK, Libor : Pozdrav z Ameriky. – In: Památník k 7. sjezdu bývalých profesorů a žáků / Odp. red. Marie Korejtková. – Chrudim, 2003. – 107 s. – S. 23.

130

BROUČEK, Stanislav : Cestami demokracie : ke stému výročí vzniku Besedy Slovan v Ženevě. – Ženeva : Beseda Slovan, 2001. – 117 s. : fotogr., il.

131

BROUČEK, Stanislav : Češi v cizině : K interpretaci autobiografických textů [Helena Šťastná-Bubelová]. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 351–356. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě – možnosti a meze výzkumu [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.

132

BROUČEK, Stanislav : Češi ve Francii. – In: Češi v cizině. – Roč. 9, (1996), s. 136–154. – Res. angl.

133

BROUČEK, Stanislav : Emigrace a exil jako způsob života. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 25–28. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

134

BROUČEK, Stanislav : Etapy českého vystěhovalectví. – Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2003. – 6 s. : mp.

135

BROUČEK, Stanislav : Etnické vědomí u Čechů ve Francii. – In: České země a Československo v Evropě 19. a 20. století / Uspoř. Jindřich Dejmek aj. – Praha, 1997. – 534 s. – S. 505–514.

136

BROUČEK, Stanislav : Exil sám o sobě : několik poznámek a jeden příklad : Holandská zkušenost Jana Stavinohy. – In: Češi v cizině. – Roč. 12, (2004), s. 7–43.

137

BROUČEK, Stanislav : Fear as a Part of the Identity of a Migrant Minority Group with the Majority. – In: Češi v zahraničí. – Roč. 11, Ecology and folklore III, (1998), s. 23–28. – Akce: Ecology and Folklore III [Konference]. Lódž. 23.09.1996–25.09.1996.

138

BROUČEK, Stanislav : Kandidáti další existence : Z osudů české novodobé emigrace / Ed. ... – Praha : Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2004. – 125 s.

139

BROUČEK, Stanislav : Obraz rozpadajícího se Československa u pařížské emigrace českého a slovenského původu. – In: Český lid. – Roč. 80, č. 2 (1993), s. 143–153. – Res. angl.

140

BROUČEK, Stanislav : Od „krajanské“ péče k narovnanému vztahu : Emigrace a domov mezi válkami, srovnání se současným stavem. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 247–252. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

141

BROUSEK, Antonín : Literární kritika v exilu. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 75–77. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

142

BROŽÁK, Miroslav : Krajané v Rakousku. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielík aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 113–115. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.

143

BRŮNA, Otakar : Brutální sen Juraje Kukury : Hledání domova. – 1. vyd. – Praha : Interpress, 1992. – 162 s., fotogr.

144

BRZORÁDOVÁ-NĚMEČKOVÁ, Olga : Můj otec – Zdeněk Němeček. – In: Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři. – Roč. 3, (1998), s. 46–51.

145

BRZORÁDOVÁ-NĚMEČKOVÁ, Olga : Vzpomínky na mého otce Zdeňka Němečka. – In: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček / Red. Olga Mertlíková. – Jaroměř, 2004. – 107 s. – S. 54–59. – Akce: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček [Konference]. Jaroměř. 10.12.2002.

146

BŘEŇOVÁ, Halina – FUCHS, Aleš : Vzpomínky a dokumenty o životě, práci a zápasech Dr. Jána Papánka / Sest. ... – Praha : Faun, 1994. – 55 s. : fotogr.

147

BŘEŇOVÁ, Halina : Život pre iných : Ján Papánek 1896–1991 / Halina Bren. – Praha : Faun, 1995. – 144 s. – (Exil)

148

BŘEŇOVÁ, Halina : Život pro jiné : Jan Papánek 1896–1991. – Praha : Faun, 1995. – 141 s. : fotogr.

149

BUCHLER, Robert J. : Ilegálna emigrácia Židov z Maďarska do Izraela v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 3, č. 2/3 (1996), s. 264–270. – Res. angl.

150

BUJNOVÁ, Evžen : Ni zisk, ni slávu. – In: Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století / Ed. Stanislava Kučerová. – Brno, 2000. – 375 s. – S. 72–73. – Akce: Bilance a výhledy zemí Československých a visegrádských v kontextu světa 20. a 21. století [Mezistátní a mezioborová konference]. Kostelec n. Černými lesy. 04.11.1999–05.11.1999.

151

BUREŠ, Josef : Jak jsem v devětačtyřicátém utekl hledat svobodu do Sovětského svazu, ve zdraví přežil vězení a vyhnanství a zase se vrátil domů. – Praha : Prostor, 2004. – 130 s. : fotogr.

152

BUREŠOVÁ, Jana : Poznámky k případu Bohumila Laušmana. – In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“ / Uspoř. Jiří Pernes. – Brno, 2005. – 391 s. – S. 192–203. – Akce: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“ [Konference]. Praha. 14.04.2003–16.04.2003.

153

BUREŠOVÁ, Jana : Unos Bohumila Laušmana a československá emigrace. – In: Listy. – Roč. 34, č. 4 (2004), s. 58–64.

154

BURŠÍK, Josef : Ohlédnutí : Životní story úspěšného brněnského podnikatele, exulanta žijícího na Floridě. – B.m. : J. A. Krystek, 1992. – 26 s.

155

CABADAJ, Peter : Argentina. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 9–19 : mp., fotogr.

156

CABADAJ, Peter : Austrália. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 21–33 : mp., fotogr.

157

CABADAJ, Peter : Brazília. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 41–45 : mp., fotogr.

158

CABADAJ, Peter : Ernest Žatko-Bor – kronikár slovenskej emigrácie. – In: Biografické štúdie. – Roč. 25, (1998), s. 28–34.

159

CABADAJ, Peter : Juhoafrická republika. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 101–105 : mp., fotogr.

160

CABADAJ, Peter : K exilu Stanislava Mečiara. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 25–30.

161

CABADAJ, Peter : Literárny slovenský exil 1939–1990. – Martin : Matica slovenská, 2002. – 201 s. : fotogr. – (Spisy Slovenského literárneho ústavu MS ; 3) – Res. angl.

162

CABADAJ, Peter : Nový Zéland. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 199–201 : mp.

163

CABADAJ, Peter : Obhajoba slovenskej štátnosti v slovesnej tvorbe nášho exilu. – In: Prvá Slovenská republika – 60. výročie jej vzniku / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 1999. – 160 s. – S. 72–82. – Akce: Prvá Slovenská republika – 60. výročie jej vzniku [Seminár]. Žilina. 12.03.1999.

164

CABADAJ, Peter : Španielsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 287–289.

165

CABADAJ, Peter : Švédsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 303–307 : mp., fotogr.

166

CABADAJ, Peter : Uruguaj. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 335–339.

167

CABADAJ, Peter : Venezuela. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 351–352 : mp.

168

CAJTHAML, Petr : Odbojová skupina Jaroslava Horáka a útěk dr. Petra Zenkla. – In: Securitas imperii. – Sv. 12, Sborník k problematice 50. let (2005), s. 109–132.

169

CAMPBELL, Duncan R. : Nejnepravděpodobnější byrokrat. – In: K počtě Bořivoje Čelovského / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 104–108.

170

CASTELI-HOSTOVSKÁ, Olga : Jazyková stránka Hostovského knih z období jeho druhé emigrace / Olga Hostovská. – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 21–28. – Akce: Návrat Egona Hostovského [Mezinárodní vědecké sympozium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.

171

CASTELI-HOSTOVSKÁ, Olga : Pro mne to byla láska na první pohled : Rozhovor s dcerou spisovatele Egona Hostovského / Přípr. Alice Marxová. – In: Roš chodeš. – Roč. 61, č. 2 (1999), s. 6–7, 12.

172

CIEKER, Ivan : Z osobných spomienok syna. – In: Dr. Jozef Cieker / Zost. Juraj Chovan-Rehák. – Martin, 2000. – 95 s. – S. 53–54. – Akce: Dr. Jozef Cieker [Seminár pri príležitosti nedožitých 90. narodenín]. Tvrdošín. 20.06.1997.

173

Dr. Jozef CIEKER : Seminár pri príležitosti nedožitých 90. narodenín Jozefa Cieker / Zost. Juraj Chovan-Rehák. – Martin : Matica slovenská, 2000. – 95 s. – Akce: Dr. Jozef Cieker [Seminár]. Tvrdošín. 20.06.1997.

174

CIESLAR, Jiří : Americké deníky Ferdinanda Peroutky. – In: Kritický sborník. – Roč. 15, č. 1/2 (1995), s. 88–90.

175

CIESLAR, Jiří : Rizika života v poezii a Landolfiho „Posunuté křeslo“ : K „naddeníkům“ Zdeňka Kožmína a k Pařížským sešitům Petra Krále. – In: Kritická příloha Revolver revue. – Roč. 12, (1998), s. 56–65.

176

CIGÁNEK, František : Sejnova aféra a Národní shromáždění. – In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. – Praha, 1998. – 287 s. – S. 35–47.

177

CIKL, Ivan : K otázkám komunikace : Zkušenosti z Nového Zélandu. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 178–181. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

178

ČÍLEK, Roman : Šumava : bojová linie. – In: Češi na cestě stoletím. – Český Těšín, 2001. – 524 s. – S. 369–384.

179

CINTAVÝ, Pavol : „Biele légie“ v protikomunistickom odboji doma i v zahraničí. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – S. 121–128. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1996.

180

CISAŘOVSKÁ, Blanka : Libri prohibiti – nezávislá knihovna a studovna. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 2, č. 1 (1995), s. 108–115. – Res. angl.

181

COHEN, Federico : Těšil se velké účtě [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 48.

182

CUHRA, Jaroslav : Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. – 154 s. – (Sešity ÚSD ; Sv. 29) – Res. angl.

183

CYSAŘOVÁ, Jarmila : Muž, který tu chybí : Jiří Lederer, 15.7.1922–12.10.1983. – In: Listy. – Roč. 32, č. 4 (2002), s. 32–34.

184

CYSAŘOVÁ, Jarmila : Římský atentát před pražským soudem [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 34, č. 1 (2004), s. 8–9.

185

CZAPLINSKA, Joanna : Recepce české exilové a nezávislé literatury v pařížské Kulturě. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 71–79. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

186

CZAPLINSKA, Joanna : Vyrovnání s totalitou ve vzpomínkové tvorbě exilových autorů po roce 1968. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 115–121. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

187

ČÁNI, Ladislav : Česká republika. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – S. 57–73 : mp., fotogr.

188

ČÁNI, Ladislav : Ukrajina. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 321–333 : mp., fotogr.

189

ČECHOAMERICKÉ rozhovory / Ota Ulč, Martin Jan Stránský, Jan Krondl, Ivana Edwardsová, Marie L. Neudorfllová, Jan Beneš. – In: Prostor. – Roč. 41, (1999), s. 39–61.

190

ČELKO, Vojtech – KAŠPAR, Josef : Jiří Pelikán a jeho osobný archivný fond v Ríme. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 10, č. 1/2 (2003), s. 173–180. – Res. angl.

191

ČELKO, Vojtech : Klub dr. Milady Horákové ve Velké Británii v roce 1954 : slavnostní večer u příležitosti 70. narozenin dr. Jaroslava Stránského. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 3 (2005), s. 27–32.

192

ČELKO, Vojtech : Koloman Sokol a Jozef Lettrich : Listy úcty a priateľstva. – In: Zrkadlenie = Zrcadlení. – Č. 1 (2005), s. 60–69.

193

ČELKO, Vojtech : Osobný archív Jozefa Lettricha darovaný Slovenskej národnej knižnici. – In: Česko-slovenská historická ročenka. – Brno, 2004. – 450 s. – S. 323–348.

194

ČELKO, Vojtech : Sto rokov od narodenia Dr. Jozefa Lettricha. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 2 (2005), s. 34–35.

195

ČELKO, Vojtech : Začiatky emigrácie Jozefa Lettricha vo svetle korešpondencie s jeho osobným tajomníkom Mirom Haviarom. – In: „Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...“. – Bratislava, 2005. – 399 s. – S. 135–142. – Res. angl.

196

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Emigranti : dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 1998. – 398 s. : fotogr.

197

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Exilový básník české hroudy – agent StB? [Jiří Škvor, pseud. Pavel Javor]. – In: Český a slovenský exil 20. století. 1 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 46–51. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

198

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Kdo navrátil se, neutíká : dovětek ke knize Šel jsem svou cestou. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2003. – 158 s. : fotogr.

199

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Kopiník svobody [Lubor Zink] : Život a dílo nevšedního novináře. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2001. – 203 s. : fotogr.

200

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Mnichovský syndrom. – 2. dopl. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2000. – 238 s.

201

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Moje střetnutí s rozvědkou StB. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2003. – 197 s. : fotogr.

202

ČELOVSKÝ, Bořivoj : O lásce jednoho slezského tvrdohlavce. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2004. – 8 s.

203

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Politici bez moci : první léta exilové Rady svobodného Československa. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2000. – 319 s. : fotogr.

204

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Šel jsem svou cestou. – 1. vyd. – Opava : Vademecum, 1996. – 275 s. : fotogr.

205

ČELOVSKÝ, Bořivoj : Uprchlíci po „Vítězném únoru“. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2004. – 267 s. : fotogr.

206

ČEP, Jan : Poutník. – Praha : Vyšehrad, 1998. – 293 s.

207

ČEP, Jan : Samomluvy a rozhovory / K vyd. přípr. a doslov Bedřich Fučík a Mojmír Trávníček. – 1. vyd. – Praha : Vyšehrad, 1997. – 315 s.

208

ČERMÁK, Josef : Fragmenty ze života Čechů a Slováků v Kanadě. – 1. vyd. – Zlín : Atelier IM, 2000. – 109 s. : fotogr. – (Vyznání)

209

ČERMÁK, Josef : It all started with Prince Rupert : the story of Czechs and Slovaks in Canada / Ed. Irena Voštová. – Luhačovice : Atelier IM, 2003. – 365 s, obr. příl.

210

ČERMÁK, Josef : Odešel Zdeněk Otruba. – In: Masarykův lid. – Roč. 5, č. 4 (1999), s. 29.

211

ČERMÁK, Miloš : Nanebevzetí Karla Kryla. – 1. vyd. – Praha : Academia, 1997. – 157 s. : fotogr. – (Amphora ; Sv. 4)

212

ČERMÁK, Vlastimil : Mluv a piš tak, jak ti zobák narost / V. Čermák. – In: Polygon. – Č. 5–6 (1999).

213

ČERMÁK, Vlastimil : Pro Doru : příběh českého lékaře. – Praha : Akropolis, 2004. – 119 s.

214

Matuš ČERNÁK 1903–1955 : Zborník zo seminára. – Žilina : Kabinet výskumu dejín slovenského exilu ; Mestský úrad, 1998. – 96 s. – Akce: Matuš Černák 1903–1955 [Seminár]. Martin. 11.09.1998.

215

ČERNÝ, Václav : V zúženém prostoru : Publicistika z let 1957–1981 / Vybr. a uspoř. Jan Šulc. – 1. vyd. – Praha : Mladá fronta, 1994. – 388 s. – (Souvislosti ; Sv. 2)

216

ČERVENÁ, Soňa : Stýskání zakázáno : kousek mého divadelního děje-spisu a země-spisu. – 1. vyd. – Praha : Opus musicum, 1999. – 239 s. : fotogr. – (Knižnice Opus musicum ; Sv. 11)

217

ČESKÁ a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska : Sborník z mezinárodní vědecké konference / Red. Libor Martinek, Martin Tichý. – Opava : Slezská univerzita, 2002. – 310 s. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

218

ČESKÁ a slovenská exilová periodika a krajanské časopisy ve fondu Libri Prohibiti : stav zpracování k 1. srpnu 1992 / Zprac. Dorota Mlynková a Jiří Gruntorád. – Praha : Libri Prohibiti, 1992. – 41 s.

219

ČESKÁ a slovenská exilová periodika a krajanské časopisy vydávané po roce 1945 : fond Libri prohibiti : stav zpracování k 31. prosinci 1998 / Úvod Jiří Gruntorád ; Zprac. Lucie Formanová a Jiří Gruntorád. – Praha : Libri prohibiti, 1999. – 161 s.

220

ČESKÁ a slovenská literatura v exilu a samizdatu : Informatorium pro učitele, studenty i laiky / Václav Burian, Josef Galík, Lubomír Machala aj. – 1. vyd. – Olomouc : Hanácké noviny, 1991. – 166 s.

221

ČESKÁ nezávislá literatura po pěti letech v referátech : Sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů / Red. František Kautman. – Praha : Primus, 1995. – 202 s. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

222

ČESKÁ nezávislá literatura v ohlasech : Výběrová bibliografie knih a článků od roku 1990 / Uspoř. František Knopp, Jiří Mika, Jan Wiendl. – Praha : Primus, 1994. – 285 s.

223

ČESKO-RÍMSKÝ teolog Vladimír Boublík : Symposium k jeho nedožitým 70. narozeninám / Přípr. Monica Schreier, Karel Skalický. – České Budějovice : Teologická fak. Jihočeské univerzity, 1999. – 95 s. – (Studie Teologické fakulty Jihočeské univerzity ; Sv. 9) – Akce: Česko-rímský teolog Vladimír Boublík [Symposium]. České Budějovice. 25.11.1998–26.11.1998.

224

ČESKO-SLOVENSKÁ vzájemnost a nevzájemnost / Ed. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. – 1. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 2000. – 148 s.

225

ČESKÝ a slovenský exil 20. století : 1900–1959 / Zost. Peter Cabaďaj. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2003. – Nestr. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Martin. 2003.

226

ČESKÝ a slovenský exil 20. storočia = The Czech and the Slovak Exile in the 20th Century : 1. katalog slov. části mezinárodního výstavního projektu (1900–1953). – Martin : Slovenská národní knižnice, 2003. – 74 s. : il. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Bratislava ; Martin. 2003.

227

ČEŠI a svět : sborník k pětasedmdesátinám Ivana Pífffa / K vyd. přípr. Josef Polišenský. – 1. vyd. – Praha : Euroslavica, 2000. – 260 s. : fotogr. – Res. angl., něm.

228

ČEŠI za hranicemi na přelomu 20. a 21. století : o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu / Ed. Karel Hrubý a Stanislav Brouček ; Vyd. Univerzita Karlova. – 1. vyd. – Praha : Karolinum, 2000. – 339 s. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

229

ČEŠKA, Jakub : (Ne)známý Milan Kundera. – In: Listy. – Roč. 34, č. 2 (2004), s. 74–76.

230

ČIČMANEC, Ivan : Norsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 193–197 : mp.

231

ČIŽKOVSKÝ, Zdeněk : V Africe mi říkali Sípho : životní příběh českého misionáře. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 2003. – 116 s., obr. příl.

232

ČOBANOV, Juraj : Slovenský život v štáte Queensland. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 174–175.

233

Konštantín ČULEN (1904 Brodské–1964 New York) : Zborník vydaný na počesť nedožitého deväťdesiatych narodenín historika a novinára / Zost. Štefan Baranovič. – Martin : Matica slovenská, 1995. – 68 s.

234

ČULÍK, Jan : Exil jako otevření mysli = Exile as an Opening of the Mind. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – S. 170–177. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

235

ČULÍK, Jan : Knihy za ohradou : Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971–1989. – Praha : Trizonia, 1991. – 420 s. – (Edice českého jazyka a literatury)

236

ČULÍK, Jan : Potiže s Jaroslavem Hutkou. – In: Listy. – Roč. 26, č. 3 (1996), s. 50–51.

237

ČULÍK, Jan : Seznam publikací vydaných v hlavních exilových nakladatelstvích 1971–1990. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 53 s. – Text vyd. k příležitosti V.Z.D.O.R. – Akce: V.Z.D.O.R. = Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989. Praha. 1992.

238

ČULÍK, Jan : Tschechisches literarisches Leben im Exil 1971–1989 : Versuch einer Bestandsaufnahme. – In: Im Dissens zur Macht / Hrsg. V. L. Richter. – Berlin, 1995.

239

DACHOVSKÝ, Karel : V srdci Londýna : příběh českého emigranta. – Praha : Řád, 2000. – 104 s.

240

DAMBORSKÝ, Jiří : Česká literatura emigrační – polská literatura emigracyjna : pojmoslovná interpretace. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 5–10. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

241

DANIEL, David Paul : The Acculturation of Lutheran Slovaks and their Attempts to Preserve their Cultural Heritage. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. –

S. 147–152. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vědecké sympóziu k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.

242

DARMO, Jozef : Exil v slovenskej politike (po roku 1989). – In: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu / Zost. Peter Maruniak. – Brno ; Žilina, 2000. – 112 s. – S. 52–57. – Akce: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu [Spomienkový seminár]. Žilina. 29.04.2000.

243

DARMO, Jozef : Konštantín Čulen ako novinár a publicista. – In: Konštantín Čulen (1904 Brodské–1964 New York) / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1995. – 68 s. – S. 21–29.

244

DARVAS, Miriam : Farewell to Prague. – San Francisco : MacAdam/Cage Publ., 2001. – 200 s.

245

DEJMEK, Jindřich : Český diplomat a historik Eduard Tábořský (1910–1996). – In: Slovanský přehled. – Roč. 83, č. 1 (1997), s. 121–127.

246

DEJMEK, Jindřich : Hubert Ripka : Pozapomenutý list z historie moderní české slavistiky i československé diplomacie. – In: Slovanský přehled. – Roč. 34, č. 4 (1998), s. 407–416. – Název též angl.

247

DEMETZ, Peter : České slunce, moravský měsíc : eseje a vzpomínky / Vyd. Filozofická fak. Ostravské univerzity. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 1997. – 150 s.

248

DESET let soudobých dějin : jednání sekce Soudobé dějiny / Uspoř. Jiří Kocian a Oldřich Tůma. – 1. vyd. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001. – 143 s. – Akce: 8. sjezd českých historiků. Hradec Králové. 10.09.1999–12.09.1999.

249

DIAMANT, Jiří : Psychologické problémy emigrace / Doslov Jiří V. Musil. – Olomouc : Maticе cyrilometodějská, 1995. – 208 s.

250

DISKUSE / Václav Havel, Antonín Měšťan, Jan Beneš, Miroslav Červenka, Pavel Janoušek, František Kautman, Antonín J. Liehm, Milan Jungman, Pavel Primus. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 167–175. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

251

DIVIŠ, Ivan : Konec štěstí / Il. Jan Koblasa. – Toronto : Sixty-Eight, 1990. – 204 s.

252

DIVIŠ, Ivan : Teorie spolehlivosti : Texty z let 1960–1994 / Z rukopisů vybr. Ivan Wernisch ; edič. pozn. Jan Šulc. – Praha : Torst, 1994. – 685 s.

253

DLUGOŠ, František : Mons. ThDr. Josef Kapala, pápežský prelát (1901–1985) : diplomat, slovenský exilový pracovník, publicista, překladatel. – In: Mons. ThDr. Jozef Kapala / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 2001. – 74 s. – S. 15–22. – Akce: Mons. ThDr. Jozef Kapala [Seminár]. Zuberec. 27.05.2001.

254

DLUGOŠ, František : Mons. ThDr. Jozef Kapala, pápežský prelát (1901–1985) : diplomat slovenský, exilový publicista a překladatel. – In: Pohledy do minulosti. Zv. 2 / Zost. Mária Novotná. – Levoča, 2003. – S. 7–23. – Res. něm.

255

DO PAMĚTI národa / Slavomír Michálek, Natália Krajčovičová a kol. – Bratislava : Veda, 2003. – 685 s.

256

DOBEŠ, Jan : Naši v exilu, exulanti u nás. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 25, č. 3 (2003), s. 55–56. – Akce: Český a slovenský exil ve 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

257

DOBŘÉ dílo českých rukou : Sborník I. části poznatků shromážděných na půdě kontinentů o působení našich vědců, odborníků a humanistů v zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky ve 20. století, ale i dříve / Red. Zdeňka Marečková, Jiřina Šedinová. – Praha : Kontinenty, 2001. – 155 s.

258

DOKOUPIL, Blahoslav : Z českých nakladatelství, zvláště exilových / Sest. a úvod ... – In: Česká literatura. – Roč. 42, č. 6 (1994), s. 647–663.

259

DOKUMENTY o Bielej légii / Red. zprac. Pavol Cintavý. – 1. vyd. – Bratislava : Konfederácia politických väzňov Slovenska, 1995. – 146 s. – (Dokumenty a svedectvá ; 3)

260

DOLEŽAL, Jiří : Dakota odletěla s prázdnou : Nezdařený únos ministra [Prokop Drtina] / Vzpomíná... – In: Masarykův lid. – Roč. 4, č. 4 (1998), s. 23–24.

261

DOLEŽAL, Jiří : Poslední mušketýr : Odešel Jaroslav Drábek. – In: Masarykův lid. – Roč. 3, č. 1 (1997), s. 13.

262

DOLEŽAL, Miloš : Cesty božím (ne)časem. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 2003. – 181 s. : fotogr. – (Rozhovory)

263

DOLEŽAL, Miloš : Křesťanská akademie Řím : Pokus o portrét jednoho exilového vydavatelství. – In: Souvislosti. – Č. 1 (2002), s. 125–137.

264

DOMA v cizině : Češi ve Vídni ve 20. století = Zu Hause in der Fremde : Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert / Ed. Vlasta Valeš ; Vyd. Archiv hl.m. Prahy. – 1. vyd. – Praha : Scriptorium, 2002. – 165 s. : fotogr. – Akce: Doma v cizině [Výstava]. Praha, Clam-Gallasův palác. 20.12.2001–31.03.2002.

265

DRÁBEK, Jan : Po uši v Americe. – Praha : Euromedia, 2003. – 205 s.

266

DRÁBEK, Jan : Po uši v Protektorátu. – 1. vyd. – Praha : Euromedia Group, 2001. – 158 s. : fotogr.

267

DRAHALOVÁ, Ivana : Vznik Českého slova. – In: Český a slovenský exil 20. století. 2 / Jan Kratochvil. – Brno, 2002. – 159 s. – Akce: Český a slovenský exil 20. století. Brno, etc. 2003–2008.

268

DRAHOTSKÝ, Lubor : 70. jubileum Mirko Janečka. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 32, č. 7/8 (1997), s. 214–215.

269

DRÁPALA, Milan : Demokrat s noblesou : Dvojí exil, dvojí návrat Pavla Tigrida. – In: Na ztracené vartě Západu / Ed. přípr. Milan Drápala. – Praha, 2000. – 682 s. – S. 164–189.

270

DRÁPALA, Milan : Duchovní aristokrat : Exilová cesta revolty Jana Kolára. – In: Na ztracené vartě Západu / Ed. přípr. Milan Drápala. – Praha, 2000. – 682 s. – S. 273–293.

271

DRÁPALA, Milan : Na ztracené vartě Západu : antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948 / Ed. přípr. ... – 1. vyd. – Praha : Prostor, 2000. – 682 s. : fotogr. – (Prostor ; Sv. 31)

272

DRÁPALA, Milan : Na ztracené vartě Západu. – In: Na ztracené vartě Západu / Ed. přípr. Milan Drápala. – Praha, 2000. – 682 s. – S. 15–72.

273

DRÁPALA, Milan : Nepokorná individualistka : Novinářka, politička, spisovatelka Helena Koželuhová. – In: Na ztracené vartě Západu / Ed. přípr. Milan Drápala. – Praha, 2000. – 682 s. – S. 77–102.

274

DRÁŽDANSKÝ, Karel : Osmdesáté narozeniny autora „Uranového Gulagu“ [Zdeněk F. Šedivý]. – In: Masarykův lid. – Roč. 9, č. 3 (2003), s. 13–14.

275

DRÁŽDANSKÝ, Karel : Před půlstoletím z Mnichova zazněl Hlas Svobodného Československa rozhlasová stanice Svobodná Evropa. 1–8. – In: Masarykův lid. – Roč. 7, č. 1–4 (2001), s. 31–32 ; 20–21 ; 19–20 ; 22–24. – Roč. 8, č. 1–4 (2002) s. 36–38 ; 35–37 ; 25–27 ; 38–40.

276

DRÁŽDANSKÝ, Karel : Svobodná Evropa – Slobodná Európa : ... a nyní se už hlásí o slovo Karel Janovský-Drážďanský. – Vimperk : Papyrus, 1995. – 222 s. : fotogr.

277

DRÁŽDANSKÝ, Karel : V USA zemřel velký vlastenec Josef Pejskar. – In: Masarykův lid. – Roč. 5, č. 4 (1999), s. 28.

278

DRÁŽDANSKÝ, Karel : Zfalšované statistiky čs. uprchlíků. – In: Masarykův lid. – Roč. 6, č. 3 (2000), s. 44–45.

279

DRBAL, Alexandr : Češi na Ukrajině. – In: Češi v cizině. – Roč. 12, (2004), s. 44–68.

280

DRDA, Adam : „Dobré“ rady a nepoužitelné svědectví : Nad novinovými projevy Pavla Kohouta. – In: Kritická příloha Revolver revue. – Roč. 12, (1998), s. 145–153.

281

DREWS, Peter : Milan Kundera : La poésie est ailleurs. – In: Češi a svět / K vyd. přípr. Josef Polišenský. – Praha, 2000. – 260 s. – S. 229–238.

282

DUBOVICKÝ, Ivan : Právo a vystěhovalectví : Pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva. – In: Češi v cizině. – Roč. 7, (1993), s. 67–92. – Res. angl.

283

DUBOVICKÝ, Ivan : Komunikace mezi exilem a domovem jako mezikulturní jev. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 203–207. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Konference]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

284

DUDOK, Daniel : Funkcie slovenského jazyka v živote Slovákov v Juhoslávii. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 56–60. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.

285

DUFOIX, Stéphane : Politiques d'exil : Hongrois, Polonais et Tchécoslovaque en France après 1945. – Paris : Presses Universitaires de France, 2002. – 314 s. – (Sociologie d'aujourd'hui)

286

Ferdinand ĐURČANSKÝ 1906–1974 : zborník zo seminára / Zost. Štefan Baranovič. – Martin : Matica slovenská, 1998. – 120 s. – Akce: Ferdinand Đurčanský [Seminár]. Rajec. 08.12.1996.

287

ĐURČANSKÝ, Ferdinand : O príčinách našej biedy. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 157–160. – Přet. z: Slovák v slobodnom svete (jún 1962). – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

288

ĐURICA, Milan Stanislav : Dvadsať rokov bez Michala Lacka. – In: Svedectvo. – Roč. 12, č. 12 (2002).

289

ĐURICA, Milan Stanislav : Slovenský jazyk a kultúra na univerzite v Padove. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 132–135. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.

- 290**
DUS, Jan : Kdo byl Blahoslav Hrubý (1911–1990). – In: Střední Evropa. – Roč. 12, č. 65 (1996), s. 101–106.
- 291**
DVOŘÁK, Tomáš : Mezinárodní konference o nucených migracích v Praze. – In: Časopis Matice moravské. – Roč. 121, č. 2 (2002), s. 612–613. – Akce: Zwangsmigration in Europa 1938–1950 [Mezinárodní kolokvium]. Praha. 25.09.2002–28.09.2002.
- 292**
DVOŘÁKOVÁ, Hana : Otakar Štorch, číšník. – In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. – Roč. 16, (2003), s. 260–262. – Příl. dopis O. Štorcha z r. 2002.
- 293**
DVOŘÁKOVÁ, Zora : Politikové na útěku : osudy změněné 25. únorem 1948. – 1. vyd. – Praha : Epoque, 2004. – 247 s. : fotogr.
- 294**
EBELS-DOLANOVÁ, Věra : Česká nezávislá literatura v Holandsku před a po 1989 aneb Hommage na Holanďany, kteří pečovali o svobodu slova obecně a cizojazyčnou literaturu zvlášť. In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 81–85. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.
- 295**
ECKERTO VÁ, Eva : Kameny na prérii : čeští vystěhovalci v Texasu. – 1. vyd. – Praha : Lidové noviny, 2004. – 286 s. : fotogr. – (Knihnice Dějin a současnosti ; Sv. 23)
- 296**
EDL, Jan : Seminář „Krajanské archivy“. – In: Archivní časopis. – Roč. 53, č. 4 (2003), s. 273. – Akce: Krajanské archivy [Seminář]. Praha. 27.05.2003.
- 297**
ELŠÍKOVÁ, Monika : Dobré dílo Anastáze Opaska. – 1. vyd. – Praha : M. Vadasová-Elšíková, 1999. – 244 s. : fotogr.
- 298**
ELŠÍKOVÁ, Monika : Opat chuligán aneb Dobré dílo Anastáze Opaska. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 2005. – 270 s.
- 299**
EMIGRACE a exil jako způsob života : o českém vystěhovalství, exulantsví a vztazích zahraničních Čechů k domovu / Ed. Stanislav Brouček, Karel Hrubý, Antonín Měšťan. – 1. vyd. – Praha : Karolinum, 2001. – 193 s. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 03.10.2000–05.10.2000.
- 300**
EMINGEROVÁ, Dana – FISCHL, Viktor : Dva životy : hovory s Viktorem Fischlem. – 1. vyd. – Praha : G plus G, 2002. – 109 s. : fotogr.
- 301**
ENGELKING, Leszek : „Miejsca, które opuściliśmy żyją dalej“ : Nostalgicznej przywoływanie przeszłości w emigracyjnej poezji Jana Lechonia i Ivana Blatnego. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 122–134. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.
- 302**
EPSTEIN, Helen : Nalezená minulost / Helena Epsteinová ; z angl. orig. přel. David Záleský a Markéta Záleská. – Praha : Rybka, 2000. – 325 s. : fotogr.
- 303**
EVROPANSTVÍ a národní identita : Sborník z konference / Ed. Marta Goňcová. – Brno : Masarykova univerzita, 2000. – 203 s. – Res. angl. – Akce: Evropanství a národní identita [Konference]. Brno. 11.11.1999.
- 304**
Das EWIGE Feuer brennt : Schriftsteller im Exil stellen sich vor / mit Grussworten v. Václav Havel und Michal Kováč. – Egelsbach : Exil-P.E.N.-Club ; Hänsel-Hohenhausen, 2001. – 256 s.

- 305**
EXIL a domov : Odchody a návraty : Referáty a diskusní příspěvky. – Praha : J. Pelikán, 1993. – 111 s., fotogr. – Akce: Exil a domov [Konference]. 10.12.1992–11.12.1992. – Vyd. jako mimoř. č. dvouměsíčníku Listy.
- 306**
EXILE im 20. Jahrhundert / Hrsg. Claus-Dieter Krohn et al. – München, 2000. – (Exilforschung ; Bd. 18)
- 307**
EXILE, language and identity / Ed. Magda Stroińska, Vittorina Cecchetto. – Frankfurt a.M. : Lang, 2003. – 250 s. : fotogr. – Akce: Exile, language and identity [Konference]. Herstmonceux Castle. 2001.
- 308**
FALTA, Josef : Před 30 lety zemřel Franta Klátil. – In: Masarykův lid. – Roč. 8, č. 1 (2002), s. 39–40. – Přet. článku z 8.4.1972.
- 309**
FASSMANN, Heinz – MÜNZ, Rainer : Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West-Wanderung. – In: Österreichische Osthefte. – Roč. 37, č. 3 (1995), s. 747–778.
- 310**
FASSMANN, Heinz – HINTERMANN, Christiane : Potential East-West Migration : Demographic Structure, Motives and Intentions. – In: Czech Sociological Review. – Roč. 6, č. 1 (1998), s. 59–72.
- 311**
FAURE, Justine : L'ami américain : La Tchécoslovaquie, enjeu de la diplomatie américaine 1943–1968. – Paris : Ed. Tallandier, 2004. – 543 s.
- 312**
FEIERABEND, Ladislav Karel : Politické vzpomínky. 1–3 / Předml. Pavel Tigrid ; K vyd. přípr. Magda Bilíková. – Brno : Atlantis, 1994–1996. – 475 s. ; 367 s. ; 503 s. : fotogr.
- 313**
FELDMANN, Vladimír : Vojenský duchovní P. Gustav Šuman : Ohlédnutí za téměř zapomenutou obětí dvou totalit. – In: Výběr. – Roč. 50, č. 2 (2003), s. 217–218.
- 314**
FERSTL, Roman : František Graus – člověk a historik. – In: Český časopis historický. – Roč. 101, č. 2 (2003), s. 497–498. – Akce: František Graus – člověk a historik [Seminář]. Praha. 10.12.2002.
- 315**
FESTSCHRIFT für Prof. Dr. Antonín Měšťan zu seinem 70. Geburtstag. – In: Germanoslavica. – Roč. 7(12), č. 1 (2000).
- 316**
FIALA, Vlastimil : Informace o činnosti Centra. – In: Zpravodaj Centra pro exilová studia. – Roč. 1, č. 2 (1996), s. 38–39.
- 317**
FIALA, Vlastimil : Josef Josten – symbol nezávislého novinářství. – In: Zpravodaj pro exilová studia. – Roč. 1, č. 1 (1995), s. 19–21.
- 318**
FIALA, Vlastimil : Vznik Centra pro výzkum československé exilové politiky. – In: Zpravodaj pro exilová studia. – Roč. 1, č. 1 (1995), s. 35–36.
- 319**
FIC, Victor Miroslav : Československá strana národně sociální v exilu : Nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti : 23. únor 1948 – 16. březen 1990 / Vyd. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – 1. vyd. – Brno : Prius, 2002. – 143 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 5)
- 320**
FICKEROVÁ, Anna : Cesty a křižovatky Antonína Kratochvíla. – In: Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl. – Brno, 1994. – 318 s. – S. 231–269.
- 321**
FILIP, Zdeněk – AULEHLA, Z. : Josef Macek – ekonom a politik. – In: Severní Morava. – Roč. 62, (1992), s. 17–28.

- 322
FILIP, Zdeněk – AULEHLA, Z. : Professor Josef Macek Ökonom, Humanist und Demokrat. – In: Wandel der Werte. – Olomouc, 1994. – S. 17–20.
- 323
FILIP, Zdeněk : Životní cesta Josefa Kotrlého. – In: Severní Morava. – Roč. 67, (1994), s. 23–36. – Res. angl.
- 324
FILÍPEK, Jan : Odlesky dějin československého exilu. – Praha : vl.n., 1999. – 172 s. : fotogr.
- 325
FILÍPEK, Jan : Ve stínu šibenice : České osudy / Úvod William Walsh. – 2. vyd. – Praha : I. Železný, 1991. – 210 s. : fotogr. – 1. vyd. Palm Springs Publ. 1982.
- 326
FILÍPEK, Jan : Zpod šibenice do exilu. – Praha : vl.n., 1998. – 218 s. : fotogr.
- 327
FILIPOVÁ, Miroslava : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 87. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 328
FISHER, Douglas : Nejnezapomenutelnější individuum [Bořivoj Čelovský]. – In: K počtě Bořivoje Čelovského : historik vlastenec světoobčan / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 110–111.
- 329
FISCHER, Gero : České divadlo ve Vídni. – In: Estetika. – Roč. 36, č. 1/3 (1999), s. 137–142. – Res. něm.
- 330
FISCHER, Gero : Integration und multikulturelle Gesellschaft in der Grossstadt Wien. – In: Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Sozialgruppen. – Brno, 1996. – 166 s. – S. 131–141. – Akce: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995.
- 331
FISCHER, Gero : Vídeň – integrace a multikulturní společnost ve velkoměstě. – In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. – Brno, 1996. – 149 s. – S. 117–126. – Akce: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995.
- 332
FIŠER, Zbyněk – HORÁČKOVÁ, Květoslava : Česká literatura v němčině. – In: Češi a Němci / Uspoř. Walter Koschmal. – Praha ; Litomyšl, 2001. – 473 s. – S. 213–220.
- 333
FIŠERA, Josef – FIŠEROVÁ, Eugénie : Vzpomínky, svědectví a naděje. – Praha : V Ráji, 2002. – 238 s.
- 334
FLEISCHMANN, Ivo : Jedinec v širém světě. – In: Listy. – Roč. 27, č. 5 (1997), s. 92–93.
- 335
FORMÁNEK, Vít : Válka v zajetí. – Náchod : b.n., 2002. – 241 s. : fotogr.
- 336
FORMANOVÁ, Lucie – GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal : Exilová periodika : katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945 / Vyd. Libri prohibiti. – 1. vyd. – Praha : Ježek, 1999. – 503 s.
- 337
FÖRT, Karel : Cesta, pravda, život : slovo Boží na vlnách Svobodné Evropy (1980–1995). – České Budějovice : Sdružení sv. Jana Neumanna, 2002. – 423 s.
- 338
FÖRT, Karel : Viděl jsem génia zla : Setkání s mons. Karlem Föřtem, osobností českého exilu. – In: Prosil jsem a přiletěla mouha / Miloš Doležal. – Kostelní Vydří, 2004. – 159 s. – S. 114–129.
- 339
FRANCIS, Jack : Opravdové přátelství. – In: K počtě Bořivoje Čelovského : historik vlastenec světoobčan / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 110–111.

- 340
FREEDOM for Publishing, Publishing for Freedom : the Central and East European Publishing Project / Ed. by Timothy Garton Ash with contributions from Ralf Dahrendorf, Richard Davy, Elizabeth Winter. – 1st ed. – Budapest : Central European University Press, 1995. – 201 s.
- 341
FREUND, Efraim : Židé z Československa v Izraeli / Vybr. a sest. ... – In: Český a slovenský exil 20. století. 2 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 106–119. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 342
FRIISOVÁ, Jana Renée : Pevnost mého mládí. – Praha : Trizonia, 1997. – 223 s. : fotogr.
- 343
FRITTA HAAS, Tomáš : Všude se cítím trochu špatně : Rozhovor / Přípr. Jiří Daníček. – In: Roš chodeš. – Roč. 61, č. 9 (1999), s. 6–8.
- 344
FROLÍK, Jan : Plukovník Antonín Prchal. – In: Střední Evropa. – Roč. 10/41 (1994), s. 81–91.
- 345
FROLÍK, Jan : Plukovník Antonín Prchal a jeho doba. – In: Minulostí Západočeského kraje. – Roč. 31 (1996), s. 129–186. – Res. něm.
- 346
FRYBORT, Luděk : Češi očima exulanta aneb Osmaosmdesát pohledů zvenku : výběr z úvah a esejí 1992–2000. – Praha : Anonce, 2000. – 334 s.
- 347
FRYBORT, Luděk : Je na Západ cesta dlouhá... (...zbytečná, marná je touha?) : politicky nekorektní komentáře amatérského prognostika : výběr z úvah a esejí 2000–2003. – Praha : Annonce, 2003. – 447 s.
- 348
FRYBORT, Luděk : Smysl a úkol exilu. – In: Nový Polygon. – Roč. 1, (květen 2003).
- 349
FUCHS, Aleš : Dlouhá svatební cesta. – 1. vyd. – Praha : Faun, 1997. – 235 s. : fotogr.
- 350
FUCHSOVÁ, Jiřina : Čtyřiatřicet hodin. – 1. vyd. – Los Angeles : Framar Publ., 1992. – 114 s. : fotogr. – Text též angl.
- 351
GAJDOŠ, Andrej : Slováci v zahraničí a ich antiasimilačné možnosti. – In: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska. 2. – Nitra, 2001. – 198 s. – S. 31–38. – Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.06.2001.
- 352
GALMICHE, Xavier : Hledání původního „objektu“ v „mezerovitých“ textech Věry Linhartové : ubývání hlásky „m“, Twor. – In: Literární archiv. – Roč. 35/36, Ztěžklá křídla snů : Ženy v české literatuře, (2003/04), s. 219–229. – Res. fr.
- 353
GALMICHE, Xavier : Návštěva v Sèvres. – In: Uminěnost jako osud / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 142–144.
- 354
GALUŠKA, Miroslav : Český politik Jiří Pelikán. – In: Mezinárodní politika. – Roč. 23, č. 8 (1999), s. 18–19.
- 355
GALUŠKA, Miroslav : Jeden český příběh [Kamil Winter]. – In: Listy. – Roč. 31, č. 2 (2001), s. 35–37.
- 356
GAŠPARÍK, Július : Štyridsat' rokov slovenskej emigrácie vo Francúzsku. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 136–141.
- 357
(gis) : Jana Neumannová. – In: Klub novinářů Pražského jara '68. – Roč. 14, č. 1 (2003), s. 10.

- 358
GLETTLER, Monika : Tschechen und Slowaken in Wien. – In: Wir. – Wien, 1996. – S. 102–113. – Akce: Wir [Výstava] 19.09.1996–29.12.1996.
- 359
GOLDSTÜCKER, Eduard : Osobnost, jakých je méně než málo [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 47.
- 360
GONĚC, Vladimír : Diskuse o česko-slovenském vztahu v Radě svobodného Československa počátkem padesátých let. – In: Česko-slovenská historická ročenka. – (2004), s. 349–413. – Res. angl.
- 361
GONĚC, Vladimír : Za sjednocenou Evropu : z myšlenek a programů Huberta Ripky. – 1. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 2004. – 229 s. – (Dějiny evropské integrace)
- 362
GRÁCOVÁ, Genovéva : Aktivita Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti po druhej svetovej vojne. – In: Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1998. – 120 s. – S. 46–50. – Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) [Seminár]. Rajec. 08.12.1996.
- 363
GRÁCOVÁ, Genovéva : Činnosť Karola Sidora v exile. – In: Karol Sidor 1901–1953 / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 2001. – 169 s. – Akce: Karol Sidor 1901–1953 [Seminár]. Ružomberok. 16.10.1998.
- 364
GRÁCOVÁ, Genovéva : Ferdinand Mondok. – In: Príspevok k poznaniu slovenského exilu a národných dejín / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 2003. – 205 s. – S. 43–49.
- 365
GRÁCOVÁ, Genovéva : Jozef Trubinský. – In: Príspevok k poznaniu slovenského exilu a národných dejín / Peter Maruniak. – Žilina, 2003. – 205 s. – S. 9–14.
- 366
GRÁCOVÁ, Genovéva – BAJANÍK, Stanislav : O významných osobách slovenského exilu. – In: Slovenský exil za suverenity a štátnosť slovenského národa / Jozef C. Trubinský. – Martin, 2003. – 316 s. – S. 307–309.
- 367
GRÁCOVÁ, Genovéva : O významných zahraničných periodikách. – In: Slovenský exil za suverenity a štátnosť slovenského národa / Jozef C. Trubinský. – Martin, 2003. – 316 s. – S. 314–315.
- 368
GRÁFOVÁ, Jarmila : Rukopisná pozostalosť S. Mečiara v Literárnom archive Matice slovenskej. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 72–76.
- 369
GRÁFOVÁ, Jarmila : Karol Strmeň a jeho písomná pozostalosť v Archíve literatúry a umenia Slovenskej knižnice. – In: Biografické štúdie. – Roč. 28, (2002), s. 149–153.
- 370
František GRAUS – člověk a historik : Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy / Sest. Zdeněk Beneš, Bohumil Jiroušek a Antonín Kostlán. – Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004. – 228 s. : fotogr. – (Práce z dějin vědy ; Sv. 8) – Akce: František Graus – člověk a historik [Seminár]. Praha. 10.12.2002.
- 371
GRÉBERT, Arvéd : Medzinárodnopolitické aspekty slovenskej otázky v čase druhej svetovej vojny a ich odraz v živote slovenského exilu po roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 45–48.
- 372
GRÉBERT, Arvéd : Svedectvo Dr. Jozefa Šrámka o Rádiu Slobodná Európa. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – S. 289–291. – Přet. z: Kanadský Slovák (22.8.1987). – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

- 373
GREGUŠ, Ctibor : Slovenskí rodáci svetu : profily významných osobností slovenského pôvodu. – 1. vyd. – Tmava : Spolok sv. Vojtecha, 1999. – 253 s.
- 374
Der GRENZGÄNGER oder: eine Mission an vier Strömen : František Černý zum 70. Geburtstag / Hrsg. v. Rolf Kasiske und Eva Profousová. – Berlin : Europäische Akademie, 2001. – 146 s. : fotogr.
- 375
GRUNTORÁD, Jiří : Katalog knih českého exilu 1948–1994 : Libri prohibiti / Sest. ... – Praha : Primus, 1995. – 394 s.
- 376
GRUNTORÁD, Jiří : Libri prohibiti – poučné ohlédnutí za neradostnou minulostí. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 24, č. 5 (2002), s. 41–43.
- 377
GRUNTORÁD, Jiří : Zpráva o Libri prohibiti. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 146–150. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.
- 378
GRUŠA, Jiří : Umění stárnout : rozhovor s Daliborem Dobíášem. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 2004. – 253 s.
- 379
GRYGAR, Jiří : Astronom Zdeněk Kopal (1914–1993). – In: Učenci očima kolegů a žáků / Uspoř. František Šmahel. – Praha, 2004. – 236 s. – S. 7–17.
- 380
GUNČAGA, Ján : Ústredie slovenských katolíckych intelektuálov – pokračovanie Ústredia slovenských katolíckych študentov v exile v rokoch 1945–1990. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 269–279.
- 381
HABOVŠTIK, Anton : Kordová Helena - Wildeová : Drama rodiny Kordovcov. – In: Triedni nepriatelia / Rudolf Dobíáš. – Prešov, 2003. – S. 152–157.
- 382
HAJDA, Josef – MRVA, Jiří : Pro svobodu člověka. – 1. vyd. – Kroměříž : Pospa - J. Pospíšil, 1993. – 222 s., fotogr.
- 383
HÁJEK, Igor : Traditions of Czech Literature : Curses and Blessings. – In: Czechoslovakia, 1918–88 / Ed. H. Gordon Skilling. – Houndmills, 1991. – 232 s. – S. 177–195.
- 384
HÁJKOVÁ, Jaroslava : Platí ten nejbohatší. – In: Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl. – Brno, 1994. – 318 s. – S. 284–285.
- 385
HALIK, Tomáš : Vira a kultura : Pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časopisu Studie / Předml. Karel Skalický ; Doslov Karel Vrána. – 1. vyd. – Praha : Zvon, 1995. – 207 s. – Res. něm.
- 386
HAMAN, Aleš : Motiv hry u Hostovského a Škvoreckého (Dobročinný večírek a Legenda Emöke). – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 16–20.
- 387
HAMANOVÁ, Růžena : Katalog k Výstavě nezávislé literatury v samizdatu a exilu v letech 1948–1989 V. Z. D. O. R. / Sest. ... ; Předml. Vilém Prečan. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 83 s. – Na vyd. spoluprac. Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury Scheinfeld-Schwarzenberg a Památník národního písemnictví Praha. – Akce: Nezávislá literatura v samizdatu a exilu v letech 1948–1989 V.Z.D.O.R. [Výstava]. Praha. 1992.
- 388
HAMMER, Luise B. : Textbooks, Grammars and Dictionaries of the Slovak Language Produced in the United States. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. –

S. 153–157. – Akce: Zahranční Slováci a materinský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.

389

HAMZA, Pavel : Chodský strážce svobody se nehodil do čítanek : generálmajor Josef Buršík, čestný občan města. – In: Ostrava. – Roč. 21, (2003), s. 503–510.

390

HANÁKOVÁ, Jitka : Katalog knižní produkce českého a slovenského exilu 1948–1990 : stav zpracování k 31.5.1993 / Zprac. ... – Scheinfeld : Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, 1993. – 74 s.

391

HANŇKA, Ladislav J. : Hlávka kolež a studenti v pohnuté době poválečné. – In: Josef Hlávka, jeho myšlenkový odkaz a 100 let činnosti jeho nadace. – Praha, 2004. – 149 s. – S. 138–144. – Akce: Josef Hlávka, jeho myšlenkový odkaz a 100 let činnosti jeho nadace [Vědecká konference]. Praha. 17.06.2004–18.06.2004.

392

HANKO, Ludmila B. : Problémy české exilové prózy sedmdesátých a osmdesátých let se zvláštním zřetelem na romány Josefa Škvoreckého a Milana Kundery. – In: Studia Slavica. – Roč. 48, č. 1/3 (2003), s. 91–103.

393

HANZAL, Josef : Cesty české historiografie 1945–1989. – 1. vyd. – Praha : Karolinum, 1999. – 272 s.

394

HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel : Komunisté v odboji očima plk. gšt. Oskara Pejši / Zprac. ... – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 2 (2004), s. 94–102. – Res. angl.

395

HANZLÍK, František : Mezinárodní historická konference Československý únor 1948 : Předpoklady a důsledky doma a ve světě. – In: Vyškovské noviny. – Roč. 9, č. 8 (1998), s. 1–3. – Akce: Československý únor 1948 : Předpoklady a důsledky doma a ve světě [Mezinárodní konference]. Praha. 19.02.1998–21.02.1998.

396

HANZLÍK, František : Portrét přesvědčeného vlastence. – In: Profil. – Roč. 11, č. 3 (2000), s. 5, 15.

397

HANZLÍK, Jan : Československá emigrace očima tajných materiálů. – In: Securitas imperii. – Roč. 9, (2002), S. 269–306.

398

HARMADYOVÁ, Valentína : Jiří Nehněvajsa 1925–1996. – In: Sociológia. – Roč. 29, č. 1 (1997), s. 84–86.

399

HARMADYOVÁ, Valentína : Reflexie zo slovenskej Ameriky : Malý prieskum medzi krajanmi. – In: Historická revue. – Roč. 7, č. 9 (1996), s. 22–23.

400

HASAL, Antonín : Proč jsem opustil Prahu : Československá armáda po Únoru 1948 / Přípr. Zdeněk Vališ. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 10(42), č. 2 (2001), s. 95–100. – Res. angl.

401

HAVEL, Josef : Štvcem svědomí [Jiří Mikulecký]. – 1. vyd. – Ústí n. Or. : Oftis, 2002. – 260 s. : fotogr.

402

HAVEL, Rudolf : Vzpomínka zcela neliterární. – In: Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl. – Brno, 1994. – 318 s. – S. 286–287.

403

HAVLÍČEK, Dušan : Áda, vyčnívající muž v pozadí [Adolf Müller]. – In: Listy. – Roč. 32, č. 3 (2002), s. 35–36.

404

HAVLÍČEK, Dušan : Jak nevědomý čtenář v exilu ke Cavannovi přišel. – In: Listy. – Roč. 33, č. 5 (2003), s. 65–67.

405

HAVLÍČEK, Dušan : Listy Jiřího Pelikána. – In: Listy. – Roč. 28, č. 1 (1998), s. 6–10.

406

HAVLÍČEK, Dušan : Život bez ustání. – In: Listy. – Roč. 33, zvl. příl. Jiří Pelikán 1923–1999 (2003), s. 62–75.

407

HAVLÍČEK, F. X. : Poslední na Hluboké : Kniže Adolf II. ze Schwarzenbergu 1890–1950. – 1. vyd. – Vimperk : Papyrus, 1994. – 227 s., obr.

408

HAVLÍČEK, Ladislav jr. : Ladislav Havlíček, kriminalista. – In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. – Roč. 17, (2004), s. 216–224.

409

HEIMAT und Exil : Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei : Vorträge / Hrsg. Peter Heumos. – München : Oldenbourg, 2001. – x, 278 s. – (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum ; Bd. 21) – Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 20.11.1992–22.11.1992 ; 19.11.1993–21.11.1993.

410

HEITLINGER, Alena : An Insider-Outsider Perspective on the Status of Women in Czechoslovak/Czech Republic. – In: Czech Sociological Review. – Roč. 7, č. 2 (1999), s. 242–244.

411

HEJZLAR, Zdeněk : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 89–91. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

412

HEMR, Jiří : Autor, herec a redaktor Jiří Sýkora. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 33, č. 1/2 (1998), s. 54.

413

HENZLOVÁ, V. M. : Kultivování češtiny v USA. – In: Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 / Red. J. Jančáková. – Praha, 1995. – S. 329–332.

414

HERMANN, Adolf : Mých prvních pět životů / Z angl. orig. vybr., přel., vysvětl. a aut. bibl. sest., ed. pozn. a doslov Marek Toman. – 1. vyd. – Praha : Triáda, 2000. – 478 s. : fotogr. – (Delfin ; Sv. 20)

415

HEUMOS, Peter : Heimat und Exil : Zwei Jahrestagungen des Collegium Carolinum. – In: Bohemia. – Roč. 35, č. 2 (1994), s. 456–458. – Akce: Heimat und Exil : Emigration und Vertreibung aus den böhmischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert. Bad Wiessee. 20.11.1992–22.11.1992 ; 19.11.1993–21.11.1993.

416

HILL, Miroslav – SOUDEK, Dušan : Noví čestní doktoři Masarykovy univerzity : Proslovy. – In: Universitas. – Č. 2 (1999), s. 36–43.

417

HISTORICKÉ a národné vedomie inteligencie Slovenska : Zborník príspevkov. 1–2 / Zost. Drahomíra Pechočiová, Ján Vlnka, Vladimír M. Vondra. – Nitra : Dom Matice slovenskej, 2001. – 202 s. ; 198 s. – Akce: Historické a národné vedomie inteligencie Slovenska [Medzinárodná konferencia]. Nitra. 29.06.2001.

418

HISTORIE emigrace z českých zemí : Sborník referátů ze semináře, který se konal při příležitosti Setkání krajanů. – 1. vyd. – Mladá Boleslav : Okresní muzeum, 2001. – 179 s. : fotogr. – Akce: Historie emigrace z českých zemí [Seminář]. Mladá Boleslav. 22.06.2000–25.06.2000.

419

HLEDÍKOVÁ, Zdenka : Jaroslav V. Polc (14.9.1929–15.1.2004). – In: Český časopis historický. – Roč. 102, č. 2 (2004), s. 444–446.

420

HNILICA, Ján – VNUK, František : Pavol Hnilica biskup umlčanej Cirkvi. 1, 1921–1951. 2, 1951–1995. – Trnava : Dobrá kniha, 1992–1996. – 205 s. ; 318 s. : fotogr.

421

HODAŇ, Bohuslav : Sokolský exil. – In: Český a slovenský exil 20. století. 1 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 90–107. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

- 422**
HOFFMANN, Roland J. : Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschland. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. – 150 s. – (Sešity ÚSD ; Sv. 27)
- 423**
HOFFMANN, Roland J. : Zur Aufnahme der Flüchtlinge aus der ČSR in der US-Zone Deutschlands nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948. – In: *Bohemia*. – Roč. 36, č. 1 (1995), s. 69–112.
- 424**
HOŘÍREK, Stanislav : Bez sametových rukaviček : Dojmy z vystoupení Václava Klause před krajany v Austrálii. – In: *Rozpravy*. – Roč. 2, č. 3/4, Sametová desetiletka 1990–2000 (2000), s. 33–34.
- 425**
HOCHMAN, Jiří : Karel Kyncl (1927–1997). – In: *Mezinárodní politika*. – Roč. 21, č. 5 (1997), s. 9.
- 426**
HOLAN, František : Vzpomínky vídeňského Čecha Františka Holana : Edice paměti / Ed. Tomáš Drs. – In: *Výběr*. – Roč. 39, č. 4 (2002), s. 327–341.
- 427**
HOLÁSEK, Jiří : Emigrace jako souhra okolností. – In: *Kandidáti další existence* / Ed. Stanislav Brouček. – Praha, 2004. – 125 s. – S. 87–107.
- 428**
HOLEŠTIAK, Pavol : Slovenské médiá v Austrálii. – Čadca : Vzlet, 2001. – 88 s.
- 429**
HOLEŠTIAK, Pavol : Slovenské médiá vo svete : krajanské periodiká v zahraničí po obnovení samostatnosti Slovenska. – 1. vyd. – Čadca : Vzlet, 2002. – 139 s. : fotogr., příl. – (Slovač ; 1) – Res. angl., něm., fr., špan., rus.
- 430**
HOLL, Doris – HOLL, Hans : Vzniklo hluboké přátelství. – In: *K počtě Bořivoje Čelovského : historik vlastenec světoobčan* / Doris a Hans Hollovi ; Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 112–114.
- 431**
HOLUB, Václav : Vítězství i prohry : život na pozadí 20. století : vzpomíná autor / Předml. Karel Hrubý. – B.m. : v.l.n., 1997. – 246 s. : fotogr.
- 432**
HOLÝ, Ján A. : Slováci v Amerike v rokoch 1945–2000 / John A. Holy. – In: *Slovenská Amerika = Slovak America* / Ľubica Bartalská. – Bratislava, 1999. – 113 s. : fotogr. – S. 38–112.
- 433**
HOLÝ, Ján A. : Slovenské exilové komunity vo svete. – In: *Slovenský povojnový exil* / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 260–265.
- 434**
HOLÝ, Jiří : Ota Filipa Lojzka-Lapáček-Roman [Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy Oty Filipa]. – In: *Transfer : Vertreibung – Aussiedlung im Kontext der tschechischen Literatur = Transfer : vyhánění – odsun v kontextu české literatury* / Eds. Gertraude Zand et al. – Brno, 2004. – 198 s. – S. 107–124. – Res. čes. – Akce: *Transfer : Vertreibung – Aussiedlung im Kontext der tschechischen Literatur* [Česko-rakouské sympozium]. Wien. 27.05.2004–28.05.2004.
- 435**
HORÁČEK, Milan : [Zahájení a diskusní příspěvek]. – In: *Exil a domov – odchody a návraty*. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 7, 99–100. – Akce: *Exil a domov – odchody a návraty* [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 436**
HORČÁKOVÁ, Václava : Výběrová bibliografie [Karla Bartošky] / Zprac. ... – In: *Český časopis historický*. – Roč. 102, č. 4 (2004), s. 905–908.

- 437**
HOREMANS, Jean M. – RUBEŠ, Jan : Het hedendaagse Tsjechische & Slovaakse boek : Van Praag tot Bratislava : Samizdat en exil-literatuur / Ed. ... – Brussel : Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1993. – 172 s., xvi. : fotogr.
- 438**
HOREMANS, Jean M. – RUBEŠ, Jan : Le Livre tchèque et slovaque contemporaine de Prague a Bratislava / Catalogue établi par ... – Bruxelles : Bibliothèque Royale Albert Ier, 1993. – 183 s., xvi pril.
- 439**
HOREC, Jaromír : Mezi svědectvím (poezie) a hlasem (historie). – In: *Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl*. – Brno, 1994. – 318 s. – S. 288–292.
- 440**
HOSTOVSKÝ, Egon : Literární dobrodružství českého spisovatele v cizině : (aneb o ctihodném povolání kouzla zbaveném). – 2. vyd. – Praha : ERM, 1995. – 195 s. : fotogr. – (Spisy E. Hostovského ; Sv. 12) – Podle 1. vyd. 1966 v edici *Nový domov*, Toronto.
- 441**
HOUSKA, Vítězslav : Vzpomínky na Ivana Diviše. – In: *Proglas*. – Roč. 12, č. 4 (2001), s. 42–46.
- 442**
HRABOVEC, Anton : Dejiny a súčasný život rakúskych Slovákov. – In: *Slovenský povojnový exil* / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 189–193.
- 443**
HRDLIČKA, Jaroslav : Vlastimil Kybal : Doma a v exilu. – 1. vyd. – Peruc : Obecní úřad, 2001. – Přeruš. str.
- 444**
HRDLIČKA, Jaroslav : Vlastimil Kybal im Exil. – In: *Wissenschaft im Exil* / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 95–103. – Akce: *Wissenschaft im Exil* [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 445**
HRNA, Daniel : Genealogy : Building a Bridge to the Past. – In: *Czech-Americans in transition* / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 34–37. – Akce: *Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences*. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.
- 446**
HRONSKÝ, Jozef Cíger : Dielo. 1–3 / Zost. text, uprav., úvod. esej Ján Števček. – Bratislava : Tatran, 1993. – 545 ; 594 ; 526 s.
- 447**
HRUBAN, Zdeněk : Kde se ve Spojených státech nalézají archivní materiály o Čechách a Slovácích v zahraničí. – In: *Práce ČSAV. A, Příspěvky z kongresu československé exilové Společnosti pro vědy a umění*. – Roč. 4, (1992), s. 214–219. – Res. něm. – Akce: *Kongres československé exilové Společnosti pro vědy a umění*. Praha; Brno. 05.1992.
- 448**
HRUBÝ, Karel : Člověk v obraze civilizací : K osmdesátým narozeninám prof. J. Krejčího (Lancaster). – In: *Sociologický časopis*. – Roč. 32, č. 1 (1996), s. 118–120.
- 449**
HRUBÝ, Karel : Dialog Charty 77 s exilem. – In: *Charta 77 očima současníků* / K vyd. přípr. Blanka Císařovská. – Brno, 1997. – 331 s. – S. 46–54.
- 450**
HRUBÝ, Karel : [Diskusní příspěvek]. – In: *Exil a domov – odchody a návraty*. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 40–42. – Akce: *Exil a domov – odchody a návraty* [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 451**
HRUBÝ, Karel : František Graus v proměnách doby. – In: *František Graus – člověk a historik* / Sest. a red. přípr. Zdeněk Beneš. – Praha, 2004. – 228 s. – S. 141–147. – Akce: *František Graus – člověk a historik* [Pracovní seminář]. Praha. 10.12.2002.
- 452**
HRUBÝ, Karel : Nesnadný návrat profesora Františka Grause. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 24, č. 6 (2002), s. 54.

- 453
HRUBÝ, Karel : Opozice v exilové sociální demokracii : Nad knihou Radomíra Luži. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 11, č. 1/2 (2004), s. 188–200. – Rec. na : Československá sociální demokracie : kapitoly z let exilu 1948–1989 / Radomír Luža. – Praha : Československé dokumentační středisko, 2001. – 359 s.
- 454
HRUBÝ, Karel : Opozice v exilové sociální demokracii : Nad knihou Radomíra Luži. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 173–185. – Rec. na : Československá sociální demokracie : kapitoly z let exilu 1948–1989 / Radomír Luža. – Praha : Československé dokumentační středisko, 2001. – 359 s. – Res. angl.
- 455
HRUBÝ, Karel : Zkušenost omylu : Nesnadná cesta profesora Františka Grause z ideologického zajetí. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 11, č. 3 (2004), s. 61–82. – Res. angl.
- 456
HRUBÝ, Petr : Die Kunst des Romans von Milan Kundera, Prag 1960, Paris 1986 und 1993. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 399–407. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 457
HRUŠKA, Goran : Archiv Svazu Čechů v Chorvatsku. – In: Archivy v mezinárodním kontextu = Archives in International Context / Ed. Emilie Benešová. – Praha, 2004. – 206 s. – S. 205–206. – Res. angl. – Akce: Archivy v mezinárodním kontextu [Mezinárodní konference]. Praha. 29.09.2004–01.10.2004.
- 458
HULÍK, Milan : Kapitán Nemo [Jan Merta de Velehrad]. – In: Přísně tajné! – Č. 5 (2001), s. 131–134.
- 459
HUTKA, Jaroslav : Alte Balladen als staatsfeindliche Provokation : Gespräch mit Jaroslav Hutka, Liedermacher, Poet, Maler. – In: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler / Hrsg. Doris Liebermann. – Essen, 1998. – 295 s. – S. 107–129.
- 460
HUTKA, Jaroslav – ČERMÁK, Miloš : Pravděpodobné vzdálenosti : Rozhovor. – 1. vyd. – Praha : Academia, 1994. – 183 s., fotogr.
- 461
HUTKA, Jaroslav : Verschollener Brief. – In: Horch und Guck. – Roč. 7, č. 22 (1998), s. 48–49.
- 462
HVIŠČ, Jozef : Diplomatické pôsobenie Dr. Jozefa M. Kirschbauma. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 211–222. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.
- 463
HVIŠČ, Jozef : Slovenská emigračná a exilová literatúra. – In: Studia Academica Slovaca. – Roč. 26, (1997), s. 72–77.
- 464
HVIŠČ, Jozef : Slovenská exilová próza. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 393–404.
- 465
HVÍŽDALA, Karel : České rozhovory ve světě / Doslov Antonín Brousek. – Praha : Československý spisovatel, 1992. – 332 s. – Pův. vyd. Kolin n.R., Index 1981.
- 466
HVÍŽDALA, Karel : Dialogy. – 1. vyd. – Praha : Torst, 1997. – 378 s. : fotogr.
- 467
HVÍŽDALA, Karel : Raroh. – 1. vyd. – Praha : I. Železný, 1992. – 208 s.
- 468
HVÍŽDALA, Karel : Výpověď. – 1. vyd. – Praha : I. Železný, 1995. – 205 s.
- 469
HYBLER, Martin : Western underground. – In: Kritická příloha Revolver revue. – Roč. 16, (2000), s. 77–80.

- 470
HYRŠLOVÁ, Květa : Vyhnanství, vězení a možnosti literárních žánrů = Exile, Prison and the Literary genres Therein. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 108–115. – Akce: Literatura, vězení, exil Praha. 29.02.1996–02.03.1996.
- 471
CHAJMA, František : Slovenský post v Madride. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 143–146.
- 472
CHALOUPEK, Jindřich (Henri) : Sokol a Českomoravská beseda v Paříži. I, 1862–1971. – In: Češi v cizině. – Roč. 10, (1998), s. 103–124.
- 473
CHOLÍNSKÝ, Jan : Odkaz Josefa Kalvody. – In: Rozprawy o minulosti a přítomnosti českého národa. – Roč. 1, č. 2 (1999), s. 13–14.
- 474
CHOLÍNSKÝ, Jan : Poutník Josef Kalvoda : život a dílo historika a ideologa protikomunistického odboje v exilu. – 1. vyd. – Kladno : Dilo, 2002. – 328 s. : fotogr.
- 475
CHOLÍNSKÝ, Jan : Zemřel bojovník za svobodu národa : Josef Kalvoda (15.1.1923–8.3.1999). – In: Střední Evropa. – Roč. 15, č. 88 (1999), s. 106–117.
- 476
CHOVAN-REHÁK, Juraj : Duchovná orientácia dr. Jozefa Cieka a jej odraz v živote slovenského katolíckeho exilu. – In: Dr. Jozef Cieker / Zost. Chovan-Rehak Juraj. – Martin, 2000. – 95 s. – S. 41–47. – Akce: Dr. Jozef Cieker [Seminár pri príležitosti nedežítých 90. narodenín]. Tvrdošín. 20.06.1997.
- 477
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta : Koťeneckému titeli [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 3–7.
- 478
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta : Osobnosti – ale doopravdy : Vzpomínka na Františka Pavlíčka a Ivana Kyncla. – In: Listy. – Roč. 34, č. 6 (2004), s. 72–73.
- 479
CHROUST, David Zdeněk : Toward a Biography of Thomas Čapek (1861–1950) : Sources, Life Sketch, and Biographical Models. – In: Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 97–120. – Akce: Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.
- 480
CHUDOŽILOV, Petr : Boj o fusekli : 1993–1995 / Il. Jiří Látal. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 1996. – 301 s. – (Česká kniha ; Sv. 3)
- 481
CHUDOŽILOV, Petr : Proč necítím národní hrdost : výbor z publicistiky 1967–1998. – Praha : Dauphin, 1999. – 251 s.
- 482
CHUDOŽILOV, Petr – STANKOVIČ, Andrej : ...Všechno ostatní je virtuální realita! : Korespondenční rozhovor Andreje Stankoviče s Petrem Chudožilovem. – In: Revolver revue. – Roč. 40, (1999), s. 211–231.
- 483
CHVATÍK, Květoslav : Kniha vzpomínek a příběhů. – 1. vyd. – Brno : Atlantis, 2001. – 181 s. : fotogr.
- 484
CHYSKÝ, Václav : Exil jako důsledek totalitarismu : Úvahy emigrantovy. – In: Český a slovenský exil 20. století. 2 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 34–53. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 485
CHYSKÝ, Václav : Exil jako důsledek totalitarismu : Úvahy emigrantovy. 1–2. – In: Střední Evropa. – Roč. 20, č. 119–120 (2004), s. 80–90 ; 86–97.

486

CHYSKÝ, Václav : Němci – dědičný nepřítel či soused? : Předsudky a peripetie nezdařeného soužití. – In: Historie emigrace z českých zemí. – Mladá Boleslav, 2003. – 179 s. – S. 283–292. – Res. ital. – Akce: Historie emigrace z českých zemí. Mladá Boleslav. 22.03.2000–25.03.2000.

487

IM DISSENS zur Macht : Samizdat und Exilliteratur der Länder Ostmittel- und Südosteuropas 1945–1989 / Hrsg. v. Ludwig Richter, Ludwig Heinrich Olschowsky. – Berlin : Akademie Verl., 1995. – 269 s.

488

IMBR, Josef : V uniformě Women's Auxiliary Air Force [Ruth Tosková-Ornsteinová]. – In: Roš chodeš. – Roč. 64, č. 6 (2002), s. 11.

489

INVENTARIO del fondo Jiří Pelikán. – Roma : Camera dei Deputati, 2003. – 195 s. – (Quaderni dell'archivio storico ; No. 8)

490

IVANOV, Miroslav : Arnošt Heidrich se vrátil. – In: Masarykův lid. – Roč. 4, č. 4 (1998), s. 18–20.

491

IVANOV, Miroslav : Arnoštu Heidrichovi říkali „muž se lvím srdcem“ aneb „Šedá eminence“ masarykovské republiky. – In: Masarykův lid. – Roč. 3, č. 2 (1997), s. 12–14.

492

IVANOV, Miroslav : Čech v Kanadě [Jiří Corn]. – Praha : Faun, 1994. – 240 s. : fotogr.

493

IVANOV, Miroslav : Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše / Ed. A. J. Rychlík. – Vizovice : Lípa, 1998. – 386 s. : fotogr.

494

JABLONICKÝ, Jozef : O slovenskom exile po roku 1945. – In: Slovenské dejiny v dejinách Európy. – Bratislava, 1997. – S. 153–154.

495

JABLONICKÝ, Jozef : Povoynové osudy povstalcov. – In: SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezidér Tóth. – Banská Bystrica, 1999. – S. 336–340. – Akce: SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy [Medzinárodná konferencia]. Banská Bystrica. 08.06.1999–10.06.1999.

496

JABLONICKÝ, Viliam : A čas beží : Zamyslenie nad akoby umrtnými sa vzťahmi medzi Slovámi doma a Slovámi ktorí z nejakého dôvodu museli emigrovať. – In: Svedectvo. – Roč. 11, č. 5 (2002). – Rec. na : A čas beží... / William Schmidt. Bratislava, 2001.

497

JABLONICKÝ, Viliam : Exilová tvorba filmárov zo Slovenska : cesta za slobodou. – In: Slovenské divadlo. – Roč. 43, č. 4 (1995), s. 364–374.

498

JABLONICKÝ, Viliam : Kapitoly z filmovej exilovej tvorby. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 411–418.

499

JAKEŠOVÁ, Elena : Kanada. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 133–151 : mp., fotogr.

500

JAKLOVÁ, Alena : Čechoamerická periodika z hľadiska pragmaticko-lingvistického. – In: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě / Ed. Ivo Budil aj. – Dobrá Voda, 2002. – 399 s. – S. 259–270. – Akce: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě [21. světový kongres Společnosti pro vědy a umění]. Plzeň. 24.06.2002–30.06.2002.

501

JAKUBEC, Pavel : Odkaz Bohuslava Jana Horáčka. – In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. – Roč. 15, (2002), s. 326–330.

502

JAMEK, Václav : Pěkně divný exil = Un drôle d'exil. – In: Paříž – Praha = Paris – Prague. – Praha, 1994. – 101 s. – S. 81–91. – Akce: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě [Seminář]. Praha. 09.12.1993.

503

JAMEK, Václav : Pěkně divný exil = A Rather Strange Exile. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 162–169. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

504

JANÁK, Robert : The Czech Heritage Society of Texas and Bridges to the Czech Republic / Robert Janak. – In: Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 50–61. – Akce: Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.

505

JANÁK, Robert : From the Historiography of Czech Texas / Robert Janak. – In: Czechoslovak and Central European Journal. – Roč. 9, č. 1/2 (1990), s. 134–143.

506

JANČÁRIK, Stanislav E. : Z dejín a súčasnosti Slovákov v Argentíne. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 176–188.

507

JANČÁROVÁ, Andrea : Polsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 203–217 : mp., fotogr.

508

JANEČEK, Mirko – JANEČKOVÁ-BAYEROVÁ, Jana : Integrace našich v Torontě 1966–1971. – In: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě / Ed. Ivo Budil. – Dobrá Voda, 2002. – 399 s. – S. 30–43. – Akce: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě [21. světový kongres Společnosti pro vědy a umění]. Plzeň. 24.06.2002–30.06.2002.

509

JANKA, Otto : Bernard od šíleného koně : Příběh velkého přátelství a českého skauta, který se stal misionářem na dalekých tropických ostrovech. – Praha : Ostrov, 2002. – 175 s. – (Dálky ; Sv. 6)

510

JANKA, Otto : Bratr Radomír Kadlec Bernard : Útržky příběhu českého skauta, který se stal misionářem v Západní Indii / Sest. Otto Janka-Ropim. – Praha : Občanské sdružení Čin, 2000. – 70 s.

511

JANKA, Otto : Černá je řeka legionářů : Podle vyprávění Jana Ryšavého z Prahy, který se jako voják a později seržant a rotmistr Cizinecké legie zúčastnil války o Francouzskou Indočinu v letech 1949–1954. – 1. vyd. – Praha : X-Egem, 1995. – 196 s. : fotogr.

512

JANKA, Otto : Nádherná Sidonie. – Praha : Elka Press, 1998. – 70 s.

513

JANKOVIČ, Ladislav : Politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku, Francúzsku a v Taliansku v rokoch 1945–1948 a v Argentíne až do dnešných dní. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 296–312.

514

JANKOVIČ, Ladislav : Slovenská politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku, Francúzsku a v Taliansku (1945–1948). – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 161–183. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

515

JANOUGH, František : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 105–106. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

516

JANOUGH, František : Jak jsem prověřil Jiřího Němce. – In: Listy. – Roč. 32, č. 4 (2002), s. 35–36.

- 517
JANOUC, František : Stockholmská Nadace Charty 77 a podpora nezávislé literatury a jejich tvůrců. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 98–122. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.
- 518
JANOUCHOVÁ, Kateřina : Reportáž ze země, která už není. – In: Listy. – Roč. 28, č. 4 (1998), s. 85–88.
- 519
JAREŠ, Michal : Život je ve slovech : Poezie Josefa Lederera a Oldřicha Tomana. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 191–197. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.
- 520
JAROŠOVÁ, Emma : Mezi starou a novou vlastí : kronika čsl. emigrantů v rakouských uprchlických táborech. – 2. vyd. – New York : Hlas-Voice, 1997. – 365 s. : fotogr.
- 521
JAROŠOVÁ, Emma : Vichřice hněvu : sága vlastenecké rodiny a národa (1930–1968). – New York : Hlas-Voice, 1996. – 271, 76, 106 s.
- 522
JASNÝ, Vojtěch : Život a film : 1. kapitola knihy dvanácti lekcí o filmu. – In: Iluminace. – Roč. 8, č. 1(21) (1996), s. 53–67.
- 523
JASNÝ, Vojtěch : Život a film / Lit. úprava Jan Lukeš. – 1. vyd. – Praha : Národní filmový archiv, 1999. – 276 s. : fotogr. – (Knihovna iluminace ; 11)
- 524
JEDLIČKA, Josef : Krev není voda. – Praha : Čs. spisovatel, 1991. – 475 s.
- 525
JEDLIČKA, Josef : Rozptýleno v prostoru a čase. – 1. vyd. – Brno : Petrov, 2000. – 149 s.
- 526
JELEN, Josef : Čech v Etiopii [Josef Tustíra]. – In: Češi v cizině. – Roč. 12, (2004), s. 134–139.
- 527
JELÍNEK, Ivan : Jablko se kouše / K vyd. přípr. Hynek Smutný. – 1. vyd. – Praha : Torst, 1994. – 716 s. : obr.
- 528
JELÍNEK, Yeshayahu Andrej : Ludácký exil, novoludáci a znovuzrození antisemitismu na Slovensku. – In: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. – Praha, 1993. – 257 s. – S. 137–151. – Akce: Antisemitismus v posttotalitní Evropě [Mezinárodní seminář]. Praha. 22.05.1992–24.05.1992.
- 529
JELÍNEK, Yeshayahu Andrej : The Ludak Exile, the Neo-Ludaks, and Revival of Anti-Semitism in Slovakia. – Praha : vl.n., 1992. – 40 s. – Akce: Antisemitismus v posttotalitní Evropě [Mezinárodní seminář]. Praha. 22.05.1992–24.05.1992.
- 530
JELÍNEK, Yeshayahu Andrej : Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí : Zborník statí. 2 / Ješajahu Andrej Jelínek. – 1. vyd. – Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 2000. – 175 s. – (Judaica Slovaca ; Zv. 41)
- 531
JENČÍKOVÁ, Eva : Faktografia života a tvorba Leopolda Laholu (1919–1968). – In: Umenie v službách totality 1948–1956 / Ed. Štefan Drug. – Bratislava, 2001. – 160 s. – S. 107–114.
- 532
JENČÍKOVÁ, Eva : Z literárního života povojnového slovenského exilu (1945–1956). – In: Umenie v službách totality 1948–1956 / Ed. Štefan Drug. – Bratislava, 2001. – 160 s. – S. 71–83.
- 533
JENÍK, Jan : Život a dílo prof. V. J. Krajiny (1905–1993). – In: Masarykův lid. – Roč. 8, č. 4 (2002), s. 15–17.

- 534
JENÍK, Zdeněk : K 66. narozeninám filosofa Jaroslava Krejčího. – In: Filosofický časopis. – Roč. 46, č. 2 (1998), s. 343–344.
- 535
JERMÁŘ, Jaromír : Historie emigrace z Mladoboleslavska. – In: Emigrace z českých zemí. – Mladá Boleslav, 2001. – 176 s. – S. 35–39. – Akce: Historie emigrace z českých zemích [Seminář]. Mladá Boleslav. 22.06.2000–25.06.2000.
- 536
JERÁBEK, Vojtěch : Českoslovenští uprchlíci ve studené válce : Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees / Doslov Zbyšek Březina a Pavel Paleček. – Brno : Stilus, 2005. – 296 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 8)
- 537
JEŠ, Jiří : Pavel Tigrid novinář a člověk s vykřičníkem – politik s otazníkem. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 1 (2005), s. 1–2.
- 538
JEZDINSKÝ, Karel : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 70–75. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 539
JEZDINSKÝ, Karel : Rodilá Češka do čela ministerstva zahraničí USA [Madeleine Albright] / Z komentáře ... v RFE. – In: Masarykův lid. – Roč. 3, č. 1 (1997), s. 8–9.
- 540
JEŽOVÁ, Libuše : Deset let v Evropském parlamentu. – In: Listy. – Roč. 33, zvl. příl. Jiří Pelikán 1923–1999 (2003), s. 57–61.
- 541
JÍČINSKÝ, Zdeněk : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 109–111. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 542
JÍLEK, Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena : Železná opona : Česko-bavorská hranice 1948–1989. – Plzeň : Západočeská univerzita, 2002. – 48 s. : fotogr.
- 543
JÍLEK, Tomáš : Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948–1989. – In: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě / Ed. Ivo Budil. – Dobrá Voda, 2002. – 399 s. – S. 92–99. – Akce: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě [21. světový kongres Společnosti pro vědy a umění]. Plzeň. 24.06.2002–30.06.2002.
- 544
JÍLEK, Tomáš : Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948–1989. – In: Dějepis 19 / Red. Jan Kumpers. – Plzeň, 2003. – 182 s. – S. 43–54. – Res. něm., angl.
- 545
JÍLEK, Tomáš : Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948–1989. – In: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989. – Roč. 9, (2004), s. 20–24.
- 546
JINDRA, Jiří : Tschechische Chemiker im Exil 1948 bis 1989. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 372–388. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 547
JIRÁSEK, Bohumil : Podoby poznání. – In: Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl. – Brno, 1994. – 318 s. – S. 293–296.
- 548
JIRÁSEK, Zdeněk : Československá pouť emigrace a počátky exilu / Vyd. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – 1. vyd. – Brno : Prius, 1999. – 88 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 2)

- 549**
JIRÁSEK, Zdeněk – TRAPL, Miloš : Exilová politika v letech 1948–1956 : počátky politické organizovanosti a činnosti pounorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. – Olomouc : Centrum pro československá exilová studia, 1996. – 112 s.
- 550**
JIRÁSEK, Zdeněk : Ke vzniku exilové sociální demokracie po únoru 1948. – In: *Ad vitam et honorem*. – Brno, 2003. – S. 417–422.
- 551**
JIRÁSEK, Zdeněk : Některé útky do emigrace po únoru 1948. – In: *Procházka staletími* / Red. přípr. Jaroslav Šula. – Hradec Králové, 1993. – 203 s. – S. 99–106.
- 552**
JIRKŮ, Irena : Rendez-vous s Rudolfem Kunderou a jeho přáteli: Alfonsem Muchou, Bohuslavem Martinů, Jiřím Muchou, Rudolfem Firkušným, Rafaellem Kubelíkem / Ed. Boris Dočekal. – 1. vyd. – Jihlava : Listen, 1999. – 117 s. : fotogr.
- 553**
JIROUŠEK, Bohumil : Pár poznámek k Františku Grausovi. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 25, č. 1 (2003), s. 38.
- 554**
JIROUŠEK, Bohumil : Prožitek emigrace u Františka Grause. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 24, č. 3 (2002), s. 34–36.
- 555**
JOHN, Ctirad : Biolog Jan Bělehrádek (1896–1980). – In: *Učenci očima kolegů a žáků* / Uspoř. František Šmahel. – Praha, 2004. – 236 s. – S. 40–50.
- 556**
JORDÁN, František : Osudy rodiny JUDr. Stanislava Řediny z Vyškova : Příspěvek k poznání lidských osudů „padesátých let“. – In: *Vlastivědný věstník moravský*. – Roč. 56, č. 3 (2004), s. 237–245. – Res. angl.
- 557**
JOŠTIAK, Jozef – JANKOVIČ, Ladislav : Dva životy jeden osud. – Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996. – 208 s. : fotogr.
- 558**
K POCTĚ Bořivoje Čelovského : historik, vlastenec, světoobčan : sborník k 80. narozeninám / Ed. Boleslav Navrátil. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2003. – 125 s. : fotogr.
- 559**
KABELA, Miroslav : Psychické problémy migrantů / Mirek Kabela. – In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století* / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 112–123. – Akce: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století* [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 560**
KABELA, Miroslav : Vliv emigrace na psychické problémy a choroby českých emigrantů v Nizozemí. – In: *Emigrace a exil jako způsob života* / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 32–50. – Akce: *Emigrace a exil jako způsob života* [2. symposium O českém vystěhovalectví, exulanství a vztazích zahraničních Čechů k domovu]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.
- 561**
KACZOROWSKI, Aleksander : Tak žertují dějiny [Milan Kundera]. – In: *Listy*. – Roč. 29, č. 6 (1999), s. 85–91.
- 562**
KAĐŮRKOVÁ, Milada : Setkání s Viktorem Fischlem. – 1. vyd. – Praha : Mladá fronta, 2002. – 157 s. – (Osudy ; Sv. 1)
- 563**
KAHUDA, Jan : Paměti Františka Holana. – In: *Vídeňské svobodné Listy*. – Roč. 58, č. 37/38 (2003), s. 3.
- 564**
KAHUDA, Jan – VALEŠOVÁ, Vlasta : Projekt záchranu a zpracování archivu Školského spolku Komenský. – In: *Česká a slovenská Vídeň dnes*. – Č. 12 (2002), s. 2.

- 565**
KAHUDA, Jan : Seminář o krajanských archivech. – In: *Klub*. – Roč. 23, č. 12 (2003), s. 26. – Akce: *Krajanské archivy* [Seminář]. Praha. 27.05.2003.
- 566**
KALESNÝ, František : Zomrel Prof. Dr. Jozef M. Kirschbaum (25.3.1913–18.8.2001). – In: *Svedectvo*. – Roč. 10, č. 10 (2001).
- 567**
KALINA, Ján : Odpočívaj v pokoji : čiže Basa story. – 1. vyd. – Bratislava : Vyd. PT, 2004. – 277 s. : fotogr.
- 568**
KALINA, Ján : Usmievavé Slovensko. – Bratislava : Vyd. PT, 2003. – 232 s.
- 569**
KALNÝ, Slavo : Drámy na hraniciach. – 1. vyd. – Bratislava : Fortuna Print, 2003. – 296 s. : fotogr.
- 570**
KALOUS, Jan : General Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky. – In: *Securitas imperii*. – Roč. 8, (2001), s. 95–148. – Res. angl., něm.
- 571**
Das KALTE Paradies : Emigration – Integration – Konfrontation / Hrsg. und eingeleitet v. Eric A. Peschler. – Frauenfeld : Huber, 1992. – 175 s.
- 572**
KALVODA, Josef : Archivní dokumenty k případu JUDr. Vlastislava Chalupy. 1–3. – In: *Nedělní hlasatel* (červenec, srpen, říjen 1993).
- 573**
KALVODA, Josef : Boží mlýny. – In: *Nedělní hlasatel* (prosinec 1995).
- 574**
KALVODA, Josef : Boží mlýny a Dr. Chalupa. – In: *Nedělní hlasatel* (říjen 1997). – Též in: *Čs. noviny* (prosinec 1997).
- 575**
KALVODA, Josef : Co dr. Chalupa nepřipojil ke „Zprávě předsednictvu“ ČSNRA. – In: *Svědění*. – Č. 8 (1994).
- 576**
KALVODA, Josef : Dr. Chalupa, chloubu Čs. národní rady americké. – In: *Svědění*. – Č. 4 (1993).
- 577**
KALVODA, Josef : Exil a domov. – In: *Nedělní hlasatel* (březen 1996).
- 578**
KALVODA, Josef : Chalupův „odboj“ bez legend. – In: *Nedělní hlasatel* (leden 1994).
- 579**
KALVODA, Josef : Ještě jednou k případu dr. Chalupy. – In: *Svědění*. – Č. 22 (1992).
- 580**
KALVODA, Josef : Kauza dr. Chalupa : Nové dokumenty. 1–2. – In: *Nedělní hlasatel* (prosinec 1994–leden 1995).
- 581**
KALVODA, Josef : Případ dr. Chalupy podle dvou archivů : Co Čs. týdeník odmítl otisknout. – In: *Nedělní hlasatel* (srpen 1994).
- 582**
KALVODA, Josef : Případ dr. Chalupy pokračuje. – In: *Nedělní hlasatel* (květen 1993).
- 583**
KALVODA, Josef : Role Československa v sovětské strategii / Z angl. orig. přel. Vladimír Petkevič. – Kladno : Dílo, 1999. – 426 s. : fotogr. – (Paměť ; Sv. 2)
- 584**
KALVODA, Josef : StB a exil : Případ dr. Chalupy. – In: *Svědění*. – Č. 16 (1992).

585

KALVODA, Josef : Studená válka 1946–1989 : svoboda znamená odpovědnost. – 1. vyd. – Kladno : Dílo, 2001. – 242 s. : fotogr. – (Paměť ; Sv. 3)

586

KALVODA, Josef : Z bojů o zítřek : Dokumentace. 1–3. – 1. vyd. – Toronto : Moravia Publ., 1995–1998. – 407 s. ; 365 s. ; 271 s. : fotogr. – Díl 3 vyd. Beroun : Dílo, 1998.

587

Mons. ThDr. Jozef KAPALA : Zborník zo seminára / Zost. Peter Maruniak. – Žilina : Stredisko zahraničných Slovákov Domu Matice slovenskej, 2001. – 74 s. : fotogr. – Akce: Mons. ThDr. Jozef Kapala [Seminár]. Zuberec. 27.05.2001.

588

KAPLAN, Karel : Bohumil Laušman – vězení a smrt. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 1, č. 2/3 (1993/1994), s. 302–309. – Res. angl.

589

KAPLAN, Karel : Útěk do emigrace 1948. 1, Vladimír Krajina] ; 2, Prokop Drtina ; 3 Jan Šrámek a František Hála ; 4, Jaroslav Stránský ; 5, Václav Majer. – In: Historický obzor. – Roč. 10, č. 9/10–11/12 (1999), s. 225–226 ; 273–275. – Roč. 11, č. 3/4–5/6, 11/12 (2000) s. 80–82 ; 134–135 ; 278–280.

590

KAPR, Jaroslav : Za jedním z nestorů české sociologie, prof. Mirkem Dismanem. – In: Sociologický časopis. – Roč. 32, č. 4 (1996), s. 494.

591

KAPR, Jaroslav : Za Jiřím Nehněvajsou. – In: Sociologický časopis. – Roč. 32, č. 4 (1996), s. 493.

592

KAPRÁLOVÁ, Zdena : Zítřka bude líp : Kronika míru, války a exilu. – 3. vyd. – Tišnov : Sursum, 1992. – 27 s., obr.

593

KARÁSEK, Svatopluk : Der durchnässte Pfarrer : ein frohlich-ernster Lebenslauf Prag–Zürich retour. – Zollikon : G2W-Verl., 2000. – 288 s.

594

KARÁSEK, Svatopluk – HÁJEK, Štěpán – PLZÁK, Michal : Vánoť výborné : Rozhovory. – 2. vyd. – Praha : Kalich, 2000. – 293 s. : fotogr.

595

KARDINÁL Josef Beran 29.12.1888–17.5.1969. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 1999. – 31 s. : fotogr.

596

KARLSSON, Blanka : Dvojazyčnost a výchova v rodině. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 125–128. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

597

KASACK, Wolfgang : Zur tschechischen Literatur 1945–1985 mit einem Titelverzeichnis der Samizdat-Reihe „Hinter Schloss und Riegel“. – Berlin : A. Spitz, 1990. – 177 s. – (Osteuropaforschung ; Bd. 28)

598

KAUTMAN, František : Jan Vladislav – vyvzdorovaný úděl básníka. – In: Uminěnost jako osud / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 138–141.

599

KAUTMAN, František : Je exilová a samizdatová literatura úspěšná? – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1994. – 202 s. – S. 20–25. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

600

KAUTMAN, František : Výběr z bibliografie sekundární literatury o Janu Vladislavovi. – In: Uminěnost jako osud / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 180–184.

601

KAVAN, Jan : Úloha agentury Palach Press. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 65–70. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

602

KAVAN, Jan : Zasloužil se o naši svobodu [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 39–41.

603

KAVANOVÁ, Tereza : Profesor František Dvorník jako zpravodajec : Neznámá kapitola ze života moravského historika. – In: Vlastivědný věstník moravský. – Roč. 53, č. 3 (2001), s. 252–262. – Res. něm.

604

KÁZECKÝ, Stanislav : Češi a Paraguay. – In: Češi v cizině. – Roč. 12, (2004), s. 69–133.

605

KENT, Tom : Poklona dílu i Borisovi. – In: K počtu Bořivoje Čelovského : historik vlastence světoobčan / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 115.

606

KEYES, William : „We were – We shall be“ : Puppetry and Czecho-Slovak Politics, 1860–1990. – In: Pittsburgh History. – Roč. 75, č. 2 (1992), s. 72–88.

607

KIRSCHBAUM, Jozef M. : K osemdesiatke Dr. Jozefa Stašku. – In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) / Zost. Peter Maruniak. – Martin. – 97 s. – S. 56–58. – Akce: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997.

608

KIRSCHBAUM, Jozef M. : Karol Sidor v exilových snahách o samostatnosť Slovenska. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 202–210. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

609

KIRSCHBAUM, Jozef M. : Kultúra a vedecká tvorba. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 389–392.

610

KIRSCHBAUM, Jozef M. : O činnosti a problémoch slovenskej emigrácie. – In: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu / Zost. Peter Maruniak. – Brno ; Žilina, 2000. – 112 s. – S. 22–28. – Akce: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu [Spomienkový seminár]. Žilina. 29.04.2000.

611

KIRSCHBAUM, Jozef M. : Politické ciele povojnovej exilovej emigrácie. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 91–104.

612

KIRSCHBAUM, Jozef M. : Potreba pravdivých dejín slovenského exilu po roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 29–38.

613

KIRSCHBAUM, Jozef M. : Svetový kongres Slovákov v úsilí o nezávislosť SR. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 272–288. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

614

KIRSCHBAUM, Jozef M. : V zápasoch exilu : Hovoríme s profesorom Jozefom M. Kirschbaumom. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 6 (1993), s. 1, 10.

615

KIRSCHBAUM, Jozef M. : Za Matúšom Černákom. – In: Prof. Matúš Černák 1903–1955 / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 1999. – 96 s. – S. 63–67. – Převz. z: Kalendář Jednoty (1956). – Akce: Prof. Matúš Černák 1903–1955 [Seminár]. Martin. 11.09.1998.

616

Jozef M. KIRSCHBAUM osemdesiatročný : 1913–1993 / Zost. Peter Maruniak, Blažej Belák. – Martin : Matica slovenská, 1995. – 227 s. : fotogr.

- 617
KLAUBEROVÁ, Olga : Češi ve Švédsku. – In: Historické listy. – Č. 4 (1995), s. 19–20 – 1 obr.
- 618
KLAUZEROVÁ, Barbara : Matuš Černák : Minister a vyslanec. – In: Do paměti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 107–110.
- 619
KLENOVSKÝ, Jaroslav : Akce „Let“ : přepadení letiště v Chocni dne 13. 5. 1949. – 1. vyd. – Brno : Nezávislé informační centrum na podporu demokratických iniciativ, 1999. – 119 s. : fotogr. – Věnováno památce mého bratra Vlastimila Klenovského, plukovníka letectva in memoriam, při příležitosti umístění jeho pamětní desky na Národním pohřebišti v Praze-Žabovřesce dne 26.6.1996.
- 620
KLIEMS, Alfrun : Im Stummland : zum Exilwerk von Libuše Moníková, Jiří Gruša und Ota Filip. – Frankfurt a.M. : P. Lang, 2002. – 249 s.
- 621
KLÍMA, Jan : Sokolové na Kapverdách. – In: Sokol. – Č. 1 (2003), s. 5–7.
- 622
KLÍMOVÁ, Rita : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 64–69. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 623
KLÍMOVÁ, Rita : O vzdálených krajinách a blízkých cizincích. – In: Listy. – Roč. 23, č. 1 (1993), s. 58–60.
- 624
KLOBAS, Oldřich : Akce „Let“. – In: Přísně tajné! – Č. 3, (2003), s. 129–137.
- 625
KLOBAS, Oldřich : Dramatické osudy běženců. – In: Přísně tajné! – Č. 3, (2004), s. 110–118.
- 626
KLUSÁKOVÁ, Jana – SCHWARZENBERG, Karel : Jana Klusáková a Karel Schwarzenberg rozmlouvají nadoraz o životě v zámku a podzámčí. – Praha : Primus, 1993. – 114 s., fotogr.
- 627
KNAPÍK, Jiří : Dělnický soud nad Františkem Čápem. – In: Iluminace. – Roč. 14, č. 3(47) (2002), s. 63–81. – Res. angl.
- 628
KNOPP, František : Česká literatura v exilu 1948–1989 : Bibliografie / Předml. Jaroslav Dresler ; Ed. Lubomír Houdek. – 1. vyd. – Praha : Makropulos, 1996. – 634 s.
- 629
KNOPP, František : Dějiny české literatury a literární slovníky v exilové kritice : Bibliografie. – In: Česká literatura. – Roč. 42, č. 5 (1994), s. 544–550.
- 630
KOCIAN, Jiří – PERNES, Jiří – TŮMA, Oldřich : České průšvihy : aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989 / ... a kol. – 1. vyd. – Brno : Barrister & Principal, 2004. – 360 s. : fotogr.
- 631
KOCIAN, Jiří : Štefan Blaško Sobranecký exulant : Paměti bývalého slov. poslance a emigranta. – In: Český časopis historický. – Roč. 89, č. 1 (1991), s. 140–141.
- 632
KOCIAN, Jiří : Wissenschaft im Exil als Problem der Zeitgeschichte. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 39–51. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 633
KOCOUREK, Milan : 45 let krajanské farnosti v Londýně : Pamětník : P. Jan Lang SJ. – Londýn : b.n., 1994. – 90 s. : fotogr.
- 634
KOČVARA, Vladimír : Vzpomínka na plk. Bohumila Dubce. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 39, č. 1/2 (2004), s. 45–46.

- 635
KOHÁK, Erazim : Dopisy přes oceán aneb Čertování s Míšou. – Praha : Státní pedagogické nakl., 1991. – 124 s.
- 636
KOHÁK, Erazim – ŠANTORA, Roman – ZAJÍC, Jiří : Erazim Kohák : poutník po hvězdách. – 1. vyd. – Praha : Portál, 2001. – 199 s. : fotogr. – (Rozhovory)
- 637
KOHÁK, Erazim : Legenda Pelikán. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 48–49.
- 638
KOHÁK, Erazim : Neznámí vojáci : [Exulanti]. – In: Listy. – Roč. 25, č. 7 (1995), s. 60–64.
- 639
KOHÁK, Erazim : [Referát]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 80–84. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 640
KOHÁK, Erazim : Tři monology o exilu. – In: Listy. – Roč. 23, č. 2 (1993), s. 44–48.
- 641
KOHŇ, Pavel : Kolik naděje má smrt : židovské děti z poválečné akce „zámký“ vzpomínají / Doslov Jan Štěpán. – 1. vyd. – Praha : L. Marek, 2000. – 311 s. : fotogr.
- 642
KOHŇ, Pavel : Můj život nepatří mně : Čtení o Přemyslu Pittrovi. – 1. vyd. – Praha : Kalich, 1995. – 78 s. : fotogr. – K 100. výročí narození P. Pittra vyd. Nadace P. Pittra a O. Fierzové.
- 643
KOHOUT, Pavel : Popis zápasu. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 17–28.
- 644
KOHOUT, Pavel : Rozloučení Pavla Kohouta nad urnou Jiřího Pelikána. – In: Klub novinářů Pražského jara '68. – Roč. 10, č. 2 (1999), s. 12.
- 645
KOHOUT, Tomáš : Vysílání Svobodné Evropy do Československa do r. 1989. – In: K rozhlasové historii. – Praha, 2002. – 56 s. – S. 49–53. – Akce: K rozhlasové historii [7. jarní seminář]. Praha. 25.04.2002.
- 646
KOHŮT, Leo : Tu bola kedysi ulica. – Bratislava : Q 111, 1995. – 391 s. : fotogr.
- 647
KOLÁŘ, Jiří : Psáno na pohlednici. 1, 1983–1985 ; 2, 1985–1987 / K vyd. přípr. a vyd. pozn. Vladimír Karfík. – 1. vyd. – Praha : Mladá fronta ; Paseka, 1999–2000. – 349 s. ; 309 s. – (Dílo J. Koláře ; Sv. 7–8)
- 648
KOLÁŘ, Petr : 95 let dr. Jána Papánka. – In: Slovanský přehled. – Roč. 78, č. 1 (1992), s. 113–119.
- 649
KOLÁŘ, Petr : Moderní následovník sv. Ignáce z Loyoly / K odpovědím na otázky inspirovala Ivana Čornejová. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 20, č. 4 (1998), s. 49–51.
- 650
KOLÁŘ, Petr : Na vlnách Svobodné Evropy : Čes. římskokatol. kněz (v SRN) Karel Fořt : Rozhlasové přenosy mší z kostela sv. Štěpána v Mnichově. – In: Katolický týdeník. – Roč. 4, č. 8 (1993), s. 3.
- 651
KOLÁŘ, Viktor : Novosvětská setkání ve výrobním družstvu Fotografa Gottwaldov (listopad 1984). – In: Revolver revue. – Roč. 56, (2004), s. 163–176.
- 652
KOLÍNSKÁ, Petra : Na Čechách je nejužasnější, že všechno vědí : O publicistice Petra Chudožilova. – In: Kritická příloha Revolver revue. – Roč. 15, (1999), s. 119–122.
- 653
KOLÍNSKÝ, Josef : Nahlédnutí do problematiky krajanů Čechů a Slováků ve světě. – In: Mezinárodní politika. – Roč. 20, č. 5 (1996), s. 29–30.

- 654
KOLÍNSKÝ, Josef : Sedmdesát let činnosti Československého ústavu zahraničního ve prospěch krajanů. – In: Mezinárodní politika. – Roč. 23, č. 1 (1999), s. 34–35.
- 655
KOLLÁR, František : Boj za samostatné Slovensko v zahraničí a na Slovensku 1945–1992 : Dokumentácia. 1, Zahraniční odboj. 2, Odboj na Slovensku. – 1. vyd. – Bratislava : BB print, 2000. – 398 s. : fotogr.
- 656
KOLMAJER, Jozef M. : Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 279–293.
- 657
KOLOWRAT, Ernest : Zpovědi českého Američana. – 1. vyd. – Praha : Český spisovatel, 1995. – 226 s.
- 658
KOLOWRAT, Ernest : Zpovědi lehkovážného šlechtice. – 1. vyd. – Praha : Český spisovatel, 1993. – 167 s.
- 659
KOLOWRAT, Ernest : Zpovědi nevědomého hříšníka. – 1. vyd. – Praha : Český spisovatel, 1995. – 265 s.
- 660
KOMÁREK, Karel : Belettristická tvorba Jana Čepa z doby jeho emigrace. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 88–91. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.
- 661
KONEČNÍK, Edward : Slovenská pieseň medzi krajanmi v USA / Edward Konecnik. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 162–165. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vědecké sympózium k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.
- 662
KONEČNÝ, Karel : Český poúnorový exulant plukovník Adolf Kučera a několik poznámek k problematice českého vystěhovalectví a exilu v Minnesotě. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 357–361. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.
- 663
KONEČNÝ, Karel : Chicagský archiv o Čechách a Slovácích v Jižní Americe. – In: Listy. – Roč. 34, č. 3 (2004), s. 49–51.
- 664
KÖNIG, Helmut : Hledání rodného listu / Doslov Milan Švihálek. – 1. vyd. – Ostrava : Repronis, 1999. – 247 s.
- 665
KONRÁDOVÁ, Libuše : Byl jsem letcem R.A.F. [Jaroslav Novák]. – Praha : Euromedia Group, 2004. – 160 s. : fotogr.
- 666
KOPECKÁ-VALESKÁ, Olga : Vysílání rozhlasových stanic Svobodná Evropa a Hlas Ameriky do Československa a do České republiky. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 184–189. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 667
KOŘALKA, Jiří : Češi ve Švýcarsku. – In: Češi v cizině. – Roč. 9, (1996), s. 133–135. – Res. angl.
- 668
KOŘALKA, Jiří : Vystěhovalectví do Německa. – In: Češi v cizině. – Roč. 9, (1996), s. 121–132.
- 669
KOŘALKOVÁ, Květa : Petr Zenkl (1884–1975). – In: Kniha o městě Tábor / Pavel Augusta. – Praha, 2001. – S. 144–145.
- 670
KOSATÍK, Pavel : Čeští Evropané : Ferdinand Peroutka. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 2 (2005), s. 1–3.

- 671
KOSATÍK, Pavel : Fenomén Kohout. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 2001. – 429 s. : fotogr.
- 672
KOSATÍK, Pavel : Ferdinand Peroutka : pozdější život 1938–1978. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 2000. – 315 s. : fotogr.
- 673
KOSATÍK, Pavel : Kdo byl Ferdinand Peroutka? – In: Známe Ferdinanda Peroutku? – Strž u Staré Huti, 2000. – 35 s. – S. 6–16. – Akce: Známe Ferdinanda Peroutku? [Seminář]. Dobříš. 15.05.1999.
- 674
KOSIK, Karel : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 57–61. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 675
KOSKOVÁ, Helena : Vývojové tendence české prózy sedmdesátých a osmdesátých let. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 19–28. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.
- 676
KOSOVÁ, Lenka : Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 101–107. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 677
KOSTA, Jiří : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 69–70. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 678
KOSTA, Jiří : Nie aufgegeben : ein Leben zwischen Bangen und Hoffen. – Berlin : Philo, 2001. – 184 s.
- 679
KOSTA, Jiří : O pracích českých a slovenských ekonomů v exilu : 1948–1990. – In: Politická ekonomie. – Roč. 39, č. 9/10 (1991), s. 825–837.
- 680
KOSTA, Jiří : Zwischen „Tauwetter“ und neuem Frost : Ostmitteleuropa 1956–1970 / Hrsg. Hans Lemberg. – Marburg : Johann-Gottfried-Herder-Institut, 1993. – xi, 135 s.
- 681
KOSTA, Jiří : Život mezi úzkostí a nadějí / Z něm. orig. přel. Alena Bláhová. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 2002. – 165 s. : fotogr.
- 682
KOSTLÁN, Antonín : Chronik der Konferenz Wissenschaft im Exil. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 440–465. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 683
KOSTLÁN, Antonín : Wissenschaft im Exil : Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989 : Einige einleitende Anmerkungen. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 11–24. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 684
KOŠINÁR, V. : Z osobnej korešpondencie dr. Jozefa Ciekra. – In: Dr. Jozef Cieker / Zost. Juraj Chovan-Rehak. – Martin, 2000. – 95 s. – S. 48–49. – Akce: Dr. Jozef Cieker [Seminár pri príležitosti nedožitých 90. narodenín]. Tvrdosín. 20.06.1997.
- 685
KOTYK, Jiří : Bohumil Laušman – nová fakta o vězení a smrti čestného občana Pardubic. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 29, č. 9/10 (1994), s. 197–198.
- 686
KOTYK, Jiří : Poslanec Josef Kout (1907–1970). – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 36, č. 3/4 (2001), s. 79–90.

- 687**
KOUŘIL, Miloš : Pisemnosti Karla Pecháčka. – In: Zpravodaj pro exilová studia. – Roč. 1, č. 1 (1995), s. 36–37.
- 688**
KOVÁČOVA, Eva : Koniec a začiatok. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1999. – 61 s. – (Judaica Slovaca ; Zv. 36)
- 689**
KOŽMÍN, Zdeněk : Obtisky. – Brno : Host, 1998. – 148 s.
- 690**
KRAJČOVIČ, Milan : Vlast' a exil. – In: Slavica Slovaca. – Roč. 29, č. 2 (1994), s. 185–188. – Akce: Emigration und Vertreibung aus böhmischen und slowakischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert [Tagung]. Bad Wiessee. 19.11.1993–21.11.1993.
- 691**
KRAJINA, Vladimír : Vysoká hra : Vzpomínky / Zprac. a ed. pozn. Jiří Doležal. – 1. vyd. – Praha : Eva, 1994. – 238 s., fotogr.
- 692**
KRÁL, Petr : Exil v české moderní poezii. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 65–75. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.
- 693**
KRÁL, Petr : Chiméry a exil. – Praha : Torst, 1998. – 218 s. – (Poezie ; Sv. 34)
- 694**
KRÁL, Petr : Pařížské sešity. – Bratislava : Fragment, 1996.
- 695**
KRÁL, Petr : Praha–Paříž a zpátky = Prague–Paris et retour. – In: Paříž – Praha = Paris – Prague. – Praha, 1994. – 101 s. – S. 77–80. – Akce: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě [Seminář]. Praha. 09.12.1993.
- 696**
KRAMÁR, Štefan : Spomienky. – In: Prof. Matúš Černák 1903–1955 / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 1999. – 96 s. – S. 57–60. – Akce: Prof. Matúš Černák 1903–1955 [Seminář]. Žilina. 11.09.1998.
- 697**
KRATOCHVIL, Antonín : Česká exilová literatura a žurnalistika. – In: Estetika. – Roč. 36, č. 1/3 (1999), s. 112–115. – Res. něm.
- 698**
KRATOCHVIL, Antonín : Filozofie Karla Máchy v kontextu evropského myšlení. – In: Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy. 1, Humanitní vědy (Výbor) / Ed. Antonín Kratochvil aj. – Mnichov, 1993. – Brno. – 223 s. – S. 40–47.
- 699**
KRATOCHVIL, Antonín : Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy. 1–3, Humanitní vědy (Výbor) / Univerzitu ed. a pro kniž. vyd. přeprac. ... – Mnichov : Kruh přátel českého baroka, 1993–1996. – 223 s. ; 256 s. ; 248 s. – Díl 2–3 vyd. Brno : Mova, 1994–1996.
- 700**
KRATOCHVIL, Antonín – MOLEK, Yvonne : Na vlnách éteru = Worte im Äther. – München : Kruh přátel J. Dreslera, 1999. – 91 s. : fotogr.
- 701**
KRATOCHVIL, Antonín : Za ostnatými dráty a minovými poli : Vzpomínky a svědectví. 1–2, Vývojové tendence v české exilové literatuře v letech 1948–1968. – 1. vyd. – Brno ; Plzeň : Erasmus-Grasser-Verl. ; Mova, 1993–1998. – 194 s. ; 283 s., obr., fotogr.
- 702**
KRATOCHVIL, Antonín : Zemřel Josef Kratochvil. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. připr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 401–403. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

- 703**
KRATOCHVIL, Jan : Český a slovenský exil 20. století. 1–2 / ... aj. – Brno : Meadow Art, 2002. – 159 s. ; 155 s. : fotogr. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 704**
KRATOCHVIL, Jan : Český a slovenský exil 20. století. – Brno : Meadow Art, 2003. – 224 s. : fotogr. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 705**
KRATOCHVIL, Jan : Český a slovenský exil 20. století = Tschechisches und Slowakisches Exil des 20. Jahrhunderts / ... aj. – Brno : Meadow Art, 2003. – 229 s. : fotogr. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 706**
KRATOCHVIL, Jan : 1968–1969 : katalog k výstavám Český a slovenský exil 20. století : samizdat – okupace. – Brno : Meadow Art, 2004. – 180 s. : fotogr. – Res. angl., něm. – Obrazová publ. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.
- 707**
KRATOCHVIL, Jiří : Integrace „oficiální“ literatury do celku literatury. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 45–46. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.
- 708**
KRAUS, Jiří : Historie a archiválie Svazu československých spolků ve Švýcarsku. – In: Archivy v mezinárodním kontextu = Archives in International Context / Ed. Emilie Benešová. – Praha, 2004. – 206 s. – S. 192–198. – Res. angl. – Akce: Archivy v mezinárodním kontextu [Mezinárodní konference]. Praha. 29.09.2004–01.10.2004.
- 709**
KRAUSOVÁ, Milada : Okupace ČSSR r. 1968 očima bavorského pohraničního tisku. – In: Dějepis 19 / Red. Jan Kumpéra. – Plzeň, 2003. – 182 s. – S. 55–72. – Res. něm., angl.
- 710**
KRČIL, Bohumil : Česká fotografie v exilu : Antologie / Bohumil „Bob“ Krčil ; Úvod Kateřina Klaricová. – Brno : Host, 1990. – 158 s. : fotogr.
- 711**
KREJČÍ, Jaroslav : České elity v dějinné perspektivě. – In: Společnost v přerodu. – Praha, 2000. – 319 s. – S. 231–234. – Res. angl. – Akce: Demokracie 2000 [Cyklická konference]. Praha. 12.1998–03.2000.
- 712**
KREJČÍ, Jaroslav : České křižovatky : osm pohledů na naše proplouvání peřejemi soudobých dějin. – 1. vyd. – Praha : Evropský literární klub, 2001. – 97 s. – (Nové směry ; Sv. 2)
- 713**
KREJČÍ, Jaroslav : Demokracie, diktatury, exil : zkušenost jednoho života. – Praha : Národohospodářský ústav J. Hlávky, 1997. – 128 s. – (Studie Národohospodářského ústavu J. Hlávky ; Sv. 5/1997)
- 714**
KREJČÍ, Jaroslav : Emigrace a exily v dějinné perspektivě. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 21–24. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 715**
KREJČÍ, Jaroslav : Konflikt učitele filozofie s neostalinskou normalizací po roce 1968. – In: Historie = Historica. – Roč. 8(195), (2000), s. 179–200.
- 716**
KREJČÍ, Jaroslav : Mezi demokracií a diktaturou : Domov a exil. – Olomouc : Votobia, 1998. – 231 s. : fotogr.
- 717**
KRIŠKO, Michal : Emanuel Theodor Böhm : Domov je ako zdravie. – In: Do paměti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 63–66.

718

KRIŠTOF, Václav : Katalog Sixty-Eight Publishers / Sest. ... – Praha : Společnost J. Škvoreckého, 1991. – 58 s.

719

KRIŠTOFOVÁ, Zdena : Návštěva manželů Škvoreckých v Československu po jednadvaceti letech. – Praha : Společnost J. Škvoreckého, 1990. – 47 s. : fotogr.

720

KRIŽANOVÁ, Anna – SLÍŽOVÁ, Daniela : Osobnosti slovenskej exilovej literatúry 1945–1990 / Úvod Tomáš Winkler. – Martin : Martis, 1991. – 32 s. : fotogr.

721

KRONDL, Jan : Aloha oe aneb čtvrtá cesta : Výběr z článků v Novinách a Československých Novinách v New Yorku. – 1. vyd. – Praha : Český dialog, 1992. – 63 s.

722

KROUL, Josef : Bibliografie časopisu Paternoster. – In: Revolver revue. – Roč. 48, (2001), s. 262–289.

723

KROUTVOR, Josef : Potíže s dějinami. – Praha : Prostor, 1990. – 143 s.

724

KRUŽLIAK, Imrich : Dubčekov ohlas v slovenskom zahraničnom odboji : Okupácia v toni hrozby tretej svetovej vojny. – In: Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po druhej svetovej vojne / Red. Ivan Luluha. – Bratislava, 2004. – S. 116–121.

725

KRUŽLIAK, Imrich : Exilové osudy Jozefa Čigera Hronského. – In: Biografické štúdie. – Roč. 24, (1997), s. 35–46.

726

KRUŽLIAK, Imrich : „Jeden svätý je viac než masa“ : K nedožitým 80. narodeninám Karola Strmeňa. – In: Biografické štúdie. – Roč. 28, (2002), s. 112–119.

727

KRUŽLIAK, Imrich : Jozef Staško a Ján Kempný, zakladatelia kresťanskej demokracie na Slovensku. – In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) / Zost. Peter Maruniak. – Martin, 1998. – 97 s. – S. 34–49. – Akce: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997.

728

KRUŽLIAK, Imrich : Kirschbaum – Husák – Kvetko, predstavitelia jednej generácie. – In: Svedectvo jednej generácie / Ed. Imrich Kružliak. – Cambridge, Ont., 1990. – S. 245–301.

729

KRUŽLIAK, Imrich : Kultúrna prezentácia v exile. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 380–388.

730

KRUŽLIAK, Imrich : Kultúrny život a slovenský zahraničný svet. – In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. – Bratislava, 1998. – 131 s. – S. 91–93. – Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konferencia]. Bratislava. 06.03.1997.

731

KRUŽLIAK, Imrich : Nemecko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 179–197 : mp., fotogr.

732

KRUŽLIAK, Imrich : Nenávratný Karol Strmeň. – In: Slovenské pohľady na vedu, umenie a literatúru. – Roč. 4, č. 11 (1994), s. 25–26.

733

KRUŽLIAK, Imrich : Rádio Slobodná Európa a Slováci. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 370–373.

734

KRUŽLIAK, Imrich : Rakúsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 219–230 : mp., fotogr.

735

KRUŽLIAK, Imrich : The Slovaks Abroad. – In: Old Nation – Young State. – Bratislava, 1998. – 183 s. – S. 143–174.

736

KRUŽLIAK, Imrich : Spomienky na Konštantína Čulena. – In: Konštantín Čulen (1904 Brodské–1964 New York) / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1995. – 68 s. – S. 45–49.

737

KRUŽLIAK, Imrich : Stanislav Mečiar časový a nadčasový. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 7–10.

738

KRUŽLIAK, Imrich : Strediská slovenského exilu v Nemecku. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 208–212.

739

KRUŽLIAK, Imrich : V čakárni dejín : obrazy slovenských osudov / Predslov Roman Kaliský. – 1. vyd. – Bratislava : Slovak Academic Press, 1999. – 550 s.

740

KRUŽLIAK, Imrich : Vznik a účinkovanie SSSU. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 370–373.

741

KRYL, Karel : Krylogie : Autorské pořady, vysílané v letech 1975–1989 rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa. – 1. vyd. – Praha : Academia, 1994. – 309 s.

742

KRYL, Karel – ČERMÁK, Miloš : Půlkacíř : Rozhovor Miloše Čermáka s Karlem Krylem. – 1. vyd. – Praha : Academia, 1993. – 162 s., fotogr. – 1. vyd. 1977 u Reich Verl., Luzern.

743

KRYL, Miroslav : Pozůstalost Dr. Fritze Ullmanna uložená v Ústředním sionistickém archivu v Jeruzalémě : Předběžná zpráva o výzkumu písemností z let 1939–46. – In: Tereziňské listy. – Roč. 25, (1997), s. 63–69. – Res. angl., něm.

744

KRYSTEK, Jan Antonín : Amerika, můj nový domov : příběhy našich krajanů. – 1. vyd. – Brno : Doplněk, 1999. – 138 s. : fotogr. – (Edice osudů ; Sv. 8)

745

KRYSTEK, Jan Antonín : Svět plný Čechů. – Brno : J. A. Krystek, 2000. – 199 s. : fotogr.

746

KŘEN, Jan : Karel Bartošek (30.6.1930–6.7.2004). – In: Český časopis historický. – Roč. 102, č. 4 (2004), s. 903–905.

747

KŘEN, Jan : Pěkná a nepěkná vzpomínka na počest Bedřicha Loewensteina. – In: Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein = Grenzüberschreitungen oder Der Vermittler Bedřich Loewenstein / K vyd. přípr. Vilém Prečan. – Praha ; Brno, 1999. – 367 s. – S. 266–270.

748

KŘEŠŤAN, Jiří : The Central State Archives and the Czechs Abroad. – In: Czech and Slovak American Archival Materials and their Preservation / Ed. Miloslav Rechciál jr. – Praha, 2004. – S. 33–36. – Akce: Czech and Slovak American Archival Materials and their Preservation [Working Conference]. Washington. 22.11.2003–23.11.2003.

749

KŘEŠŤAN, Jiří : Dvě významná setkání na téma archivů zahraničních Čechů. – In: ČAS v roce 2003. – (2004), s. 81–84. – Akce: Krajské archivy [Seminár]. Praha. 27.05.2003.

750

KŘEŠŤAN, Jiří : Konference zahraničních Čechů. – In: Archivní časopis. – Roč. 50, č. 4 (2000), s. 234–235. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [Symposium]. Praha. 01.10.2000–05.10.2000.

751

KŘEŠTAN, Jiří : Spolupráce Státního ústředního archivu v Praze se zahraničními Čechy. – In: Archivy v mezinárodním kontextu = Archives in International Context / Ed. Emilie Benešová. – Praha, 2004. – 206 s. – S. 185–191. – Res. angl. – Akce: Archivy v mezinárodním kontextu [Mezinárodní konference]. Praha. 29.09.2004–01.10.2004.

752

KŘIVÁNEK, Vladimír : Obraz českého posrpnového exilu v prózách Jaroslava Vejvody. – In: Estetika. – Roč. 36, č. 1/3 (1999), s. 98–106. – Res. něm.

753

KŘÍŽ, Vladimír : Neobyčejné cesty / Předml. Josef Škvorecký ; Il. Marie Bosak. – 1. vyd. – San Francisco : Obzor, 1992. – 172 s., obr.

754

KŘÍŽEK, Jiří : Emigrant : lékař vypráví. – Tišnov : Sursum, 2003. – 167 s. : fotogr.

755

KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 75–76. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

756

KUBÍČEK, Tomáš : Hledání ztráty : Proměna reflexe postavení individua v dějinách v české samizdatové a exilové próze po roce 1970. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 213–224. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

757

KUČERA, K. : Americká čeština : pohled na jeden případ štěpení jazykového vývoje. – In: Jazyk a jeho užívání / Red. I. Nebeská. – Praha, 1996. – S. 112–118.

758

KUČERA, K. : Současné postavení českého jazyka v USA. – In: Naše řeč. – Roč. 73, (1990), s. 57–63.

759

KUKUCZKA, Jan : Třináctka znamenala štěstí, ne však svobodu [Edward Kusnierz]. – Frýdek-Místek : Press Kuk, 2002. – 63 s. : il.

760

KUNDERA, Milan : Frankofobie existuje = La francophobie ça existe. – In: Paříž – Praha = Paris – Prague. – Praha, 1994. – 101 s. – S. 93–96. – Akce: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě [Seminář]. Praha. 09.12.1993.

761

KUNDERA, Milan : Osvobozující exil = L'exil libérateur. – In: Paříž – Praha = Paris – Prague. – Praha, 1994. – 101 s. – S. 61–64. – Akce: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě [Seminář]. Praha. 09.12.1993.

762

KURAS, Benjamin : Češi na vlásku : Příručka národního přežívání. – Praha : Baronet, 1996. – 192 s.

763

KURAS, Benjamin : O Evropě s „loajálním britským občanem“ Benjaminem Kurase / Za red. otázky kladl Milan Hanuš. – In: Prostor. – Roč. 43/44, (1999), s. 217–223.

764

KUSÁ, Zuzana : Inequality and Exclusion in the History of Poor Slovak Families. – In: Biographical Research in Eastern Europe / Eds. Robin Humphrey et al. – Burlington, 2003. – 324 s. – S. 225–236.

765

KUSÁK, Alexej : Poznámky k situaci české exilové kultury 1968–1989. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 53–62. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.03.2001.

766

KUSIN, Vladimír V. : Svůj osud proměnil v mezinárodní kapitál [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 49–50.

767

KUSÝ, Miroslav : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 108–109. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

768

KYBAL, Vlastimil : Po československých stopách v Latinské Americe. – Olomouc : Univerzita Palackého, 2003. – 79 s. – (Verbum ; Sv. 7)

769

KYNCL, Karel : Cesta do Rozvadova. – In: Listy. – Roč. 27, č. 7 (1997), s. 62–65.

770

KYNCLOVÁ, Jiřina : Dvojí domov Karla Kyncla / Vybr. a uspoř. ... – Praha : Radioservis, 1999. – 250 s.

771

LABAS, Peter : O kultúrnej (ne)činnosti slovenského exilu v Rakúsku dnes. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 374–379.

772

LABAS, Peter : Únia slovenských spisovateľov, umelcov a kultúrnych tvorcov v zahraničí. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 266–269.

773

LADÝŘ, Ivan : Čestný občan města Pardubic Ing. Mirko Janeček sedmdesátníkem. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 32, č. 3/4 (1997), s. 108–109.

774

LADÝŘ, Ivan : Čestný občan Pardubic Mirko Janeček – 75 let. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 37, č. 5/6 (2002), s. 161–164.

775

LACH, Ján J. : Spoločná túžba všetkých Slovákov vo svete. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 144–147. – Přet. z: Slovák v Amerike (26.4.1951).

776

LANDOVSKÝ, Pavel – HVIŽDALA, Karel : Soukromá vzpoura : Rozhovor s Karlem Hvizdalou. – Praha : Mladá fronta, 1990. – 158 s. : fotogr.

777

LANDSMANN, Ivan : Pestré vrstvy. – Praha : Torst, 1999. – 449 s.

778

LANGEROVÁ, Daniela : Opustiš-li mne, nezahyneš... – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 45–47. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Konference]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

779

LAPPIN, Elena : Portrét Milana Kundery. – In: Střední Evropa. – Roč. 20, č. 120 (2004), s. 98–102.

780

LEGIONÁŘ, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček / Red. Olga Mertlíková. – Jaroměř : Městské muzeum, 2004. – 107 s. : fotogr. – Akce: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček [Konference]. Jaroměř. 10.12.2002.

781

LEHAR, František : O zlaté kleci a jiné vzpomínky. – 1. vyd. – Praha : Akropolis, 2003. – 286 s. : obr. příl.

782

LESÁK, Josef : Alespoň ve vlasti zemřít. – In: Masarykův lid. – Roč. 7, č. 1 (2001), s. 37.

783

LESÁK, Josef : Rovně a jasně : O Františku Klátilovi. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 1 (2005), s. 29–30.

784

LESŇÁK, Rudolf : Spätne zrkadlá : bibliografická dokumentácia retrospektívnych, knižne i časopisecky publikovaných dokumentov, svedectiev, memoárov a literárnych diel o zločinoch komunizmu na Slovensku 1945–1989. – 1. vyd. – Prešov : M. Vaško, 2003. – 227 s.

785

LÉTA mimo domov : K historii Československé sociální demokracie v exilu / Václav Holub, Karel Hrubý, Čestmír Ješina, Jaroslav Krejčí, Jiří Loewy, Jaroslav Zběhlík. – 1. vyd. – Praha : K. Hrubý, 1996. – 238 s.

786

LETTRICH, Jozef : Dejiny novodobého Slovenska = History of Modern Slovakia. – Bratislava : Archa, 1993. – 224 s. – Kopii orig. rukopisu poskytl Hoover Inst. Archives, Stanford Univ., California, z uložené písemné pozůstalosti Dr. J. Lettricha.

787

LETZ, Robert : Slovenská politická emigrácia z roku 1945 a ohlas na jej činnosť doma. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 115–120.

788

LETZ, Robert : Za múrom izolácie : Život Konstantína Čulena v exile. – In: Historická revue. – Roč. 5, č. 2 (1994), s. 25–26.

789

LEVY, Alan : Já jsem jiný Karel Čapek : odyssea profesionálního vězně / Z angl. orig. přel. Alena Maxová. – Praha : Primus, 2001. – 339 s.

790

LIČKO, Miroslav John : Ako chutí cudzina : slovenská demokracia v exile 1948–1989. – 1. vyd. – Bratislava : Kalligram, 1999. – 787 s.

791

LIEBERMANN, Doris : Sixty-Eight Publishers : Besuch bei Josef Škvorecký : Eine literarische Entdeckungsreise. – In: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler / Hg. Doris Liebermann aj. – Essen, 1998. – 295 s. – S. 176–190.

792

A. J. LIEHM : Persona non grata / Rozhovor vedl Petr Pithart. – In: Nová Přítomnost. – Č. 5 (1996), s. 14–16.

793

LIEHM, Antonín Jaroslav : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 44–48. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

794

LIEHM, Antonín Jaroslav : Eduard Goldstücker (1913–2000). – In: Roš chodeš. – Roč. 62, č. 12 (2000), s. 17.

795

LIEHM, Antonín Jaroslav : Kultura v exilu. – In: Tvar. – Č. 17 (1990), s. 4–5.

796

LIEHM, Antonín Jaroslav : Léta exilu / A. J. Liehm. – In: Listy. – Roč. 33, zvl. příl. Jiří Pelikán 1923–1999 (2003), s. 49–50.

797

LIEHM, Antonín Jaroslav : Ostře sledované filmy : Československá zkušenost. – Praha : Národní filmový archiv, 2001. – 474 s. – (Knihovna Illuminace ; Sv. 16)

798

LIEHM, Antonín Jaroslav : Proč. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 47–52. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

799

LIEHM, Antonín Jaroslav : Příběhy Miloše Formana. – 2. vyd. – Praha : Mladá fronta, 1993. – 196 s., fotogr.

800

LIEHM, Antonín Jaroslav : Generace : Laco Novomeský, Ester Krumbachová, Milan Kundera, Josef Škvorecký, Ludvík Vaculík, Jiří Mucha, Jaroslav Putík, Dominik Tatarka, Eduard Goldstücker, Alfonz Bednár, Lumír Čivrný, Jan Skácel, Petr Karvaš, Ivan Klíma, Václav Havel, Karel Kosík, Egon Hostovský, Jiří Voskovec, Jean-Paul Sartre / Il. Adolf Hoffmeister. – Praha : Československý spisovatel, 1990. – 466 s. – (Vzpomínky a korespondence) – 1. vyd. 1988 v nakl. Index Kolín n.R.

801

LIEHM, Antonín Jaroslav : Minulost v přítomnosti. – 1. vyd. – Brno : Host, 2002. – 198 s. : il.

802

LINHARTOVA, Věra : Za ontologii exilu = For an Ontology of Exile. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 152–161. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

803

LINHARTOVA, Věra : Za ontologii exilu = Pour une ontologie de l'exil. – In: Paříž – Praha = Paris – Prague. – Praha, 1994. – 101 s. – S. 65–75. – Akce: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě [Seminář]. Praha. 09.12.1993.

804

LITERATURA, vězení, exil = Literature, prison, exile. – 1. vyd. – Prague : Nadace Readers International, 1997. – 221 s. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

805

LITTÉRATURE et émigration dans les pays de l'Europe centrale et orientale / Ed. Maria Delaperrière. – Paris, 1996. – (Cultures et sociétés de l'Est ; 27)

806

LOEWY, Jiří : Otazníky nad Bohumilem Laušmanem. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 25, č. 6 (2003), s. 48–49.

807

LOEWY, Jiří : Publikační činnost ČSSD v exilu 1948–1989. – In: Český a slovenský exil 20. století. 1 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 14–35. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

808

LOEWY, Jiří : Úseky polojasna : Vzpomínky Jiřího Loewyho / Odp. red. Jindra Šídlová. – Praha : Lidové noviny, 2005. – 259 s. : fotogr.

809

LOCHMAN, Jan Milič : Ekumenická a akademická služba exilu. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 174–177. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

810

LOCHMAN, Jan Milič : Oč mi v životě šlo. – Praha : Kalich, 2000. – 280 s.

811

LOCHMAN, Jan Milič : Svědek křesťanské svobody [Miloslav Kohák]. – In: Kostnické jiskry. – Roč. 78, č. 30 (1993), s. 3.

812

LONDAKOVÁ, Elena : Jozef Čiger-Hronský : Človek proti osudu. – In: Do paměti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 79–82.

813

LOTAR, Petr : ...domov můj / Z něm. přel. Milan Schulz, P. Lotar ; Předml. Ota Ornest ; Doslov Marie Valtrová. – 2. vyd. – Praha : Primus, 1993. – 263 s. : fotogr.

814

LOVELL, Josef : Oslavy soudruha Jiřího Pelikána v Radio Melbourne 11.7.1999. – In: Rozpravy. – Roč. 2, č. 3/4, Sametová desetiletka 1990–2000 (2000), s. 59–60.

815

LUKEŠ, Igor : Amerika je to, co si z ní člověk udělá / ... hovoří s Petruškou Šustrovou. – In: Revolver revue. – Roč. 43, (2000), s. 316–326.

816

LUKEŠ, Igor : Československý politický exil za studené války : první roky. – In: Střední Evropa. – Roč. 20, č. 119 (2004), s. 68–79.

817

LUKEŠ, Igor : Generál Alois Šeda. – In: Historie a vojenství. – Roč. 49, č. 3 (2000), s. 652–657.

818

LUKEŠ, Igor : Changing Patterns of Power in Cold War Politics : The Mysterious Case of Vladimír Komárek / Igor Lukes. – In: Journal of Cold War Studies. – Roč. 3, č. 1 (2001), s. 61–102.

819

LUKEŠ, Jan : Neviditelná role lidského ducha : Referát z konference s recenzí o něm i o ní. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 192–196. – Přet. z: Literární noviny, č. 50 (1994).

820

LUKEŠ, Jan : Sny a realita : Nad knihou Antonína J. Liehma Ostře sledované filmy. – In: Listy. – Roč. 32, č. 2 (2002), s. 25–28. – Rec. na: Ostře sledované filmy / Antonín J. Liehm. – Praha, 2001. – 474 s.

821

LUKEŠ, Klement : Jiřího i naše procitání [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 11–12.

822

LUSTIG, Arnošt – KOUBA, Miroslav : Dobrý den, pane Lustig : myšlenky o životě / Spoluprac. a k tisku připr. ... – 1. vyd. – Praha : Aequitas, 1999. – 247 s.

823

LUSTIG, Arnošt : Exil jako osud = Exile as Fate. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 138–143. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference] Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

824

LUSTIG, Arnošt – CINGER, František : 3 x 18 : portréty a postřehy. – 2. vyd. – Praha : A. Šťastný, 2003. – 391 s.

825

LUTZ, Annabelle : Dissidenten und Bürgerbewegung : ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei. – Frankfurt a.M. : Campus Verl., 1999. – 182 s. – (Campus Forschung ; Bd. 795)

826

LUŽA, Radomír – PÁNEK, Jaroslav : Česká exilová historiografie a naše nedávná minulost v pohledu zblízka i z druhé strany Atlantiku / Rozhovor. – In: Zpravodaj Historického klubu. – Roč. 15, č. 1 (2004), s. 63–81.

827

LUŽA, Radomír Václav : Česká exilová historiografie a naše nedávná minulost v pohledu zblízka i z druhé strany Atlantiku / Rozml. Jaroslav Pánek. – In: Rozmluvy s historiky / Jaroslav Pánek aj. – Praha, 2005. – 184 s. – S. 85–102.

828

LUŽA, Radomír : Československá sociální demokracie : kapitoly z let exilu 1948–1989. – 1. vyd. – Praha : Československé dokumentační středisko, 2001. – 359 s. : fotogr. – (Dokumentace československého exilu 1948–1989 ; Sv. 1)

829

LUŽA, Radomír : Nedostatek vůle vyrovnat se s komunistickou minulostí. – In: Slezský sborník. – Roč. 101, č. 3, K počtům historika mnichovské konference : Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského (2003), s. 396–399. – Res. angl.

830

LYČKA, Zdeněk : The Czech Republic and Czechs Abroad : Past, Present, and Future. – In: Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 5–12. – Akce: Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.

831

MAAROVÁ, Zlatica : Slovenský klenot v Belgicku [Ján Valach]. 2. – In: Hlásník. – Roč. 4, č. 1 (2005), s. 5–9.

832

MAGDOLENOVÁ, Anna : Démonizácia slovenského exilu. – In: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu / Zost. Peter Maruniak. – Brno ; Žilina, 2000. – 112 s. – S. 29–38. – Akce: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu [Spomienkový seminár]. Žilina. 29.04.2000.

833

MAGOCSI, Paul Robert : Domovina v Karpatoch : Rusínski Američania, slovenskí Američania a Česko-Slovensko. – In: Historická revue. – Roč. 2, č. 4 (1991), s. 21–23.

834

MACHÁČEK, Karel A. : Útěk do Anglie = Escape to England. – 1. vyd. – Praha : Univerzita Karlova, 2003. – 279 s. : fotogr.

835

MACHALA, Drahošlav : Návrat do Italy. – 1. vyd. – Bratislava : Národné literárne centrum, 1998. – 171 s. : fotogr. – (Svedectvá ; Zv. 14)

836

MACHANN, Clinton : A Short History of the Czech Educational Foundation of Texas and Description of Its Current Projects. – In: Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 62–67. – Akce: Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.

837

MACHONIN, Pavel : Jaroslav Krejčí pětasedmdesátníkem / -pm-. – In: Sociologický časopis. – Roč. 37, č. 2 (2001), s. 266.

838

MACHOTKA, Otakar : Mezi domovem a exilem / Ed. připr. Josef Tomeš. – Praha : Marolli, 2001. – 180 s. : fotogr.

839

MACHULA, Jaromír : Vatikán a Československo 1938–1948 : Paměti. – 1. vyd. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. – 196 s. : fotogr. – (Svědectví o době a lidech ; Sv. 3)

840

MAIWALDOVÁ-KREYSOVÁ, Jaroslava : Vzpomínky Jarky Maiwaldové-Kreysové / Přípr. Ivo Barteček. – In: Listy. – Roč. 34, č. 6 (2004), s. 55–62.

841

MÁLEK, Jiří : JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB. – In: Securitas Imperii. 2 / Ed. Pavel Žáček. – Praha, 1994. – 343 s. – S. 72–116.

842

MAMATEY, Victor S. : Americkí Slováci v historickej perspektíve. – In: Proměny. – Roč. 27, č. 3 (1990), s. 114–122.

843

MANDELÍČKOVÁ, Monika : Displacement z pohledu migračních studií : československá uprchlická vlna po roce 1948 jako příklad displaced persons. – In: Sociální studia. – Roč. 2, Displacement/Vymístění, (2004), s. 155–169. – Res. angl.

844

MANDELÍČKOVÁ, Monika : Divoká místa. – In: Listy. – Roč. 34, č. 4 (2004), s. 47–49.

845

MANDELÍČKOVÁ, Monika : Immigration History Research Center, University of Minnesota, Minneapolis. – In: O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby / Ed. Radmila Slabáková. – Olomouc, 2004. – 292 s. – S. 61–67. – Res. angl.

846

MANDELÍČKOVÁ, Monika : Nebraska – česká emigrace, dosavadní poznatky a další možnosti výzkumu. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 373–376. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě – možnosti a meze výzkumu [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.

847

MANDELÍČKOVÁ, Monika : Repatriace československých exulantů po roce 1948 a komunistická kampaň za návrat domů. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 9–19. – Res. angl.

848

MANDLOVÁ, Adina : Dneska už se tomu směju. – [3. vyd.]. – Praha : XYZ, 2004. – 342 s., 8 s. obr. příl. – 1. vyd. v nakl. Sixty-Eight Publ., Toronto 1977.

849

MAREK, Jaroslav : Emigrace jako námět a osud : Otakar Odložilík a František Hrubý. – In: ROK. – Roč. 2, č. 1 (1991), s. 58–60.

850

MAREK, Jindřich : Smrt v celním pásmu : historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918–1948. – 1. vyd. – Cheb : Svět křidel, 2000. – 221 s. : fotogr.

851

MAREŠ, Vladislav : Tři emigrace armádního generála Aloise Lišky / Předml. Tomáš Sedláček. – 1. vyd. – Brandýs n.L. : M. Novák, 2004. – 71 s. : fotogr.

852

MARTINEK, Libor : Kapky na skle : Haiku Libora Kovaly. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 67–74. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

853

MARTINŮ, Bohuslav : Dopisy domů : Z korespondence do Poličky / Edici přípr. a předml. Iša Popelka. – 1. vyd. – Praha : Mladá fronta, 1996. – 213 s.

854

MARUNIAK, Peter : Exil vo „vedeckej“ a „odbornej“ literatúre vydávanej na Slovensku v r. 1945–1989. – In: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu / Zost. Peter Maruniak. – Brno ; Žilina, 2000. – 112 s. – S. 39–51. – Akce: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu [Spomienkový seminár]. Žilina. 29.04.2000.

855

MARUNIAK, Peter : Exilová literatúra vo svetle národných dejín a národnej kultúry. – In: Slováci v zahraničí. – Roč. 18/19, (1994), s. 209–215.

856

MARUNIAK, Peter : Ján Mešťančík. – In: Príspevok k poznaniu slovenského exilu a národných dejín. – Žilina, 2003. – 205 s. – S. 57–71.

857

MARUNIAK, Peter : Jozef Kirschbaum. – In: Príspevok k poznaniu slovenského exilu a národných dejín / Peter Maruniak. – Žilina, 2003. – 205 s. – S. 31–36.

858

MARUNIAK, Peter : K slobodným pobrežiam. – In: Prvá Slovenská republika – 60. výročie jej vzniku / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 1999. – 160 s. – S. 33–42. – Akce: Prvá Slovenská republika – 60. výročie jej vzniku [Seminár]. Žilina. 12.03.1999.

859

MARUNIAK, Peter : Matica slovenská – knižnice – slovenský povojnový exil. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 33, s. 40–41.

860

MARUNIAK, Peter : Novinár a publicista Jozef Paučo : život a dielo. – In: Otázky žurnalistiky. – Roč. 37(94), č. 3 (1994), s. 243–248.

861

MARUNIAK, Peter : Pravda o slovenskej exilovej a nezávislej literatúre. – In: Knižná revue. – Roč. 3, č. 1 (1993), s. 3.

862

MARUNIAK, Peter : Prof. JUDr. Ferdinand Ďurčanský. – In: Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1998. – 120 s. – S. 11–19. – Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) [Seminár]. Rajec. 08.12.1996.

863

MARUNIAK, Peter : Prof. JUDr. Jozef Mikuš zamýšľa sa nad našou politickou minulosťou. – In: Príspevok k poznaniu slovenského exilu a národných dejín / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 2003. – 205 s. – S. 51–55.

864

MARUNIAK, Peter : Prvá Slovenská republika a slovenský povojnový exil. – In: Príspevok k poznaniu slovenského exilu a národných dejín / Peter Maruniak. – Žilina, 2003. – 205 s. – S. 37–41.

865

MARUNIAK, Peter : Publikačná činnosť Jozefa Stašku v exile. – In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) / Zost. Peter Maruniak. – Martin, 1998. – 97 s. – S. 17–33. – Akce: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997.

866

MARUNIAK, Peter : Slovenská exilová literatúra. – In: Kniha '91–'92. – (1993), s. 156–162.

867

MARUNIAK, Peter : Slovenský exil po r. 1945 predmetom vedeckovýskumnej činnosti MS. – In: Slovenské dejiny v dejinách Európy. – Bratislava, 1997. – S. 143–146.

868

MARUNIAK, Peter : Stanislav Mečiar – publicista. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 42–48.

869

MARUNIAK, Peter – GRÁCOVA, Genová : Zborník prednášok o protagonistoch slovenského povojnového exilu a o niektorých kultúrpolitických udalostiach v dejinách Slovenska. – Žilina : Stredisko zahraničných Slovákov Domu Matice slovenskej v Žiline, 2002. – 277 s. – Obálk. tit. list.

870

MÁŠLO, Stanislav : Domov v pamäti exulanta Egona Hostovského. – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 36–40. – Akce: Návrat Egona Hostovského [Mezinárodní vědecké sympozium]. Hronov. 21.05.1996–23.05.1996.

871

MAŠEK, Petr : Libri prohibiti aneb několik poznámek na okraj jedné výstavy. – In: Literární archiv. – Roč. 25, (1991), s. 9–12.

872

MAŠINOVÁ, Zdena – MARTIN, Rudolf : Čtyři české osudy : tragický úděl rodiny Mašinovy / Ed. přípr. Josef Tomeš. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 2001. – 309 s. : fotogr.

873

MATERNA, Pavel : Odkaz Pavla Tichého. – In: Filosofický časopis. – Roč. 50, č. 5 (2002), s. 803–807.

874

MATOCHA, Pavel – REISS, Frank : Potíže s hrdiny : příběh Franka Reisse. – 1. vyd. – Praha : Nakl. Lidové noviny, 2004. – 131 s. : fotogr.

875

MATOUŠ, Miroslav : Zvláštní člověk Přemysl Pitter. – Praha : Bonaventura, 2001. – 78 s. : fotogr.

876

MAŤOVČÍK, Augustín : Biografický slovník slovenského exilu a emigrácie podľa koncepcie Jozefa Špetku : [Rukopis biograficko-bibliografického slovníka Slovákov v exile v 19. a 20. storočí. 1, Pioneri a ich potomkovia. 2, Exil a emigrácia v rokoch 1939–1989. – In: Knižnica. – Roč. 3, č. 5 (2002), s. 235–236.

877

MAŤOVČÍK, Augustín : Kontúry života a tvorivej aktivity Ernesta Žatka-Bora. – In: Biografické štúdie. – Roč. 25, (1998), s. 9–16.

878

MAŤOVČÍK, Augustín : Listy E. Žatka-Bora Ľudovi Bešeňovskému. – In: Biografické štúdie. – Roč. 25, (1998), s. 35–56.

879

MAŤOVČÍK, Augustín : Personálna bibliografia Jozefa Cígera Hronského (1990–1997). – In: Biografické štúdie. – Roč. 25, (1998), s. 142–155.

880

MATUSIAKOVÁ, Lída : Můj otec Gustav Přistupa : Vzpomínky. – 1. vyd. – Frenštát p. Radhoštěm : Muzejní a vlastivědná společnost, 1999. – 89 s. : fotogr. – (Prameny ; Sv. 2) – Na volných listech.

- 881**
MATUŠEK, Josef : Češi v Chorvatsku. – Daruvar : Jednota, 1994. – 207 s., 9 s. obr. příl. – Rada pro dějiny a dokumentaci Svazu Čechů v Republice Chorvatsko.
- 882**
MATUŠKA, Waldemar – MATUŠKOVÁ, Olga – MATUŠKA, Waldemar G. : Tisíc mil, těch tisíc mil. – Praha : De-Mar Enterprise, 1999. – 199 s. : fotogr.
- 883**
MAYER, Vera : Češi ve Vídni : Situace po roce 1945. – In: Češi v cizině. – Roč. 9, (1996), s. 114–120. – Res. angl.
- 884**
MAYER, Vera : Češi ve Vídni : Migrační a emancipační procesy české menšiny ve Vídni. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 89–100. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Konference]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 885**
MAYER, Vera : K problematice českého spolkového života ve Vídni. – In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. – Brno, 1996. – 149 s. – S. 127–136. – Akce: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995.
- 886**
MAYER, Vera : Tschechen in Wien : Alte und neue Migration am Beispiel des tschechischen Vereinswesens. – In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. – München, 2001. – 278 s. – S. 59–72. – Akce: Heimat und Exil [Tagung]. Bad Wiessee. 19.11.1993–21.11.1993.
- 887**
MAYER, Vera : Zur Problematik des tschechischen Vereinswesens in Wien. – In: Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Sozialgruppen. – Brno, 1996. – 166 s. – S. 142–152. – Akce: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995.
- 888**
MEČIAR, Kamil – KOPÁLOVÁ, Ľudmila : Súrodenecké reminiscencie. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 77–81.
- 889**
Stanislav MEČIAR : Zborník štúdií o Stanislavovi Mečiarovi / Sest. Pavol Parenička. – Martin : Matica slovenská, 1996. – 89 s.
- 890**
MED, Jaroslav : Exil jako vzor i smír : Nad poezií Ivana Diviše. – In: Proglas. – Roč. 10, č. 10 (1999), s. 44–45.
- 891**
En MEDDELELSE : 1938 – 1948 – 1968 : utgitt at Tsjekkisk-Norsk Forum for a minnes immigrasjons bool-gene fra Tsjekkoslovakia til Norge i dette arhundre, Oslo, august 1998. – Oslo : Tsjekkisk-Norsk Forum, 1998. – 30 s.
- 892**
MEJSTRÍK, Jiří : Češi ve světě 1918–2000 : lexikon krajanů, kteří se ve světě neztratili : 2000 jmen – 2000 osudů = Czechs Around the World : A lexicon of expatriates who have their mark the world : 2000 names – 2000 fates. – 1. vyd. – Praha : Euromedia Group, 2000. – 255 s.
- 893**
MERTLÍKOVÁ, Olga : Arnošt Heidrich – diplomat z Josefova a jeho pozůstalost. – In: Zpravodaj Historického klubu. – Roč. 7, č. 2 (1996), s. 58.
- 894**
MERTLÍKOVÁ, Olga : Blahoslav Hrubý aneb o jednom životě. – In: Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři. – Roč. 3, (1998), s. 51–56.
- 895**
MERTLÍKOVÁ, Olga : Zdeněk Němeček – legionář, diplomat a spisovatel. – In: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček / Red. Olga Mertlíková. – Jaroměř, 2004. – 107 s. – S. 7–10. – Akce: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček. Jaroměř. 10.12.2002.

- 896**
MĚŠŤAN, Antonín : Bohemistika a slavistika v exilu 1948–1989 = Bohemian and Slavic Studies in Exile 1948–1989. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 186–191. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.
- 897**
MĚŠŤAN, Antonín : Česká a slovenská exilová literatura : shody a rozdíly. – In: Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost / Ed. Ivo Pospíšil. – Brno, 2000. – 148 s. – S. 34–40.
- 898**
MĚŠŤAN, Antonín : Česká emigrace, český exil a česká exilová literatura. – In: Slovanské historické studie. – Roč. 23, (1997), s. 251–257. – Res. angl.
- 899**
MĚŠŤAN, Antonín : Česká literatura v exilu. – In: Historické listy. – Roč. 4, (1995), s. 52–55.
- 900**
MĚŠŤAN, Antonín : [Diskusní příspěvky]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 23–26, 92–94. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 901**
MĚŠŤAN, Antonín : Egon Hostovský jako politický emigrant za války a po roce 1948. – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 41–47. – Akce: Návrat Egona Hostovského [Mezinárodní vědecké sympozium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.
- 902**
MĚŠŤAN, Antonín : Exil-Autoren als besondere Kategorie. – In: Exil in der Literatur – Literatur im Exil / Hrsg. V. Ströbinger. – B.m., 1997. – S. 49–51.
- 903**
MĚŠŤAN, Antonín : Exilová literatura. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 157–162. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 904**
MĚŠŤAN, Antonín : Lesk a bída české exilové literatury sedmdesátých a osmdesátých let. – In: Život je jinde...? / Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 35–41. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezi-oborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.
- 905**
MĚŠŤAN, Antonín : Nebýt exilu, mnoho talentů skončilo v podružných zaměstnáních. – In: Telegraf. – (16.07.1994), s. 4.
- 906**
MĚŠŤAN, Antonín : Obraz způsobu života emigrace v literatuře. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 53–60. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. sympozium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.
- 907**
MĚŠŤAN, Antonín : Přemysl Pitter a exil. – In: Přemysl Pitter život a dílo. – Praha, 1994. – 127 s. – S. 25–29. – Res. něm., angl. – Akce: Přemysl Pitter život a dílo [Mezinárodní seminář]. Praha. 27.03.1993.
- 908**
MĚŠŤAN, Antonín : Tschechische Schriftsteller in der Schweiz in den Jahren 1948 bis 1989. – In: Germano-slavica. – Roč. 6(11), č. 2 (1999), s. 167–176.
- 909**
MEZNÍK, Jaroslav : Ad: Zapomenutý Bohdan Chudoba. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 22, č. 3 (2000), s. 56–57. – Rec. na : Zapomenutý Bohdan Chudoba : Nepochopený a osamělý / Zdeněk Beneš // In: Dějiny a současnost. – Roč. 21, č. 6 (1999), s. 42–45.
- 910**
MEZNÍK, Jaroslav : Mojmir Povolný osmdesátiletý. – In: Masarykův lid. – Roč. 7, č. 4 (2001), s. 25–26. – Rec. na : Má cesta dvacátým stoletím / Mojmir Povolný. – Brno : Š. Ryšavý, 2001.
- 911**
MIHALOVIČ, Viliam P. : Oživené spomienky / Podľa rozpr. sprac. Ľubica Bartalská. – 1. vyd. – Bratislava : Lúč, 2003. – 181 s. : fotogr., il. – (Historiae Slovaciae : Série Memoriae ; Zv. 2) – Res. angl.

- 912**
MICHÁLEK, Slavomír : Andrew J. Valuchek – As They Knew Him. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 2002. – 232 s. : fotogr.
- 913**
MICHÁLEK, Slavomír : Diplomat Štefan Osuský : 1889–1973. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1999. – 520 s. : fotogr. – Res. fr., angl.
- 914**
MICHÁLEK, Slavomír : Ernest Štúr : Štvrtý Slovák pri zrode OSN. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 591–594.
- 915**
MICHÁLEK, Slavomír : Ivan Krno : Pri základoch Spojených národov. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 323–326.
- 916**
MICHÁLEK, Slavomír : Ján Ambruš : Tulák čo ráta hviezdy. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 23–26.
- 917**
MICHÁLEK, Slavomír : Ján Papánek : Bojovník proti totalite. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 467–470.
- 918**
MICHÁLEK, Slavomír : Ján Papánek : Portrét : 1896–1991. – 1. vyd. – Bratislava : Pozsony, 1998. – 246 s. : fotogr. – Res. angl.
- 919**
MICHÁLEK, Slavomír : Ján Papánek, politik, diplomat, humanista : 1896–1991. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1996. – 279 s. : fotogr., dokumenty.
- 920**
MICHÁLEK, Slavomír : Michal Múdry-Šebík : Ten čo ctil Štefánika a Milana Hodžu. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 419–422.
- 921**
MICHÁLEK, Slavomír : Rada slobodného Československa 1948–1960. – In: Historický časopis. – Roč. 47, č. 3 (1999), s. 432–446. – Res. angl., něm.
- 922**
MICHÁLEK, Slavomír : Rudolf Fraštacký : Exilový líder z Kanady. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 155–158.
- 923**
MICHÁLEK, Slavomír : Vladimír Fábry : Pod zástavou OSN. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 135–138.
- 924**
MICHÁLEK, Slavomír : Vojtech Ervin Andić : Vždy proti totalite. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 27–30.
- 925**
MIKESKA, Leonard D. : A Brief History of the SPJST [Slovanská podporujúci jednota státu Texas]. – In: Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann. – Austin, 1999. – 136 s. – S. 13–17. – Akce: Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton. 12.07.1997–13.07.1997.
- 926**
MIKUŠ, Jozef A. : Komitét pre slovenských utečencov v Paríži v rokoch 1948–1952. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 141–142.
- 927**
MIKUŠ, Jozef A. : Môj život s Renée / Doslov Jozef M. Rydlo. – Bratislava : Lúč, 2002. – 158 s.
- 928**
MIKUŠ, Jozef A. : My Marriage with Renée / Joseph A. Mikus. – Martin : Matica slovenská, 1994. – 96 s. : fotogr.

- 929**
MIKUŠ, Jozef A. : Pamäti slovenského diplomata. – 2. upr. vyd. – Martin : Matica slovenská, 1998. – 294 s. : fotogr.
- 930**
MIKUŠ, Jozef A. : Slovenská politika a diplomacia. – In: Svedectvo jednej generácie / Ed. Imrich Kružliak. – Cambridge, Ont., 1990. – S. 97–130.
- 931**
Jozef A. MIKUŠ osemdesiatpäťročný : Zborník materiálov zo seminára o živote a diele univerzitného profesora JUDr. Jozefa A. Mikuša / K vyd. priprav. Jozef M. Rydlo. – Martin : Matica slovenská, 1996. – 46 s. : fotogr. – Akce: Jozef A. Mikuš osemdesiatpäťročný [Seminár]. Martin. 08.07.1994.
- 932**
MILEN, Petr : Promluvy z exilu : Na vlnách Svobodné Evropy. – 1. vyd. – Praha : vl.n., 1990. – 81 s.
- 933**
MINÁR, Imrich : Americkí Slováci a Slovensko 1880–1980. – 1. vyd. – Bratislava : Bradlo, 1994. – 217 s. : fotogr.
- 934**
MIRGA, Vojtech : Miesto a funkcia časopisu Pohľady v exilovej literatúre. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 434–444.
- 935**
MISTINA-KONA, Martha : Slovakistické bibliografie a databázy. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 453–465.
- 936**
MLÁDKOVÁ, Meda : Dar, který stojí nervy : Na návštěvě u Medy Mládkové / Odpověď ... zapsal a úvodem opatřil Eduard Martin. – In: Prostor. – Roč. 47/48, (2000), s. 258–261.
- 937**
MLEJNEK, Josef – VRZALA, Jaroslav : Vítězný únor nespadl z čistého nebe : Rozhovor o letech 1945–1948 a emigraci. 1–2. – In: Střední Evropa. – Roč. 12, č. 57–58 (1996), s. 94–108 ; 49–61.
- 938**
MLYNÁRIK, Ján : Causa Danubius. – Praha : Danubius, 2000. – 792 s. – Res. angl., něm.
- 939**
MLYNÁRIK, Ján : Diaspora historiografie : štúdie, články a dokumenty k dejinám československej historiografie v rokoch 1969–1989. – Praha : Ipeľ, 1998. – 565 s. – (Knižnica vydavateľstva Ipeľ ; Zv. 2) – Res. angl., něm.
- 940**
MLYNÁŘ, Zdeněk : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 28–32. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 941**
MLYNÁŘ, Zdeněk : Socialistou na volné noze. – Praha : Prospektum, 1992. – 235 s. : fotogr.
- 942**
MOJŠ, Ferdinand : Slovensko pojde do neba : Od naivity k realite. – 1. vyd. – B.m. : b.n., 1992. – 188 s.
- 943**
MONÍKOVÁ, Libuše : Fasáda. – Toronto : Sixty-Eight, 1991. – 379 s.
- 944**
MORAVEC, Bob J. : Kanada střídavě oblačno : Úryvky z knihy vzpomínek. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 145–160. – Res. angl.
- 945**
MORÁVKOVÁ-UDRŽALOVÁ, Libuše : Naše Roveň. – 1. vyd. – Praha : Vyšehrad, 1998. – 314 s. : fotogr.
- 946**
MOSEROVÁ, Jaroslava : Čeští exulanti ve vzdálených kontinentech. – In: Evropské hodnoty demokracie a výchovy po zkušenostech s komunistickou totalitou. – Praha, 1994. – 126 s. – S. 45–46. – Akce: Evropské hodnoty demokracie a výchovy po zkušenostech s komunistickou totalitou [Konference]. Praha. 12.09.1994–14.09.1994.

947

MOSEROVÁ, Jaroslava : Exil v Austrálii = Exile in Australia. – In: Literatura, vězení, exil – Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 200–203. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

948

MOSEROVÁ, Jaroslava : Vzdálení a blízcí : Češi v Austrálii. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 136–138. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

949

MOTL, Stanislav : Prokletí Lidy Baarové : Příběh české herečky ve světle nově objevených archivních dokumentů a autentických vzpomínek. – 1. vyd. – Praha : Rybka, 2002. – 237 s. : fotogr.

950

MOTLÍČEK, Tomáš : Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 193–207. – Res. angl.

951

MOTLÍČEK, Tomáš : Výzkum československé emigrace v Olomouci. – In: Listy. – Roč. 34, č. 3 (2004), s. 47–48.

952

MULLER, Adolf : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 76–80. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

953

MULLER, Adolf : „Homo politicus“ [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 46.

954

MÜLLER, Adolf : Chvála amatérismu. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 58–61. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

955

MUNK, František : Z Kutné Hory k Tichému oceánu. – In: Židovská ročenka 5759 (1998/1999), s. 154–176.

956

MUSIL, Jiří : Seminář na počest profesora Zdeňka Sudy. – In: Sociologický časopis. – Roč. 37, č. 1 (2001), s. 138–139. – Akce: Seminář na počest profesora Zdeňka Sudy. Praha. 13.11.2000.

957

MUŠINKA, Alexandr : Evžen Rychlík – zapomenutý slavista českého původu. – In: Češi v cizině. Příspěvky ze semináře. – Roč. 6, (1992), s. 85–92. – Res. angl. – Akce: Vliv subjektivních a objektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a po reemigraci [Seminář]. Praha. 22.04.1992.

958

NADACE Charty 77 : dvacet let / K vyd. přípr. Jitka Uhdeová ; Předml. František Janouch. – 1. vyd. – Brno : Atlantis, 1998. – 130 s.

959

NAHODIL, Otakar : Totalitní hodnocení totality. – Praha : b.n., 1995. – 24 s.

960

NAJSTARŠIA Kanaďanka je – Slovenka [Olga Pokorná]. – In: Svedectvo. – Roč. 10, č. 3 (2001).

961

NAVARA, Luděk : Příběhy železné opony. – 1. vyd. – Brno : Host, 2004. – 202 s. : fotogr.

962

NÁVRAT Egon Hostovského. – Praha : Protis, 1996. – 85 s. – Akce: Mezinárodní vědecké symposium o životě a díle Egon Hostovského [Symposium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.

963

NAVRÁTIL, Boleslav : Poslední národní buditel [Bořivoj Čelovský]. – In: K počtě Bořivoje Čelovského / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 69–70.

964

NEJNOVĚJŠÍ čs. dějiny v kontextu obecných dějin : Vybraná témata z období od r. 1938 do poloviny padesátých let : Sborník textů a přednášek / Ed. Jana Kohnová. – Praha : Porta linguarum, 2002. – 124 s. – 14. letní škola historie.

965

NĚMČANSKÝ, Jan – FANDERLIK, Velen : Český skauting v exilu a odboji 20. století. – In: Český a slovenský exil 20. století. 2 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 92–105. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

966

NĚMEČEK, Jan : Arnošt Heidrich a československá zahraniční politika. – In: Český časopis historický. – Roč. 97, č. 1 (1999), s. 189–190. – Akce: Československá republika v letech 1918–1948 s přihlédnutím k životu a dílu velvyslance Arnošta Heidricha [Konference]. Josefův. 10.09.1998–11.09.1998.

967

NĚMEČEK, Jan : Mašinové : zpráva o dvou generacích. – 1. vyd. – Praha : Torst, 1998. – 315 s. : fotogr.

968

NEŠPOR, Zdeněk R. : The Disappointed and Disgruntled : A Study of the Return in the 1990s of Czech Emigrants from the Communist Era. – In: Sociologický časopis. – Roč. 38, č. 6 (2002), s. 789–808.

969

NEŠPOR, Zdeněk R. : Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty : prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelům k západní reemigraci 90. let. – 1. vyd. – Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2002. – 95 s. – (Sociological Papers ; 02:4) – Res. angl., něm.

970

NEŠPOR, Zdeněk R. : Tschechische Exilwissenschaftler und -künstler als Reemigranten in die Tschechische Republik nach 1989. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 408–439. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.

971

NEUDORFLOVÁ, Marie L. : Nezastupitelný návrat historika [Boris Čelovský]. – In: Slezský sborník. – Roč. 101, č. 3, K počtě historika mnichovské konference : Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského (2003), s. 413–416. – Res. angl.

972

NEUDORFLOVÁ, Marie L. : Západ a československá emigrace po roce 1948. – In: Nejnovější čs. dějiny v kontextu obecných dějin. – Praha, 2002. – 124 s. – S. 86–98. – Akce: Nejnovější čs. dějiny v kontextu obecných dějin [14. letní škola historie]. Praha. 2001.

973

NEUHAUS, Richard John : Blahoslav Hrubý. – In: Střední Evropa. – Roč. 12, č. 65 (1996), s. 107–108. – Přet. z: First Things (leden 1991), s. 66.

974

NEUWIRTH, Vladimír : Apokalyptický deník : triáda / Doslov Karel Skalický. – 1. vyd. – Praha : Triáda, 1998. – 321 s. – (Delfín ; Sv. 11)

975

NIR, Akiva : Svaz přistěhovalců z ČSR v Izraeli. – In: Český a slovenský exil 20. století. 2 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 111–113. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

976

NOSKOVÁ, Helena : Československo a krajané v letech 1918–1948. – In: Emigrace z českých zemí. – Mladá Boleslav, 2001. – 176 s. – S. 67–89. – Akce: Historie emigrace z českých zemí [Seminář]. Mladá Boleslav. 22.06.2000–25.06.2000.

977

NOSKOVÁ, Helena : Setkání českých vystěhovalců a jejich potomků v Mladé Boleslavi. – In: Lidé města. – Roč. 4, (2000), s. 207–209. – Akce: Historie emigrace z českých zemí [Seminář]. Mladá Boleslav. 23.06.2000–25.06.2000.

978

NOVÁK, Ervin : Příběh lékaře. – Praha : Dita, 2003. – 124 s.

979

NOVÁK, Jan : Zatím dobrý : Mašinovi a největší příběh studené války / Z angl. orig. přel. Petra Žallmannová. – 1. vyd. – Brno : Petrov, 2004. – 776 s. : fotogr.

980

NOVÁK, Otto : Historik česko-německých vztahů Johann Wolfgang Brügel. – In: Česko-německé vztahy po vstupu České republiky do EU. – Praha, 2004. – 80 s. – S. 79–80. – Akce: Česko-německé vztahy po vstupu České republiky do EU [Konference]. Praha. 10.12.2004.

981

NOVOTNÁ, Julie : Masaryktown : 50 let českého a slovenského národního parku v Kanadě = 50 years of Czech and Slovak national park in Canada / Transl. Zdenka Nováková. – Toronto : Masaryk Memorial Institute, 1998. – 48 s. : fotogr.

982

NOVOTNÁ, Julie – ROLLEROVÁ, Věra M. : Masaryktown Toronto. – In: Český a slovenský exil 20. století 2 / Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 54–77. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

983

NOVOTNÝ, Vladimír : K nové interpretaci exilu v současné české próze. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 56–66. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

984

NOVOTNÝ, Vladimír : Tisíc dnů s Hostovským. – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 48–57. – Akce: Návrat Egona Hostovského [Mezinárodní vědecká konference]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.

985

O DIALOG s domovem : závěrem / Stanislav Brouček, Oldřich Černý, Karel Hrubý, Antonín Měšťan. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 105–106. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

986

O EXILU, šlechtě, Jihoslovanech : a jiných otázkách dějin moderní doby : Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého / Ed. Radmila Slabáková. – 1. vyd. – Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. – 292 s. : fotogr. – Část. angl. a pol. text. – Res. angl.

987

ODEŠEL ThDr. Jan Milič Lochman : 21. ledna 2004 v Basileji zemřel. – In: Masarykův lid. – Roč. 10, č. 1 (2004), s. 19.

988

ODLOŽILÍK, Otakar : Deníky z let 1924–1948. 2, 1939–1948 / K vyd. přípr. Milada Sekyrková. – Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002. – 763 s. – (Práce z dějin vědy ; Sv. 5)

989

ODVÁRKA, Jiří : Tetička : sarkastické non-fiction o německé ženě, která byla ve špatných dobách na nevhodných místech Evropy. – 1. vyd. – Praha : I. Železný, 2002. – 156 s. : fotogr.

990

OKÁL, Ján : V záujme slovenskej kultúry a vedy. – In: Svedectvo jednej generácie / Ed. Imrich Kružliak. – Cambridge, Ont., 1990. – S. 319–335.

991

OKÁL, Ján : Výpredaj ľudskosti. – 2. krát. vyd. – Martin : Matica slovenská, 2002. – 389 s.

992

OLIVA, Pavel : Přátelství s Františkem Grausem doma i v době jeho exilu. – In: František Graus – člověk a historik / Sest. a red. přípr. Zdeněk Beneš. – Praha, 2004. – 228 s. – S. 23–28. – Akce: František Graus – člověk a historik [Pracovní seminář]. Praha. 10.12.2002.

993

OLIVOVÁ, Věra : Ústav Edvarda Beneše v Londýně 1950–1964 / K vyd. přípr. a předml. ... – Praha : Společnost E. Beneše, 2000. – 40 s. – (Knížnice Společnosti E. Beneše ; Sv. 21) – Pamětní tisk k 50. výročí založení ústavu 7. března 1950.

994

ONDRAŠEK, Miloš : Czechs in Australia / M. Ondrasek. – In: The Australian People / Red. James Jupp. – Cambridge, 2001.

995

OPASEK, Anastáz : Dvanáct zastavení : Vzpomínky opata břevnovského kláštera. – 3. opr. a dopl. vyd. – Praha : Torst, 1997. – 344 s. : portréty.

996

OPATRŇÝ, Josef : Česká emigrace do Latinské Ameriky. – In: Historický obzor. – Roč. 10, č. 9/10 (1999), s. 214–221.

997

OPATRŇÝ, Josef : Latinská Amerika a společnost českých zemí. – In: Dobré dílo českých rukou. 1. – Praha, 2001. – 155 s. – S. 19–38.

998

ORSÁG, Petr : Časopis českého exilu ve Švýcarsku Zpravodaj. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 97–121. – Res. angl.

999

PACNER, Karel : Československo ve zvláštních službách : Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989. 3, 1945–1961. – Praha : Themis, 2002. – 710 s.

1000

PACNER, Karel : Ten život plný strastí bych nevyměnil [Pravomil Ladislav Raichl]. – In: Český a slovenský exil 20. století. 1 / Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 108–113. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1001

PALEČEK, Pavel : Člověk opozice : Bořivoj Čelovský (1923). – In: Exil a politika : Historici o nejnovějších dějinách a o sobě / Pavel Paleček. – Tišnov, 2004. – 187 s. – S. 9–28.

1002

PALEČEK, Pavel : Exil a politika : historici o nejnovějších dějinách a o sobě. – 1. vyd. – Tišnov : Sursum, 2004. – 187 s. – (České osudy) – Res. angl.

1003

PALEČEK, Pavel : Historik má být apolitický : Karel Kaplan (1928). – In: Exil a politika : Historici o nejnovějších dějinách a o sobě / Pavel Paleček. – Tišnov, 2004. – 187 s. – S. 29–73.

1004

PALEČEK, Pavel : Hledání domova : Igor Lukeš (1950). – In: Exil a politika : Historici o nejnovějších dějinách a o sobě / Pavel Paleček. – Tišnov, 2004. – 187 s. – S. 92–113.

1005

PALEČEK, Pavel : Jsem dvojnásobný patriot : Radomír Luža (1922). – In: Exil a politika : Historici o nejnovějších dějinách a o sobě / Pavel Paleček. – Tišnov, 2004. – 187 s. – S. 114–135.

1006

PALEČEK, Pavel : Marx stále žije? : Alice Teichová a Mikuláš Teich. – In: Exil a politika : Historici o nejnovějších dějinách a o sobě / Pavel Paleček. – Tišnov, 2004. – 187 s. – S.

1007

PALEČEK, Pavel : Ministr Hubert Ripka a jeho osobní archiv : inventář osobního fondu : dokumenty / Vyd. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – 1. vyd. – Brno : Prius, 2000. – 141 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 4) – Res. angl.

1008

PALEČEK, Pavel : Zpytujeme historii : Jaroslav Krejčí (1916). – In: Exil a politika : Historici o nejnovějších dějinách a o sobě / Pavel Paleček. – Tišnov, 2004. – 187 s. – S. 74–91.

1009

PALOUŠ, Martin : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 32–33. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1010

PÁNEK, Jaroslav : Rozmluvy s historiky : Česká historiografie a soudobé dějiny očima zahraničních kolegů / Uspoř. Jiří Kocian. – Praha : Sdružení historiků ČR, 2005. – 184 s. – Příl. Zpravodaje Historického klubu, roč. 14 (2004).

1011

PANORAMA české literatury : Literární dějiny od počátku do současnosti. – Dotisk 1. vyd. – Olomouc : Rubico, 1994. – 547 s.

1012

PÁPE, Markus : „Unabhängige Literatur in der ČR – fünf Jahre danach“. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 188–189. – Přet. z: Prager Zeitung, č. 49 (08.12.1994).

1013

PAPEŽ, Josef : Orel v exilu : Župa Svatováclavská jednota Chicago. – In: Český a slovenský exil 20. století. 2 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 78–83. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1014

PAPOUŠEK, Vladimír : Amerika jako prostor k vytěsnění : Exilová tvorba Milady Součkové. – In: Estetika. – Roč. 34, č. 4 (1997).

1015

PAPOUŠEK, Vladimír : Dílo Zdeňka Němečka v americkém kontextu. – In: Česká literatura. – Roč. 48, č. 4 (2000), s. 399–407. – Res. angl.

1016

PAPOUŠEK, Vladimír : Dům a domov. – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 58–63. – Akce: Návrat Egona Hostovského [Vědecké mezinárodní sympozium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.

1017

PAPOUŠEK, Vladimír : Exil jako možnost a jako obrana : Česká exilová próza sedmdesátých a osmdesátých let. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 43–51. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

1018

PAPOUŠEK, Vladimír : Horizonty : Život a dílo Zdeňka Němečka. – 1. vyd. – Praha : Torst, 2002. – 227 s. : fotogr.

1019

PAPOUŠEK, Vladimír : Názorové a umělecké diferenciacie v exilové literatuře na počátku šedesátých let. – In: Zlatá šedesátá. – Praha, 2000. – 420 s. – S. 82–91 – Akce: Zlatá šedesátá [Mezioborová konference]. Praha. 16.06.1999–18.06.1999.

1020

PAPOUŠEK, Vladimír : New York – zamlženo v kontextu české literatury. – In: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček / Red. Olga Mertlíková. – Jaroměř, 2004. – 107 s. – S. 16–20. – Akce: Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček [Konference]. Jaroměř. 10.12.2002.

1021

PAPOUŠEK, Vladimír : Pátečníci v exilu. – In: Pátečníci a Karel Poláček / Sest. a k vyd. přípr. Pavel Janáček. – Boskovice, 2001. – 285 s. – S. 66–73. – Akce: Pátečníci a Karel Poláček [4. sympozium]. Rychnov n. Kněžnou. 23.05.2001–26.05.2001.

1022

PAPOUŠEK, Vladimír : René Wellek a česká literární historie. – In: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě / Ed. Ivo Budil aj. – Dobrá Voda, 2002. – 399 s. – S. 271–278. – Akce: Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě [21. světový kongres Společnosti pro vědy a umění]. Plzeň. 24.06.2002–30.06.2002.

1023

PAPOUŠEK, Vladimír : Trojí samota ve velké zemi : Česká literatura v americkém exilu v letech 1938–1968. – 1. vyd. – Praha : H+H, 2001. – 214 s. : fotogr.

1024

PAPUČEK, Gregor – BALÁŽOVÁ, Eva : Maďarsko. – In: Spievadca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – S. 153–177 : mp., fotogr.

1025

PARENIČKA, Pavol : Stanislav Mečiar – literárny historik. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 57–66.

1026

PASÁK, Tomáš : Přemysl Pitter : život pro druhé : česko-německé soužití v díle Přemysla Pittra / Z autor. pozůstalosti k vyd. přípr. Jana Pasáková ; Doslov Robert Kvaček. – 1. vyd. – Praha : Paseka, 1997. – 185 s. : fotogr. – (Historická paměť ; Sv. 8) – Res. něm., pol., angl., fr.

1027

PASAK, Tomáš : Život Přemysla Pittra. – Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995. – 83 s. : fotogr.

1028

PASOVSKÝ, Karel : Na druhý břeh : Příběh píseckého emigranta. 1–3. 2, Na rozcestí ; 3, Mezi nebem a zemí. – Písek : K. Pasovský, 1999–2001. – 123 s. ; 82 s. ; 99 s.

1029

PĚTDESIATE piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu : Zborník / Zost. Peter Maruniak. – Brno ; Žilina : Kabinet výskumu slovenského exilu MS ; mesto, 2000. – 112 s. – Akce: Päťdesiate piate výročie počiatkov slovenského povojnového exilu [Spomienkový seminár]. Žilina. 29.04.2000.

1030

PÁTER Zdeněk Čížkovský : OMI – Jižní Afrika : Materiály MZV ČR. – In: Dobré dílo českých rukou. 1. – Praha, 2001. – 155 s. – S. 146–147.

1031

PATKA, Miroslav : Vzpomínky na Karla Hujera. – In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. – Roč. 14, (2001), s. 274–275.

1032

PAUKERTOVÁ, Libuše : Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948–1991. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 25–31. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1033

PAULUS, Filip : Osobní archiv Bořivoje Čelovského. – In: Archivní časopis. – Roč. 54, č. 4 (2004), s. 265.

1034

PAVERA, Libor : Donátor a odvážný historik [Bořivoj Čelovský]. – In: K počtě Bořivoje Čelovského / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 71–72.

1035

PAVERA, Libor : Emigrace jako existenciální problém. – In: Návrat Egona Hostovského. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 64–67. – Akce: Návrat Egona Hostovského [Mezinárodní vědecké sympozium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.

1036

PAVERA, Libor : Emigranté jako literární postavy a jejich typologie v tvorbě Egona Hostovského. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 79–87. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1037

PAVERA, Libor : Nad Hostovského tvorbou z emigrace. – In: Česká literatura 1948–1956. – Opava, 1993. – 138 s. – S. 112–117. – Akce: Česká literatura 1948–1956. Opava. 18.09.1992–19.09.1992.

1038

PAVLÍČEK, Jaromír – BARTEČEK, Ivo : Expedice Jižní Amerika 1997–1998. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fac. Philosophica. Historica 28. – Roč. 16, (1998 vyd. 1999), s. 197–199.

1039

PAVLÍČEK, Tomáš : Fond Jana Čepa. – In: Literární archiv. – Roč. 35/36, Ztěžklá křídla snů : Ženy v české literatuře, (2003/04), s. 462–464.

1040

PAVLÍK, Zdeněk : Komunikace mezi emigranty, exulanty a domovem. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 223–230. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1041

PAVLO, Ľudovít : Hľadanie stratenej slobody. – Martin : Matica slovenská, 1999. – 143 s. : fotogr.

1042

PAVLO, Ľudovít : Na tenkom ľade. – Martin : Matica slovenská, 1997. – 130 s.

1043

PAVLO, Ľudovít : Na vlnách času. – 1. vyd. – Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1995. – 158 s., 4 s. obr. příl.

1044

PAVLO, Ľudovít : Z bezsenných nocí. – Martin : Matica slovenská, 2002. – 142 s. – (Slovenský svet)

1045

PEDRETTI, Erica : Nechte být, paní Smrti. – Olomouc : Votobia, 1997. – 153 s.

1046

PECHAR, Jiří : Čítanka samizdatové a exilové literatury. 1. – Praha : Státní pedagogické nakl., 1991. – 301 s.

1047

PEJSKAR, Jožka : Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1989. 3 / úvod František Schwarzenberg. – 1. vyd. – Baltimore : vl.n., 1989. – 317 s. : obr., fotogr. – Sv. 1 a 2 vyd. v nakl. Konfrontace, Curych 1982 a 1986.

1048

PEJSKAR, Jožka : Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1994. Sv. 4. – 1. vyd. – Fallbrook : vl.n., 1994. – 247 s. : fotogr.

1049

PEJSKAR, Jožka : Pražský primátor : Památce dr. Petra Zenkla, bývalého několikanásobného primátora hl. města Prahy / Uspoř. ... – 1. vyd. – Praha : vl.n., 1993. – 199 s.

1050

PEJSKAR, Jožka : Útěky železnou oponou. – Praha : Melantrich, 1992. – 89 s.

1051

PEK, Josef : Kronika šumavských hvozdů : Vyprávění o osudech lidí komunistického zla z padesátých let / Zprac. ... – Vimperk : Papyrus, 1998. – 287 s. : fotogr.

1052

PEK, Vladimír : O emigraci / Ed. ... – Ústí n.L. : Kult. středisko Albis, 1992. – 38 s. – (Akord ; Seš. 5)

1053

PEKÁRKOVÁ, Iva : Můj život patří mně : rozmlouval Vladimír Ševela. – 1. vyd. – Praha : Melantrich, 1998. – 158 s. – (Rozhovory)

1054

PĚKNÝ, Tomáš : Doma ho nikdo nezná [František Bělský] / tp. – In: Roš chodeš. – Roč. 63, č. 6 (2001), s. 10–11.

1055

Jiří PELIKÁN 1923–1999 : Sborník / Odp. red. Libuše Vančurová. – Praha : Občanský dialog, 2003. – 80 s. – Zvl. příl. dvoumés. Listy.

1056

PELIKÁN, Jiří : [Diskusní příspěvky]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 15–19, 101–104. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1057

PELIKÁN, Jiří : Krásná trpká cesta / Rozhovor s Jiřinou Šiklovou ; Zprac. Alena Wagnerová. – In: Listy. – Roč. 33, č. 3 (2003), s. 18–24.

1058

PELIKÁN, Jiří : Památce Jana Zoubka. – In: Listy. – Roč. 26, č. 5 (1996), s. 91–92.

1059

PELIKÁN, Jiří : Zápas se rozhodoval doma : Z odpovědí ... na otázky Ljuby Horákové pro časopis MY 91 v květnu 1991. – In: Listy. – Roč. 33, zvl. příl. Jiří Pelikán 1923–1999 (2003), s. 76–77.

1060

PERCL, F. : Z Indočiny do Brazílie, z Paříže do Sao Paula. – In: Spectrum. – Č. 29–31 (2000/2001).

1061

PERNES, Jiří : Listy přáteli v těžké chvíli : Korespondence Adiny Mandlové s Ferdinandem Peroutkou z roku 1978. – In: Dějiny a současnost. – Roč. 24, č. 2 (2002), s. 52–55.

1062

PEROUTKA, Ferdinand : Deníky, dopisy, vzpomínky / Uspoř. Slávka Peroutková. – Praha : Lidové noviny, 1995. – 320 s. : fotogr.

1063

PEROUTKA, Ferdinand : Jak být exulantem. – In: Listy. – Roč. 27, č. 1 (1997), s. 86–89.

1064

PEROUTKA, Ferdinand : Mluví k vám Ferdinand Peroutka : Rozhlasové komentáře Rádio Svobodná Evropa. 1, 1951–1959 / Texty vybr. a k vyd. přípr. Zuzana Fialová ; Doslov Jiří Pernes. – 1. vyd. – Praha : Argo, 2003. – 577 s.

1065

PEROUTKA, Ferdinand : Úděl svobody : Výbor z rozhlasových projevů 1951–1977. – 1. vyd. – Praha : Academia, 1995. – 131 s.

1066

PEROUTKOVÁ, Slávka : Můj muž – Mr. Butnot. – In: Známe Ferdinanda Peroutku? – Strž u Staré Huti. – 35 s. – Akce: Známe Ferdinanda Peroutku? [Seminář]. Dobříš. 15.05.1999.

1067

PEROUTKOVÁ, Slávka : Návrat po čtyřiceti letech : Rozhovor s paní Slávkou Peroutkovou / Rozhovor vedla Maíta Arnautová. – In: Prostor. – Roč. 6, č. 23 (1993), s. 105–113.

1068

PEŠEK, Jan : Odvrácená tvář totality : politické perzekuce na Slovensku v letech 1948–1953. – Bratislava : Historický ústav SAV, 1998. – 383 s. : fotogr. – Res. něm., angl.

1069

PEŠKOVÁ, Jaroslava : Migrace, emigrace, exil, vystěhovalectví. – In: Historické listy. – Č. 4 (1995), s. 1–2.

1070

PETRÁNEK, Jan : Za Karlem Jezdinským, členem redakčního kruhu MP : O jepicích a pětihorach. – In: Mezinárodní politika. – Roč. 22, č. 10 (1998), s. 24.

1071

PETRÁŠEK, Martin : Nedodržení slib. – 1. vyd. – Praha : Granit, 2000. – 96 s. : fotogr.

1072

PETRAŠKO, Ľudovít : Medzi rozpakmi a obdivom : Slovenská literárna veda v exile. – In: Romboid. – Roč. 27, č. 8 (1992), s. 17–22.

1073

PETRAŠOVÁ, Andrea : Jozef Čiger-Hronský v Kremnici, Matici a exile. – In: Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. – (1997 vyd. 1999), s. 19–25.

1074

PETRÍK, Vladimír : Slovenská exilová literatúra po roku 1945. – Bratislava : Krajský pedagogický ústav, 1991. – 48 s.

1075

PETRO, Peter : Slovak Literature : Loyal, Disident and Émigré. – In: Czechoslovakia, 1918–88 / H. Gordon Skilling. – London, 1991. – 232 s. – S. 196–210.

1076

PETROVSKÝ, Karol : Básnik zrastený s osudom národa : Andrej Žarnov (1903–1982). – In: Svedectvo. – Roč. 13, č. 31 (2003).

1077

PETROVSKÝ, Karol : Návrat Andreja Žarnova : Pripomínka polstoročného výročia úteku tohoto vrcholného slovenského básnika z vlasti do cudziny. – In: Svedectvo. – Roč. 11, č. 3 (2002).

1078

PETRUŽELKA, Antonín : Básnik Mlok [Ivan Blatný] a poetika dokumentu. – In: Souvislosti. – Č. 2 (2002), s. 158–165.

1079

PETRUŽELKA, Antonín : Ivan Blatný ve fondech I. správy MV / Přípr. ... – In: Souvislosti. – Č. 2 (2002), s. 145–157.

1080

PFÄFF, Ivan : Identita – či integrace? = Identity – or Integration? – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 144–151. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

1081

PICK, Otto : Politický význam exilu. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 15–17.

1082

PÍCHOVÁ, Hana : The Art of Memory in Exile : Vladimir Nabokov and Milan Kundera. – Carbondale, 2002.

1083

PILÁŘ, Martin : The Role of Exiles in Breaking Czech Literary Clichés. – In: Literární věda – Litterarum Studia. – Roč. 3(169), (1997), s. 43–49. – Res. čes.

1084

PINC, Zdeněk : Podíl odpovědnosti generace. – In: Lidé města. – Č. 1, (1999), s. 115–125. – Rec. na : Krize skatologie neosobnosti / Václav Bělohradský. – 1. vyd. in: Přirozený svět jako politický problém. Praha, Samizdat – Expedice 1984.

1085

PIRKL, Tomáš : Rudolf Kopecký a československý poválečný exil. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 122–157. – Res. angl.

1086

PÍSKOVÁ, Milada : Český Kanadčan a kanadský Čech Jiří Klobouk. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 359–363. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

1087

PÍSKOVÁ, Milada : Básník a psycholog Jaroslav Havelka. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 42–45. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1088

PÍSKOVÁ, Milada : K dějinám židovské literatury – Ludvík Aškenazy. – In: Židé a Morava. – Kroměříž, 2002. – 202 s. – S. 98–100.

1089

PÍSKOVÁ, Milada : Kapitola z české literární tvorby v Kanadě. – In: Deset let poté / Red. Michal Jareš. – Praha ; Opava, 2000. – S. 129–133.

1090

PISTORIUS, Jiří : Česká literatura a otázka světovosti : Z poznámek a náčrtů k chystané studii. – In: Kritický sborník. – Roč. 19, (1999/2000), s. 119–134.

1091

PITHART, Petr : [Referát]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 10–15. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1092

PLACÁK, Petr : Duch křesťanství a duch otroctví : Karel Schwarzenberg (1911–1986). 1–3. – In: Střední Evropa. – Roč. 14, č. 85 (1998), s. 43–58. – Roč. 15, č. 86–87 (1999) s. 107–120 ; 116–127.

1093

Milan PLATOVSKEÝ, podnikatel v Chile : Materiál MZV ČR. – In: Dobré dílo českých rukou. 1. – Praha, 2001. – 155 s. – S. 153.

1094

PLATOVSKEÝ, Milan : Přežít a žít : Vzpomínky jednoho Čecha z Chile. – 1. vyd. – Praha : Olympia, 1999. – 254 s. : fotogr.

1095

PLOCEK, Josef : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 51–52. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1096

PO STOPÁCH Bielej légie v protikomunistickom odboji / Red. zprac. Pavol Cintavý. – 1. vyd. – Bratislava : Konfederácia politických väzňov Slovenska, 1995. – 80 s. : příl. – (Dokumenty a svedectvá ; 2)

1097

POCTA z hanopisu : Pavel Tigrid do boje za socialismus? / -red- ; -al. – In: Listy. – Roč. 33, č. 4 (2003), s. 68–69. – Přet. z: Plamen, č. 12 (1960).

1098

PODOLAN, Peter : Z exilu do vlasti. – Bratislava, 2004. – 431 s.

1099

POLÁČKOVÁ, Zuzana : Stefan Osuský : Európan slovenského pôvodu. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 455–458.

1100

POLÁCH, Vladimír P. : Emigrace do Norska po roce 1948 a její kulturní činnost. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 40–70. – Res. angl.

1101

POLAKOVIČ, Štefan : Dr. Jozef Staško – národný mysliteľ. – In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) / Zost. Peter Maruniak. – Martin, 1998. – 97 s. – S. 46–56. – Akce: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997.

1102

POLAKOVIČ, Štefan : Ferdinand Ďurčanský v mojom podaní. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 184–201. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

1103

POLAKOVIČ, Štefan : Naše korene v základoch Európy. – Martin : Matica slovenská, 1994. – 159 s. – (Exilová a krajanská literatura)

1104

POLAKOVIČ, Štefan : Vznik, život a zánik exilu. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 245–259.

1105

POLITICKÉ zásady : Programová diskuse Československého zahraničního ústavu v exilu 1954–1956 / Přípr. Vlastislav Chalupa. – Olomouc : Centrum pro studium čes. exilové politiky PU, 1995. – 28 s.

1106

POLLA, Belo : František Hrušovský ako exilový historik. – In: Verbum. – Roč. 5, č. 4 (1994), s. 238–241.

1107

POSPÍŠIL, Jaroslav : Hyeny v akci / Spoluprac. Jiří Málek a Jan Pospíšil. – Vizovice : Lípa, 2003. – 693 s. : fotogr.

1108

POSPÍŠILOVÁ, Jana : Dnešek české menšiny ve Vídni. – In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. – Brno, 1996. – 149 s. – S. 137–143. – Akce: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995.

1109

POSPÍŠILOVÁ, Jana : Die tschechische Minderheit in Wien heute. – In: Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Sozialgruppen. – Brno, 1996. – 166 s. – S. 153–160. – Akce: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995.

1110

POSSE-BRÁZDOVÁ, Amelie : Tajné dopisy z Prahy 1948 / K vyd. přípr. Věra Olivová ; Předml. Zbyněk Zeman. – Praha : Společnost E. Beneše, 1994. – 90 s. – (Knihnice Společnosti E. Beneše ; Sv. 6)

1111

POUPA, Otakar : Syndrom kolibříka : neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností / Předml. Bohuslav Ošťádal. – 1. vyd. – Praha : Galén, 2000. – 336 s. : fotogr. – (Almanach medicíny ; Sv. 2)

1112

POVOLNÝ, Mojmir : František Klátil 1905–1972–1994–2005. – In: Masarykův lid. – Roč. 11, č. 2 (2005), s. 24–25.

1113

POVOLNÝ, Mojmir : Má cesta dvacátým stoletím. – Brno : Š. Ryšavý, 2001. – 110 s. : fotogr.

1114

POVOLNÝ, Mojmir : Mluvíme k vám : komunikace mezi exilem a domovem 1948–1989. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 141–150. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1115

POVOLNÝ, Mojmir : Rada svobodného Československa. – In: Balance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století / Ed. Stanislava Kučerová. – Brno, 2000. – 375 s. – S. 66–72. – Akce: Balance a výhledy zemí Československých a visehradských v kontextu světa 20. a 21. století [Mezistátní a mezioborová konference]. Kostelec n. Černými lesy. 04.11.1999–05.11.1999.

1116

PRAMENY k dějinám 3. odboje. 1–2/1, 1949–1950. 2/2, 1950–1951. 3/1–2, 1948–1951 / Úvod Mojmir Povolný. – Olomouc : Centrum pro výzkum československé exilové politiky po roce 1948 UP, 1995. – 987 s. ; 415 s. ; 357 s. ; 464 s. ; 531 s.

1117

PREČAN, Vilém : Bedřich Loewenstein – ein grenzüberschreitender Vermittler. – In: Wir und die anderen / Bedřich W. Loewenstein. – Dresden, 2003. – 436 s. – S. 433–434.

1118

PREČAN, Vilém : Československé dokumentační středisko nezávislé literatury v Scheinfeldu-Schwarzenbergu v letech 1986–1994. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 86–97. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1119

PREČAN, Vilém : [Diskusní příspěvky]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 19–20, 33–34, 105. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1120

PREČAN, Vilém : Independent Literature and Samizdat in Czechoslovakia in the 1970s and the 1980s. – In: Literature and Politics in Central Europe : Studies in Honour of Markéta Goetz-Stankiewicz / Eds. Leslie Miller, Klaus Petersen, Peter Sternberg, and Karl Zaenker. – Columbia : Camden House, 1993. – S. 91–107.

1121

PREČAN, Vilém : Die Jahre des grossen Wunders. – In: Ve službách společné věci = Im Dienst der gemeinsamen Sache / Uspoř. Vilém Prečan. – Brno, 2001. – 333 s. – S. 261–279.

1122

PREČAN, Vilém : Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství : Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 53–134. – Res. angl.

1123

PREČAN, Vilém : Léta velkého zázraku. – In: Ve službách společné věci = Im Dienst der gemeinsamen Sache / Uspoř. Vilém Prečan. – Brno, 2001. – 333 s. – S. 208–224.

1124

PREČAN, Vilém : Milan Šimečka o životě a dějinách : Útržky korespondence a tři literární texty z doby bezčasí (1979–1985). – In: „Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...“ : Pocta Jozefovi Jablonickému. – Bratislava, 2005. – 399 s. – S. 247–276.

1125

PREČAN, Vilém : Naplněný Pelikánův závazek. – In: Listy. – Roč. 34, č. 4 (2004), s. 5–6.

1126

PREČAN, Vilém : Nezávislá literatura a samizdat v Československu 70. a 80. let. – Praha : Scheinfeld : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV ; ČSDS, 1992. – 18 s. – Akce: V.Z.D.O.R. 1948–1989 [Výstava]. Praha. 08.01.1992–20.06.1992.

1127

PREČAN, Vilém : Nic pro zasmání. – In: Usmievavé Slovensko / Ján Kalina. – Bratislava, 2003. – S. 220–230.

1128

PREČAN, Vilém : O ediční řadě Dokumentace československého exilu 1948–1989. – In: Československá sociální demokracie : Kapitoly z let exilu 1948–1989 / Radomír Luža. – Praha ; Brno, 2001. – 359 s. – S. 358–359.

1129

PREČAN, Vilém : O exilovém vydávání. – In: V kradeném čase / Vilém Prečan. – Praha, 1994. – 615 s. – S. 368–372.

1130

PREČAN, Vilém : Pavel Tigrid o situaci politických uprchlíků z Československa v prvním roce po únoru 1948. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 166–169. – Res. angl.

1131

PREČAN, Vilém : Poznámka k úvaze Karla Hrubého nad knihou Radomíra Luži. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 186–187. – Rec. na : Československá sociální demokracie : Kapitoly z let exilu 1948–1989 / Radomír Luža. – Praha : Československé dokumentační středisko, 2001. – 359 s. – Res. angl.

1132

PREČAN, Vilém : Poznámky ke studiu vztahů mezi exilem a domácí antitotalitní rezistencí v 70. a 80. letech. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 213–222. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Konference]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1133

PREČAN, Vilém : Pro Tebe nebyl nikdo pěšcem [Jiří Pelikán]. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 44–45.

1134

PREČAN, Vilém – JANIŠOVÁ, Milena – ROESER, Matthias : Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein = Grenzüberschreitungen oder Der Vermittler Bedřich Loewenstein : Jubilejní sborník k 70. narozeninám evropského historika / K vyd. přípr. ... – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. – 367 s.

1135

PREČAN, Vilém : Slovo úvodem a na vysvětlenou. – In: Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein = Grenzüberschreitungen oder Der Vermittler Bedřich Loewenstein / K vyd. přípr. Vilém Prečan aj. – Praha ; Brno, 1999. – 367 s. – S. 8–10.

1136

PREČAN, Vilém : Současné projekty Československého dokumentačního střediska (2003–2005). – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 224–225.

1137

PREČAN, Vilém : Svědectví a Československo do roku 1968. – In: V kradeném čase / Vilém Prečan. – Praha, 1994. – 615 s. – S. 355–367.

1138

PREČAN, Vilém : Tajný čtenář, tajný kritik, tajný vydavatel Jan Vladislav. – In: Umíněnost jako osud / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 100–115.

1139

PREČAN, Vilém : Das tschechoslowakische Dokumentationszentrum für unabhängige Literatur in Scheinfeld-Schwarzenberg : Ein kurzer Abriss seiner Geschichte 1986–1996. – In: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler / Hg. Doris Liebermann aj. – Essen, 1998. – 295 s. – S. 217–223.

1140

PREČAN, Vilém : Unabhängige Literatur und Samizdat in der Tschechoslowakei der 70er und 80er Jahre = Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989. – Praha : Základní knihovna ČSAV ; Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 21 s. – Akce: V.Z.D.O.R. 1948–1989 [Výstava]. Praha. 08.01.1992–20.06.1992.

1141

PREČAN, Vilém : V kradeném čase : Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993 / Uspoř. Milan Drápala. – 1. vyd. – Brno : Doplněk, 1994. – 615 s. – Vyd. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

1142

PREČAN, Vilém : Ein Wort zur Einführung und Erläuterung. – In: Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein = Grenzüberschreitungen oder Der Vermittler Bedřich Loewenstein / K vyd. přípr. Vilém Prečan aj. – Praha ; Brno, 1999. – 367 s. – S. 11–14.

1143

PREČAN, Vilém : Závěrem. – In: V kradeném čase / Vilém Prečan. – Praha, 1994. – 615 s. – S. 586–602.

1144

PRÍSPEVOK k poznaniu slovenského exilu a národných dejín : Zborník prednášok v Dome Matice slovenskej v Žiline r. 2003 / Ed. Peter Maruniak, Genovéva Grácová. – Žilina : Stredisko zahraničných Slovákov Domu Matice slovenskej, 2003. – 205 s.

1145

PRÍSPEVOK k recepcii vybraných exilných autorov na Slovensku po roku 1989. 1–2. – In: Most. – Roč. 42, č. 1–4 (1997), s. 297–310. – Roč. 43, č. 1–2 (1998) s. 148–157.

1146

PROCHÁZKA, Antonín : Dvojí exil. – In: Český a slovenský exil 20. století / Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 20–27. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1147

PROCHÁZKA, Ivan : Bohumil Vazač (1913–2003). – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 127–128.

1148

PROCHÁZKA, Miroslav : Literární teorie: „emigrace“ a návraty. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 140–143. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1149

PRVÁ Slovenská republika : 60. výročie jej vzniku / Zost. Peter Maruniak. – Žilina : Kabinet výskumu dejín slovenského exilu Matice slovenskej, 1999. – 160 s. : fotogr. pril. – Akce: Prvá Slovenská republika [Seminár]. Žilina. 12.03.1999.

1150

PŘEHLED o činnosti obecně prospěšné společnosti ČSDS za léta 1999–2001. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 218–220.

1151

PŘEHLED výsledků závažných šetření veřejného mínění v Československu v letech 1968–1969 / Zprac. J. Bečvář. – Praha : b.n., 1990. – Přeruš. str. – Na volných listech.

1152

PŘIBÁŇ, Michal : České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945. – 1. vyd. – Olomouc : Centrum pro československá exilová studia, 1995. – 196 s. – Res. něm., angl.

1153

PŘIBÁŇ, Michal : Český exilový a krajanský tisk v Austrálii a na Novém Zélandě po roce 1948. – In: Zpravodaj pro exilová studia. – Roč. 1, č. 1 (1995), s. 22–34.

1154

PŘIBÁŇ, Michal : Český exilový a krajanský tisk ve Velké Británii po roce 1948. – In: Zpravodaj Centra pro exilová studia. – Roč. 1, č. 2 (1996), s. 22–33.

1155

PŘIBÁŇ, Michal : Literární život v exilu 1948–1956. – In: Český a slovenský exil 20. století. 1 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 36–45. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1156

PŘIBÁŇ, Michal : Pocta Sklizni (a nejen jí). – In: Estetika. – Roč. 36, č. 1/3 (1999), s. 107–111. – Res. angl.

1157

PŘIBÁŇ, Michal : Pouť na počátku posrpnového exilu. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 63–69. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

1158

PŘIBÁŇ, Michal : Západ (1979–1992, 1993 ; Západ today, 1992–1993) : Ukázky ze slovníkové příručky České literární časopisy, periodické literární sborníky a almanachy po roce 1945. – In: Česká literatura. – Roč. 49, č. 4 (2001), s. 426–429.

1159

PULEC, Martin : Agenturní činnost Mileny Markové. – In: Securitas imperii. – Roč. 7, (2001), s. 252–285.

1160

PULEC, Martin : Případ MASNA. – In: Securitas imperii. – Roč. 12, Sborník k problematice 50. let (2005), s. 227–244. – Res. angl.

1161

PULEC, Martin : Příspěvek k pozadí „pardubických procesů“. – In: Securitas imperii. – Roč. 12, Sborník k problematice 50. let (2005), s. 133–171. – Res. angl.

1162

PUSTAJ, Dobroslav : Nutnosť európskej integrácie z pohľadu exilu a domáceho odboja. – In: Českoslovenství – součást evropanství / Red. Stanislava Kučerová. – Brno, 1996. – 432 s. – S. 269–272. – Akce: Československá vzájemnost a svěbytnost v soudobé Evropě [Odborná mezinárodní konference]. Luhačovice. 28.08.1995–29.08.1995.

1163

PYNSENT, Robert B. : Sentiment, Sarcasm and the Strong Woman : An Introduction to Olga Barényiová. – In: Germanoslavica. – Roč. 7(12), č. 1, Festschrift für Dr. Antonín Měšťan zu seinem 70. Geburtstag (2000), s. 71–86.

1164

PYNSENT, Robert B. : Thinkering with the Ferkos : A Kind of Slovakness. – In: The Slavonic and East European Review. – Roč. 76, č. 2 (1996), s. 279–295.

1165

RAICHL, Pravomil Ladislav : Zpráva o útěku z věznice Leopoldov / Zaznam. Zdeněk Otruba ; Dod. Rudolf Dobiáš. – In: Triedni nepriatelja / Rudolf Dobiáš. – Prešov, [2003]. – 462 s. – S. 375–382.

1166

RAICHL, Pravomil L. : K osvětlení tzv. mostecké špionážní aféry let 1947–48. – In: Masarykův lid. – Roč. 7, č. 3 (2001), s. 20–21.

1167

RAJLICH, Jiří : Československý bombardovací a dopravní pilot Alois Šedivý. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 61–75. – Res. angl.

1168

RAJLICH, Jiří : Československý noční stíhač [Josef Hanuš]. – In: Historie a vojenství. – Roč. 50, č. 3 (2001), s. 645–691.

1169

RAJLICH, Jiří : Generál Alexander Hess. – In: *Minulostí Berounska*. – Roč. 8, (2005), s. 255–262.

1170

RAMBOUSEK, Jiří : Jiří Kármét – jeden z prvních poúnorových exulantů. – In: *Literatura určená k likvidaci*. – Praha, 2004. – 203 s. – S. 165–175. – Akce: *Literatura určená k likvidaci* [Konference pořádaná k padesátému výročí politických procesů se spisovateli]. Brno. 26.11.2002–27.11.2002.

1171

RAMBOUSEK, Ota – MAŠÍN, Ctirad : Jenom ne strach : Vyprávění Ctirada Mašína / Doslov Ludvík Sláma. – Praha : Nezávislé Tiskové Středisko, 1990. – 174 s. : fotogr. – (Revolver revue ; Sv. 4)

1172

RAMBOUSEK, Ota : Paměti lichoběžníka : paměti agenta-chodce. – Praha : Primus, 1999. – 251 s.

1173

RECHCÍGL, Miloslav : Jménem čs. vědy a umění a pro vlast : Poslání a práce ČSVU na světovém fóru. – In: *Česká akademie věd a umění 1891–1991 / Uspoř. Jiří Pokorný aj.* – Praha, 1993. – 190 s. – S. 185–190. – Res. angl.

1174

RECHCÍGL, Miloslav : The transformation of Czech and Slovak societies on the threshold of the new millennium and their role in the global world. – In: *21st World Congress University of West Bohemia / Ed. Jan P. Skalný aj.* – Plzeň, 2004. – 639 s. – Akce: *21st World Congress*. Plzeň. 23.06.2002–30.06.2002.

1175

RECHCÍGL, Miloslav : Wissenschaftler im Exil nach dem Jahre 1948 und ihre Organisationsstrukturen im Ausland. – In: *Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán.* – Praha, 2004. – 475 s. – S. 339–371. – Akce: *Wissenschaft im Exil* [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.

1176

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Czech and Slovak Americal Archival Materials and their Preservation : Proceedings of the Working Conference / Ed. ... – Praha, 2004. – Akce: *Czech and Slovak American Archival Materials and their Preservation* [Working Conference]. Washington. 22.11.2003–23.11.2003.

1177

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Czechs, Slovaks and Ruthenians in the U.S. : A Selective Bibliography. – In: *Czechoslovak and Central Europe Journal*. – Roč. 10, č. 1 (1991), s. 82–135.

1178

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Czech-American historic sites, monuments, and memorials. – Ostrava : Repronis, 2004. – 141 s.

1179

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Czech-Americans : A Selected Bibliography of Publications in English / Compil. by ... – In: *Czech-Americans in transition / Ed. Clinton Machann.* – Austin, 1999. – 136 s. – S. 121–128.

1180

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Czechoslovak American Archivalia. 1–2. – Olomouc : Centrum pro československá exilová studia, 2004. – 205 s. ; 367 s.

1181

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Osudy našich osmačtyřicátníků v Americe. – In: *Češi v cizině*. – Roč. 12, (2004), s. 140–143.

1182

RECHCÍGL, Miloslav jr. : Postavy naší Ameriky : poučné a zábavné čtení ze života zahraničních Čechů. – 1. vyd. – Praha : Pražská edice, 2000. – 355 s.

1183

REIMAN, Michal : Emigroval, aby sloužil domovu [Adolf Müller]. – In: *Listy*. – Roč. 32, č. 3 (2002), s. 33–34.

1184

REIMAN, Michal : Jeho dílo nesmí zapadnout [Jiří Pelikán]. – In: *Listy*. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 50–51.

1185

REINIŠ, Stanislav : Dvě věty znuděné jeptišky. – Praha : Faun, 1999. – 32 s. – (Exil)

1186

REINIŠ, Stanislav : Sázka na kulhavého koně. – Praha : Faun, 1999. – 107 s. – (Exil)

1187

REISER, Arnošt : Útěk / Z angl. orig. přel. Jiří Vaněk. – 1. vyd. – Praha : Academia, 2003. – 217 s.

1188

RENNER, Jan : Československá strana lidová 1945–1948. – Brno : Prius, 1999. – 101 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 11)

1189

REPKA, Vladimír : Rozhovory z dial'ky. – Martin : Matica slovenská, 2000. – 325 s. : fotogr.

1190

RHEINWALDOVA, Eva : „Člověka si tam váží pro to, co má uvnitř...“ / Za red. rozhovor vedl Milan Hanuš. – In: *Prostor*. – Roč. 41, (1999), s. 119–126.

1191

RICHTER, Ludwig : Výskum exilnej literatúry v nemeckých výskumných strediskách. – In: *Most*. – Roč. 42, č. 1–4 (1997), s. 185–189.

1192

RICHTEROVÁ, Sylvie : Nazývat věci co nejpřesněji : Rozhovor se Sylvií Richterovou / Ptala se -nam-. – In: *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj.* – Praha, 1995. – 202 s. – S. 197–199. – Přet. z: *Tvar*, č. 2 (1995).

1193

RICHTEROVÁ, Sylvie : Nezávislá literatura a závislá kritika. – In: *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj.* – Praha, 1995. – 202 s. – S. 37–40. – Akce: *Česká nezávislá literatura po pěti letech* [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1194

RICHTEROVÁ, Sylvie : Své dluhy dávno zaplatil [Jiří Pelikán]. – In: *Listy*. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 34–36.

1195

RIJKSEN, Hildegonda M. : Rodák z Města Libavé Johannes Oesterreicher (1904–1993). – In: *Olomoucký archivní sborník*. – Roč. 2, (2004), s. 181–184.

1196

RIPA di MEANA, Carlo : Byl vždycky svůj [Jiří Pelikán]. – In: *Listy*. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 9–10.

1197

ROBERTO de Praga : Tmy radosti / Il. Jan Kristofori. – Příbram : Knihovna J. Drdy, 2000. – 221 s.

1198

RODEN, Rudolf : Jsem zase tam. – Praha : Agentura Pankrác, 2004. – 160 s.

1199

RODEN, Rudolf : Paměť na ruby. – 1. vyd. – Praha : Academia, 2003. – 189 s. : fotogr.

1200

ROKOSKÝ, Jaroslav : „...aby pro život, jako příští hospodář, co možno nejvíce získal“ : Břetislav Beran, student vyšší hospodářské školy v Klatovech. – In: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století / Sest. Blanka Rašticová.* – Uherské Hradiště, 2004. – 365 s. – S. 351–361. – Res. angl. – Akce: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Uherské Hradiště. 2004.

1201

ROKOSKÝ, Jaroslav : Josef Černý. 1, Agrárník, ministr vnitra. 2, Okupace, kolaborace, exil. – In: *Střední Evropa*. – Roč. 13, č. 72–72/73 (1997), s. 66–78 ; 152–164.

1202

ROKOSOVÁ, Šárka : Případ Miloslav Choc a spol. – In: *Securitas imperii*. – Roč. 12, Sborník k problematice 50. let (2005), s. 53–107.

1203

ROMAN, Petr : Vlečen pod šibenici : Dokumentární biografie. – 2. vyd. – Zlín : Atelier Im, 1996. – 199 s. – (Vyznání ; Sv. 1)

1204

ROMANOVSKÁ, Veronika : Rudolf Dilong. – In: Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. – (1997 vyd. 1999), s. 26–32.

1205

ROTHOVÁ, Valéria : Jozef Cíger Hronský / Zost. ... – Kremnica : Kniznica J. Kollára, 2000. – 16 s.

1206

ROUBAL, Petr : Suspicious Slavonic Studies : The Case of Francis Dvorník's The Slavs in European History and Civilisation. – In: Prague Perspectives / Ed. Petr Roubal aj. – Prague, 2004. – 444 s. – S. 30–38.

1207

ROVENSKÝ, Jan : I když mi je už devadesát... : Rozhovor se zakladatelem Spolku Čechoslováků v Palestině Janem Rovenským / Připr. Jana Soukupová. – In: Roš chodeš. – Roč. 61, č. 10 (1999), s. 8–9.

1208

ROZBOŘIL, Leopold : Z války do exilu. – Praha : Road, 1994. – 187 s., fotogr. – (Literatura faktu ; 3)

1209

RUBEŠ, Jan : Ivan Diviš : Katalog literárního archivu v oddělení exilové literatury Archives et musée de la littérature v Bruselu = Catalogue des archives littéraires déposées aux Archives et musée de la littérature fonds des écrivains en exil / Sest. Jan Rubeš. – Brussel : Archives et Musée de la littérature, 1989–1990. – 44 s.

1210

RUBEŠ, Jan : Samizdat en exil-literatuur / Catalogus door ... – In: Het heden – daagse tsjechische & slovaakse boek van Praag tot Bratislava / Catalogus door Jean M. Horemans. – Brussel, 1993. – 176 s., xvi příl. – S. 133–172.

1211

RUBEŠ, Jan : Le samizdat et l'édition en exil / Catalogue établi par ... – In: Le livre tchèque & slovaque contemporain de Prague à Bratislava / Catalogue établi par Jean M. Horemans. – Bruxelles, 1993. – 183 s., xvi příl. – S. 137–173.

1212

RÜCKBLICK und Perspektiven / Hrsg. im Auftr. der Gesellschaft für Exilforschung v. Claus-Dieter Krohn et al. – München : Ed. text + kritik, 1996. – 231 s. – (Exilforschung ; Bd. 14)

1213

RUML, Karel : Z deníku Vlaku Svobody. – 1. vyd. – Brno : Barrister & Principal, 2001. – 141 s. : fotogr.

1214

RUSNAK, Dárius : Činnosť Slovenského národného archívu v Bratislave na záchranu archívnych dokumentov slovenského politického exilu po roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 514–517.

1215

RŮŽIČKA, Jindřich : Astronom Zdeněk Kopal a Český ráj. – In: Listy starohradské kroniky. – Roč. 27, č. 2 (2004), s. 54–55.

1216

RŮŽKOVÁ, Soňa : MUDr. Samuel Kolman. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 36, č. 1/2 (2001), s. 43–44.

1217

RYDLO, Jozef M. : Bibliografia knižných prác Rudolfa Dilonga / Zost. ... – In: Slovenská literatúra. – Roč. 38, č. 2 (1991), s. 140–155.

1218

RYDLO, Jozef M. : Curriculum vitae Stanislava Mečiara. – In: Stanislav Mečiar / Zost. Pavol Parenička. – Martin, 1996. – 89 s. – S. 11–14.

1219

RYDLO, Jozef M. : O slovenskej exilovej historiografii : K nedožitým 90. narodeninám Konstantína Čulena. – In: Slovenské pohľady na vedu, umenie a literatúru. – Roč. 4, č. 11 (1994), s. 87–93.

1220

RYDLO, Jozef M. : Odchod Jozefa Cígera Hronského do exilu : S epitomom vojnového zločinca. – In: Historická revue. – Roč. 7, č. 9 (1996), s. 17–18.

1221

RYDLO, Jozef M. : Slovenská historická spisba v zahraničí po r. 1945. – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. – Roč. 43, (1997), s. 101–110. – Res. angl.

1222

RYDLO, Jozef M. : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme v rokoch 1963–1988. – In: Slováci v zahraničí. – Roč. 18/19, (1994), s. 80–92.

1223

RYDLO, Jozef : Švajciarsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 291–301.

1224

RYDLO, Jozef : Taliansko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 309–319 : mp.

1225

RYDLO, Jozef M. : Utváranie stredísk slovenského exilu v Taliansku. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 194–204.

1226

RYSOVÁ, Bibiana M. A. : Útek je cesta do neznáma. – In: Kandidáti další existence / Ed. Stanislav Brouček. – Praha, 2004. – 125 s. – S. 27–45.

1227

ŘEZNÍČEK, Ladislav – PÁNEK, Jaroslav : Stavba mostů mezi národy aneb O stýkání severu, středu a jihu Evropy : Rozhovor s česko-norským historikem Ladislavem Řezníčkem. – In: Zpravodaj Historického klubu. – Roč. 11, č. 2 (2000), s. 7–11.

1228

ŘEZNÍČEK, Ladislav – PÁNEK, Jaroslav : Stavba mostů mezi národy aneb O stýkání severu, středu a jihu Evropy. – In: Rozmluvy s historiky / Jaroslav Pánek aj. – Praha, 2005. – 184 s. – S. 67–72.

1229

SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk : Dáma z rajského ostrova : Sidonie Nádherná a její svět. – Praha : Mladá fronta, 2000. – 218 s., obr. příl.

1230

SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk – STREIT, Vincenc : Sidonie Nádherná z Borutína a její přátelé : k 50. výročí úmrtí Sidonie Nádherné. – Praha : Národní knihovna ČR, 2001. – 35 s., obr. příl. – Res. něm.

1231

SALIVAROVÁ, Zdena – HVIŽĎALA, Karel : Benefice. – Toronto : Sixty-Eight, 1990. – 281 s.

1232

SALIVAROVÁ, Zdena : Hnůj země. – 2. vyd. – Praha : I. Železný, 1994. – 318 s.

1233

SALIVAROVÁ, Zdena – HVIŽĎALA, Karel : Rozhovor : Rozhovor Karla Hvižďaly se Zdenou Salivarovou-Škvoreckou. – 1. vyd. – Praha : Společnost J. Škvoreckého, 1991. – 37 s. : fotogr. na příl. – Vybráno z knihy Benefice nakl. Sixty-Eight Publishers.

1234

SALZMANN, Zdeněk : Bibliografie prací o rumunských Čechách a Slovácích. – In: Češi v cizině. – Roč. 12, (2004), s. 144–176.

1235

SAMAL, Mary Hrabik : Republikánská strana v exilu. – In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách / Ed. Jiří Šouša aj. – Praha, 2001. – 376 s. – S. 187–194. – Res. angl. – Akce: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách [Symposium]. Sedmihorky. 24.06.1999–26.06.1999.

1236

SAMUELY, Vincent : Spojenie s exilom v rokoch 1945–1951. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 294–295.

1237

SAPÁK, Jan : Českoslovenští architekti v exilu. – In: Český a slovenský exil 20. století. I / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 58–63. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1238

SARVAŠ, Rostislav : Očima nejstaršího z Kolowratů. – 1. vyd. – Brno : Zvláštní vydání, 1994. – 171 s. : fotogr.

1239

SBÍRKA literatury z exilu poslouží vědcům. – In: Metro. – (05.09.2000), s. 3.

1240

SECKÁ, Milena : Zpráva o zasedání Komise pro dějiny krajanů, Čechů v zahraničí. – In: Češi v cizině : Příspěvky ze semináře. – Roč. 6, (1992), s. 93. – Akce: Vliv subjektivních a objektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a po reemigraci [Seminář]. Praha. 24.02.1992.

1241

SEDLÁČEK, Karel : Volá Svobodná Evropa. – Praha : Archa 90, 1993. – 164 s., fotogr.

1242

SEIFERTOVÁ, Blažena : Emigranti. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 32, č. 5/6 (1997), s. 169–170.

1243

SEIFERTOVÁ, Blažena : Ladislav Haňka aneb Jak, kdy a kvůli komu jsem byla unesena. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 38, č. 9/10 (2003), s. 291–293.

1244

SEKYRKOVÁ, Milada : Několik stránek ze života Otakara Odložilíka : Pražské archivy k životu Otakara Odložilíka. – In: Sborník archivních prací. – Roč. 44, č. 1 (1994), s. 34–67. – Res. něm.

1245

SEKYRKOVÁ, Milada : Otakar Odložilík (1899–1973). – In: Historický obzor. – Roč. 4, č. 7/8 (1993), s. 114–117.

1246

SEKYRKOVÁ, Milada : Otakar Odložilík před první a před druhou emigrací. – In: Věda v Československu v letech 1953–1963 / Red. Hana Barvíková. – Praha, 2000. – 591 s. – S. 373–381. – Akce: Věda v Československu v letech 1953–1963 [Konference]. Praha. 23.11.1999–24.11.1999.

1247

SEZNAM politických uprchlíků z roku 1948 / Uspoř. a kom. opatř. Bořivoj Čelovský. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. – Nestr. – (Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR)

1248

SCHEUR, Wolfgang – PREČAN, Vilém : Briefwechsel Prag–Hannover 1983. – In: Ve službách společné věci = Im Dienst der gemeinsamen Sache / Uspoř. Vilém Prečan. – Brno, 2001. – 333 s. – S. 280–322.

1249

SCHEUR, Wolfgang – PREČAN, Vilém : Korespondence Praha–Hannover 1983. – In: Ve službách společné věci = Im Dienst der gemeinsamen Sache / Uspoř. Vilém Prečan. – Brno, 2001. – 333 s. – S. 225–260.

1250

SCHEUR, Wolfgang : Neohrožená a neúnavná = Intrepid and Indefatigable [Jiřina Šiklová]. – In: Kočka, která nikdy nespí = The Cat Who Never Sleeps / Ed. Vilém Prečan. – Praha, 2005. – 320 s. – S. 86–87 ; 240–241.

1251

SCHIKORRA, Christa : Návrat do nově se ustavující společnosti : Židovské reemigrantky v Československu v letech 1945–1948. – In: Terezínské studie a dokumenty / Red. Jaroslava Milotová aj. – Praha, 2004. – 395 s. – S. 243–270.

1252

SCHINDLEROVÁ, Agata : Walter Kaufmann – zabudnutý Karlovarčan. – In: Historický sborník Karlovarska. – Roč. 6, (1998), s. 158–179. – Res. něm.

1253

SCHMID, D. C. : Bleiben oder zuruckkehren? : Zur Entstehung und Wirkungsgeschichte der tschechoslowakischen Exilzeitschrift Zpravodaj. – In: Wege der Kommunikation in den Geschichte Osteuropas. – Koln, 2002. – S. 134–144.

1254

SCHMIDT, William : A čas beží... – Bratislava : Sursum, 2001.

1255

SCHMIDT, William : Une collecte de vieilles pièces d'argent : Comment j'ai vécu à l'Ouest et fait du commerce avec l'Est. – Bratislava : Domov a svet, 2005. – 157 s.

1256

SCHMIDT, William : Zbieranie starých mincí : Ako som žil na Západe a obchodoval s Východom. – Bratislava : Domov a svet, 2003. – 126 s.

1257

SCHNEIDER, Jan : Svoboda potřebuje reklamu : marginálie místo memoárů. – Třeboň : Java, 2001. – 172 s.

1258

SCHÖNOVÁ, Vlasta : Chtěla jsem být herečkou. – Praha : I. Železný, 1993. – 252 s.

1259

SCHOVÁNEK, Radek : Aktivní opatření komunistické rozvědky proti exilu. – In: Opozice a odpor proti režimu v Československu 1968–1989 / Ed. Petr Blažek. – Praha, 2005. – 355 s. – S. 158–179.

1260

SCHOVÁNEK, Radek : Historie jednoho atentátu. – In: Listy. – Roč. 31, č. 4 (2001), s. 77–79.

1261

SCHOVÁNEK, Radek : Jiří Pelikán a Státní bezpečnost. – In: Listy. – Roč. 33, zvl. příl. Jiří Pelikán 1923–1999 (2003), s. 51–56.

1262

SCHREIER, Monica : Pohled na posledních šest let života Vladimíra Boublíka. – In: Česko-římský teolog Vladimír Boublík / Přípr. Monica Schreier aj. – České Budějovice, 1999. – 95 s. – S. 3–12. – Akce: Česko-římský teolog Vladimír Boublík [Symposium]. České Budějovice. 25.11.1998–26.11.1998.

1263

SCHULZ, Milan : Ferdinand Peroutka a Svobodná Evropa. – In: Známe Ferdinanda Peroutku? – Strž u Staré Hutě. – 35 s. – Akce: Známe Ferdinanda Peroutku? [Seminář]. Dobříš. 15.05.1999.

1264

SCHULZ, Milan : Svobodná Evropa a Miloslav Kohák. – In: Listy. – Roč. 26, č. 1 (1996), s. 86–88.

1265

SCHULZ, Milan : Za Ludvíkem Veselým. – In: Listy. – Roč. 28, č. 2 (1998), s. 62.

1266

SCHULZE-WESSEL, Martin : Střed je na západě : Střední Evropa v české diskusi osmdesátých let. – In: Evropa očima Čechů. – Praha, 1999. – 211 s. – S. 73–93. – Akce: Evropa očima Čechů [Symposium]. Praha. 22.10.1996–23.10.1996.

1267

SCHUSTER, Rudolf : Muž s dvoma srdcami. – Košice : PressPrint, 2001. – 154 s. : fotogr.

1268

SCHWARZENBERG, Karel Jan – HVÍŽDALA, Karel : Knížecí život : rozhovor s Karlem Hvížd'alou. – 1. vyd. – Praha : Mladá fronta, 1997. – 175 s. : fotogr.

1269

KAROL SIDOR : 1901–1953 : Zborník zo seminára o Karlovi Sidorovi / Zost. Peter Maruniak. – Žilina : Kabinet výskumu dejín slovenského exilu Matice slovenskej, 2001. – 169 s. : fotogr. – Akce: Karol Sidor [Seminář]. Ružomberok. 16.10.1998.

1270

SILNICKÁ, Larisa : Život a dobrodružství Larisy a Františka Silnických. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 161–165. – Res. angl.

- 1271**
SKALICKÝ, Karel : Exilová Křesťanská akademie a časopis Studie. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 62–64. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.
- 1272**
SKALICKÝ, Karel : Za nadějí a smyslu / Vybr. a uspoř. Jolana Poláková. – 1. vyd. – Praha : Zvon, 1996. – 236 s. – (Sofia ; Sv. 4)
- 1273**
SKARLANT, Petr : Věk prodejnosti : Milostný román. – 1. vyd. – Praha : Akropolis, 1994. – 283 s.
- 1274**
SKILLING, H. Gordon : Archiv svobody. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 191–216. – Res. angl.
- 1275**
SKILLING, H. Gordon : Archive of Freedom. – In: Acta contemporanea / Uspoř. Jindřich Pecka. – Praha, 1998. – 468 s. – S. 377–399.
- 1276**
SKILLING, H. Gordon : Czechoslovakia, 1918–88. – Houndmills : Macmillan, 1991. – 232 s. – (St Antony's Macmillan Series)
- 1277**
SKLENÁŘOVÁ, Sylva : Osudy exilu z roku 1948 v Nizozemí. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 71–96. – Res. hol.
- 1278**
SKOUPÝ, Arnošt : Krajanské spolky jako způsob adaptace : Některé poznatky ze studia historie krajanských spolků ve Švýcarsku. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 108–111. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.
- 1279**
SKOUPÝ, Arnošt – TRAPL, Miloš : Výzkumná základna studia historie českých krajanských komunit a československého exilu ve Švýcarsku. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 337–343. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.
- 1280**
SKŘIVÁNEK, Milan : Litomyšlské dny Zdeňka Kopala. – In: Litomyšl duchovní tvář českého města. – Litomyšl, 1994. – 224 s. – S. 185–202. – Res. něm.
- 1281**
SLABOTÍNSKÝ, Radek : Do exilu s převaděči : proces s protistátní skupinou „Stanislav Pokorný a spol.“ / Vyd. Ustav pro soudobé dějiny AV ČR. – 1. vyd. – Brno : Prius, 2000. – 80 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 3)
- 1282**
SLÁDEK, Čestmír : Colonel Toby : na dvoře krále králů. – 1. vyd. – Praha : Naše vojsko, 1999. – 195 s. : fotogr.
- 1283**
SLÁDEK, Ondřej : Drei Varianten der tschechischen Literaturwissenschaft im Exil nach 1968 : Lubomír Doležel, Květoslav Chvatík, Mojmír Grygar. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 389–398. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.
- 1284**
SLÁMA, Jiří : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 94–98. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 1285**
SLÁMA, Jiří : Do exilu a z exilu domů : publicistická žeh z let 1968–1993. – 1. vyd. – Brno : Doplněk, 1998. – 312 s.

- 1286**
SLAVÍK, Václav : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 48–51. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.
- 1287**
SLAVNOSTNÍ večer u příležitosti předání fondů ČSDS do sbírek Národního muzea. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 226–230.
- 1288**
SLOBODA! : Czechoslovakia's Road to Freedom / Ed. by Fredo Arias-King. – B.m. : Frente de Afirmacion Hispanista, 1991. – 112 s.
- 1289**
SLOŠIAROVÁ, Mária : Sprievodca po fondoch troch slovenských exilových osobností v zbierkach Otawského archívu. – In: Knižnica. – Roč. 2, č. 5 (2001), s. 252–255.
- 1290**
SLOUKA, Zdeněk J. : Americko-český kaleidoskop. – In: Prostor. – Roč. 41, (1999), s. 69–76.
- 1291**
SLOVENSKÁ Amerika = Slovak America / Lubica Bartalská, John A. Holy, Juraj Chlpík, Ivan Reguli. – Bratislava : G. Fila Advertising, 1999. – 113 s. : fotogr.
- 1292**
SLOVENSKÝ politický exil v zápase za samostatné Slovensko : Materiály z vedeckej konferencie / Zodp. red. Vladimír Repka. – Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996. – 319 s. – Akce: Slovenský politický exil po roku 1945 v úsilí o štátnu nezávislosť Slovenskej republiky [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.
- 1293**
SLOVENSKÝ povojnový exil : Zborník materiálov zo seminára / Zost. a zred. Juraj Chovan-Rehak, Genovéva Grácová, Peter Maruniak. – Martin : Matica slovenská, 1998. – 560 s. – Akce: Dejiny slovenského exilu po roku 1945 [Seminár]. Martin. 27.06.1996–28.06.1996.
- 1294**
SLOVNÍK slovenských spisovateľov Dolnej zeme : Juhoslávia, Maďarsko, Rumunsko / Preds. Miroslav Demák. – Bratislava : ESA, 1994. – 79 s.
- 1295**
SLOVNÍK zakázaných autorů 1948–1980 / Jiří Brabec, Jan Lopatka, Jiří Gruša, Petr Kabeš, Igor Hájek ; doslov Zdena a Josef Škvorecký. – 1. vyd. – Praha : Státní pedagogické nakl., 1991. – 541 s. – (Jednoязыčné odborné slovníky) – Pův. vyd. ineditně v r. 1978 ; 1979 v samizd. edici Petlice ; dopl. vyd. v nakl. Sixty-Eight Publ., Toronto 1982.
- 1296**
SLOVO v úzkosti a naději : Sborník k 70. výročí narození Antonína Kratochvíla / Uspoř. Zdeněk Rotrekl, Karel Mácha. – Brno : Masarykova univerzita, 1994. – 318 s.
- 1297**
SMETANA, Miloš : Dvě kariéry Jana Tríska : Praha – Hollywood. – 2. vyd. – Žďár n.Sáz. : Impreso Plus, 1995. – 149 s. : fotogr.
- 1298**
SMETANA, Miloš : Jan Tríska a jeho dvě kariéry. – 3. vyd. – Praha : XYZ, 2004. – 188 s. : fotogr.
- 1299**
SOCHOROVSKÁ, Valeria : Hugo Haas. – 1. vyd. – Praha : Forma, 1996. – 172 s. : fotogr.
- 1300**
SOLDÁN, Ladislav : Kritický typ Jana Strakoše (1899–1966). – In: Literární archiv. – Roč. 32/33, (2000/01), s. 273–283.
- 1301**
SOLDÁN, Ladislav : Třikrát na téma „český úděl“ aneb Próza jako hledání identity. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 36–41. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1302

SOUČKOVÁ, Sylva : Psáno osudem a politikou. – 1. vyd. – Praha : Academia, 2002. – 285 s. : fotogr.

1303

SPIES, Bernhard : Exilliteratur – ein abgeschlossenes Kapitel? : Überlegungen zu Stand und Perspektiven der literaturwissenschaftlichen Exilforschung. – In: Rückblick und Perspektiven / Hrsg. Claus-Dieter Krohn. – München, 1996. – 231 s. – S. 11–30.

1304

SPOJENÉ štáty americké / Ľubica Bartalská. – In: Sprievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 253–285 : mp., fotogr.

1305

STALA, Zbigniew : Dwaj bardowe emigracji : Poetyka tekstów Jacka Kaczmarskiego i Karela Kryla. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 231–239. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2011.

1306

STANĚK, Jiří : Několik podob emigrace v české próze devadesátých let. – In: Deset let poté. – Praha ; Opava, 2000. – 162 s. – S. 135–141. – Akce: Deset let poté [43. Bezručova Opava]. Opava. 13.09.2000–14.09.2000.

1307

STANĚK, Tomáš : Pavel Tigrid tentokrát zcela legálně : Zamyšlení nad třemi knihami. – In: Slezský sborník. – Roč. 89, č. 3/4 (1991), s. 279–283. – Rec. na : Politická emigrace v atomovém věku / Pavel Tigrid. – 3. vyd. – Praha : Prostor, 1990. – 137 s. ; Dnešek je váš, zítřek je náš : Dělnické revolty v komunistických zemích / Pavel Tigrid. – 2. vyd. – Praha : Vokno, 1990. – 157 s. ; Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu / Pavel Tigrid. – 2. vyd. – Praha : Odeon, 1990. – 316 s.

1308

Dr. Jozef STAŠKO osemdesiatročný (1917–1997) : Zborník zo seminára / Zost. Peter Maruniak. – Martin : Matica slovenská – Kabinet výskumu dejín slovenského exilu, 1998. – 97 s. – Akce: Dr. Jozef Staško [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997.

1309

STÁTNÍK, Dalibor : Boris Čelovský na přelomu století. – In: K počtě Bořivoje Čelovského / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 77–81.

1310

STÁTNÍK, Dalibor : Československé zpravodajské hry v Rakousku v počátcích studené války. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 10, č. 4 (2003), s. 487–518. – Res. angl.

1311

STÁTNÍK, Dalibor : Mezi odbojem a kolaborací : Případ Arno Haise. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 8, č. 4 (2001), s. 692–717. – Res. angl.

1312

STEHLÍK, Eduard : Plukovník pěchoty Karel Černý. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 76–91. – Res. angl.

1313

STEINER, Petr : Ironie dějin : Žert Milana Kundery. 1–2. – In: Střední Evropa. – Roč. 16, č. 96–97 (2000), s. 99–108 ; 104–113.

1314

STERNBERG, Cecilia : Cesta : Paměti české aristokratky. – 1. vyd. – Praha : Mladá fronta, 1996. – 636 s. : fotogr.

1315

STÍSKAL, Jiří – ONDERKA, Tomáš : Zapadlí vlastenci. – In: Historie-Historica. – Roč. 5(168), (1997), s. 187–195 – Res. angl.

1316

STOKLÁSKOVÁ, Zdenka : O domově v exilu v Bad Wiessee. – In: Časopis Matice moravské. – Roč. 113, č. 1 (1994), s. 224–226. – Akce: Domov a exil, emigrace a vyhnání z českých zemí v 19. a 20. století [Konference]. Bad Wiessee. 19.11.1993–21.11.1993.

1317

STOKLÁSKOVÁ, Zdenka : Věda v exilu. – In: Časopis Matice moravské. – Roč. 123, č. 1 (2004), s. 288–291. – Akce: Věda v exilu [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.

1318

STOKLÁSKOVÁ, Zdenka : Zwischen Olmütz und Haifa : Zwi Batscha. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 104–119. – Přil.: Liste der Publikationen (chronologisch geordnet). – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.

1319

STOLÁRIK, Imrich : Slávnosť na Ottawskej univerzite. – In: Literárny týždenník. – Roč. 5, č. 46 (1992), s. 2.

1320

STOLÁRIK, Mark M. : A Historical Perspective on the Declining of the Slovak Language over Three Generations in the United States of America. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 172–177. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vědecké sympózium k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.

1321

STOLÁRIK, Mark M. : The Role of Slovak Emigrés in North America in the Emancipation of the Slovak Nation. – In: Časopis za opca družstvena pitanja = Journal for General Social Issues. – Č. 33–34 (1998), s. 75–88. – Res. něm.

1322

STOLÁRIK, Mark M. : Slovak Historians in Exile in North America, 1945–1992. – In: Human Affairs. – Roč. 6, č. 1 (1996), s. 34–44.

1323

STRÁNSKÁ, Hana : Co už se nikdy nedovím. – 1. vyd. – Olomouc : Votobia, 1998. – 241 s. – (Edice českých autorů)

1324

STRÁNSKÝ, Jan : Adaptace a integrace druhé generace. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 182–183. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1325

STRÁNSKÝ, Pavel : Ota B. Kraus (1921–2000). – In: Roš chodeš. – Roč. 62, č. 12 (2000), s. 11.

1326

STRNAD, Jaroslav – STRMISKA, František : Panoptikum : Rozhovor Františka Strmisky s Jaroslavem Strnadem o nacistech, exilu, Svobodné Evropě, literatuře a jiných důležitostech posledních let. – 1. vyd. – Praha : Torst, 1999. – 223 s. : fotogr.

1327

STRÖBINGER, Rudolf : Součást národní literatury = Participants in National Literature. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 178–185.

1328

STROŽ, Daniel : Co jsem chtěl říct, říkám : Rozhovory z exilového, českého a slovenského tisku 1985–1993. – 1. vyd. – Praha : Sakko, 1993. – 158 s., fotogr. – Vyd. s Obrys/Kontur – PmD Mnichov.

1329

STROŽ, Daniel : Několik podnětů k seminářům o nezávislé literatuře po pěti letech. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 177–180. – Přet. z: Halo noviny (12.11.1994).

1330

STRÍŽOVSKÁ, Eva : Trochu historie vzniku Českého dialogu a začátku komunikace mezi Čechy doma i ve světě. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 238–242. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1331

STUDIE z dějin emigrace : Sborník studentských prací. – Olomouc : Monse, 2003. – 207 s. – (Verbum ; Sv. 9) – Res. angl.

1332

STUCHLÍKOVÁ, Jarka : Indiáni, politici, plukovníci : Život české rodiny v Chile 1969–1973. – Praha : Panglos, 1997. – 353 s.

1333

SUDA, Zdeněk – ČERYCH, Ladislav : Revue Skutečnost aneb Democratia militans : Rozhovor s prof. Sudou a dr. Čerychem o „Přítomnosti“ padesátých let a jejím významu pro exil / Přípr. Jakub Camrda. – In: Nová Přítomnost. – Č. 6 (1996), s. 18–21.

1334

SUDA, Zdeněk : Třetí exil a zkoumání svědomí. – In: Nová Přítomnost. – Roč. 1, č. 4 (1995), s. 22–23.

1335

SUCHÝ, Jozef A. : O dejinách a činnosti slovenského exilu v Kanade. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 221–232.

1336

SULKOVÁ, Marie : Češi v Austrálii. – In: Dobré dílo českých rukou. I. – Praha, 2001. – 155 s. – S. 17–18.

1337

SUMICHRAS, Michael – SHAFER, Ronald G. : Rebirth of freedom : from nazis and communists to a new life in America. – Central Point : Hellgate Press, 1999. – 311 s.

1338

SUP, J. : Stanislav Velinský – tvůrce a propagátor individualizace ve vzdělávání : Ke 100. výročí narození. – In: Universitas. – Č. 4 (1999), s. 20–21.

1339

SVÁTEK, František : Česká Vídeň domov, či exil? – In: Historické listy. – Roč. 4, (1995), s. 60.

1340

SVÁTEK, František : Překračování hranic : Zamyšlení nad životem a dílem českého a evropského intelektuála Bedřicha Loewensteina. – In: Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein = Grenzüber-schreitungen oder Der Vermittler Bedřich Loewenstein / K vyd. přípr. Vilém Prečan aj. – Praha ; Brno, 1999. – 367 s. – S. 352–359.

1341

SVEDECTVO jednej generácie / Sest. Imrich Kružliak, Ján Okál'. – Cambridge, Ont. : Dobrá kniha, 1990. – 448 s.

1342

SVITÁK, Ivan : Devět životů : konkrétní dialektika. – Praha : Sakko, 1992. – 269 s.

1343

SVITÁK, Ivan : Národ na křižovatce : Dialektika dějin. – 2. vyd. – Praha : Agentura Cesty, 1989. – 260 s.

1344

SVITÁK, Ivan : [Referát]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 84–85. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1345

SVITÁK, Ivan : Vztažné body : Umění byrokratické diktatury. – B.m. : b.n., 1990. – Nestr. – Xerokopie. – Na volných listech.

1346

SVOBODA, Gustav : Armádní generál Sergěj Jan Ingr : 1894–1956. – Praha : Ministerstvo obrany ČR, 1998. – 141 s. : fotogr.

1347

SVOBODA, Josef : Universitas hovoří s prof. Josefem Svobodou / Otázky položil Jan Šmarda. – In: Universitas. – Č. 2 (1996), s. 22–26.

1348

SVOBODA, Joseph G. : Česká sbírka univerzity v Nebrasce v Lincolnu. – In: Práce z dějin Československé akademie věd. Ser. A. – Roč. 4, (1992), s. 202–213. – Res. něm. – Akce: Společnost pro vědy a umění [Kongres]. Praha ; Bratislava. 05.1992.

1349

SÝS, Karel : Nezávislá samohana. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 190–191. – Přet. z: Naše pravda, č. 44/45 (1994).

1350

SZATMÁRY, Zuzana : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 98–99. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1351

ŠABATA, Jaroslav : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 35–36. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1352

ŠAJBAN, Štefan : Činnosť Slovenského podporného spolku v Kanade. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielík aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 68–70. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.

1353

ŠAJTAR, Drahomír : Neviditelný domov. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 46–50. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1354

ŠAMÁNKOVÁ, Božena : Útěk z domova : Trilogie. – Sydney : vl.n., 1991. – 111 s.

1355

ŠAMÁNKOVÁ, Božena : Útěk z domova. – B.m. : Fast Book, 1997.

1356

ŠAMÁNKOVÁ, Božena : Perpetuum mobile. – Sydney : vl.n., 1995.

1357

ŠATAVA, Leoš : Vystěhovalectví do USA. – In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. – Praha, 1996. – 230 s. – S. 155–171. – Res. angl.

1358

ŠČUREK, František : Emigrácia Slovákov v Poľsku po roku 1945. – In: Slováci v Poľsku. – Bratislava ; Kraków, 1995. – S. 50–53. – Res. pol., angl.

1359

ŠEBOROVÁ, Milena : A Czech Trilogy : Endurance: Ravensbruck : Leap Day 1948: Victory and Tragedy : Road to Liberty / Milena Seborova. – Rome : Christian Academy, 1990. – 189 s. : fotogr.

1360

ŠEDÁ cihla : Exil : Katalog výstavy / Jiří Šetlík, Jiří Valoch, Marcela Pánková. – Klatovy : Galerie Klatovy-Klenová I Jednorozec, 1994. – 160 s. : reprodukce. – Soub. text angl., fr., něm. – Akce: Šedá cihla [Výstava]. Klatovy-Klenová. 18.06.1994–18.09.1994.

1361

ŠEDIVÝ, Zdeněk : Vzpomínka rozhlasová. – In: Slovo v úzkosti a naději / Uspoř. Zdeněk Rotrekl. – Brno, 1994. – 318 s. – S. 299–301.

1362

ŠEDIVÝ, Zdeněk F. : Velká operace : Pokus Státní bezpečnosti o likvidaci Třetího odboje. – 1. vyd. – Vimperk : Papyrus, 1996. – 173 s. : fotogr.

1363

ŠEFLOVÁ, Ludmila : Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948–1978 : Exil : Bibliografie = Books by Czech and Slovak Authors Published out of Czechoslovakia, in Exile, 1948–1978 / Vyd. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – 1. vyd. – Brno : Doplněk, 1993. – 313 s.

1364

ŠEJNA, Jan : My vás pohřbíváme / Zaps. Tomáš Sniegoň. – In: Mladý svět. – Roč. 3(35), č. 30 (1993), s. 17–23.

1365

ŠETLÍK, Jiří : České a slovenské umění v exilu. – In: Český a slovenský exil 20. století. I / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 64–89. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1366

ŠIKLOVÁ, Jiřina : Exil udělal mnoho. – In: Český dialog. – Roč. 3, č. 21 (1993), s. 18.

1367

ŠIKLOVÁ, Jiřina : O exilu pro Český dialog : Rozhovor s Jiřinou Šiklovou / Zaps. st. – In: Český dialog. – Roč. 4, č. 3 (1994), s. 10–11. – 1 fotogr.

1368

ŠIKLOVÁ, Jiřina : Úvodní slovo. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 7–9. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1369

ŠILHÁNOVÁ, Libuše : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 106–108. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1370

ŠILHÁR, Alfonz : Zo spomienok na krajanov v Austrálii. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 219–220.

1371

ŠIMEČKA, Martin M. : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 21–22. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1372

ŠIMKO, Dušan : Exil in Basel : Gespräche mit Flüchtlingen aus der Tschechoslowakei / Fotos Roland Schmidt. – Košice : Edition memory, 2003. – 180 s. : fotogr.

1373

ŠIMKO, Ján : Vyučovanie slovenčiny na Štátnej univerzite v Kente. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 178–181. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.

1374

ŠIMKOVÁ, Ludmila : Výberová bibliografia Dr. Jozefa Stašku. – In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) / Zost. Peter Maruniak. – S. 89–97.

1375

ŠÍPEK, Zdeněk : Vystěhovalectví do Afriky, Asie (bez území bývalého SSSR), Austrálie a Oceánie. – In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. – Praha, 1996. – 230 s. – S. 198–230. – Res. angl.

1376

ŠIPKOVÁ, M. : O jazyce čechoamerického týdeníku Našinec. – In: Naše řeč. – Roč. 84, č. 4 (2001), s. 192–198.

1377

ŠKARVADA, Jaroslav – SVOBODA, Bohumil : Svedl jsi mě, Hospodine / Jaroslav Škarvada v rozhovoru s Bohumilem Svobodou. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 2002. – 206 s. : fotogr.

1378

ŠKARVADA, Jaroslav : Z archivu pastýře exulantů. – 1. vyd. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 1996. – 85 s.

1379

ŠKARVADA, Jaroslav : Ze života biskupa litomyšlského : Autorizovaný přepis nahrávky na magnetofonovém pásku. – In: Litomyšl duchovní tvář českého města. – Litomyšl, 1994. – 224 s. – S. 203–222. – Res. něm.

1380

ŠKOLL, Jaroslav : Životní osudy Zdeňky Pokorné. – In: Jižní Morava. – Roč. 32, č. 35 (1996), s. 322–326.

1381

ŠKUTINA, Vladimír : Prezidentův vězeň. – Purley : Rozmluvy, 1989. – 75 s.

1382

ŠKUTINA, Vladimír – BAKALÁŘ, Robert : Ztracená léta : Příběh hokejového zločinu. – Pardubice : Helios, 1990. – 144 s. : 30 s. obr. příl.

1383

ŠKVORECKÝ, Josef : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 62–64. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1384

ŠKVORECKÝ, Josef : Hlas z Ameriky. – Toronto : Sixty-Eight, 1990. – 320 s.

1385

ŠKVORECKÝ, Josef : Jak žili a smýšleli naši dávní krajané v Americe. – In: Češi a svět / K vyd. přípr. Josef Polišínský. – Praha, 2000. – 260 s. – S. 137–146.

1386

ŠKVORECKÝ, Josef : Pavel Tigrid R.I.P. – In: Listy. – Roč. 33, č. 4 (2003), s. 3–4.

1387

ŠKVORECKÝ, Josef – ŠKVORECKÁ-SALIVAROVÁ, Zdena : Většina spisovatelů píše především pro sebe : 29. října 1991 / spisovatelka, nakladatelka Zdena Škvorecká-Salivarová ; spisovatel, nakladatel, univerzitní učitel Josef Škvorecký. – In: Večerní rozmluvy s hosty Univerzity Palackého 1991–1996 / Josef Jařab aj. – Olomouc, 1998. – 313 s. – S. 9–15.

1388

ŠLESINGER, Miloš : Odysea českého chirurga : co je za oponou? – 1. vyd. – Brno : Doplněk, 1998. – 195 s. : fotogr. – (Edice osudů ; Sv. 6)

1389

ŠMADA, Jan : Básník Brna [Ivan Blatný] by byl osmdesátiletý. – In: Universitas. – Č. 1 (2000), s. 4–5.

1390

ŠMERAL, Jiří : Československý křesťansko demokratický exil a křesťanské odbory ve Švýcarsku. – In: Studie z dějin emigrace / Uspoř. Karel Konečný. – Olomouc, 2003. – 207 s. – S. 158–179. – Res. angl.

1391

ŠOLC, Martin : Dvojí tvář československých věd o vesmíru : Na rozhraní mezi ideologií z východu a emigrací na západ. – In: Věda v Československu v letech 1953–1963 / Hana Barvíková. – Praha, 2000. – 591 s. – S. 209–219. – Akce: Věda v Československu v letech 1953–1963 [Konference]. Praha. 23.11.1999–24.11.1999.

1392

ŠOPÁK, Pavel : Slezsko Vladimíra Neuwirtha. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 75–78. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1393

ŠOŠKA, Anton : Slovenský politický exil v Austrálii. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 223–238. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

1394

ŠOUŠA, Jiří : Osobnost a obor : Vladislav Brdlík a zemědělská správo věda. – In: Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století / Sest. Blanka Rašticová. – Uherské Hradiště, 2004. – 365 s. – S. 325–341. – Res. angl. – Akce: Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století [Mezinárodní konference]. Uherské Hradiště. 2004.

1395

ŠPETKO, Jozef : „Humanistika“ v slovenskej diaspore. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 107, č. 12 (1991), s. 166–173.

1396

ŠPETKO, Jozef : Kto (nie) je kto v exile. – In: Most. – Roč. 44, č. 1–4 (1999), s. 252–255.

1397

ŠPETKO, Jozef : Líšky kontra ježe : slovenská politická emigrácia 1948–1989 : analýzy a dokumenty. – 1. vyd. – Bratislava : Kalligram, 2002. – 349 s.

1398

ŠPETKO, Jozef : Ľudácka emigrácia a Židia. – In: Acta Judaica Slovaca. – Roč. 4, (1998), s. 135–152.

1399

ŠPETKO, Jozef : Od kritiky k osočovaniu : Pripomienky k príspevku F. Vnuka O slovenskej zahraničnej publicistike. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 108, č. 6 (1992), s. 136–138. – Polem. na : O slovenskej

zahraničnej publicistiky : Pripomienky k príspevku J. Špetku Od sebaoslavy k poznaniu / František Vnuk // In: Slovenské pohľady. – Roč. 108, č. 6 (1992), s. 132–136.

1400

ŠPETKO, Jozef : Od sebaoslavy k poznaniu : Prehľad na skúšku : Slovenská zahraničná publicistika. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 107, č. 6 (1991), s. 116–127.

1401

ŠPETKO, Jozef : Ostrakizovaná literatúra. – In: Slovenské pohľady. – Roč. 106, č. 9 (1990), s. 97–108.

1402

ŠPETKO, Jozef : Prehry a Pyrrhove víťazstvá : Poznámky k slovenskej politickej emigrácii. 1–2. – In: Premeny. – Roč. 27, č. 3–4 (1990), s. 123–139 ; 91–109.

1403

ŠPETKO, Jozef : Slovenská exilová a emigrantská politika v rokoch 1945–1989. – In: Historický časopis. – Roč. 39, č. 3 (1991), s. 241–261.

1404

ŠPETKO, Jozef : Slovenská politická emigrácia v 20. storočí : Jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom = Slovak political emigrants in the 20th century : their relationship to the Czech emigrants and to the Czechs = Slowakische politische Emigranten im 20. Jh. : Ihre Beziehungen zu den tschechischen Emigranten und zu den Tschechen. – Praha : Danubius, 1994. – 320 s. : fotogr. – (Knihnica Zväzu Slovákov v ČR ; Zv. 2)

1405

ŠPUNAROVÁ, Dita : Česká komunita, časopis Hospodář a český jazyk v Nebrasce (USA). – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 363–371. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě – možnosti a meze výzkumu [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.

1406

ŠRAMEK, Jozef : Zamyslenia / Zost. Matilda Klinovská. – 1. vyd. – Bratislava : Lúč, 1992. – 131 s.

1407

ŠRAMEK, Pavel : Osudové okamžiky generála Lva Prchaly. – In: Historie 1995 / Ed. Ivo Barteček. – 139 s. – S. 93–108. – Res. angl. – Akce: Historie 1995 [Celostátní studentská vědecká konference]. Ostrava. 27.11.1995–29.11.1995.

1408

ŠTEFANKO, Ondrej : Rumunsko. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – S. 233–251 : mp., fotogr.

1409

ŠTEFANKO, Ondrej : Slovenčina a rumunskí Slováci : Súčasný stav a perspektívy. – In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 122–125. – Akce: Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990.

1410

ŠTEFANSKÝ, Michal : Medzinárodné súvislosti procesu s Vladimírom Clementisom. – In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“ / Uspoř. Jiří Pernes. – Brno, 2005. – 391 s. – S. 356–366. – Akce: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“ [Konference]. Praha. 14.04.2003–16.04.2003.

1411

ŠTEFANSKÝ, Michal : Osudy sociálních demokratů v letech 1948–1989. – In: Kapitoly z dějin sociální demokracie na Slovensku / Zost. Stanislav Sikora. – Bratislava, 1996. – 499 s. : fotogr. – S. 330–350.

1412

ŠTEFANSKÝ, Michal : Vždy proti totalite : Odchod Jozefa Lettricha do exilu. – In: Historická revue. – Roč. 7, č. 3 (1996), s. 26.

1413

ŠTĚPÁNEK, Pavel : Dílo Čechů ve Venezuele. – In: Dobré dílo českých rukou. 1. – Praha, 2001. – 155 s. – S. 39–40.

1414

ŠTERN, Jan : Co lze rozumět pod pojmem „nezávislá literatura“. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 41–42. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1415

ŠTERN, Jan : Poslední dopis. – In: Listy. – Roč. 29, č. 5 (1999), s. 42–43.

1416

ŠTÍPALA, Ivan : Veľká Británia. – In: Spievodca slovenským zahraničím / Zost. Ľubica Bartalská. – Bratislava, 2001. – 376 s. – S. 341–349 : mp., fotogr.

1417

ŠTOLBOVÁ, Eva : Exilová vydání díla Dominika Tatarky. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 144–145. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1418

ŠUSTROVÁ, Ivana – BLÁZEK, Petr : Bylo nás pět : O vydávání českého exilového časopisu za berlínskou zdí / Rozhovor s Ivanou Šustrovou. – In: Listy. – Roč. 33, č. 4 (2003), s. 63–68.

1419

ŠVAGROVSKÝ, Š. – MATEJKO, Ľubor : Vedecké dielo exilového slavistu Michala Lacka. – In: Rossica Slovaca 1. – Roč. 11, (1992), s. 183–190.

1420

ŠVEJCAR, Jiří : Z rodinné korespondence Josefa Švejcara / Vybr. a uspoř. ... – 1. vyd. – Praha : Český spisovatel, 1996. – 177 s. : fotogr.

1421

ŠVIHÁLEK, Milan – TARABUSOVÁ, Zuzana : Jan Pivečka : „Nikdy se nevzdávej“ / Vyd. Nadace J. Pivečky, Slavičín. – 1. vyd. – Šenov u Ostravy : Tilia, 2004. – 284 s. : fotogr.

1422

TABÁŠEK, Arnošt : Adina Mandlová : fámy a skutečnost. – 1. vyd. – Praha : Formát, 2003. – 200 s. : fotogr.

1423

TANZONE, Daniel F. : Národné organizácie. – In: Slovenská Amerika = Slovak America / Ľubica Bartalská. – Bratislava, 1999. – 113 s. : fotogr. – S. 113.

1424

TAUBER, Heinz Jakob : Atlantida holičských Židů. – Praha : Sefer, 2003. – 423 s.

1425

TERLECKÝ, Nikolaj : Curriculum vitae / Pozn. a doprov. studii Anastasie Kopřivová ; Doslov Jan Vladislav. – 1. vyd. – Praha : Torst, 1997. – 224 s.

1426

TIGRID, Pavel : Laisse ça au cheval, il a une plus grosse tête. – In: La nouvelle Alternative. – Roč. 18, č. 59 (2003), s. 7–9. – Přet. z: La nouvelle, No. 1 (1986).

1427

TIGRID, Pavel : Levičáctví je zvláštní nemoc : 13. května 1992. – In: Večerní rozhovory s hosty Univerzity Palackého 1991–1996 / Josef Jařab aj. – Olomouc, 1998. – 313 s. – S. 56–63.

1428

TIGRID, Pavel : Marx na Hradčanech / K vyd. přípr. a rozhovor vedl Bohumil Pečinka. – Brno : Barrister & Principal, 2001. – 187 s.

1429

TIGRID, Pavel : Ohlédnutí spíše pragmatické = Looking Back Pragmatically. – In: Literatura, vězení, exil – Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 216–219. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

1430

TIGRID, Pavel : Politická emigrace v atomovém věku. – 1. vyd. – Praha : Prostor, 1990. – 137 s. – Pův. vyd. Svědectví 1968 a r. 1974 Index, Kolín n.R.

1431

TIGRID, Pavel : Svědectví o Svědectví : historie jednoho exilového časopisu = Témoignage sur Témoignage : l'historique d'une revue en exil. – In: Paříž – Praha; = Paris – Prague. – Praha, 1994. – 101 s. – S. 49–59 – Akce: Paříž – Praha : Intelektuálové v Evropě [Seminář]. Praha. 09.12.1993.

1432

TICHÁ, Jindra : Pavel Tichý, léta v emigraci 1969–1994. – In: Filosofický časopis. – Roč. 50, č. 5 (2002), s. 808–809.

1433

TICHÝ, Martin : Peroutkův dvojí exil. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 92–98. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1434

TKAČ, Alexander : Nech vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi sú prínosom k európskej kultúre : Jeden z cieľov SVU [Spoločnosť vied a umení]. – In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství : 1918–1998. – Brno, 1998. – 536 s. – S. 411–412. – Akce: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství [Odborná mezinárodní konference]. Luhačovice. 25.08.1997–26.08.1997.

1435

TOBOLKA, ? : Vzpomínky a bolesti zapadlého emigranta. – In: Listy starohradské kroniky. – Roč. 27, č. 4 (2004), s. 141–142.

1436

TOMAN, Jindřich : Život mezi světy : Rozhovor s bohemistou Jindřichem Tomanem / Přípr. Alice Marxová. – In: Roš chodeš. – Roč. 64, č. 4 (2002), s. 6–7.

1437

TOMÁNEK, Josef Václav : Boj za svobodu : články a dopisy českého legionáře a exulanta v Americe z let 1932–1996. – New York : Hlas-Voice, 1996. – 197 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 42)

1438

TOMÁNEK, Josef Václav : Deník bojovníka : Verše z let 1994–1995 / Josef V. Toman-Tománek. – 1. vyd. – New York : Česká edice knih a hudebnin, 1995. – 121 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 40)

1439

TOMÁNEK, Josef Václav : Deník čtvrtého odboje : verše a doklady z domácí fronty. – B.m. : Hlas-Voice, 2001. – 150 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 50)

1440

TOMÁNEK, Josef Václav : Deník legionáře : šlehy a postřehy 1985. – New York : Hlas-Voice, 1990. – 78 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 27)

1441

TOMÁNEK, Josef Václav : Deník z Evropy a z Ameriky : postřehy českého exulanta / Josef V. Toman-Tománek. – New York : Book and Music Publishers, 2000. – 136 s. : fotogr. – (Hlas-Voice ; Sv. 49)

1442

TOMÁNEK, Josef Václav : Deník z Nového Yorku : verše – články – dopisy : 1996–1997 / Josef V. Toman-Tománek. – 1. vyd. – New York : Česká edice knih a hudebnin, 1997. – 140 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 43)

1443

TOMÁNEK, Josef Václav : Deník z podzimu života : verše, články, záznamy : 1997–1998 / Josef V. Toman-Tománek. – 1. vyd. – New York : Česká edice knih a hudebnin, 1998. – 176 s. : fotogr. – (Hlas-Voice ; Sv. 45)

1444

TOMÁNEK, Josef Václav : Denní úvahy : české verše a dopisy, 1995–1996. – New York : Hlas-Voice, 1996. – 151 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 41)

1445

TOMÁNEK, Josef Václav : Hlas českého legionáře z Volyně : Třetí československý odboj v Americe 1950–1989 / Josef V. Toman-Tománek. – 1. vyd. – New York : Česká Edice Knih a Hudebnin, 1993. – 34 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 32)

1446

TOMÁNEK, Josef Václav : Hlas českého vyhnance : verše a svědectví z odboje : deník z newyorské metropole. – New York : Hlas-Voice, 1999. – 107 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 47)

1447

TOMÁNEK, Josef Václav : Odkaz legionáře : Verše a projevy českého exulanta v USA 1993–1994 / Josef V. Toman-Tománek. – 1. vyd. – New York : Česká Edice Knih a Hudebnin, 1994. – 127 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 37)

1448

TOMÁNEK, Josef Václav : Ohlasy z New Yorku : Verše českého exulanta v Americe / Josef V. Toman-Tománek. – 1. vyd. – New York : Česká Edice Knih a Hudebnin, 1993. – 111 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 35)

1449

TOMÁNEK, Josef Václav : Poezie v exilu. – New York : Hlas-Voice, 1992. – 311 s. : fotogr.

1450

TOMÁNEK, Josef Václav : Poezie z exilu : české verše z pohostinné Ameriky 1988–1992. – New York ; Praha : Hlas-Voice, 1992. – 311 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 34)

1451

TOMÁNEK, Josef Václav : Roční záznamy : verše a důkazy pravdy. – Jesenice u Rakovníka : Hlas-Voice, 2002. – 138 s.

1452

TOMÁNEK, Josef Václav : Zápisky z exilu : Svědectví a varování z III. československého zahraničního odboje : Verše z deníku z roku 1988. – New York : Hlas-Voice, 1991. – 78 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 29)

1453

TOMÁNEK, Josef Václav : Záznamy legionáře : verše a próza exulanta z Ameriky. – New York : Hlas-Voice, 1996. – 70 s. – (Hlas-Voice ; Sv. 46)

1454

TOMANOVIČ, Zoltán : Oči a srdce emigrácie. – 1. vyd. – Bratislava : Obzor, 1990. – 171 s.

1455

TOMÁŠEK, František : Je sedm hodin středoevropského času : Postavy a příběhy ze začátku Svobodné Evropy. – Mnichov : Evropská exilová edice, 1990. – 212 s. : obr. – (Evropská exilová edice ; 1) – Vyd. pod záštitou Českého slova v Mnichově.

1456

TOMEK, Prokop : Amon Tomašoff – dobrodruh ve službách komunistů. – In: Securitas imperii. – Roč. 12, Sborník k problematice 50. let (2005), s. 5–28.

1457

TOMEK, Prokop : Československý zpravodajský úřad 1949–1956. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 3 (2004), s. 74–81. – Res. angl.

1458

TOMEK, Prokop : Josef Frolík – muž na nesprávném místě. – In: Securitas imperii. – Roč. 8, (2001), s. 183–202.

1459

TOMEK, Prokop : Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo. – In: Securitas imperii. – Roč. 9, (2002), s. 334–367.

1460

TOMEK, Prokop : Zpráva o proniknutí Československé politické rozvědky do sekce britské zpravodajské služby : Československý rozvědný úřad Czechoslovak Intelligence Office C.I.O. / Zprac. ... – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 3 (2004), s. 82–90. – Res. angl.

1461

TOMEŠ, Josef : Hubert Ripka. – In: Masarykův lid. – Roč. 10, č. 4 (2004), s. 1–6.

1462

TOMEŠ, Josef : Vědec a politik [Otakar Machotka]. – In: Masarykův lid. – Roč. 5, č. 4 (1999), s. 25.

1463

TOMSKÝ, Alexander : Můj obrodný proces. – In: Nová Přítomnost. – Č. 10 (1998), s. 22.

1464

TONDER, Ivo – SITENSKÝ, Ladislav : Na nebi i v pekle. – 1. vyd. – Plzeň : Mustang, 1997. – 90 s. : fotogr. – (Pilot ; Sv. 59)

1465

TOŠNEROVÁ, Patricia : Doteky pošty a exilu 1914–1948. – In: Český a slovenský exil 20. století. 1 / Ed. Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 155 s. – S. 114–131. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1466

TÓTH, Dušan : Zamyslenia slovenského reverenda v Kanade. – In: Zrkadlenie = Zrcadlení. – Roč. 2, č. 4 (2005), s. 21–24.

1467

TOUFAR, Pavel : Pod maskou světáka [Josef (Harry) Jelínek]. – In: Přísně tajné! – Č. 2, (1997), s. 73–90.

1468

TRANTINA, Václav : Bedřich Svatoš – osud českého spisovatele ve 20. století. – In: Podbrdsko. – Roč. 8, (2001), s. 187–188. – Res. angl. – Akce: Bedřich Svatoš – osud českého spisovatele ve 20. století [Konference]. Milín. 18.04.2000.

1469

TRAPL, Miloš : Centrum pro československá exilová studia. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fac. Philosophica. Historica 29. – Roč. 17, (2000), s. 257–260.

1470

TRAPL, Miloš : Česká politická emigrace ve 20. století (1914–1989) : Srovnání generací. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 36–44. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1471

TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt – KOUŘIL, Miloš : Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989. 1. Od května 1945 do srpna 1968 / Vyd. Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP, Olomouc. – 1. vyd. – Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. – 111 s. – (Emigrace ; Sv. 1) – Res. něm.

1472

TRAPL, Miloš : Exil po únoru 1948. – In: Zpravodaj Centra pro exilová studia. – Roč. 1, č. 2 (1996), s. 1–12.

1473

TRAPL, Miloš : Exil po únoru 1948 : Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. – Olomouc : Centrum pro československá exilová studia, 1996. – 61 s. : fotogr.

1474

TRAPL, Miloš : Názory představitelů českého a slovenského poúnorového exilu na budoucí uspořádání státu. – In: Česko-slovenská historická ročenka. – (1998), s. 31–38. – Res. angl. – Akce: Češi a Slováci 1948–1967 [6. pracovní setkání historiků nejnovějších dějin ČR a SR]. Brno. 22.10.1997–23.10.1997.

1475

TRAPL, Miloš : Politické strany v exilu. – In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998 / Ed. Pavel Marek. – Olomouc, 2000. – 403 s. – S. 347–356.

1476

TRAPL, Miloš : Problémy výzkumu exilu let 1948–1989. – In: Deset let soudobých dějin / Uspoř. Jiří Kocian. – Praha, 2001. – 143 s. – S. 94–101. – Akce: 8. sjezd českých historiků. Hradec Králové. 10.09.1999–12.09.1999.

1477

TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt : Snahy komunistického režimu o získání krajanů ve Švýcarsku ke spolupráci. – In: Slezský sborník. – Roč. 101, č. 3, K počtům historika mnichovské konference : Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského (2003), s. 361–370. – Res. angl.

1478

TRAPL, Miloš : Tschechische politische Emigration in den Jahren 1938, 1939, 1948 und 1968. – In: Exile im 20. Jahrhundert. – Roč. 18, (2000), s. 77–87.

1479

TRAPL, Miloš : Zmařený útěk monsignora J. Šrámka a F. Hály do exilu v březnu 1948. – In: Zpravodaj pro exilová studia. – Roč. 1, č. 1 (1995), s. 5–9.

1480

TRAXLER, Jiří : Já nic, já muzikant. – Praha : Magnet-Press, 1994. – 220 s. – (Magnet Plus ; mimoř. vyd. 1/94) – Vyd. 1980 v nakl. Sixty-Eight Publ.

1481

TRENSKÝ, Pavel : Josef Škvorecký. – Jinočany : H+H, 1995. – 155 s. : fotogr. – (Profily ; 3)

1482

TREPTE, Hans-Christian : Der Sprachwechsel als eine Grundproblematik schriftstellerischen Exils. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 275–302. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1483

TRINKEWITZ, Karel : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 86–87. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1484

TRINKEWITZ, Karel : Výtvarné umění v exilu. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 163–173. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1485

TRUBINSKÝ, Jozef C. : Prečo nepišlo k dohode? – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 148–156. – Přet. z: Slovák v slobodnom svete (august 1958).

1486

TRUBINSKÝ, Jozef C. : Slovenský exil za suverenity a štátnosť slovenského národa : Výber dokumentov / Vybral ... – Martin : Matica slovenská, 2003. – 316 s.

1487

TRUBINSKÝ, Jozef C. : Snahy exilu o národnú suverenity. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 105–109.

1488

TŘEŠŇÁK, Vlastimil – LUKEŠ, Zdeněk : Karlín East Side : (Nejen) o Karlíně s Vlastou Třešňákem. – In: Revolver revue. – Roč. 41, (1999), s. 145–147.

1489

TŘEŠŇÁK, Vlastimil – PLACÁK, Petr : Karlínská verbež : Kádrový dotazník Vlastimila Třešňáka. – In: Kádrový dotazník / Petr Placák. – Praha, 2001. – 359 s. – S. 337–345.

1490

TŘEŠŇÁK, Vlastimil : Klíč je pod rohožkou. – Praha : Torst, 1995. – 498 s.

1491

TULEYA, Edward A. : The Slovak Museum and Archives : A Transmission Belt for Slovak Heritage Awareness. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 182–185. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vědecké sympózium k 125. výročí založení Matice slovenskej]. Martin. 1990.

1492

TURKOVÁ, Helga : Sidonie Nádherná z Borutína : Padesát let od úmrtí poslední majitelky zámku Vrchotovy Janovice. – In: Lidé města. – Roč. 5, (2001), s. 147–149. – Akce: Sidonie Nádherná z Borutína : Padesát let od úmrtí poslední majitelky zámku Vrchotovy Janovice [Výstava]. Vrchotovy Janovice. 12.06.2000–09.2000.

1493

TURNOVSKÝ, Fred : Fifty Years in New Zealand. – 1st ed. – Wellington : Allen & Unwin, 1990. – 256 s. : fotogr.

1494

TVRDOŇ, Emil : K jazyku Slováků v USA. – In: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk / Zost. František Bielik aj. – Martin, 1990. – 292 s. – S. 267–270. – Akce: Zahraniční Slováci a mateřský jazyk [Vědecké sympózium k 125. výročí Matice slovenskej]. Martin. 1990.

1495

TYRAN, Petr : Uvěznění v exilu = Imprisonment in Exile. – In: Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile. – Praha, 1997. – 221 s. – S. 204–207. – Akce: Literatura, vězení, exil [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996.

1496

U NÁS ve Vídni : Vídeňští Češi vzpomínají / K vyd. přípr. Jan Balhar, Stanislava Kloferová, Jarmila Vojtová. – 1. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 1999. – 143 s.

1497

UHEREK, Zdeněk : Češi v Bosně a Hercegovině : úvod do problematiky s výběrovou bibliografií / Sest. ... – Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2000. – 134 s.

1498

UHLÍŘ, Jan B. : Vladimír J. Krajina – vědec a politik : K jeho nedožitým 90. narozeninám. – In: Historický obzor. – Roč. 6, č. 1 (1995), s. 16–20.

1499

ULČ, Ota : Exil a literatura : Pár poznámek navazujících na referát Antonína Měšťana. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 61–64. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

1500

ULČ, Ota : Naši mezi protinožci. – Praha : Faun, 1998. – 170 s. – (Exil)

1501

ULČ, Ota : Osud jako potůchly čarodějník. – In: Kandidáti další existence / Ed. Stanislav Brouček. – Praha, 2004. – 125 s. – S. 47–67.

1502

ULČ, Ota : Profil a motivy uprchlíků poslední komunistické vlny. – In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 32–35. – Akce: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1503

ULČ, Ota : Slova jako nedokonalý nástroj komunikace. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 109–111. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 2.10.2001–5.10.2001.

1504

ULRICH, Vladimír : Česká literatura v exilu. – In: Svědectví. – Roč. 23, č. 91 (1990), s. 234–252.

1505

UMENIE v službách totality 1948–1956 : sondy do problematiky / Ed. Štefan Drug. – 1. vyd. – Bratislava : Ústav slovenskej literatury SAV, 2001. – 160 s. – Res. něm., angl.

1506

UMÍNĚNOST jako osud : Jan Vladislav pětasedmdesátiletý / K vyd. přípr. František Kautman a Vilém Prečan ve spolupř. s Milanem Drápalou. – Praha : Nadace Československého dokumentačního střediska, 1998. – 185 s.

1507

URBANEC, Jiří : Parodie a osudové střety v díle Viléma Hejla. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 11–15. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1508

URGOŠIKOVÁ, Blažena : John Ladislav Brom. – In: Český a slovenský exil 20. století / Jan Kratochvíl. – Brno, 2002. – 159 s. – S. 146–153. – Akce: Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008.

1509

UTAJENÁ korespondencia : 1980–1998 / Ed. Tomáš Strauss ; Aut. T. Archlebová, P. Bartoš, J. Budaj, [M. Dobeš], L. Ďurček, S. Filko, V. Havrilla, J. Chalupský, M. Kern, M. Knížák, J. Koller, J. Kotík, J. Kusá, J. Meliš, A. Mlynářčik, T. Petřivý, V. Popovič, R. Sikora, J. Šetlík, D. Tóth, M. Zemko. – 1. vyd. – Bratislava : Kalligram, 1999. – 184 s.

1510

ÚTĚK a exil v umění : Katalog výstavy / Aut. textů Jean-Claude Concolato aj. – Praha : Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky, 2002. – 104 s. – Katalog vyd. též angl. a fr. – Akce: Útěk a exil v umění [Výstava]. Praha. 19.07.2002–15.09.2002.

1511

VACULÍK, Jaroslav : Češi v zahraničí. – In: Manuál Encyklopedie českých dějin. – Praha, 2003. – S. 308–314.

1512

VACULÍK, Jaroslav : České minority v současné Evropě. – In: Evropanství a národní identita / Ed. Marta Goňcová. – Brno, 2000. – 203 s. – S. 128–134. – Res. angl. – Akce: Evropanství a národní identita [Konference]. Brno. 11.11.1999.

1513

VACULÍK, Jaroslav : Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti. – 1. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 2002. – 73 s. – Res. něm.

1514

VACULÍK, Jaroslav : Dějiny zahraničních Čechů a stav jejich výzkumu. – In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity. – Roč. 153/18 (2001), s. 55–65. – Res. něm.

1515

VACULÍK, Jaroslav : Geneze českých minorit v cizině a jejich geografické rozmístění. – In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. – Roč. 179/20, (2004), s. 45–88. – Res. něm.

1516

VACULÍK, Jaroslav : K náboženským poměrům Čechů v cizině. – In: Katechetika – historie – teologie. – Ostrava, 2003. – S. 23–29.

1517

VACULÍK, Jaroslav : Ke stavu výzkumu dějin krajanů. – In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii / Red. Josef Harna. – Praha, 1998. – 190 s. – S. 169–174. – Akce: Československo 1918–1938 : Osudy československé demokracie [Přípravné kolokvium ke konferenci]. Praha. 18.11.1997.

1518

VACULÍK, Jaroslav : Memorandum o svobodných volbách v satelitních státech z roku 1956. – In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. – Roč. 141/17 (1999), s. 164–169. – Akce: Demokracie ve 20. století a její perspektivy [Seminář]. Brno. 02.12.1997.

1519

VACULÍK, Jaroslav : Národní vědomí zahraničních krajanů. – In: Výchova k národnímu uvědomění a národním hodnotám. – Brno, 1999. – S. 147–149.

1520

VACULÍK, Jaroslav – ZWETTLER, Otto : Politické myšlení Čechů a Slováků v letech 1948–1989 ve vybraných dokumentech. – 1. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 1994. – 130 s. – Res. něm.

1521

VACULÍK, Jaroslav : Proměny české emigrace. – In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. – Roč. 19, (2003), s. 103–106.

1522

VACULÍK, Jaroslav : Sokol a zahraniční krajané. – In: Sokolství od 19. do 21. století / Ed. Bohuslav Hodaň. – Olomouc, 2003. – 220 s. – S. 57–63. – Akce: Sokolství od 19. do 21. století [Vědecká konference]. Olomouc. 06.12.2002–07.12.2002.

1523

VACULÍK, Jaroslav : The State of Historiography of Czech Communities Abroad. – In: Prague Perspectives / Ed. Petr Roubal et al. – Prague, 2004. – 444 s. – S. 275–288.

1524

VACULÍK, Jaroslav : Stav výzkumu dějin krajanů ve východní a jihovýchodní Evropě v 90. letech. – In: Slovanské historické studie. – Roč. 27, (2001), s. 22–25. – Akce: 8. sjezd českých historiků. Hradec Králové. 10.09.1999–12.09.1999.

1525

VACHALOVSKÝ, Přemysl – ŽÁČEK, Pavel : Jan Kavan v labyrintu služeb. – 1. vyd. – Praha : Formát, 2003. – 638 s. : fotogr.

1526

VACHALOVSKÝ, Přemysl – BOK, John : Kato : příběh opravdového člověka. – Praha : J.W. Hill, 2000. – 533 s.

1527

VACHEK, Karel : Teorie hmoty : o vnitřním smíchu, rozdělení mysli a středovém osudu. – Praha : Herrmann a syn., 2004. – 203 s.

1528

VACHTOVÁ, Ludmila : Každý má své lobby / Hovor vedli Terezie Pokorná a Viktor Karlík. – In: Revolver revue. – Roč. 43, (2000), s. 117–132.

1529

VÁLEK, Ladislav : Osudná dvanáctá hodina : pravdivý příběh valašského chlapce a jeho rodiny během druhé světové války a po ní. – Praha : Faun, 1994. – 174 s.

1530

VALENTA, Edvard : Žil jsem s miliardátem / Ed. pozn. Karel Blažek. – 1. vyd. – Brno : Blok, 1990. – 244 s. : fotogr. – 1. české vyd. Index 1980.

1531

VALENTA, Jiří : [Diskusní příspěvky]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 38–39, 52–57, 100–101, 109. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1532

VALEŠ, Vlasta : Forschungs- und Dokumentationszentrum „Forum Tschechen in Wien“. – In: Historia Europae Centralis. – Roč. 2, (2003), s. 252–255.

1533

VALEŠ, Vlasta : Die Wiener Tschechen einst und jetzt : Eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der tschechischen Volksgruppe in Wien = Videaští Češi včera a dnes : úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni. – 1. vyd. – Praha : Scriptorium, 2004. – 141 s. : obr. příl.

1534

VALEŠ, Vlasta : Vědecké fórum „Češi ve Vídni“ a otázka zachrany písemných památek české provenience v Rakousku. – In: Archivy v mezinárodním kontextu = Archives in international Context / Ed. Emilie Benešová. – Praha, 2004. – 206 s. – S. 199–204. – Res. angl. – Akce: Archivy v mezinárodním kontextu [Mezinárodní konference]. Praha. 29.09.2004–01.10.2004.

1535

VALKO, Štefan : Slovenská emigrácia a exil od roku 1945 v západnej Európe. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 157–162.

1536

VALTROVÁ, Marie : Vratislav Blažek : hráč před Bohem a lidmi. – 1. vyd. – Praha : Achát, 1998. – 179 s. : fotogr.

1537

VANČURA, Jiří : Tolik opožděných bojovníků. – In: Listy. – Roč. 29, č. 4 (1999), s. 37–38.

1538

VANČURA, Jiří : Zemřel Vladislav Kavan. – In: Listy. – Roč. 33, č. 3 (2003), s. 60.

1539

VANĚČEK, František : Deník chartisty aneb Stalo se v kraji zvykem. – Praha : Primus, 1990. – 133 s.

1540

VANĚČEK, František : Podpora pronásledované literatury. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 78–80. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1541

VANĚČEK, František : Všivá doba : Z deníku chartisty. – Středokluky : Z. Susa, 2002. – 3. vyd. – 155 s. – (V živé paměti ; Sv. 1)

1542

VANEČKOVÁ, Dagmar : Loučení s Janou Neumannovou. – In: Listy. – Roč. 33, č. 1 (2003), s. 93.

1543

VANĚK, Miroslav : Možnosti a meze orální historie při výzkumu českého exilu. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Fac. Philosophica. Historica 31. Sborník prací historických 19, (2002 vyd. 2003), s. 399–404. – Akce: Česká krajanská komunita ve světě – možnosti a meze výzkumu [Symposium]. Ostrava. 06.12.2001.

1544

VANĚK, Pavel : K vývoji ženižnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955. – In: Sborník Archivu ministerstva vnitra. – Roč. 2, (2004), s. 183–230. – Res. angl.

1545

VANĚK, Pavel : Přehled organizačního vývoje znojemské pohraniční brigády v letech 1951–1955. – In: Časopis Matice moravské. – Roč. 123, č. 1 (2004), s. 111–142. – Res. něm.

1546

VARINSKÝ, Vladimír : Aktuálne problémy slovenskej historiografie po novembri 1989 : kontroverzie z pohľadu ľudáckej emigrácie. – In: Slezský sborník. – Roč. 99, č. 2 (2001), s. 135–140. – Res. angl.

1547

VARINSKÝ, Vladimír : Aktuálne problémy slovenskej historiografie po novembri 1989 : kontroverzie z pohľadu ľudáckej emigrácie. – In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Sekc. spoločenskovedná. – Roč. 4, (2000), s. 144–151. – Res. fr.

1548

VARINSKÝ, Vladimír : Činnosť slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 : Slovenský revolučný odboj. – In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Sekc. spoločenskovedná. – Roč. 3, (1999), s. 226–236.

1549

VARINSKÝ, Vladimír : Jozef Vicen a Biela légia. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita M. Bela, 2003. – 122 s. – Res. angl., něm.

1550

VARINSKÝ, Vladimír : Jozef Vicen a jeho činnosť v Kolakovičovej „Rodine“. – In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. – Roč. 6, Sborník k 60. narozeninám doc. PhDr. Dana Gawreckého, CSc., (2003), s. 386–405. – Res. něm.

1551

VARINSKÝ, Vladimír : Komu sloužila Biela légia? : Odboj na vlnách éteru. – In: Historická revue. – Roč. 7, č. 10 (1996), s. 18–19.

1552

VARINSKÝ, Vladimír : Názorové prúdy v slovenskej povojnovej a poľnohospodárskej emigrácii z pohľadu archivov Štátnej bezpečnosti. – In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Sekc. spoločenskovedná. – Roč. 2, (1998), s. 193–201. – Res. angl.

1553

VARINSKÝ, Vladimír : Slovenská politická emigrácia po roku 1945. – In: Historie = Historica. – Roč. 8(195), (2000), s. 171–178. – Res. něm.

1554

VAŠATA, Jaroslav : Živůtek byl krásný : z paměti známého pražského a newyorského restaurátora. – 1. vyd. – Praha : Eva, 1999. – 183 s. : fotogr.

1555

VAŠÍČEK, Zdeněk : Co nás nemine... : Rozhovor s filosofem a historikem Zdeňkem Vašíčkem / Přípr. František Mikš. – In: Proglas. – Roč. 10, č. 1 (1999), s. 15–17.

1556

VAŠÍČEK, Zdeněk : Historik, který odmítl svědčit : Příběh Jana Tesaře. – In: Soudobé dějiny. – Roč. 7, č. 3 (2000), s. 315–337. – Res. angl.

1557

VAŠKO, Imrich : Slovenské exilové umenie ako zložka vzdelávania na vysokej škole dnes. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 405–410.

1558

VAŠKO, Václav : Arcibiskup Beran – symbol odporu proti komunismu. – In: *Securitas imperii*. – Roč. 11, (2005), s. 91–128.

1559

VAVRUCH, Petr : Zmizel najednou celý rod. – In: *Kandidáti další existence* / Ed. Stanislav Brouček. – Praha, 2004. – 125 s. – S. 69–85.

1560

VAVŘÍNEK, Vladimír : Auszeichnungen für Prof. Dr. Antonín Měšťan. – In: *Germanoslavica*. – Roč. 9(14), č. 1 (2002), s. 1–3.

1561

VE SLUŽBÁCH společné věci : Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989 = Im Dienst der gemeinsamen Sache : Wolfgang Scheur und Prag 1981–1989 / Uspoř. Vilém Prečan a Milan Uhde za spolupr. Ludgera Udolpha. – 1. vyd. – Brno : Atlantis, 2001. – 333 s. : fotogr.

1562

VEJVODA, Jaroslav : Co je smyslem exilu / Jaroslav Marek-Vejvoda. – In: *Kandidáti další existence* / Ed. Stanislav Brouček. – Praha, 2004. – 125 s. – S. 109–125.

1563

VEJVODA, Jaroslav : Dobročinné bazary : Pokus o tvorbu v krajanském „ghettu“ : podle „česko-švýcarské“ zkušenosti z let 1968–1989 / Jaroslav Marek-Vejvoda. – In: *Emigrace a exil jako způsob života* / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 76–81. – Akce: *Emigrace a exil jako způsob života* [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

1564

VEJVODA, Jaroslav : Chladný ráj : Česká kultura ve Švýcarsku 1968–1989 – Curych jako exilová literární křižovatka / Jaroslav Marek-Vejvoda. – In: *Estetika*. – Roč. 36, č. 1/3 (1999), s. 90–97. – Res. něm.

1565

VESELÁ-NYKLOVÁ, Milena : Cizinec hledá domov. – In: *Návrat Egon Hostovského*. – Praha, 1996. – 85 s. – S. 79–85. – Akce: *Návrat Egon Hostovského* [Mezinárodní vědecké symposium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993.

1566

VESELSKÁ, Magda : Oskar Federer. – In: *Židovská ročenka*. – Roč. 5764 (2003/04), s. 85–110.

1567

VESELÝ, Jiří : Antonín Měšťan siebzigjährig : Alles nur Gute! – In: *Germanoslavica*. – Roč. 7(12), č. 1, Festschrift für Prof. Dr. Antonín Měšťan zu seinem 70. Geburtstag (2000), s. 5–6.

1568

VICEN, Jozef : Tajné rozhlas v slovenskom povojnovom odboji. 1–3. – In: *Svedectvo*. – Roč. 9, č. 12 (2000). – Roč. 10, č. 1–2 (2001).

1569

VICEN, Jozef : Vo víroch rokov 1938–1988. – 1. vyd. – Bratislava : Lúč, 1999. – 486 s.

1570

VIEST, Ivan M. : Absolventi Slovenské technické univerzity usazení v cizině. – In: *Práce ČSAV. A. Příspěvky z kongresu československé exilové Společnosti pro vědy a umění*. – Roč. 4, (1882), s. 220–265. – Res. něm. – Akce: *Kongres československé exilové Společnosti pro vědy a umění*. Praha ; Brno. 05.1992.

1571

VICHROVÁ, Eva : [Diskusní příspěvek]. – In: *Exil a domov – odchody a návraty*. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 91–92. – Akce: *Exil a domov – odchody a návraty* [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1572

VICHTA, Jiří : Archivní sbírka Sokola New York. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 54, č. 3 (2004), s. 204–206.

1573

VIRKNER, Patrik : Agent Lev [Jaroslav Hodač] – tajný spolupracovník v exilové ČSSD. – In: *Securitas imperii*. – Roč. 8, (2001), s. 203–258.

1574

VISCO, Augustin : Vzájomná korešpondencia Andreja Žarnova, Mikuláša Šprinca a Karola Strmeňa. – In: *Literárny archív*. – Roč. 35, (1998 vyd. 2000), s. 150–196.

1575

VÍT, Jaroslav : Ašsko a železná opona. – In: *Historický sborník Karlovarska*. – Roč. 9, (2003), s. 228–238. – Res. něm.

1576

VLADISLAV, Jan : Dialog přes hranice 1985–1990 : Z korespondence Jindřicha Chalupeckého s Janem Vladislavem. – In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska* 2003. – (2004), s. 9–52. – Res. angl.

1577

VLADISLAV, Jan : Pařížský zápisník. 1, 81/89 : staré a nové problémy. – 1. vyd. – Praha : Orbis, 1991. – 349 s.

1578

VLADISLAV, Jan : Sedmdesát let existence. – In: *Uminěnost jako osud* / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 22–24.

1579

VLADISLAV, Jan : Výběrová bibliografie prací Jana Vladislava (1942–1997). – In: *Uminěnost jako osud* / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 147–179.

1580

VLADISLAV, Jan : Z Otevřeného deníku. – In: *Uminěnost jako osud* / K vyd. přípr. František Kautman aj. – Praha, 1998. – 185 s. – S. 25–88.

1581

VNUK, František : Aktivita exilu – obhajoba slovenskej štátnosti v rokoch 1945–1948. – In: *Slovenský povojnový exil* / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 85–90.

1582

VNUK, František : Karol Sidor : Letný pohľad na jeho život a dielo. – In: *Karol Sidor 1901–1953* / Zost. Peter Maruniak. – Žilina, 2001. – 169 s. – S. 12–25. – Akce: *Karol Sidor 1901–1953* [Seminár]. Ružomberok. 16.10.1998.

1583

VNUK, František : Konštantín Čulen ako historik. – In: *Konštantín Čulen (1904 Brodské–1964 New York)* / Zost. Štefan Baranovič. – Martin, 1995. – 68 s. – S. 30–34.

1584

VNUK, František : O slovenskej zahraničnej publicistike : Pripomienky k príspevku J. Špetku *Od sebaoslavy k poznaniu*. – In: *Slovenské pohľady*. – Roč. 108, č. 6 (1992), s. 132–136.

1585

VNUK, František : Slovensko v plánoch politickej emigrácie (1945–1970). – In: *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 134–143. – Akce: *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko* [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1996.

1586

VOHRYZEK, Josef : Mám dojem, že už mi vůbec nepřibývá let / Rozhovor vede Anna Lorencová. – In: *Revolver revue*. – Roč. 43, (2000), s. 151–198.

1587

VOLÁ Londýn : 50 let na vlnách BBC. – London : BB World Service Publicity, 1989? – 31 s. : fotogr.

1588

VOLBRACHTOVÁ, Libuše : Kulturní šok „malých rozdílů“. – In: *Emigrace a exil jako způsob života* / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 118–124. – Akce: *Emigrace a exil jako způsob života* [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

1589

VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena : Pohled zpět : Život ve věrech 20. století : Psáno v Readingu v letech 1999–2000. – 1. vyd. – Praha : Akropolis, 2003. – 223 s. : fotogr. – Příp. práce Viléma Bernarda *Kde básníkům se poroučí : O české literatuře za komunistické nadvlády*.

1590

VONDRA, Alexandr : Češi doma a v zahraničí : Problémy s komunikací? – In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století* / Ed. Karel Hrubý. – Praha, 2000. – 339 s. – S. 197–202. – Akce: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století* [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998.

1591

VONDRÁŠEK, Miloš : Mezi třemi oceány : veterinářem v Austrálii. – Praha : Faun, 2003. – 168 s. – (Exil)

1592

VONDRÁŠEK, Václav : K problematice vydání představitelů slovenského poválečného exilu ČSR ve druhé polovině čtyřicátých let. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 59–76. – Res. něm.

1593

VONDRÁŠEK, Václav : Konstituování exilových centrál v poválečném období. – In: Slovensko a druhá svetová vojna / František Cséfalvay. – Bratislava, 2000. – 427 s. – S. 385–400. – Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Medzinárodná vedecká konferencia]. Bratislava. 29.05.2000–31.05.2000.

1594

VONDRÁŠEK, Václav : Mladá ľudácká generace a její aktivity v letech 1945–1949. – In: SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. – Banská Bystrica, 1999. – 499 s. – S. 315–335. – Akce: SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy [Medzinárodná konferencia]. Banská Bystrica. 08.06.1999–10.06.1999.

1595

VONDRÁŠEK, Václav : Poválečný slovenský exil a aktivity ČSR o vydání jeho některých představitelů (květen 1945–podzim 1946). – In: Vojenská história. – Roč. 7, č. 4 (2003), s. 54–76. – Res. něm.

1596

VORÁČ, Jiří : Český film v exilu : kapitoly z dějin po roce 1968. – 1. vyd. – Brno : Host, 2004. – 191 s. : fotogr. příl. – Res. angl.

1597

VORÁČ, Jiří : Český film v německém exilu a Vojtěch Jasný. – In: Češi a Němci / Uspoř. Walter Koschmal. – Praha : Litomyšl, 2001. – 473 s. – S. 203–208.

1598

VORÁČ, Jiří : Panoráma Českého filmu v Exilu. – In: ROK. – Roč. 2, č. 3 (1991), s. 39–47.

1599

VRÁNA, Karel : Exilový příběh víry a literatury. – In: Literatura určená k likvidaci. – Praha, 2004. – 203 s. – S. 123–128. – Akce: Literatura určená k likvidaci [Konference pořádaná k padesátému výročí politických procesů se spisovateli]. Brno. 26.11.2002–27.11.2002.

1600

VRTIELKA, Ján : Dejiny Slovákov v Austrálii až po súčasnosť. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 213–218.

1601

VRTIELKA, Ján : Slováci v Anglicku a na Britských ostrovoch. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 169–170.

1602

VRTIELKA, Ján : Slováci v Nemecku po roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 163–167.

1603

VŠETIČKA, František : Cyklus Libuše Čačalové. – In: Česká a polská emigrační literatura = Emigracyjna literatura czeska i polska / Red. Libor Martinek aj. – Opava, 2002. – 310 s. – S. 51–55. – Res. angl. – Akce: Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–15.11.2001.

1604

VŠETIČKA, František : Půlnoční pacient Egona Hostovského. – In: Literatura určená k likvidaci. – Praha, 2004. – 203 s. – S. 177–182. – Akce: Literatura určená k likvidaci [Konference pořádaná k padesátému výročí politických procesů se spisovateli]. Praha. 26.11.2002–27.11.2002.

1605

VŠETIČKA, František : Tschechische Schriftsteller in der Schweiz [Nikolaj Terlecký]. – In: Germanoslavica. – Roč. 8(13), č. 1 (2001), s. 113–117.

1606

VŠETIČKA, František : Valčík na rozloučenou Milana Kundery. – In: Život je jinde...? / Uspoř. a k vyf. přípr. Jan Matonoha. – Praha, 2002. – 415 s. – S. 235–241. – Akce: Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

1607

VŠETIČKA, František : Zwei aus der Schweiz [Blanka Kubešová, Jaroslav Strnad]. – In: Germanoslavica. – Roč. 6(11), č. 2 (1999), s. 177–181.

1608

Dr. h.c. Milan VYHNÁLEK, zakladatel velkovýroby sýrů a jejich exportu z Tasmánie : Materiál MZV ČR. – In: Dobré dílo českých rukou. 1. – Praha, 2001. – 155 s. – S. 151–152.

1609

VÝROČNÍ zpráva o činnosti ČSDS za rok 2003. – In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003. – (2004), s. 221–223.

1610

VÝZNAMNÍ čeští podnikatelé v zahraničí : čeští ekonomové v zahraničí / Ed. Karel Kánský. – 1. vyd. – Praha : Karolinum, 1999. – 157 s. : fotogr. – Akce: [Konference]. Praha. 01.06.1998.

1611

WAGNEROVÁ, Alena : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 87–89. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1612

WAGNEROVÁ, Alena : Rozdělení Evropy jako osud a téma Libuše Moníkové. – In: Listy. – Roč. 33, č. 4 (2003), s. 18–24.

1613

WASSERSTEIN, Bernard : Vanishing diaspora : the Jews in Europe since 1945. – Cambridge : Harvard University Press, 1996. – xx, 332 s.

1614

WEINDLING, Paul : Czechoslovak Medical Refugees in Great Britain during and after the Second World War. – In: Wissenschaft im Exil / Hrsg. Antonín Kostlán. – Praha, 2004. – 475 s. – S. 52–64. – Akce: Wissenschaft im Exil [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.

1615

WEISS, Jiří : Bílý mercedes. – 1. vyd. – Praha : Victoria Publ., 1995. – 236 s. : fotogr.

1616

WIENER, Jan G. – WIEHN, Erhart Roy : Immer gegen den Strom : ein jüdisches Überlebensschicksal aus Prag 1939–1950. – Konstanz : Hartung-Gorre, 1992. – 140 s.

1617

WILKE, Manfred : Má setkávání s Eduardem Goldstückerem. – In: Listy. – Roč. 31, č. 2 (2001), s. 83–87.

1618

WINKLER, Martina : Slowakeiforschung in Nordamerika. – In: Bohemia. – Roč. 44, č. 2 (2003), s. 342–355.

1619

WINTERS, Stanley B. : Otakar Odložilík – historik, který odešel do země zaslíbené. – In: Český časopis historický. – Roč. 101, č. 2 (2003), s. 306–331. – Res. angl.

1620

WINTERS, Stanley B. : Otakar Odložilík's American Career : The Uneasy Self-Exil of a Czech Historian, 1948–1973. – In: Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder. – München, 1991. – S. 153–169.

1621

WINTERS, Stanley B. : Unexpected burdens : Otakar Odložilík's second emigration to America : On the 30th anniversary of his death in 1973. – In: Moderní dějiny. – Roč. 12, (2004), s. 247–273. – Res. angl., čes.

1622

WISSENSCHAFT im Exil : Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989 : Sammelband / Hrsg. Antonín Kostlán aj. – Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004. – 475 s. – (Práce z dějin vědy ; 17) – Akce: Wissenschaft im Exil : Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989 [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003.

1623

WOLLMAN, Slavomír : Prof. Dr. A. Měšťan fünfundsiebzighrig. – In: Germanoslavica. – Roč. 2(7), č. 2 (1995), s. 298–299.

1624

The 15th WORLD Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences, Toronto, Ontario, Canada, October 11.–14.1990 : Abstracts of Papers / Ed. Stanley J. Maršík. – Toronto : Společnost pro vědy a umění, 1990. – vi,76 s.

1625

ZAHRANIČNÍ Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť : Svedectvá pravdy. 3. / Zost. a vyd. Priatelia prezidenta Tisu na Slovensku a v cudzine, Radošina. – Trnava : Optima, 1999. – 336 s.

1626

ZACH, Aleš : Exilová nakladatelství po převratu. – In: Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech / Red. František Kautman aj. – Praha, 1995. – 202 s. – S. 151–153. – Akce: Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994.

1627

ZACH, Aleš : Kniha a český exil : Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic 1949–1990. – In: Kritický sborník. – Roč. 14, č. 1 (1994), s. 71–80.

1628

ZACH, Aleš : Kniha a český exil 1949–1990 : Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic. – 1. vyd. – Praha : Torst, 1995. – 207 s.

1629

ZACH, Aleš : Sklizeň svobodné tvorby : 1955–1966, 1969–1975. – In: Česká literatura. – Roč. 42, č. 6 (1994), s. 647–649.

1630

ZAORAL, Roman : Soupis českých krajanských a exilových spolků v Torontu po roce 1945. – In: Emigrace z českých zemí. – Mladá Boleslav, 2001. – 176 s. – S. 125–153. – Akce: Historie emigrace z českých zemí [Seminář]. Mladá Boleslav. 22.06.2000–25.06.2000.

1631

ZAPELLI ZACHARA, Letizie : Nepodpísal : Spomienky na svého manžela Zoltána Zacharu. – In: Svedectvo. – Roč. 12, č. 11 (2002).

1632

ZAPLETAL, Imrich : Slovenský exil v Austrálii od roku 1945. – In: Slovenský povojnový exil / Zost. Juraj Chovan-Rehak aj. – Martin, 1998. – S. 147–156.

1633

ZAPLETAL, Jiří : JUDr. Leopold Rozbořil. – In: 17. listopad 1939. – Brno, 1994. – 95 s. – S. 85–91.

1634

ZAPLETAL, Jiří : Plukovník letectva JUDr. Pavel Svoboda : 28.6.1916–8.1.1993. – In: 17. listopad 1939. – Brno, 1994. – 95 s. – S. 65–70.

1635

ZAVĚRY a doporučení. – In: Emigrace a exil jako způsob života / Ed. Stanislav Brouček aj. – Praha, 2001. – 193 s. – S. 181–189. – Akce: Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000.

1636

ZBOŘIL, Zdeněk : Připomenutí autora Metod komunistické propagandy [Vladimír Reiský z Dubnic]. – In: Mezinárodní politika. – Roč. 26, č. 1 (2002), s. 41. – Rec. na : Communist Propaganda Methods : A Case Study on Czechoslovakia / Vladimír Reiský-Dubnic. – New York : Praeger Publ., 1960. – 287 s.

1637

ZEITUNGEN aus den Ländern Ostmitteleuropas und der Emigration seit 1945 : Beschreibung der Bestände im Pressearchiv des Herder-Instituts / Bearb. von Reiner Beushausen, Gabriele Kempf, János Kenéz Csaba, Viktoria Landa, Heinrich Mrowka. – Marburg : Herder-Institut, 1997. – xi, 329 s. – (Sammlungen des Herder-Instituts zur Ostmitteleuropa-Forschung ; 3)

1638

ZELENÝ, Milan – CHOLÍNSKÝ, Jan : Rozhovor. – In: Rozpravy. – Roč. 2, č. 3/4, Sametová desetiletka 1990–2000 (2000), s. 28–32.

1639

ZELINSKÝ, Miroslav : Československé dokumentační středisko nezávislé literatury (ČSDS) od 1986. – In: Česká literatura. – Roč. 42, č. 6 (1994), s. 658–659.

1640

ZEMAN, Adalberto : Národnostný duch medzi Slovákmi v zahraničí : Spomienky. – In: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. – Bratislava, 1996. – 319 s. – S. 292–296. – Akce: Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko [Vedecká konferencia]. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995.

1641

ZEMANOVÁ, Helena : Malíř a diplomat Jaroslav Šejnoha. – In: Pomezí Čech a Moravy. – Roč. 4, (2000), s. 405–423.

1642

ZENKL, Petr : Mozaika vzpomínek / Ed. Miloš Kouřil ; Úv. a dosl. opatř. Miloš Trapl a Miloš Kouřil. – 1. vyd. – Olomouc : Centrum pro československá exilová studia UP, 1997. – 207 s.

1643

ZENKL, Petr : O komunistickém hlídání a našem úniku z vlasti. – In: Zpravodaj Centra pro exilová studia. – Roč. 1, č. 2 (1996), s. 13–21.

1644

ZINK, Lubor : Vystoupení hosta konference ing. Lubora Zinka. – In: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975) / K vyd. přípr. Antonín Kostlán. – Praha, 2002. – 605 s. – S. 575–579. – Akce: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975) [Konference]. Praha. 21.11.2001–22.11.2001.

1645

ZLOČINY komunizmu na Slovensku 1948–1989 / Ed. František Mikloško, Gabriela Smolíková, Petr Smolík. 1–2. – 1. vyd. – Prešov : Vyd. M. Vaška, 2001. – 743 s. ; 575 s., fotogr., CD-ROM. – Res. angl.

1646

ZNÁME Ferdinanda Peroutku? : Sborník / Úvod Jindra Klímová. – Strž u Staré Huti : Památník K. Čapka, 2000. – 35 s. – Akce: Známe Ferdinanda Peroutku? [Seminář]. Dobříš. 15.05.1999.

1647

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica : Konferencia k osobnosti Arnošta Heidricha. – In: Historie a vojenství. – Roč. 47, č. 6 (1998), s. 183–185. – Akce: Československá republika v letech 1918–1948 s přihlédnutím k životu a dílu velvyslance Arnošta Heidricha [Konference]. Josefov. 10.09.1998–11.09.1998.

1648

ŽÁČEK, Pavel : Agentem svobodného světa : Kariéra zpravodajského důstojníka Františka Tišlera. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 92–107. – Res. angl.

1649

ŽÁČEK, Pavel : Ladislav K. Feierabend v materiálech Státní bezpečnosti. – In: Proglas. – Roč. 11, č. 1 (2000), s. 28–32.

1650

ŽÁČEK, Pavel : Menší sestra. 1, Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953–1959 : Edice dokumentů. – Brno : Prius, 2004. – 450 s. – (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989 ; Sv. 7)

1651

ŽÁČEK, Pavel : Rakouský pašerák agentem StB : Únosy v režii politické policie. – In: Proglas. – Roč. 12, č. 8 (2001), s. 24–27.

1652

ŽÁČEK, Rudolf : Jak Boris Čelovský nezachránil Slezský ústav. – In: K počtě Bořivoje Čelovského / Uspoř. Boleslav Navrátil. – Šenov u Ostravy, 2003. – 125 s. – S. 96–98.

1653

ZAK, Václav : [Diskusní příspěvek]. – In: Exil a domov – odchody a návraty. – Praha, 1993. – 111 s. – S. 96–98. – Akce: Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992.

1654

ŽALUD, František Herbert : Přežili jsme : zkušenosti z mého života 1919–1993 popsané pro má vnoučata a jejich generaci. – Praha : Trilabit, 1998. – 203 s. : fotogr.

1655

ŽATKULIAK, Jozef : Jozef Lettrich : Demokrat s politickým citom. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 339–342.

1656

ŽATKULIAK, Jozef : Martin Kvetko : Predstaviteľ demokracie a ľudských slobôd. – In: Do pamäti národa / Slavomír Michálek. – Bratislava, 2003. – S. 327–330.

1657

ŽATKULIAK, Jozef : Martin Kvetko doma a v exile. – In: Historia. – Roč. 2, č. 1 (2002), s. 34–35.

1658

ŽEMLA, Václav : Několik kapitol z pozoruhodného života pardubického závodníka Lubora Simka. 1–3. – In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka. – Roč. 38, č. 3/4–7/8 (2003), s. 105–108 ; 170–173 ; 216–220.

1659

ŽIVOT je jinde...? : česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století : Materiály z mezinárodní mezioborové konference / Uspoř. a k vyd. přípr. Jan Matonoha. – 1. vyd. – Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002. – 415 s. : fotogr. – (Edice K ; Sv. 8) – Akce: Život je jinde...? [Konference]. Praha. 13.06.2001–15.06.2001.

Autorský rejstřík

A

ALBRIGHT, Madeleine 2
ALEXANDER, Manfred 3
AMBROS, Peter 4
AMSTÄTTER, Andreas 5
ARCHLEBOVÁ, Tamara 1509
ARIAS-KING, Fredo 1288
ARNAUTOVÁ, Maita 1067
AULEHLA, Z. 321, 322
AUSKÝ, Stanislav 7

B

BAAROVÁ, Lída 9
BABIÁK, Michal 10
BABIČKA, Václav 11
BAJANÍK, Stanislav 12, 13, 366
BAJCAR, Róbert 14
BAKA, Igor 15
BAKALÁŘ, Robert 1382
BAKEŠOVÁ, Ivana 16
BALÁŽ, Claude 17, 18, 83
BALÁŽOVÁ, Eva 1024
BALHAR, Jan 1496
BARAD, Frederick 19
BARANOVIČ, Štefan 20, 21, 22, 23, 233, 286
BARNOVSKÝ, Michal 24
BARTALSKÁ, Ľubica 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 911, 1291, 1304
BARTEČEK, Ivo 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 840, 1038
BARTOŠ, Peter 1509
BARTOŠEK, Karel 48, 49
BASS, Ludvík 50, 51, 52
BÁTOROVÁ, Mária 81
BATSCHA, Zwi 53
BECKER, Josef 54
BEČVÁŘ, J. 1151

BELÁK, Blažej 55, 56, 57, 616
BELANSKÁ, Ľ. 58
BENA, Kamil R. 60
BENČÍK, Antonín 61
BENDA, Štěpán 62
BENEŠ, Jan 63, 189, 250
BENEŠ, Zdeněk 64, 65, 66, 67, 370
BENÝŠEK, Zbyněk 68, 69
BERÁNEK, Jaroslav 70, 71
BERÁNEK, Josef 72
BERNÁČEK, Antonín 73
BERNARD, Vilém 74
BERNHEIM-FRIEDMAN, Rachel 75
BERTHELON, Helena 76
BERTON (Brzobohatý), Stanislav 77, 78
BEUSHAUSEN, Reiner 1637
BEZECNÝ, Zdeněk 79, 1229, 1230
BIEBERLE, Josef 80
BIELIK, František 82, 83, 84
BILÍKOVÁ, Magda 312
BINAR, Vladimír 85
BIROS, Joseph M. 87
BÍSEK, Petr 88
BITTNER, Karel 89
BLAŠKO, Štefan 90
BLATNÝ, Ivan 91
BLAŽEK, Bohuslav 92
BLAŽEK, Karel 1530
BLAŽEK, Petr 1418
BLAŽKOVÁ, Jana 93
BLODIGOVÁ, Alexandra 94, 95, 96, 97
BLOOD, Thomas 98
BLÜML, Josef 99
BLÜMLOVÁ, Dagmar 100
BOBKOVÁ, Marie 101
BOCK, Ivo 102, 103
BOHÁČ, Lubomír 104
BOHANES, Jaroslav 105

BÖHM, Emanuel Theodor 106
 BOK, John 1526
 BOLCHAZY, Ladislaus J. 107
 BOMBÍKOVÁ, Petra 108
 BONDY, Miloš L. 109
 BORÁK, Mečislav 110
 BORECKÝ, Vladimír 111
 BOROVIČKOVÁ, Adriana 112
 BOSAK, Edita 113
 BOSAK, Marie 754
 BOTÍK, Ján 114, 115
 BRABEC, Jiří 116, 117, 1295
 BRABENEC, Vratislav 118
 BRADATSCHE, Alfons 119, 120
 BRADBROOK, Bohuslava R. 121, 122
 BRANDEIS, Marie 123
 BRAXÁTOR, František 124
 BRÁZDA JANKOVSKÝ, Andrej 125
 BREN, Halina viz BŘEŇOVÁ, Halina
 BROM, Libor 126, 127, 128
 BROUČEK, Libor 129
 BROUČEK, Stanislav 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 228, 299, 985
 BROUSEK, Antonín 141, 464
 BROŽÁK, Miroslav 142
 BRUNA, Otakar 143
 BRZORÁDOVÁ-NĚMEČKOVÁ, Olga 144, 145
 BŘEŇOVÁ, Halina 146, 147, 148
 BŘEZINA, Zbyšek 536
 BUDAJ, Ján 1509
 BÜCHLER, Robert J. 149
 BUJNOVÁ, Evženie 150
 BUREŠ, Josef 151
 BUREŠOVÁ, Jana 152, 153
 BURIAN, Václav 220
 BURŠÍK, Josef 154

C

CABADAJ, Peter 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 225
 CAJTHAML, Petr 168
 CAMPBELL, Duncan R. 169
 CAMRDA, Jakub 1340
 CASTELI-HOSTOVSKÁ, Olga 170, 171
 CECCHETTO, Vittorina 307
 CIEKER, Ivan 172
 CIESLAR, Jiří 174, 175
 CIGÁNEK, František 176
 CIKL, Ivan 177
 CÍLEK, Roman 178
 CINGER, František 824
 CINTAVÝ, Pavol 179, 259, 1096
 CÍSAŘOVSKÁ, Blanka 180
 COHEN, Federico 181
 CONCOLATO, Jean-Claude 1510
 CSABA, János Kenéz 1637
 CUHRA, Jaroslav 182
 CYSAŘOVÁ, Jarmila 183, 184
 CZAPLIŇSKA, Joanna 185, 186

Č

ČÁNI, Ladislav 187, 188
 ČELKO, Vojtech 190, 191, 192, 193, 194, 195
 ČELOVSKÝ, Bořivoj 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 1247
 ČEP, Jan 206, 207
 ČERMÁK, Josef 208, 209, 210
 ČERMÁK, Miloš 211, 460, 742
 ČERMÁK, Vlastimil 212, 213
 ČERNÝ, Oldřich 985
 ČERNÝ, Václav 215
 ČERVENÁ, Soňa 216
 ČERVENKA, Miroslav 250
 ČERYCH, Ladislav 1333
 ČEŠKA, Jakub 229
 ČIČMANEC, Ivan 230

ČÍŽKOVSKÝ, Zdeněk 231
 ČOBANOV, Juraj 232
 ČORNEJOVÁ, Ivana 649
 ČULÍK, Jan 234, 235, 236, 237, 238

D

DAHRENDORF, Ralf 340
 DACHOVSKÝ, Karel 239
 DAMBORSKÝ, Jiří 240
 DANÍČEK, Jiří 4, 343
 DANIEL, David Paul 241
 DARMO, Jozef 242, 243
 DARVAS, Miriam 244
 DAVY, Richard 340
 DEJMEK, Jindřich 245, 246
 DELAPERRIÈRE, Maria 805
 DEMÁK, Miroslav 1294
 DEMETZ, Peter 247
 DENĐUROVÁ-TAPALAGOVÁ, Viera 13
 DIAMANT, Jiří 249
 DIVIŠ, Ivan 251, 252
 DLUGOŠ, František 253, 254
 DOBEŠ, Jan 256
 DOBEŠ, Milan 1509
 DOBIÁŠ, Dalibor 378
 DOČEKAL, Boris 552
 DOKOUPIL, Blahoslav 258
 DOLEŽAL, Jiří 260, 261, 691
 DOLEŽAL, Miloš 262, 263
 DRÁBEK, Jan 265, 266
 DRAHALOVÁ, Ivana 267
 DRAHOTSKÝ, Lubor 268
 DRÁPALA, Milan 67, 269, 270, 271, 272, 273, 1141, 1506
 DRÁŽDANSKÝ, Karel 274, 275, 276, 277, 278
 DRBAL, Alexandr 279
 DRDA, Adam 280
 DRESLER, Jaroslav 628
 DREWS, Peter 281
 DRS, Tomáš 426

DRUG, Štefan 1505
 DUBOVICKÝ, Ivan 282, 283
 DUDOK, Daniel 284
 DUFOIX, Stéphane 285
 ĎURČANSKÝ, Ferdinand 287
 ĎURČEK, Ľuboš 1509
 ĎURICA, Milan Stanislav 288, 289
 DUS, Jan 290
 DVOŘÁK, Tomáš 291
 DVOŘÁKOVÁ, Hana 292
 DVOŘÁKOVÁ, Zora 293

E

EBELS-DOLANOVÁ, Věra 294
 ECKERTOVÁ, Eva 295
 EDL, Jan 296
 ELŠÍKOVÁ, Monika 297, 298
 EMINGEROVÁ, Dana 300
 ENGELKING, Leszek 301
 EPSTEIN, Helen 302
 EDWARDS, Ivana 189

F

FALTA, Josef 308
 FANDERLIK, Velen 965
 FASSMANN, Heinz 309, 310
 FAURE, Justine 311
 FEIERABEND, Ladislav Karel 312
 FELDMANN, Vladimír 313
 FERSTL, Roman 314
 FIALA, Vlastimil 316, 317, 318
 FIALOVÁ, Zuzana 1064
 FIC, Victor Miroslav 319
 FICKEROVÁ, Anna 320
 FILIP, Zdeněk 321, 322, 323
 FILÍPEK, Jan 324, 325, 326
 FILIPOVÁ, Miroslava 327
 FILKO, Stano 1509
 FISHER, Douglas 328
 FISCHER, Gero 329, 330, 331

- FISCHL, Viktor 300
 FIŠER, Zbyněk 332
 FIŠERA, Josef 333
 FIŠEROVÁ, Eugénie 333
 FLEISCHMANN, Ivo 334
 FORMÁNEK, Vítek 335
 FORMANOVÁ, Lucie 219, 336
 FOŘT, Karel 337, 338
 FRANCIS, Jack 339
 FREUND, Efraim 341
 FRIISOVÁ, Jana Renée 342
 FRITTA HAAS, Tomáš 343
 FROLÍK, Jan 344, 345
 FRÝBORT, Luděk 346, 347, 348
 FUČÍK, Bedřich 207
 FUCHS, Aleš 146, 349
 FUCHSOVÁ, Jiřina 350
- G**
 GAJDOŠ, Andrej 351
 GALÍK, Josef 220
 GALMICHE, Xavier 352, 353
 GALUŠKA, Miroslav 354, 355
 GARTON ASH, Timothy 340
 GAŠPARÍK, Július 356
 (gis) 357
 GLETTLER, Monika 358
 GOLDSTÜCKER, Eduard 359
 GOŇCOVÁ, Marta 303
 GONĚC, Vladimír 360, 361
 GRÁCOVÁ, Genovéva 362, 363, 364, 365,
 366, 367, 869, 1144
 GRÁFOVÁ, Jarmila 368, 369
 GRÉBERT, Arvéd 371, 372
 GREGUŠ, Ctibor 373
 GRUNTORÁD, Jiří 218, 219, 336, 375,
 376, 377
 GRUŠA, Jiří 123, 378, 1295
 GRYGAR, Jiří 379
 GUNČAGA, Ján 380

H

- HABOVŠTIK, Anton 381
 HAJDA, Josef 382
 HÁJEK, Igor 383, 1295
 HÁJEK, Štěpán 594
 HÁJKOVÁ, Jaroslava 384
 HALÍK, Tomáš 385
 HAMAN, Aleš 386
 HAMANOVÁ, Růžena 387
 HAMMER, Luise B. 388
 HAMZA, Pavel 389
 HANÁKOVÁ, Jitka 390
 HAŇKA, Ladislav J. 391
 HANKO, Ludmila B. 392
 HANUŠ, Milan 763, 1190
 HANZAL, Josef 393
 HANZLÍK, František 394, 395, 396
 HANZLÍK, Jan 397
 HARMADYOVÁ, Valentina 398, 399
 HASAL, Antonín 400
 HAVEL, Josef 401
 HAVEL, Rudolf 402
 HAVEL, Václav 250, 304
 HAVLÍČEK, Dušan 403, 404, 405, 406
 HAVLÍČEK, F. X. 407
 HAVLÍČEK, Ladislav jr. 408
 HAVLÍN, Milan viz ROMAN, Petr
 HAVRILLA, Vladimír 1509
 HEITLINGER, Alena 410
 HEJZLAR, Zdeněk 411
 HEMR, Jiří 412
 HENZLOVÁ, V. M. 413
 HERMANN, Adolf 414
 HEUMOS, Peter 409, 415
 HILL, Miroslav 416
 HINTERMANN, Christiane 310
 HLEDÍKOVÁ, Zdeňka 419
 HNILICA, Ján 420
 HODAN, Bohuslav 421
 HOFFMANN, Roland J. 422, 423

- HOFFMEISTER, Adolf 800
 HOFÍREK, Stanislav 424
 HOCHMAN, Jiří 425
 HOLAN, František 426
 HOLÁSEK, Jiří 427
 HOLEŠTIK, Pavol 428, 429
 HOLL, Doris 430
 HOLL, Hans 430
 HOLUB, Václav 431, 785
 HOLÝ, Ján A. 432, 433, 1291
 HOLÝ, Jiří 434
 HORÁČEK, Milan 435
 HORÁČKOVÁ, Květoslava 332
 HORÁKOVÁ, Ljuba 1059
 HORČÁKOVÁ, Václava 436
 HOREMANS, Jean M. 437, 438
 HOŘEC, Jaromír 439
 HOSTOVSKÁ, Olga viz CASTELI-
 HOSTOVSKÁ, Olga
 HOSTOVSKÝ, Egon 440
 HOUDEK, Lubomír 628
 HOUŠKA, Vítězslav 441
 HRABOVEC, Anton 442
 HRDLÍČKA, Jaroslav 443, 444
 HRNA, Daniel 445
 HRONSKÝ, Jozef Ciger 446
 HRUBAN, Zdeněk 447
 HRUBÝ, Karel 228, 299, 431, 448, 449,
 450, 451, 452, 453, 454, 455, 785, 985
 HRUBÝ, Petr 456
 HRUŠKA, Goran 457
 HULÍK, Milan 458
 HUMPHREY, Robin 86
 HUTKA, Jaroslav 459, 460, 461
 HVIŠČ, Jozef 462, 463, 464
 HVÍŽDALA, Karel 465, 466, 467, 468,
 776, 1231, 1233, 1268
 HYBLER, Martin 469
 HYRŠLOVÁ, Květa 470

CH

- CHAJMA, František 471
 CHALOUPEK, Jindřich (Henri) 472
 CHALUPA, Vlastislav 1105
 CHALUPECKÝ, Jindřich 1509
 CHLPÍK, Juraj 1291
 CHOLÍNSKÝ, Jan 7, 127, 473, 474, 475,
 1638
 CHOVAN-REHÁK, Juraj 173, 476, 1293
 CHRAMOSTOVÁ, Vlasta 477, 478
 CHROUST, David Zdeněk 479
 CHUDOŽILOV, Petr 480, 481, 482
 CHVATÍK, Květoslav 483
 CHYSKÝ, Václav 484, 485, 486

I

- IMBR, Josef 488
 IVANOV, Miroslav 490, 491, 492, 493

J

- JABLONICKÝ, Jozef 494, 495
 JABLONICKÝ, Viliam 496, 497, 498
 JAKEŠOVÁ, Elena 499
 JAKLOVÁ, Alena 500
 JAKUBEC, Pavel 501
 JAMEK, Václav 502, 503
 JANÁK, Robert 504, 505
 JANČÁRIK, Stanislav E. 506
 JANČÁROVÁ, Andrea 507
 JANEČEK, Mirko 508
 JANEČKOVÁ-BAYEROVÁ, Jana 508
 JANIŠOVÁ, Milena 1134
 JANKA, Otto 509, 510, 511, 512
 JANKOVIČ, Ladislav 513, 514, 557
 JANKOVSKÝ, Andrej viz BRÁZDA
 JANKOVSKÝ, Andrej
 JANOUC, František 515, 516, 517, 958
 JANOUCOVÁ, Kateřina 518
 JANOUCHEK, Pavel 250
 JAREŠ, Michal 519
 JAROŠOVÁ, Emma 520, 521

JASNÝ, Vojtěch 522, 523
 JAVOR, Pavel viz ŠKVOR, Jiří
 JEDLIČKA, Josef 524, 525
 JELEN, Josef 526
 JELÍNEK, Ivan 527
 JELÍNEK, Yeshayahu Andrej 528, 529, 530
 JENČÍKOVÁ, Eva 531, 532
 JENÍK, Jan 533
 JENÍK, Zdeněk 534
 JERMÁŘ, Jaromír 535
 JEŘÁBEK, Vojtěch 536
 JEŠ, Jiří 537
 JEŠINA, Čestmír 785
 JEZDINSKÝ, Karel 538, 539
 JEŽOVÁ, Libuše 540
 JIČÍNSKÝ, Zdeněk 541
 JÍLEK, Tomáš 542, 543, 544, 545
 JÍLKOVÁ, Alena 542
 JINDRA, Jiří 546
 JIRÁSEK, Bohumil 547
 JIRÁSEK, Zdeněk 548, 549, 550, 551
 JIRKŮ, Irena 552
 JIROUŠEK, Bohumil 370, 553, 554
 JOHN, Ctirad 555
 JORDÁN, František 556
 JOŠTIK, Jozef 557
 JUNGMAN, Milan 250

K

KABELA, Miroslav 559, 560
 KABEŠ, Petr 1295
 KACZOROWSKI, Aleksander 561
 KAĐŮRKOVÁ, Milada 562
 KAHUDA, Jan 95, 96, 97, 563, 564, 565
 KALESNÝ, František 566
 KALINA, Ján 567, 568
 KALISKÝ, Roman 740
 KALNÝ, Slavo 569
 KALOUS, Jan 570

KALVODA, Josef 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586
 KÁNSKÝ, Karel 1610
 KAPLAN, Karel 588, 589
 KAPR, Jaroslav 590, 591
 KAPRÁLOVÁ, Zdena 592
 KARÁSEK, Svatopluk 593, 594
 KARFÍK, Vladimír 647
 KARLÍK, Viktor 1528
 KARLSSON, Blanka 596
 KASACK, Wolfgang 597
 KASISKE, Rolf 374
 KAŠPAR, Josef 190
 KAUTMAN, František 221, 250, 598, 599, 600, 1506
 KAVAN, Jan 601, 602
 KAVANOVÁ, Tereza 603
 KÁZECKÝ, Stanislav 604
 KEMPF, Gabriele 1637
 KENT, Tom 605
 KERN, Michal 1509
 KEYES, William 606
 KIRSCHBAUM, Jozef M. 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615
 KLARICOVÁ, Kateřina 710
 KLAUBEROVÁ, Olga 617
 KLAUZEROVÁ, Barbara 618
 KLENOVSKÝ, Jaroslav 619
 KLIEMS, Alfrun 620
 KLÍMA, Jan 621
 KLÍMOVÁ, Jindra 1646
 KLÍMOVÁ, Rita 622, 623
 KLINOVSÁ, Matilda 1406
 KLOBAS, Oldřich 624, 625
 KLOFEROVÁ, Stanislava 1496
 KLUSÁKOVÁ, Jana 626
 KNAPÍK, Jiří 627
 KNÍŽÁK, Milan 1509
 KNOPP, František 222, 628, 629
 KOBLASA, Jan 251

KOCIAN, Jiří 248, 630, 631, 632, 1010
 KOCOUREK, Milan 633
 KOČVARA, Vladimír 634
 KOHÁK, Erazim 635, 636, 637, 638, 639, 640
 KOHN, Pavel 641, 642
 KOHNOVÁ, Jana 964
 KOHOUT, Pavel 643, 644
 KOHOUT, Tomáš 645
 KOHŮT, Leo 646
 KOLÁŘ, Jiří 647
 KOLÁŘ, Petr 72, 648, 649, 650
 KOLÁŘ, Viktor 651
 KOLÍNSKÁ, Petra 652
 KOLÍNSKÝ, Josef 653, 654
 KOLLÁR, František 655
 KOLLER, Julius 1509
 KOLMAJER, Jozef M. 656
 KOLOWRAT, Ernest 657, 658, 659
 KOMÁREK, Karel 660
 KONEČNIK, Edward 661
 KONEČNÝ, Karel 394, 662, 663
 KÖNIG, Helmut 664
 KONRÁDOVÁ, Libuše 665
 KOPÁLOVÁ, Ludmila 888
 KOPECKÁ-VALESKÁ, Olga 666
 KOPŘIVOVÁ, Anastasie 1425
 KOŘALKA, Jiří 667, 668
 KOŘALKOVÁ, Květa 669
 KOSATÍK, Pavel 670, 671, 672, 673
 KOŠÍK, Karel 674
 KOSKOVÁ, Helena 675
 KOSMAS viz SÝS, Karel
 KOSOVÁ, Lenka 676
 KOSTA, Jiří 677, 678, 679, 680, 681
 KOSTLÁN, Antonín 370, 682, 683, 1622
 KOŠINÁR, V. 684
 KOTÍK, Jan 1509
 KOTYK, Jiří 685, 686
 KOUBA, Miroslav 822
 KOUŘIL, Miloš 687, 1471, 1642

KOVÁČ, Michal 304
 KOVÁČOVÁ, Eva 688
 KOŽMÍN, Zdeněk 689
 KRAJČOVIČ, Milan 690
 KRAJČOVIČOVÁ, Natália 255
 KRAJINA, Vladimír 691
 KRÁL, Petr 692, 693, 694, 695
 KRAMÁR, Štefan 696
 KRATOCHVIL, Antonín 697, 698, 699, 700, 701, 702
 KRATOCHVIL, Jan 703, 704, 705, 706
 KRATOCHVÍL, Jiří 707
 KRAUS, Jiří 708
 KRAUSOVÁ, Milada 709
 KRČIL, Bohumil 710
 KREJČÍ, Jaroslav 711, 712, 713, 714, 715, 716, 785
 KRISTOFORI, Jan 1197
 KRIŠKO, Michal 106, 717
 KRIŠTOF, Václav 718
 KRIŠTOFOVÁ, Zdena 719
 KRIŽANOVÁ, Anna 720
 KROHN, Claus-Dieter 306, 1212
 KRONDŁ, Jan 189, 721
 KROUL, Josef 69, 722
 KROUTVOR, Josef 723
 KRUŽLIÁK, Imrich 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 1341
 KRYL, Karel 741, 742
 KRYL, Miroslav 743
 KRYSTEK, Jan Antonín 744, 745
 KŘEN, Jan 746, 747
 KŘEŠTAN, Jiří 748, 749, 750, 751
 KŘIVÁNEK, Vladimír 752
 KŘÍŽ, Vladimír 753
 KŘÍŽEK, Jiří 754
 KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút 755
 KUBÍČEK, Tomáš 756
 KUČERA, K. 757, 758
 KUKUCZKA, Jan 759

KUNDERA, Milan 760, 761
 KURAS, Benjamin 762, 763
 KUSÁ, Jolana 1509
 KUSÁ, Zuzana 764
 KUSÁK, Alexej 765
 KUSIN, Vladimír V. 766
 KUSÝ, Miroslav 767
 KVAČEK, Robert 1026
 KYBAL, Vlastimil 768
 KYNCL, Karel 769
 KYNCLOVÁ, Jiřina 770

L

LABAS, Peter 771, 772
 LADÝŘ, Ivan 773, 774
 LACH, Ján J. 775
 LANDA, Viktoria 1637
 LANDOVSKÝ, Pavel 776
 LANDSMANN, Ivan 777
 LANGEROVÁ, Daniela 778
 LAPPIN, Elena 779
 LÁTAL, Jiří 480
 LEHAR, František 781
 LEMBERG, Hans 680
 LESÁK, Josef 782, 783
 LESŇÁK, Rudolf 784
 LETTRICH, Jozef 786
 LETZ, Robert 787, 788
 LEVY, Alan 789
 LIČKO, Miroslav John 790
 LIEBERMANN, Doris 791
 LIEHM, Antonín Jaroslav 250, 792, 793,
 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801
 LINHARTOVÁ, Věra 59, 802, 803
 LOEWY, Jiří 785, 806, 807, 808
 LOCHMAN, Jan Milič 809, 810, 811
 LONDÁKOVÁ, Elena 812
 LOPATKA, Jan 1295
 LORENCOVÁ, Anna 1586
 LOTAR, Petr 813
 LOVELL, Josef 814

LUKEŠ, Igor 815, 816, 817, 818
 LUKEŠ, Jan 523, 819, 820
 LUKEŠ, Klement 821
 LUKEŠ, Zdeněk 1488
 LUSTIG, Arnošt 822, 823, 824
 LUTZ, Annabelle 825
 LUŽA, Radomír Václav 453, 454, 826,
 827, 828, 829, 1131
 LYČKA, Zdeněk 830

M

MAAROVÁ, Zlatica 831
 MAGDOLENOVÁ, Anna 832
 MAGOCSI, Paul Robert 833
 MÁCHA, Karel 1296
 MACHÁČEK, Karel A. 834
 MACHALA, Drahošlav 835
 MACHALA, Lubomír 220
 MACHANN, Clinton 836
 MACHONIN, Pavel 837
 MACHOTKA, Otakar 838
 MACHULA, Jaromír 839
 MAIWALDOVÁ-KREYSOVÁ, Jaroslava
 840
 MÁLEK, Jiří 841, 1107
 MAMATEY, Victor S. 842
 MANDELÍČKOVÁ, Monika 843, 844,
 845, 846, 847
 MANDLOVÁ, Adina 848
 MAREČKOVÁ, Zdeňka 257
 MAREK, Jaroslav 849
 MAREK, Jaroslav viz též VEJVODA,
 Jaroslav
 MAREK, Jindřich 850
 MAREŠ, Vladislav 851
 MARŠÍK, Stanley J. 1624
 MARTIN, Eduard 936
 MARTIN, Rudolf 872
 MARTINEK, Libor 217, 852
 MARTINŮ, Bohuslav 853
 MARUNIAK, Peter 587, 616, 854, 855,
 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863,

864, 865, 866, 867, 868, 869, 1029, 1144,
 1149, 1269, 1308
 MARXOVÁ, Alice 171, 1436
 MĀSLO, Stanislav 870
 MAŠEK, Petr 871
 MAŠIN, Ctirad 1171
 MAŠINOVÁ, Zdena 872
 MATEJKO, Ľubor 1419
 MATERNA, Pavel 873
 MATOCHA, Pavel 874
 MATONOHÁ, Jan 1659
 MATOUŠ, Miroslav 875
 MAŤOVČÍK, Augustin 876, 877, 878, 879
 MATUSIAKOVÁ, Lída 880
 MATUŠEK, Josef 881
 MATUŠKA, Waldemar 882
 MATUŠKA, Waldemar G. 882
 MATUŠKOVÁ, Olga 882
 MAYER, Vera 883, 884, 885, 886, 887
 MEČIAR, Kamil 888
 MED, Jaroslav 890
 MEJSTŘÍK, Jiří 892
 MELIŠ, Juraj 1509
 MERTLÍKOVÁ, Olga 780, 893, 894, 895
 MĚŠTAN, Antonín 250, 299, 896, 897,
 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905,
 906, 907, 908, 985
 MEZNÍK, Jaroslav 909, 910
 MIHALOVIČ, Viliam P. 911
 MICHÁLEK, Slavomír 255, 912, 913, 914,
 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922,
 923, 924
 MIKA, Jiří 222
 MIKESKA, Leonard D. 925
 MIKLOŠKO, František 1645
 MIKŠ, František 1555
 MIKUŠ, Jozef A. 926, 927, 928, 929, 930
 MILÉN, Petr 932
 MILLER, Robert 86
 MINÁR, Imrich 933
 MIRGA, Vojtech 934
 MISTINA-KONA, Martha 935

MLÁDKOVÁ, Meda 936
 MLEJNEK, Josef 937
 MLYNÁRČÍK, Alex 1509
 MLYNÁRIK, Ján 938, 939
 MLYNÁŘ, Zdeněk 940, 941
 MLYNKOVÁ, Dorota 218
 MOJŠ, Ferdinand 942
 MOLEK, Yvonne 700
 MONÍKOVÁ, Libuše 943
 MORAVEC, Bob J. 944
 MORÁVKOVÁ-UDRŽALOVÁ, Libuše
 945
 MOSEROVÁ, Jaroslava 946, 947, 948
 MOTL, Stanislav 949
 MOTLÍČEK, Tomáš 950, 951
 MROWKA, Heinrich 1637
 MRVA, Jiří 382
 MÜLLER, Adolf 952, 953, 954
 MUNK, František 955
 MÜNZ, Rainer 309
 MUSIL, Jiří 956
 MUSIL, Jiří V. 249
 MUŠINKA, Alexandr 957

N

NAHODIL, Otakar 959
 -nam- 1192
 NAVARA, Luděk 961
 NAVRÁTIL, Boleslav 558, 963
 NĚMČANSKÝ, Jan 965
 NĚMEČEK, Jan 966, 967
 NEŠPOR, Zdeněk R. 968, 969, 970
 NEUDORFLOVÁ, Marie L. 189, 971, 972
 NEUHAUS, Richard John 973
 NEUWIRTH, Vladimír 974
 NIR, Akiva 975
 NOSKOVÁ, Helena 976, 977
 NOVÁK, Ervin 978
 NOVÁK, Jan 979
 NOVÁK, Karel 73
 NOVÁK, Otto 980

NOVOTNÁ, Julie 981, 982
NOVOTNÝ, Vladimír 983, 984

O

ODLOŽILÍK, Otakar 988
ODVÁRKA, Jiří 989
OKÁL, Ján 990, 991, 1341
OLIVA, Pavel 992
OLIVOVÁ, Věra 993, 1110
OLSCHOWSKY, Ludwig Heinrich 487
ONDERKA, Tomáš 1315
ONDRÁŠEK, Miloš 994
OPASEK, Anastáz 995
OPATRŇÝ, Josef 996, 997
ORSÁG, Petr 998
OŠTÁDAL, Bohuslav 1111
OTRUBA, Zdeněk 1165

P

PACNER, Karel 999, 1000
PALEČEK, Pavel 536, 1001, 1002, 1003,
1004, 1005, 1006, 1007, 1008
PALOUŠ, Martin 1009
PÁNEK, Jaroslav 826, 827, 1010, 1227,
1228
PÁNKOVÁ, Marcela 1360
PÁPE, Markus 1012
PAPEŽ, Josef 1013
PAPOUŠEK, Vladimír 1014, 1015, 1016,
1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022,
1023
PAPŮČEK, Gregor 1024
PARENIČKA, Pavol 889, 1025
PASÁK, Tomáš 1026, 1027
PASÁKOVÁ, Jana 1026
PASOVSKÝ, Karel 1028
PATKA, Miroslav 1031
PAUKERTOVÁ, Libuše 1032
PAULUS, Filip 1033
PAVERA, Libor 1034, 1035, 1036, 1037
PAVLÍČEK, Jaromír 35, 44, 45, 1038

PAVLÍČEK, Tomáš 1039
PAVLÍK, Zdeněk 1040
PAVLO, Ludovít 1041, 1042, 1043, 1044
PECKA, Jindřich 1
PEČINKA, Bohumil 1428
PEDRETTI, Erica 1045
PECHAR, Jiří 1046
PECHOČIAKOVÁ, Drahomíra 417
PEJSKAR, Jožka 1047, 1048, 1049, 1050
PEK, Josef 1051
PEK, Vladimír 1052
PEKÁRKOVÁ, Iva 1053
PĚKNÝ, Tomáš 1054
PELIKÁN, Jiří 1056, 1057, 1058, 1059
PERCL, F. 1060
PERNES, Jiří 630, 1061, 1064
PEROUTKA, Ferdinand 1062, 1063, 1064,
1065
PEROUTKOVÁ, Slávka 1062, 1066, 1067
PESCHLER, Eric A. 571
PEŠEK, Jan 1068
PEŠKOVÁ, Jaroslava 1069
PETRÁNEK, Jan 1070
PETRÁŠEK, Martin 1071
PETRAŠKO, Ludovít 1072
PETRÁŠOVÁ, Andrea 1073
PETRÍK, Vladimír 1074
PETRO, Peter 1075
PETROVSKÝ, Karol 1076, 1077
PETRUŽELKA, Antonín 1078, 1079
PETŘIVÝ, T. 1509
PFAFF, Ivan 1080
PICK, Otto 1081
PÍCHOVÁ, Hana 1082
PILAŘ, Martin 1083
PINC, Zdeněk 1084
PIRKL, Tomáš 1085
PÍSKOVÁ, Milada 1086, 1087, 1088, 1089
PISTORIUS, Jiří 1090
PITHART, Petr 792, 1091
PLACÁK, Petr 118, 1092, 1489

PLATOVSKÝ, Milan 1094
PLOCEK, Josef 1095
PLZÁK, Michal 594
PODOLAN, Peter 1098
POKORNÁ, Terezie 1528
POLÁČKOVÁ, Zuzana 1099
POLÁCH, Vladimír P. 1100
POLÁKOVÁ, Jolana 1272
POLAKOVIČ, Štefan 1101, 1102, 1103,
1104
POLIŠENSKÝ, Josef 227
POLLÁ, Belo 1106
POPELKA, Iša 853
POPOVIČ, Vladimír 1509
POSPÍŠIL, Ivo 224
POSPÍŠIL, Jan 1107
POSPÍŠIL, Jaroslav 1107
POSPÍŠILOVÁ, Jana 1108, 1109
POSSE-BRÁZDOVÁ, Amelie 1110
POUPA, Otakar 1111
POVOLNÝ, Mojmír 1112, 1113, 1114,
1115, 1116
PRAGA, Roberto de viz ROBERTO de
Praga
PREČAN, Vilém 387, 1117, 1118, 1119,
1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125,
1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131,
1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137,
1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1143,
1248, 1249, 1506, 1561
PRIMUS, Pavel 250
PROFOUSOVÁ, Eva 374
PROCHÁZKA, Antonín 1146
PROCHÁZKA, Ivan 1147
PROCHÁZKA, Miroslav 1148
PŘIBÁŇ, Michal 336, 1152, 1153, 1154,
1155, 1156, 1157, 1158
PULEC, Martin 1159, 1160, 1161
PUSTAJ, Dobroslav 1162
PYNSENT, Robert B. 1163, 1164

R

RAICHL, Pravomil Ladislav 1165, 1166
RAJLICH, Jiří 1167, 1168, 1169
RAMBOUSEK, Jiří 1170
RAMBOUSEK, Ota 1171, 1172
REGULI, Ivan 1291
RECHCÍGL, Miloslav 1173, 1174, 1175
RECHCÍGL, Miloslav jr. 1176, 1177, 1178,
1179, 1180, 1181, 1182
REIMAN, Michal 1183, 1184
REINIŠ, Stanislav 1185, 1186
REISER, Arnošt 1187
REISKÝ z Dubnic, Vladimír 1636
REISS, Frank 874
RENNER, Jan 1188
REPKA, Vladimír 1189, 1292
RHEINWALDOVÁ, Eva 1190
RICHTER, Ludwig 487, 1191
RICHTEROVÁ, Sylvie 1192, 1193, 1194
RIJKSEN, Hildegonda M. 1195
RIPA DI MEANA, Carlo 1196
ROBERTO de Praga 1197
RODEN, Rudolf 1198, 1199
ROESER, Matthias 1134
ROKOSKÝ, Jaroslav 1200, 1201
ROKOSOVÁ, Šárka 1202
ROLLEROVÁ, Věra M. 982
ROMAN, Petr 1203
ROMANOVSKÁ, Veronika 1204
ROTHOVÁ, Valéria 1205
ROTREKL, Zdeněk 1296
ROUBAL, Petr 1206
ROVENSKÝ, Jan 1207
ROZBOŘIL, Leopold 1208
RUBEŠ, Jan 437, 438, 1209, 1210, 1211
RUML, Karel 1213
RUSNÁK, Dárius 1214
RŮŽIČKA, Jindřich 1215
RŮŽKOVÁ, Soňa 1216

RYDLO, Jozef M. 927, 931, 1217, 1218,
1219, 1220, 1221, 1222, 1223, 1224,
1225

RYCHLÍK, A. J. 493

RYSOVÁ, Bibiana M. A. 1226

Ř

ŘEZNÍČEK, Ladislav 1227, 1228

S

SAK, Robert 1229, 1230

SALIVAROVÁ, Zdena 1231, 1232, 1233,
1295, 1387

SALZMANN, Zdeněk 1234

SAMAL, Mary Hrabik 1235

SAMUELY, Vincent 1236

SAPÁK, Jan 1237

SARVAŠ, Rostislav 1238

SEBOROVA, Milena viz ŠEBOROVÁ,
Milena

SECKÁ, Milena 1240

SEDLÁČEK, Karel 1241

SEDLÁČEK, Tomáš 851

SEIFERTO VÁ, Blažena 1242, 1243

SEKYRKOVÁ, Milada 988, 1244, 1245,
1246

SHAFFER, Ronald G. 1337

SCHEUR, Wolfgang 1248, 1249, 1250

SCHIKORRA, Christa 1251

SCHINDLEROVÁ, Agata 1252

SCHMID, D. C. 1253

SCHMIDT, Roland 1372

SCHMIDT, William 1254, 1255, 1256

SCHNEIDER, Jan 1257

SCHÖNOVÁ, Vlasta 1258

SCHOVÁNEK, Radek 1259, 1260, 1261

SCHREIER, Monica 223, 1262

SCHULZ, Milan 1263, 1264, 1265

SCHULZE-WESSEL, Martin 1266

SCHUSTER, Rudolf 1267

SCHWARZENBERG, František 1047

SCHWARZENBERG, Karel 626

SCHWARZENBERG, Karel Jan 1268

SIKORA, Rudolf 1509

SILNICKÁ, Larisa 1270

SITENSKÝ, Ladislav 1464

SKALICKÝ, Karel 223, 385, 974, 1271,
1272

SKARLANT, Petr 1273

SKILLING, H. Gordon 1274, 1275, 1276

SKLENÁŘOVÁ, Sylva 1277

SKOUPÝ, Arnošt 1278, 1279, 1471, 1477

SKŘIVÁNEK, Milan 1280

SLABÁKOVÁ, Radmila 986

SLABOTÍNSKÝ, Radek 1281

SLÁDEK, Čestmír 1282

SLÁDEK, Ondřej 1283

SLÁMA, Jiří 1284, 1285

SLÁMA, Ludvík 1171

SLAVÍK, Václav 1286

SLÍŽOVÁ, Daniela 720

SLOŠIAROVÁ, Mária 1289

SLOUKA, Zdeněk J. 1290

SMETANA, Miloš 1297, 1298

SMOLÍK, Petr 1645

SMOLÍKOVÁ, Gabriela 1645

SMUTNÝ, Hynek 527

SNIEGOŇ, Tomáš 1364

SOCHOROVSKÁ, Valeria 1299

SOLDÁN, Ladislav 1300, 1301

SOUČKOVÁ, Sylva 1302

SOUDEK, Dušan 416

SOUKUPOVÁ, Jana 1207

SPIES, Bernhard 1303

STALA, Zbigniew 1305

STANĚK, Jiří 1306

STANĚK, Tomáš 1307

STANKOVIČ, Andrej 482

STÁTNÍK, Dalibor 1309, 1310, 1311

STEHLÍK, Eduard 1312

STEINER, Petr 1313

STERNBERG, Cecilia 1314

STÍSKAL, Jiří 1315

STOKLÁSKOVÁ, Zdenka 1316, 1317,
1318

STOLÁRIK, Imrich 1319

STOLARIK, Mark M. 1320, 1321, 1322

STRÁNSKÁ, Hana 1323

STRÁNSKÝ, Jan 1324

STRÁNSKÝ, Martin Jan 189

STRÁNSKÝ, Pavel 1325

STREIT, Vincenc 1230

STRMISKA, František 1326

STRNAD, Jaroslav 1326

STRÖBINGER, Rudolf 1327

STROJNSKA, Magda 307

STROŽ, Daniel 1328, 1329

STRÍŽOVSKÁ, Eva 1330

STUHLÍKOVÁ, Jarka 1332

SUDA, Zdeněk 1333, 1334

SUCHÝ, Jozef A. 1335

SULKOVÁ, Marie 1336

SUMICHRAS, Michael 1337

SUP, J. 1338

SVÁTEK, František 1339, 1340

SVITÁK, Ivan 1342, 1343, 1344, 1345

SVOBODA, Bohumil 1377

SVOBODA, Gustav 1346

SVOBODA, Josef 1347

SVOBODA, Joseph G. 1348

SÝS, Karel 1349

SZATMÁRY, Zuzana 1350

Š

ŠABATA, Jaroslav 1351

ŠAJBAN, Štefan 1352

ŠAJTAR, Drahomír 1353

ŠAMÁNKOVÁ, Božena 1354, 1355, 1356

ŠANTORA, Roman 636

ŠATAVA, Leoš 1357

ŠČUREK, František 1358

ŠEBOROVÁ, Milena 1359

ŠEDINOVÁ, Jiřina 257

ŠEDIVÝ, Zdeněk 1361

ŠEDIVÝ, Zdeněk F. 1362

ŠEFLOVÁ, Ludmila 1363

ŠEJNA, Jan 1364

ŠETLÍK, Jiří 1360, 1361, 1365, 1509

ŠEVELA, Vladimír 1053

ŠÍDLOVÁ, Jindra 808

ŠIKLOVÁ, Jiřina 1057, 1366, 1367, 1368

ŠILHÁNOVÁ, Libuše 1369

ŠILHÁR, Alfonz 1370

ŠIMEČKA, Martin M. 1371

ŠIMKO, Dušan 1372

ŠIMKO, Ján 1373

ŠIMKOVÁ, Ludmila 1374

ŠÍPEK, Zdeněk 1375

ŠÍPKOVÁ, M. 1376

ŠKARVADA, Jaroslav 1377, 1378, 1379

ŠKOLL, Jaroslav 1380

ŠKUTINA, Vladimír 1381, 1382

ŠKVORECKÁ-SALIVAROVÁ, Zdena viz
SALIVAROVÁ, Zdena

ŠKVORECKÝ, Josef 753, 1295, 1383,
1384, 1385, 1386, 1387

ŠLESINGER, Miloš 1388

ŠMARD, Jan 1389, 1394

ŠMERAL, Jiří 1390

ŠOLC, Martin 1391

ŠOPÁK, Pavel 1392

ŠOŠKA, Anton 1393

ŠOUŠA, Jiří 1394

ŠPETKO, Jozef 1395, 1396, 1397, 1398,
1399, 1400, 1401, 1402, 1403, 1404

ŠPUNAROVÁ, Dita 1405

ŠRAMEK, Jozef 1406

ŠRÁMEK, Pavel 1407

ŠTEFANKO, Ondrej 1408, 1409

ŠTEFANSKÝ, Michal 1410, 1411, 1412

ŠTĚPÁN, Jan 641

ŠTĚPÁNEK, Pavel 1413

ŠTERN, Jan 1414, 1415

ŠTEVČEK, Ján 446

ŠTÍPALA, Ivan 1416

ŠTOLBOVÁ, Eva 1417
 ŠTRAUSS, Tomáš 1509
 ŠULC, Jan 215, 252
 ŠUMICHRAS, Michael viz
 SUMICHRAS, Michael
 ŠUSTROVÁ, Ivana 1418
 ŠUSTROVÁ, Petruška 815
 ŠVAGROVSKÝ, Š. 1419
 ŠVEJCAR, Jiří 1420
 ŠVIHÁLEK, Milan 664, 1421

T

TABÁŠEK, Arnošt 1422
 TANZONE, Daniel F. 1423
 TARABUSOVÁ, Zuzana 1421
 TAUBER, Heinz Jakob 1424
 TERLECKÝ, Nikolaj 1425
 TIGRID, Pavel 312, 1307, 1426, 1427,
 1428, 1429, 1430, 1431
 TICHÁ, Jindra 1432
 TICHÝ, Martin 217, 1433
 TKÁČ, Alexander 1434
 TOBOLKA, ? 1435
 TOMAN, Jindřich 1436
 TOMAN, Marek 414
 TOMAN-TOMÁNEK, Josef V. viz
 TOMÁNEK, Josef Václav
 TOMÁNEK, Josef Václav 1437, 1438,
 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1444,
 1445, 1446, 1447, 1448, 1449, 1450,
 1451, 1452, 1453
 TOMANOVIČ, Zoltán 1454
 TOMÁŠEK, František 1455
 TOMEK, Prokop 1456, 1457, 1458, 1459,
 1460
 TOMEŠ, Josef 838, 872, 1461, 1462
 TOMSKÝ, Alexander 1463
 TONDER, Ivo 1464
 TOŠNEROVÁ, Patricia 1465
 TÓTH, Dezider 1509
 TÓTH, Dušan 1466
 TOUFAR, Pavel 1467

TRANTINA, Václav 1468
 TRAPL, Miloš 549, 1279, 1469, 1470,
 1471, 1472, 1473, 1474, 1475, 1476,
 1477, 1478, 1479, 1642
 TRÁVNÍČEK, Jiří 91
 TRÁVNÍČEK, Mojmir 207
 TRAXLER, Jiří 1480
 TRENSKÝ, Pavel 1481
 TREPTE, Hans-Christian 1482
 TRINKEWITZ, Karel 1483, 1484
 TRUBINSKÝ, Jozef C. 13, 1485, 1486,
 1487
 TŘEŠŇÁK, Vlastimil 1488, 1489, 1490
 TULEYA, Edward A. 1491
 TŮMA, Oldřich 248, 630
 TURKOVÁ, Helga 1492
 TURNOVSKÝ, Fred 1493
 TVRDOŇ, Emil 1494
 TYRAN, Petr 1495

U

UDOLPH, Ludger 1561
 UHDE, Milan 1561
 UHDEOVÁ, Jitka 958
 UHEREK, Zdeněk 1497
 UHLÍŘ, Jan B. 1498
 ULČ, Ota 189, 1499, 1500, 1501, 1502,
 1503
 ULRICH, Vladimír 1504
 URBANEC, Jiří 1507
 URGOŠÍKOVÁ, Blažena 1508

V

VACULÍK, Jaroslav 1511, 1512, 1513,
 1514, 1515, 1516, 1517, 1518, 1519,
 1520, 1521, 1522, 1523, 1524
 VACHALOVSKÝ, Přemysl 1525, 1526
 VACHEK, Karel 1527
 VACHTOVÁ, Ludmila 1528
 VÁLEK, Ladislav 1529
 VALENTA, Edvard 1530
 VALENTA, Jiří 1531

VALEŠ, Vlasta 264, 564, 1532, 1533,
 1534
 VALIŠ, Zdeněk 400
 VALKO, Štefan 1535
 VALOCH, Jiří 1360
 VALTROVÁ, Marie 1536
 VANČURA, Jiří 1537, 1538
 VANČUROVÁ, Libuše 1055
 VANĚČEK, František 1539, 1540, 1541
 VANEČKOVÁ, Dagmar 1542
 VANĚK, Miroslav 1543
 VANĚK, Pavel 1544, 1545
 VARINSKÝ, Vladimír 1546, 1547, 1548,
 1549, 1550, 1551, 1552, 1553
 VAŠATA, Jaroslav 1554
 VAŠÍČEK, Zdeněk 1555, 1556
 VAŠKO, Imrich 1557
 VAŠKO, Václav 1558
 VAVRUCH, Petr 1559
 VAVŘÍNEK, Vladimír 1560
 VEJVODA, Jaroslav 1562, 1563, 1564
 VESELÁ-NYKLOVÁ, Milena 1565
 VESELSKÁ, Magda 1566
 VESELÝ, Jiří 1567
 VICEN, Jozef 1568, 1569
 VIEST, Ivan M. 1570
 VICHROVÁ, Eva 1571
 VICHTA, Jiří 1572
 VIRKNER, Patrik 1573
 VISCO, Augustin 1574
 VÍT, Jaroslav 1575
 VLADISLAV, Jan 1425, 1576, 1577,
 1578, 1579, 1580
 VLNKA, Ján 417
 VNUK, František 420, 1581, 1582, 1583,
 1584, 1585
 VOHRYZEK, Josef 1586
 VOJTOVÁ, Jarmila 1496
 VOLBRACHTOVÁ, Libuše 1588
 VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena
 1589
 VONDRA, Alexandr 1590

VONDRA, Vladimír M. 417
 VONDRÁŠEK, Miloš 1591
 VONDRÁŠEK, Václav 1592, 1593, 1594,
 1595
 VORÁČ, Jiří 1596, 1597, 1598
 VOŠTOVÁ, Irena 209
 VRÁNA, Karel 385, 1599
 VRTIELKA, Ján 1600, 1601, 1602
 VRZALA, Jaroslav 937
 VŠETIČKA, František 1603, 1604, 1605,
 1606, 1607

W

WAGNEROVÁ, Alena 1057, 1611, 1612
 WALSH, William 325
 WASSERSTEIN, Bernard 1613
 WEINDLING, Paul 1614
 WEISS, Jiří 1615
 WERNISCH, Ivan 252
 WIEHN, Erhart Roy 1616
 WIENDL, Jan 222
 WIENER, Jan G. 1616
 WILKE, Manfred 1617
 WINKLER, Tomáš 720
 WINKLER, Martina 1618
 WINTER, Elizabeth 340
 WINTERS, Stanley B. 1619, 1620, 1621
 WOLLMAN, Slavomír 1623

Z

ZACH, Aleš 1626, 1627, 1628, 1629
 ZAJÍC, Jiří 636
 ZAORAL, Roman 1630
 ZAPELLI ZACHARA, Letizie 1631
 ZAPLETAL, Imrich 1632
 ZAPLETAL, Jiří 1633, 1634
 ZBĚHLÍK, Jaroslav 785
 ZBOŘIL, Zdeněk 1636
 ZDRAVOMYSLOVA, Elena 86
 ZELENKA, Miloš 224
 ZELENÝ, Milan 1638

ZELINSKÝ, Miroslav 1639
 ZEMAN, Adalberto 1640
 ZEMAN, Zbyněk 1110
 ZEMANOVÁ, Helena 1641
 ZEMKO, Milan 1509
 ZENKL, Petr 1642, 1643
 ZINK, Lubor 1644
 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica 1647
 ZWETTLER, Otto 1520

Názvový rejstřík

A

A čas beží... 496, 1254
 A. J. Liehm 792
 Absolventi Slovenské technické univerzity... 1570
 „...aby pro život, jako příští hospodář,...“ 1200
 The Acculturation of Lutheran Slovaks... 241
 Acta contemporanea 1
 Ad: Zapomenutý Bohdan Chudoba 909
 Áda, vyčnívající muž v pozadí 403
 Adaptace a integrace druhé generace 1324
 Adaptácia českej komunity v argentínskom... 114
 Adina Mandlová 1422
 Aféra semínkového generála 61
 Agent Lev – tajný spolupracovník... 1573
 Agentem svobodného světa 1648
 Agenturní činnost Mileny Markové 1159
 Akce „Let“ 619, 624
 Ako chutí cudzina 790
 Ako obohatiť slovenskú komunitu v USA 107
 Aktivita exilu – obhajoba slovenskej... 1581
 Aktivita F. Ďurčanského za obnovu... 362
 Aktivní opatření komunistické rozvědky... 1259
 Aktuálne problémy slovenskej historiografie... 1546, 1547
 Alespoň ve vlasti zemřít 782
 Alfréd Radok... 100
 Aloha oe aneb čtvrtá cesta 721
 Alte Balladen als staatsfeindliche Provokation 459
 Americká čeština 757
 Americké deníky F. Peroutky 174
 Americkí Slováci a Slovensko 1880–1980... 933
 Americkí Slováci v historické perspektíve 842
 Americko-český kaleidoskop 1290
 Amerika jako prostor k vytěsnění 1014

Ž

ŽÁČEK, Pavel 1525, 1648, 1649, 1650, 1651
 ŽÁČEK, Rudolf 1652
 ŽÁK, Václav 1653
 ŽALUD, František Herbert 1654
 ŽATKULIAK, Jozef 1655, 1656, 1657
 ŽEMLA, Václav 1658

Amerika je to, co si z ní člověk udělá 815
 Amerika, můj nový domov 744
 L'ami américain 311
 Amon Tomašoff – dobrodruh ve službách... 1456
 Andrew J. Valuchek – As They Knew Him 912
 Die Anfänge der Emigration... 422
 Antonín Měšťan siebzigjährig 1567
 Apokalyptický deník 974
 Arcibiskup Beran – symbol odporu... 1558
 Argentina 155
 Archiv české menšiny v Chorvatsku... 94
 Archiv Svazu Cechů v Chorvatsku 457
 Archiv svobody 1274
 Archiv Školského spolku Komenský... 95
 Archive of Freedom 1275
 Archivní dokumenty k případu JUDr. V. Chalupy 572
 Archivní sbírka Sokola New York 1572
 Armádní generál Sergěj Jan Ingr 1346
 Arnošt Heidrich – diplomat z Josefova... 893
 Arnošt Heidrich a československá zahraniční... 966
 Arnošt Heidrich se vrátil 490
 Arnoštu Heidrichovi říkali „muž se lvím...“ 491
 The Art of Memory in Exile 1082
 Astronom Zdeněk Kopal (1914–1993) 379
 Astronom Zdeněk Kopal a Český ráj 1215
 Asyl im Blick 6
 Ašsko a železná opona 1575
 Atlantida holičských Židů 1424
 Austrálie 156
 Auswahlbibliographie zum Thema Wissenschaft... 8
 Auszeichnungen für Prof. Dr. A. Měšťan 1560
 Autor, herec a redaktor J. Sýkora 412

B

Bard slovenskej emigrácie 12
 Básník a psycholog Jaroslav Havelka 1087
 Básník Brna by byl osmdesátiletý 1389
 Básník Mlok a poetika dokumentu 1078
 Básník zrastený s osudom národa 1076
 Bedřich Loewenstein – ein grenzüberschreitender... 1117
 Bedřich Svatoš – osud českého spisovatele... 1468
 Beletristická tvorba J. Cepa z doby... 660
 Belgicko 17
 Benefice 1231
 Berlínska konferencia o samizdatovej... 108
 Bernard od šíleného koně 509
 Bez sametových rukaviček 424
 Bibliografia knižných prác R. Dilonga 1217
 Bibliografie časopisu Paternoster 722
 Bibliografie prací o rumunských Čechách... 1234
 „Biele légie“ v protikomunistickom odboji... 179
 Biele miesta v slovenskej literatúre 81

- Bílý mercedes 1615
 Biografický slovník slovenského exilu... 876
 Biographical research in Eastern Europe 86
 Biolog Jan Bělehrádek (1896–1980) 555
 Blahoslav Hrubý 973
 Blahoslav Hrubý aneb o jednom životě 894
 Bleiben oder zurückkehren? 1253
 Bohdan Chudoba 64
 Bohemian and Slavic Studies in Exile... 896
 Bohemistika a slavistika v exilu... 896
 Bohoslovec a pohan 118
 Bohumil Laušman – nová fakta o vězení... 685
 Bohumil Laušman – vězení a smrt 588
 Bohumil Vazač (1913–2003) 1147
 Bohuslav Brouk 111
 Boj o fusekli 480
 Boj za samostatné Slovensko v zahraničí... 655
 Boj za svobodu 1437
 Books by Czech and Slovak Authors... 1363
 Boris Čelovský na přelomu století 1309
 Boží mlýny 573
 Boží mlýny a Dr. Chalupa 574
 Bratr Radomír Kadlec Bernard 510
 Brazília 157
 A Brief History of the SPJST 925
 Briefwechsel Prag–Hannover 1983 1248
 Brutální sen Juraje Kukury 143
 Bulharsko 115
 Byl jsem letcem R.A.F. 665
 Byl vždycky svůj 1196
 Bylo nás pět 1418

C

- Causa Danubius 938
 The Central State Archives and the Czechs Abroad 748
 Centrum pro československá exilová studia 1469
 Centrum pro československá exilová studia... 950
 Cesta 1314
 Cesta do Rozvadova 769
 Cesta, pravda, život 337
 Cestami demokracie 130
 Cesty a křižovatky A. Kratochvíla 320
 Cesty božím (ne)časem 262
 Cesty české historiografie 393
 Cizinec hledá domov 1565
 Co dr. Chalupa nepřipojil... 575
 Co je smyslem exilu 1562
 Co jsem chtěl říct, říkám 1328
 Co lze rozumět pod pojmem „nezávislá literatura“ 1414
 Co nás nemine... 1555
 Co už se nikdy nedovím 1323
 Une collecte de vieilles pièces d'argent 1255

- Colonel Toby 1282
 Communist Propaganda Methods 1636
 Curriculum vitae 1425
 Curriculum vitae Stanislava Mečiara 1218
 Cyklus Libuše Čačalové 1603
 Czech and Slovak Americal Archival Materials... 1176
 The Czech and the Slovak Exile... 226
 The Czech Heritage Society of Texas... 504
 The Czech Republic and Czechs Abroad 830
 A Czech Trilogy 1359
 Czech-American historic sites, monuments,... 1178
 The Czech-American Journalist 88
 Czech-Americans 1179
 Czechoslovak American Archivalia 1180
 Czechoslovak Medical Refugees in Great Britain... 1614
 Czechoslovakia, 1918–88 1276
 Czechs, Slovaks and Ruthenians in the U.S. 1177
 Czechs Around the World 892
 Czechs in Australia 994

Č

- Časopis českého exilu ve Švýcarsku Zpravodaj 998
 Čech v Etiopii 526
 Čech v Kanadě 492
 Čechoamerická periodika z hlediska... 500
 Čechoamerické rozhovory 189
 Čepovy eseje z pohledu historika 99
 Černá je řeka legionářů 511
 Česká a polská emigrační literatura 217
 Česká a slovenská exilová literatura 897
 Česká a slovenská exilová periodika... 218, 219
 Česká a slovenská literatura v exilu... 220
 [Česká diaspora] 48
 Česká emigrace do Latinské Ameriky 996
 Česká emigrace, český exil a česká exilová... 898
 Česká exilová historiografie a naše nedávná... 826, 827
 Česká exilová literatura a žurnalistika 697
 Česká fotografie v exilu 710
 Česká komunita, časopis Hospodář... 1405
 Česká krajanská komunita v Latinské Americe 34, 35
 Česká literatura a otázka světovosti 1090
 Česká literatura emigrační – polska... 240
 Česká literatura v exilu 899, 1504
 Česká literatura v exilu 1948–1989 628
 Česká literatura v němčině 332
 Česká nezávislá literatura po pěti letech... 221
 Česká nezávislá literatura v Holandsku... 294
 Česká nezávislá literatura v ohlasech 222
 Česká politická emigrace ve 20. století... 1470
 Česká republika 187
 Česká sbírka univerzity v Nebrasce... 1348
 Česká Vídeň domov, či exil? 1339

- České a slovenské umění v exilu 1365
 České divadlo ve Vídni 329
 České elity v dějinné perspektivě 711
 České krajanské a exilové noviny... 1152
 České křižovatky 712
 České minority v současné Evropě 1512
 České průšvihy 630
 České rozhovory ve světě 465
 České slunce, moravský měsíc 247
 Česko-řimský teolog V. Boublík 223
 Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost 224
 Československá emigrace očima tajných... 397
 Československá poúnorová emigrace... 548
 Československá sociální demokracie 453, 454, 828, 1131
 Československá strana lidová 1945–1948 1188
 Československá strana národně sociální v exilu 319
 Československé dokumentační středisko nezávislé... 1118, 1639
 Československé zpravodajské hry v Rakousku... 1310
 Československo a krajané v letech 1918–1948 976
 Československo ve zvláštních službách 999
 Československý bombardovací... pilot A. Šedivý 1167
 Československý exil a krajanské hnutí... 1471
 Československý křesťansko demokratický exil... 1390
 Československý noční stíhač 1168
 Československý politický exil za studené války 816
 Československý zpravodajský úřad 1949–1956 1457
 Českoslovenští architekti v exilu 1237
 Českoslovenští uprchlíci ve studené válce 536
 Český a slovenský exil 20. století 703, 704, 705
 Český a slovenský exil 20. století 225, 226
 Český diplomat a historik E. Táborský... 245
 Český exilový a krajanský tisk v Austrálii... 1153
 Český exilový a krajanský tisk ve V. Británii... 1154
 Český film v exilu 1596
 Český film v německém exilu... 1597
 Český Kanadčan a kanadský Čech J. Klobouk 1086
 Český politik Jiří Pelikán 354
 Český poúnorový exulant plukovník A. Kučera... 662
 Český skauting v exilu a odboji 20. století 965
 Čestný občan města Pardubic Ing. M. Janeček... 773
 Čestný občan Pardubic M. Janeček – 75 let 774
 Češi a Paraguay 604
 Češi a Slováci v Latinské Americe 36
 Češi a svět 227
 Češi doma a v zahraničí 1590
 Češi na Ukrajině 279
 Češi na vlásku 762
 Češi očima exulanta... 346
 Češi v Austrálii 1336
 Češi v Bosně a Hercegovině 1497
 Češi v Caracasu (Venezuela) 37
 Češi v cizině 131

- Češi v cizině – emigrace a návrat... 1513
 Češi v Chorvatsku 881
 Češi v Rio de Janeiro 38
 Češi v zahraničí 1511
 Češi ve Francii 132
 Češi ve světě 1918–2000 892
 Češi ve Švédsku 617
 Češi ve Švýcarsku 667
 Češi ve Vídni 883, 884
 Češi za hranicemi na přelomu 20. ... 228
 Čeští Evropané 670
 Čeští exulanti ve vzdálených kontinentech 946
 Čeští krajané v Číně 16
 Činnost Karola Sidora v exile 363
 Činnost Slovenského národního archivu... 1214
 Činnost Slovenského podporného spolku v Kanadě 1352
 Činnost slovenskej politickej emigrácie... 1548
 Čítanka samizdatové a exilové literatury 1046
 Člověk opozice 1001
 Člověk v obraze civilizací 448
 „Člověka si tam váží pro to,...“ 1190
 Čtyři české osudy 872
 Čtyřiatřicet hodin 350
 45 let krajanské farnosti v Londýně 633

D

- Dakota odletěla s prázdnou 260
 Dáma z rajského ostrova 1229
 Dar, který stojí nervy 936
 Dějiny a současný život rakúských Slováků 442
 Dějiny české literatury a literární slovníky... 629
 Dějiny novodobého Slovenska 786
 Dějiny Slováků v Austrálii až po současnost 1600
 Dějiny zahraničních Čechů a stav jejich výzkumu 1514
 Dělnický soud nad Františkem Čápem 627
 Demokracie, diktatury, exil 713
 Demokrat s noblesou 269
 Démonizácia slovenského exilu 832
 Deník bojovníka 1438
 Deník čtvrtého odboje 1439
 Deník chartisty aneb Stalo se v kraji... 1539
 Deník legionáře 1440
 Deník z Evropy a z Ameriky 1441
 Deník z Nového Yorku 1442
 Deník z podzimu života 1443
 Deníky z let 1924–1948 988
 Deníky, dopisy, vzpomínky 1062
 Denní úvahy 1444
 Deset let soudobých dějin 248
 Deset let v Evropském parlamentu 540
 95 let dr. Jána Papánka 648
 Devět životů 1342

- Dialog Charty 77 s exilem 449
 Dialog přes hranice 1985–1990 1576
 Dialogy 466
 Diaspora historiografie 939
 Dielo 446
 Dílo Čechů ve Venezuele 1413
 Dílo Z. Němečka v americkém kontextu 1015
 Diplomát Štefan Osuský 913
 Diplomatické posobenie Dr. J. M. Kirschbauma 462
 The Disappointed and Disgruntled 968
 Diskuse 250
 Diskuse o česko-slovenském vztahu v Radě... 360
 [Diskusní příspěvek] 19, 62, 76, 327, 411, 450, 515, 538, 541, 622, 674, 677, 755, 767, 793, 940, 952, 1009, 1095, 1284, 1286, 1350, 1351, 1369, 1371, 1383, 1483, 1571, 1611, 1653
 [Diskusní příspěvky] 900, 1056, 1119, 1531
 Displacement z pohledu migračních studií 843
 Dissidenten und Bürgerbewegung 825
 Divoká místa 844
 Dlouhá svatební cesta 349
 Dneska už se tomu směji 848
 Dnešek české menšiny ve Vídni 1108
 Dnešek je váš, zítřek je náš 1307
 Do exilu a z exilu domů 1285
 Do exilu s převaděči 1281
 Do paměti národa 255
 Dobré dílo Anastáze Opaska 297
 Dobré dílo českých rukou 257
 „Dobré“ rady a nepoužitelné svědectví 280
 Dobročinné bazary 1563
 Dobrý den, pane Lustig 822
 Dokumenty o Bielej legii 259
 Doma ho nikdo nezná 1054
 Doma v cizině 264
 ...domov můj 813
 Domov v paměti exulanta E. Hostovského 870
 Domovina v Karpatoch 833
 Donátor a odvážný historik 1034
 Dopisy domů 853
 Dopisy přes oceán aneb Čertování s Míšou 635
 Doteky pošty a exilu 1914–1948 1465
 Dr. H. c. Milan Vyhnanek, zakladatel... 1608
 Dr. Chalupa, chloubka Čs. národní rady... 576
 Dr. Jozef Cieker 173
 Dr. Jozef Staško – národní myslitel 1101
 Dr. Jozef Staško osemdesiatročný ... 1308
 Dramatické osudy běženců 625
 Drámy na hraniciach 569
 Drei Varianten der tschechischen Literaturwissenschaft... 1283
 Un drôle d'exil 502
 Dubčekov ohlas v slovenskom zahraničnom... 724
 Duch křesťanství a duch otroctví 1092
 Duchovná orientácia dr. J. Ciekra... 476

- Duchovní aristokrat 270
 Dům a domov 1016
 Ďurčanského právně-historické... dielo 20
 Der durchnässte Pfarrer 593
 Dva životy 300
 Dva životy jeden osud 557
 Dvadsať rokov bez M. Lacka 288
 Dvanásť zastavení 995
 Dvě kariéry Jana Třísky 1297
 Dvě věty znuděné jeptišky 1185
 Dvě významná setkání na téma archivů... 749
 Dvoji domov Karla Kyncla 770
 Dvoji exil 1146
 Dvoji tvář československých věd o vesmíru 1391
 Dvojazyčnost a výchova v rodině 596
 Dwaj bardowe emigracji 1305

E

- Eduard Goldstücker (1913–2000) 794
 Egon Hostovský jako politický emigrant... 901
 Ekumenická a akademická služba exilu 809
 Emanuel Theodor Böhm 717
 Emigrace a exil jako způsob života 133, 299
 Emigrace a exily v dějinné perspektivě 714
 Emigrace do Norska po roce 1948... 1100
 Emigrace jako existenciální problém 1035
 Emigrace jako námět a osud 849
 Emigrace jako souhra okolností 427
 Emigrácia Slovákov v Poľsku po roku 1945 1358
 Emigración dese los Países Checos... 39
 Emigracyjna literatura czeška i polska 217
 Emigrant 754
 Emigranté jako literární postavy... 1036
 Emigranti 196, 1242
 Emigrantský snář 85
 Emigroval, aby sloužil domovu 1183
 Erazim Kohák 636
 Ernest Šturc 914
 Ernest Zatko-Bor – kronikár... 158
 Escape to England 834
 Etapy českého vystěhovalectví 134
 Etnické vědomí u Čechů ve Francii 135
 Un être plein de noblesse est parti 49
 Evropanství a národní identita 303
 Evžen Rychlík – zapomenutý slavista... 957
 Das ewige Feuer brennt 304
 Exil a domov 305, 577
 Exil a historie 65
 Exil a literatura 1499
 Exil a politika 1002
 Exil in Basel 1372
 Exil jako důsledek totalitarismu 484, 485

- Exil jako možnost a jako obrana 1017
 Exil jako osud 823
 Exil jako otevření mysli 234
 Exil jako prožitý mýtus 50, 51
 Exil jako vzdor i smír 890
 L'exil libérateur 761
 Exil po únoru 1948 1472, 1473
 Exil sám o sobě 136
 Exil udělal mnoho 1366
 Exil v Austrálii 947
 Exil v české moderní poesii 692
 Exil v slovenskej politike... 242
 Exil vo „vedeckej“ a „odbornej“ literatúre... 854
 Exil-Autoren als besondere Kategorie 902
 Exile as an Opening of the Mind 234
 Exile as Fate 823
 Exile im 20. Jahrhundert 306
 Exile in Australia 947
 Exile, language and identity 307
 Exile, Prison and the Literary genres... 470
 Exilliteratur – ein abgeschlossenes Kapitel? 1303
 Exilová Křesťanská akademie a časopis Studie 1271
 Exilová literatura 903
 Exilová literatúra vo svetle národných dejín... 855
 Exilová nakladatelství po převratu 1626
 Exilová periodika 336
 Exilová politika v letech 1948-1956 549
 Exilová tvorba filmárov zo Slovenska 497
 Exilová vydání díla D. Tatarky 1417
 Exilové osudy J. Čigera Hronského 725
 Exilový básník české hroudy... 197
 Exilový příběh víry a literatury 1599
 Expedice Jižní Amerika 1997-1998 1038

F

- Faktografia života a tvorba L. Laholu... 531
 Farewell to Prague 244
 Fasáda 943
 Fear as a Part of the Identity... 137
 Fenomén Jiří Němec 92
 Fenomén Kohout 671
 Ferdinand Ďurčanský 1906-1974 286
 Ferdinand Ďurčanský v mojom podaní 1102
 Ferdinand Mondok 364
 Ferdinand Peroutka 672
 Ferdinand Peroutka a Svobodná Evropa 1263
 Festschrift für Prof. Dr. A. Měšťan... 315
 Fifty Years in New Zealand 1493
 Filozofie K. Máchy v kontextu evropského... 698
 Fond Jana Čepa 1039
 For an Ontology of Exile 802
 Forschungs- und Dokumentationszentrum... 1532

- Fragmenty ze života Čechů a Slováků... 208
 La francophobie ça existe 760
 Francúzsko 18
 Frankofobie existuje 760
 František Graus – člověk a historik 314, 370
 František Graus v proměnách doby 451
 František Hrušovský ako exilový historik 1106
 František Klátil... 1112
 Freedom for Publishing, Publishing... 340
 From the Historiography of Czech Texas 505
 Funkcie slovenského jazyka v živote... 284

G

- Genealogy 445
 Generace 800
 Generál Alexander Hess 1169
 Generál Alois Šeda 817
 Generál Jan Šejna – předmět zájmu... 570
 Geneze českých minorit v cizině... 1515
 Geschichte und Gegenwart europäischer... 309
 Globe-Trotter nebo Trottel? 89
 Der Grenzgänger oder: eine Mission... 374
 Grenzüberschreitungen oder Der Vermittler... 1134
 Group Survival and Language Maintenance 113

H

- Heimat und Exil 409, 415
 Het hedendaagse Tsjechische & Slovaakse boek 437
 A Historical Perspective on the Declining... 1320
 Historické a národné vedomie inteligencie... 417
 Historie a archiválie Svazu československých... 708
 Historie emigrace z českých zemí 418
 Historie emigrace z Mladoboleslavska 535
 Historie jednoho atentátu 1260
 Historik B. Čelovský a jeho dílo 110
 Historik česko-německých vztahů J.W. Brügel 980
 Historik, který odmítl svědčit 1556
 Historik má být apolitický 1003
 History of Modern Slovakia 786
 Hľadanie stratenej slobody 1041
 Hlas českého legionáře z Volyně 1445
 Hlas českého vyhnance 1446
 Hlas z Ameriky 1384
 Hlávková kolej a studenti v pohnuté... 391
 Hledání domova 1004
 Hledání původního „objektu“... 352
 Hledání rodného listu 664
 Hledání ztráty 756
 Hnůj země 1232
 „Homo politicus“ 953
 Horizonty 1018
 Hovory s Petrem Kolářem 72

Hubert Ripka 246, 1461
 Hugo Haas 1299
 „Humanistika“ v slovenskej diaspóre 1395
 Hyeny v akci 1107

CH

Chalupův „odboj“ bez legend 578
 Changing Patterns of Power in Cold War... 818
 Chicagský archiv o Čechách a Slovácích... 663
 Chiméry a exil 693
 Chladný ráj 1564
 Chodský strážce svobody se nehodil... 389
 Chorvátstvo 25
 Chronik der Konferenz Wissenschaft... 682
 Chtěla jsem být herečkou 1258
 Chvála amatérismu 954

I

I když mi je už devadesát... 1207
 Idea samostatnosti – základná inšpirácia... 125
 Identita – či integrace? 1080
 Identity – or Integration 1080
 Ilegálna emigrácia Židov z Maďarska... 149
 Intelektuální ovzduší 126
 Im Dienst der gemeinsamen Sache 1561
 Im Dissens zur Macht 487
 Im Stummland 620
 Immer gegen den Strom 1616
 Immigration History Research Center,... 845
 Imprisonment in Exile 1495
 Independent Literature and Samizdat... 1120
 Indiáni, politici, plukovníci 1332
 Inequality and Exclusion in the History... 764
 Informace o činnosti Centra 316
 An Insider-Outsider Perspective... 410
 Integrace „oficiální“ literatury do celku... 707
 Integrace a asimilace českých a slovenských... 676
 Integrace našich v Torontě 1966–1971 508
 Integration und multikulturelle Gesellschaft 330
 Intelektuální ovzduší 126
 Intrepid and Indefatigable 1250
 Inventario del fondo Jiří Pelikán 489
 Ironie dějin 1313
 It all started with Prince Rupert 209
 Ivan Blatný ve fondech I. správy MV 1079
 Ivan Diviš 1209
 Ivan Krno 915

J

Já jsem jiný Karel Čapek 789
 Já nic, já muzikant 1480
 Jablko se kouše 527

Die Jahre des grossen Wunders 1121
 Jak B. Čelovský nezachránil Slezský ústav 1652
 Jak být exulantem 1063
 Jak jsem prověřil Jiřího Němce 516
 Jak jsem přežila 75
 Jak jsem v devětačtyřicátém utekl hledat... 151
 Jak nevědomý čtenář v exilu ke Cavannovi... 404
 Jak žili a smýšleli naši dávní krajané... 1385
 Jako dítě mě poslali na frontu 119
 Ján Ambruš 916
 Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě... 59
 Jan Kavan v labyrintu služeb 1525
 Ján Mešťančík 856
 Jan Papánek 917, 918
 Ján Papánek, politik, diplomat, humanista 919
 Jan Pivečka 1421
 Jan Triska a jeho dvě kariéry 1298
 Jan Vladislav – vyvzdorovaný úděl básníka 598
 Jana Klusáková a Karel Schwarzenberg rozmlouvají... 626
 Jana Neumannová 357
 Jaroslav Krejčí pětasedmdesátníkem 837
 Jaroslav V. Polc... 419
 Jazyková stránka Hostovského knih... 170
 Je exilová a samizdatová literatura... 599
 Je na Západ cesta dlouhá... 347
 Je sedm hodin středoevropského času 1455
 Jeden český příběh 355
 „Jeden svátý je viac než masa“ 726
 Jeden ze zapomenutých – B. Chudoba 66
 Jedinec v širém světě 334
 Jedna česká literatura? 102
 Jeho dílo nesmí zapadnout 1184
 Jenom ne strach 1171
 Ještě jednou k případu dr. Chalupy 579
 Jiří Kárnet – jeden z prvních... 1170
 Jiří Nehněvajsa 1925–1996 398
 Jiří Pelikán 1923–1999 1055
 Jiří Pelikán a jeho osobný archivní fond... 190
 Jiří Pelikán a Státní bezpečnost 1261
 Jiřího i naše procitání 821
 Jménem čs. vědy a umění a pro vlast 1173
 John Ladislav Brom 1508
 Josef Černý 1201
 Josef Frolík – muž na nesprávném místě 1458
 Josef Josten – symbol nezávislého... 317
 Josef Macek – ekonom a politik 321
 Josef Škvorecký 1481
 Jozef A. Mikuš osemdesiatpäťročný 931
 Jozef Ciger Hronský 812, 1205
 Jozef Ciger Hronský a Zahraničná Matica... 26
 Jozef Ciger-Hronský v Kremnici, Matici... 1073
 Jozef Kirschbaum 15, 857

- Jozef Lettrich 1655
 Jozef M. Kirschbaum osemdesiatročný 616
 Jozef Staško a Ján Kempný,... 727
 Jozef Trubinský 365
 Jozef Vicen a Biela légia 1549
 Jozef Vicen a jeho činnosť v Kolakovičovej... 1550
 Jsem dvojnásobný patriot 1005
 Jsem zase tam 1198
 JUDr. Leopold Rozbořil 1633
 JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB 841
 Juhoafrická republika 159
 Juhoslavia 10
- K**
 K 66. narodeninám filozofa J. Krejčího 534
 K dějinám židovské literatury – L. Aškenazy 1088
 K 25. výročí úmrtí Ing. J. Holmana,... 60
 K exilu Stanislava Mečiara 160
 K jazyku Slovákov v USA 1494
 K náboženským poměrům Čechů v cizině 1516
 K nové interpretaci exilu v současné... 983
 K osemdesiatke Dr. Jozefa Staška 607
 K osvětlení tzv. mostecké špionážní... 1166
 K otázkám komunikace 177
 K počtě Bořivoje Čelovského 558
 K problematice českého spolkového života ve Vídni 885
 K problematice vydání představitelů slovenského... 1592
 K slobodným pobrežiam 858
 K výročí Charty 77 52
 K vývoji ženinětechnického zabezpečení... 1544
 Das kalte Paradies 571
 Kameny na prérii 295
 Kanada 499
 Kanada střídavě oblačno 944
 Kandidáti další existence 138
 Kapesní průvodce inteligentní ženy... 1307
 Kapitán Nemo 458
 Kapitola z české literární tvorby v Kanadě 1089
 Kapitoly z filmovej exilovej tvorby 498
 Kapky na skle 852
 Kardinál Josef Beran 595
 Karel Bartošek (30.6.1930–6.7.2004) 746
 Karel Kyncl (1927–1997) 425
 Karlín East Side 1488
 Karlínská verbež 1489
 Karol Sidor 1269, 1582
 Karol Sidor v exilových snahách... 608
 Karol Strmeň a jeho písomná pozostalost... 369
 Katalog k Výstavě nezávislé literatury... 387
 Katalog knih českého exilu 1948–1994 375
 Katalog knižní produkce českého a slovenského... 390
 Katalog Sixty-Eight Publishers 718

- Kato 1526
 Kauza dr. Chalupa 580
 Každý máme svoje lobby 1528
 Kde básníkům se poroučí 74
 Kde se ve Spojených státech nalézají... 447
 Kdo byl Blahoslav Hrubý... 290
 Kdo byl Ferdinand Peroutka? 673
 Kdo navrátil se, neutíká 198
 Ke spolupráci dvou posrpnových exilových... 1122
 Ke stavu výzkumu dějin krajanů 1517
 Ke vzniku exilové sociální demokracie... 550
 Kirschbaum – Husák – Kvetko,... 728
 Klíč je pod rohožkou 1490
 Klub dr. M. Horákové ve Velké Británii... 191
 Kniha a český exil 1627
 Kniha a český exil 1949–1990 1628
 Kniha vzpomínek a příběhů 483
 Knihy českých a slovenských autorů vydané... 1363
 Knihy za ohradou 235
 Knižecí život 1268
 Kolik naděje má smrt 641
 Koloman Sokol a Jozef Lettrich 192
 Komitét pre slovenských utečencov v Paříži... 926
 Komu sloužila Biela légia? 1551
 Komunikace mezi emigranty, exulanty... 1040
 Komunikace mezi exilem a domovem... 283
 Komunisté v odboji očima plk. gšt. O. Pejši 394
 Konec štěstí 251
 Konečná stanice – Brazílie 40
 Konference zahraničních Čechů 750
 Konferencia k osobnosti A. Heidricha 1647
 Konfident gestapa v čele zlínském... 104
 Konflikt učitele filozofie s neostalinskou... 715
 Koniec a začiatok 688
 Konstituování exilových centrál... 1593
 Konštantín Čulen... 233
 Konštantín Čulen ako historik 1583
 Konštantín Čulen ako novinár... 243
 Kontury života a tvorivej aktivity E. Žatka-Bora 877
 Kopinik svobody 199
 Kordová Helena – Wildeová 381
 Korespondence Praha–Hannover 1983 1249
 Kořeneckému ctiteli 477
 Krajané v Rakousku 142
 Krajské spolky jako způsob adaptace 1278
 Krásná trpká cesta 1057
 Krev není voda 524
 Kritický typ Jana Strakoše... 1300
 Krize skatologie neosobnosti 1084
 Kronika šumavských hvozdů 1051
 Krylogie 741
 Křesťanská akademie Řím 263

Kto (nie) je kto v exile 1396
 Kultivování češtiny v USA 413
 Kultura v exilu 795
 Kulturná a vedecká tvorba 609
 Kulturná prezentácia v exile 729
 Kulturní šok „malých rozdílností“ 1588
 Kulturní život a slovenský zahraničný svet 730
 Die Kunst des Romans von M. Kundera,... 456

L

Ladislav Haňka aneb Jak, kdy... 1243
 Ladislav Havlíček, kriminalista 408
 Ladislav K. Feierabend v materiálech Státní... 1649
 Laissez ça au cheval,... 1426
 Latinská Amerika a společnost českých zemí 997
 Legenda Pelikán 637
 Legionář, diplomat a spisovatel Z. Němeček 780
 Lesk a bída české exilové literatury... 904
 Léta exilu 796
 Léta mimo domov 785
 Léta velkého zázraku 1123
 Levičáctví je zvláštní nemoc 1427
 The liberating beauty of little things 121
 Libri prohibiti – nezávislá knihovna... 180
 Libri prohibiti – poučné ohlédnutí... 376
 Libri prohibiti aneb několik poznámek... 871
 Listy E. Žatka-Bora Ludovi Bešeňovskému 878
 Listy Jiřího Pelikána 405
 Listy přáteli v těžké chvíli 1061
 Lišky kontra ježe 1397
 Literární dobrodružství českého spisovatele... 440
 Literární kritika v exilu 141
 Literární teorie: „emigrace“ a návraty 1148
 Literární život v exilu 1948–1956 1155
 Literární slovenský exil 1939–1990 161
 Literatura, vězení, exil 804
 Literature, prison, exile 804
 Litomyšlské dny Zdeňka Kopala 1280
 Littérature et émigration dans les pays... 805
 Le Livre tchèque et slovaque contemporaine... 438
 Looking Back Pragmatically 1429
 Loučení s Janou Neumannovou 1542
 Ludácka emigrácia a Židia 1398
 Ludácký exil, novoludáci a znovuzrození... 528
 The Ludak Exile, the Neo-Ludaks,... 529

M

Má cesta dvacátým stoletím 910, 1113
 Má setkávání s E. Goldstückerem 1617
 Maďarsko 1024
 Madeleine Albrichtová 98
 Malíř a diplomat Jaroslav Šejnoha 1641

Mám dojem, že už mi vůbec nepřibývá let 1586
 Marcel Ludíkar... 70
 Martin Kvetko 1656
 Martin Kvetko doma a v exile 1657
 Marx na Hradčanech 1428
 Marx stále žije? 1006
 Masaryktown 981
 Masaryktown Toronto 982
 Mašinové 967
 Matica slovenská – knižnice – slovenský... 859
 Matúš Černák 618
 Matúš Černák 1903–1955 214
 En meddelelse : 1938–1948–1968 891
 Medzi rozpakmi a obdivom 1072
 Medzinárodné súvislosti procesu... 1410
 Medzinárodnopolitické aspekty slovenskej... 371
 Memorandum o svobodných volbách... 1518
 Menší sestra 1650
 Mezi demokracií a diktaturou 716
 Mezi domovem a exilem 838
 Mezi odbojem a kolaborací 1311
 Mezi starou a novou vlastí 520
 Mezi svědectvím (poezie) a hlasem (historie) 439
 Mezi třemi oceány 1591
 Mezinárodní historická konference Československý... 395
 Mezinárodní konference o nucených migracích... 291
 „Miejca, które opuściliśmy...“ 301
 Miesto a funkcia časopisu Pohľady... 934
 Migrace, emigrace, exil, vystěhovalectví 1069
 Michal Múdry-Šebík 920
 Milan Kundera 281
 Milan Platovský, podnikatel v Chile 1093
 Milan Šimečka o životě a dějinách 1124
 Ministr H. Ripka a jeho osobní archiv 1007
 Minulost v přítomnosti 801
 Mladá lůdácká generace a její aktivity... 1594
 Mluv a piš tak, jak ti zobák narost 212
 Mluví k vám Ferdinand Peroutka 1064
 Mluví k vám 1114
 Mnichovský syndrom 200
 Moderní následovník sv. Ignáce z Loyoly 649
 Můj život s Renée 927
 Moje souřadnice 120
 Moje střetnutí s rozvědkou StB 201
 Moji výbušní zlotvoři 63
 Mojmir Povolný osmdesátiletý 910
 Mons. ThDr. Jozef Kapala 587
 Mons. ThDr. Jozef Kapala, pápežský prelát... 253, 254
 Motiv hry u Hostovského a Škvoreckého... 386
 Mozaika vzpomínek 1642
 Možnosti a meze orální historie... 1543
 Mrazy tady jsou takové,... 68

MUDr. Samuel Kolman 1216
 Můj muž – Mr. Butnot 1066
 Můj obrodný proces 1463
 Můj otec – Zdeněk Němeček 144
 Můj otec Gustav Přistupa 880
 Můj život nepatří mně 642
 Můj život patří mně 1053
 Muž, který tu chybí 183
 Muž s dvoma srdci 1267
 My Marriage with Renée 928
 My vás pohřbíváme 1364
 Mých prvních pět životů 414

N

Na ceste k monopolu moci 24
 Na Češích je nejúžasnější, že všechno vědí 652
 Na druhý břeh 1028
 Na křížové výpravě dvacátým stoletím 67
 Na nebi i v pekle 1464
 Na tenkom řadě 1042
 Na vlnách času 1043
 Na vlnách éteru 700
 Na vlnách Svobodné Evropy 650
 Na ztracené vartě Západu 271, 272
 Nad Hostovského tvorbou z emigrace 1037
 Nadace Charty 77 958
 Nádherná Sidonie 512
 Nahlédnutí do problematiky krajanů... 653
 Najstaršia Kanadanka je – Slovenka 960
 Nalezená minulost 302
 Nanebevzetí Karla Kryla 211
 Naplněný Pelikánův závazek 1125
 Národ na křížovatce 1343
 Národní organizácie 1423
 Národní vědomí zahraničních krajanů 1519
 Národnostný duch medzi Slovákmi... 1640
 Naše archivní poslání ve Vídni 96
 Naše korene v základoch Európy 1103
 Naše Roveň 945
 Naši mezi protinožci 1500
 Naši v exilu, exulanti u nás 256
 Návrat Andreja Žarnova 1077
 Návrat do Itaky 835
 Návrat do nově se ustavující společnosti 1251
 Návrat Egona Hostovského 962
 Návrat po čtyřiceti letech 1067
 Návštěva manželů Škvoreckých v Československu... 719
 Návštěva v Sèvres 353
 Názorové a umělecké diferenciacie v exilové... 1019
 Názorové prúdy v slovenskej povojnovej... 1552
 Názozy predstaviteľů českého a slovenského... 1474
 Nazývat věci co nejpřesněji 1192

(Ne)známý Milan Kundera 229
 Nebraska – česká emigrace,... 846
 Nebýt exilu, mnoho talentů skončilo... 905
 Nedodržení slib 1071
 Nedostatek vůle vyrovnat se s komunistickou... 829
 Nech vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi... 1434
 Nechte být, paní Smrti 1045
 „nejlepší ze všech možných světů“ 2
 Nejnepravděpodobnější byrokrat 169
 Nejnezapomenutelnější individuum 328
 Nejnovější čs. dějiny v kontextu obecných... 964
 Několik kapitol z pozoruhodného života... 1658
 Několik podnětů k semináři o nezávislé... 1329
 Několik podob emigrace v české próze... 1306
 Několik stránek ze života O. Odložilika 1244
 Několik základních údajů o odchodech... 1032
 Některé útky do emigrace po únoru 1948 551
 Němci – dědičný nepřítel či soused? 486
 Nemecko 731
 Nenávratný Karol Strmeň 732
 Neobyčejné cesty 753
 Neohrožená a neúnavná 1250
 Nepodpísal 1631
 Nepokorná individualistka 273
 Nesnadný návrat profesora F. Grause 452
 Neviditelná role lidského ducha 819
 Neviditelný domov 1353
 New York – zamlženo v kontextu české... 1020
 Nezastupitelný návrat historika 971
 Nezávislá literatura a samizdat... 1126
 Nezávislá literatura a závislá kritika 1193
 Nezávislá samohana 1349
 Neznámí vojáci 638
 Ni zisk, ni slávu 150
 Nic pro zasmání 1127
 Nie aufgegeben 678
 Norsko 230
 Noví čestní doktoři Masarykovy univerzity 416
 Novinář a publicista Jozef Paučo 860
 Novosvětská setkání ve výrobním družstvu... 651
 Novověký exil 41, 42
 Nový Zéland 162
 Nutnost evropské integrácie z pohľadu exilu... 1162

O

O činnosti a problémech slovenskej emigrácie 610
 O dejinách a činnosti slovenského exilu v Kanade 1335
 O dialog s domovem 985
 O domově v exilu v Bad Wiessee 1316
 O ediční řadě Dokumentace československého... 1128
 O emigraci 1052
 O Evropě s „loajálním britským občanem“... 763

- O exilovém vydávání 1129
 O exilu pro Český dialog 1367
 O exilu, šlechtě, Jihoslovanech 986
 O jazyce čechoamerického týdeníku Našinec 1376
 O komunistickém hlídání a našem úniku... 1643
 O kulturní (ne)činnosti slovenského exilu... 771
 O lásce jednoho slezského... 202
 O Paternosteru 69
 O pracích českých a slovenských ekonomů... 679
 O příčinách naší biedy 287
 O slovenskej exilovej historiografii 1219
 O slovenskej zahraničnej publicistike 1584
 O slovenskom exile po roku 1945 494
 O tzv. morální zradě L. Prchaly 77
 O významných osobách slovenského exilu 366
 O významných subjektech, spolcích... 13
 O významných zahraničních periodikách 367
 O vzdálených krajanech a blízcích cizincích 623
 O zlaté kleci a jiné vzpomínky 781
 Obhajoba slovenskej štátnosti... 163
 Obraz českého posrpnového exilu v prózách... 752
 Obraz rozpadajícího se Československa... 139
 Obraz způsobu života emigrace v literatuře 906
 Obtisky 689
 Oč mi v životě šlo 810
 Oči a srdce emigrácie 1454
 Očima nejstaršího z Kolowratů 1238
 Od „krajanské“ péče k narovnanému vztahu 140
 Od kritiky k osočování 1399
 Od nožců k protinožcům 78
 Od sebaoslavy k poznání 1400
 Odbojová skupina J. Horáka a útěk... 168
 Odešel ThDr. Jan Milič Lochman 987
 Odešel Zdeněk Otruba 210
 Odchod J. Cígera Hronského do exilu 1220
 Odkaz Bohuslava Jana Horáčka 501
 Odkaz Josefa Kalvody 473
 Odkaz legionáře 1447
 Odkaz Pavla Tichého 873
 Odlesky dějin československého exilu 324
 Odpočívaj v pokoji 567
 Odvrátená tvář totality 1068
 Odysea českého chirurga 1388
 Ohlasy z New Yorku 1448
 Ohlédnutí 154
 Ohlédnutí spíše pragmatické 1429
 Okupace ČSSR r. 1968 očima bavorského... 709
 Olomoučan Jirka Pelikán 80
 Opat chuligán aneb Dobré dílo... 298
 Opozice v exilové sociální demokracii 453, 454
 Opravdové přátelství 339
 Opustil nás nejbližší kamarád,... 105

- Opustiš-li mne, nezahyneš... 778
 Orel v exilu 1013
 Oskar Federer 1566
 Oslavy soudruha J. Pelikána v Radio Melbourne... 814
 Osmdesáté narozeniny autora „Uranového Gulagu“... 274
 18. světový kongres Československé společnosti... 101
 Osobní archiv Bořivoje Čelovského 1033
 Osobnost a obor 1394
 Osobnost, jakých je méně než málo 359
 Osobnosti – ale doopravdy 478
 Osobnosti slovenského politického exilu... 82
 Osobnosti slovenskej exilovej literatury... 720
 Osobný archiv J. Lettricha darovaný... 193
 Ostrakizovaná litera(túra) 1401
 Ostře sledované filmy 797
 Osud jako potůchlý čarodějník 1501
 Osudná dvanáctá hodina 1529
 Osudové okamžiky generála L. Prchaly 1407
 Osudy exilu z roku 1948 v Nizozemí 1277
 Osudy našich osmačtyřicátníků v Americe 1181
 Osudy rodiny JUDr. St. Řediny z Vyškova 556
 Osudy sociálních demokratů v letech 1948–89 1411
 Osvobozující exil 761
 Osvobozující krása malých věcí 122
 Ota B. Kraus (1921–2000) 1325
 Ota Filipa Lojzka-Lapáčka-Romana 434
 Otakar Odložilík (1899–1973) 1245
 Otakar Odložilík – historik,... 1619
 Otakar Odložilík před první a před druhou... 1246
 Otakar Odložilík's American Career 1620
 Otakar Štorch, číšník 292
 Otazníky nad Bohumilem Laušmanem 806
 Otazníky nad literární historií sedmdesátých... 116
 Oživené spomienky 911

P

- Památce Jana Zoubka 1058
 Paměti slovenského diplomata 929
 Paměť na ruby 1199
 Paměti Františka Holana 563
 Paměti lichoběžníka 1172
 Panoptikum 1326
 Panorama české literatury 1011
 Panorama Českého filmu v Exilu 1598
 Pár poznámek k Františku Grausovi 553
 Parodie a osudové střety v díle V. Hejla 1507
 Participants in National Literature 1327
 Pařížské sešity 694
 Pařížský zápisník 1577
 Padesáté páté výročí počátků slovenského... 1029
 Pátečníci v exilu 1021
 Páter Zdeněk Čížkovský 1030

- Pavel Tigrid novinář a člověk s vykřičníkem... 537
 Pavel Tigrid o situaci politických uprchlíků... 1130
 Pavel Tigrid R.I.P. 1386
 Pavel Tigrid tentokrát zcela legálně 1307
 Pavel Tichý, léta v emigraci 1969–1994 1432
 Pavol Hnilica biskup umlčanej Cirkvi 420
 Pěkná a nepěkná vzpomínka... 747
 Pěkně divný exil 502
 Peroutkův dvojí exil 1433
 Perpetuum mobile 1356
 Personálna bibliografia J. Cígera Hronského... 879
 Pestré vrstvy 777
 Petr Zenkl (1884–1975) 669
 Pevnost mého mládí 342
 Pisemnosti Karla Pecháčka 687
 Platí ten nejbohatší 384
 Plukovník Antonín Prchal 344
 Plukovník A. Prchal a jeho doba 345
 Plukovník letectva JUDr. P. Svoboda 1634
 Plukovník pěchoty Karel Černý 1312
 Po československých stopách v Latinské Americe 768
 Po stopách Bielej légie v protikomunistickom... 1096
 Po uši v Americe 265
 Po uši v Protektorátu 266
 Pocta Sklizni (a nejen jí) 1156
 Pocta z hanopisu 1097
 Pod maskou světáka 1467
 Podíl odpovědnosti generace 1084
 Podoby poznání 547
 Podpora pronásledované literatury 1540
 Poézia slovenského exilu po roku 1945 55
 Poezie v exilu 1449
 Poezie z exilu 1450
 Pohled na posledních 6 let života V. Boublíka 1262
 Pohled zpět 1589
 Poklona dílu i Borisovi 605
 Politici bez moci 203
 Politická emigrace v atomovém věku 1430
 Politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku,... 513
 Politické ciele povojnovej exilovej... 611
 Politické myšlení Čechů a Slováků... 1520
 Politické strany v exilu 1475
 Politické vzpomínky 312
 Politické zásady 1105
 Politický význam exilu 1081
 Politikové na útěku 293
 Politiques d'exil 285
 Poľsko 507
 Popis zápasu 643
 Portrét Milana Kundery 779
 Portrét přesvědčeného vlastence 396
 Poslanec Josef Kout (1907–1970) 686

- Poslední dopis 1415
 Poslední mušketýr 261
 Poslední na Hluboké 407
 Poslední národní buditel 963
 Poslední pocta 1047, 1048
 Postavy naší Ameriky 1182
 Potential East-West Migration 309
 Potíže s dějinami 723
 Potíže s hrdiny 874
 Potíže s Jaroslavem Hutkou 236
 Potreba pravdivých dejin slovenského exilu... 612
 Poúnoroví na počátku posrpnového exilu 1157
 Pour une ontologie de l'exil 803
 Poutník 206
 Poutník Josef Kalvoda 474
 Povaha problémů výskumu slovenského exilu 56
 Poválečný slovenský exil a aktivity ČSR... 1595
 Povoynové osudy povstalcov 495
 Povoynový vývoj na Slovensku a exil 21
 Pozdrav z Ameriky 129
 Poznámka k úvaze K. Hrubého nad knihou... 1131
 Poznámky k případu B. Laušmana 152
 Poznámky k situaci české exilové kultury... 765
 Poznámky ke studiu vztahů mezi exilem... 1132
 Pozůstalost Dr. F. Ullmanna uložená... 743
 Prague–Paris et retour 695
 Praha–Paříž a zpátky 695
 Prameny k dějinám 3. odboje 1116
 Prameny k dějinám zahraničních Čechů a Slováků... 11
 Pravda o slovenskej exilovej a nezávislej literatúre 861
 Pravděpodobné vzdálenosti 460
 Právo a vystěhovalectví 282
 Pražský primátor 1049
 Prečo nepišlo k dohode? 1485
 Prehry a Pyrrhove víťazstvá 1402
 Prezidentův vězeň 1381
 Príspevok k poznaniu slovenského exilu... 1144
 Príspevok k recepcii vybraných exilných autorov... 1145
 Pro Doru 213
 Pro mne to byla láska na první pohled 171
 Pro svobodu člověka 382
 Pro Tebe nebyl nikdo pšcem 1133
 Problematika výskumu krajanskej periodickej... 27
 Problémy české exilové prózy sedmdesátých... 392
 Problémy výzkumu exilu let 1948–1989 1476
 Proč 798
 Proč jsem opustil Prahu 400
 Proč necítím národní hrdost 481
 Prof. Dr. A. Měšťan funfundsechzigjähig 1623
 Prof. JUDr. Ferdinand Ďurčanský 862
 Prof. JUDr. Jozef Mikuš zamýšľa sa... 863
 Profesor F. Dvorník jako zpravodajec 603

- Professor Josef Macek Ůkonom, Humanist... 322
 Profil a motivy uprchlíků poslední... 1502
 Projekt záchrany a zpracování archívu... 564
 Prokletí Lidy Baarové 949
 Prolegomena k tvorbě české emigrace... 117
 Proměny české emigrace 1521
 Promluvy z exílu 932
 Prožitek emigrace u Františka Grause 554
 Prvá Slovenská republika 1149
 Prvá Slovenská republika a slovenský povojnový exil 864
 Přátelství s Františkem Grausem doma i v době... 992
 Před 30 lety zemřel F. Klátil 308
 Před půlstoletím z Mnichova zazněl... 275
 Přehled o činnosti... společnosti ČSDS... 1150
 Přehled organizačního vývoje znojemské... 1545
 Přehled výsledků závažných šetření... 1151
 Překračování hranic 1340
 Překračování hranic aneb Zprostředkovatel... 1134
 Přemysl Pitter 1026
 Přemysl Pitter a exil 907
 Přezili jsme 1654
 Přéžit a žít 1094
 Příběh lékaře 978
 Příběhy Miloše Formana 799
 Příběhy železné opony 961
 Případ dr. Chalupy podle dvou archívů 581
 Případ dr. Chalupy pokračuje 582
 Případ MASNA 1160
 Případ Miloslava Choce a spol. 1202
 Připomenutí autora Metod komunistické... 1636
 Příspěvek k pozadí „pardubických procesů“ 1161
 Příspěvek k vystěhovalectví z Českolipska... 93
 Přišli jsme odjinud 123
 Psáno na pohlednici 647
 Psáno osudem a politikou 1302
 Psychické problémy migrantů 559
 Psychologické problémy emigrace 249
 Publikační činnost J. Stašku v exíle 865
 Publikační činnost ČSSD v exílu... 807
 Půlkacíř 742
 Půlnoční pacient Egona Hostovského 1604

R

- Rada slobodného Československa 1948–1960 921
 Rada svobodného Československa 1115
 Rádio Slobodná Európa a Slováci 733
 Rakouský pašerák agentem StB 1651
 Rakúsko 734
 Raroh 467
 A Rather Strange Exile 503
 Rebirth of freedom 1337
 Recepce české exilové a nezávislé literatury... 185

- Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty 969
 [Referát] 639, 1091, 1344
 Reflexie zo slovenskej Ameriky 399
 Rendez-vous s Rudolfem Kunderou... 552
 René Wellek a česká literární historie 1022
 Repatriace československých exulantů... 847
 Reportáž ze země, která už není 518
 Republikánská strana v exílu 1235
 Revue Skutečnost aneb Democratia militans 1333
 Rizika života v poezii a Landolfiho... 175
 Roční záznamy 1451
 Rodák z Města Libavé J. Oesterreicher... 1195
 Rodilá Češka do čela ministerstva zahraničí... 539
 Role Československa v sovětské strategii 583
 The Role of Exiles in Breaking... 1083
 The Role of Slovak Emigrés in North America... 1321
 Rovně a jasně 783
 Rozdělení Evropy jako osud a téma... 1612
 Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy 699
 Rozhovor 7, 127, 1233, 1638
 Rozhovory z dial'ky 1189
 Rozloučení P. Kohouta nad urnou... 644
 Rozmluvy s historiky 1010
 Rozptýleno v prostoru a čase 525
 Rückblick und Perspektiven 1212
 Rudolf Dilong 1204
 Rudolf Fraštacký 922
 Rudolf Kopecký a československý poválečný exil 1085
 Rukopisná pozostalost' S. Mečiara... 368
 Rumunsko 1408
 Rušení zahraničního rozhlasového vysílání... 1459
 Římský atentát před pražským soudem 184

S

- Sága o životě a smrti J. Bati a jeho bratra... 493
 Samizdat en exil-literatur 1210
 Le samizdat et l'édition en exil 1211
 Samomluvy a rozhovory 207
 Sázka na kulhavého koně 1186
 Sbírka literatury z exílu poslouží vědcům 1239
 Sedmdesát let činnosti Československého... 654
 Sedmdesát let existence 1578
 70. jubileum M. Janečka 268
 Seminář „Krajanské archívy“ 296
 Seminář na počest profesora Z. Sudy 956
 Seminář o krajanských archívech 565
 Sentiment, Sarcasm and the Strong Woman 1163
 Setkání českých vystěhovalců a jejich potomků... 977
 Setkání s Viktorem Fischlem 562
 Seznam politických uprchlíků z roku 1948 1247
 Seznam publikací vydaných v hlavních... 237
 A Short History of the Czech Educational... 836

- Sidi a Mary 79
 Sidonie Nádherná z Borutína 1492
 Sidonie Nádherná z Borutína a její přátelé 1230
 Sixty-Eight Publishers 791
 Sklizeň svobodné tvorby 1629
 Skúsenosti učiteľa slovenského jazyka... 90
 Slávnosť na Ottawskej univerzite 1319
 Slavnostní večer u příležitosti předání fondů ČSDS... 1287
 Slezsko Vladimíra Neuwirtha 1392
 Sloboda! 1288
 Slova jako nedokonalý nástroj komunikace 1503
 Slováci v Amerike v rokoch 1945–2000 432
 Slováci v Anglicku a na Britských ostrovoch 1601
 Slováci v Nemecku po roku 1945 1602
 Slováci v zahraničí a ich antiasimilačné... 351
 Slovak America 1291
 Slovak Historians in Exile in North America... 1322
 Slovak Literature 1075
 The Slovak Museum and Archives 1491
 Slovak political emigrants in the 20th century 1404
 Slovakistické bibliografie a databázy 935
 The Slovaks Abroad 735
 Slovenčina a rumunski Slováci 1409
 Slovenská Amerika 28, 1291
 Slovenská emigrácia a exil od roku 1945... 1535
 Slovenská emigračná a exilová literatúra 463
 Slovenská exilová a emigrantská politika... 1403
 Slovenská exilová literatúra 866
 Slovenská exilová literatúra po roku 1945 1074
 Slovenská exilová próza 464
 Slovenská historická spisba v zahraničí... 1221
 Slovenská pieseň medzi krajanmi v USA 661
 Slovenská politická emigrácia po roku 1945 1553
 Slovenská politická emigrácia v 20. storočí 1404
 Slovenská politická emigrácia v Rakúsku... 514
 Slovenská politická emigrácia z roku 1945... 787
 Slovenská politika a diplomacia 930
 Slovenské exilové komunity vo svete 433
 Slovenské exilové umenie ako zložka... 1557
 Slovenské médiá v Austrálii 428
 Slovenské médiá vo svete 429
 Slovenskí rodáci svetu 373
 Slovensko pôjde do neba 942
 Slovensko v plánoch politickej emigrácie... 1585
 Slovenský exil '68 124
 Slovenský exil po r. 1945 predmetom... 867
 Slovenský exil v Austrálii od roku 1945 1632
 Slovenský exil za suverenity a štátnosť... 1486
 Slovenský jazyk a kultúra na univerzite... 289
 Slovenský klenot v Belgicku 831
 Slovenský politický exil v Austrálii 1393
 Slovenský politický exil v zápase... 1292

- Slovenský post v Madride 471
 Slovenský povojnový exil 1293
 Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme... 1222
 Slovenský život v štáte Queensland 232
 Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme 1294
 Slovník zakázaných autorů 1948–1980 1295
 Slovo úvodom a na vysvetlenou 1135
 Slovo v úzkosti a nádeji 1296
 Die Slowakei in der Exilliteratur 3
 Slowakeiforschung in Nordamerika 1618
 Slowakische politische Emigranten im 20Jh. 1404
 Smrt v celním pásmu 850
 Smysl a úkol exilu 348
 Snahy exilu o národnú suverenitu 1487
 Snahy komunistického režimu o získaní... 1477
 Sny a realita 820
 Socialistou na volné noze 941
 Sokol a Českomoravská beseda v Paříži 472
 Sokol a zahraniční krajané 1522
 Sokolové na Kapverdách 621
 Sokolský exil 421
 Současné postavení českého jazyka v USA 758
 Současné projekty Československého dokumentačního... 1136
 Součást národní literatury 1327
 Soukromá vzpoura 776
 Soupis českých krajaňských a exilových spolků... 1630
 Die Spaltung und ihre Folgen 103
 Spätne zrkadlá 784
 Spojené štáty americké 1304
 Spojenie s exilom v rokoch 1945–1951 1236
 Spoločná túžba všetkých Slovákov vo svete 775
 Spolupráce Státního ústředního archivu... 751
 Spomienky 696
 Spomienky na Konštantína Culena 736
 Der Sprachwechsel als eine Grundproblematik... 1482
 Sprievodca po fondoch troch slovenských exilových... 1289
 Sprievodca slovenským zahraničím 29
 Stanislav Mečiar 889
 Stanislav Mečiar – literárny historik 1025
 Stanislav Mečiar – literárny kritik 57
 Stanislav Mečiar – publicista 868
 Stanislav Mečiar časový a nadčasový 737
 Stanislav Velinský – tvorca a propagátor... 1338
 The State of Historiography of Czech... 1523
 Stav výzkumu dějin krajanů ve východní... 1524
 Stavba mostů mezi národy... 1227, 1228
 StB a exil 584
 Sto rokov od narodenia Dr. J. Lettricha 194
 Stockholmská Nadace Charty 77 a podpora... 517
 Strediská a organizačné formy slobodnej... 30
 Strediská slovenského exilu v Nemecku 738
 Střed je na západě 1266

- Studená válka 1946–1989 585
 Studie z dějin emigrace 1331
 Stýskání zakázáno 216
 Súrodenecké reminiscencie 888
 Suspicious Slavonic Studies 1206
 Svaz přistěhovalců z ČSR v Izraeli 975
 Své dluhy dávno zaplatil 1194
 Svedectvá pravdy 1625
 Svědectví a Československo do roku 1968 1137
 Svědectví o Svědectví 1431
 Svedectvo Dr. J. Šrámka o Rádiu Slobodná... 372
 Svedectvo jednej generácie 1341
 Svědek křesťanské svobody 811
 Svedl jsi mě, Hospodine 1377
 Svět plný Čechů 745
 Svetový kongres Slovákov v úsilí... 613
 Svoboda potřebuje reklamu 1257
 Svobodná Evropa – Slobodná Európa 276
 Svobodná Evropa a Miloslav Kohák 1264
 Svůj osud proměnil v mezinárodní kapitál 766
 Sympozium Česká krajanská komunita... 43
 Syndrom kolibříka 1111

Š

- Šedá cihla 1360
 Sejnova aféra a Národní shromáždění 176
 Sel jsem svou cestou 204
 Španielsko 164
 Štefan Blaško Sobranec exulant 631
 Štefan Osuský 1099
 Štancem svědomí 401
 Štyridsať rokov slovenskej emigrácie... 356
 Šumava 178
 Švajciarsko 1223
 Švédsko 165

T

- Tajné dopisy z Prahy 1948 1110
 Tajné rozhlas v slovenskom povojnovom... 1568
 Tajný čtenář, tajný kritik,... 1138
 Tak žertují dějiny 561
 Taliansko 1224
 Témoignage sur Témoignage 1431
 Ten život plný strastí bych nevyměnil 1000
 Teorie hmoty 1527
 Teorie spolehlivosti 252
 Těšil se velké účtě 181
 Tetička 989
 Textbooks, Grammars and Dictionaries... 388
 Texty a dokumenty 91
 Thinkering with the Ferkos 1164
 Tisíc dnů s Hostovským 984

- Tisíc mil, těch tisíc mil 882
 1968–1969 706
 To the Photodocumentation of the Life... 87
 Tolik opožděných bojovníků 1537
 Tomslake 5
 La topografia de la presencia de los compatriotas... 44
 Topografie krajanské přítomnosti v Latinské Americe 45
 Totalitní hodnocení totality 959
 Toward a Biography of Thomas Čapek... 479
 Traditions of Czech Literature 383
 The transformation of Czech and Slovak societies... 1174
 Trestní represe odpůrců režimu... 182
 Trny radosti 1197
 Trochu historie vzniku Českého dialogu... 1330
 Trojí samota ve velké zemi 1023
 Třetí exil a zkoumání svědomí 1334
 Tři emigrace armádního generála A. Lišky 851
 Tři monology o exilu 640
 Třikrát na téma „český úděl“... 1301
 3 x 18 824
 Třináctka znamenala štěstí,... 759
 Tschechen in Wien 886
 Tschechen und Slowaken in Wien 358
 Tschechische Exilwissenschaftler und -künstler... 970
 Tschechische Chemiker im Exil... 546
 Die tschechische Minderheit in Wien heute 1109
 Tschechische politische Emigration... 1478
 Tschechische Schriftsteller in der Schweiz 1605
 Tschechische Schriftsteller in der Schweiz... 908
 Tschechisches literarisches Leben... 238
 Tschechisches und Slowakisches Exil... 705
 Das tschechoslowakische Dokumentationszentrum... 1139
 Tu bola kedysi ulica 646

U

- U nás ve Vídni 1496
 Úděl svobody 1065
 Ukrajina 188
 Úloha agentury Palach Press 601
 Umění stárnout 378
 Umenie v službách totality 1948–1956 1505
 Uminěnost jako osud 1506
 „Unabhängige Literatur in der ČR... 1012
 Unabhängige Literatur und Samizdat... 1140
 Unexpected burdens 1621
 Únia slovenských spisovateľov, umelcov... 772
 Universitas hovoří s prof. J. Svobodou 1347
 Únos B. Laušmana a československá emigrace 153
 Uprchlíci po „Vítězném únoru“ 205
 Uruguay 166
 Úseky polojasna 808
 Usmievavé Slovensko 568

Ústav Edvarda Beneše v Londýně 993
 Ústredie slovenských katolíckých intelektuálov... 380
 Utajená korešpondencia 1509
 Útěk 1187
 Útěk a exil v umění 1510
 Útěk do Anglie 834
 Útěk je cesta do neznáma 1226
 Útěk z domova 1354, 1355
 Útěky do emigrace 1948 589
 Útěky železnou oponou 1050
 Utváranie stredísk slovenského exilu... 1225
 Uvěznění v exilu 1495
 Úvodní slovo 1368

V

V Africe mi říkali Sípho 231
 V boji o holú národnú existenciu 106
 V čakárni dejín 739
 V kradeném čase 1141
 V srdci Londýna 239
 V uniformě Women's Auxiliary Air Force 488
 V USA zemřel velký vlastenec J. Pejskar 277
 V zápasoch exilu 614
 V záujme slovenskej kultúry a vedy 990
 V zúženém prostoru 215
 Václav Holub... 71
 Valčík na rozloučenou M. Kundery 1606
 Válka v zajetí 335
 Vanishing diaspora 1613
 Vatikán a Československo 1938–1948 839
 Ve službách společné věci 1561
 Ve stínu šibenice 325
 Ve stopách naděje 53
 Věda v exilu 1317
 Vědec a politik 1462
 Vedecké dielo exilového slavistu M. Lacka 1419
 Vedecké fórum „Češi ve Vídni“... 1534
 Věk prodejnosti 1273
 Velká Británie 1416
 Velká operace 1362
 Venezuela 167
 Verschollener Brief 461
 Většina spisovatelů píše především... 1387
 Viděl jsem génia zla 338
 Vídeň – integrace a multikulturní společnost... 331
 Vídeňští Češi včera a dnes 1533
 Vichřice hněvu 521
 Víno tvé výborné 594
 Víra a kultura 385
 Vítězný únor nespádl z čistého nebe 937
 Vítězství i prohry 431
 Vladimír Fábry 923

Vladimír J. Krajina – vědec a politik 1498
 Vlast' a exil 690
 Vlastimil Kybal 443
 Vlastimil Kybal im Exil 444
 Vlastně bych už rád zdomácněl 4
 Vlečen pod šibenici 1203
 Vliv emigrace na psychické problémy... 560
 Vo viroch rokov 1938–1988 1569
 Vojenský duchovní P. Gustav Šuman 313
 Vojtech Ervin Andic 924
 Volá Londýn 1587
 Volá Svobodná Evropa 1241
 Voskovec & Wachsmann 112
 Vratislav Blažek 1536
 ...Všechno ostatní je virtuální realita! 482
 Všivá doba 1541
 Všude se cítím trochu špatně 343
 Výběr z bibliografie sekundární literatury... 600
 Výberová bibliografia Dr. J. Stašku 1374
 Výberová bibliografia Matúša Černáka 58
 Výběrová bibliografie [K. Bartošky] 436
 Výběrová bibliografie prací J. Vladislava... 1579
 Vyhnanství, vězení a možnosti literárních... 470
 Výpověď 468
 Výpredaj ľudskosti 991
 Výroční zpráva o činnosti ČSDS... 1609
 Vyrovnání s totalitou ve vzpomínkové... 186
 Vysílání rozhlasových stanic Svobodná... 666
 Vysílání Svobodné Evropy do Československa... 645
 Výskum exilnej literatúry v nemeckých... 1191
 Vysoká hra 691
 Výstava nezávislé literatury v samizdatu... 1140
 Vystěhovalectví do Afriky, Asie... 1375
 Vystěhovalectví do Latinské Ameriky 46
 Vystěhovalectví do Německa 668
 Vystěhovalectví do USA 1357
 Vystěhovalectví z českých zemí... 47
 Vystoupení hosta konference ing. L. Zinka 1644
 Výtvarné umění v exilu 1484
 Vyučovanie slovenčiny na Štátnej univerzite... 1373
 Vývoj národného povedomia... 14
 Vývojové tendence české prózy sedmdesátých... 675
 Výzkum československé emigrace v Olomouci 951
 Výzkumná základna studia historie českých... 1279
 Významní čeští podnikatelé v zahraničí 1610
 Vzájomná korešpondencia A. Žarnova,... 1574
 Vzdálení a blízcí 948
 Vznik a poslanie Združenia slovenských... 656
 Vznik a účinkovanie SSSU 740
 Vznik Centra pro výzkum československé... 318
 Vznik Českého slova 267
 Vznik, život a zánik exilu 1104

- Vzniklo hluboké přátelství 430
 Vzpomínka na plk. Bohumila Dubce 634
 Vzpomínka rozhlasová 1361
 Vzpomínka zcela neliterární 402
 Vzpomínky a bolesti zapadlého emigranta 1435
 Vzpomínky a dokumenty o životě... J. Papánka... 146
 Vzpomínky Jarky Maiwaldové-Kreysové 840
 Vzpomínky na Ivana Diviše 441
 Vzpomínky na Karla Hujera 1031
 Vzpomínky na mého otce Z. Němečka 145
 Vzpomínky vídeňského Čecha F. Holana 426
 Vzpomínky, svědectví a naděje 333
 Vztažné body 1345
 Vždy proti totalite 1412

W

- Walter Kaufmann – zabudnutý Karlovarčan 1252
 „We were – We shall be“ 606
 Western underground 469
 Die Wiener Tschechen Einst und Jetzt 1543
 Wir kamen von anderswo 123
 Wissenschaft im Exil 683, 1622
 Wissenschaft im Exil als Problem... 632
 Wissenschaftler im Exil nach dem Jahre 1948... 1175
 „Wissenschaftliche Nebenregierung“... 54
 The 15th World Congress of the Czechoslovak... 1624
 Ein Wort zur Einführung und Erläuterung 1142
 Worte im Äther 700

Z

- Z archivu pastýře exulantů 1378
 Z bezsenných nocí 1044
 Z bojů o zítřek 586
 Z Čech až na kraj světa 73
 Z českých nakladatelství... 258
 Z dejin a současnosti Slováků v Argentíně 506
 Z deníku Vlaku Svobody 1213
 Z exilu do vlasti 1098
 Z Indočiny do Brazílie, z Paříže... 1060
 Z Kutné Hory k Tichému oceánu 955
 Z literárního života povojnového slovenského... 532
 Z osobnej korešpondencie dr. J. Ciekra 684
 Z osobných spomienok syna 172
 Z Otevřeného deníku 1580
 Z rodinné korespondence J. Švejcara 1420
 Z války do exilu 1208
 Za jedním z nestorů české sociologie... 590
 Za Jiřím Nejhávajsem 591
 Za Karlem Jezdinským, členem... 1070
 Za Ludvíkem Veselým 1265
 Za Matúšem Černákom 615
 Za múrom izolácie 788

- Za nadějí a smysl 1272
 Za ontologii exilu 802, 803
 Za ostatními dráty a minovými poli 701
 Za sjednocenou Evropu 361
 Začiatky emigrácie J. Lettricha... 195
 [Zahájení a diskusní příspěvek] 435
 Záhoráci v Americe 31, 32, 33
 Zahraniční Slováci a ich činnosť... 1625
 Zahraniční Slováci a materinský jazyk 83
 Zahraniční Slováci a Matica slovenská 84
 Záchrana archivu Školského spolku... 97
 Zamyslenia 1406
 Zamyslenia slovenského reverenda v Kanade 1466
 Západ (1979–1992, 1993...) 1158
 Západ a československá emigrace po roce 1948 972
 Zapadlí vlastenci 1315
 Zápas se rozhodoval doma 1059
 Zápisky z exilu 1452
 Zapomenutý Bohdan Chudoba 909
 Zasloužil se o naši svobodu 602
 Zatím dobrý 979
 Závěrem 1143
 Závěry a doporučení 1635
 Záznamy legionáře 1453
 Zbieranie starých mincí 1256
 Zborník prednášok o protagonistoch slovenského... 869
 Zdeněk Němeček – legionář, diplomat... 895
 Ze života biskupa litomyšlského 1379
 Zeitungen aus den Ländern Ostmitteleuropas... 1637
 Zemřel bojovník za svobodu národa 475
 Zemřel Josef Kratochvíl 702
 Zemřel velikán našeho exilu... 128
 Zemřel Vladislav Kavan 1538
 Zfalšované statistiky čs. uprchlíků 278
 Zítra bude líp 592
 Zkušenost omylu 455
 Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989 1645
 Zmařený útěk monsignora J. Šrámk a F. Hály... 1479
 Zmizel najednou celý rod 1559
 Známe Ferdinanda Peroutku? 1646
 Zo spomienok na krajanov v Austrálii 1370
 Zomrel Prof. Dr. J. M. Kirschbaum... 566
 Zpod šibenice do exilu 326
 Zpovědi českého Američana 657
 Zpovědi lehkovážného šlechtice 658
 Zpovědi nevědomého hřištníka 659
 Zpráva o Libri prohibiti 377
 Zpráva o proniknutí Československé politické... 1460
 Zpráva o útěku z věznice Leopoldov 1165
 Zpráva o zasedání Komise pro dějiny krajanů... 1240
 Zpytujeme historii 1008
 Ztracená léta 1382

Zu Hause in der Fremde 264
 Zur Aufnahme der Flüchtlinge aus der ČSR... 423
 Zur Problematik des tschechischen Vereinswesens... 887
 Zur tschechischen Literatur 1945–1985... 597
 Zvláštní člověk Přemysl Pitter 875
 Zwei aus der Schweiz 1607
 Zwischen „Tauwetter“ und neuem Frost 680
 Zwischen Olmütz und Haifa 1318

Ž

Železná opona 542
 Železná opona na česko-bavorské hranici... 543, 544, 545
 Židé z Československa v Izraeli 341
 Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí 530
 Židovský vtip 109
 Žil jsem s miliardářem 1530
 Život a dílo Jozefa Staška 22
 Život a dílo prof. V. J. Krajiny... 533
 Život a dobrodružství L. a F. Silnických 1270
 Život a film 522, 523
 Život bez ustání 406
 Život je jinde...? 1659
 Život je ve slovech 519
 Život Konstantina Čulena 23
 Život mezi světy 1436
 Život mezi úzkostí a nadějí 681
 Život pre iných 147
 Život pro jiné 148
 Život Přemysla Pittra 1027
 Života sladké hořkosti 9
 Životní cesta Josefa Kotrlého 323
 Životní osudy Zdeňky Pokorné 1380
 Živůtek byl krásný 1554

Rejstřík osob

(jména osob, které žily nebo žijí v exilu/emigraci, jsou zvýrazněna kurzívou)

A

ALBRIGHT, Madeleine (amer. politička č. původu) *15.05.1937 Praha; USA 2, 98, 539
 AMBROS, Peter (sociolog, překladatel, novinář, historik) *1948 Trnava; USA 4
 AMBRUŠ, Ján (generál) *19.05.1899 Gorna Mitropolja †20.01.1994 Chicago; USA 916
 ANDIC, Vojtech Ervin (ekonom) *08.03.1910 Dobrá Niva †01.02.1986 Albany; USA 924
 AŠKENAZY, Ludvík (rozhl. reportér, beletrista, dramatik) *24.02.1921 Český Těšín †18.03.1986 Bolzano; ITÁLIE 1088

B

BAAROVÁ, Lida vl. jm. Ludmila Babková (herečka) *07.09.1914 †27.10.2000 Salzburg; RAKOUSKO 9, 949
 BARÉNYI, Olga (něm. spisovatelka píšící za okupace česky) *04.07.1910 Kresir (Maď.) 1163
 BARTOŠEK, Karel (historik) *30.06.1930 Skuteč †08.07.2004 Paříž; FRANCIE 436, 746
 BASS, Ludvík (filosof); AUSTRÁLIE 50, 51, 52
 BAŤA, Jan Antonín (průmyslník, národohospodář) *07.03.1898 Uherské Hradiště †23.08.1965 Batatuba; BRAZILIE 493
 BAŤA, Tomáš (průmyslník) *3.4.1876 Zlín †12.07.1932 Otrokovice 493
 BAŤA, Tomáš (průmyslník) *17.09.1914 Praha; KANADA 493
 BATSCHA, Zwi (Hans) (profesor polit. filozofie) *19.11.1922 Olomouc; IZRAEL 53, 1318
 BEDNÁŘ, Alfonz (prozaik, scenárista) *23.10.1914 Rožňová Neporadza †09.11.1989 Bratislava 800
 BĚLEHRÁDEK, Jan (lékař, přírodovědec, biolog) *18.12.1896 Praha †08.05.1980 Londýn; FRANCIE, V. BRITÁNIE 59, 555
 BĚLEHRÁDEK, Jan jr. (lékař) *1932; FRANCIE 59
 BĚLSKÝ, Franta (sochař) *06.04.1921; V. BRITÁNIE 1054
 BENEŠ, Jan (výtvarník, spisovatel, zaměstnanec min. obrany USA) *26.03.1936 Praha; FRANCIE, USA 63
 BERAN, Břetislav (agronom) 1200
 BERAN, Josef (kardinál, teolog) *29.12.1888 Plzeň †17.05.1969 Řím; Vatikán 595, 1558
 BERNÁČEK, Antonín (teolog, spisovatel) *1914 †1998; USA, KANADA, FRANCIE 73
 BERNARD, Vilém (sociál. dem. politik, publicista) *05.05.1912 Náchod †1992; V. BRITÁNIE 1589
 BERNHEIM-FRIEDMAN, Rachel *04.06.1922 Mukačevo; KYPR, IZRAEL 75
 BERTON, Stanislav, vl. jm. Brzobohatý, Stanislav (rozhl. redaktor, publicista, výrobce a obchodník s bižuterií) *02.03.1924 Brno; AUSTRÁLIE 78
 BEŠEŇOVSKÝ, Ludo, vl. jm. Ludovít Baran (básek, spisovatel) *15.09.1910 Liptovský Michal †06.09.1994; KANADA 878
 BINAR, Vladimír (lit. kritik a historik, editor, prozaik) *06.10.1941 Velké Meziříčí; FRANCIE 85
 BITTNER, Karel (odborník na šicí stroje, vynálezce) *1915 89
 BLAŠKO, Štefan (politik, publicista, pedagog) *05.11.1915 Blatné †1998; V. BRITÁNIE, USA 631
 BLATNÝ, Ivan (básek, překladatel) *21.12.1919 Brno †05.08.1990 Colchester; V. BRITÁNIE 91, 301, 1078, 1079, 1389
 BLAŽEK, Vratislav (dramatik, film. scenárista, prozaik) *31.08.1925 Náchod †28.04.1973 Mnichov; SRN 1536
 BÖHM, Emanuel Theodor (politik, publicista, chemik) *01.02.1909 Priekopa †24.12.1990 New York; KANADA, USA 106, 717
 BONDY, Miloš (Ludvík) (lékař, psycholog) *02.08.1925 Praha; ŠVÝCARSKO 109
 BOR, Ján Elen (lit. historik a kritik, esejista, publicista, překladatel) *06.02.1907 Žabokreky n. Nitrou †07.03.1991; ARGENTINA 158, 877, 878
 BOUBLIK, Vladimír (profesor fundamentální teologie) *16.09.1928 Mokrosuky †24.09.1974; ITÁLIE 223, 1262
 BRABENEC, Vratislav (básek, hudebník) *28.04.1943 Praha 118
 BRADATSCHE, Alfons (něm. kartograf č. původu, spisovatel) *11.11.1928; SRN 119, 120
 BRADBROOK, Bohuslava *Valašské Meziříčí; V. BRITÁNIE 121, 122
 BRČEK (BRCEK), Petr (Pedro) *1935; VENEZUELA 36, 37
 BRDLÍK, Jaroslav (vědec v agronomii) 1394
 BROM, Ladislav (John), vl. jm. Kofínek (film. režisér, herec, scenárista) *16.04.1908 Choceň †22.01.1969; USA 1508
 BROM, Libor (publicista) *1923; USA 127

- BROUK, Bohuslav* (biolog, psychoanalytik, publicista, básník) *19.11.1912 Praha †20.01.1978 Londýn; FRANCIE, AUSTRÁLIE, V. BRITÁNIE 111
BRÜGEL, Johann Wolfgang (něm. právník, historik, publicista) *03.07.1905 Hustopeče †15.11.1986 Londýn; V. BRITÁNIE 980
BURŠÍK, Josef (podnikatel) *1910 Brno; USA 154
BURŠÍK, Josef (generálmajor) *11.09.1911 Starý Postřekov †30.06.2002 Northampton; V. BRITÁNIE 389

C

- CAVANNA, François* (fr. spisovatel, publicista) *1923 404
CIEKER, Jozef (diplomat, publicista) *20.06.1907 Krásna Hůrka †20.01.1969 Madrid; ŠPANĚLSKO 172, 173, 476, 684
CÍGER-HRONSKÝ, Jozef viz *HRONSKÝ, Jozef* Cíger
CLEMENTIS, Vladimír (komun. politik, publicista) *20.09.1902 Tisovec †03.12.1952 Praha 1410
CORN, Jiří (*George*) (podnikatel) *1920; KANADA 492

Č

- ČAČALOVÁ (BURJETKA), Libuše* (psycholožka, básnířka) *1950 1603
ČAP, František (film. režisér, scenárista) *07.12.1913 Čachovice u N. Benátek †13.01.1972 Portorž; SRN, JUGOSLÁVIE 627
ČAPEK, Karel (polit. vězeň, taxikář) *1930 Praha; USA 789
ČAPEK, Tomáš (právník, krajský novinář, historik) *06.12.1861 Chrašovice †28.03.1950; USA 479
ČELOVSKÝ, Bořivoj (Boris) (historik, redaktor, publicista) *08.09.1923 Heřmanice u Ostravy; SRN, KANADA 54, 110, 169, 201, 202, 204, 328, 339, 430, 558, 605, 963, 971, 1001, 1033, 1034, 1309, 1652
ČEP, Jan (prozaik, esejista, překladatel) *31.12.1902 Myslechovice †25.01.1974 Paříž; FRANCIE 99, 206, 660, 1039
ČERNÁK, Matúš (řad. politik, diplomat) *29.08.1903 Malá Vieska pri Turč. Tepliciach †05.07.1955 Mnichov; SRN 58, 214, 615, 618
ČERNÝ, František (filolog, novinář, diplomat) *08.06.1931 Praha; SRN 374
ČERNÝ, Josef (agrární politik) 1201
ČERNÝ, Karel (plukovník) *27.12.1914 †05.04.1991; SRN 1312
ČERVENÁ, Soňa (zpěvačka) *09.09.1925 Praha; RAKOUSKO, SRN 216
ČERYCH, Ladislav (sociolog, řed. Evropského institutu pro výchovu vzdělání a sociální politiku v Paříži) *1925; FRANCIE 1333
ČIVRNÝ, Lumír (básník, překladatel) *03.08.1915 Červený Kostelec †08.12.2001 Praha 800
ČÍŽKOVSKÝ, Zdeněk (kněz, řed. Papežského misijního díla, zairský misionář) *22.02.1921 Brno †26.11.2004 Kroměříž; JAR, ZAIR 1030
ČULEN, Konštantín (historik, publicista, politik) *26.02.1904 †07.04.1964; USA 23, 33, 233, 243, 736, 788, 1219, 1583
ČULÍK, Jan (bohemista, anglista) *02.11.1952 Praha; V. BRITÁNIE 234, 235, 237, 238

D

- DAGAN, Avigdor* viz *FISCHL, Viktor*
DACHOVSKÝ, Karel (katol. kněz, básník, prozaik, nakladatel) *01.05.1949 Praha; V. BRITÁNIE 239
DILONG, Rudolf (básník, prozaik, kněz) *01.08.1905 Trstená †17.04.1986 Pittsburg; USA 1204, 1217
DISMAN, Miroslav (sociolog) *20.07.1925 Dobruška †22.09.1996; USA 590

- DIVIŠ, Ivan* (básník, esejista, redaktor) *18.09.1924 Praha †07.04.1999 Praha; SRN 251, 252, 441, 890, 1209
DOBŘENSKÁ, Marie (hraběnka) *26.01.1889 †1970 79
DOLEŽEL, Lubomír (filolog, lit. teoretik) *03.10.1922 Lesnice u Zábřehu 1283
DRÁBEK, Jan (spisovatel, novinář, učitel) *05.05.1935; USA 265
DRÁBEK, Jaroslav (právník, redaktor Hlasu Ameriky) *06.05.1901 †11.12.1996; KANADA, USA 261
DRAŽDANSKÝ, Karel (publicista, redaktor Svobodné Evropy) *1926; SRN 275, 276
DRESLER, Jaroslav (publicista, lit. kritik, redaktor Svobodné Evropy) *16.02.1925 Brno †23.01.1999 Mnichov; SRN 700
DRTINA, Prokop (nár. soc. politik) *13.04.1900 Praha †16.10.1980 Praha 260, 589
DUBČEK, Alexander (ref. komun. politik) *27.11.1921 Uhrovec †07.11.1992 Praha 724
DUBEC, Bohumil (plukovník, letec) *25.11.1916 Svítkov u Pardubic †08.10.2003; V. BRITÁNIE 638
ĐURČANSKÝ, Ferdinand (novinář, právník, řad. politik) *18.12.1906 Rajec †15.03.1974 Mnichov; ŠVÝCARSKO, ITÁLIE, ARGENTINA, SRN 20, 286, 362, 862, 1102
DUŠTÍRA, Josef viz *TUSTÍRA, Josef*
DVORNÍK, František (Francis) (kněz, profesor církevních dějin, byzantolog) *14.08.1893 Chomýž u Holešova †04.11.1975 Chomýž; USA 603, 1206
- E**
EPSTEIN, Helen (amer. novinářka) *1947; IZRAEL 302
- F**
FÁBRY, Vladimír (právník, diplomat) *23.11.1920 Liptovský Mikuláš †18.09.1961 Ndola, Zambie; USA 923
FEDERER, Oskar (gen. ředitel Vítkovického horního a hutního těžářství, podnikatel, sběratel umění) *04.05.1884 Jičín †08.1967; KANADA 1566
FEIERABEND, Ladislav Karel (právník, agrární národohospodář, politik, red. Hlasu Ameriky) *14.06.1891 Kostelec n. Orli. †15.08.1969 Villach; V. BRITÁNIE, USA, RAKOUSKO 312, 1649
FERKO, Andrej (prozaik, dramatik) *19.01.1955 Bratislava 1164
FERKO, Vladimír (novinář, spisovatel) *10.08.1925 Velké Rovne †24.08.2002 1164
FERKOVIČ, Jozef (publicista) *1928; VENEZUELA 82
FILIP, Ota (spisovatel, novinář, dělník) *09.03.1930 Ostrava; SRN 434, 620
FILÍPEK, Jan; AUSTRÁLIE, USA 326
FISCHL, Viktor, vl. jm. Avigdor Dagan (spisovatel, diplomat) *30.06.1912 Hradec Králové; IZRAEL 300, 562
FIRKUŠNÝ, Rudolf (klavírista, hudební skladatel) *11.02.1912 Napajedla †19.07.1994 Staatsburg, N.Y.; USA 552
FÍŠER, Zbyněk; FRANCIE 333
FÍŠEROVÁ, Eugénie; FRANCIE 333
FLEISCHMANN, Ivo (básník, prozaik, diplomat) *21.06.1921 Praha †07.07.1997; FRANCIE 334
FORMAN, Miloš (film. režisér, scenárista) *18.12.1932 Čáslav; USA 799
FOŘT, Karel Jaroslav (kněz, zakl. Evropského výboru cyrilometodějské ligy) 08.11.1921 Rožmitál p. Třemšínem; SRN 338, 650
FRAŠTACKÝ, Rudolf, pseud. Dr. Robert Frey (bankéř, politik) *11.02.1912 Mošovce †19.03.1988 Toronto; KANADA 922
FROLÍK, Josef (důstojník rozvědky) *22.09.1928 Libušín †11.05.1989 Florida; USA 1458
FÜRTH, Ota *1929; VENEZUELA 36

G

- GOLDSTÜCKER, Eduard* (germanista, historik, lit. kritik) *30.05.1913 Podbiel u Trstene
†23.10.2000 Praha 794, 800, 1617
GRAUS, František (historik) *14.12.1921 Brno †01.05.1989 Basilej; ŠVÝCARSKO 314, 370,
451, 452, 455, 553, 554, 992
GRUŠA, Jiří (redaktor, básník, prozaik, diplomat) *10.11.1938 Pardubice; SRN 378, 620
GRYGAR, Mojmir (literární teoretik) *03.02.1928 Babina u Banské Bystrice 1283

H

- HAAS, Hugo* (herec, režisér) *18.02.1901 Brno †01.12.1968 Vídeň; USA, RAKOUSKO 1299
HAIS, Arno (odborář, redaktor, překladatel) *30.11.1893 †16.06.1971; RAKOUSKO 1311
HÁLA, František (kněz, politik) *20.06.1893 Dražovice u Vyskova †27.08.1952 Praha 589, 1479
HAŇKA, Ladislav (vědec, fotograf, spisovatel) *1921; USA 1243
HANUŠ, Josef (vojenský pilot) *13.09.1911 Dolní Štěpanice †21.04.1992; V. BRITÁNIE 1168
HASAL, Antonín (generál) *07.01.1883 Nová Huť †22.04.1960 Washington; USA 400
HASIL, Josef (převaděč) 176
HAVEL, Václav (spisovatel, dramatik, publicista, prezident) *05.10.1936 Praha 800
HAVELKA, Jaroslav (filosof, psycholog, básník, malíř) *31.03.1922 Silůvky u Brna †14.08.1997
London; KANADA 1087
HAVIAR, Miro (tajem. J. Lettricha) *24.11.1918 Púchov; USA 195
HAVLÍČEK, Ladislav (kriminální) *06.04.1900 Křížlice †30.07.1976 Chicago; USA 408
HEIDRICH, Arnošt (válečný zpravodaj, diplomat) *21.09.1889 Praha †12.02.1968 Washington;
USA 490, 491, 893, 966, 1647
HEJL, Vilém (prozaik, historik) *24.09.1934 Praha †23.01.1989 Mnichov; SRN 1507
HERMANN, Adolf (právník, novinář) *01.06.1914 Tábor †17.10.1996 Londýn; V. BRITÁNIE
414
HESS, Alexander (pilot, generál) *04.05.1898 Karlova Huť †10.08.1981 Brooksville; USA 1169
HILL, Miroslav (molekulární biolog, genetik) *1929 Ostrava; FRANCIE 416
HNILICA, Paval (jezuita, teolog, publicista, biskup) *1921; ITÁLIE 420
HODAČ, Jaroslav (spolupracovník StB) 1573
HOLAN, František *1883 †1972; RAKOUSKO 426, 563
HOLÁSEK, Jiří (lékař, hudebník, malíř) *1935 Poštorná; ŠVÉDSKO 427
HOLMAN, Josef (Alfred) (film. scenárista a režisér, novinář, red. Svobodné Evropy) *17.04.1901
Týnec n. L. †20.04.1980 Mnichov; SRN 60
HOLUB, Václav (soc. dem. politik, novinář, poslanec) *1909 †10.05.2004; V. BRITÁNIE 71,
431
HORÁČEK, Bohuslav Jan (podnikatel, mecenáš) *04.12.1924 Radvánovice †19.10.2002 501
HORAK, Jaroslav (techn. ved. fy Lameé, politický vězeň) 168
HOSTOVSKÝ, Egon (spisovatel, diplomat, red. Svobodné Evropy) *23.04.1908 Hronov
†07.05.1973 Montclair; DÁNSKO, NORSKO, USA 170, 171, 386, 440, 800, 870, 901, 962,
984, 1036, 1037, 1565, 1604
HRONSKÝ, Jozef Ciger, vl. jm. Jozef Ciger (spisovatel, publicista) *23.02.1896 Zvolenská Slatina
†13.07.1960 Lujána; ARGENTINA 26, 725, 812, 879, 1073, 1205, 1220
HRUBÝ, Blahoslav (protest. kněz, novinář, red. Svobodné Evropy) *23.10.1911 Josefov n. Met.
†22.10.1990 New York; USA 290, 894, 973
HRUBÝ, František (historik) *21.08.1887 Strukov p. Šternberkem †10.02.1943 Brno 849
HRUBÝ, Karel (sociolog, politolog, soc. dem. politik) *09.12.1923 Plzeň; ŠVÝCARSKO 1131
HRUŠOVSKÝ, František (politik HSLS, historik) *1903 †1956 1106
HUJER, Karel (astronom. fyzik) *18.09.1902 Železný Brod †10.06.1988 Chattanooga; USA
1031
HUSÁK, Gustáv (právník, politik, státník) *10.01.1913 Dúbravka u Bratislavi †18.11.1991 Brati-
slava 728

- HUTKA, Jaroslav* (folkový hudebník, prozaik) *21.04.1947 Olomouc; HOLANDSKO 236, 459,
460
HVÍŽDALA, Karel (novinář, redaktor, spisovatel) *16.08.1941 Praha; SRN 468

CH

- CHALUPA, Vlastislav* (právník, politik, publicista, agent StB) *04.11.1919 Opava †2002;
FRANCIE, USA 572, 574, 575, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 584, 841
CHALUPECKÝ, Jindřich (lit. a výtvarný kritik) *12.02.1910 Praha †19.06.1990 Praha 1509
CHOC, Miloslav (vysokoškolák, politický vězeň) *19.01.1925 Praha 1202
CHUDOBA, Bohdan (historik, prozaik, publicista) *21.11.1909 Brno †02.01.1982 Madrid;
FRANCIE, ŠPANĚLSKO 64, 66, 67, 909
CHUDOŽILOV, Petr (novinář, prozaik) *02.02.1943 Prostějov 652
CHVÁTÍK, Květoslav (lit. teoretik, filosof) *19.01.1930 Bystřice p. Hostýnem; SRN,
ŠVÝCARSKO 483, 1283

I

- INGR, Sergej Jan* (generál, legionář) *02.09.1894 Vlkoš †17.06.1956 Paříž; FRANCIE 1346

J

- JANEČEK, Mirko* (novinář, vyd. Kanadských listů, prac. ministerstva imigrace) *27.01.1927
Bratislava; KANADA 268, 773, 774
JANKOVIČ, Ladislav (právník) *1917 557
JANOVSKÝ-DRÁŽDANSKÝ, Karel viz DRÁŽDANSKÝ, Karel
JASNÝ, Vojtěch (film. režisér) *30.11.1925 Kelč; SRN 523, 1597
JAVOR, Pavel (právník, básník, prozaik, agent) *24.06.1916 Martinice †22.01.1981 Montreal;
KANADA 197
JEDLIČKA, Josef (etnograf, prozaik, red. Svobodné Evropy) *16.03.1927 Praha †05.12.1990
Augsburg; SRN 524, 525
JELÍNEK, Ivan (básník, novinář) *06.06.1909 Kyjev †27.09.2002 Londýn; V. BRITÁNIE 527
JELÍNEK, Harry Josef (podvodník) *14.10.1905 Vlašim; SRN, ITÁLIE? 1467
JEZDINSKÝ, Karel (novinář, redaktor Svobodné Evropy) *07.11.1939 Praha †07.11.1998; USA
1070
JOSTEN, Josef (publicista) *25.03.1913 Praha †29.11.1985 Londýn; RAKOUSKO,
V. BRITÁNIE 317
JOŠTIK, Jozef (publicista, učitel) *1893 †1971 557

K

- KACZMARSKI, Jacek* (pol. zpěvák a textař) *1957 1305
KADLEC, Radomír-Bernard (kat. kněz, misionář) *21.04.1915 Praha †26.11.2004 Grenada;
ZÁPADNÍ INDIE, GRENADA 509, 510
KALINA, Jan Ladislav, vl. jm. Ladislav Schwarz (spisovatel, dramatik, publicista) *1913 †1981
568, 567, 1127
KALVODA, Josef (historik, politolog, předseda exil. Křesťansko-demokratického hnutí)
*15.01.1923 Maleč †08.03.1999 Avon (Hartford); USA 128, 473, 474, 475
KANDRA, Ludovít (prozaik, učitel) *06.07.1904 Banská Štiavnica †10.09.1993 Belleville;
KANADA 1289
KAPALA, Jozef (publicista, diplomat, papežský prelát) *24.05.1901 Wilmington †1985 Spring
Valley; Vatikán, USA 253, 254, 587
KAPLAN, Karel (historik) *28.08.1928 Horní Jelení; SRN 1003
KARÁSEK, Svatopluk (evangel. kněz, písničkář) *18.10.1942 Praha; ŠVÝCARSKO 593
KÁRNET, Jiří (div. kritik, dramatik) *24.03.1920 Hořice 1170
KARVAŠ, Peter (dramatik, prozaik) *25.04.1920 Banská Bystrica †28.11.1999 Bratislava 800

- KAUFMANN, Walter (skladatel, dirigent, hudební vědec) *01.04.1907 Karlovy Vary †09.09.1984; KANADA, USA 1252
- KAVAN, Jan (politik, diplomat) *17.10.1946 Londýn 1525, 1526
- KAVAN, Vladislav (průmyslový výtvarník) *30.06.1924 Baška 1538
- KEMPŇ, Ján (politik) *1912 Žilina †26.06.1997 727
- KIRSCHBAUM, Jozef M. (právník, řed. politik) *25.03.1913 Dolné Vestenice †16.08.2001 Willowdale; ŠVÝCARSKO, KANADA 15, 462, 566, 616, 728, 857
- KLÁTEL, František (Fráňa) (nár. soc. politik, publicista, básník) *05.06.1905 Zlín †19.03.1972; USA 308, 783, 1112
- KLEIN, Arie (podnikatel) *1927; IZRAEL 1267
- KLENOVSKÝ, Vlastimil (plukovník letectva) *1927 †1949 619, 624
- KLÍMA, Ivan (novinář, publicista, spisovatel) *14.09.1931 Praha 800
- KLOBOUK, Jiří (kameraman, prozaik, dramatik) *24.03.1933 Uherské Hradiště; KANADA 1086
- KOHÁK, Erasm (filosof, novinář) *21.05.1933 Praha; USA 635, 636
- KOHÁK, Miloslav (novinář, publicista, red. Svobodné Evropy) *1903 †1996; SRN, USA 811, 1264
- KOHOUT, Pavel (spisovatel, dramatik, publicista) *20.07.1928 Praha; RAKOUSKO 280, 671
- KOHÚT, Leo (historik umění, publicista) *02.04.1917 Bratislava; SRN, USA 646
- KOLÁR, Jan (film. a divadelní kritik, spisovatel, publicista) *02.01.1923 Praha †10.03.1978 Paříž; FRANCIE 270
- KOLÁŘ, Jiří (výtvarník, dramatik, básník) *24.09.1914 Protivín †11.08.2002 Praha; FRANCIE 647
- KOLÁŘ, Petr (jezuíta, redaktor) *07.02.1941 Paskov; RAKOUSKO, FRANCIE, SRN 72, 649
- KOLMAN, Samuel (lékař) *15.12.1925 1216
- KOLWRAT, Ernest (Arnošt) (redaktor, telev. režisér) *1935; USA, SRN 657, 658, 659
- KOLWRAT-KRAKOVSKÝ, Jindřich (publicista, diplomat, podnikatel) *27.07.1897 †19.01.1996 1238
- KOMÁREK, Vladimír (expert na letectví, agent) *05.10.1924 Opava †11.05.1972 Estabona; USA, ŠPANĚLSKO 818
- KOPAL, Zdeněk (astronom) *04.04.1914 Litomyšl †23.06.1993; V. BRITÁNIE, USA 379, 1215, 1280
- KOPECKÝ, Rudolf (novinář, redaktor BBC) *27.12.1893 Praha †1981; V. BRITÁNIE 1085
- KORDOVÁ-WILDEOVÁ, Helena 381
- KOSÍK, Karel (filosof, politolog) *26.06.1926 Praha †21.02.2003 Praha 800
- KOSTA, Jiří Jindřich (ekonom) *02.10.1921 Praha; SRN 678, 681
- KOTRLÝ, Josef Cyril (právník, soc. dem. politik) *1903 †04.08.1973; KANADA 323
- KOUT, Josef (nár. soc. politik, redaktor) *14.11.1907 †08.05.1970; USA 686
- KOVAL, Libor (teolog, slavista, básník) *02.04.1930 Praha †28.12.2003 Freiburg; SRN 852
- KOŽELUHOVÁ, Helena (právníčka, publicistka, politička) *07.05.1907 Brno †06.05.1967 Wrentham; USA 273
- KOŽMÍN, Zdeněk (lit. kritik, filosof, spisovatel) *28.02.1925 Hněvice u Litoměřic 175
- KRAJINA, Vladimír (přírodovědec, nár. soc. politik) *30.01.1905 Slavice u Třebíče †01.06.1993 Vancouver; KANADA 533, 589, 691, 1498
- KRAJSA, Jozef Charles (redaktor); KANADA 31
- KRÁL, Petr, pův. jm. Chrzanovský (básník, překladatel) *04.09.1941 Praha; FRANCIE 175
- KRATOCHVIL, Antonín (lit. kritik a historik, publicista, redaktor Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky) *31.08.1924 Brno †12.2004; SRN 320, 701
- KRATOCHVIL, Josef (filosof, přírodovědec, skaut. činovník, spisovatel) *01.01.1915 Pozoříce †11.05.2001 Stuttgart; SRN 702
- KRAUS, Ota B. *1921 †2000 1325
- KREJČÍ, Jaroslav (právník, ekonom, sociolog, soc. dem. politik) *13.02.1916 Polešovice; KANADA, V. BRITÁNIE 448, 534, 715, 837, 1008

- KRNO, Ivan (právník, diplomat) *26.09.1891 Myjava †14.04.1961 New York; USA 915
- KRUMBACHOVÁ, Ester (film. režisérka, scenáristka) *12.01.1923 Brno †13.01.1996 800
- KRYL, Karel (básník, textař, písničkář) *12.04.1944 Kroměříž †03.03.1994 Mnichov; SRN 211, 742, 1305
- KRYSTEK, Jan Antonín (novinář) *07.09.1945 Brno; USA 744, 745
- KŘÍŽEK, Jiří (lékař, psychiatr) *1932 Praha; RAKOUSKO, USA 754
- KUBELÍK, Rafael (dirigent, hudební skladatel) *29.06.1914 Býchory †11.08.1996 Luzern; ŠVÝCARSKO 552
- KUBEŠOVÁ, Blanka (spisovatelka, publicistka) *21.02.1944 Praha; ŠVÝCARSKO 1607
- KUČERA, Adolf (plukovník) *1895 †1964; USA 662
- KUKURA, Juraj (herec) *15.03.1947 Prešov; SRN 143
- KUNDERA, Milan (prozaik, básník, dramatik) *01.04.1929 Brno; FRANCIE 229, 281, 392, 456, 561, 779, 800, 1082, 1313, 1606
- KUNDERA, Rudolf (malíř) *09.03.1911 Tuřany u Brna †09.01.2005 Cassis; FRANCIE 552
- KURAS, Benjamin, vl. jméno Milan Kuraš (spisovatel, novinář, dramatik) *04.04.1944 Zlín; V. BRITÁNIE 763
- KUSNIERZ, Edward (býv. polit. vězeň) *1929; LUCEMBURSKO 759
- KVETKO, Martin (politik DS, redaktor Rádía Slobodná Európa) *08.09.1912 Muránska Dĺha Lúka †03.06.1995 Bratislava; SRN, V. BRITÁNIE 728, 1656, 1657
- KYBAL, Vlastimil (historik, diplomat) *30.05.1880 Černochoch u Loun †02.01.1958 Washington; USA 443, 444
- KYNCL, Ivan (div. fotograf, fotoreportér) *15.03.1963 †06.10.2004; V. BRITÁNIE 478
- KYNCL, Karel (novinář, komentátor BBC a Hlasu Ameriky, spisovatel) *06.01.1927 Žebrák †01.04.1997 Praha; V. BRITÁNIE 425, 769, 770
- L
- LACKO, Michal (jezuíta, slavista, historik) *1920 †1982 288, 1419
- LAHOLA, Leopold (film. režisér, scenárista, dramatik, básník, prozaik) *30.01.1918 Prešov †12.01.1968 Bratislava; IZRAEL, SRN, USA 531
- LANDOVSKÝ, Pavel (herec, dramatik) *11.09.1936 Havlíčkův Brod; RAKOUSKO 776
- LANDSMANN, Ivan (prozaik) *26.02.1949 Nový Jičín 777
- LANG, Jan (teolog) *20.04.1919 Rajhrad u Brna; V. BRITÁNIE 633
- LAUŠMAN, Bohumil (soc. dem. politik) *30.08.1903 Žumberk †09.05.1963 Praha; RAKOUSKO 152, 153, 588, 685, 806
- LEDERER, Jiří (rozhl. a telev. kritik, novinář, publicista, spisovatel) *15.07.1922 Kvasiny †12.10.1983 Birnbach; SRN 183
- LEDERER, Josef (básník, lit. kritik, překladatel) *27.10.1917 Praha †10.04.1985 Delft; V. BRITÁNIE, HOLANDSKO 519
- LEHAR, František (jaderný fyzik) *09.08.1934 Bludov; FRANCIE 781
- LECHOŇ, Jan (pol. básník) *1899 †1956 301
- LETTRICH, Jozef (právník, politik Demokratickej strany, historik) *17.06.1905 Diviaky †29.11.1969 New York; USA 192, 193, 194, 195, 1412, 1655
- LIEHM, Antonín Jaroslav (film. a liter. kritik, novinář) *02.03.1924 Praha; FRANCIE, USA 792, 801
- LINHARTOVÁ, Věra (historička umění, spisovatelka) *22.03.1938 Brno; FRANCIE 352
- LIŠKA, Alois (generál) *20.11.1895 Záborec †07.02.1977 Londýn; V. BRITÁNIE 851
- LOEWENSTEIN, Bedřich (historik, politolog, sociolog) *20.06.1929; SRN 747, 1117, 1134, 1340
- LOEWY, Jiří (novinář, vyd. exil. Práva lidu) *1930 †01.01.2004 Wuppertal; SRN 808
- LOCHMAN, Jan Milič (teolog, filozof) *03.04.1922 Nové Město n. Met. †21.01.2004 Basilej; USA, ŠVÝCARSKO 810, 987

LUĐIKAR, Marcel (generálmajor, jednatel Svazu letců svobodného Československa v zahraničí) *28.01.1920 †30.11.2003 Londýn; V. BRITÁNIE 70
LUKEŠ, Igor (historik) *1950; USA 815, 1004
LUSTIG, Arnošt (film. scénarista, redaktor, spisovatel) *21.12.1926 Praha; USA, IZRAEL 822
LUŽA, Radomír Václav (historik, publicista) *17.10.1922 Praha; USA 826, 827, 1005

M

MACEK, Josef (ekonom, soc. dem. politik) *13.09.1887 Krumpach †19.02.1972 Vancouver; USA, KANADA 321, 322
MÁCHA, Karel (filosof) *02.01.1931 Dírná u Tábora; SRN 698
MACHÁČEK, Karel Antonín (vojenský lékař) *11.01.1916 Brandýs n. L. †04.07.2005; V. BRITÁNIE 834
MACHOTKA, Otakar (sociolog, nár. soc. politik) *29.10.1899 Praha †29.07.1970 Endicott; USA 838, 1462
MAIWALDOVÁ-KREYSOVÁ, Jaroslava; SRN 840
MAJER, Václav (soc. dem. politik, publicista) *22.01.1904 Pochvalov †25.01.1972 Maryland (College Park); USA 589
MANDLOVÁ, Adina (film. herečka) *28.01.1910 Mladá Boleslav †16.06.1991 Příbram; MALTA 848, 1061, 1422
MAREK, Jaroslav viz VEJVODA, Jaroslav
MARKOVÁ, Milena (agentka StB) 1159
MARTINŮ, Bohuslav (skladatel, scenárista) *08.12.1890 Polička †28.08.1959 Liestal u Basileje; ŠVÝCARSKO 552, 853
MASARYK, Jan (diplomat, politik) *14.09.1886 Praha †10.03.1948 Praha 1323
MAŠÍN, Ctirad (syn brig. gen. J. Mašína) *1930; USA 872, 967, 979, 1171
MAŠÍN, Josef (brigádní generál) *26.08.1896 Lošany †30.06.1942 Praha 872, 967, 979
MAŠÍN, Josef (syn brig. gen. J. Mašína) *1932; USA 872, 967, 979
MAŠINOVÁ, Zdena (dcera brig. gen. J. Mašína) *07.11.1933 Praha 872
MAŠINOVÁ, Zdena (manželka brig. gen. J. Mašína) *1907 †1956 872
MATUŠKA, Waldemar (zpěvák) *02.07.1932 Košice; USA 882
MEČIAR, Stanislav (lit. kritik a historik, publicista) *21.03.1910 Prievidza †23.11.1971; ARGENTINA 57, 160, 368, 737, 868, 888, 889, 1025, 1218
MERTA de Velehrad, Jan (ved. kanadských potápěčů); KANADA 458
MĚŠŤAN, Antonín (slavista, lit. historik, překladatel) *29.08.1930 Praha †30.05.2004 Freiburg; SRN 315, 1560, 1567, 1623
MĚŠŤANČÍK, Ján (učitel) *10.07.1908; KANADA 856
MIKULECKÝ, Jiří (letec) *16.09.1918 Sloupnice; V. BRITÁNIE 401
MIKUŠ, Jozef Augustín (právník, diplomat, politolog) *03.07.1909 Krivá na Orave †19.05.2005; FRANCIE, USA 863, 927, 928, 929, 931, 1289
MLÁDKOVÁ, Meda (historička umění, sběratelka umění) *1919 Zákupy; USA 936
MLYNÁRIK, Ján, pseud. Danubius (historik, publicista, spolupr. Svobodné Evropy a BBC) *11.02.1933 Fiľakovo; SRN 938
MLYNAROVIC, Miloš Kliment *1887 †1971; USA 32
MŇÁČKO, Ladislav (prozaik, básník, dramatik) *28.01.1919 Klobouky u Zlína †24.02.1994 Bratislava; IZRAEL, RAKOUSKO 1431
MONDOK, Ferdinand *05.05.1903 †16.02.1994; KANADA 364
MONÍKOVÁ, Libuše (prozaička) *30.08.1945 Praha †12.01.1998 Berlin; SRN 620, 1612
MUCHA, Alfons (malíř, ilustrátor) *24.07.1860 Ivančice †14.07.1939 Paříž 552
MUCHA, Jiří (spisovatel, novinář, publicista, překladatel) *12.03.1915 Praha †05.04.1991 Praha; FRANCIE 552, 800
MŮDRY-ŠEBÍK, Michal (politik) *1909 †1978; USA 920

MULLER, Adolf (politolog, publicista, nakladatel Indexu) *01.12.1929 Libušín †26.03.2002 Praha; SRN 403, 1183
MUNK, František (ekonom, politolog) *26.05.1901 Kutná Hora †16.01.1999 Portland; USA 955

N

NABOKOV, Vladimir Vladimirovič (ruský spisovatel) *1899 †1977 1082
NADHERNA z Borutina, Sidonie (baronka, mecenáška umění) *01.12.1885 Vrchotovy Janovice †30.09.1950 Harefield; V. BRITÁNIE 79, 512, 1229, 1230, 1492
NEHNĚVAJSA, Jiří (sociolog) *09.08.1925 Dyjákovice †31.07.1996 Pittsburg; USA 105, 398, 591
NĚMEC, Jiří (klinický psycholog, filosof, publicista) *18.10.1932 Praha †04.10.2001; ŠVÉDSKO, RAKOUSKO 92, 516
NĚMEČEK, Zdeněk (diplomat, spisovatel) *19.02.1894 Josefov †05.07.1957 Mnichov; SRN 144, 145, 780, 895, 1015, 1018
NEUMANNOVÁ, Jana, vl. jm. Jana Moravcová (překladatelka, redaktorka, básnička, beletristka) *08.05.1937 Černčice u Loun †15.12.2002 357, 1542
NEUWIRTH, Vladimír (teolog, filosof, publicista, překladatel) *12.08.1921 Opava-Komárov †22.05.1998 Opava; SRN 974, 1392
NOVÁK, Jaroslav (letec, fotograf) *06.06.1921 Benátky n. Jiz.; JIŽNÍ AFRIKA, AUSTRÁLIE, V. BRITÁNIE 665
NOVOMESKÝ, Ladislav (Laco) (básník, publicista, překladatel) *27.12.1904 Budapešť †04.09.1976 Bratislava 800

O

ODLOŽILÍK, Otakar (historik) *12.01.1899 Kostelec u Holešova †14.07.1973 Bohynja; USA 849, 988, 1244, 1245, 1246, 1619, 1620, 1621
OESTERREICHER, Johannes (rak. prelát) *02.02.1904 Libava †18.04.1993; FRANCIE, USA 1195
OKÁL, Ján (básník, prozaik, redaktor) *1915 Hubová †03.1990; ITÁLIE, USA 991
OPASEK, Anastáz Jan (opat bened. kláštera, básník, redaktor) *20.04.1913 Videní †24.08.1999 Rohr; RAKOUSKO 297, 298, 995
OSUSKÝ, Štefan (právník, diplomat, filosof) *31.03.1889 Brezová pod Bradlom †27.09.1973 Washington; USA 913, 1099
OTRUBA, Zdeněk (právník) *1930 †29.09.1999; KANADA 210

P

PAPÁNEK, Ján (diplomat) *24.10.1896 Brezová pod Bradlom †30.11.1991 Scarsdale; USA 146, 147, 148, 648, 917, 918, 919
PATOČKA, Jan (filosof) *01.06.1907 Turnov †13.03.1977 Praha 52
PAUČO, Jozef (novinář, publicista, historik) *1914 †1975; USA, SRN 860
PAVLÍČEK, František (scenárista, dramatik) *20.11.1923 Lukov u Holešova †29.09.2004 Praha 478
PAVLO, Ludovít (lékař, prozaik) *18.03.1925 Michalovce; USA 1041, 1043, 1044
PECHÁČEK, Karel 687
PEJSKAR, Jožka (publicista, red. Svobodné Evropy) *07.12.1912 Česká Skalice †22.09.1999; USA 277
PEJŠA, Oskar (plukovník gen. štábu, historik) *09.05.1896 †1979; USA 394
PEKÁRKOVÁ, Iva (prozaička, překladatelka) *15.02.1963 Praha; USA 1053
PELIKÁN, Jiří (novinář, politik, vydavatel, poslanec Evropského parlamentu) *07.02.1923 Olomouc †26.06.1999 Řím; ITÁLIE 80, 181, 184, 190, 354, 359, 405, 406, 477, 489, 540, 602, 637, 644, 766, 796, 814, 821, 953, 1055, 1057, 1059, 1125, 1133, 1184, 1194, 1196, 1261

- PEROUTKA, Ferdinand (novinář, politický publicista, filosof, beletrista) *06.02.1895 Praha †20.04.1978 New York; USA 174, 670, 672, 673, 1061, 1062, 1063, 1066, 1263, 1433, 1646
 PFAFF, Ivan (politický a kulturní historik, publicista) *06.06.1925 Praha; SRN 227
 PITTER, Přemysl (evang. kazatel, pedagog, publicista) *21.06.1895 Praha †15.02.1976 Curych; ŠVÝCARSKO 642, 875, 907, 1026, 1027
 PIVEČKA, Jan (podnikatel, poradce pro obuvnický průmysl) *24.10.1919 Slavičín †05.01.2004 Zlín; INDIE, PÁKISTÁN, JIŽNÍ AFRIKA, SRN 1421
 PLATOVSKEJ, Milan (podnikatel) *1922; CHILE 1093, 1094
 POKORNÁ, Olga *1896; KANADA 960
 POKORNÁ, Zdeňka *06.04.1905 1380
 POLC, Jaroslav Václav (teolog, historik) *14.09.1929 Chicago †15.01.2004 Praha; ITÁLIE 419
 POSSE-BRÁZDOVÁ, Amelie (švéd. spisovatelka) *1884 †1957; ŠVÉDSKO 1110
 POVOLNÝ, Mojmir (právník, politolog, předseda exil. Rady vzájemnosti Čechů a Slováků) *25.11.1921 Měnin; FRANCIE, USA 910, 1113
 PRAGA, Roberto de viz ROBERTO de Praga
 PREČAN, Vilém (historik) *09.01.1933 Olomouc; SRN 1
 PRCHAL, Antonín (plukovník, agent StB) 344, 345
 PRCHALA, Lev (generál, legionář) *23.03.1892 Ostrava †11.06.1963 Feldbach; V. BRITÁNIE, RAKOUSKO 77, 1407
 PŘÍSTUPA, Gustav *1898 †1984; KANADA 880
 PUTÍK, Jaroslav (novinář, publicista, beletrista) *25.07.1923 Most 800

R

- RADOK, Alfréd (div. režisér, dramatik) *17.12.1914 Koloděje u Týna n. Vlt. †22.04.1976 Vídeň; RAKOUSKO 100
 RAICHL, Pravomil (důstojník, polit. vězeň) *31.01.1921 Skúry †25.02.2002 Plzeň; USA 1000
 RAMBOUSEK, Ota (politický vězeň, zakladatel K 231, spisovatel) *1923 Praha; USA 1172
 REISKÝ (z Dubnic), Vladimír (politolog) *31.12.1923 Vilémov †04.11.2001; USA 1636
 RICHTEROVÁ, Sylvie (básnička, prozaička, překladatelka) *20.08.1945 Brno; ITÁLIE 1192
 RIPKA, Hubert (nár. soc. politik, diplomat, historik) *26.07.1895 Kobeřice u Slavkova †07.01.1958 Londýn; FRANCIE, USA, V. BRITÁNIE 246, 1007, 1461
 ROBERTO de Praga (geolog, muzikant) *04.1949 Tábor; ŠVÝCARSKO, USA 1197
 ROUBÍČEK, Karel (Carlos) (majitel pivovaru) *1916; VENEZUELA, EKVÁDOR 36
 ROZBOŘIL, Leopold (právník) *29.09.1916; FRANCIE 1208, 1633
 RUBEŠ, Jan (lit. historik, zakl. archivu exil. literatury při Král. knihovně Alberta I., překladatel) *1945; BELGIE 437, 438, 1209, 1210, 1211
 RYCHLÍK, Evžen (slavista) 957
 RYSOVÁ, Bibiana M. A. (psycholožka) *08.06.1942 Strakonice; BRAZÍLIE 1226
 RYŠAVÝ, Jan (rotmistr cizinecké legie) *08.07.1930 Praha †15.01.2004 New York; USA 511

Ř

- ŘEDINA, Stanislav (advokát) *21.08.1905 †25.04.1994 556
 ŘEZNÍČEK, Ladislav (historik, prozaik) *28.11.1931 Praha; NORSKO 1227, 1228

S

- SALIVAROVÁ, Zdena (prozaička, překladatelka) *21.10.1933 Praha; KANADA 719, 1231, 1232, 1233, 1387
 SALIVAROVÁ-ŠKVORECKÁ, Zdena viz SALIVAROVÁ, Zdena
 SARTRE, Jean-Paul (franc. spisovatel, dramatik, filosof) *1905 †1980 800
 SCHEUR, Wolfgang (něm. kulturní pracovník velvyslanectví) *1921 1248, 1249, 1561
 SCHMIDT, William (báňský inženýr, právník, vynálezce, interpret lidové hudby) *Jaslovské Bohunice; BELGIE 254, 496, 1254, 1255, 1256

- SCHWARZENBERG, Adolf (šlechtic) *18.08.1890 Hluboká n. Vlt. †27.02.1950 Bodighere; RAKOUSKO, ITÁLIE 407
 SCHWARZENBERG, Karel (historik, heraldik, archivář) *05.07.1911 Čimelice †09.04.1986 Vídeň; RAKOUSKO 1092
 SCHWARZENBERG, Karel Jan (úředník, senátor) *10.12.1937 Praha 626, 1268
 SIDOR, Karol (novinář, publicista, ľud. politik) *16.07.1901 Ružomberok †20.10.1953 Montreal; ITÁLIE, KANADA 363, 608, 1269, 1582
 SILNICKÁ, Larisa (překladatelka) *1937; USA 1270
 SILNICKÝ, František (komun. redaktor) *1930; USA 1270
 SKÁCEL, Jan (básník, prozaik) *07.02.1922 Vnorovy u Strážnice †07.11.1989 Brno 800
 SKOUPÝ, Arnošt (historik) *1934 986
 SOKOL, Koloman (malíř, grafik) *12.12.1902 Liptovský Mikuláš †12.01.2003 Tuscon; USA 192
 SOUČKOVÁ, Milada (básnička, beletristka, publicistka) *24.01.1899 Praha †01.02.1983 Boston; USA 1014
 SOUČKOVÁ, Sylva (novinářka) *1930 Praha; V. BRITÁNIE 1302
 SOUDEK, Dušan (genetik) *1920 416
 STAŠKO, Jozef (politik Demokr. strany, prezident Slovenské historické společnosti v USA, knihovník) *17.08.1917 Sedliacka Dubová †2000; USA 22, 607, 727, 865, 1101, 1308, 1374
 STAVINOHA, Jan (hudebník, spisovatel); HOLANDSKO 136
 STERNBERG, Cecilia (šlechtice) *1908 †1983; USA, V. BRITÁNIE 1314
 STOLÁRIK, Imrich (státní úředník) *16.01.1909 Turzovka †15.11.2000 Ottawa; KANADA 1319
 STRAKOŠ, Jan (kat. kněz, redaktor, literární kritik) *01.06.1899 Fryšovice †13.04.1966 Sion; ŠVÝCARSKO 1300
 STRÁNSKÁ, Hana (sekretářka J. Masaryka) *1919 1323
 STRÁNSKÝ, Jaroslav (právník, novinář, politik) *15.01.1884 Brno †13.08.1973 Londýn; V. BRITÁNIE 191, 589
 STRMEN, Karol, vl. jm. Karol Bekéní (učitel, básník, redaktor, překladatel) *09.04.1921 Palárikovo †21.10.1994 Cleveland; USA 12, 369, 726, 732, 1574
 STRNAD, Jaroslav (právník, básník, prozaik, dramatik, překladatel, red. Svobodné Evropy) *03.08.1918 Vysoké Mýto †10.11.2000 Obstdaldem; ŠVÝCARSKO 1326, 1607
 SUDA, Zdeněk (sociolog) *1920; USA 956, 1333, 1334
 SVATOŠ, Bedřich (střed. profesor, prozaik) *07.07.1908 Běleč u Křivoklátku †05.04.1990 Marc-en-Baroeulu; FRANCIE 1468
 SVITÁK, Ivan (filosof, politolog) *10.10.1925 Hranice na Moravě †1994; USA 1342
 SVOBODA, Joseph G.; USA 1348
 SVOBODA, Pavel (právník, plukovník letectva) *28.06.1916 †08.01.1993 1634
 SÝKORA, Jiří (herec, dramatik, red. Hlasu Ameriky) *18.10.1933 Praha †04.07.1997; USA 412

Š

- ŠAMÁNKOVÁ, Božena (básnička, spisovatelka) *1906 Stráž u Jindřichova Hradce; AUSTRÁLIE 1354, 1355
 ŠEDA, Alois (generál) 817
 ŠEDIVÝ, Alois (letec) *25.05.1915 Holice †16.09.1990 Adelaide; AUSTRÁLIE 1167
 ŠEDIVÝ, Zdeněk F. (novinář, red. Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky) *12.03.1923 Řevnice; SRN, USA, V. BRITÁNIE, AUSTRÁLIE 274
 ŠEJNA, Jan (generálmajor) *12.05.1927 Radhostice †23.08.1997 New York; USA 61, 176, 570
 ŠEJNOHA, Jaroslav (důstojník legií, diplomat, malíř) *1889 Sebranice †1982 1641
 ŠIK, Ota (ekonom) *11.09.1919 Plzeň †22.08.2004 Sankt Gallen; ŠVÝCARSKO 396
 ŠIKLOVÁ, Jiřina (socioložka, novinářka) *17.06.1935 Praha 1250
 ŠIMEČKA, Milan (filosof) *06.03.1930 Nový Bohumín †24.09.1990 Praha 1124
 ŠIMEK, Lubor (motocyklový závodník) *02.05.1920 1658
 ŠKARVADA, Jaroslav (teolog, biskup) *14.09.1924 Praha; Vatikán 1377, 1378, 1379

- ŠKVOR, Jiří viz JAVOR, Pavel
 ŠKVOŘECKÝ, Josef (prozaik, překladatel, nakladatel) *27.09.1924 Náchod; KANADA 386, 392, 719, 791, 800, 1387, 1481
 ŠLESINGER, Miloš (lékař, stomatolog) *06.11.1920 Brno 1388
 ŠPETKO, Jozef (filolog, redaktor Svobodné Evropy, informatik) *27.02.1932 Veľké Leváre; SRN 876
 ŠPRINC, Mikuláš (kat. kněz, básník, prozaik, redaktor) *30.11.1904 Krompachy †31.05.1986; USA 1574
 ŠRÁMEK, Jan (kat. kněz, lid. politik) *11.08.1870 Grygov †22.04.1956 Praha 589, 1479
 ŠRÁMEK, Jozef (red. Slobodné Európy); KANADA 372
 ŠTASTNÁ-BŮBELOVÁ, Helena (ilustrátorka) *1920; AFRIKA, FRANCIE 131
 ŠTĚRBA, Francisco Carlos (česko-brazilský spisovatel, překladatel) *18.06.1909; BRAZÍLIE, USA 663
 ŠTORCH, Otakar (básník) *10.03.1933 Litoměřice; ŠVÉDSKO 292
 ŠTRAUSS, Tomáš (historik dějin umění) *04.04.1931 Budapest; SRN 1509
 ŠTURC, Ernest (právník, ekonom, diplomat) *12.01.1915 Békeška Čaba; USA 914
 ŠUBÍK, František viz ŽARNOV, Andrej
 ŠUMAN, Gustav (vojenský duchovní) *20.07.1883 †07.04.1962; SRN 313
 ŠVEJCAR, Josef (dětský lékař) *20.05.1897 Praha †03.01.1997 Praha; SRN 1420

T

- TÁBORSKÝ, Eduard (právník, diplomat) *18.03.1910 Praha †12.11.1996; ŠVÉDSKO 245
 TATARKA, Dominik (spisovatel) *14.03.1913 Plevník-Drienové †10.05.1989 Bratislava 800, 1417
 TAUBER, Heinz Jakob (lékař v Děčíně, zahrani. odbojář, básník) *1917 Vídeň; IZRAEL 1424
 TEICH, Mikuláš (historik přír. věd a techniky) *1918; V. BRITÁNIE 1006
 TEICHOVÁ, Alice (historička ekonomie) *19.09.1920 Vídeň; RAKOUSKO, V. BRITÁNIE 1006
 TERLECKÝ, Nikolaj (prozaik, překladatel, knihovník) *13.09.1903 Petrohrad †18.08.1994 Curych; ŠVÝCARSKO 1425, 1605
 TESÁŘ, Jan (historik) *1933 Skuteč 1556
 TIGRID, Pavel, vl. jm. Pavel Schönfeld (novinář, publicista, redaktor Svědectví) *27.10.1917 Praha †31.08.2003 Héricy; SRN, USA, FRANCIE 49, 269, 396, 537, 1097, 1130, 1307, 1386, 1429
 TICHÝ, Pavel (filosof, logik) *18.02.1936 †26.10.1994 Dunedin; N. ZÉLAND 873, 1432
 TISO, Jozef (kat. kněz, ľud. politik, prezident) *13.10.1887 Veľká Bytča †18.04.1947 Bratislava 1639
 TIŠLER, František (zpravodajský důstojník) *13.12.1924 1648
 TOBOLKA, ? (techn. vedoucí) †1978; CHILE 1435
 TOBYŠKA, Bohuslav (letec) *1914 †1987; V. BRITÁNIE, ETIOPIE 1282
 TOMAN, Jindřich (lit. historik, bohemista) *25.12.1944 Praha 1436
 TOMAN, Oldřich (básník, historik) *23.02.1924 Střížov; USA 519
 TOMAŠOFF, Amon (novinář, agent StB) *13.02.1922 Bratislava †26.01.1953 Košice 1456
 TONDER, Ivo (letec) *1913 †1995 1464
 TRAXLER, Jiří (skladatel, textař, klavírista) *12.03.1912 Tábor †1993; KANADA 1480
 TRUBINSKÝ, Jozef (C.) (publicista) *14.02.1923 Komjatice; KANADA, USA 365
 TŘEŠŇÁK, Vlastimil (prozaik, zpěvák, výtvarník, fotograf) *26.04.1950 Praha; SRN, ŠVÉDSKO 1489, 1490
 TRÍŠKA, Jan (herec) *04.11.1936 Praha; USA 1297, 1298
 TUSTÍRA, Josef *1901 †1993; ETIOPIE 526

U

- UDRŽAL, František (politik) *03.01.1866 Dolní Roveň †25.04.1938 Praha 945
 ULČ, Ota (právník, politolog, publicista, prozaik) *16.03.1930 Plzeň; USA 1501
 ULLMANN, Fritz *1902 †1972; IZRAEL 743

V

- VACHEK, Karel (film. režisér, scenárista) *04.08.1940 Tišnov; FRANCIE 1527
 VACULÍK, Ludvík (spisovatel, novinář) *23.07.1926 Broumov 800
 VALACH, Ján (dirigent) *22.09.1925 Hnúšťa; BELGIE 831
 VALUCHEK, Andrew J. (historik, politik, viceprezident Československé národní rady v USA) *20.11.1911 †15.03.1997 Washington; USA 912
 VANĚČEK, František (novinář, publicista) *1923 Holubov †27.06.1999 Vídeň; RAKOUSKO 1539
 VAŠATA, Jaroslav (podnikatel v pohostinství) *24.09.1905 Brodčice n. Jiz. †16.03.1995 New York; USA 1554
 VÁVRA-STARŠÍ, Josef (kom. funkcionář, agent StB) †26.08.1953 104
 VAVRUCH, Petr (technik) *1941 Cerekvice n. Loučnou; JAR 1559
 VAZAC, Bohumil (plukovník, důstojník Čestné legie) *05.11.1913 Hradec Králové †22.07.2003 Chalons-sur-Marne; FRANCIE 1147
 VEJVODA, Jaroslav, vl. jm. Jaroslav Marek (právník, spisovatel, lit. kritik) *13.09.1940 Praha; ŠVÝCARSKO 752, 1563
 VELINSKÝ, Stanislav ? (pedopsycholog) *18.10.1899 Přelouč †05.11.1991 1338
 VESELÝ, Ludvík (novinář, publicista, redaktor) *25.12.1920 Česká Lípa †09.03.1998 Pfäfershofen; SRN 1265
 VICEN, Jozef (polit. vězeň) *1921 1549, 1550, 1569
 VLADISLAV, Jan (básník, esejista, překladatel) *15.01.1923 Hlohovec; FRANCIE 598, 600, 1138, 1506, 1576, 1578, 1579, 1580
 VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena (odborářská funkcionářka, spisovatelka) *07.03.1912 Tepliče; V. BRITÁNIE 1589
 VOSKOVEC, Jiří, vl. jm. Jiří Wachsmann (herec, dramatik, režisér) *19.06.1905 Sázava †01.07.1981 Pear Blossom; USA 112, 800
 VYHNÁLEK, Milan (podnikatel, výrobce sýrů) *18.10.1925 Hnátice; TASMÁNIE 1608

W

- WEISS, Jiří (film. režisér, scenárista) *29.03.1913 Praha †10.04.2004; USA 1615
 WELLEK, René (literární historik a teoretik) *22.08.1903 Vídeň †19.11.1995; USA 1022
 WINTER, Kamil (telev. a novinový redaktor, novinář) *05.04.1919 †04.02.2001; USA 355

Z

- ZACHARA, Zoltán (diplomat) †16.11.1966 1631
 ZENKL, Petr (nár. soc. politik) *13.06.1884 Tábor †03.11.1975 Raleigh; USA 168, 669, 1049, 1642, 1643
 ZINK, Lubor (polit. komentátor britských a kanadských deníků, publicista) *09.1920 Klapná †11.2003; V. BRITÁNIE, KANADA 199
 ZOUBEK, Jan 1058

Ž

- ŽALUD, František Herbert (prac. v oboru spalovacích motorů) *1919 †1993 1654
 ŽARNOV, Andrej, vl. jm. František Šubík (lékař, básník, překladatel) *19.11.1903 Kuklov †16.03.1982 Poughkeeps; USA 1076, 1077, 1574
 ŽATKO, Ernest viz BOR, Ján Elen

Geografický rejstřík

(uvedeny státy, které jsou tématem bibliogr. záznamu; státy, ve kterých žili/žijí Češi a Slováci jsou součástí jmen v rejstříku osob)

A

Afrika 231, 1375
Argentina 114, 155, 506, 513, 514
Asie (bez SSSR) 1375
Austrálie 156, 232, 424, 428, 814, 947,
948, 994, 1153, 1336, 1370, 1375,
1393, 1500, 1591, 1600, 1632

B

Belgie 17, 831, 1209
Bosna a Hercegovina 1497
Brazílie 38, 40, 157, 1060
Bulharsko 115

Č

Česká republika 187
Čína 16

E

Etiopie 526

F

Francie 18, 132, 135, 139, 175, 185, 285,
353, 356, 472, 513, 514, 694, 695, 760,
926, 1060, 1431, 1577

H

Hercegovina viz Bosna a Hercegovina
Holandsko 136, 294, 1277

Ch

Chile 1094, 1332
Chorvatsko 25, 94, 457, 881

I

Indočína 1060
Itálie 184, 190, 263, 289, 513, 514, 844,
1222, 1224, 1225, 1271
Izrael 53, 149, 341, 743, 975, 1318

J

Jihoafrická republika 159
Jižní Afrika 1030
Jižní Amerika viz Latinská Amerika

Jugoslávie 10, 284, 1294

K

Kanada 5, 113, 125, 208, 209, 492, 499,
508, 651, 718, 791, 922, 944, 960, 981,
982, 1086, 1089, 1122, 1158, 1289,
1319, 1335, 1352, 1466, 1630
Kapverdy 621

L

Latinská Amerika 34, 35, 36, 39, 44, 45,
46, 47, 768, 997, 1038

M

Maďarsko 1024, 1294

N

Německá demokratická republika 825
Nizozemsko viz Holandsko
Norsko 230, 1100
Nový Zéland 162, 177, 1153, 1493

O

Oceánie 1375

P

Palestina 1207
Paraguay 604
Polsko 507, 1358

R

Rakousko 68, 69, 95, 96, 97, 123, 142,
264, 329, 330, 331, 358, 442, 513, 514,
520, 564, 734, 771, 844, 883, 884, 885,
886, 887, 1108, 1109, 1310, 1339,
1496, 1532, 1533, 1534, 1651
Rumunsko 1234, 1294, 1408, 1409

S

Severní Amerika 1321, 1322, 1384, 1385,
1618
Spolková republika Německo 6, 54, 200,
267, 275, 276, 422, 423, 513, 514, 542,

543, 544, 545, 645, 650, 666, 668, 699,
700, 709, 731, 733, 738, 741, 844, 932,
1118, 1122, 1139, 1191, 1241, 1248,
1249, 1274, 1275, 1418, 1455, 1561,
1597, 1602, 1639

SSSR 151

Š

Španělsko 164, 471
Švédsko 165, 517, 617, 958
Švýcarsko 130, 667, 676, 708, 908, 998,
1223, 1278, 1279, 1372, 1390, 1471,
1477, 1563, 1564, 1605, 1607

T

Tasmánie 1608

U

Ukrajina 188, 279
Uruguay 166
USA 2, 28, 30, 31, 32, 33, 87, 88, 90, 107,
129, 154, 174, 189, 265, 295, 311, 350,

388, 399, 413, 432, 447, 500, 504, 505,
536, 539, 661, 662, 663, 666, 721, 740,
744, 757, 758, 815, 833, 836, 842, 845,
846, 925, 933, 1013, 1014, 1015, 1020,
1023, 1173, 1176, 1177, 1178, 1179,
1180, 1181, 1182, 1290, 1291, 1304,
1320, 1337, 1348, 1357, 1376, 1384,
1405, 1437, 1441, 1442, 1445, 1446,
1447, 1448, 1450, 1453, 1473, 1494,
1554, 1572, 1620, 1621

V

Vatikán 839
Vatikán viz též Itálie
Velká Británie 121, 122, 191, 239, 244,
601, 633, 834, 993, 1154, 1373, 1416,
1457, 1460, 1587, 1601, 1614
Venezuela 37, 167, 1413

Z

západní Evropa 1535
Západní Indie 509, 510

Rejstřík akcí

(konference, výstavy týkající se exilu/emigrace a emigrantů, a zprávy o nich)

A

Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences. Belton.
12.07.1997–13.07.1997 88, 445, 479, 504, 830, 836, 925
Archívy v mezinárodním kontextu = Archives in international Context [Mezinárodní konference].
Praha. 29.09.2004–01.10.2004 457, 708, 751, 1534

B

Bedřich Svatoš – osud českého spisovatele ve 20. století [Konference]. Milín. 18.04.2000 1468

C

Czech and Slovak American Archival Materials and their Preservation [Working Conference].
Washington. 22.11.2003–23.11.2003 748, 1176

Č

Česká a polská emigrační literatura [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 14.11.2001–
15.11.2001 186, 217, 240, 301, 660, 852, 983, 1036, 1087, 1301, 1305, 1353, 1392, 1433,
1482, 1507, 1603
Česká krajanská komunita ve světě – možnosti a meze výzkumu [Symposium]. Ostrava.
06.12.2001 34, 43, 131, 662, 846, 1279, 1405, 1543

Česká nezávislá literatura po pěti letech [Konference]. Praha. 17.11.1994–18.11.1994 141, 221, 250, 294, 377, 517, 599, 601, 707, 798, 819, 954, 1118, 1148, 1193, 1271, 1414, 1417, 1540, 1626

Česko-římský teolog Vladimír Boublík [Symposium]. České Budějovice. 25.11.1998–26.11.1998 223, 1262

Československá republika v letech 1918–1948 s přihlédnutím k životu a dílu velvyslance Arnošta Heidricha [Konference]. Josefův. 10.09.1998–11.09.1998 966, 1647

Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Brno, etc. 2003–2008 42, 197, 256, 267, 341, 421, 484, 703, 704, 705, 706, 807, 965, 975, 982, 1000, 1013, 1146, 1155, 1237, 1365, 1465, 1508

Český a slovenský exil 20. století [Výstava]. Martin ; Bratislava. 2003 225, 226

Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století [Symposium]. Praha. 29.06.1998–30.06.1998 45, 114, 140, 177, 228, 283, 559, 666, 676, 714, 778, 809, 884, 903, 948, 1032, 1040, 1081, 1114, 1132, 1278, 1324, 1330, 1470, 1484, 1502, 1590

D

Dejiny slovenského exilu po roku 1945 [Seminár]. Martin. 27.06.1996–28.06.1996 1293

Doma v cizině : Češi ve Vídni ve 20. století [Výstava]. Praha. 20.12.2001–31.03.2002 264

Dr. Jozef Cieker [Seminár pri príležitosti nedežitéch 90. narodenín]. Tvrdošín. 20.06.1997 172, 173, 476, 684

Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917–1997) [Seminár]. Dolný Kubín. 12.09.1997 22, 607, 727, 865, 1101, 1308

E

Ecology and Folklore III [Konference]. Łódź. 23.09.1996–25.09.1996 137

Emigrace a exil jako způsob života [2. symposium]. Praha. 02.10.2000–05.10.2000 133, 299, 560, 596, 692, 750, 906, 985, 1499, 1503, 1563, 1588, 1635

Emigracyjna literatura czeska i polska viz Česká a polská emigrační literatura

Exil a domov – odchody a návraty [Konference]. Praha. 10.12.1992–11.12.1992 19, 48, 62, 76, 305, 327, 411, 435, 450, 515, 538, 541, 622, 639, 674, 677, 755, 767, 793, 900, 940, 952, 1009, 1056, 1091, 1095, 1119, 1284, 1286, 1344, 1350, 1351, 1368, 1369, 1371, 1383, 1483, 1531, 1571, 1611, 1653

Exile, language and identity [Konference]. Herstmonceux Castle. 2001 307

F

Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) [Seminár]. Rajec. 08.12.1996 20, 286, 362, 862

František Graus – člověk a historik [Pracovní seminár]. Praha. 10.12.2002 314, 370, 451, 992

H

Heimat und Exil : Emigration und Vertreibung aus böhmischen und slowakischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert [Tagung]. Bad Wiessee. 20.11.1992–22.11.1992 409, 415

Heimat und Exil : Emigration und Vertreibung aus böhmischen und slowakischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert [Tagung]. Bad Wiessee. 19.11.1993–21.11.1993 409, 415, 690, 886, 1316

Historie emigrace z českých zemí [Seminár]. Mladá Boleslav. 22.06.2000–25.06.2000 418, 486, 535, 976, 977, 1630

J

Jozef A. Mikuš osemdesiatročný [Seminár]. Martin. 08.07.1994 931

K

Karol Sidor 1901–1953 [Seminár]. Ružomberok. 16.10.1998 363, 1269, 1582

Konference Československé společnosti pro vědy a umění 1997 viz Annual Meeting and Conference of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences
Krajanské archivy [Seminár]. Praha. 27.05.2003 296, 565, 749

L

Legionář, diplomat a spisovatel Zdeněk Němeček [Konference]. Jaroměř. 10.12.2002 145, 780, 895, 1020

Literatura, vězení, exil = Literature, Prison, Exile [Konference]. Praha. 29.02.1996–02.03.1996 234, 470, 503, 802, 804, 823, 896, 947, 1080, 1327, 1429, 1495

M

Mons. ThDr. Jozef Kapala [Seminár]. Zuberec. 27.05.2001 253, 587

N

Náboženský exil v novoveku [Konference]. Trnava. 11.03.1999 41

Návrat Egona Hostovského [Mezinárodní vědecké symposium]. Hronov. 21.05.1993–23.05.1993 170, 386, 870, 901, 962, 984, 1016, 1035, 1565

Nezávislá literatura v samizdatu a exilu v letech 1948–1989 V.Z.D.O.R. [Výstava]. Praha. 08.01.1992–20.06.1992 237, 387, 1126, 1140

P

Paříž – Praha = Paris – Prague : Intelektuálové v Evropě [Seminár]. Praha. 09.12.1993 502, 695, 760, 761, 803, 1431

Päťdesiate päte výročie počiatkov slovenského povojnového exilu [Spomienkový seminár]. Žilina. 29.04.2000 242, 610, 832, 854, 1029

Prof. Matúš Černák 1903–1955 [Seminár]. Žilina. 11.09.1998 58, 214, 615, 696

S

Samizdatová a exilová literatura [Konferencia]. Berlín. 27.10.1992–28.10.1992 108

Seminár na počesť profesora Zdeňka Sudy. Praha. 13.11.2000 956

Sidonie Nádherná z Borutína : Padesát let od úmrtí poslední majitelky zámku Vrchotovy Janovice [Výstava]. Vrchotovy Janovice. 12.06.2000–09.2000 1492

Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. Bratislava. 05.06.1995–06.06.1995 125, 179, 287, 372, 462, 514, 608, 613, 1102, 1292, 1393, 1585, 1640

Světový kongres Československé společnosti pro vědy a umění. Praha ; Brno ; Bratislava. 05.1992 447, 1348, 1570

18. světový kongres Československé společnosti pro vědy a umění. Brno. 25.08.1996–29.08.1996 101

21. světový kongres Společnosti pro vědy a umění viz Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě

Šedá cihla [Výstava]. Klatovy-Klenová. 18.06.1994–18.09.1994 1360

T

Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě [21. světový kongres Společnosti pro vědy a umění]. Plzeň. 24.06.2002–30.06.2002 500, 508, 543, 1022, 1174

U

Útěk a exil v umění = Flight and exile in art = Fuite et exil dans l'art [Výstava]. Praha. 19.07.2002–15.09.2002 1510

V

V.Z.D.O.R. viz Nezávislá literatura v samizdatu a exilu 1948–1989

Vliv subjektivních a objektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a po reemigraci [Seminář]. Praha. 22.04.1992 957, 1240

W

Wir [Výstava] 19.09.1996–29.12.1996 358

Wissenschaft im Exil : Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989 [Konference]. Praha. 11.11.2003–12.11.2003 8, 444, 456, 546, 632, 682, 683, 970, 1175, 1283, 1318, 1614, 1622

Z

Zahraniční Slováci a materinský jazyk [Vedecké sympóziu k 125. výročiu založenia Matice slovenskej]. Martin. 1990 83, 84, 87, 90, 107, 113, 142, 241, 284, 289, 388, 661, 1320, 1352, 1373, 1409, 1491, 1494

Známe Ferdinanda Peroutku? [Seminář]. Dobříš. 15.05.1999 673, 1066, 1263, 1646

Zwangsmigration in Europa 1938–1950 [Mezinárodní kolokvium]. Praha. 25.09.2002–28.09.2002 291

Ž

Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin [Konference]. Brno. 27.09.1995–28.09.1995 330, 331, 885, 887, 1108, 1109

Život je jinde...? [Mezinárodní mezioborová konference]. Praha. 13.06.2001–15.03.2001 116, 185, 519, 675, 702, 756, 765, 904, 1017, 1086, 1157, 1606, 1659

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost“

Hlavní referáty:

Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?

Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny

Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945

Ľubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945

František Svátek: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století

Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti

Vladimír Gonč: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecné politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke státoprávním problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995“ v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Z obsahu:

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939“

Patnáct studií k tématům:

* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusinům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusini a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky v roce 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi

Nalezený dokument: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

Recenze • Zprávy • Pranýř

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Z obsahu:

Materiály z konference „Češi a Slováci 1948–1967“

Dvacet čtyři studií k tématům:

* Metamorfózy státoprávních vztahů * Názory exilu na budoucí uspořádání státu * Extrémy centralizace * Represivní charakter režimu a česko-slovenský poměr * Nárůst konfliktů v předvečer „pražského jara“ * Menšinové otázky, Slováci v českých zemích, Češi na Slovensku * Paralely ekonomického vývoje * Zpolitizování industrializace Slovenska * Finance * Kultura v okovech režimu

Recenze * Kritika * Zpravodajství

Bibliografie „Bohemika v historiografii na území Slovenska za léta 1990–1997“. Celkem 942 údajů a rejstříky

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Z obsahu:

Materiály z konference „Náboženský exil v raném novověku“

* O exilu obecně * Uhry jako azylová země * Česká pobělohorská komunita v Pírně * Uherský exil v Německu * Čeští exulanti na východním Slovensku * Morava a náboženská emigrace

Studie:

* Slovensko-české vztahy * Agrární hnutí na Slovensku počátkem 20. století * Turné A. Hlinky po Čechách a Moravě 1907 * Jeden či dva národy? Dilema slovenských politiků po r. 1918 * Hospodářské aspekty česko-slovenského vztahu mezi světovými válkami * Protestantské církve na Slovensku 1968–1970

Diskuse * Recenze * Kritika * Zpravodajství

Nové dokumenty: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944)

Česko-slovenská historická ročenka 2000

Súbory štúdií k česko-slovenskej problematike:

* Historiografický problém – československé dejiny, české dejiny, slovenské dejiny. Obsah a vymedzenie. Reflexia vzťahov v historickom vedomí
* Česko-slovenské a slovensko-české vzťahy na prelome 19. a 20. storočia
* České a slovenské 20. storočie

Objavené dokumenty: Záznamy V. Zorina o rozhovorech s členmi československé vlády v Košiciach v apríli 1945

Recenzie * Správy * Pránier

Česko-slovenská historická ročenka 2001

Soubory studií:

* Židovská menšina v českých zemích, na Slovensku a na Podparpatské Rusi 1918–1945
* Gender studies v ČR a SR pro obor raného novověku a novověku *

Recenze * Kritika * Zpravodajství

Bibliografie: Slovacika v historiografii na území ČR (za léta 1996–2000)

Česko-slovenská historická ročenka 2002

Materiály z konferencií:

* Maďari v Československu a česko-slovenské vztahy
* Německý faktor v česko-slovenských vztazích
* Rozdělení Československa v roce 1992 (první konference) *

Studie:

* K tradici nařizovací pravomoci na Slovensku * Problém integrace Slovenska do ČSR v rovině veřejné správy * Parlamentní volby na Slovensku 1925 * Československá jednotata a výchova slovenského řemeslnického dorostu *

Recenze * Kritika * Zpravodajství

Česko-slovenská historická ročenka 2003

Materiály z konferencií:

- * Rozdelenie Československa 1992: Príčiny a dôsledky pre súčasnú Európu + Panelová diskusia s účastníkmi-politikmi
- * Česko-slovenské historické fórum – prezentácia vývoja českej historiografie po roku 1989
- * XIII. liberecký seminár – Česká a slovenská historiografia na počiatku 21. storočia

Recenzie • Kritika • Spravodajstvo

Bibliografia: Bohemiká v historiografii na území SR (za roky 1998–2002)

Česko-slovenská historická ročenka 2004

Materiály z konferencií:

- * Česko-slovenské prihraniči: etnická a ekonomická dynamika
- * XIV. liberecký seminár – Češi a Slováci v německé válce 1939–1945
- * Studie k česko-slovenským vztahům na přelomu 19. a 20. století a v meziválečném období

Dokumenty: Osobný archiv J. Lettricha darovaný do SNK + Diskuse k česko-slovenskému vztahu v Radě svobodného Československa

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Pripravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2006

SLOVENSKO-ČESKÉ HISTORICKÉ FÓRUM

* Prezentácia výsledkov slovenskej historiografie za roky 1990–2005 * Celkom desať príspevkov popredných predstaviteľov slovenskej historickej vedy *

CIRKEV A FORMOVANIE OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI

* Otvorená cirkev v otvorenej spoločnosti * Česká společnost a církev před rokem 1918
 * Úloha cirkvi pri formovaní občianskej spoločnosti na Slovensku * Církev, člověk a společnost na prahu 20. storočia * Společnost a církev v ČSR 1918–1945 * Společnost a církev po roce 1945 *

ČEŠI A SLOVÁCI OD SVĚTOVÉ KRIZE KE SVĚTOVÉ KRIZI (1956–1962)
 (materiály z „Libereckého semináře 2006“)

STUDIE

*Kompletný obsah vydaných zväzkov ročenky je na internetových stránkach: **www.dejiny.sk***

PRODEJ

Česko-slovenské historické ročenky včetně zásiolkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ
 Filozofická fakulta MU
 A. Nováka 1, 602 00 Brno
 tel.: 549 498 734
 IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:

Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.
 Knihkupectví FIŠER, Praha, Filozofická fakulta KU
 Knihkupectví ACADEMIA, Praha, Václavské nám.
 Knihkupectví JAN ŠABATA, Brno, Žerotínovo nám. 9 (rektorát MU)
 Knihkupectvo ARCHA, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 2005

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 2005

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněc, J. M. Chair

Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 2005 náklad 600 výtisků

AA – 26,43 VA – 27,43

Sazba a tisk Vydavatelství MU, Brno-Krávů Hora

55-975B-2005 02/58 32/FF

ISBN 80-210-3895-0

ISSN 1214-8334

REFLEXE A SEBEREFLEXE UROZENOSTI

* Šlachta - staronový problém slovenskej historiografie * Význam pôvodu a spoločenského postavenia v očiach najvyššej uhorskej šlachty * Hlavní sál - sebereflexe aristokracie ve výzdobě společenských místností * Co říká paměť aneb šlechta v Čechách a na Moravě ve 20. století *

ČESKÝ, SLOVENSKÝ A ČESKOSLOVENSKÝ EXIL PO 2. SVETOVEJ VOJNE

* Terminologie pojmu * Panelová diskuse o teoretických a metodologických otázkách * Krajané ve světě * Literatura a exil * Spolupráce s badatelskými středisky v zahraničí * Exilové rukopisné pozostalosti v Archive literatury a umenia SNK * Dějiny exilu a emigrace: prameny, výzkumné instituce a projekty * „Zahraničněpolitická“ činnost exilu *

ČEŠI A SLOVÁCI V POČÁTEČNÍ FÁZI KOMUNISTICKÉ TOTALITY (1948-1956)

* Komunistické Československo v letech 1948-1956 * Slovensko v ére vcholeného stalinizmu * Prvá kríza komunistického režimu a jej prejavy na Slovensku (1953-1957) * Slovensko-české vzťahy a problematika tzv. buržoazného nacionalizmu * Liberec v prvých rokoch komunistického totalitu *

STUDIE

* Těšínsko a Slováci * Animosity spoločného vzťahu Čechov a Slovákov a ich prezentácia v tlači (1945-1955) *

DOKUMENTY

* K polskému faktoru v česko-slovenskom vzťahu * Odpovede Jozefa Lettricha na otázky Václava Havla *

* Recenze * Kritika * Zpravodajství *

BIBLIOGRAFIE

* Český, slovenský a československý exil po druhé světové válce *